This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

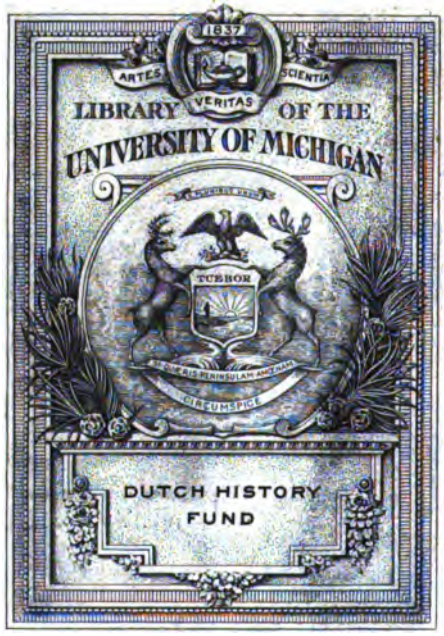
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1802.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND IN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1802.

Me. Plautus.

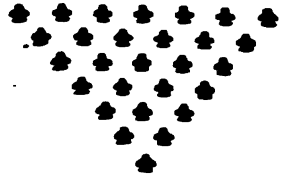

Te AMSTERDAM, by
P. D. KROE EN G. S. LEENEMAN P. Z. EN KROE,
en by
J. W. YNTEMA EN COMP.
1802.

[illegible]

LETTER [illegible]

[illegible]

Z[illegible]

zo verre wy oordeelen kunnen uit het geſchrift voorhanden, waarvan wy nu onzen Leezeren nader verſlag zullen geeven.

Men verwachte hier geene Godgeleerde Verhandeling, ook geene Staatkundige. „ Als de Chriſtelyke „ Spectator zyn eigen werk benoemen mag, (dus lee„ zen wy in het Voorbericht) dan is het eene alge„ meene beſchouwing van het bevel: *Predikt het Evan„ gelium allen Creatuuren!* ontwikkeld door behulp van „ 't geen menſchenkennis en zedekunde, geſchiedenis „ en ſtaatkunde, godsdienst en openbaaring aan het „ gezond en geoefend menſchenverſtand aan de hand „ geeven, ten einde, in die beſchouwing, naar de al„ gemeene en byzondere behoefte van den tyd, waarin „ men ſchryft, dat alles byeen te brengen, en als in „ één punt te verzamelen, wat dienen kan om hetzelve „ invloed te doen hebben op de denkbeelden, gevoe„ lens en daaden van ons zelven en van onze tydge„ nooten: immers, en ten minſten, om de laatſten „ aan te ſpooren, ten einde zelven dit onderwerp, als „ allerbelangrykst, by de hand te neemen, van alle „ zyden te bezien, en opzigtelyk hetzelve die party „ te kiezen, welke men bevindt de waare te zyn."

Om hier in te ſlaagen, gaat de Schryver denzen weg. Naa eene Inleiding, over het uitzigt, in hoe verre zyne poogingen zullen kunnen gelukken — over het voortreffyke des Euangeliums, als het eenigſte middel tegen de zedelyke kwaalen des menſchdoms — en het edele en pligtmatige om dit middel eenen iegelyk toe te dienen en te doen gebruiken op de rechte wyze, vooral in eenen tyd, waarin veelen, onder ſchyn van het Fanatisme te verbryzelen, het Euangelium zelf ondermynen — maakt de Schryver eenen aanvang met eene ſchets van de hooge waardigheid en het gezag van Jeſus Christus. Hierop volgt eene ontwikkeling van het bevel des Heeren: *Predikt het Euangelium allen Creatuuren!* als *Staatsmaxime* in het Ryk van Waarheid en Deugd. Gelyk elke Natie haar belang, haar ſyſtema, haar politiek, haare maximes heeft, als op de natuur der Maatſchappy gegrond; zo kan dit ook toegepast worden op het gantſche Menſchdom, als op eene groote Maatſchappy, aan het hoofd van welke God zelve ſtaat, als Schepper en Wetgeever, als Leids-

man

man en Beſchermer. En deeze Opperheer is, naar de begrippen des Schryvers, Jeſus Christus, dien hy meermaalen *God* noemt.

Veelen zullen zekerlyk dit niet met de duidelyke Leere der H. Schrift eenſtemmig agten; offchoon zy ook aan Christus, als daartoe *van* God met Almagt, Alwetendheid en hoogſte Wysheid en Heerſchappy uitgerust, het Opperbeſtuur over de groote Maatſchappy des Menschdoms toekennen. Het verſchil in gevoelens der Christenen, ten deezen opzigte, is bekend; en het is thans genoeg, *aangemerkt te hebben*, dat de Schryver *het leerſtelzel der voormaals heerſchende Kerk volgt, hetwelk natuurlyk* op zyne wyze van voorſtellen invloed heeft. Dit, echter, neemt niet weg, dat ook anders denkende Christenen het Praktikeele zyner beſchouwing van *de opperheerſchappy* en der hoogte waardigheid des Heeren met vrucht ter toepaſſing zullen kunnen aanwenden.

Jeſus Christus heeft deeze groote Maatſchappy gevestigd, als het ryk des lichts, midden in het ryk der duisternis, in weerwil van allen tegenſtand; breidende hetzelve met nadruk, naa zyne Hemelvaart, uit over de aarde, zonder echter als veroveraar te handelen, of met het zwaard te prediken; maar door de bekendmaking des *Euangeliums in wysheid* en kracht, en *alle creaturen vriendelyk onder zynen ſtandaart te nodigen*, door de overdierbaarſte beloften, en onder de billykſte voorwaarden. Dit Ryk blyft voortduuren, onveranderlyk in deszelfs maximes. De onderdaanen van hetzelve moeten deszelfs Staatsbelang erkennen; zynde behoudenis, uitbreiding en welvaart, door het handhaaven en bevorderen van waarheid en deugd binnen en rondom zich. Deszelfs Staatsſystema eischt verwydering van dwaaling en ondeugd. Deszelfs Staatspolitiek verordent de middelen en de wyze ter bereiking van het Staatsbelang. Jeſus Christus oeffent zynen invloed op het geheele wezen en de byzondere leden van hetzelve; en ter uitvoering zyner maatregelen ſtaan hoofden, harten en handen zyner oprechte onderdaanen vaardig.

Eene hoofdmaxime van dit Ryk is, in alle tyden, en onder alle omſtandigheden, het Euangelium allen Creaturen te prediken. Deeze hoofdmaxime is een algemeene regel van gedrag. Zy ſtaat in onmiddelyk

verband met het Staatsbelang deezer Maatſchappy, of het groote doelwit van Jeſus Christus in het vestigen van zyn Ryk. Want waar geene prediking des reinen Euangeliums is, daar is geene verlichting, zonder deeze geene deugd, zonder deeze geene vatbaarheid voor waar geluk. En de bevordering van dit alles wil Jeſus Christus met nadruk, ten einde 'er een wel toegerust volk Gode toebereid, en voor den Hemel zo wel als voor eene vernieuwde Aarde ryp gemaakt worde. — Deeze maxime werkt daarenboven geregeld, op vastgeſtelde beginzels van zedelykheid en menſchenliefde. Zy is de toetsſteen, waaraan de byzondere leden van dit ryk hun gedrag, hunne houding, hunne oogmerken en voornemens beproeven kunnen.

Tweeledig zyn de redenen, welke den Schryver bewogen hebben tot de beſchouwing van het Ryk van Christus op eene wyze, waarop men, wat de beginzels, de bedoelingen en hulpmiddelen betreft, gemeenlyk de Burger-maatſchappyen beſchouwt. Vooreerst, wyl men, in deeze dagen, derwyze over regeeringsvorm enz. hoort ſpreeken, alsof de burgerlyke volkomenheid de hoogſte trap van volkomenheid ware, en de mensch aan den burger ondergeſchikt zy. Daar het tegendeel waar is, en de burgerlyke volkomenheid alleen waare volkomenheid heeten kan, wanneer zy de volkomenheid als mensch bevordert, door de beginzels, waarop het ryk der waarheid rust; zo zal deeze waarheid, zo veelmaalen voorbygezien, den meesten indruk maaken, wanneer men dezelve voorſtelt met woorden, ontleend van de burgerlyke maatſchappye, en by dezelve de volkomene en onvergankelyke maatſchappy vergelykt. Ten anderen, wyl het ryk van waarheid, en deugd eene wezenlyke maatſchappy is; wyl 'er tusſchen deeze en de burger-maatſchappy eene overeenkomst is; wyl de eerſte als het ideaal moet beſchouwd worden, naar 't welk burger-maatſchappyen dienen gevormd te zyn; wyl, door de aanwezigheid van dat groote Ryk, een waarborg tegen de verwarringen des ryds en de verleidingen van het ryk der duisternis gelegen is in de zekerheid, dat 'er aan het hoofd van 't menſchelyk geſlagt een Vorst is, die allen, welke naar zyne ſtemme hooren, wil, kan en zal beſchutten en doen zegevieren; en wyl men, by vergelyking van het groote met het mindere, zyne denkbeelden over dit

onderwerp tot de beste helderheid brengen kan, mits men zich wagte, van de gebreken in de Burger-maatſchappyen tot die zelfde gebreken in het Godsryk te beſluiten.

Zie hier de beknopte ſchets der ontwikkeling van het denkbeeld, 't welk de Schryver wil gehecht hebben aan de uitdrukking: *Staatsmaxime in het Rykvan Waarheid en Deugd.* Men weet, dat Jeſus meermaalen ſprak van zyn Koningryk, en deeze ſpreekwyze meermaalen gebezigd wordt, om de liefderyke en wyze beſtellingen Gods in Christus *aan te duiden.* De voorſtelling is dus niet *geheel nieuw; maar het kan daarom zyn nut hebben, meer byzonder* de bewoordingen te *ſchikken* naar den ſmaak der tyden, om de menſchen opmerkzaamer te maaken op belangryke waarheden, *die anders*, ſchoon met *geen minder* nadruk voorgeſteld, *welligt de aandacht* van veelen niet zouden tot zich *trekken.* De Schryver, den geest onzer tyden raadpleegende, heeft dan op deeze wyze geoordeeld het best zyn oogmerk te zullen bereiken. By veelen zal hy wel ſlaagen; maar by anderen, die altyd tegen het nieuwe en ongewoone ingenomen zyn, zal hy juist daarom zyn doel misſen.

Maar wat eischt nu deeze Staatsmaxime? — Elk moet *zich toeleggen om dezelve tot den* grondſlag van zyne *houding* en gedrag *in de waereld te maaken. Elk moet in* zyn kring het Euangelie aan allen prediken. Die nederige denkbeelden deswegen van zichzelven vormt, maar tevens van liefde tot Christus gloeit, ſtaat aan den ingang des Tempels, waarin hy tot dit werk kan voorbereid worden. Hy moet met vrymoedigheid daartoe de ontvangen talenten aanwenden. *Doen* gevoegd by *ſpreeken*, en dit gepaard met *verlochening* van eigen roem, zal den Christen daartoe voornamelyk bevoegdheid geeven. Daarom moet ieder eerst het Koningryk Gods en zyne Gerechtigheid zoeken; dan 't Euangelium prediken; 't geen hy verder behoeft, zal hem toegeworpen worden; hy zal, dit als eene gewigtige bezigheid volvoerende, echter daarom de noodzaaklyke verrichtingen, welke hem hier te doen ſtaan, niet behoeven te verwaarloozen; hy zal dit doen, zonder de openbaare orde of rust te verſtooren, geloofsdwang te bevorderen, of het bygeloof te ondersteunen; hy zal dit niet als eene laſtige, maar als eene edele en ver-

vrolykende bezigheid beſchouwen en behartigen, en het ryk van waarheid en deugd verbreiden, zo veel zyne omſtandigheden en vermogens toelaaten.

Moeten dan alle menſchen Leeraars worden? Moeten zy overal het Euangelie gaan verkondigen? Of moet ieder zich zoeken bekwaam te maaken, dit te kunnen doen in daartoe gewyde plaatzen en oeffeningen? Dit laatſte wordt door den Schryver niet bedoeld. De verpligting, welke hy algemeen agt, is ook van meer algemeenen aart; en, om onze Leezers daarvan een rechtmatig begrip te geeven, zullen wy, met de woorden des Autheurs, de vraage beandwoorden; wat zegt het: *Predikt het Euangelium allen Creaturen!* Dus leezen wy, bladz. 41.

A. „ Maakt uwe medemenſchen bekend met den perſoon van J. C.; met zyne hooge waardigheid, onbegrensde magt en onberekenbaaren invloed. Geeft hun, tot dat einde, ook zyne Gedenkſchriften in handen; en zorgt, zo veel gy kunt, dat zy die leeren verſtaan. Spreekt veel van dien Onvergelykelyken; met die liefde, met dien eerbied, met dat vertrouwen, welke wy Hem ſchuldig zyn. Bevestigt voorzaal met uw voorbeeld, dat zy, die zeggen in Hem te blyven, Hem navolgen, en onder al hunnen kommer, vermoeienisſen en lasten, by Hem ruste vinden."

By de ontwikkeling hiervan wordt aangeweezen, dat zy *in den grond* Jeſus Christus verlochenen, die zyn perſoon, hooge waardigheid en gezag, van zyne Leere affcheiden, en Hem tot de klaſſe van Zedeleeraaren verlaagen. Hierin heeft de Schryver zeer te recht, onzes agtens, geoordeeld, en het nadeel deezer affcheiding voor de eer van Christus en de rechte kracht des Christendoms in een helder daglicht geſteld. Want behalven den invloed van den perſoon Jeſus Christus op het welzyn zyner onderdaanen, welke, ten aanzien van het geeſtlyk levensbeginzel in de huishouding der genade, door onzen Schryver genoemd is *een almagtige adem van Jeſus Christus*, gelyk het levensbeginzel in de natuur als de *almagtige adem der Godheid* beſchreven wordt — zo is het, ook naar ons inzien, te dwaas, de leere van Jeſus, op gezaghebbenden toon voorgedraagen, te omhelzen, zonder Hem voor eenen *Leeraar van God gezonden*, in den eigenlyken zin des woords, te houden; zonder zyne Goddelyke herkomst

te eerbiedigen. Offchoon de Zedeleer van Christus, zo als wy ze hebben, als de geboden der zuivere Rede, aanneemlyk zy, gelyk niemand ontkennen zal; zo is dezelve derwyze door den Heiland in verband gebragt met de *Geloofsleere*, die allen op gezag rust, dat de zogenaamde nieuwe Hervormen, *zich uitgevende voor wyzen, in de daad betoonen verdwaald te zyn in hunne overleggingen*, voor zo verre zy de leere als leere voortreflyk zeggen te houden, en dezelve aanneemlyk te agten, maar het tevens nodeloos keuren, zich te bekommeren *over de blyken* van het Godlyk *gezag des Stigters van het Geestlyk Koningryk, en deszelfs hooge waardigheid aan de rechterhand Gods in den Hemel.* Dit is, zo als de Schryver te recht aanmerkt, Christus in den grond te verlochenen, het Christendom *te ondermynen* — en wy voegen *'er by:* den schyn van omhelzing des Christendoms aan te neemen, om geliefkoosde wysgeerige begrippen by de ligtbegochelde menigte ingang te bezorgen.

Met betrekking tot het uitbreiden van het ryk der waarheid, door het *onderzoek der H. Schrift* aan te moedigen, merkt de Schryver aan, dat het *Neologismus* eigenlyk den Bybel ons uit de handen zoekt te *futzelen, en ons weder in die zelfde* banden te knellen, *waaruit de Hervorming ons verlost heeft, naardien* 'er zulk eene hooge oordeelkunde vereischt zoude worden om de H. Schrift te verstaan! Zekerlyk heeft elk Christen toegang tot die Schriften, en is verpligt dezelve te onderzoeken; maar de vrucht des onderzoeks, kan men die algemeen verwachten, zonder eene genoegzaame maate van bedrevenheid in daartoe nodige kundigheden? *Het is daarom*, dat onze Schryver geenzins alle oordeelkunde verwerpt, maar die aanpryst, tot welke een iegelyk opklimmen kan, door zich, in eenvoudigheid des harten, zeer gemeenzaam te maaken met den geheelen inhoud der H. Schrift; in den geest der onderscheiden Schryvers op die wyze in te dringen; de byzondere deelen en derzelver onderling verband als een geheel te beschouwen, en inzonderheid te bepeinzen, wat J. C. van zich zelven, van zyn werk, van zyn plan, bedoelingen, middelen en uitkomsten geleerd hebbe, en hoe dit alles door de Apostelen uitgebreid en ontwikkeld zy. Wy voor ons gelooven ook, dat de

Christenen in 't gemeen, in de Schriftuurkennis, tot het waare oogmerk, veel aanmerkelyker vorderingen zouden maaken, indien zy zich, in den waaren zin des woords, *gemeenzaam* maakten met die Schriften. Den hoofdinhoud zou men toch begrypen, al verstond men alle uitdrukkingen niet, al vattede men verscheidene niet in den rechten zin op. Naar maate men gemeenzaamer wordt met die Schriften, zal men, onder den invloed der wysheid van boven, veel beter het rechte nut, ter vermeerdering van Geloof en Godzaligheid, daaruit trekken, met veel meer smaak en deelneming uitlegkundige Leerredenen hooren en leezen, en in het woord Gods, als in het dierbaarst kleinood, belang stellen, dan nu veelal geschiedt, nu de smaak voor het Bybelleezen, helaas! zo zeer vermindert is; die nimmer naar eisch zal kunnen opgewekt worden, door middel van uitzonderingen, en aanwyzingen wat met het meeste voordeel kan gelezen, en wat dient overgeslagen te worden: want behalven dat dit altyd gevaarlyk is, boezemt men daardoor een vooroordeel in tegen sommige deelen der H. Schriftuure, en versterkt het voorwendzel, dat dezelve niet voor gemeene verstanden berekend is. — „ Predikt, derhalven, het Euangelium," — zouden wy ook met onzen Schryver zeggen — „ door „ de brokken, zo als zy liggen, geheel en zuiver te „ openen; en leert, zo veel binnen uwen kring ligt, „ uit dezelve te putten."

Maar zal dit verslag het gewoon bestek niet te buiten gaan, zullen wy ons moeten haasten tot de opgave van 't geen de Schryver verder andwoordt op de vraage: *Wat zegt het, het Euangelium allen Creatuuren te prediken?*

B. „ Doet dit, als mensch, met opzigt tot allen, die „ onder uw bereik zyn; maar doet het, in 't byzonder, „ als burger, als vriend, als egtgenoot, als vader, als „ regent; in één woord, in alle uwe betrekkingen. „ Zondert geen van die allen uit. 'Er moet toch geen „ standplaats voor u op de waereld zyn, van welke „ gy, met opzigt tot hen, die u omringen, of onder „ uw bereik zyn, deezen eersten pligt der menschelykheid niet kunt uitoeffenen."

C. „ Doet dit met alle uwe vermogens en talenten; „ uit liefde tot uwen Verlosser en tot uwen mede„ mensch; uit gehoorzaamheid aan zyne bevelen, en

„ tot

„ tot bevordering van het ryk van waarheid en deugd.
„ Gelooft, daarenboven, dat gy nooit in grooter, in
„ edeler, in duurzaamer werk bezig zyt, dan wanneer
„ gy het Euangelium aan anderen predikt, en hen,
„ daardoor, tot de wateren des leevens leidt."

D. „ Doet het geheel, zonder iets te verzwygen,
„ hetwelk met deeze bekendmaaking in betrekking ſtaat.
„ Het Euangelium bevat niet ſlechts beloften, maar
„ ook eiſchen, bevelen, waarſchuwingen en bedreigin-
„ gen; maar doet het echter, zonder iemand te beledigen,
„ te dwingen, of *liefdeloos te veroordeelen.*"

E. „ Doet *het by elke geſchikte gelegenheid*, en ech-
„ *ter met dat oordeel* des onderſcheids, dat gy uwe
„ paerlen niet voor de zwynen werpt. Doet het, niet-
„ tegenſtaande gy tegenſtand ontmoet. Deeze laatſte
„ kan zelfs wel *eens zeer groot wezen*. Zoekt daarom
„ met *den geest* uwer eeuwe bekend te zyn. Tragt
„ voor u zelf die hoogte te beklimmen, alwaar gy
„ zelve veilig zyt voor de pylen van den Vorst der
„ duisternis; en van waar gy aan de vyanden van het
„ Christendom, met uwe geestlyke wapenen, doodlyke
„ ſlagen kunt toebrengen."

F. „ Doet het, eindelyk, zo veel in u is, op eene
„ wyze, dat gy ook nog ſpreekt nadat gy geſtorven zyt."

Alle deeze byzonderheden worden breeder ontwik-*keld; zy leveren den Schryver eenen ruimen voorraad* van aanmerkingen op, die in de *Aanhaalingen*, *Aante-keningen* en *Uitweidingen*, welke achteraan gevoegd zyn, en meer dan de helft des Boeks uitmaaken, na-der ontvouwd en door voorbeelden opgehelderd wor-den; doch waarvan wy geene proeven kunnen by-brengen.

Wy *vinden* ons verpligt, dit Boek ter leezing en ernſtige overweeging aan te pryzen; en ſchoon het be-vel: *Predikt het Euangelium allen Creatuuren!* by-zonder aan de Apoſtelen van Jeſus gegeeven zy, en het voornamelyk de zaak is der Leeraaren van den Godsdienſt, der Apoſtelen ſpoor te volgen — wenſchen wy echter, dat dit geſchrift moge ſtrekken om by elk den lust aan te vuuren ter behartiging van den *pligt*, welke het zorgen voor den zedelyken welſtand van elk-anderen betreft; opdat het getal der rechtſchapen On-derdaanen van Christus Koningryk toeneeme, het Onge-loof, Bygeloof en Onverdraagzaamheid gefnuikt worde,

en men algemeener, dan geſchiedt, opvolge de nadrukkelyke Les van Apostel Paulus: *Vermaant elkanderen, en ſticht de een den anderen; enkant de geenen, die onder u arbeiden, en uwe voorſtanders zyn in den Heere, en u vermaanen; en acht hen zeer veel in liefde, om hunne werks wille; zyt vreedzaam onder elkanderen; vermaant de ongeregelden, vertroost de kleinmoedigen, ondersteunt de zwakken, zyt lankmoedig jegens allen.*

Verklaring van de Paraboliſche Verhalen van onzen Heere, door GEORG LORENZ BAUER. *Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, by* J. Troost. *In gr.* 8vo. 260 *bl.*

Onder de proeven van meer dan menſchelyke wysheid des Heilands rangſchikten wy ſteeds zyne Gelykenisſen. De juistheid en eenvoudigheid in de voorſtelling, de gepastheid der beelden, ter bereiking van het oogmerk, draagen niet ſlechts het kenteken van een verheven verſtand, maar tevens van eene kennis aan het menſchelyk hart, die het gewoone peil der menschkunde te boven gaat.

Deeze Gelykenisſen hadden uit dien hoofde ſteeds eene byzondere aantreklykheid voor de oprechte hoogagters der wysheid van Jeſus. By herleezing en ſcherper toezien bekooren dezelve door haare oorſpronkelyke bevalligheden, die by de eerſte leezing niet altyd op het voordeeligst in het oog loopen. Voor den geenen, die dezelve niet verſtaan, verliezen zy natuurlyk het fraaie en nuttige; en by de zulken, voor welken dezelve door verduisterende uitleggingen onverſtaanbaar gemaakt worden, kunnen zy geene betere uitwerking hebben. De hoofdzaak is, voorzeker, dat men op de rechte bedoeling in elke Gelykenis lette, en daarvan, 't geen enkel ter verfraaijing der zinnebeeldige voordragt geſchikt is, onderſcheide. Vergeet men hierop agt te geeven, en zoekt men in elke uitdrukking, in elk byvoegzel, toepaſſing, dan wordt alles vreemd, raadzelagtig, en de eenvoudigheid, die zo wel het kenmerk van 't ſchoone als van 't waare is, gaat verloren.

Dan, zedert langen tyd, is deeze uitlegkundige regel erkend en in agt genomen. Ook deeze wordt, nevens anderen, gevolgd door den Heer BAUER, in deeze Verklaring van de Gelykenisſen des Heilands, die over 't ge-

geheel vry naauwkeurig is, en aan elke Gelykenis en haare byzonderheden het nodige licht byzet. De Schryver heeft alleen Verklaringen, geene ſtigtelyke Verhandelingen willen leveren. Eerst wordt de inhoud der Gelykenis voorgeſteld — dan de verklaring van Jeſus zelven, voor zo verre wy die bezitten, gegeven; daarna volgen opheldrende aanmerkingen over woorden en ſpreekwyzen, en eindelyk wordt het oogmerk en de leering der Gelykenis aangewezen. De Schryver erkent, dat 'er niets of weinig nieuws in zal voorkomen — doch andwoordt daarop, „ *dat het nieuwe niet altyd het beste* „ is, en dat *zy, die al te veel nieuwe verklaringen,* „ *over boeken, die niet tot de moeilykſten behooren,* „ gelyk de Euangelisten (Euangelien) te voorſchyn „ brengt, onder het vermoeden vallen, dat de liefde tot „ het nieuwe hen verleid *hebbe, om het natuurlyke en* „ *gemaklyke te verlaten*, en het gedwongene voor te „ *trekken.*"

Op de vraag, voor welken dan dit boekje geſchreven zy, is het andwoord van den Heer BAUER: „ Voor „ Meesters wel niet, dat durve ik niet denken: maar „ voor jonge ſtuderenden, die den rechten weg der uit„ legkunde betreden willen, en voor lieden van de edel„ ſte klaſſe, die dit deel van den Bybel, en de woor„ den *van onzen Heere gaerne verſtaan* zouden, heb ik „ het *geſchikt.*" *Vooruit worden gezonden drie korte* Verhandelingen. In de eerſte wordt onderzocht, *wat eene Parabel is.* De tweede loopt *over de Leerwyze van Jeſus in Parabelen;* en in de derde worden opgegeven *de regelen, van welke men zich in het verklaren van Parabelen bedienen moet.*

Door de zulken, die de Werken van den beroemden J. J. HESZ bezitten, kan dit boekje zeer wel ontbeerd worden. Het geen de drie voorafgaande Verhandelingen bevatten, vindt men by den gemelden Schryver veel volledíger.

Wat de Vertaaling belangt, dezelve is niet overal gelukkig, vooral uit hoofde van onvergeeflyke Germanismen. Zulke Germanismen ſtrekken te zeer om onze ſchoone moedertaal te verbasteren, dan dat zy geene ſtrenge berisping zouden verdienen. Ter proeve diene, bl. 1. „ Deze voorloopige verhandelingen kunnen, zoo„ wel den jongen exegeet, (waarom niet *uitlegger?*) als „ den gemeenen lezer, die *zich* niet eigentlyk voor het

„ tl:go-

„ theologiſche vak *ſchicz*, (zuiver Hoogduitsch!) voor „ vele misſlagen vrywaren, en hem tot de ware beoor„ deeling van *ſpelende gebruiken* (onverſtaanbaar!) aan„ leiding geven." — Bl. 15 leezen wy: „ de opmerk„ zaamheid *aanſtrengen*." — Dan genoeg. Mogt elk Vertaaler zo wel als Schryver, voor hy onderneemt iets in het licht te geeven, beproeven,

Quid ferre recuſent, quid valeant humeri,

naar de les van HORATIUS; en, zo hy dit beproefd hebbe, dan ten minſten niet, door agteloosheid in vertaaling of ſtyl, het verbazend aantal van gebrekkige Overzettingen vermeerderen!

De Vrye-Metzelary een ſteun des Kristendoms. Vertaald uit het Hoogduitsch. Taſchenbuch für Frey-maurer. 1799. *Alom te bekomen.* 1801. *In gr.* 8vo. 17 *bl.*

Een klein, doch belangryk ſtukjen. Het bevat in zich eene aanmerkenswaardige bydraage ter beöordeelinge van een begrip, dat in verſcheidene, ook door ons aangekondigde Schriften, ſtyf en ſterk beweerd, en door veelen ter goeder trouwe overgenomen is, betreffende den voorgaanden oorſprong van den blykbaaren toeleg van veelen, om het Christendom om ver te werpen of te ondermynen, dien men grootendeels uit de Loges der Vrye Metzelaaren wil afgeleid hebben.

Een bykans zeventigjaarige Vader, door zyn Zoon om raad gevraagd, over den wensch, om Vrye Metzelaar te worden, deelt aan denzelven briefswyze zyne vorige en tegenwoordige gedachten over de orde der Vrye Metzelaaren mede. Te voren had hy, vast en innig van de waarheid des geöpenbaarden Kristendoms verzekerd, altyd een afkeer van dezelve gehad, omdat hy in het geheel verkeerde, dat de Vrye Metzelaary de vernietiging van het Kristendom ten doel heeft. Hy had opgemerkt, dat de zucht, om de plaats van den geöpenbaarden Godsdienst door eenen Godsdienst der Rede te [illegible] vangen, in diezelfde maate algemeener wierd, [illegible] der Vrye Metzelaaren zich uitbreidde; [illegible] niets natuurlyker ſcheen, dan de gevolg[illegible] een en ander, als oorzaak en uitwerkzel,

za-

zamenhing. Maar thans, ter voldoeninge aan het verzoek van zyn Zoon, zich opzetlyk verledigd hebbende, om uit voorhanden zynde Schriften (in Duitschland) eene grondige kennis van die Orde te verkrygen, had hy van dezelve geheel andere denkbeelden, juist tegenovergesteld met zyne daarvan opgevatte vermoedens, aangenomen. Hy acht nu de Vrye Metzelaary hoog, omdat hy ze beschouwt, als eene inrichting, welke tot instandhouding van den Godsdienst van Jesus gesticht is, en haare werkzaamheden, tot bevordering van dat edel doel, onafgebroken voortzet, en die hy dus, op goede gronden, zoo hy meent, voor den steun van 't Kristendom houdt.

Hy heeft uit de Geschriften, door deze Orde uitgegeeven, en telkens door hem aangehaald, zoo verre zy de Vrye Metzelaary raaken, ontdekt, dat de waare Vrye Metzelaar de geöpenbaarde geheimen eerbiedigt, offchoon hy ze niet ten vollen doorgronden kan, en dat, gelyk een Jood en een Vrye Metzelaar niet te gelyk in één persoon bestaan kunnen, het even tegenstrydig is, dat Kristelyke Vrydenkers, of ongeloovige Kristenen, Vrye Metzelaaren zyn.

„ Het is echter," zegt hy bl. 6, „ niet door zulke algemeene uitdrukkingen alleen, dat ik my heb laaten verleiden, myne vorige overtuiging te verlaaten: het ware toch mogelyk, dat dezelve slechts ter neergesteld waren, om de waare meening des algemeens te misleiden, zonder daarom in waarheid te bestaan: (*) maar ik ben tot in het binnenste der Orde, met myn onderzoek, ingedrongen." —— Hy beroept zich dan, inzonderheid op de door hem nagespoorde wyze van aanneeming eens Vryen Metzelaars. „ De *adspirant*," zegt hy, „ (die zich aangegeeven heeft, om aangenomen te worden) moet een Kristen, en een zedelyk goed mensch zyn, het overige is van minder aanbelang." De wyze, waarop hy, nu zulleude aangenomen worden, in eene duis-

(*) „ Neen, waardige Vader," zegt de Nederduitsche Uitgeever in eene onderstaande Noot, „ dit was *niet* mogelyk. Hier liet gy u door uw *ongewyd* hart misleiden, toen gy dit schreeft. Zoo *behoeft*, zoo *kan* geen *waar* Vrye Metzelaar handelen. *Sapienti sat.*" Men zou daaruit opmaaken, dat de Uitgeever zelf tot de gewyden behoort. En dan verdient dit opmerking.

duistere kamer, aan zich zelven overgelaaten, en vervolgends uitgekleed, en van alles, wat eenigzins kostbaar is, ontzet, op de bloote knie, en geblinddoekt, op de proef gesteld, en eindelyk, na het afleggen eener plechtige gelofte op het eeuwige boek der onuitputlyke wysheid, door den vereenigden glans van een drievoudig licht bestraald wordt; voorts ook de werktuigen der Vrye Metzelaary, de truffel, de passer en de hamer, en alle verdere zinnebeelden der Orde; de verscheidene trappen, langs welken zy tot haar doel leidt; en wat hier verder opgenoemd wordt; dit alles duidt, volgends den Briefschryver, den grootsten eerbied aan voor den Bybel, en wel byzonder voor den Godsdienst van Jesus. „ Het doel der echte Vrye Metzelaary was, volgends *die neuesten Arbeiten des Spartakus und Philo*, „ om door een werkdadig Kristendom, door de verbreiding van de Leer van Jesus, de menschen voor zedelyke vryheid vatbaar te maaken; de waereld, en de door verscheidene inrichtingen vaneen gescheidene menschen tot één huisgezin te vereenigen, en het ryk van waarheid, regtschapenheid en deugd uit te breiden." Op dien grond zegt de oude Vader: „ Ik zelf, was ik niet zoo digt by de 70 jaaren, zou nog een medelid van deze, voor de Kristenen zoo belangryke Orde, zoeken te worden, en myne laatste dagen zou ik gelooven, niet nuttiger, noch waardiger te kunnen besteeden, dan wanneer ik die aan het doel der Vrye Metzelaary wydde. Maar de menschen zouden my miskennen, daar zy de ommekeer in myne denkwyze omtrent de Orde niet weeten; ik moet my alzoo naar de menschen schikken en afhouden. Maar ik wil door u, myn Zoon, de Orde vergoeden, wat ik haar schuldig bleef. Gaa heenen, en word een medelid der Orde, myn zegen begeleide u. Wees werkzaam voor het belangrykste goed der menschheid; wees geheel mensch, geheel Kristen: word Vrye Metzelaar in den volsten zin der woorden!"

In hoe verre nu de Geschriften, waaruit deze yvrige Voorstander van het Kristendom der Vrye Metzelaaren zyne, zoo hy zegt, veranderde denkwyze geschept heeft, geloof verdienen; en of daaruit genoegzaam zekere gevolgtrekkingen, omtrent het algemeen en eenstemmig doel der Vrye Metzelaary, zyn te trekken; zal denkelyk door de verwachtte Antwoorden, op het onlangs, uit den schoot der Vrye Metzelaaren in Nederland, voortgekomen Vraagstuk, wel nader kunnen beslist worden.

Ee

Eenige Byzonderheden uit het Leven van zekeren Oefeninghouder, door hemzelven beſchreven, Te Leeuwarden, by Cahais *en* van Sligh, *enz.* 1801. *In gr.* 8vo. 169 *bl.*

Of deeze Byzonderheden het echte verhaal van waare gebeurtenisſen behelzen, dan enkel als een fyn hekelſchrift op de oefeninghouders en het oefeninghouden, zo als de eerſten veelal zyn, en het andere doorgaans geſchiedt, moeten aangemerkt worden, willen wy liefst in het midden laaten. Letten wy alleen op den ernſtigen toon, waarin het korte Voorbericht voor dit Werkjen geſchreven is, dan hellen wy over tot het eerſte; by het leezen van het Stuk zelve vinden wy het laatſte aanneemelyker. Hoe het zy, de Schryver heeft op eene eenvoudige, maar duidelyke en treffende wyze, de verkeerdheden gemaald van die oefeningen, welke op veele plaatzen, in ons Vaderland, zo ſterk in zwang gaan, waarmede veelen zo ſterk zyn ingenomen, maar welke aan den verſtaandigen en oplettenden veelal niets anders vertoonen dan broeinesten van dweepery en bygeloof, kweekſchoolen van bitterheid, verdeeldheid en liefdeloos veroordeelen van anders denkenden. Met groot vermaak hebben wy zyn Werk gelezen, en beſchouwen het als ten hoogſten nuttig om zulken, welken zich aan het ſchynſchoone deezer eigenwillige godsdienſtigheid vergaapen, terug te trekken, indien zy nog te redden zyn, en anderen, die, misſchien, gevaar zouden loopen van zich te laaten medeſleepen, in tyds te waarſchouwen tegen de verleiding. Wy maaken des geene zwaarigheid van het onzen Leezeren aan te pryzen als een der beſte ſtukken van deezen aart, welke ons, in langen tyd, zyn onder het oog gekomen. Deeze reden noopt ons om eerst eenig algemeen verſlag van het beloop des Werks te geeven, en daarop een ſtaaltjen te laaten volgen van des Schryvers voordracht en wyze van behandelen.

De Schryver genoot van zyne Ouderen eene godsdienſtige opvoeding; maar welke veelmeer was ingericht om zyn geheugen te bezwaaren, dan om zyn verſtand te verlichten, en hem den grootſten afkeer inboezemde van alles, wat niet gemerkt was met den ſtempel der oude

rechtzinnigheid. In het schoenmaaken, het handwerk, waarop zyne Ouders hem besteld hadden, vorderde hy weinig, maar geraakte in kennis met eenen voornaamen oefeninghouder, eenen Kleermaaker, die twistziek, kwaadspreekende, te lui en te trots om te werken, uit het oefenen een goed inkomen wist te maaken. Het voorbeeld van deezen man spoorde onzen Schryver aan om ook te oefenen, en het verachtelyke schoenmaaken voor waereldsche menschen over te laaten. In zyne onderneeminge slaagde hy zo wel, dat het de jaloersheid des Kleermaakers opwekte. Deeze bedaarde nogthans schielyk, wanneer de Schryver aanbood zich elders neder te zetten, ten einde het licht van zynen ouden vriend niet te betimmeren. Met eenige lessen van denzelven uitgerust, begaf hy zich na een dorp, „ waarin vele vromen woonden, die zich met den Predikant niet konden vergenoegen, en ook geen' zegen onder zynen dienst hadden." Hier begon hy te oefenen met wonderbaar gevolg. Een smid, by welken hy zynen intrek had, was vol van bevindingen, en kon meesterlyk spreeken van genade, enz. De grove gebreken van deezen man stieten, ondertusschen, onzen vriend, die in alle oprechtheid handelde, niet weinig; maar deeze werden op rekening van den ouden mensch gesteld. De Schryver had veel genoegen in zyne gesprekken, uit hoofde zyner bedrevenheid in de wederleggende Godgeleerdheid. Door sommige Vrouwen veel hoorende praaten van stemmen uit den hemel, bezoeken van Engelen en verschyningen van Duivelen, werd hy ras met het zelfde euvel besmet, en had ook des nachts allerlei gezichten. Onder dit alles begon onze oefenaar te bemerken, dat hy een al te lui leeven leidde, en kreeg lust om zyn vorig werk weder by de hand te neemen. Half met, half tegen den zin van zyne nieuwe vrienden, zocht en verkreeg hy, niet zonder moeite, werk by eenen schoenmaaker, die in zyne buurt woonde. Deeze, schoon by de oefeningsvrienden te boek staande voor *vyandig* (een woord uit de taale Kanaans) en voor eenen man van eigen gerechtigheid, was, inderdaad, een verstandig, schoon eenvoudig, Christen, en een braaf, deugdzaam mensch. Met deezen komt hy, allengskens, meer in kennis en aan het praaten, vervolgens in verkeering met den Predikant der plaatze, welke, door vriendlyke onderrichtingen en het leeuen van nuttige boeken, tracht hem

van

van zyne dooling̃en omtrent den Godsdienst en het uitleggen der Schriftuure te overtuigen. Dit heeft al vry wat moeite in; maar het gelukt eindelyk; KLAAS wordt een geheel ander man, ziet zyne onkunde, ſtapt af van het oefeninghouden, bepaalt zich tot zynen drieſtal, trouwt met MIETJE, de dochter van zynen baas, voor welke hy al lang genegenheid had gevoeld, in weerwil der poogingen van zyne voorige vrienden om hem aan een meisjen van hunne ſoort te verbinden, en leidt, onder de beoefening van verſtandige godsvrucht, met zyne Vrouw een *gelukkig leeven*.

Wy hebben *beloofd een ſtaaltjen te geeven van des Schryvers wyze van voordraagen*, maar weeten *naauwelyks* eene keus te doen, welke ons bericht niet te lang zoude maaken. Evenwel wy zullen ons bepaalen tot een gedeelte van *een geſprek tuſſchen* KLAAS en *den Predikant*, *over* het behandelen der ſchrifttuurtekſten, *byzonder* uit de Pſalmen, op den preekſtoel of in de oefening. Wy beginnen in het midden der Zamenſpraak bladz. 67. Kortheidshalve is K. KLAAS, P. Predikant.

„ P. Ik houde het Pſalmboek voor een der dierbaar-
„ ſte boeken van den Bybel, en zoude hetzelve niet
„ gaarn miſſen, maar 'er is dikwyls groot onderſcheid in
„ *het geen men dierbaar noemt*. *Ik heet het dierbaar*,
„ *als ik het zo verſta*, *als ik meen*, *dat de dichter*
„ het wilde verſtaan hebben; gy noemt het *misſchien*
„ dierbaar, als 'er vele dingen worden bygevoegd, waar
„ aan de Schryver nooit gedacht heeft.

„ K. Dat zoude nog te bezien ſtaan.

„ P. Wel aan geef my maar eens ene plaats op,
„ die gy verkiest, dan kunnen wy het beproeven.

„ K. *Dat wil ik doen*. Voor enigen tyd oefende ik
„ over die woorden van DAVID, in den 42ſten Pſalm,
„ *gelyk een hert ſchreeuwt naar de waterſtroomen*, *alzo*
„ *ſchreeuwt myne ziel naar u*, *o God!* O wat vond
„ ik al in die woorden, hoe vele aangename waarheden
„ leggen [l. liggen] hierin voor den Godvruchtigen op-
„ geſloten!

„ P. Kom aan! laat eens horen, wat gy daar al van
„ gezegd hebt.

„ K. Alles kan ik u nu zo niet mededelen, want
„ dan was de tyd te kort, maar ik zal u enige hoofd-
„ zaken opgeven.

„ P. Nu dat ſtaat my best aan; maar eer gy be-

„ gint, ik wed, dat ik het raden kan, hoe gy het be-
„ handeld hebt."

Hierover verwondert zich KLAAS; maar na eenig geſprek vervolgt de Predikant: „ Laat ik zien, hoe „ ver ik het brengen kan." [Te vooren had KLAAS reeds erkend, dat hy door een hert eenen gelooviger had verſtaan.] „ Een hert is een vreesachtig dier, wordt „ door de honden nagezet, en loopt dan ſpoedig weg. „ De gelovigen zyn geringe lieden, en durven niet „ veel ondernemen, maar houden zich ſtil. De hon- „ den, de wereldſche menſchen, vervolgen hen, en „ dan gaan zy op de vlucht; zy dragen wel zorg, van „ niet in hun gezelſchap te komen, daar dit voor hun „ zeer nadelig is, en zulken dikwyls als verſcheurende „ dieren op hen los gaan.

„ K. Dat hebt gy al vry wel geraden, ik dacht „ niet, dat wy zo gelyk dachten; maar gy hebt ietś „ van aanbelang over 't hoofd gezien; want ik heb u „ niet van den helhond horen ſpreken.

„ P. Ja dat is ook waar, de Duivel moest 'er by; „ anders deugt het niet. Ik had waarlyk aan dien „ hond niet gedacht; men moet wel beven en ſidde- „ ren, als hy aan 't blaffen gaat..... Maar laat ik „ verder gaan, het ſchreeuwen is het gebed, en om „ dat dit ernſtig zyn moet, vooral als men in nood „ is, wordt het hier *ſchreeuwen* genoemd. De friſſche „ waterſtromen zyn de genadegaven van JESUS CHRIS- „ TUS. Hier kan dan vervolgens worden bygevoegd „ het verlangen van een Christen om by God in den „ Hemel te zyn, enz."

De Leeraar toont vervolgens aan KLAAS het ongepaste van zulk eene manier van uitleggen, ſpreekt met hem over de rechte meening van den gemelden Pſalm, en beſluit met te zeggen: „ Gy hebt enige „ nuttige dingen gezegd, en misſchien zyn ſommigen „ uwer horers hier door geſticht, maar zy kwamen „ eigenlyk daar niet te pas; en de menſchen leren, „ langs zulk enen weg, een verkeerd gebruik van den „ Bybel maken. Preken is elks zaak niet, KLAAS! „ Ik meen, dat ik myn tyd nog al wel in acht geno- „ men heb, en nog moet ik hier in dagelyksch leren. „ Men kan van u niet meer vergen, maar gy maakt, „ zonder dat gy 't weet, dat de menſchen al meer en „ meer ene verkeerde bevatting van het dierbaar By- „ belwoord krygen."

Be-

Beſchryving van den aart en kenmerken van onderſcheidene Ziekten, benevens opgaave der Geneesmiddelen tot derzelver herſtel. Door G. T. KORTUM, *Geneesheer te Stolberg in het Hertogdom Gulik. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. A. SAXE, *Med. Doctor te Amſteldam. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1801. *In gr.* 8vo. 402 *bl.*

Dit leezenswaardig Werk is verdeeld in dertien Hoofdſtukken, handelende 1. Over de Geneeskundige plaatsgeſteldheid van Stolberg en de omliggende landſtreek, in welke de Heer KORTUM de praktyk oeffent. 2. De Scheurbuik. 3. Toevallen, welke uit Vrysterziekte en Stuiptrekkingen gebooren worden. 4. Stuiptrekkende Ziekte by Kinderen. 5. Inenting der Kinderpokjes. 6. Verſtoppingen van de Ingewanden des Onderbuiks. 7. De Roode-loop. 8. Zinneloosheid omtrent een byzonder voorwerp. 9. Het nut van het Heulzap in eene hevige Ylhoofdigheid en in krampagtige toevallen by Koortzen. 10. Het nut der ſmeerige Olie by het Drekbraaken (*Ileus*). 11. Over den Druipert en de veneriſche Ziekte. 12. Iets over de verborgen *Ontſteekingen en Longeteering*. Waarop eindelyk volgt een *Mengelwerk van Waarneemingen*.

Onder andere plaatzelyke Ziekten, welke in het Stolbergſche voorkomen, ſchynt de *Scorbut* eene aanmerkelyke rol te ſpeelen. Dit gaf den Schryver veele gelegenheden om deeze Ziekte van naby te leeren kennen, en omtrent dezelve veele dingen aan te merken, die niet algemeen bekend en aangenomen zyn. Hiertoe behoort, onder anderen, het volgende: „ Dat de Scheurbuik ook beſmettelyk zy, daar van werd ik door de duidelykſte voorbeelden volkomenlyk overtuigd. Nogthans ſchynt zich dezelve voornaamelyk voort te planten door eene langduurige en naauwe omgang met elkander, b. v. onder de getrouwde lieden. Wanneer dit zomtyds, zo als men wil, plaats vindt door kuſſchen en het drinken uit het zelfde glas, als dan is evenwel zulk eene, door mededeeling veroorzaakte Scheurbuik, ſlegts gelegen in een plaatzelyk ongemak van den mond, en wordt ligtelyk herſteld."

Beproefde middelen en ernſtige raadgevingen voor allen, die hunne Oogen, tot in eenen hoogen ouderdom, gezond bewaren, of het verzwakte gezigt weer verſterken willen; mitsgaders een Voorſchrift, hoe men zich, by plotſlinge toevallen, aan de Oogen, die geene medicinale of chirurgicale kundigheden vereiſchen, zelf helpen kan, en hoe men de Oogen, by en na de Kinderpokken, behandelen moet. Naar het Hoogduitsch van GEORG JOSEPH BEER, *Med. Doctor en beëedigd Oogarts aan de Univerſiteit te Weenen. Met eene verklarende Plaat enz. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn. *In gr.* 8vo. 174 *bl.*

Dit Werkje, welks hoofdinhoud ons de breede titel voor oogen ſtelt, bevat veelerhande nuttige vermaaningen, die tot behoud des gezichts kunnen ſtrekken, 't geen, door veelerleije misbruiken, waarvan zommige reeds in de vroegſte kindsheid plaats hebben, aan veelvuldige onheilen, worde blootgeſteld, gelyk, by voorbeeld, kan blyken uit de waarſchuwing des Schryvers tegen het ontydig blootſtellen der eerſtgeboornen aan een te helder daglicht. „Vader, Grootmoeder of „Tante wenſcht het jonggeboren wigtje te zien: men „brengt het dus, zonder het minſte kwaad te vermoeden, naby het venſter, of zelfs in een helder en „dicht vertrek. De kleine begint nu, wel is waar, „erbarmelyk te ſchreijen, maar kan niet zeggen, wat „hem ſcheelt, en nu ſtelt men alles te werk, om zyne ſmart te verzachten, terwyl men aan de waare „rede, de prikkeling van het licht namelyk, waar „aan men hem zo onvoorzichtig bloot ſtelt, niet eens „denkt. Is de familie der kraamvrouw by ongeluk „zeer groot, dan moet het arme ſchaapje deeze pynbank dagelyks meermalen doorgaan; want de vrouwen vooral doen gaarne onderzoek, naar wien het „kindje wel het meest gelykt, en zyn geſchrei om „hulp blyft zo lang onverhoord, tot er zich eindelyk eene aanmerkelyke zwelling en roodheid der „oogleden vertoont, met een geele ſlym, dat in „menigte uit de oogen vloeit en ze geſtadig bedekt," enz.

Hoe zeer wy ons, over het algemeen, zeer wel met de meeste raadgeevingen des Schryvers kunnen vereenigen, zo meenen wy echter te moeten aanmerken, dat hy te veel naar het kleine en angstvallige helt. Waren alle dingen, welke de Schryver, als verderflyk voor het gezicht, opgeeft, waarlyk zo nadeelig, dan zouden de oogziekten en blindheden tienmaal zo erg en menigvuldig moeten zyn, dan weezenlyk plaats heeft. Een ieder, die eenige hoop zou mogen voeden, om zyn gezicht lang te bewaaren, zou dan wel een Oogarts dienen te zyn. *Zommige dingen* komen ook in dit Werkje voor, *omtrent welke wy merkelyk van den Schryver moeten verſchillen*; by voorbeeld ten opzichte van het bedekken van een ontſtooken oog met een gepast verband, 't geen onze Schryver volkomen afkeurt. Gaarne willen wy *toeſtemmen*, dat eene te ſterke *drukking* van droog linnen zeer nadeelig is; *doch daarentegen* meenen wy ſteeds te hebben waargenomen, dat 'er, voor een geprikkeld of ontſtooken oog, niets dienſtiger is, dan een zagt papje, of een verzachtend en een weinig terugdryvend oogwater, door een behoorlyk verband, tegen het aangedaane oog, bevestigd.

Lykreden op GEORGIUS COGPMANS, *beroemd Geneesheer, Lid van verſcheidene Genootſchappen, en Beſchermer der Hoogeſchool te Franeker, uitgeſproken door den Hoogleeraar* JOHANNES MULDER, *in de Academiekerk te Franeker, den 22 van Herfſtmaand* 1800. *Uit het Latyn vertaald. Te Franeker, by* D. Romar, 1801. *In gr.* 8*vo.* 78 *bl.*

Daar wy voorheen de oorſpronglyke Latynſche Redevoering beoordeeld hebben, zullen wy van deeze Vertaaling niets zeggen, dan dat zy zeer wel is uitgevoerd. Achter dezelve zyn eenige Lofgedichten op den Overledenen gevoegd: terwyl voor den titel geplaatst is, deszelfs wy wel gelykend Afbeeldzel, van ter zyden te zien; en daar beneden het volgend Klinkdicht van den voortreffelyken Harlinger Geneesheer en Dichter, S. STYL.

In 't wydſte veld een wenk van albeſpieglende Oogen;
Een Hand, die heil beſtemt, en opwekt of verzacht;
Een Hart, dat gloeit van gunſt, van liefde en mededoogen,
Met onbezweeken trouw aan 't menſchelyk geſlacht:
Zo ſchetst men *Eskulaap*; zo mogt men *Chiron* roemen;
Maar elk, al zweeg dit Beeld, zou liever COORMANS noemen.

HUGONIS GROTII, Batavi, Parallelon Rerumpublicarum Liber tertius: de moribus ingenioque populorum Athenienſium, Romanorum, Batavorum.

Vergelyking der Gemeenebesten, door HUGO DE GROOT; *Derde Boek: over de zeden en den inborst der Athenienſeren, Romeinen en Hollanderen. Uit een echt Handſchrift uitgegeeven, in 't Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen opgehelderd, door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. Iſte Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1801. *In gr. 8vo. 524 bl. behalven de Voorrede van LXII bl.*

Meermaalen hoorden wy van overgebleevene, nog onuitgegeevene, Schriften onzes wydberoemden Landgenoots DE GROOT ſpreeken, en koesterden, dit hoorende, den wensch, dat dezelve uit de vergetelheid, waartoe zy gedoemd ſcheenen, mogten te voorſchyn gebragt worden. Wy verheugden ons over de aankundiging van het Stuk, 't geen thans voor ons ligt, en moeten 'er onze Leezers mede bekend maaken. De Uitgeever en Vertaaler, Mr. MEERMAN, ſtelt 'er ons toe in ſtaat op eene uitvoerige wyze, waarvan wy het hoofdzaaklyke voor onze *Letteroefeningen* gepast oordeelen.

Niet vreemd, dat Mr. MEERMAN, na een niet gunſtig oog op de aangevangene Eeuwe, ten aanzien van het voortbrengen van in 't vak der Letteren wydberoemde Mannen, geſlaagen te hebben, welke geenzins behaaglyke ſchilderye voor zyne rekening komt, in den lof van DE GROOT uitweidt, en byzonder diens vroege wyduitgeſtrekte Geleerdheid vermeldt, 't welk, hoe algemeen bekend, met herhaald genoegen over zulk eenen Landgenoot geleezen wordt, bovenal daar kortbondigheid ons den geleerden Jongeling op eenmaal voor

voor oogen ſtelt, en de opgenoemde ſtukken elk een lover aan zynen vroegtydig verkreegen roem hangen. Het ſtuk uit de Narede, door DE GROOT agter zyne *Sacra* geplaatst, een opgave behelzende van de veelvuldige Werken, door hem ter hand geſlaagen, en deels afgewerkt, doet ons verbaasd ſtaan over de plans niet alleen, maar ook over hetgeen hy daadlyk, zo vroegtydig, had afgewerkt. Mr. MEERMAN vaart voort, in den lof en de verdienſten uit te weiden van den Jongeling, „ die tot een Man opgroeide, wiens vermogens niet zo ſnel verwelkten als zy ontydig bloeiden," en geen Geleerde was, „ alleen in 't *Boekvertrek opgewaſſen, buiten 't zelve tot niets in ſtaat, en voor de Waereld, waarin hy leefde, niet berekend*, de ſpot zyner Medemakkeren, en 't weinig begeerd voorwerp eener kunne, die in de onze ſlegts dan Geleerdheid vergeeft, wanneer deeze zich met *den fluier van bevalligheid weet te omhangen.*" *Dit* was het geval van DE GROOT: hier opgetelde daadzaaken, die men met verrukking leezen zal, wyzen het uit. Hoe gaarne wy ook dit treffend deel zouden afſchryven, moeten wy 'er, om plaats te behouden, van aflaaten. Men leeze hier alleen het ſlot, uit de beſchouwing van 's Mans natuurlyke en verkreegene hoedanigheden opgemaakt. „ En, waarlyk, *wanneer ik dit alles overdenk*, geloof ik, met reden, *te kunnen vorderen, dat men my uit de oude of nieuwe Geſchiedenis het tweede voorbeeld van iemand aanwyze*, by wien, gelyk in HUGO, zich de uitgebreidſte kennis met het ſchranderſte oordeel huwde; in wien de groote Geleerde tevens de doorzichtigſte Staatsman, de man van de waereld, in den besten zin van het woord, de gemoedelykſte Christen was; waar, eindelyk, dit alles niet van den dageraad af by langzaame klimming toenam; maar waar de Zon van grootheid ſchier op eens haaren hoogſten Zenith bereikte."

Dan, om bepaald tot het Werk, thans voorhanden, te komen. In de optelling van 's Jongelings Werken, by de uitgave van zyne *Sacra*, ſprak hy van de *Vergelyking van ons Gemeenebest met andere weleer aanzienlyke vryo Staaten, en van derzelver wederzydſche lotgevallen.* „ Dit Werk," merkt MEERMAN op, „ even gelyk meer andere op deeze lyst, tot nu toe nimmer uitgegeeven, moet echter door den Schryver, niet lang daarna, althans tot zekere hoogte, vol-

eindigd zyn; daar DE GROOTS Gedichten, welke zyn Broeder ſedert verzameld in 't licht gaf, 'er ook één aan JANUS DOUSA, die den 12 October 1604 aan zyn Vaderland ontrukt wierdt, inſluiten; onder den Titel, *Pro ſua Republica Batava, Athenienſi atque Romana comparata*; een Gedicht, waarmede HUGO het Handſchrift zyner Vergelyking der drie Gemeenebesten aan den waardigen Grysaart toezondt." Dit Gedicht heeft eene te naauwe betrekking tot de tegenwoordige onderneeming, om door MEERMAN niet geheel overgenomen te worden; terwyl de Uitgever den *Nederduitſchen* Leezer op eene Vertaaling van 't zelve onthaalt.

Uit den ſlotregel van dit fraaije Dichtſtuk:

Ordinibus Batavis hoc vigilatur opus.
Hollands Overheid ſlaat, waakend, het oog op dit Werk.

zou men, ſchryft MEERMAN, „ byna in het vermoeden komen, dat deeze Vergelyking van ons Gemeenebest met dat van *Athenen* en *Romen* door de Staaten van *Holland* zoo wel met een Geſchenk aan den Opſteller aangemoedigd wierdt, als hunne Reſolutien van 9 Nov. 1601 en 8 Jan. 1605, by BRANDT in HUGOS Leeven aangehaald, dit ten opzicht zyner *Geſchiedenis der Nederlandſche Beroerten* zeker maaken: misſchien ſtaan beide de Werken zelfs in eene engere betrekking tot elkander, dan men by den eerſten opſlag zich ligtlyk zou voorſtellen: en de uitgeſtrektheid van DE GROOTS ontwerp by 't eerſte derzelven ſchynt voedzel aan deeze giſſing te geeven."

Onuitgegeeven heeft de *Vergelyking*, in zo verre zy voltooid is geworden, eenigen naam onder de Geleerden verworven: hiervan ſtrekt ten bewyze het getuigenis van LINGELSHEIM, ten Jaare 1605; dat van VALERIUS ANDREAS, in 1623; en, agt jaaren laater, van MEURSIUS. Ook voert hy het getuigenis van DE GROOTS Leevensbeſchryver BRANDT aan, en van CATTENBURG, in het Vervolg van BRANDT. Des laatstgemelden misverſtand, wegens den tyd des ſchryvens deezes Werks, toont onze Schryver duidelyk aan, met vermelding hoe hy aan dien Letterſchat, lang te *Dordrecht* als een juweel bewaard en van daar na *Utrecht* overgebragt, gekomen is. In een breed verſlag treedende over den aart en de bearbeiding deezes geheelen Werks, en van de

Boe-

Boeken, welke dit *Fragment* voorafgingen, ſpreekt hy ook van de volgende; „ door welke de PLUTARCHUS *der Natien* zyn arbeid tot volkomenheid meende te brengen." Wat hy des aanvoert, alsmede wegens de volkomenheid der hier geleverde Boeken, kunnen wy, om de uitgebreidheid, niet overneemen. Alleen dit ſchryven wy af. „ Het is genoeg bekend, dat ook meerdere zyner Schriften, hoe zeer geheel voltooid, niet door den druk zyn gemeen gemaakt: gelyk de *Jaarboeken* zelven eerst twaalf jaaren na zyn dood door de zorg zyner beide Zoonen te voorſchyn traden. En waarlyk, een pen, zoo vruchtbaar als de zyne, werkte byna den arbeid der perſſen, zoo wel als de lees-uuren zyner tydgenooten, voorby. Hoe de *Dordrechtſche* Leeraar VAN GIFFEN aan het eenzaame Handſchrift van het Derde Boek geraakt zy, zal niemand my vergen dat ik hem verhaale. Omtrent het uitvorſchen der twee voorigen, en, zo zy immer beſtaan hebben, der volgenden, zyn, tot dit oogenblik, alle myne poogingen vruchtloos geweest. CHRISTINA, dit weet men, kocht, na den dood van HUGO, aan zyne Weduwe alle de Handſchriften en Aantekeningen, die hy had nagelaaten, af; doch of ziehdeezen nog te *Stockholm* bevinden, of in den brand van 1697 vergaan zyn, dan of de Koningin ze naar *Romen* medegevoerd heeft, is tot geene zekerheid gebragt (*). Misſchien gelukt het my, by de uitgave van een volgend Deel, hier meer van te berichten."

Wy deeden en DE GROOT en den Uitgeever te kort, wanneer wy geene bladzyde vulden met het volgende, zo geſchikt om hem den aart des Werks te doen kennen, en tot het leezen uit te lokken. „ Ik biede," ſchryft MEERMAN, „ mynen Leezeren nu het eerſte derdedeel van DE GROOTS Vergelyking der Zeden en des Inborsts van de *Athenienſeren*, *Romeinen* en *Hollanderen*, aan: een Werk, 't geen, hoe zeer alleen een ſtuk eens grooteren arbeids, echter als een volkomen geheel kan beſchouwd worden, en misſchien wel als belangryker dan alle de verlooréne zoo vroegere als laatere Boeken ſamen. —— Immers het kan niet anders dan de weetgierigheid ten ſterkſten opwekken, wanneer een Jongeling van HUGOS vermogens en deugd de zeden, gewoonten en kundigheden onzer Voorouderen, gelyk hy ze tweehonderd jaaren geleden aantrof, uitvoerig zoekt te ontwik-

(*) *Vindic. Grotian.* p. 618.

kelen, en in talryke byzonderheden van hun openbaar en huisſelyk leeven indringt; wanneer hy dit alles afweegt tegen de Zeden der twee vermaardſte Volkeren uit de Oudheid: eene vergelyking, tot welke men niet kan nalaaten eene tweede te voegen; ik meen die met de Zeden van een Nageſlacht, dat hemelsbreed van zyne Vaderen verſchilt. Wanneer vervolgens eene warme liefde voor den grond zyner Geboorte, voor dat beroemde en ſchoone *Holland*, (want zyn *Batavien* is niets dan dit Gewest alleen) waarvan hy zelfs den naam in onze dagen aan de vergetelheid zou hebben zien trachten toe te wyzen, zich over zyn geheel Geſchrift verſpreidt; wanneer een voortreffelyk *Latyn* ſomtyds tot de taal der verrukking opklimt, als hy het edele van 't Hollandſche Character, de deugden en groote daaden zyner Landgenooten heeft voorgenomen te ſchilderen. Gaarne vergeeft men het aan eene Vaderlandsmin, waarvan het tweede voorbeeld misſchien vergeefsch gezocht zou worden, dat hy, trotsch op het toebehooren aan een Volk, reeds van ouds om zynen moed geëerbiedigd, en toen met deugden zonder wederga een duldloos juk van zich affchuddende, ſomtyds zich al te ver laat heen voeren, en ſchier tot het overdroevene vervalt. Geringe gebreken, die aan een al te voelend hart hunne geboorte ſchuldig zyn, verkiest men verre boven de koele volkomenheden, welke alleen in het hoofd haaren zetel vinden: en die zich hier ten ſtrengen Rechter over DE GROOT wilde opwerpen, zou eerst van dezelfde zucht voor het Vaderland, die hem bezielde, (maar hoe ſchaars groeit deeze plant in onze dorre velden van eigenliefde?) de proeve moeten afleggen. Doch waarlyk, indien de Geestdrift hem ooit in zyne jeugd voorby de grenzen heen dreef, die eene bedaarde rede hem in dit opzicht kon hebben afgetekend: zoo hebben hem volgende jaaren in de denkbeelden van volmaaktheid, die hy omtrent zyne medeburgers voedde, maar al te wreedlyk te leur geſteld; en een ondankbaare Natie hem geleerd, dat ook in den Hollandſchen boezem het zaad van ondeugd, partyſchap, haat, en allerlei ſoort van bederf verborgen lag, en ſlechts naar 't gunſtig oogenblik van ontwikkeling wachtte, om zyne vergiftige ſcheuten omhoog te zenden; ſcheuten, die nu reeds tot eenen tweehonderdjaarigen ſtam zyn opgewaſſen, en waarvan ieder toeneemend jaar de doodlykheid der vruchten vermeerdert."

Voorts

Voorts verdeedigt de Heer MEERMAN, met zeer voldingende redenen, het byvoegen van Aanmerkingen, Opheldering en, ſoms het wederſpreeken van DE GROOT, by hem zo hoog geagt, en de hoogagting voor wien ſteeds onder het vertaalen en bearbeiden deezes Werks vermeerderde. Hy geeft zyne Aanmerkingen, zo als ze zyn, den Leezer in handen; zich ten vollen voor zynen arbeid beloond agtende, indien ze niet onwaardig geoordeeld worden agter het Geſchrift, tot welks opheldering zy beſtemd zyn. Wy ſtemmen met hem in, wegens de noodzaaklykheid veeler Aanmerkingen. — DE GROOT, *die in de taal der Geleerden ſchreef*, veranderſtelde, *met rede*, veele kundigheden, welke men in een *Nederduitſchen* Leezer niet kan verwagten, die hier een Gids noodig heeft, hoedanig zich MEERMAN ten deezen opzigte vaak betoont. *Wy zeggen hem dank voor zynen verpligtenden arbeid*; en dit zullen allen doen, die dit Werk leezen, ſchoon zy, zo min als wy, in allen deele, met den Aanmerkingſchryver, in veele begrippen, het ſtaatkundige betreffende, zamenſtemmen. 't Is hier de plaats niet, om ons deswegen uit te laaten; wy moeten alleen den Inhoud deezes Boekdeels doen kennen.

Zeven Hoofddeelen maaken dit Eerſte Deel uit. Aan het hoofd vinden wy een Gedicht, waarin de Schryver *op zyne Vaderlandsliefde* roemt. De opgegeeven korte *Inhoud* doet ons het wydſtrekkend en met veel oordeels afgebaakend plan van DE GROOT kennen. De zeven eerſte Hoofdſtukken van de zes-en-twintig, die het geheele Werk bevatten, voeren tot Opſchriften: (I) *De Volkeren hebben hunne eigene zeden en inborst, zo wel als hunne byzondere lichaamlyke hoedanigheden.* (II) *Welke de Volkeren zyn, die met elkander vergeleeken worden.* (III) *Over de Vryheid en Slaavernу in handelen en ſpreeken.* (IV) *Over den Moed en de Grootmoedigheid.* (V) *Over de Zachtmoedigheid en Woestheid.* (VI) *Over de Trouw en Trouwloosheid.* (VII) *Over de Rechtvaardigheid en Onrechtvaardigheid.*

Ons beſtek, ſchoon wy het gewoone te deezer gelegenheid overſchreeden, gedoogt niet, uit deeze alle iets by te brengen, of ons in te laaten tot het beoordeelen eeniger lang betwiste ſtukken, door den Heer MEERMAN hier ter baane gebragt, en op de gronden, by hem omhelsd, en uit diens vroegere Schriften genoegzaam bekend, behandeld. DE GROOT, zyn plan ontvouwd, en de voorgenomene vergelyking verdeedigd hebbende, noodigt

digt zyne Landgenooten uit om zyne Vergelyking te leezen, en wy doen het met zyne woorden. „ Nader nu gy, en wees aanschouwster van dit gevecht, ô *Holland*, gezwoorene vyandin van ondeugd en dwinglandy, die weleer om uwe zielshoedanigheden gepreezen, ook nu door den roem van uwen geest alle uwe Nabuuren ligtelyk overtreft, en in het voeren van kryg zoo wel als in de weetenschappen uitmunt; wier nimmer volpreezene dapperheid, voorheen door alle de verspreide deelen des *Romeinschen* Staats betoond, zich midden onder zoo veele invallen der Barbaaren, en daarna onder het Graaflyk bewind, tot op deeze laatste tyden der herboorene Vryheid toe, ongeschonden bewaard heeft, om de beroemdheid des *Nederlandschen* naams, veel verder dan ooit te vooren, tot de grenzen van deezen aardbol, die uwe vlooten bevaaren, heen te brengen. Nader ook te vens gy, *Hollands* onafscheidbaare Zuster, *Westfriesland*, in welke de kentekenen onzer Natie, ook nu nog met geen vernis bestreeken, zyn overgebleeven; de sterkte van lichaam en van geest, de oude maatigheid en trouw, en eene eenvoudigheid, die met kunde gepaard gaat. Voor ulieder oogen wordt dit tooneel, op hoedanig eene wyze dan ook, toebereid; op het welk wy geene vercierde, maar waare gebeurtenisfen vertoonen; mannen, weleer beroemd, geen vermomde speelers, doen treeden; het ernstige der Geschiedenis voorstellen, en niet het vermaaklyke van een schouwspel; waar niets om toejuiching af te dwingen, uit ydele roemzucht, zal verzonnen worden, waar niemand gunst geschieden zal: zoo dat, indien ik eenige vermogens bezit, en ik voel maar al te wel hoe weinig deeze benydenswaard, of toereikende zyn om het aanzien van myn Vaderland gewicht by te zetten, die alleen voor myn *Holland* dienen mogen, maar op geen wys, waarover de *Hollandsche* eerlykheid behoeft te bloozen."

Wy laaten alle kenners van den *Latynschen* Styl van DE GROOT oordeelen, of hy geenen gelukkigen Vertolker getroffen hebbe; zeker, dit is geen werk, waarvoor het gros der Vertaaleren berekend is; en [illegible] verheugen ons, dat dit Fragment in de handen van MEERMAN, en gevolglyk uit dezelve, in deeze gedaante, in de onze en die onzer Medeburgeren kwam. Hy geeft in 't slot zyner Voorreden deezen wenk, welken wy onzen Leezeren moeten doen zien. „ Het zal, indien de Voorzie-

zienigheid myne ontwerpen goedkeurt, meer van de pers afhangen dán van my, om de twee volgende Deelen met geene te lange tusſchenpoozingen op dit eerſte te doen volgen; en zo 'er onder myne Leezeren, gelyk ik wel vermoede, de een of andere in de zeven eerſte Hoofdſtukken van dit Werk, die nu te voorſchyn treeden, misſchien wat al te veel of algemeen bekende, of niet onderhoudend genoeg voorgeſtelde dingen mocht meenen aan te treffen: zoo kan ik hem gerust verzekeren, dat ver de meeste der negentien overige hem op de ruimſte wyze daaromtrent zullen ſchadeloos ſtellen." — Wy ſchryven de Opſchriften af, die reeds ten waarborge ſtrekken van deeze toezegging: *Over de Eerzucht en 't geen daar tegen over ſtaat.* — *Over de Gierigheid en Eerzucht.* — *Over de Weldaadigheid en Mildheid.* — *Over den Wellust.* — *Over het Voedzel.* — *Over de Dronkenſchap.* — *Over de Kleeding.* — *Over de Huizen en het Huisraad.* — *Over de kweeking van het Lichaam.* — *Over de Spellen.* — *Over de Standvastigheid.* — *Over Verſtand en Beleid.* — *Over het Krygsweezen.* — *Over het Zeeweezen.* — *Over de dagelykſche Leevenswyze.* — *Over de Handwerken.* — *Over alle takken van Geleerdheid.* — *Over de Taal.* — *Over Godsdienst en Godvruchtigheid.*

Proeven van Geſchied- en Letter-kundige Oefeningen; zo wel den Koophandel en de Scheepvaart als de Dichten Letterkunde betreffende. Door G. BRENDER à BRANDIS, *Lid van het Comptitté van Juſtitie te Amſterdam, Secretaris van gemelde Stad, en van de Bataafſche Maatſchappy:* Tot Nut van 't Algemeen. *Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr.* 8vo. 461 *bl.*

De kundige en arbeidzaame BRENDER à BRANDIS, reeds voorlang als verdienſtelyk Nederlandsch Dichter bekend, treedt hier niet ſlegts in die hoedanigheid van nieuws ten voorſchyn, maar ook in die van beoeffenaar en kenner der Geſchiedenisſen, met naame van die van Koophandel en Scheepvaart; voorwaar voortreffelyke voorwerpen van verſtandelyke naaſpooringe, vooral in eene Stad, welke aan die beiden haare opkomst, aanweezen, bloei en voortduuring is verſchuldigd. Van natuure met een dichterlyken Geest begaafd, en,

en, onder andere bezigheden, in de edele kunst van tyd tot tyd onledig, gaf eene van buiten inkoomende omstandigheid aanleiding ter beoeffeninge van het beſpiegelende gedeelte van den Koophandel; zyn Lidmaatſchap van het Departement van Koophandel en Zeevaart in de Maatſchappy *Felix Meritis*. Als werkend Lid, daarenboven, van een en ander Letterkundig Genootſchap, vondt de Heer BRENDER aldaar gelegenheid, om zynen oorſpronklyken Dichtgeest in werking te brengen. Dit alles gaf hem aanleiding tot het opſtellen van Verhandelingen, welke hy thans door den druk gemeen maakt. Zy zyn negen in getal, onder de volgende Opſchriften: *De invloed van den Koophandel op de Denkwyze, Zeden, Taal en Werkzaamheden van een Volk.* — *Tafereel der Geſchiedenis van het Hanſe-Verbond.* — *De Zeevaart-Akte der Engelſchen, in haaren oorſprong beſchouwd.* — *Proeve eener Geſchiedenis van de Scheepvaart.* — *Levensſchetſe van* PETRUS JOHANNES KASTELEYN. — *Over de Parodie.* — *Over den Luim.* — *Over de Hofnarren.* — *Over de Barden.* Den zedigen naam van *Proeven* geeft de Schryver aan deeze Verhandelingen, omdat zy de eerſtelingen zyner oeffeningen in dit vak der Weetenſchappen bevatten, en daarenboven niet zoo uitvoerig zyn behandeld, dat ze voor geene verdere bearbeiding zouden vatbaar zyn. Hy is edelmoedig genoeg, om de bronnen te melden, uit welke hy veele zyner kundigheden, den Koophandel betreffende, geſchept heeft.

Over 't algemeen genomen hebben wy deeze *Proeven* met genoegen geleezen, als welke van des Schryvers uitgebreide kunde ſpreekend bewys vertoonen, en over meer dan één onderwerp veel lichts verſpreiden. Minst van allen heeft ons de *Proeve over de Hofnarren* bevallen, als zynde minder interesſant dan de overigen, en hien en daar met byzonderheden doormengd, die in het oog van veelen den deftigen Redenaar te misſtaan zouden kunnen ſchynen.

Der opmerkinge waardig is, onder andere, de eerſte Proeve; wy willen dezelve kortlyk doorloopen. —— Naa vooraf beknoptlyk den oorſprong van den Koophandel vermeld te hebben, geeft BRENDER als eene eerſte uitwerking op, dat de byzondere volken der aarde, het zy ze ruw of beſchaafd zyn, door denzelven, als een band van noodzaaklykheid en van ge-

genoegens, aan elkander verbonden worden. Dit blykt niet alleen uit de gemeenſchap, welke, in laatere tyden, de Volken van Europa met die van andere Waereldsdeelen hebben aangegaan, maar de vroege Oudheid vertoont zulks in de geſchiedenisſen van SALOMON en der Egyptenaaren, die met afgelegene gewesten verbintenisſen gemaakt hadden. Van des Israëlitiſchen Konings rykdom was de bron zyn verbond met den Koning van *Tyrus*; terwyl de Egyptenaars en Phoeniciërs, om van anderen te zwygen, met de Spanjaarden en anderen handelgemeenſchap *aangingen*. *Uitbreiding* van nutte kunſten en weetenſchappen is eene andere *uitwerking van den Koophandel*; moetende de *Aardrykskunde*, de *Natuurlyke Historie*, de Staatkunde, de Wiskunde en verſcheiden andere, als weezenlyke deelen van denzelven beſchouwd worden. „ *Men zegt dus niet te veel*, „ wanneer *men deeze kunſten zo wel het uitwerkzel* „ *als de oorzaak* van den bloei des Koophandels noemt." Daarenboven heeft de Koophandel, de gemeenſchap der Natiën bevorderende, geen minderen invloed op elken ingezeten, op zich zelven aangemerkt. In Landen en Staaten, waar geen Koophandel is, zyn de menſchen, over 't geheel genomen, zoo beperkt van geestvermogens, dat ze bykans niets weeten. Zolang de Grieken van de *Zee afkeerig waren*, *mangelde* het hun aan beſchaaving. *De menigte van kundigheden, daarentegen, welke* hen naderhand zoo beroemd maakten, verkreegen zy door den Koophandel en de verkeering met vreemdelingen, welke hen te vooren deeden zidderen. Aldus zyn de voortbrengzels van 's menſchen geest zoo wel voorwerpen van den Koophandel geworden, als de gewone Landprodukten; terwyl, al verder, de uitbreiding en verbetering van 't geen men in de Kunſten een goeden ſmaak noemt, van denzelven een eigenaartig uitwerkzel is. „ De zucht om te winnen, zo onafſcheidenlyk van „ den Koophandel, die altoos eene geduurige afwisſe„ ling van voorwerpen, en eene liefde tot het ſchoone „ verſchaft; die zucht wekt geduurig den geest van „ uitvinding by de handeldryvende Natiën op, om hun„ ne (haare) eigene Producten eene zekere verſcheiden„ heid in het ſchoone mede te deelen; of 'er een glans „ van ſchoonheid aan te geeven, welke den beſchou„ wer bekoort, den uitvinder voordeel aanbrengt, hem „ onderhoudt, en veredelt." Tevens ontſtaat daar uit

eene ſoort van werkzaamheid in den menſch, die met het gevoel van het ſchoone of den goeden ſmaak overeenſtemt. Ten bewyze daar van „ bepaale men ſlechts „ één oogenblik zyne aandacht op één enkelen tak van „ Koophandel, by voorbeeld op de bewerking van Pro„ ducten, die tot Manufacturen van een land moeten „ ſtrekken. Hoe yverig is elk genie bezig, om, door „ alle middelen, de Manufacturen zo cierlyk en be„ vallig te maaken, als de ſtoffe en omſtandigheden „ van tyd en plaatſe het kunnen gedoogen? Hoe veel „ vinding, hoe veele kundigheden vertoonen zich „ over alle Claſſen eener Natie, door het geduurig „ aanwenden haarer poogingen, om de Manufacturen „ volmaakter voor den dag te brengen?" Naauw verbonden aan de voorgaande is de invloed des Koophandels op de ſtichting en ſcherpte in het verſtand, en eene hem eigene wending in de gedagten, door welke men van alle Natiën de handeldryvende altoos kan onderkennen. „ Een der belangrykſte invloeden, (meldt „ BRENDER verder) welke de Koophandel immer had, „ is die, welke op de Zeden der verſchillende Natiën „ werkt. Een der grootſte omwentelingen is de be„ ſchaaving der Volken, welke door onderlinge ver„ keering volbragt, en uit de reeds opgemelde grond„ beginſelen bewezen wordt. Gelyk een overwonnen „ land meest altyd de Zeden aannam van zyne verwin„ naars, zo regelden zich de minder handeldryvende „ ryken en ſtaaten meest al naar de meerder handel„ voerende landen." *Rome*, zoo wel als menig ander Gewest, verloor die afkeerigheid en ruwheid in zeden, toen het door den Koophandel beſchaafd, en geheel hervormd wierdt. Ook op ons Land werkt die invloed, in de werkzaamheid en nyverheid aldaar ontſtoken. Wel verdryft of verdonkert de Koophandel de Vaderlandſche Zeden en Gebruiken, op alle plaatzen waar hy komt. Dan de vraag geldt hier tevens, of deeze invloed kwaad of goed kan genoemd worden; waar omtrent zich BRENDER voor het laatſte verklaart. Daarenboven ontſtondt de vryheid van geweeten en onderlinge verdraagzaamheid 't eerst by handeldryvende Volken. Al van ouds bevorderde de Egyptiſche Wetgeever AMASIS den Koophandel van zyn Land, door den Grieken verſcheiden plaatzen, ter oprichtinge van Tempels en Altaaren, te ſchenken. Het zelfde deeden, voor drie eeuwen,

wen, de Regenten van Amſterdam, toen zy, om de Noordſche Kooplieden *te lokken*, eene Kapel aan het Y ſtigtten, aan den Noordſchen Heilige ST. OLOF gewyd, en dezelve naderhand merkelyk bevoorregtten, *den vreemden Koopman tot gerieve*. De uitbreiding der Taale als eene laatſte uitwerking van den Koophandel vermeld hebbende, beſchouwt BRENDER de nadeelen, welke dezelve medeſleept. Hy erkent, in zeker opzigt, dit nadeelige, met naame in de verwekking en voortplanting van de weelde. „ Alle Natiën, hoe arm, hoe „ onbeſchaafd dezelve, *ook vóór de ontdekking* des „ Koophandels, waren, hebben hunne Zeden veran„ derd, hunne zinnelyke genoegens zyn vermeerderd; „ en zy hebben, by het genot van vreemden wellust, „ telkens den lust zien vermeerderen, welke hen met „ beſchaafde Natiën gelyk ſtelde. — Weelde en wellust „ volgen *dan altyd* op den overvloed, welken de Koop„ handel eene Natie aanbrengt." Het natuurlyk gevolg hier van is, indien geene daadelyke verwyfdheid, immers verzwakking van moed in het verdeedigen van vryheid en regten. Dit alles ontkent de Heer BRENDER niet, maar ſtelt het op rekening der misbruiken, aan welke ook de beſte zaaken onderhevig zyn. „ Wanneer „ men," (voegt hy 'er nevens) „ oplettend de Jaar„ boeken *aller handeldryvende Volken* met elkander „ vergelykt, *dan* ziet men *duidelyk*, *dat*, *in alle Lan*„ den waar Koophandel is, de Tydperken altoos in „ deeze orde op elkander volgen. Eerſte Tydperk: „ de Armoede vergezeld van Naarſtigheid en Deugd. „ Tweede Tydperk: de Welvaart, geleid door *In*„ *duſtrie* en goede Zeden. Derde Tydperk: de Ryk„ dom, gaande tusſchen werkeloosheid en laffhartig„ heid. Eindelyk het vierde Tydperk; in het welk de „ Overvloed, waggelende, het pad der luiheid betreed; „ beurtelings de weelde en het vermaak omhelst; en door „ uiterlyke pracht, en inwendigen wellust, zich zelven „ verleerd. — Ziet daar vier Tafereelen, die by ver„ ſcheidene Natiën reeds gezien, en uit hunne (derzelver) „ geſchiedenisſen opgemaakt zyn. Zo het vierde Tafe„ reel (zegt BRENDER) niet reeds in ons Vaderland „ zigtbaar is, dan zyn 'er zekerlyk reeds verſcheiden „ trekken van aan te treffen, en het 3de was dan in „ allen deelen reeds toepaſelyk!"

In de tweede Verhandeling, behelzende de *Geſchiede-*

nis van het Hanſe-Verbond, wyst onze kundige Schryver vooreerst de beteekenis van de benaaming *Hanſe Steden*, of *Hanſe Verbond*, aan; onderzoekt vervolgens den oorſprong van dit vermaard Verbond; vermeldt daarnaa den toeſtand der Steden *Lubeck* en *Hamburg*, welke tot de oprichting van dit Verbond de aanleiding gaven; ſtaat wyders ſtil by den voortgang en bloei van de *Hanſa*, en by de gevolgen van dit Verbond; en beſluit, eindelyk, met een verhaal van het verval van deszelfs Koophandel, en van de redenen daar van. Den oorſprong der benaaminge, met verwerping van veele andere, leidt BRENDER af van het Latynſche *Anſa* of *Hanſa*, beteekenende eene *Maatſchappy*, *Verbond* of *Bende*. Van hier het woord *Hensbeeker*, „ welke by het „ *henſelen*, of het inwyden in de gezelſchappen onzer „ Voorvaderen, zelden vergeeten wierdt;" haalende hier by aan eene getuigenis van SIMON VAN LEEUWEN, die, van de Gastwet onder de Duitſchers gewaagende, dezelve dus beſchryft: „ dat iemand, die voor „ de eerſte maal in een gezelſchap kwam, daar hy „ nooit was geweest, een groot glas of kroes moest „ uitdrinken, het welk men *Verhenſen* of *Verhanſen* „ noemde, betekenende, dat hy in dat gezelſchap of „ genootſchap aangenomen wierdt: waarom men den „ kop, of kroes, een Hensbeeker noemde." Eene *Maatſchappy van Duitſche Steden* was, derhalven, de beteekenis van de *Duitſche Hanſa* of *Hanſe Steden*. In het Jaar 1241 nam dit Verbond zynen aanvang, 't welk de beveiliging van den Koophandel ten oogmerke hadt, eerst tusſchen de Steden *Lubeck* en *Hamburg*, waar by zich vervolgens een aantal Steden voegde, uit verſcheiden oorden van Europa. De menigvuldige byzonderheden, in deeze Verhandeling voorkoomende, welke wy der leezinge van alle minnaars der Oudheden aanpryzen, gedoogen geen doorloopend uittrekzel.

Uitvoerig handelt de Heer BRENDER, in de derde Verhandeling, over de berugte *Zeevaart-Acte der Engelſchen*; gaande, vooreerst, de geſchiedenis deezer Acte uit den toenmaaligen toeſtand van Engeland opſpooren, om vervolgens te doen zien, welke gevolgen dezelve voor den Nederlandſchen Koophandel heeft gehad; voegende by dat alles eenige aanmerkingen en bedenkingen, uit het voorgaande voortvloeiende. Ook deeze Verhandeling vertoont blyk op blyk van des

Schry-

ſchryvers uitgebreide kunde, en verdient eene oplettende leezing van allen, die na kundſchap omtrent den toeſtand des Koophandels in vroegere dagen begeerig zyn. Ten behoeve der zulken, welke deeze Acte dikmaals hebbende hooren noemen, van derzelver eigenlyken inhoud onkundig zyn, willen wy een overſchryven. De Acte, door CROMWEL geteekend den 9den van Wynmaand des Jaars 1651, hieldt in: „ Dat geene „ voortbrengzels van *Aſia*, *Africa* of *America*, in „ *Engeland* zouden mogen gebragt worden, anders dan „ met Scheepen, die Engelſchen toebehoorden, en, voor „ het grootſte gedeelte, met Engelsch bootsvolk bemand waren. Dat geene voortbrengzels van *Europa* „ in *Engeland* zouden mogen worden gevoerd, dan „ met Engelſche Scheepen, of met Scheepen, die by „ het Volk, daar de goederen vielen, voortgebragt of „ gemaakt waren; mits men dezelve niet van vreemde „ plaatſen, maar alleen van die, daar ze vielen en gemeenlyk eerſt geſcheept wierden, in *Engeland* brag„ te. Dat geenerlei Kabeljau, Haaring, of andere „ Zoutenvisch, ook geene Walvisſchen, Walvisbaarden of Traan, in *Engeland* zou mogen komen, of „ van daar uitgevoerd worden, anders dan met Engelſche Scheepen. Dat dit verbod zich nogthans niet „ zou uitſtrekken over Billioen, noch over goederen, „ gekomen by wege van ſchaverhaaling, noch eindelyk over Zyde, of Zyden Stoffen, te lande uit *Italien* gebragt, tegen Engelſche Waaren; welke Zyde „ en Zyden Stoffen men te *Oſtende*, *Nieuwpoort*, *Rotterdam*, *Middelburg*, *Amſterdam*, of in eenige andere „ havens, daar omtrend, zou mogen haalen, onder gerechtelyke verklaaring, dat zy tegen Engelſche Waaren „ gekogt of ingeruild waren.”

Met meer dan gemeen genoegen hebben wy de *Proeve eener Geſchiedenis van de Scheepvaart* geleezen; dezelve bevat eenen ſchat van hiſtoriſche kundigheden, welke, diep in de afgelegenſte Oudheid doordringende, vervolgens tot laatere tyden afdaalen. Hy handelt eerſt over den oorſprong en voortgang der Scheepvaart by de oudſte Volken, alsmede by de Phoeniciers, Egyptenaars, Grieken, Romeinen, enz. — vervolgens over de eerſte Scheepvaart en derzelver voortgang onder de Europeanen, en de verbetering, door hen, van tyd tot tyd, aan dezelve toegebragt — en eindelyk over de Nederland-

ſche Scheepvaart, zo in derzelver opkomst, bloei, als verval. In de laatſte Afdeeling, inzonderheid belangryk voor de bewooners deezer Republiek, handelt BRENDER over den ouden ſtaat der Nederlandſche Scheepvaart, tot aan de agtſte eeuw — over den toeſtand der Nederlandſche Scheepvaart, zedert dat de Deenen en Noormannen ons Vaderland afgeloopen en verwoest hebben, tot op het ſluiten van het Hanſe-Verbond — over de gevolgen der onttrekking van de Nederlandſche Steden aan dat Verbond, tot op de ontdekking van *Amerika*, en voornaamlyk van een nieuwe vaart op de Oostindiën, door de *Portugeezen* — en over de redenen, welke den Nederlanderen aanleiding gaven, om zelve met hunne Schepen de *Indiën* te bezoeken, en zich aldaar zoo ontzaglyk te maaken, als zy vervolgens voor hunne nabuuren geweest zyn. Gaarne wenschten wy uit dit alles iets over te neemen; doch ons beſtek laat het niet toe, en moeten wy onze Leezers tot het Werk zelf verwyzen, met de verzekering, dat zy kosten en tyd, daar aan beſteed, ryklyk zullen vergoed vinden in het veelvuldig leerzaame, en ook in het vermaangenaamende, welk zy in de Verhandelingen over de *Parodie*, den Luim en de Hofnarren zullen aantreffen. Voorts pronkt dit Werk met het meer dan gemeen, ja ſpreekend gelykend Afbeeldzel des geagten Schryvers.

Rouwvaerzen, ter gedachtenisse van den Organist en Orchestmeester BARTHOLOMÉUS RULOFFS, *overleden, te Amsteldam, den* 13 *van Bloeimaand* 1801. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In gr.* 8vo. 48 *bl.*

De verdienſten van den vlytigen BARTHOLOMEUS RULOFFS, in zyn leven Organist van de *Oude Kerk* der Hervormden; en Orchestmeester van den Schouwburg, te *Amſterdam*, waren, zo in die betrekkingen, als ook in de Maatſchappye *Felix Meritis*, wier Orchest hy meêe *dirigeerde*, en in de Batauſche Maatſchappy: *tot Nut van 't Algemeen*, voor welker algemeene Vergaderingen by jaarlyks de Muzyk vervaardigde, en met lof deedt uitvoeren, algemeen bekend. Dan zyn yver voor het Tooneel werdt door alle deeze byzondere betrekkingen en werkzaamheden zoo weinig verzwakt, dat men zekerlyk niet dan met bewondering kan denken aan den Man, met wiens Zinnespel de Amſteldamſche Schouwburg, in Herfstmaand 1774, werdt ingewyd; die alles, gedurende zyn beſtuur als Orchestmeester, heeft aangewend, om de

Ope-

Operas, of Zangspelen, op het Amsteldamsch Tooneel te doen vertoonen; en daarin, na dat hy eene proeve met de *Smirnsche Koopman*, van den Dichter UFLEHBROEK, genomen hadt, zoo wél slaagde, dat men thans groote *Operas*, zo als de *Edipus te Kolone*, enz. op dien Schouwburg, met veel genoegen, door de Nederduitsche Tooneelisten dat vertoonen: terwyl zyne zucht, om dien smaak te bevorderen, veele andere Tooneeldichters heeft aangemoedigd, om, in dat vak, ook hunne bekwaamheden te beproeven: zo dat zyn eigen werk, en zyne aanmoediging van anderen, voor dien Schouwburg van zoo veel nut geweest is, dat dezelve nu met de voornaamste Tooneelen van *Europa* naar den rang kan dingen.

Reeds by het vieren der vyf-en-twintigste verjaaring van de inwyding van den Amsteldamschen Schouwburg werden de verdiensten van deszelfs Orchestmeester recht gedaan, en hem, in het Zinnespel, *het Feest van Apollo*, by die gelegenheid door gemelden Dichter UFLEHBROEK vervaardigd, in het karakter van *Opperzangmeester*, door den Acteur S. KRUYS, de *rol van Apollo* vervullende, de krans der Eere op het hoofd gezet. Dit treffend Tooneel, by het welk de aandoening van RULOFFS zeer zichtbaar was, is helaas! al te spoedig gevolgd door zynen dood, welke een einde aan zyn werkzaam en nuttig leven gemaakt, en aanleiding tot deeze Rouwzangen gegeeven heeft. Het eerst geplaatste, zynde van den Uitgeever, is zekerlyk het treffendst; zynde, als bedryvend, op het Tooneel tevens uitmuntend uitgesproeken. Vóór, onder, en eenige minuuten na het opgaan der gordyn, wierd, by wyze van *ouverture*, door het Orchest eene zeer aandoenelyke treurmarsch gespeeld. Het Tooneel verbeeldde een lommerryk bosch. Op den voorgrond, onder verscheiden losse boomen, stond eene met smaak vervaardigde prachtige marmeren graftombe, overschaduwd door een zwaaren treurwilg. Op de Tombe las men, in gouden letteren: RULOFFS. —— Alle de voornaamste Acteurs, geheel in het modern zwart, en alle de voornaamste Actrices, geheel in het modern wit, met zwart gegarneerd, gekleed, benevens verscheiden even zoo gekleede kindertjes, vervulden, in eene treurige doch deftige houding, het Tooneel, de Tombe tekenachtig omgroepende. Uit hun midden trad, na het eindigen van de treurmarsch, de Acteur KROESE statig op den voorgrond van het tooneel, en sprak dat treffend, en op de tydsomstandigheid zeer geschikt vers, met de gevoeligste waardigheid uit.

De verdere, in deezen bundel geplaatste, Rouwversen zyn van P. PYPERS, J. G. DOORNIK, D. A. VAN DE WART, P. G. WIJSEN GEYSBEEK, BARBAZ, W. J. LACLÉ, H. DE FLINES, W. VAN OLLEFEN, H. TOLLENS C. Z., J. VOORMAN, M. C. BRIEKMAN, Wed. C. VAN STREEK, P. BODDAERT, en een van den Vrien-

 den-

denkring: *Kunst door Vriendschap veredelt.* Voor deeze Verſen vindt men het Afbeeldſel van den Orchestmeester RULOFFS, en tegen over hetzelve een vierregelig Verſje van denzelfs Vriend P. PYPERS.

Proeven uit deezen bundel te geeven, zoude ons over denzelven te verre doen uitloopen; alleen kunnen wy niet afzyn, de volgende dichtregelen van den Dichter DOORNIK hier by te voegen:

O Vriendſchap, edelst goed, nooit naar waardy verheven,
Die hem op 't naauwst aan my en my aan hem verbondt!
Doe ſteeds de nagedachtnis leeven
Van hem, die nooit uw wetten ſchondt!
Altyd gulhartig en goedaardig,
Tot raad en dienstbetooning vaardig,
Heeft zyn gemoed den haat of kunstryd nooit gekend;
Nooit heeft eens anders heil of glorie hem verdroten:
Getuigt dit, gy, zyn kunstgenooten!
Zyn voorbeeld blyve altoos in uwe ziel geprent.

Myn boezem ſchreit met u, bedrukte weduwvrouwe,
Wier kroost den besten Vader derft!
Doch dit vertrooste u, in uw' rouwe,
Dat nooit de naam der braaven ſterft.
Laat ons, als hy, ons hart ſteeds aan de deugd verbinden,
Steeds aan de menſchenliefde en Godsdienst hulde biên:
Zo zult gy eens uw' gade in beter oord hervinden,
En ik myn' vriend daar wederzien.

Een aantal Tooneelſtukken zyn door den Orchestmeester RULOFFS vertaald en naargevolgd; verſcheidene loſe Dichtſtukken zyn van hem mede aanwezig; geene van dezelven zyn ſlegt, en de eerv genoemden worden meestal met genoegen op het Tooneel gezien; evenwel zouden wy hem, indien het op eigen vinding aan kwam, als Dichter dien verdienſtelyken rang niet durven aanwyzen, welken hy als Muzykkenner en *Componist* wezenlyk verdiende. Dan, wy hebben het reeds gezegd, hy vondt ook zyn vermaak, en beſtat ook verdienſte, in het aanmoedigen van andere Dichters; en daar zyn gemoed, volgens de Verſen van den Dichter DOORNIK, den kunstryd nooit kende, deed hy wezenlyk meer nut dan ſommige verhevene Vernuften, die niets goed keuren dan hunne eigene werken, en die altyd met verachting nederzien op zodanige lieden, welke, in een laager kring dan zy zweevende, toch in dien kring zoo veel nut bewerken, dat het Vaderland zelve hen daarvoor dankbaar moet zyn.

MOR-

MORDAUNT, *Levens- en Charakterſchetſen, en Beſchryving van onderſcheidene Gebruiken in verſchillende Landen. Door* JOHN MOORE. *Iſte Deel.* (*Uit het Engelsch.*) Fifta voluptatis cauſa ſunt proxima veris. Hor. *Te Haarlem*, by A. Loosjes Pz. 1801. *In gr.* 8vo. 312 *bl.*

De aankondiging van een Werk van dezen Schryver is in de daad gemaklyk; ook ons publiek heeft reeds lang, en zulks te recht, ten zynen voordele beſliſcht; en wy twyfelen geen ogenblik, of het vervolg van *dezen Mordaunt* wordt reeds met verlangen *te gemoet gezien. Het is waar, de Schryver is geen vriend van de Franſche Omwenteling; en ook in dit Werk haalt hy ſtalen op* van ongehoorde wreedheid en onbegryplyke verblinding, die men waarlyk wenſchen zou dat voor altyd vergeten werden; en *zyne partydigheid in dit opzicht loopt zo zeer in het oog, dat men zich zeer ongenegen vindt om alles voor* goede munt aan te nemen; terwyl men, *in alle* gevallen, die wreedheid en zonderlinge verdoving van gevoel en van verſtand op rekening zettende der Omwenteling, niet zeer edelmoedig zou handelen. Intuſſchen verſcheelt het veel, wie iets zegt, en op welk ene wyze; en ook by, die des Schryvers te ſterke verbittering afkeurt, wordt hier onwillig zelve medegeſleept. Voor het overige, in het tekenen van karakters, in het geven van bevallige beſchryvingen, en *over het geheel in enen leerzamen en onderhoudenden ſchryftrant, heeft* MOORE *voorzeker maar weinigen, die hem gelyk zyn.*

Het Werk, dat wy thands voor ons hebben, *is* ene Roman. De Geſchiedenis zelve, evenwel, is in het eerſte Stukje (dit eerſte Deel kwam in twee Stukjes uit) in het geheel niet, en in het twede nog maar weinig belangryk. MORDAUNT, de Held van het Werk, is een welopgevoed, braaf en waarlyk beminnelyk Edelman; alleenlyk is hy verbazend voor verandering en afwisſeling, kan het onmooglyk lang op éne plaats uithouden; en, hoewel, naar het ſchynt, in het ſtuk van vriendſchap zeer ſtandvastig, is dit ook de reden, dat hy zeer *is* ingenomen tegen ene blyvende verbintenis, en houdt het maar telkens vol, dat het huwlyk even daarom hem en zyne echtgenote ongelukkig maken zou. Ondertuſſchen ſchynen ons de ſnaren reeds geſpannen, dat ene of andere beminnelyke Schone hem van deze zyne dwaling zal genezen; en het zou ons zeer bevreemden, zo ons dit het volgende Deel niet reeds *berichtte.* Wy wachten hem doodlyk verliefd, en eindlyk door het huwlyk zeer gelukkig.

Verre de meesten dezer Brieven zyn te *Veray* gedagtekend.

Zy-

Zyne ongeduldigheid had hem wederom ene reis doen ondernemen; dan een ligt ongemak hield hem in dit plaatsje op; en hier verdreef hy, daar hem gezelschap en boeken geheel ontbraken, zyne aanhoudende gezellinne, de verveling, door het schryven aan zynen Vriend SOMMERS. Deze Brieven lopen doorgaans over zyne vroegere reizen, en behelzen zeer aardige opmerkingen over de Landen en Volken, die hy bezogt; min of meer belangryke voorvallen en ontmoetingen; en nergens ontbreekt het dezelve aan goeden smaak en geest. Eindlyk hersteld, wordt zyne reis nog enigen tyd vertraagd door ene zonderlinge ontmoeting van ene schone vreemdelinge, die blykt ene Fransche Marquise te zyn, die nu vluchten moest, en die het hem gelukt uit de handen van hare vervolgers te redden. Nu geleidt hy deze Vrouw op hare reize, eerst naar Frankfort, voords naar Engeland, daar zy vrienden had. Deze uitmuntende Dame is gehuwd, en van zulk ene gevestigde deugd, dat MORDAUNT al spoedig voelt, dat hy nooit anders voor haar worden kan, dan beschermer en vriend. In het laatst van dit Deel vinden wy ene briefwisseling over haar tusschen ene harer vriendinnen en zekere jonge Juffrouw HORATIA CLIFFORD, die wy niet twyfelen of, zo wel als de Fransche Marquise, in het volgende van dit Werk, ene belangryke rol zal spelen.

Dit zy genoeg, om den Lezer enigzins den aard van dit Boek te doen kennen; terwyl wy onze aankondiging willen besluiten met het overnemen van ene en andere mensch- en zedenkundige aanmerking, hoedanigen wy 'er hier vele aantreffen, die ons byzonder behaagden.

„ Niets kan sterker bewys opleveren, voor de innerlyke „ waarde van wezenlyken Godsdienst, en waare Vryheid, „ dan dat beiden, in alle eeuwen, hunne voorstanders gevonden „ hebben, onder het waardigste gedeelte van het menschdom, „ in spyt van de schroomlyke euveldaaden, waartoe zy bei- „ den als voorwendsels gebruikt zyn."

„ Verdraagzaamheid omtrend alle Kerkleeringen schynt niet „ billyker, dan het geloof in den Godsdienst in 't algemeen „ natuurlyk en noodzaaklyk is: niettegenstaande de verschei- „ denheid van gezindheden, veronderstellen zy allen één Op- „ perwezen, die, vroeg of laat, de menschen zal beloonen of „ straffen, naar dat hun gedrag in dit leven het vordert. Men „ heeft veele redenen, om iemands braafheid in twyffel te „ trekken, wanneer hy wenscht om deze leer te verlogenen."

„ Het politiek gedrag van sommige menschen wordt geheel „ [illegible] bestuurd, door 't geene zy als hun belang beschou- „ [illegible] hoe tegenstrydig ook met hunne waare denkbeelden „ [illegible] en kwaad: doch de wezenlyke denkbeelden van „ [illegible]heid worden allengskens gewyzigd door het be-

„ gin-

„ gunst van eigenbelang; met dat gevolg, dat ze van langen
„ duuren zoek een gedrag als het beste inschouwen, en zig
„ het meeste in bouwen konnen stemt."

„ Godsdienst schijnt voor den mensch te zijn [illegible] als
„ water; het zuiverste, in beide opzichten, is ook het mil-
„ zaamste; maar het gebeurde van het gros der menschen
„ vindt 'er, wanneer het zo is, geen smaak in. In alle tij-
„ den waren zij 'er op gezet om hetzelfde vermengen met
„ vreemde bijvoegzelen: deese ingedrongene zijn dikwerf van
„ eenen betoverenden aart, verbasteren het gemoedelijke
„ charakter, verhinderen het bloei, maaken het onzeker, ja
„ wijlen woedende, en doen in eenen oogslag verdwijnen. 't
„ geen gedurende vele eeuwen voor heet en zalig is gehouden."

Levensregelen uit de beste oude en nieuwe Schrijvers byeenverzameld, door [illegible] *Eerste* [illegible] *Te Zaandam, by* H. C. A. Timme, 1802. *In gr.* 8vo. *145 bl.*

Opvoeding, geest, onderricht en voorbeeld; gevaarte, het behoudzuke der Nieuwheid en de Mening: wetten, gerechtigheid, beleediging en onderdrukking; hoogmoedigheid, voorzichtigheid en [illegible]; waan en wanen; begerigheid, gierigheid, hoogmoed en verbeelding, spijt en laster; *hoop, vreez, ernst* en *wantrouwen*; de bevrediging *onzer hartstochten*; *geschiedenis, dierenkunde* en *geneeskunde*; de menschlyke kennis, deszelver aart en ongemeengemaaktheid: geluk en ongeluk, zorgvuldigheid en oordeel; wijsbegeerte: deeze zyn de onderwerpen, waar omtrent hier regels worden voorgedraagen, meestal met korte Spreuken, uit oude en nieuwe Schryvers ontleend, wier namen, tyden, zeden genoemd worden. Zodanige Spreuken behoren zeer kort van waarde, als die zich gemaklyk in 't geheugen laten prenten, en dikmaals in weinige woorden van een veel uitgebreiden inhoud zyn. Aan 't hoofd heeft de Verzamler eene Opdragt aan de Schryffter geplaatst, behelzende een zinnebeeldig tafereel van het Paleis der Wysheid; welke Godin in het slot blykt, geene andere dan Mejuffrouw [illegible] te zyn.

Dier-

Diergaarde voor de Jeugd, door L. P. JAUFFRET. *Amsterdam, by* W. Holtrop, 1801. 224 *bl.*

Dit boekje bevat, behalven de Kaartjes der vier Wereld-deelen, de Afbeeldingen der meest aanmerkelyke Dieren, die in dezelve voorkomen, met eene zeer korte beschryving van derzelver voornaamste eigenschappen, in 't Fransch, Hollandsch en Hoogduitsch. De afbeeldingen, hoewel klein, zyn echter zeer naauwkeurig: zodat dit boekje voor de jeugd van veel nut kan zyn, zo om zich een denkbeeld te vormen van de aanmerkelykste Dieren, in de verschillende Wereldde elen voorkomende, als om zich in de drie alhier gebruikte hoofd-taalen te oeffenen. Dewyl in dit boekje ook nog al Dieren voorkomen, die niet zeer bekend zyn, is hetzelve desgelyks geenzins ondienstig voor lieden van meerder jaaren, die weinig gelegenheids hebben om zich in de Natuurlyke Historie te oeffenen.

Brieven en Geschiedenissen, voor de Nederlandsche Jeugd. Met Plaatjes. Te Rotterdam, by C. van den Dries en Zoon, enz. *In* 12mo. 151 *bl.*

Dit Boeksken is zonder Jaartal, en ons nu even vóór den Jaarsten *St. Nicolaas* ter hand gekomen. Te laat was het om des berigt te geeven, en de Ouders af te maanen om gehoor te leenen aan 't verzoek tegen over den Titel.

Dat nu uwe Ouders 't u, ter feest
Uws Heiligs, schenken;
Zoo vorme Sint Niklaas uw geest,
En leere u denken.

—— *af te maanen*, schryven wy, omdat dit Stukje, uit het *Fransch* vertaald, veele denkbeelden inboezemt, die in vroegeren tyde gangbaar waren, doch 't nu niet zyn, en ook noch daar, noch hier te Lande, behooren te weezen. —— Wy meenen ook 't een en ander, hier voorkomende, elders te hebben aangetroffen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Algemeene Kerkelyke Geſchiedenis der Chriſtenen, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *IIIde Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by F. Bohn. In gr. 8vo. 448 bl.*

Het Tydperk, onafgewerkt in het *Tweede Deel* gelaaten, om de gelykheid der Deelen deezes Werks (*), wordt met *dit Deel* voortgezet, en dus vangt hetzelve aan met het *Vervolg van het Tweede Boek*, bevattende het Tweede Tydperk, van den Dood van JOANNES, den laatſten der Apoſtelen, tot aan de Regeering van den Keizer CONSTANTYN DEN GROOTEN, in het begin der Vierde Eeuw.

In het VIII Hoofdſt. komen ons voor, de verſchillen met NOËTUS, SABELLIUS, en andere Dwaalleeraaren. *Twisten over de wederaanneeming* der afgevallen *Chriſtenen; en de ſcheuring, door* NOVATUS *en* NOVATIANUS veroorzaakt. — Hoe weinig bepaalds wy van de gevoelens der twee eerstgemelde Mannen weeten, blykt uit de opgave, hier voorhanden; en hoe ruimſchoots werd de naam van *Sabelliaan* oudtyds den zodanigen in het hoofd geſmeeten, die van de regtzinnig gehoudene Leere afweeken! hoe ſchermt men er nog heden ten dage zomtyds mede! — Gepast is ten deezen en ook in andere opzigten de aanmerking van den Kerkelyken Geſchiedſchryver SOCRATES: „dat de Geſchiedſchryvers „veel pleegen voorby te gaan, om dat zy ſommigen ongenegen zyn, of om anderen te behaagen." — 't Geen wy hier vermeld vinden wegens het wederaanneemen der Afgevallenen, en het uitſtel van den Doop, is alleszins leezenswaardig.

Het IX Hoofdſt. voert ten opſchrift: Berichten van

(*) *Zie onze Letteroef. voor* 1801, *bl.* 253.

ORIGENES, DIONYSIUS *van Alexandrie*, en andere voornaame Kerkleeraaren en Schryvers van deezen tyd. —— ORIGENES, in de daad, verdient byzondere opmerking; dan lang genoeg zeker houdt HAMELSVELD ons met dien Kerkvader bezig; daar hy met hem op de 42 blz. aanvangt, en over hem ſchryft tot bl. 102. Het Character van ORIGENES geeft hy in deezer voege op: „ De korte ſchets van het leven van ORIGENES (want laater ſpreekt hy breedvoerig over 's Mans Gevoelens en Schriften) zal den Lezer zekerlyk hoogachting jegens den waardigen Man hebben ingeboezemd, die zich, van de vroegſte jeugd tot den ouderdom toe, in het voorſtaan van het Christendom, door de rechte en waare middelen, van onderzoek, onderwys en overtuiging, gelyk in alle voorvallen, dus ook in de zwaarſte gevangenis, ſtandvastig is gelyk gebleeven. Het ſtillen van verdeeldheden, door dwaalenden met zagtmoedigheid te overtuigen, en dus de rust en vrede te herſtellen, zal hem altyd eerwaardig maaken, en tot eenen wezenlyken lof verſtrekken, welken de laster niet heeft kunnen berwalken. Met betrekking tot zyne twisten met den Bisſchop DEMETRIUS, zyn wy niet genoeg van hulpmiddelen voorzien, om, in alle byzonderheden, te kunnen oordeelen, wie hier ſchuld hebbe gehad; doch, wat ook MOSHEIM ter verſchooning van DEMETRIUS heeft aangevoerd, over 't geheel zal de vredelievende Christen neigen, om de gemaatigdheid van ORIGENES te pryzen, die liever zyn ambt en vaderland verliet, dan zynen voor de Kerk in 't gemeen zoo nuttigen arbeid te ſtaaken, om met eenen Bisſchop te kibbelen, die, eerzuchtig, in zyne Bisſchoplyke waardigheid waande beledigd te zyn, en hy zal de Bisſchoppen van *Paleſtina* en de aangrenzende Gewesten billyken, die aan de uitſteekende bekwaamheden en verdienſten van ORIGENES hebben recht gedaan, welke deze bekwaamheden paarde met eene voorbeeldige Godsvrugt en nederigheid, die zyne vyanden zelve niet hebben durven loochenen. EPIPHANIUS, een vyand van ORIGENES, verhaalt ons een byzonder geval van ORIGENES, het welk hy wel tot een bewys aanvoert van den afval, waaraan ORIGENES zich kon hebben ſchuldig gemaakt, doch 't welk wy getoond hebben enkel een verdichtzel van den laster te zyn; maar 't welk, waarlyk gebeurd zynde, uit eene veel edeler bron, van ootmoed en zelfsgevoel, zal zyn voort-

voortgevloeid. Het geval is het volgende: ORIGENES, door de Gemeente te *Jeruſalem* verzogt zynde, haar met eene leerreden en vermaning te ſtichten, vloeg den Bybel open, om zynen Text voor te leezen. By het openſlaan valt hem deze plaats uit den LXX *Pſalm* onder de oogen: „ Maar tot den Godloozen zegt God: „ wat hebt gy myne Inzettingen te vertellen? en neemt „ myn Verbond in uwen mond?" Door deze woorden werd ORIGENES tot in het hart geroerd, en voor dat oogenblik buiten ſtaat geſteld om te *kunnen* ſpreeken, zo dat hy het Boek dicht *floot, terwyl hem een* ſtroom van traanen uit de *oogen berſte.*" — JULIUS AFRICANUS *en* HIPPOLITUS treeden mede in dit Hoofdſtuk voor.

In het X Hoofdſt. worden ons der *Chriſtenen lotgevallen* onder den Keizer GALLUS *en dien Opvolgers*, tot het *begin der Regeering* van DIOCLETIANUS, beſchreeven. *De* Twist over den Ketterdoop beſlaat hier eene breede plaats. Bl. 167 tot 204 zyn geſchikt om ons den Kerkleeraar CYPRIANUS, van *Karthago*, te doen kennen. Wy neemen uit deeze bladzyden ſlegts over eene byzonderheid, die, hoe zeer een vreemd voorkomen hebbende, nogthans op genoegzaame gronden ſteunt. „ Dat ſommige Maagden, onder de Chriſtenen, eene belofte *van Kuiſchheid deeden, als ook, dat zelfs getrouwde lieden zich van de echtlyke bywooning onthielden*, en dat in 't een en ander een *hooger trap van* deugd en volmaaktheid geſteld werd, hebben wy boven gezien. Thans hadden ſommige ongehuwde Mans- en Vrouwsperſoonen, byzonder onder de Geeſtlyken, en zelfs onder de Belyders (*Confeſſores*), begonnen, onder het voorwendzel van onthouding en volmaakte kuiſchheid, eene ſoort van *Socratiſche* of *Platoniſche* huwelyken aan te gaan, alleen op de Godlyke liefde, en vereeniging van den geeſt, gelyk men zeide, gegrond, en dienſvolgens by malkander in te woonen, ja zelfs by malkanderen in het zelfde bed te ſlaapen. *Dit*, hoe zeer men ook betuigde kuiſch en eerbaar te *blyven*, gaf niet alleen ergernis, maar ook *bleek* in ſommigen, dat hunne deugd tegen eene zoo *moedwillige* als gevaarlyke verzoeking, waaraan zy zich *bloottelden*, *niet* beſtand was; 'er waren zelfs, hoewel zeldzaamer *gevallen*, dat eenigen den ſchyn van zoo *groote Godzaligheid* aannamen, om onder dien-

zelven een zedeloos leven te ongehinderder voort te zetten. Zekere Bisschop POMPONIUS had ondernomen, deze ergerlyke gewoonte tegen te gaan, de Kerkedienaaren en andere mansperſoonen, die zoodanige huis- en bedgemeenſchap met jonge dochters hielden, van de Kerkelyke Gemeenſchap uitgeſlooten, en CYPRIANUS en andere Leeraars geraadpleegd, hoe te handelen met de jonge dochters, welke betuigden, dat, in de geheele verkeering, niets geſchied was, tegen de regelen van eere en deugd. CYPRIANUS en deze andere Leeraaren antwoordden, dat de ſtrenge Zedetucht der Christenen zoodanige gewoonte geenzins veroorloofde, en keurden het gedrag van POMPONIUS omtrent de Mannen volkomen goed: indien deze zich aan de verdiende Kerkeboete onderwierpen, en zich van de Maagden ſcheidden, moest men deze Maagden van vroedvrouwen laaten onderzoeken, en indien zy onbevlekt bevonden werden, kon men haar voortaan toelaaten tot de gemeenſchap der Kerke; doch onder bedreiging van uitſluiting, indien zy in het zelfde huis by deze Mansperſoonen bleeven woonen; maar vond men het tegendeel, zoo moesten zy niet, dan na behoorlyke boetdoening, aangenomen worden: aan zulken, welke by die leevenswyze wilden volharden, moest voor altyd de gemeenſchap ontzegd worden. Doch, niettegenſtaande den rechtmaatigen yver van deze en andere Bisſchoppen, bleef deze ergerlyke gewoonte, om heilige Byzitten te houden, nog langen tyd in gebruik: deze heilige Maagden kreegen zelfs, na CYPRIANUS tyd, haare naamen van *Synēisāctæ*, *Mulieres Subintroductæ*, of *Mede-ingebragte Vrouwen*; men noemde haar ook *Agapetæ*, *Geliefden*, ook wel *Zusters*. Ons blykt voorts, uit deze byzonderheden, dat het Huwelyk toenmaals aan alle Geestlyken onder de Christenen nog vryſtondt, en dat derzelver ongehuwde ſtaat niet noodzaaklyk geacht werd; dewyl deze, alleen ten nadeele van het eerlyk huwelyk uitgedachte, onvoeglykheid dus verworpen, en de vryheid van trouwen daardoor te meer bevestigd werd."

Uit het Opſchrift des XI Hoofdſt., Schriften der *Heidenen* tegen de *Christenen*, Berichten van GREGORIUS THAUMATURGUS of den Wonderdoener, Gevoelens van PAULUS *van Samoſata*, MANES en de *Manicheën*, valt voor elk op te maaken, dat hierin vry veel te verwer-

werken valt; ook besteedt onze Kerklyke Geschiedschryver hiertoe 100 bladzydem, en dus omtrent een vierde van dit Boekdeel.

Het XII Hoofdst. schetst de Lotgevallen der Christenen van het begin der Regeeringe van den Keizer MECLATIANUS, tot het einde der laatste openbare Vervolging. Wegens de Kerkvergadering te Elvira, in Spanje, zullen wy een omstandig verslag aan. Daar onze Geschiedboeker zich van de Schryvers EUSEBIUS en LACTANTIUS, in dit laatste Tydvak, weelvuldig bedient, als die 't zelve beleefden; is het niet vreemd, dat hy deezen en hunne Schriften nader doet kennen: om of zulks, in eene *Algemeene Kerkelyke Geschiedenis*, ten aanziene van den eerstgemelden van bl. 390 tot 421, en van den laatstgenoemden van bl. 421 tot 443, zich voeglyk uitstrekke, *zal by veelen twyfel lyden, of zelfs gewraakt worden.* — Wy, voor ons, pryzen HAMELSVELDS naauwkeurigheid; doch weezen die hy, door eene te groote breedvoerigheid, zyn Werk bezwaarlyk binnen het perk der Deelen, 't welk hy zich by den aanvange voorgesteld heeft, zal kunnen bewaren. 't Is waar, de drie eerste Eeuwen zyn hoogst belangryk; en zal hy over de volgende niet meer spoeds kunnen heen loopen, zonder het weezenlyke der Kerkgeschiedenis eenigzins te benadeelen. *Wy schryven dit te zeker, niet om een les te geeven aan den geweezen Hoogleeraar in de Kerklyke Geschiedenis, maar alleen te zyner herinneringe, voor het belang zyns arbeids, die, naar ons en veelen zyner Goedkeurderen gevoelen, door eene meerdere beknoptheid, in zommige deelen, eene grootere bevalligheid zou krygen.*

Leerredenen, door JOANNES CLARISSE, *Predikant te Enkhuizen. Te Utrecht, by* W. van Yzerwoest, 1801. *In gr.* 8vo. 307 *bl.*

De agtenswaardige CLARISSE, by het leezende Publiek, door andere Opstellen, met roem bekend, treedt hier als Kerkelyk Redenaar ten voorschyn. Voor den aanhoudenden drang van veelen wykende, die verlangden te leezen, 't geen zy met stigting gehoord hadden, gaf hy, hoewel schoorvoetende, deeze Leerredenen in 't licht. Eene en andere uitgezonderd, die eenig-

zins een hooger vlugt neemen, kunnen dezelve op kanzelwelſprekendheid geene aanſpraak maaken. Haare voornaamſte waarde (en deeze voorwaar is niet gering) moet daar in gezogt worden, dat de onderwerpen belangryk en verheven zyn, en dezelve met oordeel behandeld, en ter verbeteringe van het hart, ter gerustſtellinge van het gemoed, en ter beſtuuringe van het gedrag worden aangewend. Blyk op blyk vertoont CLARISSE, dat hy een Christen uit overtuiging is, die het goede zaad des Euangeliums, 't welk in zyn hart werkt, wel gaarne ook in dat van anderen wenscht te planten. Des zyne Leerredenen onder de nutte Leesboeken in Christen-huisgezinnen met regt mogen gerangſchikt worden. Van de zyde der belangrykheid preezen wy ſtraks de hier behandelde onderwerpen. Zie hier de titels der tien Leerredenen, hier afgegeeven: *De Waardy en het Gebruik van het Gebed des Heeren. Het inwendig bewys voor de Goddelykheid van het Christendom van uitmemende kracht — voor een welgeſteld gemoed. De onvergelykelyke Voortreffelykheid van* JESUS *Godsdienſtleers. De onvergelykelyke Welſprekendheid van* JESUS *voordracht. Tegen de Schaamte over het Euangelie van Christus. Tegen het Kwaaddenken. De Christelyke Ouderpligt. Het Charakter van den Apostel Barnabas. De Heerlykheid van God in den Regen. Over onze onkunde in het waare wezen der toekomende Zaligheid.* Eene menigte aanmerkingen beheist op één na de laatſte Leerrede, welke toonen, dat de Eerw. CLARISSE, beter beraaden dan veelen van zyne Orde, met de beoefeening der Godgeleerdheid die der Natuurkunde zamenpaart. Want, hoe bekend ook by de in dit vak eenigzins bedrevenen, zullen ze onder eene gemengde ſchaare van toehoorderen, de minſten van welke van deeze ſtudie hun werk maaken, eenen aangenaamen en opwekkenden indruk verwekt hebben. En kunnen wy niet nalaaten, by deeze gelegenheid, onzen wensch aan den dag te leggen, dat, in ſtede van langwylige, dus genoemde textverklaaringen, of duistere Leerſtellingen, zodanige onderwerpen meermaalen ten kanzel gebragt wierden.

Zie hier iets ter proeve, uit die Leerrede, over het menigvuldig *nut*, welk de Regen aanbrengt. „ Gy allen weet, (zoo ſpreekt de Eerw. CLARISSE) hoe de Regen door God gebruikt worde, om den grond vruchtbaar

baar en geſchikt te maaken ter aankweeking van boomen, planten, kruiden en gewasſen; ten einde dus menſchen en beesten te voeden en by het leven te bewaaren. Hier over opgetoogen, zong onze gewyde Dichter (de text is Pſ. LXV: 10—14.) Gy *maakt hun koorn gereed; Gy zegent het uitſpruitzel; de heuvelen zyn aangegord met verheuging; de velden bekleed met kudden, en de dalen bedekt met koorn. Zy juichen; ook zingen zy.* —— En, van waar die alles vruchtbaarmaakende kracht van het regenvocht? — Erinnert u, M. T. dat de regen, door de benedenlucht nederdaalende, allerleie zoort van uitwaasſemingen, de zaadjens der *kleinſte plantjens*, de eitjens van kleine diertjens, alsmede de onzichtbaar kleine diertjens zelve, welke de lucht, in welke zy zweeven, vervuilen, medeneemt, en met zich in de Aarde brengt. Hierom is het regenwater *ook zelden*, of liever nooit, zuiver, maar altyd met zouten, olyen, geesten en luchten aangevuld en vermengd. Terwyl deze onzuiverheid, zoo als vanzelfs ſpreekt, na lange droogte en hitte, zoo wel als in laaggelegene ſtreeken, grooter is, dan op hooger land, en kort na anderen regen. Nu merkt Gy; in het medenemen van allerleie ſtoffen, ligt de reden van de vruchtbaarheid des regens, en, door die menigerlei olyen, *zouten en geesten dient een en dezelfde regen ter voeding en opkweeking van allerleie zoorten van* planten en gewasſen; waar toe volmaakt zuiver water zoo zeer niet in ſtaat zoude wezen. Hoe wys heeft dan de aanbiddelyke Schepper van alles, — van de geringſte dingen zelfs, — een nuttig en verheven gebruik weten te maaken!

„ Dit gevoelt Gy te meer, als Gy bedenkt, dat het juist even door dit zelfde middel is, dat de lucht van zulke dampen, en uitwaasſemingen, welke voor de Gezondheid nadeelig zyn, gezuiverd, — verdund, — en zoo van de laſtige zwaarte, welke ons doet hygen, ontlaaden wordt; — zoo zelfs, dat zich, in hoete landſtreeken, de vernielende peſt, door dit middel, geſtuit vindt.

„ Welk een aangenaam genoegen (vervolgt de natuurkundige Leeraar) wordt ons, na den regen, door de zuivering der lucht geſchonken, daar wy alsdan de voorwerpen verhelderd, — de verwyderde voorwerpen duidelyker, de koleur der planten verſterkt, het groen verlevendigd, het gras verjongd zien, en alles een

nieuw en opgevrolykt gelaat vertoont! Dan *zyn de heuvelen aangegord met verheuging;* dan *juichen en zingen zy!* — En, hoe ſtreelend is dan de geur van alles! Hoe worden de riekende deelen der bloemen en kruiden alsdan ontbonden, om ons te veraangenaamen, en onze zintuigen, door eene begeerlyke kitteling, wellustig aan te doen!

„ Dit niet alleen; maar, wy beſpeuren, by overmatige koude, dat de regen onzen Dampkring dikwerf eene aangenaame warmte aanbrengt; maar — ook niet minder by verſchroeijende hitte, dat dezelve, uit de bovenlucht, welke veel kouder is, dan die digt by de Aarde zweeft, nedervallende, de hitte tempert. 's Winters verſpreidt zich de warmteſtof, door de dampen, wanneer ze tot droppelen zamenvloeijen, losgelaaten, door de lucht, en verwarmt dezelve. 's Zomers daar tegen bekoelt de regen den heetgeworden grond, en, door deszelfs warmte terſtond weder uitdampende, tevens de lucht en alles, wat 'er warmteſtof aan mededeelt. Verkwikkend is het gevoel hier van boven mate. —

„ Laat my hier by voegen, dat de Regen, onder ons oog, een allergewenſcht middel is, om verflenſchte planten en kruiden, wanneer zy door de Zon verzengd en verſchroeid zyn, weder te verkwikken en te doen opleven; — terwyl het vee en de mensch zelf, dusdoende gedrenkt en allergenoeglykst gelaafd wordt: — vooral in zulke ſtreeken, waar de grond brak is, en de gelegenheid, om versch water uit wellen te bekomen, gering en zeldzaam voorkomt.

„ Ten laatſten is de Regen de voornaamſte oorzaak der Wellen, Bronnen, Beeken en Rivieren? hoe zeer gevoelen wy daar, in denzelven, Gods weldaadige zorg niet voor ons! Nu, toch wordt de Koophandel, die band van vereeniging voor de verſt van elkander afgelegene Volken, gemakkelyk gevoerd; — nu de Landen, by groote droogte, vooral in het Oosten, weelig beſproeid; — nu ook door deze Wateren veele ſchadelyke uitwaasſemingen uit de lucht aangetrokken; — en nu vindt mensch en vee, ſchoon de regen al eenigen tyd uitblyft, nog de verzameling van voorige regenbuien, in koele bronnen en heldere ſtroomen; zoo dat, in den brandenden dorst, aangenaame leſching en verkwikking geenszins ontbeerd wordt." —

Zoo

Zoo doende, weet een verſtandig Leeraar, zoo wel uit het Boek der Natuure, als uit het beſchreeven Woord, tot ſtigtinge van zyne Gemeente, overvloedige ſtoffe te ontleenen.

Tweetal Leerredenen van D. FRANS VOLKMAR REINHARD, *Keurſaxiſchen Opper-Hofprediker, Kerkenraad en Opper-Conſiſtoriaal Aſſeſſor. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, by* J. L. Augustini, 1801. *In gr.* 8vo. 83 *bl.*

Volgens het oogmerk des Eerw. REINHARDS zou de eerſte Leerreden niet afzonderlyk het licht gezien hebben, maar geplaatst zyn geworden in den bundel der overige Leerredenen, door hem in den loop van het jaar 1801 gehouden. Maar eene ſchriftelyke order, van hooger hand, aan den Kerkeraad en het Opperconſiſtorie te Dresden toegezonden, en in haar geheel voor de Leerreden geplaatst, maakte de afzonderlyke en vroegere verſchyning van dezelve noodzaaklyk.

Het oogmerk is, aan te toonen: *dat het Luthersch Kerkgenootſchap reden hebbe, nimmer te vergeeten, dat het zyn aanzyn voornamelyk verſchuldigd zy aan de hernieuwing der Leere van de Vrye Genade Gods in Christus.* (bl. 21.) — Ten dien einde betoogt hy eerst de ſtelling: *dat zyne Kerk haar aanwezen verſchuldigd is, aan de hernieuwing van de Leere der Vrye Genade Gods in Christus.* Met dit oogmerk beroept REINHARD zich, eerst: *op de gelegenheid, by welke* LUTHER *werdt wakker gemaakt en in beweging gezet.* Ten anderen: *op den duidelyken inhoud van de Geloofsformulieren zyner Kerke.* Ten derden: *op den yver, met welken* LUTHER *deeze Leere voordroeg en inſcherpte.* Eindelyk: *op de gedaante, die zyne Kerk al aanſtonds by haare wording aannam.* (bl. 23—34.) — In de tweede plaats beweert de Eerw. REINHARD: *dat zyne Kerk reden hebbe, dit nimmer te vergeeten.* Want dit nooit te vergeeten, is de Kerk, vooreerst, *verſchuldigd aan haare ſtichters.* Ten anderen; *der waarheid is zy dit verpligt.* Ten derden: *om haare zekerheids wille, moet zy noch haaren vorſprong, noch deeze Leere veronagtzaamen.* Eindelyk: *wordt dit om de rust haarer medeleden gevorderd.* (bl. 35—44.)

Deeze Leerreden, tot Text hebbende *Rom.* III: 22—25, is met veel gevoel en ernst geſchreven, en zal, by derzelver voordragt, ter plegtige gelegenheid, op den Gedenkdag der Kerkhervorming, den 31 October 1800, zeer zeker de deelneming der Hoorderen getrokken hebben. In de hooge ſchriftelyke order vinden wy dezelve gekenmerkt „ als een woord op zyn tyd geſproken, en „ by uitnemendheid verdienende door openbaaren druk „ bekend gemaakt, en zo veel mogelyk verſpreid te „ worden, als kunnende ſtrekken tot een leerzaam voor„ beeld voor die geenen, die met het onderwys in den „ Godsdienst belast zyn." Ook wordt daarin bevolen de nadruklyke herinnering aan Predikanten, om „ de in „ deeze Predikatie behandelde Grondleere van de vrye „ genade Gods in Christus, van de Rechtvaardiging „ des zondaars alleen door het geloove aan zyne ver„ dienſte, en van het ontoereikende ter zaligheid van „ alle menſchelyke deugd zonder dit geloove, tot een „ Hoofdonderwerp te maaken in hunne openbaare voor„ ſtellingen, in hunne geſprekken by ziekbedden, by „ het godsdienſtig onderwys der jeugd, op de Theolo„ giſche Catheders, in gedrukte Godgeleerde Schriften, „ en waar, of op welk eene andere wyze, men deezer „ Leere behoort gedachtig te zyn," enz. Niet te bevreemden was het, dat deeze Leerreden de beoordeeling van Recenſenten, andere gevoelens toegedaan, niet ontgaan kon. Zeer uitgewerkt is de beoordeeling, welke wy deswegen aantroffen in No. 76 env. van de *Allgemeine Literatur-Zeitung* van 1801. Wy agten het niet nodig, hier te Lande, ons daarmede in te laaten, en verwyzen daarom des begeerigen naar het gemelde Blad, die de moeite der leezing geenzins onbeloond zullen vinden.

De andere Leerreden, over 1 *Cor.* II: 2, gehouden op den eerſten Bededag, den 13 Maart 1801, „ verſchynt," volgens het Voorbericht van den Hoogduitſchen Uitgeever, „ in druk, zonder zyne medewerking, „ en door eene van hem onafhankelyke beſchikking. Zy „ bevat, echter, eene zoo uitnemend Euangeliſche ver„ kondiging van Jeſus Christus den Gekruisten, dat de „ Uitgever, die gelegenheid gehad heeft een volkomen „ en naauwkeurig afſchrift van dezelve te bekomen, we„ gens de openbaarmaking daarvan, vergeving van den „ Heer Opſteller, en hartelyken dank van allen, die on„ zen Verloſſer eeren en liefhebben, meent te mogen

„ ver-

„ verwachten." — Schoon wy die Leerreden, als zeer wel bearbeid, en ernſtig behandeld, den druk niet onwaardig keuren, zouden wy het der ſchraapzucht des Boekhandelaars, in de plaats van den Eerw. REINHARD ons bevindende, zeer ten kwade geduid hebben, dat zy, om tydlyk voordeel te behaalen, onder den ſchyn van edele en godsdienſtige bedoelingen, ſoortgelyke onbetamelyke vryheden zich veroorlooft. Terwyl wy de bekwaamheden en den godsdienſtigen ernst van den Eerw. REINHARD hulde doen, en het behandelde leerſtuk den verſchuldigden eerbied toedraagen; veroordeelen wy, ten ſterkſten, de handelwys des Hoogduitſchen Uitgeevers, waarvan hy zich niet ſchaamt, openlyk bericht te doen plaatzen.

Onderwys in de Kristelyke Geloofs- en Zedenleer, naar het Hoogduitsch van H. C. BERGEN, *Gevolgd, en meer geſchikt ten gebruike der Hervormde Kristenen in ons Vaderland. Te Leyden en Amſterdam, by* A. en J. Honkoop *en* W. van Vliet, 1801. *In gr.* 8vo. 314 *bl.*

Onder de menigte van Onderwysboeken in den Godsdienst, die in Duitschland voorhanden zyn, vond BERGEN, onder ons met achting bekend, door het ſchryven der *Gedenkwaardigheden uit het openbaare Leeven van Jeſus*, het een te wydloopig, het ander te kort; waarom hy oordeelde eens eenen middenweg te moeten inſlaan, op welken hy vooral bedoelde, om, met weglaating van onnutte ſpitsvindigheden, eenvoudig die waarheden voor te draagen en te verklaaren, welke duidelyk op de H. Schrift gegrond zyn, en eenen gezegenden invloed kunnen hebben op de rust des harten, en de waare verbetering van den mensch. Hy heeft zich tot dit opſtel bedient van het bekend werkjen van ROSENMULLER, en van den nieuwen *Hamoverſchen Katechismus*, als ook van het geen SCHMID en AMMON over de *Kristelyke Zedenleer* geleverd hebben. Het kwam onder dezen titel te voorſchyn: *Religionsbuch für junge und erwachſene Christen, zur Erlernung und Wiederhohlung der vornehmſten Glaubenslehren und Lebenspflichten.*

De Hoogleeraar TINGA, de Zedekunde aan verſcheidene Jongelingen, in de moedertaal, moetende onderwyzen, en te vergeefs omgezien hebbende naar een geſchikt Hand-

Handboekjen, is te raade geworden, om zich van dit Leerboek [waarom geduurig *Leerboekjen* genoemd? Een geſchrift van ruim 900 bladz. mag toch wel een *boek* heeten] te bedienen, en heeft, tot dat einde, en om hetzelve ook voor zyne Landgenooten, en wel byzonder voor Hervormde Kristenen, bruikbaarer te maaken, 'er de hand wel aan willen leggen, tot het vervaardigen van zoodanige veranderingen, als hy geſchikt oordeelde, om het voor zyn Kerkgenootſchap gemeennuttiger te maaken. Niet altyd is de Schryver letterlyk vertaald, hier en daar iets weggelaaten; b. v. de vraagen, die op den kant geplaatst waren, op welken de antwoorden, in de nevensgaande Afdeelingen, konden dienen; een aantal versjens; ook eenige aangehaalde plaatzen uit de H. Schrift. Hier en daar zyn andere bygevoegd. De aanmerkingen, die by veele paragraphen gevoegd zyn, tot verklaaring, uitbreiding of bevestiging van het geſtelde, zyn over 't geheel verkort, en op enkele plaatzen aangevuld. De voornaamſte veranderingen zyn gemaakt in de Geloofsleer, waarin zelfs ſommige Hoofddeelen in eene geheel andere, meer by de Nederlanderen gewoone orde, geplaatst zyn.

Wy gelooven, met den Profeſſor, dat een Leeraar, een Onderwyzer der Jeugd, vooral een Vader voor en met de zynen, dit werkjen, tot merkelyk voordeel voor zyne Leerlingen, Kinderen of Huisgenooten, zal kunnen gebruiken. Wilde men, in zynen Huisgodsdienst, by het gebed, het gezang, en het leezen van den Bybel, zich ook van dit boek bedienen; hy meent ook daarvan wel iets goeds te mogen verwachten. Tot eene handleiding voor zulken, die genegen zyn, om de Godsdienst- en Zeden-leer van het Kristendom voor zich zelven te onderzoeken, of, 't geen zy te voren geleerd hebben, zich wederom te erinneren, en voorts tot gebruik in godsdienſtige gezelſchappen, pryst hy hetzelve ook ten ſterkſten aan. Men moest 'er ſlechts de proef van neemen.

Het tweede gedeelte, bevattende een zeer beknopt, en tevens vry volledig en welgeregeld onderwys in de *Kristelyke Zedenleer*, is ons by uitneemendheid bevallen. Geſchikter ſamenſtel tot zoodanig einde, waartoe de Nederlandſche Uitgeever hetzelve wil gebruikt hebben, is ons, in onze moedertaal, niet bekend. Het onderwys in de *Kristelyke Geloofsleer*, welk voorafgaat, moet beoordeeld worden naar het bepaald oogmerk, waartoe de Hoogleeraar het, voor de Hervormde Kristenen in ons Va-

Vaderland, wil laaten dienen. En daarvoor achten wy het ook veel beter geſchikt, dan verre de meeste ons bekende leerboeken, die de Hervormde Kristenen, in ons Vaderland, tot hiertoe hebben. Voor kleinere leerboekjens, in een beteren trant bewerkt, dan zoo veele anderen, (die men tot hiertoe in gebruik gehad heeft, en helaas! door domheid, of verkeerde afchikkelykheid, nog blyft behouden) is, zedert eenigen tyd, nog al gezorgd; waarvan wy de voornaamſten met lof aangekondigd hebben. Maar men heeft weinige onderwysboeken van die middelmaatige uitvoerigheid, die tevens zoo geſchikt zyn, naar de behoeften van den tegenwoordigen tyd. Die aan den ouden leertrant gewoon zyn, behoeven echter niet te vreezen, dat hun een nieuwmodisch leerſtelzel wordt in handen gegeeven: want geene der zoogenaamde karakteriſeerende leerſtellingen van het Hervormde Kerkgenootſchap wordt daarin voorbygegaan. De orde zelfs is grootendeels de gewoone. In de keuze der bewysplaatzen heerscht oordeelkundige oplettendheid; men zal echter geene, of weinigen der meest aangenomene overgeſlagen vinden.

Zie hier het beloop van dit onderwys in *de Kristelyke Geloofsleer*, met den korten inhoud der Afdeelingen: Van den Godsdienst, de H. Schrift, uit welke men *den Kristelyken Godsdienst leert kennen*, en van derzelver *waarheid en goddelykheid*. *Van God*. *Van God* den Vader, Zoon en Heiligen Geest. *Van God*, den Schepper en Regeerder der Waereld. Van de Engelen. Van den Mensch, en zyne beſtemming. Van de Zonde, en de ſtraf der Zonde. Van Jeſus, zyn leeven en lotgevallen tot aan zynen dood. Van Jeſus als Leeraar. Van Jeſus weldaadigen dood. Van Jeſus verheerlyking en oppergezag. Over onze verplichting tot Geloof en Bekeering, ter verkryginge van Gods gunst. Van het werk des Heiligen Geestes. Van het Gebed, als een middel ter bevordering van waare godzaligheid. Van de plechtigheid des Doops. Van de plechtigheid des Avondmaals.

In *de Zedenleer* is deze orde gehouden: Van de plichten en deugden der Kristenen. —— Van de plichten jegens God; liefde, dankbaarheid, ontzag, ootmoed, vertrouwen. Plichten omtrent Jeſus. Aanbidding van God. Openbaare Godsdienſtoefening. —— Van de plichten omtrent ons zelven; zelfsliefde, zelfskennis, achting voor zich zelven, ootmoedigheid, zorg voor de ziel,

ziel, zorg voor het lichaam en de lichaamlyke welvaart, met opzicht tot de onderhouding des leevens en de gezondheid (maatigheid), met opzicht tot het noodig beſtaan (arbeidzaamheid, ſpaarzaamheid), met opzicht tot de eer en den goeden naam, en met opzicht tot onſchuldige zinnelyke vermaaken. — Van de plichten omtrent den naasten; liefde, rechtvaardigheid, billykheid en goedheid, achting voor anderen, vriendelykheid, beleefdheid, eerbiedigheid, medegevoel en barmhartigheid; zorg voor de ziel, of het geestelyk welzyn, van den naasten; voor zyn leeven en gezondheid, voor zyne goederen (milddaadigheid), en voor zyne eere; oprechtheid, waarachtigheid; vredelievendheid; liefde tot de vyanden, verzoenlykheid. — Van de plichten, welke wy in byzondere betrekkingen tot andere menſchen hebben waar te neemen. Plichten der gehuwden, van ouderen en kinderen, van heeren en vrouwen, en dienstboden. Plichten met opzicht tot de burgerlyke maatſchappy in het gemeen, en de overheden en onderdaanen in het byzonder. Plichten van Leeraars en Gemeenten. Plichten jegens weldoeners en vrienden.

Door een kort Register van den inhoud der Afdeelingen zou, by eene nieuwe uitgave, geen gering gemak voor 't gebruik van dit Leerboek kunnen toegebragt worden.

Zedelyk Onderwys voor Schoolkinderen, door J. P. JUNGST. *Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme, 1801. *In* 8vo. 28 *bl.*

Wy kennen nog geen boekje, in onze tale, in dien trant, en met zoo veel duidelykheid, en beknoptheid tevens, voor Schoolkinderen, tot regeling van derzelver gedrag, in en buiten de Schoolen, geſchreven. De kindertoon is daarin, over 't geheel genomen, vry wel gevat. Wy geeven in bedenking, of niet, by eene nieuwe uitgave, dit zedelyk onderwys, dat op 21 bladzyden, zonder eenige de minſte rustplaats, doorloopt, voegelyk in eenige onderſcheidene hoofdſtukjes zou kunnen afgedeeld worden. Mogelyk zou dit hier of daar eene verſchikking, in de orde der behandelde zaaken, en aanvulling of weglaating van 't een en ander, en ook nog wel, in ſommige opzichten, meer juistheid der uit-

uitdrukking vorderen. Maar het is des Schryvers wensch en toeleg, om dit werkje tot het meeste nut voor veele Kinderen te doen verſtrekken. Waarom wy hem zoodanige overziening of omwerking van dit boekje wel durven aanraden.

Wy hebben ook altyd in 't begrip gehaat, en zyn 'er, door eenige nieuwmodiſche onderwyzers, nog niet van terug gekomen, dat het zedelyk onderwys altyd met godsdienſtige grondbeginſelen dient verbonden te worden. Wy vertrouwen, dat de Schryver het daarin met ons eens is, dat men zulken Schoolkinderen, die vatbaar zyn voor zoodanig zedelyk onderwys, als in dit boekje wordt gegeeven, ook eerbied voor God, en liefde voor dat beſte Weezen, en, wanneer zy uit den ſchoot van het Kristendom voortkomen, ook achting voor den Bybel, en voor de Kristelyke Zedeleer, behoort in te ſcherpen. Men kan dat afzonderlyk, en dan ook meer opzetlyk, doen. Maar zou men ook, in zoodanig zedelyk onderwys, niet eenige Vraagen, daartoe betrekkelyk, kunnen invoegen? 't Zou althans, onzes oordeels, het nuttig gebruik van de gedachte aan God, en van de Leere en het voorbeeld van Jeſus, by de beöefening van alle zedeplichten, merkelyk kunnen bevorderen.

Een handvol Aanmerkingen op de Verändwoording van Mr. A. H. METELERKAMP, *enz. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 23 bl.*

Al wie nog meer inlichting omtrent de hevige geſchillen, in de Gemeente van Gouda, over de uitzetting en door veelen verlangde herſtelling van Do. BUSSINGH, begeert, ontvangt door deze bladen, van den kant des Kerkenraads, uit de hand van iemand, die zich een Lidmaat van de Hervormde Gemeente in Gouda noemt, en met deze geheele zaak, tot de kleinſte omſtandigheden toe, van naby ſchynt bekend te weezen, een aantal Aanmerkingen, voornamelyk, zoo 't ſchynt, ingericht, tot voorkoming van den nadeeligen indruk, dien men, van de zyde des Kerkenraads, van eene, naar deszelfs gedachten, al te gunſtige beöordeeling der Verantwoording van Mr. METELERKAMP, in

in de *N. Vaderl. Bibliotheek*, meent te duchten te hebben.

Ons Tydſchrift is niet geſchikt, om een meer byzonder verſlag van deze Aanmerkingen, die allen met het geſchryf van Mr. METELERKAMP in verband ſtaan, te geeven. Wie 'er belang by heeft, of althans vermaak in vindt, om de twistende partyen over en weder, in alle byzonderheden, die betrekking tot de zaak in geſchil hebben, te hooren; dien raaden wy, ook dezen Handvol te leezen. Men zal ze op de plaats zelve best kunnen beöordeelen: waartoe wy elk, die iets tot eindelyke demping van dezen haatelyken twist zou kunnen en willen toebrengen, de vereischte onpartydigheid en bedaardheid van geest toewenſchen. Men ziet ook al in dit geſchryf veel te veel gevoeligheid en onbuigzaamheid, van den kant des Kerkenraads, of wel byzonder van de Goudaſche Predikanten, doorſtraalen, om, zonder tusſchenkomst van wyze en vredelievende voorſtanders van regtmaatigheid en orde, een goed einde van dit geſchil, met de herſtelling der ruste in de Gemeente van Gouda, te verwachten.

Vervolg en Afſcheid der beoordeling van de zogenaamde Verantwoording der Clasſis van 't Westerkwartier en derzelver ſchendelyke Verdichtzelen gelogenſtraft door den Schryver der Kerkelyke Bedenkingen; behelzende mede: een Beklag over de Vaderl. Bibliotheek en Letteroefeningen. Ook volgen 'er enige Vraagen over iemand, naer zyn eigen zeggen: niet dragende, *gelyk veelen*, het woord Gods te koop; *en* ten allen tyde triumpherende, *XXV jaar. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1801. *In gr.* 8vo. 18 *bl.*

Aan onze nieuwsgierigheid, omtrent de wyze van aantyging van onrechtzinnigheid, aan zoogenaamde Gereformeerde Leeraars in de Ommelanden, en wel byzonder in 't Westerkwartier, door den *Schryver van het viertal Kerkelyke Bedenkingen* gedaan, voorlang voldoening ontvangen hebbende, en oordeelende, dat 'er onze Leezers ook al genoeg van wisten, zouden wy dit *Vervolg* en *Afſcheid* zyner beöordeeling van een Tegenſchrift der Clasſis van het Westerkwartier geheel ter zy-

zyde gelegd hebben, indien niet de melding, in den titel gemaakt, van beklag, ook over de *Vaderlandſche Letteroefeningen*, ons had overgehaald, om het te leezen. Wy hebben 'er evenwel, met opzicht tot ons Maandwerk, niets anders in aangetroffen, dan deze woorden: „ Ons geſchil bleef dus hangen voor de Regtbank van 't Publiek. Ook hebben 'er zich de *Vaderl. Biblioth.* (IV. 1. blz. 604 en 784) en de *Vaderl. Letteroef.* (1801. 1. bl. 11) reeds over uitgelaaten. Maar op eene wyze, waarover my beklaage." Zyn beklag over de *Vaderl. Bibliotheek* heeft de Schryver, in 't breede, getracht te wettigen. *En daarmede zyn de meeste bladzyden, van dit weinig beduidend* ſchrift, *gevuld.* 't Geen ons aangaat, betreft deels een misverſtand, waarvan de Schryver zelf oorzaak is, aangaande deze en gene gezegden, waaruit wy *de aanleiding* (niet de eenige, of eerſte: dat hebben wy niet gezegd: maar, gelyk van zelfs ſprak, de naaste aanleiding) van 's mans geſchryf meenden te moeten opmaaken; deels onze, zoo hy meent, onverdiende aanpryzing van de tegen hem uitgekomene Verantwoording: waaromtrent wy, die in geene, zelfs niet de alleminſte, betrekking tot deze of gene party ſtaan, ons geveld oordeel aan hun, die deze papieren geleezen hebben, of nog leezen willen, gaarne *onderwerpen.*

De Claſſis van het Weſterkwartier zal, onzes inziens, best doen, van het by haare gedaane Verantwoording te laaten; en dat te meer, nadat de Brieffchryver zelf nu ook, al is 't niet in vriendſchap, afſcheid heeft genomen.

Natuurkundige Verhandelingen van de Bataafſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem. Iſte Deels 2de Stuk. Te Amſterdam, by J. Allart, 1801. *In gr. 8vo. 204 bl. met vyf uitſlaande koperen Plaaten.*

Dit Stuk der Verhandelingen van de Haarlemmer Maatſchappye bevat, in de eerſte plaats, de Verhandeling van den Heer L. BICKER, ſtrekkende tot beantwoording der uitgeſchreeven Vraage, omtrent de *Ventilators*, aan welke door de Maatſchappy, den 24 Mey 1800, de Gouden Eereprys is toegeweezen.

Deeze Verhandeling is zeer uitvoerig en naauwkeu-

rig, en afgedeeld in drie Hoofdſtukken, behelzende I. De hiſtoriſche beſchryving der Ventilators. II. Een betoog van de nuttigheid en noodzaakelykheid der Ventilators op onze Oorlog- en Oostindiſche Schepen. III. De proefondervindelyke aanwyzing van het geſchiktſte en minst kostbaare zoort van Ventilators op de Oorlog- en Oostindiſche Schepen, en van de beste wyze, om dezelve te gebruiken. — Wanneer men alles, wat in dit ſtuk voorkomt, overweegt, zou men moeten beſluiten, dat men oneindig veel goeds van zodanige werktuigen aan boord van groote Schepen hebbe te verwagten. Ondertusſchen heeft men, gelyk wy van deskundigen hebben vernomen, reeds in het Jaar 1754, op onze Oorlog- en Oostindiſche Schepen, menigvuldige proeven met de beste toen bekende Ventilators genomen, en dus veel vroeger, dan den Heere BICKER ſchynt bekend geweest te zyn: edoch met eene zo weinig voldoende uitwerking, dat men die werktuigen eerlang, als onnut, by den ballast heeft geplaatst. Of dit, evenwel, alleen de ſchuld der werktuigen is geweest, dan wel der directie, zullen wy hier niet onderzoeken. Zeker ſchynt het echter, dat men van de meeste Bevelhebbers ter Zee zelden kan verkrygen, zich ernſtig met zaaken te bemoeijen, die, naar hun inzien, niet volstrekt en noodzaakelyk tot den dienst te water behooren; waardoor het dan gemeenlyk ontbreekt aan het noodig opzicht over de medegegeevene werktuigen, welke uit dien hoofde ras onbruikbaar worden, en als onnut weggeſloopt. Voor den Zeedienst kan men, op den duur, alleen van datgeene dienst verwagten, 't welk in zynen aard allereenvoudigst is: en dus is mogelyk het gemeene *Koelzeil* wel het beste van alle deeze werktuigen.

Deeze aanmerking leidt ons van zelve tot de hier op volgende Verhandeling van den Heer M. VAN MARUM, een Bericht behelzende, aangaande de proefneemingen, met zyn nieuwen Ventilator, aan boord van 's Lands Schip van Oorlog, den *Schrikverwekker*, genomen. Dit werktuig is zeer eenvoudig, en in hetzelve wordt de bedorvene lucht, door middel eener Engelſche lamp met drie pitten, met groote ſnelheid uitgedreeven. De hier medegedeelde proeven ſchynen ook ongemeen wel voldaan te hebben. Dan dit ſchynt ook maar voor een tyd geweest te zyn: immers wy meenen van goederhand onderricht te zyn, dat het werktuig niet langer ge-

gebruikt wordt, en dat men hetzelve, als eene onnutte, en in den dienst hinderlyke machine, reeds heeft laaten wegneemen. Waaraan het hier voornaamelyk gehaperd hebbe, zullen wy thans niet onderzoeken.

De derde Verhandeling deezer verzameling is een ſtuk, over den oorſprong der uitgedolven Beenderen van den *St. Pietersberg* by *Maeſtricht*, door A. G. CAMPER, briefswyze medegedeeld aan M. VAN MARUM. In dit bericht bewyst de geleerde Schryver voldoende, dat de hier bedoelde kaakebeenen en wervelen van den *St. Pietersberg* wel degelyk behooren tot het Hagedisſe- of Krokodillen-geſlagt, en niet tot de heetbloedige Zeedieren; gelyk wyleu zyn wydberoemde Vader P. CAMPER meende. Tot een proefje zullen wy hier het hoofdzaakelyke der waarneemingen van den Heer A. G. CAMPER mededeelen.

„ *Uit al* het bovengemelde (zegt de Schryver, bl. 189.) blykt, om alles kortelyk te herhaalen:

„ 1°. Dat de wervelen van den hals, rug en ſtaart eene zeer groote gelykheid hebben met die van Crocodil- of Hagedis-zoorten.

„ 2°. Dat de weinige beentjes van handen en voeten geene gelykenis hebben met die van Blaasvisſchen, maar wel met die van kruipende dieren.

„ 3°. Dat de onderkaaken uit een groot getal, en waarſchynelyk uit zes ſtukken, hebben beſtaan, gelyk dit in Hagedisſen en Schildpadden eigen is; maar in tegendeel in geene mamdieren ooit bevonden is.

„ 4°. Dat het onbekende foſſile dier mede die eironde gaten aan den binnenkant der kaaken heeft, die alleen Hagedisſen kenſchetzen.

„ 5°. Dat de zenuwen uit den onderkaak, even gelyk als in Zeeſchildpadden en Hagedisſen, dezelfde richting hebben, en tegenovergeſteld aan die van mamdieren.

„ 6°. Blykt, dat de wervelen, die in het groote ſtuk van GODDIN, en in het TEYLERS *Muſeum*, voorhanden zyn, van het zelfde dier ſchynen af te komen, waarvan de kaaken zoo oneindig groot zyn. Indien nu deeze kaaken van Blaasvisſchen waren, moesten ook de wervelen veel grooter zyn. Immers zyn de wervelen van een Bruinvisch ſlegts 9 à 10 voeten lang, wiens kaak 20 duimen bedraagt, zoo groot als de grootſte wervelen uit den *St. Pietersberg*, daar de kaaken van zommige dieren

van deezen berg waarſchynelyk 6 voeten lang, een monſter, van 24 of 26 voeten, hebben aangeduid."

Het laatſte ſtuk deezer verzameling bevat de Beſchryving van het Bekkeneel van een jongen Walvisch, geplaatst in het Naturalien-Cabinet van deeze Maatſchappy, door M. VAN MARUM. Deeze met eene zeer goede afbeelding opgehelderde beſchryving is zeer aanmerkenswaardig, dewyl men uit dezelve een gepast denkbeeld bekomt van de plaatzing en het oogmerk der balynen, waarover de geleerde Schryver, bl. 201 en 202, zich aldus uitlaat:

„Elk opmerkzaam beſchouwer van dit ſtuk of deszelfs afbeelding, aan wien de levenswyze van den Walvisch eenigzins bekend is, ziet gereedlyk in, tot welk oogmerk de Schepper aan dit dier de balynen gegeeven heeft. Deeze visch dikwyls ter verkryging van zyn voedzel diep onder water gaande, zoude de persſing van het water op zyne wangen, die de geheele hoogte van de langte der balynen hebbende, aan het water dus eene zeer groote oppervlakte aanbieden, dezelven zodanig binnenwaards drukken, dat 'er van de holte van den mond weinig zoude overblyven. Het was dus noodig, dat de wangen van deezen visch geſteund wierden, om tegen de persſing van het water in de diepte der zee beſtand te zyn. Hier toe nu zyn blykbaar de balynen gegeeven: zy dienen den Walvisch, als twee reijen van balken, om de wangen te ſteunen; en daar zy op hun kant de persſing van het water lyden, zo kunnen zy, onaangezien hunne geringe dikte, een zeer grooten tegenſtand bieden. Wyders verſtrekt het onderſte gedeelte der balynen, zo verre zy door geene vliezen aan elkander verbonden zyn, aan dit dier tot een zeef, om, wanneer het aas, het geen hetzelve tot voedzel verſtrekt, en het geen alleen uit krabbetjes en andere kleine waterdieren beſtaat, in zyn bek, als in een fuik, is ingeloopen, hetzelve, by het ſluiten van zyn bek, van het water af te ſcheiden. Het hair, waarmede de balynen aan de binnenzyde bezet zyn, dient blykbaar tot hetzelfde oogmerk; dit ſluit, namelyk, de openingen, tusſchen de balynen, aan de binnenzyde zodanig, dat 'er geene diertjes, hoe klein ook, kunnen doorgaan, en dat alleen het water 'er wordt doorgelaaten."

Reis

Reis door Duitschland, Zwitzerland, Italie en Sicilie, van FREDRIK LEOPOLD, *Graave van* STOLBERG. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. IIIde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 586 *bl.*

Wy verlieten, by onze laatſte aankondiging deezes Werks (*), den Reiziger te *Napels;* wy treffen hem, met den aanvang deezes Deels, daar weder aan, naamlyk in den LXIV Brief, van daar gedagtekend 21 Feb. 1792. 't Veelvuldig beziens- en vermeldenswaardige te dier Stede, en in den omtrek, doet 'er hem lang toeven, en een aantal Brieven in de beſchryving beſteeden. Ons beſtek duldt niet, daarvan eene ſtukswyze opgave te doen. Genoeg, aan te tekenen, dat de Graaf VAN STOLBERG in die Stad en in dien oord niets onbezogt liet, 't welk doorgaans de aandagt der Reizigeren in dien oord uitlokt, en dat hy, op den trant, hem byzonder eigen, dés berigt geeft, en zodanig, dat men, hoe bekend ook met die voorwerpen geworden, door de veelvuldige Reisverhaalen, met vernieuwden lust hem vergezelt, en als voortgetrokken wordt, om verder en verder te gaan. Den dikwerf beklommen *Veſuvius* beſteeg hy ten tyde der werkinge; *en wie kan iets minder, dan een treffend ſchilderend verhaal van zulk een Tocht, uit de pen van* STOLBERG wagten? — Wederhouden kunnen wy ons niet, van een gedeelte af te ſchryven. „ De onmogelykheid om thans, by den ſteenregen van den vergramden berg, zyn' top te beklimmen, verdroot ons te minder, daar het ons, voor dit oogenblik, een vertooning opleverde, gewisſelyk veel belangryker dan het gezicht in zynen trechter, wanneer hy in rust is. — Wy beklommen den berg tot aan een groot ſtuk ſteenrots, by eene voorige uitbarſting van den berg, door den trechter, derwaards heen geſmakt. Welk eene geduchte werking, waardoor zulk een rots van onder den diepen afgrond ter keele wierd uitgebraakt! Wy gingen op denzelven zitten, of liever liggen. Hier hoorden en zagen wy het onophoudelyk zwoegen en arbeiden van den *Veſuvius.* Het geluid wierd telkens ſterker; ook de hagelbui van ſteenen. Ik kan deezen onder-

(*) Zie onze *Vad. Letteroef.* voor 't jaar 1800, bl. 595.

deraardſchen donder met niets beter vergelyken, dan met het gebulder van het kanon op zee: dit gebulder volgde onregelmaatig, en dikwerf zeer ſchielyk op elkander, als in eenen zeeſlag. Telkens wierd van dit gedonder de rots, waar op wy zaten, merkbaar geſchokt. Elke wolk van asch, die wy zagen opgaan, wierd zwarter, en meer met ſteenen beladen. Deeze rolden, gelyk de hagel op glazen raamen, over de *ſcoria*. Tusſchen het gedonder in den berg en het opvliegen der ſteenen, hoorden wy dikwerf een vreeslyk gebruisch, als van ziedend water. Groote gloeiende ſtukken rolden, na dat zy in de hoogte geworpen waren, op een verren afſtand na beneden, en kwamen ons zo naby, dat myn Kamerdienaar een derzelven, tusſchen twee ſteenen, als met een tang, opvatte. Ik verwarmde 'er my aan met groot genoegen, want de wind waaide koud en ſcherp. Deeze kluit was zo gloeiende, dat JACOBI 'er zyn tabaksſpyp aan ontſtak; en hoewel niet grooter dan een agtponders kogel, was zy des avonds, toen ik die aan myne Vrouw vertoonde, nog niet afgekoeld. — Dikwerf zag men ook, in 't midden van den zwarten, een geelen rook uit den mond van den *Veſuvius* opſtygen. In de ryzende rookpilaaren flikkerde de weerſchyn der onderaardſche vlammen: ook klommen hier en daar ſterke dampen uit verſcheide openingen rondom den vuurmond. — Zo waren wy; op de rots zittende, welke dikwerf onder ons geſchokt wierd, en ten geduchten blyk ſtrekt van het vreeslyk geweld des vuurſpuwenden Bergs, getuigen van een der heerlykſte natuurvertooningen. Het zien van de tegenwoordige uitbarſting hadt op ons te meer uitwerking, daar rondom ons eene menigte van ſteenen, verbaazend groote ſlakken en dikke asch, ons de gevolgen van voorige uitbarſtingen deeden zien. Niet verre van ons was een trechter of opening, eerst in het voorige jaar ontſtaan. Als Jaarboeken der Natuur, zyn onbetwistbaar zulke ſpooren van verwoesting belangryk; maar hoe veel belangryker het bedryf zelve, dat wy thans beſchouwden!"

In deezen zelfden (den LXVI) Brief, den 29 Feb. 1792 gedagtekend, ſchryft hy: „Gisteren avond zagen wy de Lava in een vollen vuurgloed ſtroomen: de weerglans flikkerde op de golven der zee: de maan ſcheen voor den blaakenden gloed te verbleeken. —— Ik kom op het oogen-

oogenblik van de zee terug. Deezen avond is het gezicht nog fraaijer. Thans heeft zich aan den zuidwestlyken kant, niet verre van den grooten trechter, aan den top, een nieuwe geöpend. Eerst zagen wy den rooden vuurgloed, gelyk men op een' verren afſtand een waterval ziet, zonder daarin de beweging te kunnen onderſcheiden; doch welhaast zagen wy den Lavaſtroom vloeijen. Van tyd tot tyd verhieven zich hoog op ſlaande vlammen uit den top, en ſtroomden tevens verſche vloeden uit de nieuwe opening." — Andermaal bezogt onze Reiziger deezen *Vuurberg*, by welks vermelden hy niet in gebreke blyft om de oude Geſchiedenisſen aan te voeren. Dan wy moeten ons hier met hem niet langer onthouden.

Overal in de ommeſtreeken, om weder 's *Reizigers* woorden af te ſchryven, „ liggen hier voor den *Vriend der Natuurkunde* de groote Jaarboeken der Natuur opgeſlaagen, Jaarboeken te weinig geleezen, en nog zeldzaamer wel verſtaan. Op verſcheide tyden onderging dit wondertooneel, door de uitwerkzelen van onderaardſche vuuren, veranderingen, die nog ten klaarſten zigtbaar zyn. De hooge landtong van den *Poſilippo*, die zich zo verre in zee uitſtrekt, beſtaat uit louter volcaaniſche ſtoffen. Hier ziet gy ingezonken, ginds onlangs opgereezen bergen. *Eerst in deeze eeuw wierd Herculaneum*, een der oudſte Griekſche Steden, ontdekt. *Portici* en *Reſina* zyn op deeze Stad gevestigd, die zedert meer dan zeventienhonderd jaaren, ongevonden, in puin en asſche begraaven lag. En ook deeze beide plaatzen loopen gevaar, om op dezelfde wyze als het verzonken *Herculaneum* vernield te worden. Misſchien zullen ook weder kinderen van laater dagen op hunne puinhoopen bouwen, en op eene derde verdieping huisvesten, gelyk thans de tweede bewoond wordt, en gelyk de eerſte verdieping tot in het eerſte jaar van TITUS wierd bewoond." — Wegens de te *Herculaneum*, *Pompeji* en *Stabia* gevondene overblyfzelen geeft de Reiziger breedvoerige narigten.

Nola, *Iſchia*, *Caſamiccia*, *Lacco*, en het Eiland *Capri*, worden bezogt. Op den tocht na 't zelve den weg ruim half afgelegd hebbende, haalden de matroozen de riemen ſchielyk binnen, en begonnen te fluiten. „ Zy hadden voorgenomen ons door een onverwagt ge-

zicht te verraſſen, en dit gelukte hun volkomen. Wy zagen rondom ons eene menigte van dolfynen, die in en op de golven, in allerleie bogten, ſpeelden, tot zeer digt by ons vaartuig. Deeze vertooning duurde een geheele poos, terwyl wy ze in grooten getale van verre na ons toe zagen komen. Op een kleinen afſtand van ons verhieven zich eenigen met het voorſte gedeelte van hun lichaam, als nieuwsgierig, uit de zee; een houding, waarin zy zich, zo het ſcheen, door hooger ſprongen, en dus ſlechts voor een oogenblik konden ophouden. Ongelukkig plofte een van onze zeelieden met zyn riem in het water, en van dit oogenblik af verliet ons dit gezelſchap, hoe zeer wy ook bleeven fluiten. — Gy ziet hieruit, dat het verdichtzel van ARION, rondom wien zich de dolfynen verzamelden, niet geheel van allen grond ontbloot is."

Met den LXXVIII Brief vangt de Reis na de Zuidelyke Provintien van *Napels* en *Sicilie* aan. *Salerno*, *Barletta* worden door hem bezogt en naar eisch beſchreeven. Breed is hy over *Tarento*, „ gebouwd ter plaatze waar oudtyds het ſterke Slot van het oude *Tarente* gelegen was, tusſchen het zogenoemde kleine Meir *Mare piccolo* en den *Tarentynſchen* zeeboezem, ſtaande op een rotzig Eiland, aan welks beide zyden, onder verwelfde bruggen, de beide Zeeën, of liever de kleine Zeegolf met de groote, waarvan zy een gedeelte uitmaakt, zich vereenigen. Dit, zegt men, is de eenige plaats aan de geheele Middellandſche Zee, alwaar de regelmaatige afwisſeling van ebbe en vloed, om de zes uuren, duidelyk wordt waargenomen." Nog eene zeldzaamheid, wegens het water in deeze kleine Zee, *Mare piccolo*, tekent de Reiziger op. „ Het water van dezelve is niet zo zout, als van de golf of zee zelve, vermits een menigte van zoet-water-wellen het zyn brakheid doet verliezen. Hoewel ook ſomtyds de golven tamelyk hol ſtaan, kan men echter aan zekere vlakke ronde plekken deeze wellen beſpeuren, die door de Tarentynen *occhi del mare* (zee-oogen) genoemd worden. Op deeze plaatzen ſchept men, in 't midden van den ziltigen vloed, zoet water. Het maakt in de daad eene fraaije vertooning, deeze witte, ronde vlakten in het midden van het golvend water te zien, en inzonderheid, wanneer zy, by het ondergaan der zon, als

als zo veele gladde ſpiegels, in het midden der purperen baaren, de ſtraalen van den rooskleurigen hemel terug kaatzen."

Der *Tarentynen* bygeloovigheid vermeldende, by de ten toon ſtelling van een Beeld, daar hoogst vereerd, komt STOLBERG in als geen *Catholyk* te weezen. Juist toen de Vertaaler dit onder handen hadt, vernam hy, dat de Graaf tot de *Roomsch Catholyke* Kerk was overgegaan. Dit geeft hem gelegenheid, om, in eene aantekening, daarover uit te weiden, en dien overgang uit 's Graaven Character op te losſen. — Onder veele byzonderheden, tot de Natuurlyke Historie behoorende, wordt de *Tarantula* niet vergeeten; en deeze breede Brief gaat vergezeld van eene Bylage, behelzende de opgave van eenige *Tarentynſche* woorden, uit het *Grieksch* afſtammende. Niet dan noode verlaat onze Reiziger het bekoorelyk *Tarente*.

Manduria en *Oria* geeft der Oudheidkunde veel ſtofs, in den LXXXI Brief verwerkt; zo ook *Brindiſi*, het oude *Brunduſium*, en *Lecce*; *Otranto* en *Gallipoli* worden, naar eisch, gedagt. De Katoen, daar vallende, en *Bombace* geheeten, houdt onze Reiziger voor den *Byſſus* der Ouden: hier valt de beste Oly; en komt 'er van de Olyſboomen de hooggewaardeerde Gom, *Ragia* geheeten, voort. „ Men heeft niet noodig, ter bekoming van die Oly, een ſnede in de ſchors te maaken. Sommigen meenen dat de boom zelf deeze gom uitzweet, die men, even als traanen, langs den gladden bast ziet afvloeijen. De landlieden zeggen, dat zeker ſoort van vlinders haare eijeren in de ſchors leggen, waaruit dan een rups voortkruipt, die de takken dikwerf tot op het merg doorboort. Uit de wond van den tak zou dan de Gom voortkomen. Zy wordt, zegt men, nergens anders gevonden: ook de Ouden ſpreeken 'er niet van; ten zy dan, (zegt de geleerde PRESTA, die zo uitvoerig over de Oly geſchreeven heeft) dat zy haar onder den naam van *Aethiopiſche traanen* verſtaan hebben." — Van overdreevener beleefdheid, dan de *Pugliers* bezitten, zal men bezwaarlyk een voorbeeld vinden. Staaltjes hiervan geeft onze Reiziger; onder andere: „ In tegenwoordigheid van een Geestlyken, zei my zeker Edelman, wiens ſchoone Vrouw ik gezien had, en waarvan ik niet kon nalaaten, terwyl ik van hem affcheid nam, iets tot lof te zeggen: *E tutto alla*

disposizione del Signor Conte! De man wilde gewisselyk niet naar den letter verstaan worden: maar waartoe dan uitdrukkingen, waardoor men zich zelven zo zeer vernedert? Waartoe zulk eene lange pligtpleging: *Sono un piccolo insetto nel mondo!* (Ik ben een kleine worm in de wareld!)"

By het verslag van *Cotrone*, in den LXXXII Brief, wordt aan de hoogst verwyfde en trotsche *Sybarieten*, die zich ten spreekwoord gemaakt hadden, gedagt. Slegtheid en onveiligheid der wegen misvormen deeze schoone Provintie. — Dit wordt door een genoegelyker tocht na *Monte Leone*, in den LXXXIII Brief, afgewisseld; en houdt dit verrukkende aan te *Oppido*, waar de Aardbeeving des Jaars 1783 zo veel verwoestings aanrigtte, welker nagelaatene tekens hier een ontzettend verhaal opleveren. Wy schryven 'er dit uit af: „ Wy zagen bergen, die van onder tot boven gespleeten, en te wederzyden nedergestort, voorige valleien aangevuld, en eene nieuwe vallei gevormd hadden. Op eenige plaatsen rukten zich geheele vakken met hunne beplantingen los. Men ziet hier aan den boord des afgronds, overhangende boomen, met hunne half ontbloote wortels; terwyl op een merkelyken afstand, tegen over dezelve, dat gedeelte van het bosch, waarmede zy vereenigd waren, als voorheenen groeit, terwyl het nu door andere beeken wordt bewaterd. Een man, eene vrouw en een muitezel wierden onbeschadigd, met den grond, die hen droeg, door een' elektrieken slag, van den eenen oever naar den anderen verplaatst. Een man, die, in het stedeke *Seminara*, in een boom geklommen, en bezig was met citroenen te plukken, wierd met den boom en de omringende aarde, waarin de boom nog groeit, zonder eenig letzel, op een verren afstand overgebragt. Veelen wierden door de voortrollende aardkluiten, als door de golven van eenen vloed, vervolgd, achterhaald, ingezwolgen, en uit de op nieuw geopende kaaken, onbeledigd, ongekwetst, weder uitgeworpen. Zelfs stroomen wierden in hunnen snellen loop aangetast; plotslyk ontstaane dammen maakten ze tot meiren, wier schadelyke uitdampingen, daar hun opgestopt water van den leevenden vloed wierd afgescheiden, de lucht onzuiver maakten."

Meer dier vreeslyke uitwerkzelen vinden wy uit *Reggio*,

gio, in den volgenden Brief, vermeld. Zonderling is de waarneeming, dat, daar te *Oppida*, de vrouwen geduurende twee jaaren naa de Aardbeeving van 1783 onvrugtbaar waren, en, toen zy naderhand weder kinderen ter waereld bragten, verre de meesten daarvan ſtierven, in *Scylla* het tegengeſtelde uitwerkzel plaats hadt. Onvrugtbaare vrouwen, en die reeds opgehouden hadden kinderen voort te brengen, wierden weder zwanger, daaronder zelfs, die, in een kinderloozen echt, nader aan haar vyftigſte dan veertigſte jaar gekomen waren." — Men zal het hier aangetekende wegens de *Scylla* en *Charybdis*, met het oudheidkundige des betreffende, met genoe en onderrigting leezen. Hier leert men de *Locriërs* en den Wetgeever ZALEUCUS kennen. Het ſchoone van *Calabriën* vermeld hebbende, beſchryft hy dat Landſchap als „ een bloeiende echtgenoote des bevruchtenden hemels. Haar gemaal, haar moeder de aarde, en de zee bekransſen haar om ſtryd: maar zy draagt onder het harte een reus, wiens ſtuiptrekkingen de aarde reeds meermaalen deeden zidderen."

Te *Meſſina* gekomen, geeft de Reiziger, in den LXXXV Brief, de Historie van *Sicilie*; dan hier, gelyk elders, heeft de Vertaaler verkort. Wy moeten ons ook bekorten, en alleen melden, dat de LXXXVI en LXXXVII Brieven over de Reis na *Palermo*, en het verblyf te dier Stede, loopen; dat de volgende uit *Trapani* geſchreeven is, en de LXXXIX en XC ons het belangrykſte uit *Grigenti* mededeelen.

Leven en Daaden van BONAPARTE, *van deszelfs Kindsheid tot aan den Vreede van Luneville. Gevolgd door deszelfs merkwaardigſte Verrigtingen, verheevene Gezigten en gepaste Antwoorden, benevens een aantal Byzonderheden, tot deszelfs onderſcheidene Veldtogten betrekkelyk. Uit het Fransch vertaald. In den Hage, by* I. van Cleef, 1801. *In gr.* 8vo. 340 *bl.*

Dat ons een toevloed van meer en min belangryke Stukken, BONAPARTE betreffende, in handen komt, is geenzins wonder. *Franſche* Schryvers zyn onvermoeid in de pen te voeren tot eere van den Eerſten Conſul; *Nederlandſche* Vertaalers vatten fluks de pen op, om die Geſchriften hunnen Landgenooten te bieden. Eeni-

Eenigen bepaalen zich tot een zeker Tydvak; anderen ſtrekken zich wyder uit. Van laatstgemelde ſoort is de ongenoemde Schryver van het Werk voorhanden.

Geen gunſtig oog ſlaat hy op de Geſchiedſchryvers van de Krygsbedryven deezes Helds, die zich in kleinigheden verliezen. De Geſchiedenis van BONAPARTE tot den Vrede van *Luneville* opgeevende, heeft hy een anderen weg ingeſlaagen. —— Vooraf gaat eene zeer korte Gelaat- en Characterſchets van BONAPARTE. Het eerſte Hoofdſtuk is gewyd aan 's Helds Jeugd, goeddeels overeenkomende met een Werkje, alleen ingerigt om hem in zyne Kindſchheid te leeren kennen, waarvan wy voorheen berigt gaven (*). Het tweede Hoofdſt. beſchryft den dag van den 13 *Vendemiaire*, en is inzonderheid ingerigt om hem te zuiveren van de haatlykheden deezes Dags, welke men op hem heeft willen doen nederkomen. Het derde Hoofdſt. vangt aan met BONAPARTES eerſten Veldtocht in *Italie*. Daaden van ſtrengheid worden niet verzweegen, doch toegeſchreeven aan de noodzaaklykheid om de Zamenzweering in haare geboorte te verſtikken, en de ontwerpen van zyne vyanden te verydelen. 's Helds bedryven in dien Veldtocht worden tot het elfde Hoofdſt. ingeſlooten, beſchreeven. En in 't tiende gaan ze vergezeld van Anecdotes omtrent BONAPARTE, tydens diens eerſten Veldtocht in *Italie*. Deeze zyn, zo 't ons voorkomt, van elders ontleend, en hier ingevlogten. Veelen zullen zy ſmaaken, gelyk ze ons gedaan hebben.

By den overgang, om BONAPARTES Tocht na *Egypte* te beſchryven, welke geopend wordt met het twaalfde Hoofdſt., tekent onze Schryver op; 't geen wy overneemen, dewyl het een denkbeeld te keer gaat, 't welk hier te lande, zo wel als in *Frankryk*, ingang vondt. „ Na eenigen tyd vrugteloos te *Raſtad* zich te hebben opgehouden, keerde BONAPARTE na *Parys* terug, alwaar hy het plan der verovering van *Egypte* beraamde. —— Deeze onderneeming, eene der grootſten en gevaarvolſten, die immer ontworpen zyn, vorderde eenen alles omvattenden geest, eene groote en ſterke ziel, en eenen heldenmoed, die byna tot vermetelheid ging. Zy vereischte tevens een geest van wetgeeving, eene uitgebreide kennis, een vaardig begrip, en ſnelheid in de

(*) *Letterœf.* voor 1800, bl. 252.

de uitvoering. Hy, die het ontwerp gevormd had, was alleen in ſtaat om het uit te voeren. BONAPARTE werd dus tot hoofd dier onderneeming benoemd. De noodereidſelen werden met vaardigheid gemaakt, en in de maand *Floreal* van het zesde Jaar (April of May 1798) was alles gereed om deeze hachelyke verovering te gaan beproeven.

„ Het Publyk was te onvreede, dat een der ervarenſte Bevelhebbers *Frankryk* verliet, om eene verovering te onderneemen, die men als onmogelyk beſchouwde. Men dagt een oogenblik, dat het Directoire den ondergang van eenen Man wilde, die aan hetzelve gevaarlyk begon te ſchynen, en wiens deugden en verdienſten een treffend verwyt voor het gedrag dier beſtuurderen waren. Het Publyk bedroog zich, even als het zulks gewoonlyk doet. *Het was* BONAPARTE *zelf, die het ontwerp vormde*, die het voorſloeg, die alle de *zwarigheden* oploste, welke hem te gemoet gevoerd werden. Dit ontwerp bevatte de diep-doordagtſte ſtaatkundige inzigten, en overreedde alle verſtandigen, dat dit het eenigſte middel was om de coloſſaale magt der *Engelſchen* in de *Indiën* met voordeel aan te taſten."

De Verovering van *Malta*, op den togt derwaards, wordt naar eisch vermeld, met eene daarby gevoegde *ſchets van dat Eiland*. *Tot het drie-en-twintigſte Hoofdſt. vergezelt men den Held op diens Krygstochten in Egypte*, die met vuur beſchreeven worden. Ten ſlot van dit Krygsbedryf hangt de Schryver een tafereel op, ſtrekkende om de moeilykheid dier onderneeming te ſchetzen, en de ongelooflyke inſpanning der genie van hem, die 'er de ziel en het eenige beweegrad van was. —— Het verhaal van deezen Veldtocht wordt beſlooten met losſe ſtukken, aantekeningen, opmerkingen en anecdotes, betrekkelyk BONAPARTE en de verovering van *Egypte*, van dezelfden aart als wy hier boven, by eene andere afdeeling deezes Werks, vermeld hebben.

Het vier-en-twintigſte Hoofdſt., getyteld *Dag van den* 18 *Brumaire* (9 Nov.), en het volgende, ten opſchrift voerende *Dag van den* 19 *Brumaire*, ſtellen ons voor oogen de groote Omwenteling, door BONAPARTE bewerkt. De Schryver is, naar eisch van die dagen, breedvoerig in zyne opgaven, en plaatst gewigtige Anecdotes, dit tydperk betreffende. Met verbaazing

zal

zal men die berigten leezen. Wy kunnen niet nalaaten op te tekenen, op welk eene wyze BONAPARTE eenige Gedeputeerden, die hem CESAR en CROMWELL noemden, beantwoordde. „ Het zou eene heiligſchendende „ gedagte zyn, in de eeuw der Verlichting en der „ Vryheid, een Vertegenwoordigend Gouvernement aan „ te tasten. — Een dwaas alleen," voegde hy 'er by, „ zou willens en weetens poogen, de Republiek „ de wedſtryd tegen het Koningſchap in *Europa* te „ doen verlieſen, naa dezelve, met eenigen roem, „ en ten koſten van veele gevaaren, te hebben ge„ handhaafd."

BONAPARTE tot Eerſten Conſul der Republiek benoemd, komt ons in het zes-en-twintigſte Hoofdſt. voor oogen, alsmede zyne eerſte pooging tot Vrede met *Engeland*. De Veldtocht diens Helds in *Italie*, in het agtſte jaar, vangt met het zeven-en-twintigſte Hoofdſt. aan; en loopen de Beſchryvingen van dien verbaazenden Tocht, zo vol Krygs- en Helden-wonderen, tot het twee-en-dertigſte Hoofdſt. ingeſlooten. Goeddeels is dit het zelfde of ontleend uit een Werkje, reeds onzen Landgenooten vertaald ter hand geſteld, getyteld: *De Veldtocht van* BUONAPARTE *in Italien, gedaan in het VIII Jaar der Republiek, en zamengeſteld uit de aantekeningen van een Stafofficier in het Reſerve-Leger, door* FOUDRAS (*): Zo min in het Werk thans voorhanden, als in het even aangeduide, wordt de ongelukkig doch roemryk geſneuvelde DESAIX vergeeten, en naar eisch gewag gemaakt van de Helden, die deezen altoos gedenkwaardigen Tocht bywoonden, en een ſtryd ſtreeden, die zo veel tot het daarſtellen van den Vrede toebragt. — Aan dit verhaal zyn toegevoegd, Afzonderlyke Gebeurtenisſen, tot den Veldtocht van *Marengo* betrekkelyk, en Anecdotes omtrent BONAPARTE.

BONAPARTES wederkomst te *Milaan* — de Hervorming der *Cis-Alpynſche* Republiek — 's Helds vertrek na, en komst in *Parys*, maaken de twee laatſte Hoofdſtukken deezes Werks uit. Ten ſlot vinden wy de herhaalde aanſlagen op diens leeven geboekt.

'Er is voor dit Werk eene Beeltenis des Helds en Staatsmans gevoegd.

Me-

(*) Wy hebben van dit keurig Stukje, by A. LOOSJES rz. uitgegeeven, verſlag gedaan in onze *Letteroeff.* voor 1801, bl. 183.

Memorie ter Verdediging van LODEWYK DEN XVI, *opgeſteld vóór het uitſpreken van zyn Doodvonnis, door* A. J. DU GOUR; *behelzende hetzelve verſcheiden, tot hiertoe onbekende, byzonderheden, betrekkelyk het gebeurde van dien tyd. Alkmaar te bekomen. In gr. 8vo. 220 bl.*

Het noodlottig uiteinde van den laatſten Koning van Frankryk heeft geheel Europa met aandoening vervuld, en van alle kanten verhief zich ene luide kreet van afgryzen; van dat oogenblik wierden velen der Franſche Omwenteling vyandig; en het grootſte gedeelte zelve van dezulken, die den maatregel meenden te kunnen verdedigen, en enigzins ſchenen te billyken, hield toch den beklagenswaardigen Vorst meer ongelukkig, dan wel ſchuldig. De tyd heeft zeer veel reeds ontwikkeld; — de omwenteling nam een gansch anderen loop; — zy, die den Koning veroordeeld hebben, zyn meer en meer openbaar geworden in hun karakter en bedoelingen; — in één woord, de tyd was der nagedachtenis van dien ongelukkigen niet ongunſtig. Zyne nagedachtenis heeft indedaad gewonnen door zyn ongeluk; — dit was wel vooruit te zien; maar niet, dat reeds die tyd zo ſpoedig daar zou zyn, waarop 'er wel niemand meer aanwezig is, die zich niet ſchamen zou, het vonnis van den Vorst te onderteekenen. Intuſſchen, het gedane heeft geen keer; zyn lot is onherroepelyk. Zou het dan nu niet beter zyn, voor altyd te zwygen van dien ongelukkigen, en van alle gepleegde gruwelen, alle de wreedheden en rampen, de noodlottige gezelſchappen ener grote omwenteling? Dan, is het indedaad plichtmatig en menschlievend, een gordyn te ſchuiven voor hetgeen nu eenmaal niet meer te herdoen is; geven de grote gebeurenisſen en de yslyke toneelen, die wy beleefd hebben, niet een aantal nuttige leſſen voor het toekomende? en zouden deze moeten verloren gaan? en moet de miskende grote man, het ongelukkig ſlachtoffer van woede en partyſchap, den troost miſſen in zyn ongeluk: „ de tyd zal my rechtvaardigen, en eenmaal komt myn naam en roem toch weder onbevlekt tot het nageſlacht"? Dit gezegde willen wy evenwel niet zo ſtellig en zonder enige uitzondering toepaſſen op den ongelukkigen LODEWYK; doch deze bedenkingen vielen ons in by deze gelegenheid, en ons dunkt, zy hebben hare nutsigheid, en mogen dan ook den Vertaler en Uitgever van dit Stuk veronſchuldigen.

De Burger DU GOUR ſchreef deze Verdediging nog vóór de veroordeeling van den Koning; het blykt ons niet, of hy dezelve toen met of zonder zynen naam in 't licht gaf; hy deed dit ſtukxgewyze en met alles ſpoed, of zy mog iets uit-

uitwerken ten voordele van den ongelukkigen, en hem enige vrienden aanwinnen. Dan deze poging was voor den Koning vruchteloos; en waarlyk, dit bevreemdt ons niet: de toon van dit geſchrift was ter bereiking van dit doel maar weinig geſchikt; daartoe werden een aantal van dezulken, die een beſliſſenden invloed hadden op het lot van LODEWYK, veel te weinig ontzien, en met kleuren afgetekend, die hen voorzeker moeſten verbitteren. Het is ene geheel andere vraag, of zy dit verdienden naar het oordeel van den Schryver, dan of dit den Koning kon voordelig zyn? Hoe weinig de Schryver alzo uitrichten kon, blykt onder anderen uit den brief van den Burger L. LINDET, die ons bl. 119 in ene aantekening wordt medegedeeld, waarin die burger bericht, dat niet de Biſſchop van dien naam, maar hy zelve de man was, die dat alles verricht had, waarvan de Schryver had gewag gemaakt. „ *Ik, die noch Prieſter noch Biſſchop ben*, zegt hy, *maak voor myzelven aanſpraak op alle die verwytingen. —— Ik ben het, die aanſpraak maak op zyne verwytingen, en verontwaardiging, en op die van alle de burgers, die zyne denkwyze evenaaren; en ik waag myzelven gerust aan alle de gevaaren, en de wraak, die my kunnen overkomen.*"

Wat, voor het overige, deze Memorie betreft, dezelve is wel geſchreven, en zeer geleidlyk. De Schryver volgt de Acte van beſchuldiging van ſtuk tot ſtuk, geeft dan des Konings andwoord op, en laat daarna telkens zyne aanmerkingen volgen; aanmerkingen, de aandacht van onpartydigen wel waardig, en die doorgaans de zaken doen voorkomen voor den Koning in een zeer gunſtig licht; altyd in zulk een licht, dat zyn gedrag althands niet ſtrafbaar is. Om deze aanmerkingen nu te beöordelen, rekenen wy ons echter niet gehouden: wy willen gewis enen doden, wiens lot wy zeer beklagen, niet bezwaren; dan de Schryver is toch niet geheel onpartydig; hy is des Konings yverige Verdediger; en hoewel hy zeer veel tot 's Konings verontſchuldiging voordraagt, het geen in ons oog den ſtempel der waarheid met zich brengt, zo zouden wy toch hier en daar nog vry wat te vragen hebben, en in verſcheidene byzonderheden nog al enige opheldering behoeven. ——. Het volgende kan dienen tot bewys, hoe de Heer DU COUR met geheel zyn hart voor den Koning is ingenomen: „ Ik heb," zegt hy, „ de verdediging van LODEWYK „ geleezen, die hy (de Heer DE SEZE) voor de Balie der Con„ ventie heeft uitgeſproken; hoe heeft dezelve myn hart ver„ troost! hoeveel troost zal dezelve niet geeven aan gevoe„ lige harten! hoe beminnelyk zal zy LODEWYK DE XVI maa„ ken! Helaas! ik was van zyn onſchuld verzekerd! ik wist „ dat men in hem niets dan de koninglyke waardigheid ver„ volgde, en geenzints de misdaad! Ik wist dat hy alle deug-

„ den

„ den en geen eene ondeugd bezat! Indien hy mogt omko-
„ men ..... maar waartoe deze naargeestige gedachten? .....
„ Men moet hoopen ..... Men moet ten minſten eens in
„ zyn leven gelukkig zyn."

Schets der Regeerkunde, in betrekking tot haare oogmerken en middelen. Door Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, *in leeven Raadpenſionaris van Holland en Weſtfriesland, enz.*

Il ſera toujours beau de gouverner les Hommes, en les rendant plus heureux.

MONTESQUIEU.

Te Amſterdam, by P. den Hengst, 1801. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.*

Onder hoe veel lofs en blaams wylen L. P. VAN DE SPIEGEL *zyn leeven ook* hebbe doorgebragt, zo ſtaande zyn Raadpenſionarisſchap *in Zeeland*, als in *Holland*, gelyk de Geſchiedenis, op Staatsbeſluiten gegrond, uitwyst, heeft niemand, dan de partydigheid zelve, hem bekwaamheid en het meesterlyk voeren van de pen ontzegd. De bewyzen ook daarvan zyn voorhanden.

Te zyner nagedagtenisſe, in het vak der Staatkunde, dienen de weinige thans in 't licht gegeevene bladzyden, zeer eigenaartig eene *Schets* geheeten: want het zyn korte Regels of *Grondbeginzels deezer Weetenſchap, die, hoe algemeen ook, veelal in betrekking tot ons Vaderland voorgedraagen worden — tot ons* Vaderland, niet in die gedaante van Regeeringsvorm, welke hetzelve, na de Omwenteling des Jaars 1795, met deeze en geene verwisſelingen, heeft aangenomen, maar in die, welke zeer lang onder den naam van de *Oude Conſtitutie* ging. Vrienden van deeze zullen, ongetwyfeld, aan alles het zegel hunner goedkeuringe, met terugwenſchingen, begten, dan anderen daarop veel te zeggen weeten. Lof en blaam, des Schryvers lot by zyn leeven, zal dus ook het lot van dit zyn Werkje weezen. Wy vinden 'er veel goeds in; doch ook niet weinig, waarop de gegrondſte aanmerkingen vallen. Maar, ons nederzettende om het een van het ander te ſchiften, zouden wy bykans zo veel bladzyden moeten beſteeden als geheel het Werkje groot is. Wie zal dit van ons vergen? Veel min zal men van ons eene wederlegging wagten van Grondbeginzels of Stellingen, die onze goedkeuring niet wegdraagen.

Proeve, om de verheffing van het diep vervallen Fabrykwezen te vereenigen met de belangen van den Koophandel, Zeevaart en Landbouw, door PIETER VREEDE. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8*vo.* 69 *bl.*

Vrye Beschouwing van gedaane Voorstellen en Verzoeken, om, gelyk men zegt, ter aanmoediging van onze Inlandsche Fabricken, den invoer van buitenlandsche Manufactuuren tegen te gaan of te beletmmeren. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8*vo.* 37 *bl.*

Eischt de aart der zaake immer van twee Geschriften teffens melding te maaken, het is in het tegenwoordige geval. De keerzyde van het eerstgenoemde gaf ons te verstaan: „Men leeze en legge voor zich eene Memorie, tot titul voerende *Vrye Beschouwing*, *enz.* welke onlangs is in het licht gekomen, en verspreid geworden op eene wyze, die opmerking verdient. —— De Schryver, die haar reeds vóór de Gebeurtenissen van 22 Jan. 1798 zegt te hebben vervaardigd gehad, heeft goedgevonden haar toen terug te houden en nu het licht te doen zien. Wat hem tot het een en ander kan bewoegen hebben, lust my niet te onderzoeken. Al had hy hierdoor van ter zyde een Eloge willen geeven aan de wysheid en het doorzigt van den Wetgeever van dien tyd; wat gaat my dit aan? —— Ik schryve de waarheid, en behoeve het calcul niet van tydsomstandigheden of omwentelingen."

Wy hadden de *Memorie*, op welke geweezen wordt, niet ontvangen, als buiten den gewoonen loop des Boekhandels verspreid; wy verlangden die te zien. Van oogmerk om dezelve magtig te worden, vonden wy ons verrast door de openbaare uitgave langs den gewoonen weg.

Intusschen hadt het belang des onderwerps ons uitgeloke om onmiddelyk de *Proeve* van den Burger VREEDE te leezen. Wy dagten, uit het gestelde op de rugzyde des Tytels, een Wederlegschrift te zullen aantreffen; dan, buiten eenige zeer weinige trekken, droeg het geen kentekenen van dien aart, 't geen ons grootlyks beviel; en zo deedt, buiten zulks, de geheele *Proeve*, die alle kenmerken draagt van Handel- en Fabrykkunde, alsmede van de gesteltenisse onzes Vaderlands, ten opzigte van die beide allerbelangrykste Stukken voor ons Vaderland, weleer, door eene gelukkige vereeniging dier beide, zo bloeiende, en het voorwerp van den nyd onzer Nabuuren. Deezer paaring en vereeniging met den Landbouw wordt door den Burger VREEDE met klem van taal en redenen

men beweerd; en met den aanvange gezond hebbende, dat, tot den hoogſten top van Volksgeluk, ook de vereeniging van een bloeiend Fabrykweezen onontbeerlyk is, agt hy zyne taak te voldoen, met vooreerst aan te toonen, dat in ons Vaderland Fabryken beſtaan kunnen, en ten anderen aan te wyzen het verband, in 't welk de uitbreiding derzelven, met de overige takken van ons Volksbeſtaan, en byzonderlyk met de belangen van onzen Koophandel, zyns oordeels, kan en behoort ondernomen te worden.

De *vrye Beſchouwing* behelst een pleit voor den Koophandel. Niemand zal den Schryver de eere kunnen ontzeggen van een bekwaam *Advocaat* te zyn, die alles aanvoert, wat ter begunſtiginge van het ſtuk, door hem verdeedigd, en ter beſtrydinge van het door hem gewraakte, kan dienen. Zyn hoofdregel komt hierop neder, dat de groote kunst van het beſtuur van een Land daarin gelegen is, dat het Gouvernement de beste party van het vermogen, de *induſtrie en geaartheid van een Land* zoekt te trekken, waarvoor 't zelve, *naar gelang* van deszelfs ligging, Geographiſche omſtandigheden, betrekkingen met deszelfs Nabuuren, en ook vooral naar gelang van den Aard en Genie der Ingezetenen, vatbaar is. Hy wil, dat men, onbevooroordeeld, de Kaart van *Europa* voor zich legge; ons Land, en den ſtaat der rondsom liggende Landen, beſchouwe; zich op den Commercie-ſtaat en op den Fabriek-ſtaat der rondsom liggende Volken naauwkeurig onderrigte; en oordeelt hy, dat men *willens blind moet zyn, indien men niet komt tot de volledigſte overtuiging, dat de Bataafſche Republiek eigenlyk en hoofdzaaklyk* moet beſchouwd worden, *als geſchikt tot den Handel-ſtaat*, en als ongeſchikt tot den Fabriekſtaat.

Welk een wydgaapend verſchil met de Voordragt van VREEDE! Wy kunnen ons niet inlaaten om eene opgave te doen van 't geen elk deezer bekwaame Mannen voor zyne begrippen bybrengt. De beide Stukjes zyn van kleinen omvang; en twyfelen wy niet, of elk, die belang ſtelt, in dit zo menigmaal behandeld en betwist onderwerp van wederzyden te beſchouwen, zal zich deeze Stukjes eigen maaken, — elks voor en tegen weegen. Als voortbrengzels van Schryfkunde, hebben zy ons beiden bevallen. En zullen wy van de groote hoofdzaak iets zeggen, dan komt het ons alzins voor, dat de Burger VREEDE een *Theoriſt* en een *Practicus* te gader is, en de ongenoemde Schryver der *vrye Beſchouwing* meer onder de eerſten dan onder de laatſten moet gerangſchikt worden (*).

(*) Wy herinnerden ons, by het leezen deezer beide Stukjes, aan drie, deeze Onderwerpen betreffende; beöordeeld in onze *Lett.* voor 1796, bl. 109 en 541 enz.

[illegible] *[illegible] de zo schadelyke en thans [illegible] in de Bataafsche Republiek [illegible] het voordeel, 't geen [illegible] zoude kunnen worden [illegible]. Te Middelburg, by* S. van Benthem [illegible]. *In 8vo.* [illegible]

D[illegible] kleine Verhandeling be[illegible] en onkunde van den [illegible] der Regeeringen [illegible] van den anderen kant, de bronnen [illegible], dat dezelve, in meer dan [illegible] voor den Burgerstaat, en dus, [illegible]. Eindelyk, dat zulks, [illegible] het werk slaan, zeer uit[illegible], onder anderen, met het volgen [illegible].

[illegible] de mogelykheid, om dergelyke [illegible] aan werk, en dus aan brood, [illegible] van alle Ingezetenen, [illegible] nog toe op onderstellingen [illegible] daarvan hetzelve meerder [illegible] behoeft men gelukkig niet [illegible] wy ons slegts naar Bergen op [illegible] is daargesteld, [illegible] zonder die te vinden, daar [illegible] zonder zoeken aan[illegible] zo verachtelyke klasse van [illegible] wel gekleed, wel gevoed, en [illegible] kunnen beschouwen, [illegible] over dezelve ons kunnen [illegible] lieden hun de daartoe [illegible]. En waarom tog zou [illegible] op [illegible] en [illegible] Steden hiertoe geschikt [illegible] Zee- en Koopsteden, [illegible], even goed, zo niet beter, gele[illegible]

[illegible] wy, tot heil van den Lande en het [illegible] dezelfs ingezetenen, het beste gevolg [illegible] pogingen des geachten Opstellers.

[illegible] Heilig Leven. Eene waare Geschiedenis. [illegible] Hoogduitsch. Te Arnhem, by J. Troost. *In 8vo.*

[illegible] van dit Werkjen herinnert zich voor eenige [illegible] geschiedenis gelezen te hebben van eenen HENDRIK

DRIK STILLING, geduurende deszelfs opvoeding en vroege jeugd. Of, en waar van dat ſtukjen in onze Letteroefeningen is verſlag gedaan, weet hy zich niet te binnen te brengen. Zoveel ſtaat 'er hem van voor, dat hy het toen beſchouwde als eene ſoort van zedelyken Roman, geſchreven met eene loflyke bedoelinge, om de beſtuuring en leiding der Voorzienigheid in den loop des menschlyken leevens te doen opmerken. De Held der geſchiedenisſe was een boerenzoon, die, eerst tot eenig handwerk opgebragt, na eene afwisſeling van verſchillende lotgevallen, eindelyk, door hulp van goede vrienden, in de Geneeskunde zich oefende, tot Doctor in dezelve bevorderd werd, en trouwde met een lief, deugdzaam meisjen. *Indien zyn geheugen hem niet bedriege, liep door dat Werkjen eene ſtreep van* — hoe zal hy het noemen? — Eigenlyke dweepzucht was het niet, maar toch eene ſoort van deugdlievende geestdrift of *enthuſiasmus*, welke, misſchien, beter berekend was voor het gloeiend vuur der jeugd, dan voor de koelheid van zyne toen reeds gevorderde jaaren. — *Hoe het zy*, het *Huislyk Leven van* HENDRIK STILLING mag met reden beſchouwd worden als een vervolg van het gemelde Werk, en is, meer of min, gemerkt met den zelfden ſtempel. Ondertusſchen heet het, op den titel, *eene waare Geſchiedenis*; en uit een kort Voorbericht van den Vertaaler, J. P. KLEYN, moeten wy, naar het ſchynt, beſluiten, dat het, onder veranderde naamen, „ behelst nagenoeg de [l. den] le„ vensloop van eenen agtenswaardigen Duitſchen Geleerden, „ den ſchranderen Prof. JUNG te Marburg, die het zich, als „ waereldburger, niet geſchaamd heeft, tot nuttige eindens „ [l. einden] zyne goede en zwakke zyden aan u [den Lee„ zer] bloot te leggen en u zyne Lotgevallen te ſchetſen."

Wy zullen, zo beknopt wy kunnen, eenig verſlag geeven van de Geſchiedenis van STILLING. Hy zettede zich met zyne jonge Vrouw neder te *Schönenthal*, in eenen zeer bekrompen toeſtand, bezittende, behalven de volſtrekt onontbeerlyke meubelen, niet meer dan vyf ryksdalers aan geld. By zyne voormaalige Vrienden, de *Piëtisten*, (*Fynen* zouden wy hier zeggen) was hy niet zo wel gezien als te vooren, zo omdat hy eene zakpruik en lobben droeg, als omdat hy, liever dan tydig en ontydig over den Godsdienst te praaten, verkoos zyn gevoel daarvan te toonen door de daadlyke betrachtinge zyner plichten. In zyne praktyk ſlaagde hy, gelyk meer jonge Geneesheeren, nu eens gelukkig, dan eens kwalyk, doorgaans best by armen en behoeftigen, welken hem niet konden betaalen. Hy was daarby de rechte huishouder niet; ſchoon voor zichzelven niets buiten noodzaaklykheid verteerende, was hy te medelydende om altoos behoorelyke voorzichtigheid te gebruiken. „ Hy had het zich ten grondregel gemaakt, dat ieder Chris-

„ ten, en in [het] byzonder een Geneesheer, zonder te philo„ ſopheeren, enkel in vertrouwen op God wel moest doen; „ daardoor beging hy nu de groote fout, dat hy voor de ge„ heime huisarmen te meermaalen de geneesmiddelen, voor „ zyne eigene rekening, in den [l. de] Apotheek liet klaar „ maken, en zoo doende zich in ſchulden ſtak, die hem in „ vervolg van tyd menig zorgelyk uur verſchaften, ook kwam „ het 'er by hem niet op aan, om, als hy kort te vooren „ geld ontfangen had, by zulke gelegenheden het zelve ſchoon „ weg te geven. Ik kan wel niet zeggen, dat in die oogen„ blikken een inwendige drift tot weldaadigheid zyne hande„ lingen beſtierde, neen! 'er liep dikwyls eene zekere ligtzin„ nigheid, en minagting van het geld onder, welke zwakheid „ in zyn Character STILLING toenmaals nog niet regt had opge„ merkt, maar eindelyk door veele zwaare preuven volledig „ genoeg leerde kennen," bl. 19. Hierby kwam de zwakheid zyner geliefde en waardige Echtgenoote, en de vermeerdering van zyn huisgezin, daar zyne Vrouw hem, eerst eene Dochter, en naderhand eenen Zoon ter waereld bragt. Telkens werd hy, evenwel, en ſomtyds als het water aan de lippen ſtond, uit den dringendſten nood gered, en wel eens op eene wyze, die *waar* kan zyn, maar niet *waarſchynelyk* is. Zie b. v. bl. 149 env. Indien dit Werkjen inderdaad eene waare geſchiedenis behelze, zonder opſieringe, onder verdichte naamen beſchreven, hebben wy hier niets tegen. Zekerlyk gebeuren dikwyls dingen, welke niemand te vooren zoude verwachten; en in de geſchiedenisſen is wel eens iets waar, zonder waarſchynelyk te weezen. Maar is het ſtuk, geheel, of gedeeltelyk, een roman, dan kunnen wy dergelyke opſieriſels niet goedkeuren. Een romanſchryver dient het onwaarſchynelyke, vooral in gelukkige uitkomſten, te vermyden. Zyne ſchriften zyn doorgaans buiten dat al genoeg geſchikt om jeugdige gemoederen te verhitten, en te vervullen met ydele verbeeldingen.

STILLING was, op ſterken aandrang, begonnen de operatie van de Cataract of Staar te oefenen, en ſlaagde daarin dikwyls gelukkig. Hy werd hierdoor meer bekend, verkreeg meer begunſtigers, maar werd ook meer het voorwerp van den laster en kwaadſpreekendheid, waarvan in het Werk verſcheiden ergerlyke ſtaaltjens voorkomen. Onder dit alles begon hy eenen tegenzin te krygen in de praktyk der Geneeskunde, en bleef dezelve alleenlyk aanhouden by gebrek van iets beters, zoude men doorgaans zeggen — maar in de taal van STILLING, dewyl hy meende door de Voorzienigheid daartoe beſtemd te zyn. Dit begrip van eene Voorzienigheid, welke de lotgevallen van ieder mensch beſtuurt, heerscht door het geheele ſtuk, welks voornaame oogmerk ſchynt te zyn, dit zo heilzaam, zo vastgegrond denkbeeld in te prenten. Een loflyk oogmerk, wan-

heeft men de zaak niet dryft tot het dweepzieke. Of dit hier geſchiede, willen wy niet beſlisſen. Maar zekerlyk zouden wy niet verkiezen te ſchryven, hetgeen wy hier leezen op bladz. 197, by gelegenheid der doodziekte van STILLINGS eerſte Vrouw: „ Dag en nacht was STILLING in ſtryd, een hoekje „ in zyne ſtudeerkamer was glad van zyne knieën, en vogtig „ van zyne traanen, maar [NB] de Hemel was voor hem ge„ ſlooten, alle zyne vuurige zugtingen ſtieten te rug, by voel„ de, dat Gods vaderhart geſlooten was." —— Indien wy de aanmerkingen wilden op het papier brengen, welke by het leezen deezer woorden in ons opkwamen, zoude ons bericht te lang worden. En *dergelyke* plaatzen hebben wy meer aangetroffen.

Eindelyk werd hem opgedragen een Profeſſoraat in de *Landbouwkunde*, *Technologie*, *Koophandel en Veeziekte* op de Cameraal-Academie te *Rittersburg*, onder het gebied des Keurvorſten van de Paltz. *Hy nam dit aan*, werd bewaard voor verſcheiden *raapen*, welke de bittere Godsdienſt-yver van ſommige *Roomſchgezinden*, en de kwaadaartigheid van anderen, hem poogden te berokkenen, verloor zyne Vrouw, trouwde eene andere, verhuisde, by de verplaatzing der Cameraal-ſchool van *Rittersburg* na *Heidelberg*, na de laatstgemelde plaats, en werd eindelyk, „ ingevolge eener ordre van den Heere Landgraaf „ [van Heaſen-Caſſel], in February van het jaar 1787 van de „ Univerſiteit *Marburg*, tot openbaar gewoon Leeraar der „ Oeconomie- Finantie- en Cameraal-wetenſchappen met een „ *vaſt inkoomen van 1200 Daalders zwaar geld*, of 2160 Gul„ dens Rykswaarde, en eene aanzienlyke ſomme voor zyne „ vrouw, in gevalle hy mogt koomen te overlyden, in alle „ orde beroepen." Hier leeft hy gelukkig, ontvangt een bezoek van zynen ouden Vader, en de hiſtorie eindigt.

Wy zouden hierby nog het eene en andere kunnen aanmerken omtrent hetgeen de Schryver heeft raakende de *Pitiſten*. Hoe kan men by voorb. van *braave en waarlyk oprechte vroome lieden*, van *rechtſchapene menſchen en beste Christenen*, (zo als veelen hunner bl. 6 genoemd worden) zeggen, dat zy *alles bederven door de begeerte om kunnen medebroeder te verdoordeelen?* dat by hun, *al wie in den geringſten graad anders denkt*, *Anathema Maranatha is?* bl. 56. Zyn zulke menſchen *rechtſchapen* Christenen? Maar ons bericht zoude op die wyze te lang worden. Wy zullen daarom alleen zeggen, dat het Stukjen, over het geheel, op eenen inneemenden trant is geſchreven, en veele nuttige aanmerkingen bevat, op eene behaagelyke wyze voorgeſteld.

ROBERT, *of de Man zo als hy behoort te zyn. Als Burger, Echtgenoot en Vader geſchetst. Eerſte Afdeeling. Een Wederga van* ELIZA, *of de Vrouw zo als zy behoorde te zyn. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te West-Zaandam, by* H. van Aken, *en te Amſteldam, by* J. F. Nieman, 1801. *In gr.* 8*vo.* 244 *bl.*

Toen wy het eerſte Deel van dit Werk aankondigden (*), konden wy hetzelve onze goedkeuring niet weigeren, maar gaven het onder anderen dien welverdienden lof, dat deszelfs zedelyk doel ten ſterkſten in het oog loopt; wy herhalen dit, en twyfelen niet of onze Lezers zullen met ons het derde Deel, dat het laatſte wezen zal, met verlangen te gemoet zien. Wy moeten den draad der Geſchiedenis vervolgen.

By het ſlot des vorigen Deels lieten wy ROBERT en AMELIA in ene onaangename verlegenheid, en vreesden, dat het pas gevestigd geluk van ROBERT, door den Ambtman RABE, die hun geſprek had beluisterd, zou worden vernield, en hy terugkeren in de ſchool des ongeluks. Dan, dit was het geval niet; de waardige man, wien RABE reeds ontſnapt was, geraakt nader in geſprek met AMELIA; en het gelukt hem, vooral door de beloſte dat hy enig uitſtel van haar huwlyk zal bewerken, haar enigzins tot bedaren te brengen. Hoeveel ROBERT zelve voor het waardige meisje ook gevoelde, hy was te groot, dan dat hy zich in dezen hartstocht zou toegaven; hy begreep het ongevoeglyke en onmooglyke van zodanige verbintenis; zyn beſluit is dus genomen; hy zal alles beproeven om haar hart wederom te hechten aan haren eerſten geliefden; zelve met ernst denken aan een huwlyk; en „ wanneer alles mislukte, „ wanneer AMELIA van haaren hartstocht niet te genezen en „ voor den vriend haarer jeugd niet weder te winnen ware, „ wanneer zyn vertoornde Begunſtiger den onſchuldigen voor „ de ſchuldige boeten liet, zo bleef hem altyd nog iets over „ om het verſtoorde huislyk geluk allengs weder te herſtellen, voorzeker intusſchen het hardſte en bitterſte voor zichzelven, dat hy naamlyk den wandelſtaf opnam, en dit bekoorlyk oord, waar hy van het door hem gezaaide zaad „ nog voor het menschdom en zichzelven hoopte te oogſten, „ met een ſtille traan en het beſcheiden geloof: *het heeft zo „ niet moeten zyn*, verliet."

Daar de Ambtman het geſprek beluisterd had, moest ook de Graaf het weten. ROBERT gaat 's morgens by hem; dan AMELIA was hem reeds voorgekomen; zy had alles verhaald, en de Graaf was volkomen overtuigd van de onſchuld van zynen Vriend.

(*) Zie *Letteroef.* voor 1801, bl. 199.

Vriend. Hun gesprek is zeer belangryk; en nu reeds trekt ROBERT van des Graven tegenwoordigen toestand party, om eenmaal ene verzoening te bewerken, tusschen den Graaf en deszelfs Echtgenote, die hy door AMELIA ontdekt had, dat nog in leven, maar door den Graaf verstoten was. Hy doet gevoelen, hoe veel moederlyke vermaning thands op het hart der Dochter vermogen zou, en krygt van hem de beheerenis, dat de Gravin indedaad nog leefde, hoewel hy van de trouweloze niet wilde horen. De komst van den Ambtman breekt dit gesprek af. De Graaf giste zyn oogmerk; want AMELIA had ook niet verzwegen, dat hy hen beluisterd had. Het hep dus zeer kort af:

„ DE GRAAF. Nu nog een woord tot u, Heer Justitie-Raad, „ dat egter geheel onder ons drieën blyft. Wanneer gy van „ hetgeen gy gisteren avond achter de hegge gehoord of niet „ gehoord hebt, een woord openbaar maakt, zo zyt gy „ oogenbliklyk van uwen post ontzet. *Adieu.*

„ DE AMBTMAN (*ontsteld.*) „ Uwe Excellentie ik weet niet —

„ DE GRAAF. Des te beter; wanneer gy niets weet, dan hebt gy ook niets te verzwygen. Voor uwe ambtsberichten verzoek ik een gelegener tyd."

AMELIA's huwlyk moest nu toch worden uitgesteld. ROBERT brengt haar dit bericht, en ontdekt, op verzoek van den Graaf, alles aan GUSTAAF, de Graaf van TANNENBERG; die reeds vroeg daar was, niet zo zeer ongerust over de, den vorigen avond voorgewende, onpasselykheid, als wel over de zichtbare verandering in het gedrag, zyner aanstaande Bruid jegens hem; en ROBERT *leert in hem eenen edelman kennen, die de leesen der wyzen niet enkel gehoord, maar, wat by de studeerende Adel zeer zelden het geval is, werklyk in zyn hart had ingeprent; en die versterkt hem reeds in zyn gevoelen besluit, om, door doelmatige middelen, hem het hart zyner beminde te helpen herwinnen.*

Kort hierop vertrekt ROBERT naar de Hoofdstad, ten einde zich daar, om niet belemmerd te worden in de oefening der Geneeskunst, in die wetenschap te doen onderzoeken. Hy herinnert den Graaf, dat hy nagenoeg *Wildenau*, het Landgoed waar de Gravin verbannen was, moest voorbytrekken; hy krygt verlof om haar te bezoeken, en, zo zy berouw had en vergeving vroeg, haar te zeggen, dat haar Gemaal haar beklaagde. ROBERT had ook een aanbevelings-brief aan den Minister; in diens huis was verwarring en droefheid; (*oneenigheid* staat 'er, dan dit is duidelyk ene fout;) 's mans enige Dochter lag, naar het scheen, te sterven, en was opgegeven door beide de Lyfärtsen van den Vorst. ROBERT had het geluk, dat hy haar, door ene gewaagde kunstbewerking, herstelde tot vorige gezondheid; en hoe zeer die aanzienlyke Geneesheren zich beledigd vonden, dat zy in bekwaamheid over-

trof-

troffen werden door enen ongepromoveerden Geneesheer, konden zy hem toch zynen roem niet onthouden. De Minister gaf hem een prachtig feest, waarop zyne Dochter haren redder een bewysſchrift overgaf, door den Vorst zelven opgeſteld, uit kracht van 't welk ROBERT FELSER, thands Huisarts by den Graaf van ZONNESTERN, wegens zyne uitſtekende verdienſten, tot *derden Vorſtelyken Lyf-Arts en Bywitter in het Collegie van Gezondheid, met 't karakter van Raad, en een jaarlyks inkomen van tweeduizend guldens*, werd aangeſteld. Met dankbaarheid nam ROBERT dit aan, maar gaf het ook met dankbaarheid terſtond terug. De Grote Wereld en het Hof bevielen hem niet; op het platte land kon hy werkzaam zyn in enen meer uitgebreiden kring, en meer goeds ſtichten; daar behoefde men ook meer enen kundigen Arts; dankbaarheid en vriendſchap verbonden hem ook aan den Graaf. Hy ontſtelde, toen de Minister, die alles reeds vooraf bezorgd had, hem enen brief van zynen weldoener overhandigde, waarby deze hem ontſloeg en geluk wenschte; dan hy bleef toch ſtandvastig, en alles, wat men by hem winnen kon, was, dat hy den tytel van *Raad* aannam; en nu, na zich alvorens, hoewel nu ongehouden en ten overvloede, te hebben laten onderzoeken in de Geneeskunst, keert hy, rykelyk door den Minister beloond, naar *Hogen-Eik* terug. Alvorens evenwel bezoekt hy *Wildenau*, wordt volkomen overtuigd van de onſchuld der Gravin, en krygt daarvan echte bewyzen in handen. De ſchyn was geheel tegen haar. De eerloze, die haar te vergeefs had getracht te verleiden, had zich zo gewroken, dat de Graaf haar wel voor ſchuldig houden moest, en alle verdediging haar onmooglyk was. Dan kort daarop, doodlyk gewond, raakte hem het geweten wakker; hy ſchreef aan de Gravin, en deze brief gaf alle opheldering aan den Graaf, en was het overtuigendst bewys harer onſchuld. Door den Eerwaarden CALOVIUS zond de Gravin dit geſchrift aan den Graaf, die niets van hare hand ontfing; en deze verfoeijelyke booswicht had, op raad van den Ambtman, dit ſtuk verdonkerd, en ſchreef terug, dat de Graaf noch te verbidden, noch te overtuigen was. —— ROBERT kwam op *Hogen-Eik* terug. De Graaf was vol vreugde, en liet hem een huis gereed maken by het zyne; hier oefende hy zyne weldadige kunst. Met AMELIA en haren minnaar was 't nog in denzelfden toeſtand. Het geluk diende ROBERT; hy wordt by enen zieken geroepen, den Heer BLUM, die door zyne Vrouw (ons reeds uit het eerſte Deel bekend) arm was geworden; hy herſtelt den ouden man gelukkig, en zyne Dochter ELIZA BLUM, een uitmuntend meisje, wordt zyne Echtgenote. ROBERT handelt hier edel en groot. ELIZA wilde nimmer huwen; want zy had haar weinig goed beſtemd tot afdoening

der

der *ſchulden* van hare ouders, en daarmede de ſchuldeiſchers te vreden geſteld; dan ROBERT bedoelde geen huwlyksgoed; dus werd haar huis terſtond verkocht, en de ſchuld afgedaan; en de edelmoedige GUSTAAF kocht het boven de waarde, en gaf het aan ROBERT ten geſchenke. Wy ſtippen de byzonderheden maar aan. ROBERT redde ook eens ene Schyndode, die men reeds naar 't graf droeg, het leven; zyn gehele gedrag doet ook hier eer aan zyn verſtand en hart, en had het oprichten van een lykenhuis ten gevolge. De Graaf wordt ſpoedig overtuigd van de onſchuld der Gravin; Predikant en Ambtman trekken dan ook op; en op zynen zestigſten verjaardag treed de Gravin in de Feestzaal, waar ook ROBERT en zyne ELIZA tegenwoordig waren. *De Graaf verklaart openlyk hare onſchuld; en nu is* AMELIA geheel gewonnen: vertederd op het gezicht van hare beminde Moeder, vraagt zy haren vaderlyken vergeving, en reikt hem de hand. Kort daarna ſchikt ROBERT zyn huis op *Hogen-Eik* tot een *Werk- en Opvoedingshuis*. en kiest nu voor *zich* ELIZA's *woning*; hy ſpoedt zich, met het *aangenaam bericht*, dat de Graaf dit toeſtaat, naar zyne *beminde*; hem ontmoet een ongelukkig Soldaat; — het is MEYER. Hier eindigt dit Deel.

Het een en ander in dezen Roman is, dit erkennen wy, wat gezocht en onwaarſchynlyk; b. v. het opwekken op die wyze van ene Schyndode, en de kunstbewerking aan des Ministers Dochter. Doch dit doet minder ter zake. Tot zulke verbazende opofferingen, en zo in 't oog lopende daden, is maar zelden *gelegenheid*. Doch *men beſtudere* zyn karakter, en *handele naar zyne beginſelen, by de gewone voorvallen des levens*: want, hoewel maar weinige *menſchen zulk* ene ſterkte van geest, ware edelmoedigheid, en vastheid van *beginſelen hebben*, als deze ROBERT; zo herhalen wy nogmaals: de Karakterſchets van dezen Man komt ons veel minder overdreven voor, dan het grootsch Ideaal van Vrouwlyke volkomenheid, ons in *de Vrouw zo als zy behoorde te zyn* voorgeſteld.

Verhandeling over den Oirſprong der Zeevaart; voorgeleezen in, en opgedraagen aan de Maatſchappy van Verdienſten, ter ſpreuke voerende Felix Meritis; *door* A. FOKKE SIMONSZ., *Medelid dier Maatſchappye. Met Caricatuur-plaaten. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1801. *In gr.* 8vo.

Een nieuwe Proeve van het luimig vernuft des Burgers FOKKE; die zeker met ſoortgelyk genoegen als zyne veelvuldige Schriften van dien ſtempel door veelen zal geleezen worden. In zyn Voorberigt verdeedigt hy deeze wyze van behande-

deling eens Onderwerps, 't welk zo min geſchikt ſchynt om op dien trant ingekleed en voorgeſteld te worden. Of dit allen of algemeen voldoen zal, twyfelen wy zeer. Veelen worden 'er zeker gevonden, die, op zommige plaatzen, het hoofd ſchuddende, den regel uit HORATIUS mompelen:

Non hæc jocoſæ conveniunt Liræ.
Voor boert is dit geen ſtof.

Wy laaten aan zyne plaats, 't geen hy ter onderſcheiding zegt, wegens de ernſtige voordragt over den Watervloed van NOACH, en de lugtige behandeling en comiſche voorſtelling van den Watervloed van DEUCALION. Dan de laatſte, hoe zeer als een Fabel beſchouwd, zo ingekleed als dezelve hier in 't breede voorkomt, heeft iets onvoegelyks, 't geen, hoe zeer wy weeten dat het contraſteerende in deeze wyze van behandeling de grootſte uitwerking baart, het waarlyk aartige en geestige wegneemt. Wy durven ons hier op het gevoel der meeste Leezeren beroepen; en van dien aart komt 'er meer in dit Stukje voor. Ja, de Caricatuur-plaaten, daar bygevoegd, ſtrekken om het gevoel dier onvoegelykheid te vermeerderen.

Eenige *Aantekeningen* vinden wy agter de Verhandeling gevoegd. Deeze zyn, over 't algemeen, niet in den luimigen trant; doch 's Schryvers geest ſchynt dermaate op dien toon geſtemd, dat zyne voordragt altoos 'er min of meer van aanneeme.

Het Bygeloof der voorige Eeuwen en die der tegenwoordige, op eene Satyrique wyze geſchetst. Doormengt met verſcheiden gevallen, alsmede een Romanesque beſchryving van een alouden Bouwval, en het daar by gelegen Gehugt. Te Amſteldam, by J. Tiel, 1801. *In gr.* 8vo. 149 *bl.*

By het leezen van den veelbeloovenden titel van dit Geſchrift, voelden wy ons opgewekt ter gretige en aandagtige leezinge. Het Bygeloof, dat lelyk monſter, ſchandvlek der menschlyke natuure — ô! dagten wy, al wat daar van onder ons nog ginds en elders mogt verholen zyn, zal nu uit zyne ſchuilhoeken verdreeven worden. Maar helaas! hoe jammerlyk vonden wy in onze verwagting ons te leur geſteld! Eene elendige verzameling van Spookvertellingen, zomtyds met onwaarſchynelyke omſtandigheden doorzult, in een zeer ſlordigen ſtyl — dit perſte, onder het leezen, ons bykans een gegil af, „ zweemende naar het geluid dat den *Buchepalis* „ van den onoverwinlyke ALEXANDER van zich gaf." *Enfin*; hadden wy, even als een onzer Voorgangeren, een Rubriek: *Prullaria*, — eener plaatze aldaar zouden wy dit Geſchryf overwaardig keuren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van den Brief aan de Hebreen, door G. BONNET, *Doctor en Profesſor der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker te Utrecht. IXde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo. 417 bl.*

Voor de negende maal verzellen wy thans den Utrechtſchen Hoogleeraar in deszelfs uitvoerige Verklaaringe van den *Brief aan de Hebreën* (*), en zullen het, *indien hy op dezelfde* wyze zynen arbeid blyft voortzetten, als hy tot nog toe gedaan heeft, naar onze giſſing, ten minſten nog tweemaal na deezen moeten doen. Althans dit Negende Deel bevat alleenlyk de 21 laatſte verſen van het elfde, en de 11 eerſte van het twaalfde Hoofdſtuk; en hetgeen van dit laatſte nog overig is, met het geheele dertiende Hoofdſtuk, zal aan de vruchtbaare pen des *Schryvers nog wel ſtof* tot twee Deelen leveren. *Wy eeren den zekerlyk reeds vergevorderden ouderdom* van den geleerden BONNET, maar *kunnen niet nalaaten* in zyn Werk de duidelyke tekens van *talkative old age*, gelyk de Engelſchen het noemen, op te merken. Inderdaad, waartoe dienen die breedvoerige uittrekſels uit de geſchiedenisſen van de groote Mannen des O. Verbonds, welke in de aanmerkingen over het elfde Hoofdſtuk in dit Deel zo menigvuldig voorkomen? Ware het niet genoeg geweest, dezelve ſlechts met een woord aan te ſtippen, en den Leezer vervolgens te wyzen tot de gewyde Boeken zelve? Immers vreesde de Hoogleeraar niet, dat het zynen Leezeren te laſtig zoude vallen, hunnen Bybel te raadpleegen!

Des Schryvers doorgaande wyze van behandelinge *is*, dat hy de gevallen en daaden der beroemde Mannen, waarop

(*) Zie over het VIIIſte Deel de *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1800, 1ſte Stuk, bl. 441 env.

op door den Schryver van den Brief aan de Hebreën in het 20ſte en de volgende verſen gedoeld wordt, telkens, uit de historie des O. Verbonds, en wel, gelyk wy reeds aanmerkten, vry breedvoerig, voordraage, met byvoeginge van eenige opheldernde, of ook wel verdedigende aanmerkingen, en dan ſpreeke van het *geloof*, waardoor zy de gemelde daaden verrichtten, en de beproevende lotgevallen verduurden.

Met hetgeen bl. 11 env. gezegd wordt raakende ESAU en JAKOB mag men wel vergelyken hetgeen de beroemde NIEMEYER daaromtrent heeft in zyne *Characterkunde des Bybels*. Men zal daar, onzes oordeels, de characters der beide broederen juister geſchetst vinden dan by onzen Schryver, die, gelyk veele anderen, den jongſten derzelven ruim genoeg in een voordeelig licht, den oudſten in eene zeer donkere ſchaduw plaatst. Doch, misſchien, zullen wy beter kunnen zien, hoe de Hoogleeraar deezen laatſten eigenlyk beſchouwe, wanneer hy tot HOOFDST. XII: 16, 17 zal gekomen zyn. In eene aantekening bl. 18 env. vraagt de Schryver: „ Was „ het [t. w. van JAKOB] edelmoedig gehandeld, dat hy „ van de ongelegenheid, waarin zyn broeder was, mis„ bruik maakte, om 'er zyn voordeel mede te doen? „ dat hy, voor een ſchotel moes, niet minder begeerde „ dan alle die voorrechten der eerstgeboorte? dat hy, toen „ ESAU, door den nood geperst, dezelve aan hem af„ ſtond, nog vergen dorst, dat zyn broeder die overga„ ve van zyn recht met eede bekrachtigde? was dit „ edelmoedig gehandeld? tekent zulk een bedryf niet „ een allerſlechtst character?" De Schryver erkent hierop wel, dat JAKOB „ niet geheel van voorbarigheid „ (uit gebrek van geloofsvertrouwen op God) is vry „ te pleiten," maar tracht hem, evenwel, te verſchoonen. Naar ons inzien, neemt hy daartoe ſtellingen aan als zeker, welke hy bezwaarlyk zoude kunnen bewyzen. Men hoore hemzelven: „ Men neme ſlechts in aanmer„ king, dat hy, al vroeg, kennis van de Godſpraak, „ ten zynen opzichte, gehad en vastlyk geloofd heeft, „ dat de zegen van Abraham op hem zou overgebracht „ worden — Maar dat hy ... met kommer den tyd „ heeft te gemoet gezien, wanneer het, tusſchen hem „ en ESAU, zou beſlist worden. Hy kende toch zynen „ broeder, als driftig, woest en trotsch op zyne eerst„ geboorte." Dat ESAU driftig en oploopende was, blykt

blykt genoeg uit de geſchiedenis. Maar waar heeft de Hoogleeraar al het overige gelezen? In den Bybel zekerlyk niet. Zoude het ook behooren tot die Overleveringen, waarvan wy in het ſlot des uittrekſels uit het VIIIſte Deel gewaagden? De Schryver vervolgt kort daarna: „ Voorts waaruit blykt het, dat JAKOB zynen broeder de begeerde verkwikking zou geweigerd „ hebben, als deze eens zwarigheid hadt gemaakt, om „ dezelve zoo duur te koopen? Kan het voorſtel van „ JAKOB niet vriendlyk en min *ernſtig geweest* zyn, om „ zynen broeder dus *te beproeven, zonder dat hy* de „ weigering *kwalyk zou genomen hebben?*" —— *Dat* JAKOB *het wel ter degen ernſtig meende*, blykt daaruit, dat hy, niet te vrede met ESAUS eenvoudige inwilligingе van zynen eisch, *nog eenen eed vorderde, eer hy denzelven voeſtond zynen luſt te voldoen. Men dient omzichtig te zyn in het ſchatten van de daaden en denkwyze der perſoonen*, welker leevensgevallen, met meerdere of mindere uitvoerigheid, in de gewyde Boeken verhaald worden. Zy komen daarin niet altoos voor als voorbeelden ter navolginge. Zelfs de zodanigen, welker character, over het geheel genomen, deugdzaam en godvruchtig was, hadden hunne gebreken, en begingen meermaalen *gewichtige* misſlagen. In niemand *ſpreekt dit ſterker dan in* DAVID. *Doch ook* JAKOB *kan hier tot een voorbeeld dienen. Zekerlyk trekken zy* de zaak veel te ver, welken deszelven behandeling van zynen broeder ESAU uitkryten voor een teken „ van „ een allerſlechtſt character." Over het geheel was hy, in zynen tyd, een goed en godvreezend mensch; maar hy was niet vry van vlekken. Zyn gedrag jegens ESAU was zekerlyk niet edelmoedig, niet recht broederlyk. In zyn character openbaart zich, gelyk NIEMEYER te recht aanmerkt, eene zekere loosheid, welke, haare zwakheid gevoelende, liever langs omwegen haar doel zoekt te bereiken, dan regelrecht op hetzelve afgaat. Die zwakheid gaf, misſchien, aanleiding tot de wanbedryven van verſcheiden zyner Zoonen, en tot die huislyke oneenigheden, waaruit voor hem zo ſmartelyke gevolgen voortſprooten, ſchoon die gevolgen door Gods weldaadige Voorzienigheid tot goede uitkomſten geleid wierden. En is *zulk* eene vermenging van goed en kwaad niet altoos, in meerdere *of mindere* maate, waar te neemen ook by de beſte *menſchen in den* tegenwoordigen ſtaat van on-

volmaaktheid? Wanneer men al te zeer wil verſchoonen hetgeen nimmer kan goedgekeurd worden, werkt men beſtryderen van den geopenbaarden Godsdienst, tegen zyn oogmerk, meer in de hand, dan door op te geeven hetgeen niet is te verdedigen. De billykheid eischt, van den anderen kant, tevens, dat men zich weete te verplaatzen in de tyden en omſtandigheden, waarin de perſoonen leefden, welker gedrag men beoordeelt, en niet over het hoofd zie, wat daaruit tot hun voordeel kan afgeleid worden; gelyk zo dikwyls het gebrek is van vermetele berispers. —— Doch wy willen voortgaan.

Ter gelegenheid van JAKOBS zegen, over JOSEPH en deszelfs beide Zoonen uitgeſproken, merkt de Schryver, op bl. 57, in eene aantekening, met reden aan, dat, dewyl RUBEN zyn recht van eerstgeborenen verbeurd had, de Vader niemand zyner Zoonen benadeelde, met dat recht op den eerstgeborenen van RACHEL over te draagen. Misſchien had hy 'er mogen byvoegen, dat het ſlechts voor een gedeelte wierd overgedragen, in zo ver JOSEPHS nakomelingen voor eenen dubbelen ſtam, of liever voor twee ſtammen, in de verdeelinge van Kanaan gerekend wierden; terwyl een ander gedeelte, de voorrang, naamelyk, en de grootſte macht en achtbaarheid JUDA ten deel vielen. —— Vóór de tyden van MOSES ſchynen de Vaders over het recht der eerstgeboorte ſomtyds naar welgevallen beſchikt te hebben, zodat het niet altoos den oudſten hunner Zoonen wierd toegedeeld; maar de Moſaiſche Wet maakte hierin eene naauwere bepaaling. Zie DEUT. XXI: 15.

De Schryver, over de geboorte van MOSES en deszelfs wonderbaare behoudenis ſpreekende, heeft bl. 82, 83 het volgende: „ Maar, wat gaf deze moeder, wat gaf „ haren man, aanleiding, om dit hun kind, zoo lang, „ verborgen te houden? De Apostel zegt: *overmids zy* „ *zagen, dat het kindeken ſchoon was.* Zoo als dit kind „ geboren was, beſpeurdenze, in hetzelve, iets onge„ woons." Wanneer men door dit *ongewoone* ſlechts eene buitengemeene ſchoonheid verſtaat, hebben wy hier niets ter waereld tegen. Maar de Hoogleeraar vervolgt: „ STEFANUS, daarvan ſprekende, HANDEL. VII, be„ dient zich van eene ſterke uitdrukking, *ſchoon voor* „ *God*, of *godlyk ſchoon*; de Onzen vertalen het, *uitne*„ *mend ſchoon*. 'Er moet zich dan, in het wezen van

„ dit

„ dit kind, iet groots, iet bovennatuurlyks, iet God-
„ lyks, vertoond hebben, enz." Dit gevolg kunnen wy den Schryver geenzins toeſtemmen. EXOD. II: 2, de oorſpronglyke plaats, welke de Schryver aan de Hebreën en STEPHANUS bedoelen, zegt alleen, *dat het kind ſchoon* was; en de woorden des laatstgemelden zyn door de Nederduitſche Vertaalers zeer wel overgezet. Zy beroepen zich, in hunne kanttekeningen, met reden op de volkomen gelyke ſpreekwyze JON. III, 3, alwaar πόλις μεγάλη τῷ Θεῷ niet *eene groote ſtad Gods*, maar duidelyk eene *uitneemend groote ſtad* betekent. Het is toch bekend, dat het woord *God* by de Hebreën zeer dikwyls bygevoegd wordt, alleen om *iets groots*, iets *buitengemeens*, te kennen te geeven; zo als b. v. GEN. XXX: 8. Hetgeen over dergelyke plaatzen door GLASSIUS wordt aangemerkt, *Philol. Sacræ Lib. III. Tract. I. Can. 17. § 3*, toont wel, dat Gods beſtuurende Voorzienigheid van dit *groote*, dit *uitneemende*, geenzins wordt uitgeſloten; gelyk ieder ligtlyk begrypt, die eenigzins redelyke denkbeelden van den Godsdienst heeft; maar bewyst ook niet meer. Wy verwonderen ons daarom, hoe de Schryver in onze taal, en volgens onzen ſpreektrant, aan dit *bovennatuurlyke*, dit *godlyke* kome.

Wy hebben eenige aanmerkingen gemaakt over hetgeen de geleerde Schryver zegt, aangaande JAKOBS *behandeling van zynen broeder* ESAU; *maar mogelyk moet dit eenigzins verklaard worden uit hetgeen by* ſchryft van RACHAB, op bl. 209, waarvan wy het volgende met genoegen aanhaalen. Na van het geloof deezer Vrouwe geſproken te hebben, vervolgt hy: „ *Ja maar*
„ (zal mogelyk iemand zeggen) *ze maakte zich ſchul-*
„ *dig aan leugen en bedrog — Is dit beſtaanbaar met*
„ *zulk een geloof, als* PAULUS *aan haar toekent? —*
„ *Ik* antwoorde, het gebrek neemt het goede niet weg.
„ *Menſchlyke* zwakheden kleefden de besten aan. . . . .
„ Men denke alleen aan de Aartsvaderen .... die, in
„ byzondere gevallen, hebben doen zien, datze men-
„ ſchen waren. — Verder: ſchoon leugen . . . nimmer
„ mag goedgekeurd worden, dezelve moet men echter
„ onderſcheidenlyk beöordeelen, naar de mindere of
„ meerdere kennis, welke iemand heeft van den voor-
„ geſchreven pligt. 'Er is een groot verſchil tusſchen
„ zonde uit onkunde en zonde tegen beter weten. Mo-

„ gelyk heeft deze vrouw, het geen ze deed ... voor „ zeer geöorloofd gehouden. — Vooral moet men de „ omſtandigheden, waarin iemand der waarheid te kort „ doet, in aanmerking nemen: dezelve kunnen (gelyk „ het in het geval van RACHAB was) van dien aart „ zyn, dat een leugen, ſchoon op zich zelve aftekeu- „ ren, echter min of meer verſchoonlyk wordt. Eén „ van beiden, *of* ze moest de afgezondenen van den „ Koning .... misleiden, *of* ze moest ... twee onſchul- „ dige vreemdlingen ... dienaars van den eenigen waa- „ ren God, in levensgevaar brengen, zonder daardoor „ hare ſtad en vaderland eenigen dienst te doen." —— Men voege hierby de volgende gewichtige aanmerking, op bl. 222 voorkomende, by gelegenheid, dat van GIDEON, BARAK, SIMSON, en JEFTA geſproken wordt. „ Dit toch is zeker, dat men, om over het beſtaan en „ gedrag van menſchen, naar regelen van billykheid, „ te denken, de omſtandigheden, waarin zy leefden, „ in aanmerking behoort te nemen. —— In eenen tyd, „ wanneer de Godsdienst in achting is, hebben zekere „ daden van Godsvrucht zulk eene waarde niet, als „ in een tyd van algemeen bederf. En naar mate de „ zeden meer beſchaafd zyn, zullen ſommige bedry- „ ven in een geheel ander licht beſchouwd worden, dan „ men zich die, in ruwer, in onbeſchaafde tyden, zou „ voorſtellen."

Gaarne zouden wy nog iets overneemen uit hetgeen de Hoogleeraar aantekent over de eerſte verſen van het XIIde Hoofddeel. Maar wy moeten eindigen. Evenwel kunnen wy niet nalaaten nog alvoorens aan te merken, dat de geachte Schryver, op één plaats, eenigzins ſchynt af te wyken van zyne gewoone beſcheidenheid. Ter gelegenheid, dat MOSES gezegd wordt *de verſmaadheid van* CHRISTUS *meerderen rykdom geacht te hebben dan de ſchatten in Ægypte*, ſchryft de Heer BONNET: „ 'Er zyn ... onder de genen, die Christe- „ nen heten, niet weinigen, die eenige der aangelegen- „ ſte leerſtukken van den Christlyken Godsdienst loche- „ nen. Deze zyn gewoon ... alles in het werk te ſtel- „ len, om die plaatzen der H. Schrift, waarin het ge- „ loof der Ouden aan de belofte van den Meſſiäs vry „ duidelyk geleerd wordt, in een ander licht te doen „ voorkomen." Hetgeen *vry duidelyk* geleerd wordt, wordt *niet volkomen duidelyk* geleerd: men kan, derhal-

halven, ter goeder trouwe, [illegible]. Hetgeen de eene beschouwt als eene [illegible] gevolgtrekking, zal de andere niet als [illegible]. Wy gelooven, met den Professor, [illegible] verwachtingen der meest [illegible] de den beloofden Messias, te laag stellen, [illegible] ten ons van hen te oordeelen. —— Wat [illegible] leeraar verstaa door *de [illegible] Christlyken Godsdienst*, zegt hy hier niet [illegible] de doorgaans aangenomen Leer der Hervormde Kerke, zo als die in derzelver Symbolische Boeken wordt voorgedragen. Maar moest hy dan niet [illegible] ben, *leerstukken*, welke wy [illegible], als de [illegible] *ste van den Christlyken Godsdienst*? En is het niet [illegible], van de geenen, die niet met hem [illegible], te zeggen, dat zy Christenen *heeten*? Durft de Hoogleeraar [illegible] genoeg gaan, in het *oordeelen van een anderen dienstknecht*, om van hem, welken met de Hervormde Kerke niet eens zyn, omtrent de Leer van den Vader, den Zoon, en den H. Geest, omtrent de Genoegdoening van den Verlosser, en dergelyke, te zeggen, dat zy geene Christenen zyn? Inderdaad, het [illegible] tyd, wanneer waarlyk achtenswaardige Schryvers zich dergelyke aanduidingen, zo onbeschaamd [illegible] van *Christlyke Liefde en Zachtmoedigheid*, laten ontvallen.

De Geschiedenis, Lotgevallen en het Karakter van David, door J. L. EWALD. *Iste Deel. Te Leyden en Amsterdam, by* A. en J. Henkoop en W. van Vliet, 1801. *In gr. 8vo. 270 bl., behalven het Voorwerk van XVI bl.*

Al wederom een boek van EWALD, 't welk ons door de hand van den Hoogleeraar TENGA, met eene korte Voorrede, tot aanpryzing, in onze moedertaal, wordt geleverd, en denkelyk geen minder gunstig onthaal, dan 's Mans andere werken, onder onze Landgenooten zal vinden.

De verdienstelyke Schryver schynt, zedert veele jaren, over de geschiedenis en het karakter van David, een der belangwekkendste menschen in den Bybel, met allerbyzonderste deelneming, nagedacht te hebben. Hy

gelooft deszelfs karacter, onder de Bybelſche karacters, het best te verſtaan, en geeft daarover aan 't algemeen een regt bruikbaar boek, vol ſchoone gedachten, en gepaste aanwyzingen, die elken Godsvereerer en Bybelſchatter meer oplettend kunnen doen worden op het veelvuldig gebruik, dat hy van Davids karacter, en het karacter der medehandelenden in het groot bedryf zynes leevens, ten voordeele der zelfskennis en zedelykheid, en tot andere allernuttigſte einden, kan maaken. Ter bereiking van dat gewigtig doel, ſchetst EWALD hier niet blootelyk Davids leeven en karacter; maar doet ons in hem Gods leiding en wyze van opvoeding der menſchen opmerken. Het karacter en gedrag van David blyft altyd de voornaame hoofdſtof. 'Er is, in dit boek, zoo veel, tot verdediging van David, gezegd, dat men hetzelve voor een beste verdedigſchriften van dezen bewonderenswaardigen Man, tegen de menigvuldige grieven, die men weet, dat BAYLE, VOLTAIRE en anderen aangevoerd hebben, kan houden. Deze verdediging is zoo verſtandig, zoo onpartydig, en allezins overtuigend ingericht, dat men zich gedrongen vindt, 'er genoegen in te neemen. Hy zoekt geen verſchooning voor onverdedigbaare zwakheden, driften en misſtappen; maar doet ons David beſchouwen, zoo als hy waarlyk geweest is; en dat doet hy, met verwonderlyke oplettendheid op alle byzondere omſtandigheden, die eenige opheldering omtrent 't gedrag en karacter van David kunnen geeven, en geheel en al in dier voege, dat men, alles overzien, en met de aanwyzing van EWALD vergeleken hebbende, meer en meer met David moet ingenomen worden.

Sommigen zullen het voorſtel van den Schryver, hier en daar, te oppervlakkig oordeelen. Maar men moet zyne Voorrede leezen, om te weeten, voor welk Publiek EWALD eigenlyk heeft geſchreven. Voor zulke Leezers, als hy daar zelf beſchryft, is 's Mans voorſtel in de daad vol leering, en te gelyk regt uitlokkend.

Eerst wordt de geſchiedenis van David, by wyze van Leevensbeſchryving, als een ſamenhangend geheel, op eene onderhoudende en leerryke wyze, voorgedraagen; en dit verhaal wordt, in de helft van dit Boekdeel, in zes Afdeelingen, voortgezet, tot de geſchiedenis zyner huldiging, als Koning over geheel Israël. De overige helft bevat byzondere aanmerkingen over Davids geſchie-

ſchiedenis. Zie hier een kort overzicht van derzelver inhoud. I. Iets over Gods plan van opvoeding. II. Over de vriendſchap: of David en Jonathan. III. Vergelyking tusſchen Davids gevecht met Goliath, en een paar ſoortgelyke gevallen. IV. Vertrouwen op God: of David in gevecht met Goliath. V. Saul: of eenige trekken van nyd en yverzucht. VI. Vrouwenvermogen. VII. David van Nabal beleedigd. Waarſchuwing en voorbeeld voor ons. VIII. Joäb: of de eerzucht. IX. Waarom moeten voortreffelyke, byzonder Godsdienſtige menſchen, zoo menigmaal, onder menſchen van een geheel verſchillend karacter leeven? X. Hoe wierd God door Urim en Thummim (Licht en Recht) gevraagd? XI. Davids grootmoedigheid, en derzelver bron. XII. Vertrouwen op God, deszelfs natuur en uitkomst. XIII. Nog eenige byzondere Aanmerkingen. 1. Doëg, of de Verraader. 2. Vergelyking van Saul met David. 3. David gered in den oogenblik, in welken hem Saul gevangen neemen wil. 4. Nog eene byzondere reden van Davids langduurigen druk. 5. Gevolgen van een verkeerden ſtap. 6. Betuiging van onzen afkeer van de boosheid. 7. Toetsſteen onzer godsdienſtigheid. 8. God doet alle driften dienen tot zyn oogmerk. 9. Eenzydig oordeel over menſchen.

Wy willen ook nog, tot eene proeve van 's Mans puttige ſchryfwyze over deze onderwerpen, de moeite neemen, om een der Hoofdſtukken hier geheel ter neder te ſchryven. „ *Vrouwen-vermogen.* — Slechts eene eenige aanmerking over Abigail, welke ik der ſchranderſte en beste van het vrouwelyk geſlacht niet kan nalaaten voor te leggen. 'Er zyn veele menſchen, welken God iets gaf van het geen wy hier aan deeze verſtandige vrouw bewonderen. Menig man, maar vooral het beste deel des vrouwelyken geſlachts, heeft eene zekere fynheid en ſchranderheid, eene gaaf van overreeden, voor zich in te neemen, te ſchikken naar zynen zin; — verſtaat zoo wel de kunst, om driften te wekken en driften te ſtillen, dat veel, zeer veel daar mede kan uitgewerkt worden. — O! Gy, die zulk eene begaafdheid bezit, bedenkt, dat ook deeze, — niet minder dan rykdom en aanzien en verſtand, — eene gaaf van God is, van welke gy rekenſchap geven moet. — Zy wordt een vergif, wanneer gy ze misbruikt, wanneer gy op har-

ten werkt, om harten te verleiden; wanneer gy toorn of wraak of wellust daar mede opwekt, welke gy daar mede ſtillen moest. Gy wordt Delila's, in plaats dat gy Abigail's zyn kondet. — Dan zy is weldaadige artſeny in uwe hand, wanneer gy ze gebruikt, om harten te vermurwen, gevoel voor waarheid en geweeten op te wekken, driften tot bedaaren te brengen, door welke zich de mensch verlaagen en ontſieren zoude. Uit uwen mond zal menig een waarſchuwende waarheid opletttend aanhooren. Gy kunt menig een vuur blusſchen. Wanneer gy met de onwederſtaanbaarſte welſprekendheid der vrouwelyke zachtmoedigheid tegen de ondeugd en voor de deugd ſpreekt, wie kan dan nog ondeugend, wie niet deugdzaam zyn? Wanneer zich de ſchoonſte, edelſte van het vrouwelyk geſlacht in eene ſtad ſamen verbonden, om geene zedelooze menſchen in haare nabyheid te dulden; wanneer zy den verleiden, zwakken, met eene zusterlyke liefde waarſchuwden, hoedaanige geen jongeling wederſtaat; wanneer het geliefd meisje, de beminde en beminnende vrouw, het heilig oogenblik van getrouwe liefde waarnam, om haaren minnaar, haaren echtgenoot, af te maanen van eene hevige drift, om zyne onverzetlykheid te vermurwen, om hem ongemerkt daar heen te leiden, waar heen hy moest geleid worden; hoe dikwyls zoude niet de minnaar, de echtgenoot, met David, bekennen moeten: *God* heeft u tot my gezonden! Hoe dikwyls zouden dan vrouwen *zyn*, 't zeen zy zoo dikwyls ſlechts in de dwaaste vleitaal *heeten:* engelen der mannen, welke haar beminnen!"

Leerredenen over de Geſchiedenis van Ruth, door FILIPS SERRURIER. *IVde Deel. Te Amſteldam, by* D. en J. Tol. *In gr.* 8vo. 354 *bl.*

By onze vorige aankondiging, en herhaalde beöordeeling van deze Leerredenen, over de Geſchiedenis van Ruth, hebben wy nu niets meer te voegen, dan dat dit vierde Deel, door den Eerw. SERRURIER zelven, vóór deszelfs overlyden, voor de drukpers gereed gemaakt, wederom zeven uitgebreide Leerredenen (over Hoofdſt. III: 10—13 — IV: 22) bevat; allen in denzelfden ſmaak bewerkt, en voor hun, die, door 't ge-

geduurig leezen derzelven, den ſtichtelyken preektrant van Vader SERRURIER begeeren in gedachtenis te houden, regt bruikbaar gemaakt door de menigvuldige nuttige leſſen, die uit de verklaarde Geſchiedenis afgeleid worden: en dat dit Werk hiermede wordt beſloten.

Prysverhandelingen over de wyze, op welke men den minkundigen, ten klaarſte en gemakkelykſte, den Schepper kan leeren kennen in zyne volmaaktheden uit zyne Werken. Uitgegeeven door de Bataafſche Maatſchappy: Tot nut van 't Algemeen. *Te Amſteldam, by* C. de Vries, H. van Munſter *en* J. van der Hey, 1801. *In 8vo. 277 bl.*

De Bataafſche Maatſchappy: *Tot nut van 't Algemeen*, welke, over 't geheel genomen, de roem van gelukkige keuze omtrent de opgave van onderwerpen ter Prysverhandelinge, niet kan betwist worden, is zich zelve ook hier wederom gelyk gebleeven. De belangrykheid der voorgeſtelde Vraage mag niemand in twyfel trekken. Vroeg en laat hieldt de ontwikkeling van het wyze en weldaadige in de werken der ſchepping *geoeffende en godvrugtige Natuurkenners* onledig. *Overbekend zyn hunne Schriften by allen, die zich op de eerbiedige beoeffening van de volmaaktheden des Hoogſten Weezens toeleggen.* Met dat alles is de herhaalde bearbeiding van het vrugtbaar onderwerp niet onnut, vooral indien zy ten oogmerke hebbe, ook den dus genoemden Gemeenen Man daarmede te doen bekend worden, overeenkomſtig met het plan der loflyke Maatſchappye. Want hoe toch kan iemand in zyn gemoed eerbied voor den Opperſten Werkmeester van alles voeden, 't en zy hy van de hoedanigheid van de gewrogten zyner handen eenige denkbeelden bezitte? Vertrouwen, dankbaarheid en meer andere goede gemoedsgeſteltenisſen — waar zal men van die deugden ſteviger grondſlag vinden, dan in de beſchouwing van het vaderlyk weldaadige, 't welk in de oorſpronklyke inrichting en de zorgvuldige onderhouding en beſtuuring van heel het geſchapendom, allerwegen, den oplettenden beſchouwer zoo duidelyk in het oog valt?

Tot geene geringe vergenoeginge, intusſchen, diende het

het ons, toen wy, in de afgegeevene Verhandelingen, Leeraars van het Euangelium met den opgehangen Prys, en, naar ons inzien, naar verdienſte, bekroond zagen. Loflyk treeden zy aldus in het ſpoor van hunnen grooten Meester, wiens leerzaame beelden, uit de gewrogten der Natuure, of liever, van zynen hemelſchen Vader ontleend, eens ieders eerbiedige bewondering wekken.

In den vorm van Zamenſpraaken, tusſchen DEMOPHILUS en *eenige minkundige leden*, heeft de Eerw. H. H. TEN OEVER, Leeraar der Hervormden in *den Bosch*, wien de Gouden Eereprys is toegeweezen, zyn Vertoog gegooten. In veertien Geſprekken handelt TEN OEVER over de algemeene Hemelbeſchouwing — de Jaargetyden — de voortbrenging, groeijing, voeding en andere byzonderheden der Dieren — den Mensch — de Planten — de leevenlooze dingen — beſluitende alles met eenige nadere Opmerkingen over Gods volmaaktheden. — In drie Hoofdſtukken verdeelt de Eerw. B. VERWEY, Leeraar der Hervormden te *Marsſum*, met Zilver bekroond, zyn Geſchrift. Het Eerſte Hoofdſtuk behelst eene Beſchouwing van de volmaaktheden des Scheppers, afgeleid uit zyne Werken — het Tweede eene Wederlegging van vooroordeelen aangaande eenige uitwerkingen der Natuur — het Derde eene Opgaave van eenige middelen, om de kennis van des Scheppers volmaaktheden, uit zyne Werken, by minkundigen te bevorderen en te vermeerderen. Elk deezer Hoofdſtukken is in Afdeelingen onderſcheiden.

Elk deezer Schryveren heeft zyne taak nuttig en loflyk volvoerd, en ieder van hun, op zyne wyze, ten beſte hunner Natuurgenooten iets helpen bydraagen. Iets ter proeve willende overneemen, valt ons oog op hetgeen de Eerw. VERWEY ſchryft ter wederlegginge van heerſchende Vooroordeelen raakende, dus genoemde, onnutte en vergiftige planten, en wilde dieren. Zie hier, wat hy, onder andere, aangaande het Onkruid vermelde. „De naam van *Onkruid* is zeer ongeſchikt; want veele planten, die wy onder deeze uitdrukking begrypen, zyn van 't grootſte nut. — Meest alle van ons voor onnut gehouden KRUIDEN leeveren uitmuntende geneesmiddelen op. — Ik wil u ſlechts tot een voorbeeld van de meest bekende dit zeggen: de *paardebloem* wordt met de uiterſte zorgvuldigheid, als een ſchadelyk on-

onkruid, uit onze tuinen en akkers gewied; — het is evenwel een uitmuntend bloedzuiverend, openend geneesmiddel, waartoe de bladen en wortel beide gebruikt worden. — Het *lange kweekgras* wordt in ontelbaare gevallen door de Geneesheeren toegediend, — zoo ook de *kruisemunt*, *distel*, *kamille*, het *viooltjen*, de *waterkers*, ja honderd andere, door ons als onnut verworpene planten, worden door de Apothekers gretig opgezocht; zonder welke zy de door Geneesheeren voorgeschreevene geneesmiddelen niet kunnen toebereiden." — „ Wilt dan nooit weder klaagen over het onkruid; (zoo besluit VERWEY met regt) maar ook daar in eenen liefderyken GOD eerbiedig kennen, die alles deed tot heil en 't meeste nut van zyne schepselen."

Aangaande de vergiftige planten schryft zyn Eerw. „ In ons land is byna geene vergiftige plant, ten minsten niet algemeen bekend, dan de *dulle kervel*; — hoe weinig voorbeelden zyn echter voorhanden van zulken, die hier door gestorven zyn; — als men maar eenigzins opmerkzaam is, kan men zich daar voor wachten; zelfs aan de dieren gaf GOD scherpe zintuigen, om het voor hun schadelyke te ontdekken; — een *instinkt* om het te vermyden. — Daarenboven gelyk dezelve door de schapen, zonder eenig gevaar, gegeeten wordt, zoo kan daar uit, met byvoeging van andere dingen, in sommige gevallen, zelfs een heilzaam geneesmiddel voor den mensch bereid worden. Dit is ook het geval met andere op zich zelven schadelyke planten, die door bereiding of vermenging eene nuttige kracht verkrygen; gelyk de *Belladonna* en het *Opium*. — O myne vrienden! (besluit de Leeraar) klaagt dan niet over uwen Schepper, als of hy u in geduurigen angst wilde brengen, en u rondom voor vergif doen vreezen. — Integendeel, hy verordende het zoo, dat slechts enkele kruiden de schadelyke sappen optrokken; is dat niet veel beter, dan dat in elke plant iets daar van voorhanden ware?" Vervolgens iets vermeld hebbende van de *wormen*, *spinnen*, *slakken*, enz. en het nut, welk zy aanbrengen: „ Zoo is het ook gelegen (gaat hy voort) met andere dieren, welke men als zeer wel te missen zou kunnen aanmerken, by voorbeeld het groot getal van *vogelen*, die noch door gezang, noch door iets anders uitmunten; — neemt maar eens de *musschen*, deeze schynen geheel overtallig; — overtallig niet alleen, maar zelfs schade-

lyk;

lyk; — zy vreeten het graan en veelerlei veldvrugten, waardoor ze ſomtyds groot nadeel veroorzaaken; dan ſtelt daar tegen ook eens het nut, het geen gy mogelyk nooit zoo opgemerkt hebt. — Zy leeven, naamelyk, grootendeels van de inſekten, welke zoo zeer de boomen en groentens (groenten) beſchadigen kunnen — zy zoeken de rupſen tuſſchen de bladen weg — zy pikken in den winter de eiëren, waaruit deeze inſekten komen, op: — hier door vermindert het getal dier kleine ſchepſeltjens merkelyk, — en onze boomen, vrugten en planten blyven te beter bewaard." — „ Hetgeen de muſſchen op het veld zyn, dat zyn de *mollen* in den tuin; ook deeze worden door ons vervolgd, als bittere vyanden; — 's morgens, 's middags en 's avonds liggen wy op onze luim, om ze te vangen, of zetten de altyd waakzaame val open, om hen te verraſſen; ja, ſtond het aan ons, wy zouden hen gaarne vernielen. Zoo dacht men voor eenige jaaren ook in ons vaderland; men deed zyn best, en het gelukte ook, om dezelve op eene *buitenplaats* by *Arnhem* uit te roeiën: maar wat was 't gevolg, — toen de mollen vernield waren, vertoonde zich een onnoemelyk heir van wormen in den grond, die de fyne wortels der gewaſſen benaadeelden, ja zelfs boomen deeden ſterven. Men werd genoodzaakt, de mollen van elders te haalen, en daar, waar men ze had uitgeroeid, op nieuw te laaten voortteelen." — De Eerw. VERWEY voegt 'er eindelyk nevens: „ Hoe zullen wy het maaken met de *wilde dieren*, die niets doen dan rooven, en andere dieren, ja zelfs de menſchen, verſcheuren? — Zulke zyn, by voorbeeld, *leeuwen*, *beeren*, *wolven* en veele anderen. — Gy hebt ze mogelyk nooit gezien, of het moest in een prent of op de *kermis* geweest zyn; — dan gy zult 'er toch zoo veel wel van hebben hooren vertellen, dat u een koude rilling over komt, als gy 'er maar aan denkt. — Nu, ja ik ontken niet, dat ook deeze dieren ſomtyds veel ſchade doen en woest zyn: maar wanneer gebeurt dit? — dan vooral, wanneer ze honger hebben. — Maar, wat doet een mensch niet al, wanneer hy honger heeft? — tot welke woede en list verleidt die hem ſomtyds? — Dan, ook deeze zoo even gezegde dieren, hebben een groot nut; zy zuiveren boſſchen en velden van overtallige andere dieren; — hunne huiden leeveren uitneemende kleeding in den kouden winter. Daarenboven, de wilde dieren

zyn

zyn zoo ſchrikbaarend niet, als men zich wel voorſtelt; wanneer ze niet getergd of gejaagd, noch door den honger aangedreeven worden, houden ze zich zeer ſtil, ja zyn zelfs vreesachtig; — door een brandend vuur en ſterk geluid laaten zy zich verjaagen. — Eindelyk, zy zyn wysſelyk door den goeden Schepper beperkt; niet dan des nachts, wanneer mensch en dier verborgen is, gaan ze op roof uit; zy teelen niet ſterk voord; verſlinden elkander; zoo, dat hun getal altyd klein en wel te beteugelen blyft. — Geene ſtraf derhalven (aldus beſluit de waardige Kerkleeraar dit onderwerp), maar een weldaadig liefderyk oogmerk van den wyzen Schepper, kunt gy hier opmerken, — het oogmerk naamelyk, om een evenwigt in de natuur te houden, zoo dat de mensch altyd meester blyven konde, — nimmer door de dieren overheerd wierd; — maar integendeel al den dienst van dezelve trekken mogt, welke zyne genoegens vermeerderen, zyn welzyn en nut bevorderen kon. Hoe verſchilt dit hemelsbreed van het doel, om den mensch te ſtraffen? o neen! waar gy dikwerf wanorde ziet, is louter orde; — waar gy verdriet en kwelling meent te ontdekken, is niets dan menſchenliefde zichtbaar! — De vergiftige dieren, van dewelken men het ſchynbaarſte bewys tegen GODS goedheid zou meenen af te leiden, kunnen zelfs verſtrekken tot welzyn der menſchen. — Gy weet allen wel, dat de *ſpaanſche vliegen* van zeer veel nut zyn in gevaarlyke Ziekten, en om Zinkingſtoffen af te leiden; — nu dit *is* een vergiftig dier, en als het 'er niet was, zouden wy een nuttig geneesmiddel ontbeeren. — De *ſlangen*, die vergiftig zyn, (want alle ſlangen zyn zulks niet) doen zelfs veel dienst, door het land te zuiveren van *padden* en zoogenaamd *ongedierte*; weshalven wy geen reden altoos hebben, om ook over het beſtaan van deeze dieren te klaagen, daar ze veel nut aanbrengen." — Hoe veel verſchilt van deeze verſtandige, godverheerlykende denkwyze het gedrag dier onvernuftige, ongeoefende Leeraaren, die by elk verſchynzel, dat eenig tegenwoordig onheil aanbrengt, hunnen Toehoorderen ſtraks van een verbolgen, vertoornd Opperweezen voorprediken, en een ſtraffenden God immer in den mond hebben! Hun vooral moet van de ongerymde begrippen, die nog aangaande God en den Godsdienst heerſchen, de ſchuld geweeten worden.

Sa-

Samenſtel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL, *enz. Uit het Engelsch vertaald, enz. IIIde Deels 2de Stuk. Met Plaaten. Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop. *In 4to. 146 bl.*

De verdienſtelyke BELL, van wiens Heelkundig Zamenſtel wy meermaalen, met veel lofs, gewaagden, brengt in dit Stuk het XXXVIIIſte Hoofddeel zyns Werks, handelende over de Gezwellen, ten einde: vervolgens gaat hy, in het XXXIXſte, over tot de Beenbreuken, en eindigt dit gedeelte zyns Werks met het XL Hoofdſtuk, in het welk de Ontwrigtingen, en de middelen om dezelve te herſtellen, worden beſchreeven.

De behandelde Gezwellen zyn: Peesknoopen; Slymbeursgezwellen; Stofverzamelingen in de beursbanden der geledingen; Tegennatuurlyke zamengroeijingen en uitwaſſen in de beursbanden der geledingen; Algemeene waterzucht; Geſpleeten ruggraat; Kropzeerige gezwellen; 't Kropgezwel; Moedervlekken; Wratten; Vleeschgezwellen; Lykdoorns; Beenknobbels; Veneriſche kalkbuilen, en Winddoorn. — Om uit dit Hoofdſtuk iets, ten algemeenen nutte geſchikt, over te neemen, zullen wy ons thans bepaalen tot eenige aanmerkingen, aangaande de Wratten: „ De Onderaardſche Steen (zegt de Schryver) is het ſterkſte bytmiddel; maar de Wratten worden gemeenlyk, nadat zy twee of drie maalen daar mede beſtreeken zyn, zeer pynelyk. Dezelfde tegenbedenking heeft plaats omtrent eene oplosſing van den kwik in ſterkwater, 't geen anderzins een zeer vermogend korstmaakend middel is. Kwik, in eene gelyke of zelfs dubbele hoeveelheid van ſterken Salpetergeest ontbonden, is een middel, dat zelden in het wegneemen van alle zoorten van Wratten zal mislukken; dan daar het zich gemakkelyk in de rondte verſpreidt, moet hetzelve niet, dan met zeer veel omzichtigheid, gebruikt worden. Het poeder van Zevenboom, dagelyks op de Wratten geſtrooid, zal hen meestentyds, in het verloop van twee of drie weeken, geheel wegneemen. Het beste middel, dat ik ondervonden heb, is het gemeen Ammoniac-zout: het werkt langzaam,

zaam, maar verwekt noch ontſteeking, noch pyn, en mislukt zelden in het wegneemen der allerhardſte Wratten. Men moet de Wratten, twee of driemaal 's daags, met een door water vooraf bevochtigd ſtukje van dit zout wryven. Zomwylen voldoet gemeen geſmolten Wynſteenzout aan het oogmerk; en ik heb gezien, dat de Geest van Hartshoorn goede uitwerkingen deed." ——

„ Het is billyk te doen opmerken, dat wy, in de behandeling van allerhande zoorten van Wratten, zeer omzichtig moeten zyn, in het vermyden van zulke middelen, waar uit wy eenmaal ontſteeking zagen gebooren worden; want dit toeval is, wanneer het wat hooggaande is, niet gemakkelyk weg te neemen. Om dezelfde reden behoort men, wanneer men een Wrat met het mes wil wegneemen, liever een weinig van de gezonde huid weg te ſnyden, dan gevaar te loopen, van de Wrat zelve te kwetzen, of voor een gedeelte te laaten zitten. By gebrek van uitoeffening deezer voorzorg heb ik gezien, dat Wratten, die in den eerſten opſlag zo gering ſcheenen, dat zy geen aanmerking verdienden, de verſchrikkelykſte toevallen te weeg bragten. Onder anderen ontſtond 'er in een geval, door het wegneemen van eene kleine Wrat aan den voet, zulk eene pynelyke en hardnekkige verzweering, dat het, ter behoudenis van des Lyders leven, noodzaakelyk wierd, het lid af te zetten."

In de behandeling der Beenbreuken vinden wy ook veele zaaken, die de aandagt der Heelmeesters overwaardig zyn, en die, ſchoon niet geheel onbekend, echter in de dagelykſche praktyk, ten minſten hier te lande, deerlyk verwaarloosd worden. Van dien aard is zyne behandeling van Beenbreuken, die, na dat de beenderen anderzins zo veel mogelyk in hunne voorige plaatzing zyn herſteld, nogthans zeer pynelyk blyven.

„ Zyn de Spieren en andere zachte deelen van het lid niet ſterk gekneusd, dan is het mogelyk geheel noodeloos, ter voorkoming van pyn of ſpanning, iets aan te leggen: dan meestal kan men de hevigheid deezer toevallen, door het tydig gebruik van zamentrekkende middelen, gelyk eene oplosſing van Loodzuiker, of ruuw Ammoniac-zout, of met geest van MINDERER te keer gaan. Doch helpen deeze dingen niet, dan zet men een aantal Bloedzuigers op de pynelyke deelen. In-

dedaad, de manier van bloedontlasting door Bloedzuigers is, in alle gevallen van dien aard, werkelyk zo veel van nut, dat ik zulks, zo dra de ſpanning groot is, of de pyn lang na het zetten der Beenderen blyft voortwoeden, altyd aanraad. In alle gevallen van Beenbreuken is de ontſteeking een toeval, waar voor men in de eerſte plaats het meest beducht moet zyn: en daar niets in ſtaat is, om hetzelve met meer zekerheid te keer te gaan of weg te neemen, dan eene plaatzelyke bloedontlasting, moet men deeze, wanneer de omliggende zachte deelen ſterk gekneusd zyn, nimmer achterwege laaten; noch het bewerkſtelligen daar van, indien zulks maar eenigzins noodzaakelyk is, uitſtellen: want het doet altyd de beste uitwerking, wanneer men, ſpoedig na het toebrengen eener kwetzuure, daar van gebruik maakt." Bloedzuigers zyn voorzeker een der kragtigſte uitwendige middelen, die, in een oneindig aantal van plaatzelyke ontſteekingen en daar uit voortkomende netelige toevallen, van een onberekenbaar nut zyn: en met dit alles zyn zy in verreweg de meeste Chirurgyns-winkels geheel onbekend!

Niet minder leerryk zyn des Schryvers lesſen over de geſchiktſte wyzen, om door uitrekking de gebrooken beenëinden wederom by elkanderen te brengen. Doorgaans geſchiedt de hier toe noodige uitrekking en tegenrekking op eene onberedeneerde wyze, waardoor men veel kragts van nooden heeft, en den Lyder dikwyls zonder noodzaakelykheid zwaare pynen doet ondergaan. Bell, daarentegen, leert ons zeer naauwkeurig, hoe men, in het zetten van gebrooken beenderen, ſteeds daarop bedagt moet zyn, om, in de hier toe noodige uitrekking, de gewrichten zodanig te buigen en te plaatzen, dat de voornaamſte tegenſtand biedende ſpieren in een ſtaat van ontſpanning zyn; 't geen deeze werking, die anderzins zo bezwaarlyk en pynelyk is, doorgaans zeer gemakkelyk maakt.

Zodanig eene verſtandige wyze van werken wordt insgelyks door onzen Schryver in het oog gehouden in de behandeling der Ontwrichtingen, welke, door op dit ſtuk wel te letten, doorgaans oneindig gemakkelyker, met minder pyn, en zonder aanwending van groote kragten, herſteld worden; veel beter dan met behulp van allerhande konſtig uitgedagte werktuigen. Zie hier de manier, waar op het hem meest altoos gelukt is, ver-

verſche ontwrichtingen van het Opper-armbeen, zonder merkelyke moeite of toeſtel, te herſtellen. „ Men zet den Lyder op een ſtoel neder, en doet een breeden langen gordel, wiens einden door medehelpers vastgehouden, of aan een ſtyl òf post worden vastgemaakt, om zyn lyf: dan ſlaat men een lederen vier of vyf duim breeden en met flanel gevoerden band, even boven den elleboog, rondsom den Arm. De drie aan deezen band vastgemaakte riemen of koorden aan de medehelpers gegeeven zynde, moeten die den Arm, in den bovengemelden ſtaat van verſlapping, op eene langzaame en geregelde wyze uitrekken; terwyl een andere achter den Lyder ſtaande helper gebruikt wordt, om het Schouderblad achter uit te drukken. De Wondarts zelve ſtaat het best aan de buitenzyde van den Arm; zyn werk beſtaat in den helperen de maat der aan te wenden kragt, en de richting, waarin zy den Arm moeten uitrekken, op te geeven: hy kan tevens den Voor-arm ondersteunen, en aan den Elleboog geboogen houden. Zodra het hoofd des beens den rand van de Gewrichtsholte voorby is, dan moet men de uitrekking een weinig verminderen, wanneer het herſtel voor het grootst gedeelte door de werking der ſpieren geſchieden zal, of, door den Arm in verſcheidene richtingen te beweegen, gemakkelyk zal verkreegen worden. Men hoort een gekraak, als het been inſchiet; de Lyder voelt terſtond verligting, en het voorſte van den Schouder krygt zyne gewoone uitſteekende gedaante weder," enz.

In de behandeling van de Ontwrichting des Dyëbeens volgt de Schryver gelykzoortige beginzelen. Hy merkt aan, dat, hoewel het Dyëbeen beſchouwenderwyze op verſcheidene wyze kan ontwrichten, zulks doorgaans geſchiedt naar onderen en voorwaards, in welk geval het hoofd van het Dyëbeen in het *Eirond gat* der Heupbeenderen blyft zitten; van waar het met geene mogelykheid, door middel eener rechtſtandige trekking naar beneden, kan worden op zyne plaats gebragt, maar wel, wanneer, door eene gepaste buiging, de ſpieren ontſpannen worden, en teffens, door de vereischte draaijingen des Beens, aan het hoofd des Dyëbeens die richting wordt gegeeven, welke hetzelve in ſtaat ſtelt, over de uitſteekzels, die het pasſeeren moet, heen te komen, en de holte der geleding wederom te bereiken.

Hoe droevige gevolgen uit de verwaarloosde buiging der ontwrichte ledemaaten by hunne herſtelling kunnen voortkomen, bewyst de Schryver onder anderen met twee voorbeelden van ontwrichte Beneden-armen naar achteren. In het eerſte dier gevallen, in welk de uitrekking op eene onverſtandige wyze, zonder buiging des lids, wierd volbragt, moest het uitſteekzel der Ellepyp, om dat men het niet naar vooren kon krygen, afgezaagd worden: terwyl in het andere geval, om dat men de ontwrichting niet kon herſtellen, en 'er zich gevaarlyke toevallen vertoonden, de geheele Arm wierd geamputeerd. De Schryver verzekert, dat die beide gevallen, zo men op zyne wyze gewerkt had, zonder moeite of verlies te herſtellen zouden geweest zyn.

Romeinſche Geſchiedenisſen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. XIIde Deel; behelzende de Geſchiedenis van het Gemeenebest, van den Dood der* GRACCHUSSEN, *tot aan dien van* MARIUS. *Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 578 *bl.*

Het Vierde Hoofdſtuk des Vyfden Boeks, ten opſchrift voerende *De Oorlog met* JUGURTHA, opent dit Boekdeel met deezen aanhef: „ Het zy de „ *Romeinſche* Staatkunde de zuivere deugden van rechtvaardigheid, zachtmoedigheid en groothartigheid haarer vroegeré tydperken daadlyk verlaaten, en de tegenovergeſtelde ondeugden van trouwloosheid, wreedheid en laaghartigheid had aangenomen, gelyk haare „ vooringenomene vereerers, by het zien van haare verbaastering, beweerden; — het zy de omſtandigheden „ en derzelver ſchrander inzicht alleen haaren eenpaarigen aard ſlechts eene verſchillende houding deeden „ aanneemen, tot dat de beſlisſchende overmeestering „ der volkeren haar boven alle vermomming verhief, „ gelyk wy meenden op te merken: — tot nog toe was „ het algemeen belang haar eenig doel gebleeven, waaraan de byzondere eerzucht der Veldheeren ondergeſchikt was gehouden, en waaromtrend de leden des „ Raads in doorzicht wel, maar nooit in oogmerk, verſchild hadden. Thands zyn wy tot de beſchryving „ van eenen kryg genaderd, die het eerst *Rome* in „ openlyke veiling bragt voor elk, die ſchatten wilde.

„ waa-

„ waagen, waar wapenen te kort ſchooten; — ſchatten, „ geenzins in 's Lands kist geſtort, maar in de hand „ geſtopt van hun, wier baatzugt by de ſteigerende „ weelde onverzadelyk werd, en die hunne eigene be„ langen nu openlyk ten richtſnoer der algemeene be„ trekkingen ſtelden."

Dan, eer de Geſchiedſchryver de daadlyke bewysſtukken voor deeze zyne ſtelling aanvoert, vult hy een tydvak van verſcheide jaaren, met eenen Man ten tooneele te voeren, die een groote en wydſtrekkende rol ſpeelt; CAJUS MARIUS naamlyk, dien hy ons van alle kanten doet kennen. — *Een hier vermeld geval* der Dogter van HELVIUS, door een onweêr getroffen, geeft den Geſchiedſchryver gelegenheid, om, in eene Aantekening, iets te neder te ſtellen, aangaande de natuurlyke oplosſing van dit verſchynzel; 't welk veelen zal bevreemden, die de *Electriciteit*, welke alleen de volkomenſte oplosſing van den aart en de werking des onweders opgeeft, voor een geheel nieuw uitvindzel der hedendaagſche Natuurkunde houden. De Geſchiedenis, welke ons verzekert, dat men reeds zeer vroeg by de *Romeinen* den blikzem wist te bezweeren, of uit den dampkring te dwingen, maakt het by hem meer dan twyfelagtig, of dit vak der Natuurkunde wel zo geheel nieuw is; ten bewyze aanvoerende eene plaats by PLINIUS, (*Lib. II. c. 53 vel c. 54, Ed. HARDUINI*) waarin wy des eenig verſlag, en eenen JUPITER *Elicius* (die uit den hemel gehaald, afgeleid wordt) vermeld vinden. Ook wyst hy op OVIDIUS, (*Faſtorum* Lib. III. vs. 259-370) waar deeze breedvoerig, maar geheel dichterlyk, het vermogen van NUMA over het onweder beſchryft, en waar de zogenaamde Dondergod ſchier letterlyk de ELECTRIKE JUPITER genaamd wordt. Wy tekenen dit op, dewyl wy dit ſtuk wel een nader onderzoek waardig oordeelen.

By het vermelden van den *Jugurthynſchen* Kryg doet STUART ons JUGURTHA kennen, en ook nader diens beſtryder C. MARIUS. In des laatstgemelden aanſpraak by de Legerwerving doet hy hem onder andere deeze taal voeren: „ Gy hebt my den Oorlog tegen JUGUR„ THA aanbevolen, het geen den *Adel* in de oogen „ ſteekt. Eilieve! denkt nu eens, of het niet beter, „ zyn zou, wanneer gy den eenen of anderen uit dee„ ze Edelen, een Man van ouden ſtam en veele voor-

„ vaderlyke beelden, maar van geene krygskunde, tot „ dit of eenig ander bedryf volmagtigdet, om hem uit „ hoofde van zyne onkunde verlegen te zien ſtaan, en „ haastig zyne toevlugt te zien neemen tot eenen of „ anderen raadsman uit het Volk." —— By de uitdrukking, *een Man van ouden Stam en veele voorvaderlyke Beelden*, maakt de Schryver eene Aantekening, die der Leezeren denkbeelden over den *Adel* kan opheldеren: dezelve komt hier op neder: „ Zy, wier Voorou„ ders of die zelve eenen yvoiren ſtoel bekleed hadden, dat is *Conſuls*, *Prætors*, *Cenſors* of Bouwheeren geweest waren, werden *Nobiles* of *Edelen* genaamd, en hadden het recht om zich te laaten uitbeelden (*jus imaginum.*) Deeze beeldnisſen waren gelykenisſen van hunnen perſoon, tot even beneden de ſchouders, in wasch opgewerkt en met kleuren afgezet, die zy in de voorhoven hunner huizen bewaarden, in houten kasſen geſlooten, waaruit zy dezelve op feestdagen alleen ſchynen ten toon geſteld te hebben. Onder deeze borstbeelden waren byſchriften geplaatst, de eerampten en feiten der afgebeelde perſoonen vermeldende. Zy werden door de nakomelingen zorgvuldig, als de bewyzen der oudheid huns Adels, bewaard; terwyl zy, die, zonder dezelve te kunnen vertoonen, in hoog bewind kwamen, *Nieuwelingen* (*Homines novi*), en alle de overige Burgers, die van zichzelven zo min, als van hunne voorouders eenig beeld bezaten, *Ignobiles*, *Onedelen*, genaamd werden. —— Het *Edel* en *Onedel* by de *Romeinen* was dus, gelyk uit de letterlyke betekenis der woorden *nobilis* en *ignobilis*, zo wel als uit deeze opheldering, blykt, geheel iet anders, dan het geen naderhand de onderſcheiding tusſchen *Adel* en *Burgerſtand* te kennen gaf, en mogt alzo veeleer *vermaard* en *onvermaard* genaamd worden, indien het gebruik de andere vertaaling niet gewettigd had, die nu ook, na deeze aanmerking, haare misleiding moet verlooren hebben. (ADAMS, *Antiq. Rom.* p. 31.)" —— In het beſchryven des Krygs komt L. CORNELIUS SYLLA ten voorſchyn, en wordt de aanleg diens Mans, vervolgens eene zo groote rol ſpeelende, op eene toelichtende wyze vermeld, en door de gebeurtenisſen geſtaafd.

Het Vyfde Hoofdſtuk deezes Boeks ſtelt ons voor oo-

oogen den *Cimbriſchen Kryg*, en hoe die geduchte ſtroom van *Noordſche* Volken, waarvoor reeds twee maalen de *Romeinſche* Keurbenden waren bezweeken, en die nog telkens, als door eene natuurlyke ebbe, was terug geweeken, ook telkens wederom met eenen hooger ryzenden vloed op het *Alpiſche* Gebergte aandrong, agter welken dyk zich *Italie* niet langer veilig agtte, naa dat HANNIBAL dien eens hadt doorgeboord. Dan deeze *Noordſche* Storm dreef, door eene tydige wending op *Spanje*, gelukkig af. — Doch een tweede *Siciliaanſche* Slaavenkryg, die ook in *Italie* woedde, uit dwang en ſchennis gebooren, volgde; ook werd de Kryg tegen de uit *Spanje* terug gedreevenen hervat.

„ Hoe geſchikt het langduurige en dreigende gevaar „ van den eindelyk voldongen *Cimbriſchen* Kryg ook „ zyn mogt, om den inwendigen Vrede in den *Ro-* „ *meinſchen* Staat te behouden, de oude Partyſchappen „ waren zoo zeer in verwydering toegenomen, dat de „ openlyke ſcheuring zich terſtond dagtekende van de „ terugkomst der overwinnaars, en aan het Gemeene- „ best geheel nieuwe rampen dreigde, die hetzelve „ daarna maar al te deerlyk geteisterd hebben:" dus vangt STUART het Zesde Hoofdſtuk aan, 't welk eene beſchryving geeft der Gebeurtenisſen *van het einde des Cimbriſchen tot aan het begin des Bondgenooſchaplyken Krygs.* In dit tydperk, zo vol van haatlyke gebeurtenisſen, de gevolgen veelal van toomlooze weelde; derzelver van dag tot dag ſtygerende hoogte, waartoe geen aangeërfd noch eerlyk gewonnen vermogen langer reiken kon, de verderflyke oorzaak der ſchreeuwendſte onderdrukking van Wingewesten en Bondgenooten; gelyk het reeds van de ſchandlykſte omkoopbaarheid, in den *Jugurthynſchen* Kryg, geworden was — in zulk een tydperk voorbeelden van Eerlykheid aan te treffen, geeft eene verademing aan den Leezer. Q. MUCIUS SCÆVOLA en L. ASELLIO zyn het, die ons hier die gewenschte verpoozing ſchenken.

De *Kryg van de Italiaanſche Bondgenooten* maakt het Zevende Hoofdſtuk uit; een Kryg, die, volgens FLORUS, veeleer een *Burgerkryg* dan een Kryg der *Bondgenooten* mogt genoemd worden, uit hoofde van de naauwe betrekking, welke dezelve met de *Romeinen*, in vee-

le opzigten, hadt. Dan STUART merkt te regt op, dat de benaaming van den Kryg der Bondgenooten 'er beter aan voege; dewyl niet een derzelven, ſchoon onderling in voorregten verſchillende, het volle *Romeinſche* Burgerregt genoot, en deeze ganſche Kryg niet anders dan eene geweldige pooging was, om zich dat gelyke recht te verſchaffen, waarop zy meenden dat hunne geduurige medewerking tot *Romes* grootheid hun zo veel aanſpraak gaf, als hun vereenigd vermogen hun tot deszelfs verkryging genoegzaam in ſtaat ſtelde. — Deeze merkwaardige Kryg hadt een grooten invloed op de geſteltenis van het geheele Gemeenebest; en ſchoon dezelve korten tyd duurde, kostte het driemaal honderd duizend, zo *Romeinen* als *Italiaanen*, het leeven.

Het Agtſte Hoofdſtuk heeft ten ontzettenden Opſchrift: *De Oorlog tuſſchen* MARIUS *en* SYLLA, en dit treffend begin, uit FLORUS ontleend: „ Dit alleen ontbrak 'er „ nog aan de rampen des *Romeinſchen* Volks, dat het te „ huis het broedermoordend ſtaal ontblootede, — dat „ midden in de Stad, op het eigen marktveld, burgers „ tegen burgers, als zwaardvegters, het leeven waag„ den." STUART voegt 'er by: „ Het geheel bederf „ des Staats mogt van dien ſtryd voltooid gerekend „ worden! Hoe vaak ook de tweedragt het Gemeene„ best ontrustede, en eindelyk burgerbloed vergoot; hoe „ verderflyk der Bondgenooten Kryg de weerbaare armen, „ die den *Romeinſchen* zetel ſtichteden, tegen het lichaam „ zelve van den Staat deedt woeden; — tot nog toe was „ het een ſtryd gebleeven tusſchen Staatspartyen: thands „ bragt de ſtryd tusſchen Staatsperſoonen voor het eerst „ den openbaaren Burgeroorlog voort." Een Burgeroorlog zo vol gruwelen, dat men, dien leezende, menigwerf terugge beeft, op het ſchrikbewind, toen gevoerd. MARIUS in diens wisſellot volgen wy met ontzetting, tot zyn zevende Burgemeesterſchap, in het een-en-zeventigſte jaar zyns leevens. —— Dan genoeg, voor ons beſtek, van dit Deel.

Geſchiedenis der Landing van het Engelsch-Ruſſisch Leger in Noord-Holland; alsmede der Krygsbedryven en Politieke Gebeurtenisſen, zoo aldaar, als in Vriesland en Gelderland, in den Jare 1799. *Uit echte Stukken en Beſcheiden, door* L. C. VONK. *Met eene Kaart en Plaaten. IIde Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr.* 8vo. 198 *bl., en* 177 *bl. Bylagen.*

Van het beloofde Tweede Deel deezes Werks, in onze beoordeelende Aankondiging des Eerſten Deels, gewaagende (*), betuigden wy, *na 't zelve te verlangen.* Aan dit ons verlangen voldoet het voorhanden zynde Stuk nog binnen den jaarkring van het Eerſte Jaar deezer Eeuwe. —— Hetzelve is, in aart van opſtel, en wyze van voordragt, zo volkomen gelyk aan het voorige, dat het deswegen toen met lof gezegde, en daarop aangemerkte, ook hier gelde. Ons ſtaat, derhalven, niets te doen, dan den hoofd-inhoud deezes Deels, even als van het andere, op te geeven; eene opgave, te noodiger, omdat noch Inhoud van zaaken, noch Register, in het Werk voorkomt. Een van beiden zou veelen welgevallig geweest zyn; dewyl men anders, in eene groote verſcheidenheid van voorvallen, om één enkele byzonderheid te vinden, zoms lange moet zoeken; 't geen zo ligt hadt kunnen voorkomen worden.

Volgens belofte vinden wy hier gewaagd van den Toeleg op *Friesland*, bovenal op *Stavoren* en de *Lemmer*. De *Frieſche* Burgers krygen den welverdienden lof, in het afweeren, beſtryden en doen wyken van den Vyand. —— Het gebeurde te *Genemuiden*, *Zwartſluis* en *Harderwyk*, vindt voeglyke melding. Een kloeke daad eeniger *Zwolſche* Burgeren wordt dus vermeld: „ Door den aftogt des Vyands uit de wateren van de *Zuiderzee*, de vaart op dezelve weder geopend zynde, vielen twaalf kloeke gewapende Burgers te *Zwolle* op het denkbeeld, dat 'er hier of daar wel eenigen buit te behaalen zoude zyn. Tot dat einde begaven zy zich, onder Kommando van den Artillerie-Kapitein ELLOKMAN, te Ge-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1801, bl. 359.

Genemuiden, aan boord van een visschers pink, en zeilden daarmede naar het Eiland *Urk*, alwaar zy twee der uit *Friesland* geroofde of ontvluchte schepen vonden. Na eenige schoten met hunne boxen op dezelve gedaan te hebben, maakten zy 'er zich meester van, en bragten dezelve te *Genemuiden* binnen. Behalven de hoofdlaading dier schepen, bestaande in Boter, vondt men ook in dezelve eene menigte zilveren beugels, horologien en andere kostbaarheden. Geen zucht om zich te verryken, maar zuivere vaderlandsliefde de dryfveer geweest zynde dier onderneeming, gaven de edelmoedige kapers, toen zy met hunnen buit te *Zwolle* aangekomen waren, openlyk hun hartlyk verlangen te kennen, dat zy in de gelegenheid mogten gesteld worden, aan de eigenaars de door hun prys gemaakte geroofde goederen wederom te kunnen ter hand stellen."

Staande den vrugtloozen aanval op *Friesland* en *Overyssel*, was de laatste Divisie *Russische* Hulpbenden, ruim twee duizend man, op de *Helder* aangekomen; en bleek nu spoedig het vast besluit, om de rust, die geduurende eenige dagen by het Leger des Hertogs van YORK plaats hadt, in eene verdubbelde werkzaamheid te veranderen. Van de zyde onzes Landsbestuurs was niets onbeproefd gelaaten om zich desgelyks te versterken, en den vyand spits te bieden. Hierop volgde de slag, op den tweeden van Wynmaand geleverd, door VONK breedvoerig beschreeven. „ Volgens de opgave van den Hertog van YORK bestondt zyn verlies dien dag in vier honderd en zeven dooden, één duizend vyf honderd drie en twintig gekwetsten; terwyl hy het verlies aan onze zyde op omtrent vier duizend man begroot, waaronder twee à drie honderd Krygsgevangenen, en zeven stukken Kanon, met eenige ammunitie-wagens." Aan den voet der bladzyde merkt de Schryver op: „ Ongetwyfeld is de berekening van ons verlies op dien dag aanmerkelyk vergroot. Men vindt dienaangaande geene officieele opgave van onze zyde. Alleenlyk consteert uit een openlyk bericht, door de Municipaliteit van *Amsterdam* aan de Inwoonders dier plaats gegeeven, dat, volgens zeggen van den Generaal BRUNE, ons verlies in de bataille van den tweeden October zo groot niet geweest is, dan [als] dat van den tienden September; wanneer hetzelve, aan dooden, gekwetsten en vermis-

ten,

ten, bedroeg één duizend zeven honderd negen en vyftig manſchappen."

Het terugtrekken onzer Legermagt, het voortrukken der vyandlyke, en derzelver komst in *Alkmaar*, was het gevolg van dien ſlag. Der *Oranje-yveraaren* aanvanglyke toomlooze woede, te dier Stede, vinden wy opgetekend; doch tevens vermeld, hoe de ingetrokken troepen, volgens gegeeven woord, de rust en goede orde handhaafden. Der Oproerigen naamen ſtaan hier vereeuwigd; en het voorgevallene binnen *Alkmaar*, geduurende het kortſtondig verblyf der *Britſche* troepen, leeren wy kennen uit een Afſchrift van het Register der Decreeten van het Adminiſtratief Beſtuur dier Stad. Een zeer geſchikt ſtuk, en met toelichtende byzonderheden doorvlogten. De Schryver laat 'er op volgen eenige belangryke en niet algemeen bekende merkwaardigheden, voorgevallen ſtaande dit korte tydvak.

Tot aan den tyd van het intrekken der *Engelſchen* binnen *Alkmaar* hadden de voorſtanders van *Oranje*, in de nabuurſchap dier Stad, zich vry rustig gedraagen; „dan door deeze gebeurtenis de kans dier verblinde menigte gunſtiger geworden zynde, konden veelen zich niet langer bedwingen, en vierden ook den ruimen teugel aan hun onbegrensden yver voor het Ex-Stadhouderlyk Huis." Wat toen te *Egmond op den Hoef* voorviel, wordt vermeld; van *Graft* is 'er een gedetailleerd Verbaal geplaatst, vol Boerſche onbeſchoftheden. Niet zonder characteriſtieke trekken ſpeelen drie *Jooden* in de *Ryp* een oproersrol. *Heyloo*, *Limmen* en *Avenhorn* leveren byzonderheden op, den Burgeren tot eere ſtrekkende.

Des Generaals BRUNES gunſtige ſtelling, naa zyn terugtocht op de *Beverwyk*, werd, den zesden van Wynmaand, aangetast. Het gevolg daarvan was de ſlag, waaraan zo veel hing, die zo veel beſliste, die van 's morgens ten zeven tot 's avonds ten agt uuren duurde; wanneer ons verlies in ruim veertien honderd man, dooden, gekwetſten en krygsgevangenen, beſtondt; terwyl dat des Vyands, volgens zyne opgave, ruim twee duizend vyf honderd man bedroeg. In eene aantekening maakt de Schryver met lof gewag van het verrigte der Municipaliteiten van *Haarlem* en de *Beverwyk*. Schoon deeze aantekening vry breed zy, hadt dit gedrag wel verdiend in het lichaam des Werks te ſtaan, en in meer.

by-

byzonderheden opgegeeven te worden, welke den Schryver niet onbekend konden weezen, en althans by de Municipaliteiten en Burgers dier Plaatzen nooit uit het geheugen zullen gaan. — In deezen ſlag, meester van het Slagveld gebleeven, wanneer, volgens geloofwaardige berigten, zo als in eene aantekening vermeld wordt, de *Bataafſche* Huſaaren en het tweede Bataillon der eerſte halve Brigade *Bataafſche* Infanterie, aangevoerd door den Major HACHENBACH, door hunne onverſchrokke aanvallen, den zegepraal van dien dag ten onzen voordeele deeden keeren, trok YORK terug. BRUNE rukte voorwaards, bezette *Alkmaar* op nieuw; en betrokken de onzen de ſtellingen, welke zy op den ſlag van den tweeden verlaaten hadden, naa het bemagtigen van eenige wagens, het maaken van een honderd krygsgevangenen, en het veroveren van twee veld-hospitaalen.

Van het voorgevallene te *Enkhuizen* voorheen, van den negentienden tot den een-en-twintigſten September, gewaagd hebbende, deelt hy hier het Verbaal mede van 't geen in die Stad, geduurende het verblyf des Vyands, is voorgevallen, gerekend van het oogenblik dat het Gemeente-Beſtuur van deszelfs posten op eene onwettige wyze werd ontzet, tot het oogenblik dat het in dezelve wederom is herſteld geworden; en gaat dit met eenige daaraan toegevoegde byzonderheden gepaard. Even zo wordt het verlaaten van *Medenblik* beſchreeven; het gedrag der *Engelſchen*, ſtaande hun verblyf te dier Stede, naar eisch vermeld; en het gruwzaam, deels volvoerd voorneemen der Brandſtichting, met welverdiend afſchuwen gedagt.

De benaauwing der *Engelſchen* op den weder betrokken uithoek, het ongunſtig wordend Saiſoen tot het verkrygen van toevoer, het ontruimen der *Zuiderzee* door den Admiraal MITCHEL, maakten het den *Engelſchen* en *Ruſſen* geraaden, op den voorheen weinig verwagten aftocht bedagt te weezen. „ Hy berekende, zegt onze Geſchiedſchryver, met regt, in deeze hachlyke geſteldheid van zaaken, zeer zeker alle de gevolgen, welke het welgelukken van een laatſten en krachtdaadigen aanval van de *Fransch-Bataafſche* Armée voor de zyne zou kunnen te wege brengen." En hieraan is het dan ongetwyfeld toe te ſchryven, dat hy de gevraagde nadere Inſtructien van zyn Gouvernement niet afwagtte, maar zogt

zogt te daadigen. De bekende Briefwisſelingen deswegen, en het geſlooten Verdrag, waren het gevolg; alsmede dat, binnen den geſtelden tyd, de *Engelsch-Ruſſiſche* Armée den *Bataafſchen* grond verliet. Meer bezield zou men de beſchryving van dien aftocht hebben mogen verwagten.

Preezen wy de Plaaten des voorgaanden Deels ten hoogſten, de twee in het tegenwoordige, althans de laatſte, bevallen ons even zeer. Zo koel de Beſchryving des Aftochts is, zo bezield is de Plaat, denzelven verbeeldende. Het Naberigt des Boekhandelaars, wegens zyn oogmerk, om, door dezelfde handen, nog twee Plaaten te doen vervaardigen, als eene, voorſtellende den Slag by *Bergen*, in welken een groot aantal *Engelſchen* en *Ruſſen* en de Generaal HERMAN krygsgevangen gemaakt werden, en de andere een der voornaamſte gevallen in de Bataille by *Castricum*, zal zeker goedkeuring wegdraagen. — Hoe veel ook de Schryver, in het lichaam des Werks, van oorſpronglyke Stukken geplaatst hadt, bellaan egter de *Bylagen* omtrent de helft van dit Deel. Men heeft de agtergevoegde Lyst ſlegts in te zien, om van derzelver aangelegenheid overtuigd te worden.

De Rhyn, of Reis van Utrecht na Frankfort, hoofdzaaklyk langs de Oevers van den Rhyn, door T. COGAN. *Uit het Engelsch. 4de en 5de Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. *In gr. 8vo.*

„ Wy hoopen, dat het vervolg deezer Reize ons op eenen „ minderen tydsafſtand zal ter hand komen," was onze wensch, by de aankondiging van het 3de Stuk (*); deezen zien wy voldaan, en verwylen niet met de bekendmaaking; te minder, daar ons ook het 5de Stuk, waarmede dit onderhoudend Werk volkomen is, en een bekwaam Boekdeel van 636 bl. uitmaakt, is ter hand gekomen. Beide deeze Stukken zyn dermaate aan elkander verknogt, dat wy 'er voegelyk teffens verſlag van kunnen geeven.

COGAN zet de Reis na *Mentz* voort, in den XXXVIſten Brief. Sterker voorbeeld van Luiheid in Landsbedienden, ſchoon deeze maar al te veelvuldig elders aangetroffen worden, in zaaken van hooger belang, herinneren wy ons niet aangetroffen te hebben dan hier op den weg na *Mentz*. „ De Tol-

(*) *Zie onze Vaderl. Letteroef.* voor 1801. bl. 535.

Tollenaars, in plaats van uit een nabuurig huisjen voor den dag te ſpringen, om het hek te openen en uw geld te ontvangen, zitten, of het hun niet aanging, voor het venſter van hunne eigene woning, en maaken het hek open, door middel van een katrol en touw, dat in hunne kamer uitkomt; de voerman is genoodzaakt van den bok te klimmen, en de gedwongé offerande in eene busch te werpen, die aan de muur of het venſter hangt. Deeze twee tolhekken aan de brug van *Mentz* waren op eenigen afſtand van elkander, en wy waren genoodzaakt het omtrent onze veiligheid op de makheid en ſtilheid van onze paarden te laaten aankomen, terwyl onze voerman van het eene tolhek na het andere ging, om den eisch van elken tollenaar te voldoen." De beſchryving van *Mentz*, die voorts deezen Brief vult, is in den uitlokkenden ſmaak des Reizigers opgeſteld. Zo is mede het verſlag van het Keurvorſtlyk Paleis, waarmede de XXXVIIſte aanvangt, en van het Buiten Lusthof *Ma Favorite*. Met genoegen zal men nevens hem den Baron DUNNEWALD bezoeken, en daar gemaakte aanmerkingen over het onderwys door zinnebeelden leezen.

Mentz, onder de mededingende Steden na de uitvinding der Drukkunst, geeft den Reiziger gelegenheid om zich over dit Geſchiedkundig verſchil breed uit te laaten, en 'er van den XXXVIII tot den XLIſten Brief zich mede bezig te houden: zo dat geen gering gedeelte van dit 4de Stuk daaruit beſtaat. Dit onderwerp is, gelyk COGAN te regt aanmerkt, veel meer en breedvoeriger behandeld op het Vaste Land dan in *Engeland*, en oordeelt hy zynen Vriend dienst te zullen doen met 'er over uit te weiden, de onderſcheide eiſchen op die uitvinding naa te gaan en te beoordeelen; waartoe hy zich, als een Buitenlander, min bevooroordeeld keurt dan anderen. Met veel oordeels en onderſcheidings worden de eiſchen overwogen en getoetst; en hebben wy, ſchoon met de gedagten van reeds bekende zaaken te zullen leezen deeze Brieven aanvangende, zeer veel voldoenings in dezelve gevonden. Wy melden alleen het beſluit: „Zyn wy uit de bovengemelde toepaſſing van elks recht op deeze eer, en uit onze aanmerking over dezelve niet volkomen gerechtigd om te beſluiten, dat *Haarlem* de plaats, en LAURENS COSTER de Perſoon (de Uitvinder) was, dat de kennis der uitvinding van daar naar *Mentz* in overgebragt, daar zy onbetwistbaar zeer gewigtige verbeteringen heeft ontvangen, en dat de zo gewilde uitgaven, die te *Mentz* gedrukt wierden, by deeze verbeteringen gevoegd, de oorzaaken waren, dat de *Haarlemſche* pers zoo lang verſtooken is geweest van de eer, waarop zy zulk eene billyke aanſpraak hadt." —— Schoon COGAN deeze dorre ſtoffe onder zyne pen alle mogelyke leevendigheid byzet, was hy gevoelig over de droogte, en tragt die te verdryven, door met zyne Vrienden een

fris-

fikſen teug Rhynwyn te drinken, onder de uitboezeming van ag, op den Vinder, de Verbeteraars, en de Drukkunst paſſende Conditien, beſlooten met een Zang.

Wisbaden bezogt hebbende, beſloot de Reiziger met zyn gezelſchap ook *Frankfort* te bezoeken. Met de Reis derwaards vangt de XLIIſte Brief aan. De uitſteekende Luſtplaats van den Tabak- en Snuifverkooper BOLONGARO wordt in 't voorbygaan beſchreeven. —— De vergelyking, door COGAN tuſſchen de *Hollanders* en *Duitſchers* te *Frankfort* gemaakt, is niet ten voordeele van de eerstgemelden. „ De *Duitſchers*," ſchryft hy, „ zyn oneindig meer gezellig dan *de Hollanders*. De ryke klaſſen houden, in de *Stad en op 't Land, meer* maaltyden en meer gezelſchap met hunne kennisſen, *dan in Holland* de gewoonte is, en de laager klaſſen maaken ſomtyds partyen, en gaan naar buiten, daar zy, terwyl zy zich zelven vermaaken, het tooneel voor den aanſchouwer vervrolyken. *Gy hebt geen denkbeeld van de rust en ſtilte van het leeven van een Hollander op het land. Schoon* hunne Kooplieden *nooit zeer leevendig zyn, gaan zy egter* naar hunne buitenplaatzen om *de eenzaamheid* te zoeken, om ſtilletjes te leeven, en veelen hunner laaten zich, ondanks de menigte paarden, die in hunne ſtallen pronken, en de fraaije koetzen, die in hunne koetshuizen ſtaan, niet anders dan van de Stad naar buiten, en van buiten naar de Stad ryden, zonder het land rondom hunne buitenplaats te bezoeken, of eenig gezelſchap te zien, uitgezonderd een of twee maalen in het jaar de familie." —— *Hoewel* COGAN, *door een lang verblyf in Holland, den Hollander wel kende, en 'er zeker hier en daar gevonden worden, op welken deeze beſchryving paſſe, zyn 'er gelukkig uitzonderingen, en weeten veelen beter en meer gebruiks van hunne Buitens te maaken.*

De vreemde handelwyze, aldaar door de *Lutherſchen* ten opzigte van de *Calviniſten* gehouden, als welke laatſten geen vryheid hebben om hunnen Godsdienst in de Stad te verrigten, terwyl het den *Roomſch-catholyken* ten vollen vryſtaat, geeft den Reiziger aanleiding tot eenige aanmerkingen over de handhaaving van den openbaaren Eerdienst, welke door veelen wel mogen geleezen, naagedagt, en in 't werk geſteld worden. COGAN beſchryft de Hoofdkerk, die, ſchoon de *Lutherſche* Godsdienst de heerſchende is, egter aan de *Catholyken* behoort; de *Rower*, of het Stadhuis, met der Keurvorſten Kamer; geeft berigt van de *Gouden Bulle* van Keizer CAREL DEN IV. De toen aanſtaande verkiezing en krooning van den Keizer geeft hem gelegenheid om op te merken, welk een drukte en voordeel dit aan *Frankfort* ſchonk; alsmede om een verhaal mede te deelen van die Plegtigheden: dit vangt hy met *den XLIIIſten Brief* aan; en ontmoeten wy daarin narig-

rigten, niet aan te treffen by andere Schryvers, over deeze dikwerf beſchreevene plegtigheden. Men kan, dezelve leezende, zich by veele meer van haaren onthouden. Dan in eene Aanteekening vermeldt ons de Reiziger: „ Alzo alle de plegtigheden, die in dezen en den volgenden Brieve beſchreeven worden, by de verkiezing van den tegenwoordigen Keizer zyn ingeſteld, het geen geſchiedde na dat deeze Brieven geſchreeven waren, is het te denken, dat men dezelve by eene volgende gelegenheid niet meer zal in acht neemen, en misſchien kan als verhaal beſchouwd worden als eene historie van het voorleeden, die niet meer herhaald zal worden." Dank zeker de voorzeetende Verſchting!

De XLIſte Brief, de eerſte in het 5de of laatſte Stuk, behelst de verzameling van de Kies- en Kroonings-plegtigheeden. De wydvermaarde *Frankfurter* Miſſe maakt het onderwerp uit van den XLVſten Briefs. De Boekhandel wordt niet vergeeten, en zelfs de Letterkunde en Geleerdheid der *Duitſchers* gemeurt, met andere byzonderheden, daartoe betrekkelyk, die men met vermaak zal leezen. Met den XLVIſten Brief vangt de reizigers te water aan. Wy kunnen onszelven de moeite niet wel getroosten, om onzen Leezeren, tot vermaaklykheid, het voornaamſte mede te deelen van de gerigten, die zyn op den weg te water van *Mentz* tot *Bonn*, meer dan zoo veel Engelſche myten, het oog onophoudelyk bezig houdende door de ſpoedige opvolging van treffende tooneelen.

„ Neem," ſchryft hy, ten bewyſe van de onmogelykheid om eene volmaakte Letterſchildery van dit alles te geeven, „ neem dan, voorerſt, myne begunſtigde Rivier den *Rhyn*, plaats op dezelve vaartuigen van verſchillende grootte, met den ſtroom afzwevende, of door paarden tegen den ſtroom opgetrokken worden. Geef deeze Rivier verſchillende draaijingen, verſchillende breedten; maar maak haar nooit zoo eng, dat zy haare gracieuſheid verliest. Laat haar dan ſnel vlieten, door de vermeerdering van haare wateren uit de mindere Rivieren, die trotsch zyn op haare vereeniging en zamenſmelting met de groote, of door felle regenvlagen, die ontelbaare kleine ſtroompjens van de bergen doen afloopen, of laat haar zich ſchynen te ſpoeden door de enge paſſen, door trotſche ſteile rotzen gevormd, als met oogmerk om haar den doorgang te ſluiten. Laat haar nu haare wateren, als een groot ſtil laken, uitſpreiden, als of zy rustte van de vermoeidheid van haare onſtuimige beweeging. Gy kunt de oppervlakte van den *Rhyn* by gelegenheid afwiſſelen, door derzelver ſtroom met eilanden te verſieren, en deeze kunt gy *vormen* van eene overhangende dorre rots, of met gras bedekken en met boomen opſieren. Laaten op ſommige plaatzen de kronkelingen van rivieren gezien worden in eene aanmer-

ke-

vrolyke uitgeſtrektheid, en laaten zy op andere tusſchen de rotzen verlooren gaan. Daar het bed van de Rivier het breedst uitgeſpreid, en het gezigt van derzelver ſtroom uitgeſtrekter is, zult gy de vlakten ter wederzyde zoo vrolyk en vrugtbaar maaken als mogelyk is; of, om het tooneel nog te wisſelen, aan de eene zyde van de Rivier hooge rotzen zetten, en aan de overzyde eene open welbebouwde vlakte. Gy zult ſomtyds den grooten Stroom uit het oog verlieſen, door zyne ſchielyke wending om eene ſteile rots, of gy kunt hem in ſchyn opſluiten door eene rei bergen tegen u over; maar dan bid ik u, deszelfs kanaal naar evenredigheid te verdiepen, opdat hy met ernſtige deftige waardigheid tusſchen de loodrechte rotzen mag doorvloeijen, die dreigen hem gevangen te houden.

„ De keten bergen en rotzen, die langs de zoomen van den *Rhyn* liggen, byna onafgebrooken van *Mentz* tot *Coblentz*, en van *Andernach* tot *Bonn*, kunt gy in zulke verſchillende gedaanten vormen, hoogten en graaden van helling geeven, als u behaagt. Gy kunt eenige aftekenen, als hunne oppervlakte tot den graanbouw aanbiedende, of vriendelyk een ſchoot vormende voor de moestuinen of een hutjen, ſommige u dadelyk toelachende met den naderenden oogst, over andere den ploeger, het vermoeid kouter volgende, en de traage oſſen langs de ſteenige oppervlakte dryvende, aangemoedigd door de hoop van toekomenden overvloed; maar de meeste zult gy met wyngaarden bekleeden, aan welke de druiven-trosſen hangen, en eenen weelderigen overvloed beloven, ſommige die den landbouw afwyzen, andere met bosſchen en wouden verſierd, die door de Natuur geplant zyn. Zyt niet ſpaarzaam op Dorpen, die gy aan de oevers der Rivier zult plaatzen, en, al zyn zy zeer arm, evenwel nog vergenoegd en gelukkig zult doen uitzien.

„ Plaats, op voeglyke afſtanden, groote Steden. Laaten haare ſpitzen door haare hoogte boven laagere gebouwen praalen; maar de groote meerderheid der bergen toonen, welke zy te vergeefs tragten te evenaaren. — Beſcherm en verſchrik deeze ſteden met kasteelen van verſchillende gedaanten en grootten, op de ſteile rotzen in derzelver nabuurſchap gebouwd. Verſpreid eene heilige ſtaatigheid over uw landſchap, door het tusſchenvoegen van Kloosters en Abdyen. Wek de denkbeelden van vervallen grootheid en vervloogen godsdienſtigheid op, door de menigte, die reeds tot puinhoopen vervallen zyn. Sommige van deeze overblyfzelen zult gy tekenen van hunne voorige ſterkte of verbaazende grootte verleenen; in andere zult gy een eenzaam toorentje laaten, met klimop bemanteld, en laat de dag, door de venſtergaten of het portaal ſchynende, toonen, dat de tyd zyn werk byna voltooid heeft.

„ Gy kunt, terwyl gy met den ſtroom afdryft, uit uwe boot na r boven kyken, en den wyngaardenier op eene ontzaglyke hoogte boven u zynen wyngaard zien ſnoeijen. Gy mogt uwe vrees voor zyne veiligheid laaten bedaaren, door het ontdekken van muuren van ruwe ſteenen, op verſchillende hoogten van de ſteile ſchuinte gebouwd, om de afvallende aarde tegen te houden, opdat het in vrugtbaare groefaarde verandere. Anderen zult gy iei en tuffteen van verre afgelegen landen zien verzamelen; anderen zilver-erts, of andere kostbaare metaalen, uit de zyden der bergen zien graaven." —

De XLVIIſte Brief brengt ons van *Mentz* tot *Johannes-Berg*; de XLVIIIſte van daar tot *Bacheraeh*; de XLIXſte tot *St. Goar*, en de Lſte te *Coblentz*. Wy hebben geen plaats, om de byzonderheden, hier, onder den weg, opgemerkt en beſchreeven, op te noemen. By gelegenheid worden door Drink- en andere Liederen, die een bekwaamen vertolker gevonden hebben, de voorvallen bezongen, ter aangenaame afwisſeling. — Aan den *Rÿn-wyn* en deszelfs byzondere ſoorten is de Lſte Brief toegewyd, en heeft dit ſlot: „ Ondanks de ſchilderagtige tafereelen, welke zoo veele wyngaarden aan het gezigt vertoonen, ondanks het aangenaam denkbeeld van weelderige vrolykheid, dat zy opwekken, zyn zy egter geenzins de voornaamſte zegen in een land. Het is een vaste ſtelregel, op ondervinding gegrond, dat daar, waar de wynſtok meest geteeld wordt, de meeste armoede heerscht. BACCHUS, hoe veel vrolykheid by ook moge opwekken, ſchenkt de gunſten van CERES niet, alſchoon hy, door de geesten te vervrolyken, voor een tyd, het kwaad, dat hy doet, mag verbergen. Wyn is eene weelde, die noch voedzel noch kleeding aan den boer kan verſchaffen, en de weezenlyke behoeften van het leeven zyn altyd duurst, daar deeze overtolligheid het hoofdartykel van zorg en koophandel wordt. Zy worden gekogt als vreemde waaren, en by gevolg voor eenen hoogen prys. — Ik moet ook opmerken, dat geene ſoort van handel wisſelvalliger is dan het druivenſap. De lekkerheid van deeze wynen maakt alle hunne waarde uit, en deeze lekkerheid hangt van zoo veele wisſelvalligheden af, dat de hoop van den wyngaardenier en van zyne afhangelingen geduurig te leur wordt geſteld. Naardien veele opvolgende ſlegte jaaren zoo ſchadelyk zyn voor den eigenaar, heeft hy geen ander middel om zich te redden, dan den wyngaardenieren laage daggelden te geeven, en de wyngaardenier wordt in elk ongunſtig jaar tot een ſtaat van byna volſlagen armoede gebragt."

Met den LIIſten Brief worden wy van het beſchreeven *Coblentz* tot *Nieuwied* gebragt, en de volgende Brief doet ons de

de laatstgemelde plaats en het geluk der Inwoonderen nader kennen. Wy neemen ſlegts het begin over: „ De tegenwoordige Prins van *Nieuwied* is, in navolging van zyne voorouderen, de vriend en vader van zyn volk. Hy ſtaat alle wegen in, om hun nyverig en gelukkig te maaken; niet alleen door alle fabrieken en trafieken aan te moedigen, maar ook door alle Godsdienst-ſecten een volkomen vryheid te geeven. *Joden*, *Hernhutters* of *Moraviſche Broeders*, *Katholyken*, *Lutherſchen* en *Proteſtanten*, mogen den algemeenen Vader, elk op zyne wyze, dienen, en worden dus gewend, elkanderen als broeders te beſchouwen. Kinderen van een zelfden Vader, onderdaanen van dezelfde zedenlyke regeering, even-gelyke ſtreevers naar een toekomſtigen gelukkigen ſtaat zynde, leeren zy denken, dat de artykelen, waarin zy overeenſtemmen, van oneindig grooter gewigt zyn, dan die, waarin zy verſchillen, en dat de kleinigheden van beſpiegelende denkbeelden de eerſte pligten van broederlyke liefde niet kunnen vernietigen. De *Proteſtantſche* is de heerſchende *Godsdienst*; maar, zoo veel wy verneemen konden, heeft hy geen ander voorrecht dan de Kerk-klok te mogen luiden, en de navolgers van andere Seften, in plaats van door dat gelui geërgerd te worden, regelen de uuren van hunnen Godsdienst insgelyks naar dat gelui."

Nieuwied leverde in den Jaare 1791 in haaren omtrek Oudheden op, in den LIVſten Brief beſchreeven. De Reiziger, zo veel tot lof des *Rhyns* gezegd hebbende, verzwygt de nadeelen niet, door de overſtroomingen deezer Riviere veroorzaakt. De LVſte Brief vermeldt ons het voornaamſte op de reis van *Andernach* tot *Bonn*. Deeze ſluit de *Reis langs den Rhyn* van den Heere COGAN, die ons vermaakt en onderweezen heeft, en onder de veelvuldige beſchryvingen van den *Rhynſtroom* eene eerſte plaats verdient.

Aandacht op Gethſemané en Golgotha, of Overdenkingen over Jeſus Lyden, door R. WOUTERS. *Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In gr.* 8vo. 12 *bl.*

Een welvloeiend Vers, 't welk door hun, die aan den meest aangenomen leertrant, in 't Hervormd Kerkgenootſchap, omtrent de borgtochtelykheid van 's Heilands lyden en dood, gewoon zyn, met genoegen zal geleezen worden. Zie hier eenige regels:

Wat ſtortte, ô Hoft de Heiland klagten,
In de allerakligſte aller nachten,

Toen Hy lag op uw' grond ter neêr?
Wat zuchtte Hy daar keer op keer,
In 't draagen van Gods vloek en toorn?
Wat bitter lot was Hem beſchoren!

Hy bad in deeze duisternis:
„Myn Vader! zo het mooglyk is,
„Neem dan van my dien bittren beker.
„Verzacht myn ſmart, geſtrenge Wreeker!
„Maar, kan 't niet zyn, dan zwyg ik ſtil,
„En blyf gehoorzaam aan uw' wil."

[Is dat denkbeeld van *geſtrengen Wreeker*, zo het al op zich zelven goed te keuren ware, hier wel gepast, in den mond van Jeſus, die, volgends de Euangeliſche berichten, ook nu God niet anders, dan *Vader*, en *myn Vader*, noemde?]

O Doodshoofdberg! wat zien myne oogen!
Myn Jeſus aan het kruis verhoogen,
Met 's menſchen ſchulden zwaar belaên;
Ja, zelfs zyn kruis in 't midden ſtaan
Van twee bekende Moordenaaren.
Niets kan die ſmaadheid evenaaren.

Hy klaagt, ſchoon vruchteloos: „My dorst!"
Ja, Hy, dit was de Levensvorst,
Moest, eer Hy wierd van ſmart ontheven,
Aan 't vloekhout, als doodſchuldig, ſneeven.
Hy moest voldoen aan 't hoogſte Recht,
Als onze borg, en 's Vaders knecht.

Myn ziel! word gy niet diep verſlagen,
Als ge overdenkt zyn bittre plaagen,
In 't boeten voor des menſchen ſchuld?
Zyn lyden met het grootst geduld?
Betreurt gy dan niet uwe zonden,
Die Hem aan 's ſchandlyk kruishout bonden?

FATHOM en MELVIL; door SMOLLET. *Met Plaaten. Den vyftienden Druk van het Engelſch vry gevolgd. IIde Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn. *In gr.* 8vo. 386 *bl.*

Hetgeen wy nopens het gering zedelyk doel van dit Werk, by de aankondiging van het eerſte Deel, gezegd hebben, moeten wy ook nu herhalen, alsmede onzen raad aan alle Bataafſche Vaders en Moeders, van zo veel mooglyk te zor-

borgen; dat dergelyke boeken door hunne kinderen niet gelezen worden. Grotendeels behelst toch ook dit Deel niets anders dan een verhaal van afschuwlyke schelmeryen, waaraan zich FATHOM blyft schuldig maken, en die hem doorgaans maar al te wel gelukken; en deze lage staat der wellust, en van allerlei soort van ondeugd, sterft toch nog, hoewel in armoede, zyn eigen dood; hetgeen gewis den braven Lezer zo wel als ons leed zal doen, daar de Schryver het immers in zyne hand had, om den bouswicht hier of daar op een schavot te helpen, en alzo, door eene treffende beschryving van zyn yslyk einde, ten minsten enigermate den nadeligen indruk had kunnen verhelpen, dien het weigeluk-ken zyner misdadige bedryven welligt kan gemaakt hebben op het hart van dezen of genen jeugdigen Lezer, wiens grondstellingen nog niet genoegzaam waren gevestigd. Het is waar, wy vinden nog iets van zyn berouw; maar dit is, in ons oog, weinig genoeg. Wy zullen het zo straks moeten opgeven; want door onze uitvoerige opgave van den inhoud des eersten Deels, bragten wy ons onder de verplichting, van ook nu den loop des verhaals te volgen.

Wy lieten FATHOM in de gevangenis. De bedrieger werd nu door de zynen bedrogen; en RATHKALI, in stede van hem te redden, maakt zich meester van alle FATHOMS bezittingen, en verdwynt daarop. Zyn Procureur is, dit voelt hy, medeplichtig; dan zyne wraak is onbeheerscht, en hy moet, uit vrees voor nieuwen ramp, van dezelve afzien. Wy gaan het gezelschap, dat hy in den herberg vond, met stilzwygen voorby, alzo dit niets doet tot den draad van het verhaal. Toevallig wordt hy daar ontdekt door ADOLPH, den jongen Graaf VAN MELVIL; deze wist nog niets van zyne lasgheid en schelmery, schonk hem op nieuw zyn vol vertrouwen, en maakt met TRAPWEL zeker verdrag, waarvan het gevolg was, dat FATHOM uit de gevangenis ontslagen werd. De schelm, dit spreekt van zelven, had eene verdichte geschiedenis van zyne rampen gereed; en de jonge Graaf, niets kwaads vermoedende, bragt zich, door FATHOM te redden, zelve in grote ongelegenheid. Hy had zich, daar zyn Vader hem niet veroorloven wilde, eene buitenlandsche reis te doen, heimlyk van zyne familie verwyderd; en op zyne reizen het hart gezet op eene jonge Dame van aanzien, en haar zo wel als zichzelven door deze liefde aan grote gevaren blootgesteld. Eindlyk was zy met hare Moeder naar Engeland geraakt, waar ADOLPH voor haar zorge droeg. De Moeder was nu onlangs overleden. Hy aanbad het meisje; doch bedwong zyne genegenheid, begrypende, dat hy door een overhaast huwlyk haar en zichzelven bederven zou. Zyn Vader was overleden gedurende zyn afzyn, zyne Moeder aan den Graaf TREBASI

getrouwd, door welken hy bericht had, dat hy geheelenal van het recht van opvolging was uitgeſloten; en zyne Zuster werd door den Stiefvader op het hardst behandeld. Hy wilde nu zelve naar Duitschland, en beproeven of hy zyne rechten niet zou kunnen doen gelden. FATHOM vormde terſtond het plan, om zich meester te maken van MONIME (dit was de aangenomen naam van MELVILS beminde); en toen hy deze Schoonheid zág, werd hy in dat plan bevestigd. Het geluk den booswicht, na enigen tyd, de geliefden onderling elkander te doen verdenken, in beider vertrouwen te blyven, en ieder afzonderlyk mondgeſprek voor te komen, dat het misverſtand kon wegnemen. In beider oog blyft hy een eerlyk man. MONIME verlaat MELVIL; en deze zoekt haar niet weer op. De jonge Graaf wordt, na vele teleurſtellingen, ondersteund door enen braven Jood, en vertrekt naar Duitschland. Beide de geliefden zyn volkomen overtuigd van elkanders trouwloosheid. Kort daarop ontdekt MONIME, wat de eerlose FATHOM bedoelde; hy gebruikt geweld; toch zegepraalt hare deugd, en de Voorzienigheid geeft haar onverwacht ene vriendin en beſchermſter. De ſchrik bragt haar zeer naby den dood; en gelukkig kan men FATHOM in den waan brengen, dat zy werklyk overleden is. Nu ſpeelt de verachtlyke gelukzoeker de rol van Geneesheer. Door vele kunstgrepen gelukt het hem eindlyk, enigen opgang te maken; en hy was op het punt van zyn fortuin te maken door een huwlyk met eene oude Dame, welkers Dochter hy eerst in het oog had, en die de dwaasheid had van op hem te verlieven, toen deze onverwacht, en voor hem zeer ontydig, ſtierf; en nu was 't natuurlyk, dat de Dochter alle gemeenſchap met FATHOM afbrak. Intusſchen verleidde hy de Vrouw van zekeren Kerkleeraar tot ontucht; en dit wikkelde hem in een zeer kostbaar Proces, en hy verloor als Geneesheer zyn crediet geheelenal. Hy liet toen het oog vallen op een zeker Landmeisje; en het zou hem gelukt hebben, zich door haar uit zyne ſchulden te redden, zo men hem niet verraden had. Hy verzogte zich toch weder enig geld, door zekere Dieſegge, op eene listige wyze, te lokken in enen voor haar geſpannen ſtrik, en huwde gelukkig een welgegoed Weeuwtje. Dan ſpoedig na het huwlyk ontdekt de Vrouw, dat zy zich aan enen eerlozen verbonden heeft, en is vooral gebelgd door de hoogstwaarſchynlyke beſchuldiging, dat haar Man reeds vooraf gehuwd was aan zeker ſchepſel van geringe afkomst, dat toch niets meer was dan zyn byzit. Door de maatregelen, die zy nam, kan hy zyn huwlyk niet bewyzen, en wordt door haar in rechten vervolgd. Hy wil zich redden door de vlucht; doch raakt, door criminele aanklachte van zyne Vrouw, in hechtenis; dan, behoorlyk afſtand doende van allen recht uit hoofde van

zyn

lyn huwlyk, komt hy vry; doch een zyner ſchuldeiſchers bezorgt hem ſpoedig weder in het zelfde verblyf.

„ Zulk een rampzalige ſamenloop van omſtandigheden maak„ te een diepen indruk op den geest van onzen gelukzoeker: „ hoe groot zyn moed ook ware, dezelve was tegen dezen „ ſtroom van ongelukken niet beſtand: alle bronnen van uit„ komst waren geſtopt: zyn vernuft verliet hem, en zyne ge„ moedsbewegingen begonnen (zo als gewoonlyk het geval is) „ eene geheel andere wending te neemen. — *Wat heeft het my* „ *gebaat*, dus begon hy zig zelven af te vraagen. *dat ik het* „ *pad der eere, en den weg der deugd verlaten heb? waartoe* „ *heeft het misbruik myner bekwaamheden my gediend?* enz. De„ ze bedenkingen, die zekerlyk, wanneer de roede des tegen„ ſpoeds zig niet knellende by hem hadde doen gevoelen, „ door de beſchouwing van de ongelukken van anderen niet „ in hem opgekomen zouden weezen, waren by hem derhal„ ven de voordbrengſels van een grievend gevoel van eigen „ elenden: voor de eerſte keer werden zyne wangen bevoog„ tigd door traanen van berouw en van hartzeer: gedurende „ een geruimen tyd hield hy zig onledig met de ernſtige be„ ſchouwing van zyn voorig leven, en beſloot hy eindelyk „ om het voortaan te verbeteren."

In deze gevangenis vond hy de door hem bedorvene, ons uit het vorige Deel bekende, LEONORE; hy trouwt haar nu; zy was weer tot haar verſtand gekomen, had eenigen koophandel begonnen, was daarin niet gelukkig geweest, en zat hier om *ſchulden*. *Onvermogende ſchuldenaars* werden door een Acte *van het Parlement in vryheid geſteld; dus ook* FATHOM en LEONORE: *zy leefden nu in de bitterſte armoede, en hy werd door wroeging gefolterd.* MELVIL *vindt hem nagenoeg ſtervende*; houdende eenen brief in de hand, aan hem gericht, waarin hy zyne misdaden beleed. MELVIL vergaf edelmoedig, en hielp zo veel hy kon. Dezen had het geluk gediend; hy was in zyne goederen en rechten herſteld, en nu naar Engeland gekeerd, om het graf van zyne MONIME te bezoeken: hier ontmoette hy den geest, zo als hy meende, van MONIME; maar zy was het zelve, die nog leefde voor hem; zy was SERAPHINE, de Dochter van zynen tegenwoordigen vriend en reisgenoot, zekeren ongelukkigen DON DIEGO, met wien zich nu ook alles ſpoedig ten besten ſchikt.

Ziet daar kort het hoofdbeloop en de ontwikkeling van deze, juist niet kwalyk geſchrevene, Roman, doch die wy waarlyk niet geloven dat zo menigmaal in onze taal zal behoeven herdrukt te worden als in het oorſpronglyke; en wy twyfelen zeer, of dit boek wel eigens enig nut zal doen.

HENRY. *Door den Schryver van* ARUNDEL. *Uit het Engelsch vertaald door* ELIZABETH BEKKER, *Wed.* A. WOLFF. *IIIde en IVde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Doll. *In gr.* 8vo. 489 *bl.*

De goedkeuring, die wy aan deze Roman gaven, toen wy de vorige Delen aankondigden, is geenzins verminderd, en met vrymoedigheid pryzen wy dezelve onzen Landgenoten aan. De edele HENRY blyft alzins beminnelyk, en verdient altyd hoogachting en bewondering. Zyne lotgevallen waren zeker ongewoon, en in meer dan één opzicht zware beproevingen; doch in alle omſtandigheden gedraagt hy zich naar de voorſchriften van plicht en eer. Hy verkrygt den wensch van zyn hart, zyne IZABELLA, en bekleedt eindlyk den hogen rang in de wereld, waarop zyne verdienſten hem recht gaven. Wy hebben al aanſtonds gezegd, dat de kunſtige ſaamenſtelling van deze Roman geen aaneengeſchakeld uittrekſel, geſchikt naar ons beſtek, gedoogt; waarom wy ons dan ook nu vergenoegen zullen, met voor onze Lezers iets, ter proeve van den ſtyl en ſchryftrant, af te ſchryven. Wy kiezen daartoe het ſlot van het *eerſte Hoofdſtuk* des *zifden Boeks*.

Nadat zich de Schryver geestig genoeg verdedigd heeft over de fouten en achteloosheden, die hy mogt begaan hebben, zegt hy, 'er zich ene te herinneren, waarvoor hy gene verſchoning hopen kan; deze namentlyk, dat hy de perſoon van IZABELLA niet beſchreven had; en na enige voorafgaande verontſchuldiging vervolgt hy dus:

„Het ongemeene en mismaakte kan men met woorden uitdrukken; maar volmaakte ſchoonheid moet men zien. Laat ik als Schryver volſtaan kunnen met te zeggen: IZABELLA was zo ſchoon als de vuurigſte minnaar zyne meesteres, als hy van haar droomt, kan begeeren, ja nog ſchooner, als de over zichzelf opgetogen ſchoonheid, wanneer zy zich in haaren ſpiegel beſchouwt, zich kan verbeelden te zyn. Evenwel in veele dingen ſchoot zy te kort by zommige vrouwen, die ik boven maate heb horen pryzen. Haare oogen konden dat niet uitdrukken, waarin deze vrouwen zo zeer uitmunten; als zy ſchitterden, was het door weldadige goedheid; als zy kwynden, was het door medelyden. Zy waren niet verſmadend genoeg om een zedig man in verlegenheid te brengen, niet genoeg aanlokkend om een' ſtouten knevel moed in te boezemen; goedaartigheid zweefde om haare lippen heen, die twee reien der helderſte witte paerels bedekten, nooit zich verachtlyk ſloten, en nimmer zich door den lach der zotheid vaneen ſperden. Haare ſtem was het muziek van den middeltoon; zy kon niet opklimmen tot een gemaakten ſchreeuw, niet afdalen tot een grommend ge-

gemompel. Haare bevelingen waren de uitdrukkingen van haar hart; — bedaard en ſtil, zo ver verwyderd van drift als hoogmoed; ligt en veerkrachtig, als zy tot hulp der ongelukkigen ſnelde. Zy gaf zich nooit het zwakke der ziekelykheid, of ging met de kleine tredjes der gemaaktheid. Zy danſte bevallig, doch niet als een danſeresſe van beroep. Zy beminde de muziek, doch muntte daar niet in uit. Zy had oogen voor de natuur, doch misvormde nimmer haare trekken door 't penſeel of de pen. Zy had voor haare jaren genoeg gelezen, en gebruikte haare kundigheden op de voordeeligſte wys. Zy konde haare gedachten in woorden of in geſchryf gemakkelyk en aangenaam mededeelen, doch zy bezat in eene grooter volmaaktheid de nog grooter gaaf, die ons in ſtaat ſtelt, met geduld en deelneming naar anderen te luisteren. Een eenig kind zynde, hadden de kibbelaryen tuſſchen broers en zusters nooit haar humeur verhit; de voorkeuze, die men anderen gaf, had niet één vonkje van afgunst in haare borst ontwikkeld. Opgevoed zynde door eene alleruitmuntendſte moeder, had zy geen omgang gehad met gouvernanten of dienſtmaagden; ook had zy onder de ſnappende juffertjes niet eene vriendin. Ik heb reeds aangetoond, dat zy zich bedroog, toen zy geloofde, dat haar hart zo geheel door kinderlyke liefde vervuld was, dat 'er voor geene andere genegenheid plaats in zyn konde. Doch toen zy ontdekte dat dit zo niet was, en de verdienſten kende van hem, dien zy beminde, trachtte zy dit echter nooit onder een bedrieglyken ſchyn te verbergen; nooit ſpeelde zy de Coquette, kwelde haaren geliefden HENRY ook niet door voorgewende vrees en gemaakte omzichtigheid; maar met eene oprechtheid, gegrond in de zuiverheid haarer denkbeelden, gaf zy hem te kennen hoeveel belang zy in hem ſtelde, zonder immer de nuttige regels der eer en kieschheid te vergeten.

„ Indien ik de verfynde zeden beledig, door de eenvoudige natuur te beſchryven, dan beſtaat myn antwoord hierin, dat ik my beroep op het hart myner Lezers, gelyk ik in een gelyk geval deed op dat myner Aanſchouwers. Laten zy eene wet maaken, volgens welke aan twyfelachtige karakters en dubbelzinnige uitdrukkingen allen toegang by de ſchoone ſeks verboden wordt; voor 't overige, ik ben een vyand van alle loosheid, en alle verborgene wegen, waardoor de menſchelyke natuur onteerd wordt. Zo iemand myner Lezeresſen geleerd heeft, dat geveinsdheid eene deugd in de vrouwen is, ik wil niet met haar redentwisten omtrent eene eigenſchap, waarby zy zich zo wel bevonden. Dit zeg ik alleen: geveinsdheid is geene deugd, die ik aan IZABELLA wil opdringen."

Mau-

MAURITZ *en* AUGUSTA, *of de Kinderen zo als zy behooren te zyn. Een Leesboek voor Ouders en Kinderen. Uit het Hoogduitsch door* P. C. WITSEN GEYSBEEK. *Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme, *1801. In gr.* 8*vo.* 201 *bl.*

Wy kunnen *deze Kinderen zo als zy behooren te zyn* aan Ouders *en* Kinderen van goeder harte aanbevelen. MAURITZ *en* AUGUSTA beandwoorden ten volle aan de verſtandige *en tedere* zorgen van hunne waardige Ouders. De ſtyl van dit *Werkje* is levendig en aangenaam; de toneeltjes zyn alle genomen uit den kinderlyken leeftyd; en de wederwaardigheden, die deze lieve kleinen treffen, zeer wel gekozen, leerzaam en aandoenlyk. Eindelyk wordt het genoegen van *deze* Kinderen volkomen, en hun geluk bevestigd: MAURITZ Moeder wordt de echtgenote van den waardigen Vader van AUGUSTA; en, het blykt van zelven, de voor elkanderen gevormde harten dezer kleinen zullen hen eens nog meer voor elkanderen doen gevoelen en worden, dan broeder en zuster. —— Wy willen iets voor den Lezer afſchryven:

„ Hoe ouder, grooter, en verſtandiger AUGUSTA wierd, hoe meer zy haare moeder in het huishouden van dienst kon zyn; en deze kon zich, als zy afwezig was, zo goed op haar verlaten als op zich zelve; want AUGUSTA was by alle bedienden van haare ouders zo zeer in achting en aanzien, dat geen een ondernam in haare tegenwoordigheid iets onbehoorlyks te doen. Maar al te dikwyls zyn in de voornaamſte huisgezinnen de kinderen met de dienstboden in verſtandhouding; zy kiezen deze grootendeels zedenlooze lieden tot hunne liefſte en beste vertrouwden, wier ondeugend voorbeeld zy helaas! maar al te ligt naarvolgen, en beroven zich daardoor van de achting, die zy met recht verlangen kunnen, en moeten zich van hen ieder behandeling, hoe vernederende ook, zonder tegenſpraak laten welgevallen. AUGUSTA was tegen de dienstboden vrindelyk en liefderyk, vroeg hen zagt en beſcheiden om de dienſten, die zy van hen verlangde, dewyl zy wel voelde, dat het in haar ouderdom, daar zy zelve nog gehoorzamen moest, haar niet paste, om iets op een' gebiedenden toon te eiſchen; maar nooit liet zy zich met hen in een ſoort van vertrouwlykheid in; zelfs het meisje, dat eigentlyk AUGUSTA's bediende, en als zodanig haare beſtendige gezelſchaphoudſter was, hield zy altoos op een' zekeren afſtand, die aan de betrekking, in welke zy tot haar ſtond, geëvenredigd was; en toch was AUGUSTA niets minder dan trotsch; toch zag zy nooit met eene vernederende verachting neder op een ſchepſel, dat, onaangezien deszelfs uitwendige minderheid, de hoo-

ge

ge waarde der menschheid met haar gemeen had. AUGUSTA gloofde, en wie kan haar zyne goedkeuring weigeren? dat zy, als een onervaren meisje, slechts één als haare vriendin aan te merken had; slechts deze één haar gansche onbepaalde vertrouwen schuldig ware; en deze één was haare moeder. Voor haar kon zy geen geheim hebben; voor haar kon zy niets, wat zy wenschte en wilde, verbergen: de verstandige moeder kon alleen beslissehen, als zy onzeker was hoe zy zich te gedragen, wat zy te doen en te laten had; van haar slechts kon zy zeker overtuigd zyn, dat zy het goed met haar meende, en voor haar wezenlyk welzyn bezorgd was. Haar raad en wil moest by haar boven alles gaan, en vreemden raad kon zy dan slechts volgen, wanneer zy verzekerd was dat hy met dezen volkomen overéénstemde. —— Zodanig was AUGUSTA, en niet uit eenvoudigheid en zwakheid, maar uit inzicht en overtuiging. Zy erkende zelfs in de meeste gevallen de waarheid en goedheid der moederlyke lessen en raadgevingen, en deze eigen-bekendtenis maakte haar zo gehoorzaam en vertrouwlyk jegens haar, die haar boven alle andere de naaste en dierbaarste was. —— Volgt haar, Kinderen! in dit verstandig vertrouwen, en denkt en handelt als AUGUSTA."

Op bl. 60 staat een en andermaal MAURITZ, daar het MATHILDA wezen moet. Zulk soort van drukfouten zyn in een boek voor kinderen nog te meer onaangenaam. — Een niet onaardig Plaatje tegen over den tytel verfiert dit Werkje.

SIDNEY *en* EDUARD, *of wat vermag de Liefde. Tooneelspel. Naar het Hoogduitsch gevolgd van* SUSANNA VAN BRANDEMER, geb. VAN FRANKLIN. *Te Rotterdam, by* C. van den Dries, 1801. *In* 8vo. 76 *bl.*

De liefde voor *Miss* SIDNEY PRICE doet niet alleen den Zoon van *Sir* GEORG WOODBERRY zich en zyne geliefde in armoede en jammer storten, en hem den kost winnen als knecht in een Koffyhuis, maar maakt hem ook, toen hy reden meende te hebben om haare trouw te verdenken, tot den moordenaar van zynen gewaanden medeminnaar, en tot een vergiftiger zyner echtgenote. Dit vermag dan de Liefde! Evenwel, dit stuk is een blyëindend Treurspel: niet alleen was 's mans vermoeden misverstand; maar de wond, die hy *Sir* ROBERT had toegebragt, was ook maar van weinig belang; en een schrander en menschlievend man had hem, in plaats van vergif, een onschaadlyk poeder gegeven voor zyne echtgenote. Juist was zyn Vader Vrederechter; en deze herkent, en verzoent zich met zyne kinderen: terwyl hy

nu

[illegible]

[illegible] ook zyne Dochter [illegible] huwlyk geeft aan haren ge-
[illegible] Wy vonden in dit To-
[illegible] gebreken tegen de regels
[illegible] genoegen; het is hier en daar
[illegible] en dan door een grappig to-
[illegible]

[illegible] Door D. A. VAN DE WART. Te Am-
[illegible] Uylenbroek. In 8vo. 80 bl.

[illegible] Acteur vond vóór enige jaren gelegenheid,
[illegible] die langen tyd geleden zyne Dochter in
[illegible] had, die Dochter weder te bezorgen; deze
[illegible] gebeurtenis gaf den Schryver aanleiding tot dit
[illegible], dat in de daad met veel gevoel is opgesteld, en
[illegible] een opzicht zal behagen. RANSDORP, een gebo-
[illegible] verloor zyne Vrouw in het kraambed van ene
[illegible]. Genen smaak hebbende in de zeden van Parys, zond
[illegible] dierbaar kind naar Holland, door een waardig vriend,
[illegible] zy aldaar by brave lieden zou worden opgevoed. Die
[illegible] overleed, en de Vader vernam van zyne Dochter niets.
[illegible] is hy in Holland, en vindt haar nergens. Intusschen ont-
[illegible] hy een meisje, dat hem zeer behaagt; en daar hy alle
hoop, om zyne Dochter ooit te zullen wedervinden, opgeeft,
denkt hy met ernst aan een huwlyk. Dan juist dit meisje is
zyne Dochter. Gedurende den loop van dit Toneelspel, en
vóór de ontknoping, valt 'er zeer veel voor, dat den held van
het stuk belangryk maakt, en zyn uitmuntend karakter zeer
doet uitkomen; en de jonge brave Officier, de minnaar van
het meisje, die den Vader voor zynen medevryer aanziet, en
met hem vechten wil, doet ook een zeer goed effect. LOUIZE,
evenwel, (dit is de naam van de wedergevondene Dochter) heeft
ons minder behaagd. Haar gesprek met enen vreemdeling over
haren smaak in de Natuur, *Bellamy*, en het Graf van *Feith*,
klinkt wat zonderling, en zou ons juist niet zo aanstonds op
haar doen verlieven, noch hare opvoeding zo doen bewon-
deren, als dit by RANSDORP het geval was. Dan de smaken
verschillen, en daarenboven het meisje was nog jong. Gelyk
wy intusschen gezegd hebben, het stuk heeft ons over het ge-
heel wel behaagd.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN

De Brieven van den Apostel [illegible] vertaald, met [illegible] Deel. Te Amsterdam, [illegible] 8vo. 416 bl.

Voor [illegible] toen [illegible] ven van Paulus [illegible] eerlijken [illegible] en met [illegible] laten [illegible] zelf [illegible] werken, [illegible] waarvan [illegible] gewag [illegible] de Hoogleeraar [illegible] boekdeel.

Aan het hoofd is [illegible] [illegible] (4) Over [illegible] ven is, [illegible] ne [illegible] stand, [illegible] jon [illegible] ring van [illegible] hangen, [illegible] dingen, [illegible] gezeven [illegible] (5) Over [illegible] ringen [illegible] de Apostel, [illegible] menigvuldiger [illegible] *Conscientie of Gewaad*. [illegible]

(*) *Letteref.* [illegible]

LETT. [illegible]

voren, eene dubbele *Vertaaling* van dezen Apostolischen Brief, te weeten, eene geheel woordelyke, zynde de gemeene Nederlandsche Overzetting alleen hier en daar verbeterd, en eene vryere, waarin de Schryver den zin van des Apostels gezegden, by wyze van Omschryvinge of Uitbreidinge, duidelyker tracht te maaken. Voorts eene juiste opgave van de voornaamste *Verscheidenheden in de lezing* in dezen Brief. En eindelyk een aantal *Aanmerkingen*.

Overal ontdekt men den schranderen en letterkundigen Bybeluitlegger, die niet zelden van alle zyne Voorgangers afgaat, en niet alleen over verscheidene min of meer duistere plaatzen, maar over den gantschen Brief, een nieuw licht poogt te verspreiden. Hier en daar wordt men verrascht door uitweidingen over zaaken, wier behandeling men hier althans niet zoo uitvoerig zou verwacht hebben; waaromtrent het echter niemand zal berouwen, het welwikkend oordeel van iemand, die zoo vry denkt, als GREVE, hier geleezen te hebben; b. v. over de hooge noodzaakelykheid, om eenigheid onder de Christenen te herstellen, niet alleen door algemeener oefeninge van liefde en verdraagzaamheid, maar ook door meer samenstemminge in de Christelyke Leere, en vereeniginge van allen tot één lichaam; over de verkeerdheid der hedendaagsche Philosophie, die de noodzaakelykheid der leere van de vergeevinge der zonden loochent, en het geheele Euangelie omarbeidt, om het tot eene louteren natuurlyke zedeleer te maaken; over de ongeoorloofdheid der afscheidinge van den Godsdienst van den Staat; over het leerbegrip aangaande de werkingen des Duivels op 's menschen geest en gedachten, waartegen zich de Hoogleeraar zeer yverig verzet.

Wy achten onzen Leezeren geen ondienst te doen, met deze en gene proeven van 's Mans wyze van vertaalen en uitleggen, vooral dezulken, die van 't gewoone afwyken, hier ter neder te schryven. — Van Hoofdst. I: 2, alwaar de gewoone overzetting heeft, *den geheiligden in Christus Jesus*, *den geroepenen heiligen*, geeft GREVE deze vryere vertaaling, *den medeleden des Christelyken Lighaams*, *die tot de vergadering aldaar* (te Corinthe namelyk) *behooren*; en die vertaaling wordt, in de Aanmerkingen, opgehelderd en bekrachtigd. — H. I: 16 zet hy de laatste woorden ook anders, en, zoo als in de bygevoegde Aanmerkingen ge-

getoond wordt, beter, dan gewoonlyk, over: *Voorts weete ik het niet, zoo ik iemand anders gedoopt heb.* — H. II: 10, *Want zoo door God bestraald onderzoekt de menschelyke geest alle dingen, zelfs de diepe verborgenheden Gods.* — V: 4, 5, *Ik heb besloten, met de magt, die ons onze Heere Jesus Christus verleend heeft, hem, die dit zoo uitgericht heeft, in zynen naam, uit de Christelyke maatschappy te sluiten, en aan de booze waereld over te geeven, tot zyn tydelyk verdriet en ongelük, of dat de ziel behouden worde in den oordeelsdag des Heeren Jesus.* — X: 1, 2, *Mag ik u doen opmerken, dat onze Joodsche Voorvaders allen, onder het geleide der wolk, zyn opgetrokken, en allen door de zee zyn doorgegaan, en allen dus door beiden, de wolk en de zee meene ik, als by den doop plechtig tot den Godsdienst van Moses overgegaan zyn.* — XI: 10, *Daarom moet ook, naar de burgerlyke wetten, de Vrouwe, om de magt over haar persoon te erlangen, door momboirs gesterkt zyn.* — XII: 3, *Ik mag u dus voorerst doen opmerken, dat 'er geene inwerkingen van zoodanige weezens zyn, en niemand door den geest eener zoogenaamde Godheid gedreven wordt, om te zeggen, de naam van Jesus moet uitgeroeid worden; en wederom kan van den anderen kant ook niemand zeggen: Jesus is de Heere, door een goeden en heiligen geest.* — XV: 29, *Anders, welke deugdzaamheid en kracht van gedrag zal men in 't Christendom vervolgends van hun verwachten, die, heden zich doopen laatende, de plaats der gestorvenen in de gemeenten vervangen; indien 'er van geene opstanding der gestorvenen, en dat eeuwig leeven, dat wy ons in Christus 'er by voorstellen, volstrekt iets is? Ja! waarom laaten zy zelfs zich, als Christenen, doopen, om in deze zorgelyke tyden in de plaats der overledenen weer in te treeden?*

Onder de verschillende leezingen, aan welken de Hoogleeraar de voorkeur geeft boven de gewoone, verdienen die, welke hy by H. I: 15, 22. II: 4. VI: 20. X: 8. XV: 51 beschryft en beoordeelt, vooral opmerking. Overwaardig zyn ook eenige anderen, alleen by wyze van oordeelkundige gissing, voorgeslagen, om door des kundigen nader overwogen te worden, b. v. H. I: 8, 9, 22. VII: 39. XV: 16, 17, 55. Hier en daar heeft de geleerde Man, die doorgaands zyn eigen weg zoekt; mogelyk te weinig geraadpleegd met andere Schryvers, die deze en gene door hem bemerkte zwarigheden reeds geheel of ten deele weggeruimd hadden.

„In de Aanmerkingen, die ook, in 't byzonder; allerwege den vryen, ginds en elders ſtouten, Zelfdenker aandulden, zyn, onder veele andere grootendeels nieuwe gedachten, die over H. VI: 1—6, over 't geheele VIIde H., over H. XV: 27-29, inzonderheid leerryk. By het XIIde is, over de gaave der taalen, en over de wyze, waarop bovennatuurlyke openbaaringen medegedeeld wierden, veel gezegd, dat zou kunnen dienen, om de wyd uiteen loopende gedachten der nieuwſte Uitleggers, over deze onderwerpen, nader tot elkander te brengen. Op zeer veele plaatzen, daar men juist aan 's Mans denkwyze niet, in alles, het zegel van goedkeuringe kan hangen, ontmoet men echter doorgaands (wy ſpreeken uit onze eigene ondervindinge) gegronde aanwyzingen van aanneemelyke voorſtellingen en betere inzichten, dan de gewoonen, die ons nader op den regten weg brengen.

Nu zullen wy 'er de geheel nieuwe gedachte van den Schryver over H. XVI: 22 nog, met 's Mans eigen woorden, byvoegen. Hy vertaalt dezelven dus: „*Zoo iemand in den dienst van den Heere Jeſus Christus geen behaagen meer heeft, zy het Formulier des Bans, het bekende Maran ata* etc. (*Onze Here is gekomen*, enz.)" En ſchryft vervolgends, in de Aanmerkingen: „ἀνάθεμα betekent wel ſomtyds *het voorwerp van den ban* of *verwerping*; maar ook meermaals *den ban* of *uitſluiting uit de Gemeente zelve*, of wel, *de woorden en 't formulier 'er van*: in welken laatſten zin ik hetzelve hier heb opgevat. μαρὰν ἀθὰ zyn Syriſche woorden, die beteekenen, *onze Here is gekomen*: Ik kan 'er niet anders van denken, of het is het begin van eene reden of formule, die het Ouderlingſchap te Corinthe bekend was: Want 'er is geen twyffel, of 'er zyn leden van Joodſchen oorſprong, en der tale en gebruiken der Gemeente van 't Oosten kundig, onder hetzelve geweest. By den brief maken de woorden een naſchrift (*post ſcriptum*) uit; 't gene de Apostel, zyne groetenis aan 't einde eigenhandig ſchryven willende, 'er nog bygevoegd ſchynt te hebben; om dat het in de tegenwoordige omſtandigheden ligt kon gebeuren, dat wanneer de brief te Corinthe kwam, men 'er den eenen of anderen, als een onwaardig lid, buiten de gemeente zoude moeten ſluiten, en hy dan liever wilde, dat men dit formulier 'er by gebruikte, dan wel eenig ander, dat, volgens de Joodſche manier, welligt min menschlievend en betaamlyk mogt zyn."

Vie-

Vieringe van den Vyftigjarigen Dienst, aan de Christe Gemeente te Utrecht, den 29 November 1801. Door JACOBUS HINLOPEN. *Tweede Druk.* te Utrecht, by W. van Yzerworst, 1801. *In gr. 8vo.*

Is 'er iemant onder de Verkondigers van het Evangelium, welke zyner Orde tot eere verstrekt, zyn post met roem en tot nut bekleedt, 't is Vader HINLÓPEN: Man, van ongemeenen yver voor de goede zaak van 't Christendom bezield; om zyn eenvoudig en vermaakelyk populair prediken gretig gehoord: een beminnaar der waarheid in liefde; hoewel geen bloedverwant van vuur, nogthans met eene ruime maate van gezonde vatbaarheid en goed oordeel begaafd; kundig en geoefend in Bybelkennis en Godgeleerde Weetenschap, maar uitwyzen zyner *Overdenkingen* enz., van welke wy, ten zyner zyde, een gunstig verslag doeden. 't Was in de maand November des voorgaanden jaars, dat de Eerwaardige Grysaart ruim vyf-en-vyftig jaaren, en van deze vyftig jaaren in de Hervormde Gemeente te Utrecht, het zwaare Ampt bekleed hadt. Geen wonder dat by dezer gebeurtenisse, welke omtrent niemant zyner Vrienden, *in zyne Gemeente, hadt plaats gehad*, met eene *opzettelyke Leerrede gedagtig was. Zedert het jaar 1795*, „ *om de zwakheid van zynen borst, door vryer en zagtmaklyker te spreken, eenige hulp te te brengen, „ geene Leerredenen meer gewoon zynde te schryven,*" was het op aandrang van veelen, dat hy, na de plegtige verrigting, zich de moeite gaf, om zich het gesprokene te herinneren, en op het papier te brengen; waar in hy ook tot zyn genoegen slaagde. Op de Voorafspraak en het Gebed volgt de Leerrede, naar de woorden *Hebr.* XII: 8. JEZUS CHRISTUS *is gisteren en heden dezelfde, en in der eeuwigheid*; of, gelyk, volgens des Redenaars gevoelen, deeze woorden beter zouden vertaald worden: JEZUS CHRISTUS *was gisteren en is heden dezelfde, en zal dat in eeuwigheid zyn.* De volgende leeringen worden uit deeze woorden afgeleid: „ JEZUS CHRISTUS *moet de inhoud van de leer der* „ *voorgangeren wezen*; — wy moeten hem, die dezelfde „ *de is, niet willen veranderen*; — wy moeten naar „ *hem veranderd worden*; — en, in alle tydelyke

„ veranderingen, ons daarmede troosten, dat hy de-
„ zelfde is, en blyft." In de bewerking van deeze leeringen geeft Vader HINLÓPEN rekenſchap van de wyze, op welke hy zich van zynen post heeft gekweeten, alles met dien gemoedelyken ernst, die ongemaaktheid, welke van zuivere opregtheid des harten inwendige blykbaarheid vertoont. Des wy niet twyfelen, of allen, welke den mondelingen voordragt, zekerlyk niet zonder aandoening, hoorden, zullen in eene herhaalde leezing zich van nieuws verlustigen. Ziet hier eene korte aanhaaling, ter proeve van des Grysaarts denkwyze en manier van voorſtellen. „ Eenen aanhang heb
„ ik nooit onder u getracht te verkrygen. Voor de groot-
„ ſte wangedrochten, in 't Christendom, hield ik hen,
„ die anderen naar zich wilden laten noemen, en voor
„ eene allergevaarlykſte zonde, eenen keineren, om-
„ dat hy ons niet volgt, te ergeren. Buiten twisten,
„ die elders de gemoederen verdeelden, zocht ik u mede
„ te houden, verdeeldheden, zonder gedruisch, weg te
„ neemen, en u tot geloof in Jezus Christus, onzen
„ eenigen Leeraar, dien wy hooren moeten, den eeni-
„ gen Middelaar, door welken wy tot God komen, ons
„ eenig Hoofd en Heer, dien wy gehoorzamen, en door
„ wien wy leven moeten, te leiden, en tot zyne liefde,
„ die ons eerst heeft lief gehad, en ons met zyne ge-
„ nade voorgekomen is, te dringen. Gaarne zou ik dit
„ ook andere Christenen, welke de hervorming niet aan-
„ genomen hebben, of eene andere hervorming volgen,
„ meer gedaan hebben, opdat wy (want myne ziele
„ treurt over de ſcheuringen) maar één kudde en één
„ herder wierden, en ons in Jezus Christus, met on-
„ derlinge liefde, meer verblydden; maar de gelegen-
„ heid, om zulks te doen, deed zich zeldzamer op,
„ en vooroordeelen" (hier ſchynt ons Vader HINLÓPEN zyne Menschkunde te vergeeten) „ wendden, ook,
„ in zulke omſtandigheden, het oor meermaalen van
„ my af."

His-

Hiſtoriſche en Godsdienſtige Beſchouwing over het getroost en gelaten afſterven van KLAAS HOOFT, *door Leenmannen van den Lande van Blois, op eisch van den Baillauw* J. VAN BLARIKUM, *plegtig ter dood veroordeeld, en voor het Rechthuis van de Banne Weſtzaan, op Saturdag den* 31 *October* 1801, *met de Koorde geſtraft. Door* S. ROORDA VAN EYSINGA, *Predikant by de Hervormde Gemeente te Weſtzaan; benevens eene Leerrede over de Gedachten en Gevoelens, waartoe openbare Rechtsoefeningen den Christen behooren op te leiden. Door* N. LOBRY, *Predikant by de Hervormde Gemeente te Zaandyk. Ten voordeele van des Overledens Weduwe en drie kleene Kinderen, uitgegeven, by* H. van Aken, *te Weſtzaandam*, 1802. *In gr. 8vo. 93 bl.*

Klaas Hooft, om menigvuldige huisbraaken en dievenyen, ten dood veroordeeld en met de Koorde geſtraft, wordt hier geſchetst in zyne jongſte oogenblikken, 's daags voor en op den dag van zyn ontydig uiteinde. De Kerkleeraar ROORDA VAN EYSINGA, verzeld van en ondersteund door den Kerkleeraar LOBRY, geregtelyk daartoe verzogt, verzellen en dienen van goeden raad den gedoemden elendeling. *Met genoegen, in zoo verre het akelig onderwerp dit kan bewerken, hebben wy, zoo de Beſchouwing, als de Leerrede, geleezen.* Beide Leeraars doen zich voor als mannen van verſtand, van een gevoelig, menſchlievend hart, behoorlyk onderleid in de kennis van het Euangelisch-Christendom, en alzoo voor de zwaarwigtige taak, hun opgelegd, naar den eisch berekend. Met veel oordeel *is* het berigt wegens de onderhandeling met den Gevangene ingericht. „ Om het vervelende van een droog „ verhaal (ſchryft EYSINGA) wat ons van uur tot uur „ is voorgekomen, te vermyden, geloof ik het best te „ zullen doen, met alles, zonder den lezer evenwel iets „ merkwaardigs te onthouden, tot de navolgende byzonderheden te brengen: *Het beroow, het geloof, de dankbaarheid, de liefde, en de bezadigdheid van geest,* „ van den gevangenen." Alle deeze hoedanigheden en gemoedsaandoeningen wisten de Leeraars, door gepaste wendingen van hunne toeſpraaken, by denzelven op te wek-

wekken en in werking te brengen; zodat hy met eene verwonderlyke bedaardheid van geest de uitvoering van zyn Vonnis onderging, en dus hoop gaf, om aangaande zyn lot in de Eeuwigheid gunſtige gedagten te voeden. Met veel oordeel en omzigtigheid laat zich EYSINGA aangaande dat toekoomend lot aldus hooren: „ Denk niet, lezer! „ dat myn amptgenoot en ik, ons aanmaatigen om nu „ een beſliſſende uitſpraak te doen over het eeuwig lot, „ of zelfs de echtheid van het berouw van *Hooft*. „ De mensch ziet aan, dat vóór oogen is, en God „ alleen kent het hart: maar *de liefde hoopt alle dingen, zy gelooft alle dingen*: wy hoopen van *Hooft* „ het beste.

„ Een ſtervend mensch veinst niet, de koning der „ verſchrikking ligt het mom van den huichelaar af, en „ het gedrag, benevens de betuigingen van *Hooft*, hebben „ ons voldaan. Hem ontbrak den (de) tyd om daaden „ van bekeering te toonen, en uit dien hoofde weeten „ wy niet, wat 'er van hem zoude geworden zyn, was „ hy eens weder op vrye voeten geraakt. Maar, (hoe „ moeilyk het dan ook wezen mag, om over het be„ rouw van een ander te oordeelen, vooral in zulk een „ byzonder geval, hetgeen wy zeer wel inzien,) ons „ dunkt echter, dat de overledene die proeven van leed„ wezen gegeven heeft, die hem mogelyk waren. —— „ Doch, wy zwygen, hy is Gode bevolen."

Terwyl zommigen het EYSINGA veelligt ten kwaade zullen duiden, dat hy op een en ander Leerſtuk niet heeft aangedrongen, willen wy alleenlyk in bedenking geeven, of niet het Gebed, onmiddelyk vóór de uitvoering van het Vonnis, te lang uitgerekt zy, daar het nagenoeg twaalf bladzyden beſlaat; eene ruimte, pynlyk folterende voor den Lyder, en om welke aan te vullen, de aandagt der medebidderen niet wel kan onderſteld worden, te hebben kunnen toereiken.

Wat de Leerrede van den Eerw. LOBRY aangaat, dezelve beantwoordt volkomen aan de gunſtige getuigenis, die ons, aangaande zyn Eerw. zoo wel als deszelfs Amptgenoot, meermaalen ter oore is gekoomen. Aan het hoofd leezen wy den gepasten text, 1 Cor. X: 12. *Zo dan, die meynt te ſtaen, ziet toe, dat hy niet en valle.* De gedagten en gevoelens, tot welke, naar den tegenwoordigen voordragt, de Openbaare Rechtsoeffeningen den Christen behooren op te leiden, zyn deeze:

te: „ Mededogen met die ongelukkigen, die dezelve „ ondergaan of daar door lyden — afschrik van zulke „ misdaden, waarom hun dezelve overkomen — dankbaarheid aan God voor de rust en veiligheid, die hy „ daar door aan de Maatschappy bezorgt — ernstig na„ denken over het vermogen der verleiding en de zwak„ heid en 't bederf van 't menschelyk hart — en eene „ blyde erkentenis van de kracht en waarde van den „ Christelyken Godsdienst." Met de vereischte uitvoerigheid, doch met leevendigheid, *ernst en vuur* tevens, worden deeze stellingen *ontwikkeld en op de gemoederen toegepast*; zoodat het geheel *zoo wel aan des Leerars* hart als verstand eere doet.

Eerste beginselen van den Godsdienst voor Kinderen van zeven tot tien jaren, in Huisgezinnen en Scholen. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, *1801. In 8vo. 60 bl.*

De ons onbekende Schryver van dit naamlooze onderwysboekjen heeft een werkjen willen vervaardigen, dat in alle huisgezinnen, zonder onderscheid van Kerkgenootschap, zou kunnen gebezigd worden, en dat *tevens even geschikt zou zyn, ten* gebruike in alle *schoolen der Republiek, zoo wel gemeentelyke, als burgerschoolen, terwyl inzonderheid van de eersten alle Godsdienstig onderwys volgends de Kerkgenootschappelyke leerstellsels verbannen*, en daardoor eene gaaping gekomen is, die hy meende, in dezer voege, eenigzins te kunnen helpen vullen. Met dat byzonder oogmerk is hetzelve zoo ingericht, dat het door de tweede classe van scholieren, volgends de meest gebruikelyke *inrichting*, en ook door de eerste reeds gebezigd en verstaan kan worden, en onder dezen zelfs door Joodsche kinderen. „ Het is hierom," zegt hy, „ dat ik my opzetlyk onthouden heb, van den Kristelyken Godsdienst, of deszelfs gezegenden Insteller, zelfs van ter zyde, te gewaagen. Te meer, daar men, hierover eenig onderricht willende geeven, eene menigte geschikte onderwysboekjens voorhanden kan vinden."

De *vorm van onderwys*, in dit boekjen, verschilt *ook daarin van de meest* gewoone wyze, dat hetzelve *niet bestaat in vraagen en* antwoorden, maar in eene

doorloopende vertelling, die den kinderen moet voorgeleezen, vervolgends door dezen nageleezen moet worden, om daaruit dan zoodanige vraagen te doen, als naar de vatbaarheid der kinderen geſchikt geoordeeld worden, om te weeten, of zy alles volledig hebben begrepen. Zoodanige vraagen en antwoorden zyn ook achteraan gevoegd, niet voor de kinderen, om van buiten geleerd te worden, maar voor de Onderwyzers, om hun den weg te wyzen, om zich met de meeste vrucht van deze handleiding, by het onderricht hunner leerlingen, te bedienen: waaromtrent ook in de Voorrede eene nadere wel ingerichte proeve wordt bygevoegd.

Zie hier het geheel beloop van 't te geeven onderwys. In eene voorafgaande Inleiding wordt eerst gezegd, *wat Godsdienst is*: naamelyk zoo veel van God te weeten, als gy kunt bevatten, dit in uw verſtand en hart te prenten, dikwyls, ja dagelyks, hieraan te denken, dagelyks God te bidden en te danken, en, voor alles, zyn wil dagelyks te gehoorzaamen. Dit geeft aanleiding, om nader te leeren, *wat bidden en danken is*. En hieruit ontſtaan dan wederom verſcheidene vraagen: Wie is God, tot wien men biddende ſpreekt? Geeft God ons dan iets? enz.; op welken allen men 't antwoord vindt in dit onderwys. Hier wordt dan eerst gehandeld over God, over Gods eigenſchappen, en over Gods werken, de Schepping en Voorzienigheid; vervolgends over Gods gezindheden jegens den mensch: Hy bemint alle menſchen, doch meest goeden, Hy vergeeft de zonden, Hy maakt den deugdzaamen, na den dood, eeuwig en volmaakt gelukkig; eindelyk over Gods wil, over het geweeten, en de plichten omtrent God, omtrent anderen, omtrent ouderen en allen, op welken kinderen eenige betrekking hebben, en omtrent zich zelven.

Als wy nu onze gedachten over dit onderwysboekjen zullen zeggen, dan moeten wy rondelyk bekennen, dat wy ons van zoodanig onderwys in de eerſte beginſelen van den Godsdienst, geheel afzonderd van het onderricht van Jeſus en de Apostelen, weinig nut durven belooven, dat geëvenredigd zyn zal aan het onbekenbaar nadeel, welk men, door onthouding van het klaarder, volledíger en troostlyker onderwys van den Christelyken Godsdienst, moet lyden: en dat alleen, op-

dat

dat Joodſche kinderen ook dit boekjen zouden gebruiken. Ten hunnen gevalle wordt dan ook e van iets, dat *in den Bybel* ſtaat, (God zeide: *'er z en 'er was licht*) geſproken. Kinderen va Ch ouders mogen daarentegen noch hun Nieuwe Testa noch zelfs den naam van hunnen Jeſus, aan wie *benevens* hunne ouders, en aan wien alle menſch *veel verplichting* hebben, hooren noemen. Neen! *onderwysboekjens* zou Jeſus, als Hy *onder ons* n de, niet goedkeuren. Zoo toegeevend *was Hy* t ſten omtrent de Jooden *van zynen tyd niet*, hoev zaaken toen met hun *nog geheel anders ſtonden* nu. Eigenlyk gezegde *Jooden zullen ook hunne k* ren uit zulke boekjens *niet laaten onderwyzen.* hebben de hunnen, en *begeeren daarin geene hulp* de Christenen. *Wy zouden waarlyk de Nederlanc Natie hartelyk beklaagen, indien het met dezelve ver gekomen ware*, dat zy, uit beleefdheid *voor een* googenaamde Jooden, zich niet langer onder de Ch ten-volken van Europa zou rangſchikken, en, met invoering van meer billykheid der eene Christen-gezi omtrent de andere, de hooge waarde van het Christ dom zelf voor het opkomend geſlacht zou begin te verbergen. Men ſchryve, des goedvindende, *Jooden, voor Deïsten*, en voor wien men ook wil, *zoo als dezen het liefst hebben; maar die dat onderne voor Christen-kinderen, die ſprceke ronduit over gezag van den Bybel, en zoeke eerbied te verwekk* voor Christus en het Christendom.

Lofrede op HERMAN VENEMA, *door* JAN BAKKER *Predikant, en Præceptor der Latynſche Schoolen Amſterdam. Te Amſterdam, by* P. den Hengst, 180 *In gr.* 8vo. 99 *bladz.*

Met zeer veel genoegen lazen wy deeze Lofreden v den Eerwaardigen BAKKER op eenen der groot Godgeleerden, der verſtandigſte Schriftuur-verklaare ren, der bedrevenſte Leeraaren in de Kerkelyke Gefch denisſen, der eerſte Voorſtanderen van gemaatigdhei beſcheidenheid en verdraagzaamheid in verſchil van b grippen omtrent geſchilpunten, der oprechtſte Voorbee den van Godsvrucht en Christelyke Liefde, welke laat

laatstverlopen Eeuw hoeft voortgebracht. De naam van HERMAN VENEMA, hoezeer by zyn leeven door ſommigen miskend, hoezeer nu en dan aangevallen door blinden yver, of door kwaadaartige afgunſtigheid, zal altoos in gezegende gedachtenis blyven, niet alleen by hen, welken dit ſieraad der Franeker Hooge Schoole in perſoon gekend en deszelfs leſen gehoord hebben (dat geſlacht zal binnen weinige jaaren zyn uitgeſtorven), maar by allen, welken zyne Schriften leezen, en waare Geleerdheid, gezonde Uitlegkunde, en Chriſtelyke Deugd op den rechten prys weeten te ſchatten. Dergelyke Mannen, welker groote bedoeling, in alle hunne amptsverrichtingen, was, het Koningryk van JESUS uit te breiden op aarde, verdienen ten minſten ruim zo goed, dat hunne naamen vereeuwigd worden, als die zich enkel toeleggen op het verbeteren der uitwendige welvaart van den Burgerſtaat, en beter dan die zich beroemd maaken door ſchitterende krygsbedryven, en de eislykheden van den heilloozen oorlog. Wy verheugen ons daarom, dat de Eerw. BAKKER, op den voorſlag van zynen Leermeester, den Hooggeleerden VERSCHUIR, zo als wy uit de Voorreden zien, deeze *Lofrede* heeft opgeſteld en in het licht gegeven, ten dienſte van zodanigen onzer Landgenooten, welken, der Latynſche taale onkundig, het *Elogium* van den ſtraks gemelden Hoogleeraar niet kunnen gebruiken, en echter verlangende zyn, den uitmuntenden VENEMA wat nader, dan by enkelen naam, te leeren kennen. En van deeze taak heeft de Schryver zich gekweten op eene wyze, die hem eer doet.

HERMAN VENEMA, om van dit kort, maar leezenswaardig, Stukjen een beknopt verſlag te geeven, werd, in het Jaar 1697, geboren in het Dorp *Wildervank*, in 1711 naar de Groninger Hooge School gezonden, vanwaar hy, in 1714, na *Franeker* vertrok, voornaamelyk bewogen door de vermaardheid van CAMPEGIUS VITRINGA, den Vader. Hier maakte hy, onder de uitmuntendſte Leermeesters, de grootſte vorderingen, en gaf daarvan blyken in twee Verhandelingen, in de Jaaren 1717 en 1718, door hem verdedigd en in het licht gegeven. Na, in het Jaar 1719, tot Leeraar te *Dronryp* te zyn beroepen, en dat ampt, geduurende omtrent vier jaaren, met allen lof te hebben waargenomen, volgde hy, in 1723, zynen vroegtydig overleden Vriend, CAM-

PE-

FRANS VITRINGA, den Zoon, op, in het gewoone Hoogleeraarampt in de Godgeleerdheid; waarby, in 1729, kwam de waardigheid van Akademie-prediker, en die van Hoogleeraar in de Kerkelyke Geſchiedenisſen. „In welke onderſcheiden posten," zegt de Eerw. BAKKER, bl. 4, naar waarheid, „hy voornaamlyk de „voetſtappen der VITRINGA'S gedrukt, en een gruntt „leven, aan God, zyne letteroefeningen en vrienden „toegewyd, geleid heeft, aan zyne geliefde bezighe„den en ambtsverrichtingen zich beſtendig en onafge„broken overgevende." De geſteldheid der Francker Hooge Schoole was, ten dien tyde, ook recht geſchikt om den jongen Hoogleeraar daartoe krachtig aan te moedigen, en gewenschte vruchten van zynen arbeid te doen inoogſten. „Zy pronkte," om de woorden van onzen Schryver, bl. 5, te gebruiken, „in dien „tyd, met de grootſte, en in hunne onderſcheidene „vakken uitſtekendſte mannen; A. SCHULTENS; T. HEM„STERHUIS, A. (*) WESSELING, W. G. MUIS en J. G. „HEINECCIUS waren VENEMA'S ambtgenoten. Deze „mannen, door den naauwen band eener gemeenzame „vriendſchap verbonden, en alle met denzelfden ede„len en loflyken nayver bezield .... waren elkander „tot onderlinge raadgeving, verlichting en aanſporing, „om, met vereenigde krachten, het ryk der geleerd„heid, waarheid en deugd uit te breiden," enz. — Doch ons bericht zoude te lang worden, indien wy op deezen voet voortgingen.

De Schryver ſpreekt vervolgens van des Hoogleeraars ſcherpzinnig Vernuft, uitgebreide Kundigheden en onvermoeide Werkzaamheid. Omtrent deeze laatſte vinden wy bl. 7 eene wat dubbelzinnige uitdrukking. „Hy had," leezen wy daar, „alle de Kerkvaders, „en, hetwelk een ieder moet verbazen, alle de wer„ken van CHRYSOSTOMUS, in éénen winter, doorge„lezen." Kundigen zien wel terſtond, dat de woorden *in éénen winter* alleen tot *de werken van* CHRYSOSTOMUS betrekkelyk zyn; maar onkundigen kunnen zich verbeelden, dat de Hoogleeraar *alle de Kerkvaders in éénen winter* zoude gelezen hebben, hetgeen volſtrekt onmogelyk is. Ook weet de Schryver van dit bericht, uit VENEMA'S eigenen mond, dat deeze daaraan verſchei-

(*) *Dit zal P. moeten zyn.* De voornaam van WESSELING was PETRUS.

ſcheidene achtereenvolgende, te ſamen veertien jaaren beſteed heeft. Eene kleine verplaatzing der woorden kan, ondertuſſchen, deeze dubbelzinnigheid wegneemen.

De waarheidliefde van den Hoogleeraar, deszelfs behandeling der Kerkelyke Geſchiedenisſen, onpartydigheid omtrent de oude zogenaamde Ketters, gematigdheid in verſchil van Godsdienſtige begrippen, het inſcherpen van die gematigheid aan zyne Leerlingen, worden van bl. 8—12 naar verdienſte geprezen. Op bl. 13 env. vinden wy hem geſchetst als Verklaarder der Schriftuure; bl. 15 env. eenig verſlag van zyne Werken, vooral over veele van de gewichtigſte Propheetiſche Boeken des O. Verbonds, in welker uitlegginge hy aan waare geleerdheid en echte ſchriftuurkennis de uitmuntendſte dienſten heeft bewezen. Een ongegrond vermoeden van den geleerden, maar ſomtyds bitzen, ERNESTI, gelyk ook van DATHE, wordt bl. 27, 28 wederlegd.

In de volgende bladzyden wordt VENEMA beſchouwd als Godgeleerde, en geſproken van zyne vermaardheid, Leerlingen, de verongelykingen hem aangedaan, zyn gedrag in de zaak van wylen den Eerwaardigen J. STINSTRA, Leeraar by de Doopsgezinden te *Harlingen*, zyn vriendlyk lettergeſchil met WETSTEIN, en eindelyk van bl. 59 zyn zedelyk character en gedrag in onderſcheiden betrekkingen beſchreven. Gaarne zouden wy onzen Leezeren des Hoogleeraars gedachten over de beste wyze van prediken (bl. 66 env.) mededeelen; maar ons bericht zoude te breedvoerig worden. Het ſlot van die gedachten alleen zullen wy tot een staaltjen afſchryven. „ Indien de Leerredenen, op deze „ wyze, verſtandig en oordeelkundig waren ingericht, „ oordeelde hy, dat het niet zoude kunnen misſen, of „ de Christelyke Godsdienst en deszelfs heilzame lee„ ringen en voorſchriften zouden, onder den Godlyken „ zegen, ſterker en dieper in de gemoederen der men„ ſchen indringen, en het Ryk van Christus dagelyks „ meer aanwaſſen en toenemen. Voornaamlyk, zo het „ leven der Leeraaren met hunne raadgevingen en ver„ maningen overeenkwam, en zy zich, zonder gemaakt„ heid of zelfsverheffing, met den geest der nederig„ heid en zachtmoedigheid bezield, in den gemeenen „ omgang, zoodanig gedroegen, als zy den waaren „ Christen, in hunne onderwyzingen, afſchetzen en ver-

„ toon-

„ tonen; zo zy niet te [illegible]
„ lens en begrippen [illegible]
„ draagzaamheid [illegible]
„ vervreemd. [illegible]
„ het echte Ryk van [illegible]
„ H. Schriften [illegible]
„ breiden en te bevestigen."

J. F. BLUMENBACH, [illegible] *heid van het Menschelyk Geslagt* [illegible] *Sir* JOSEPH BANKS, [illegible] *Latynschen* [illegible] MAANEN, [illegible] *taafsche Academie* [illegible] *by* J. van Kasteel. [illegible] *twee uitslaande Plaaten.*

Het uitmuntend en geleerd Werk van [illegible] lyken BLUMENBACH, [illegible] het Menschelyk Geslagt, [illegible] wys van het bestaan eener [illegible] welke alle verscheidenheden [illegible] verschillende Gewesten [illegible] aanmerkelyk verschil van [illegible] schillende Volkeren [illegible] wekt, dat 'er [illegible] stammen van [illegible] bestaan. Doch de Heer [illegible] tuigende, dat die verschillende [illegible] maar alleen [illegible] maat, levenswyze, [illegible] ren worden. Van [illegible] geeven, [illegible] zullen ons, derhalven, [illegible] paalen, in welke de Schryver [illegible] eenmaal maar eene [illegible] bestaan heeft, [illegible] denheden derzelve [illegible] *casische*, de [illegible] *cuansche* en de [illegible] tekenen, door welke [illegible] doms van elkanderen [illegible], [illegible] Schryver dus opgegeven:

[illegible]

„ A) De Caucaſiſche Verſcheidenheid. — Deeze onderſcheidt zich door eene blanke kleur; bloozende wangen; zwartachtig of gelyk nooteboomen-hout gekleurd hair; een bolrondachtig hoofd; een regelmaatig eyrond aangezicht, waarvan alle deelen middenmaatig uitkomen; een platachtig voorhoofd; een dunne weinig geboogen neus; een kleine mond; de ſnytanden in beide kaakbeenen loodlynig geplaatst; een weinig vooruitſteekende lippen (inzonderheid de onderſte;) een volle rondachtige kin. Over het algemeen is het die zoort van gelaat, het welk wy, naar onze begrippen over de evenredigheid, het ſchoonst en bekoorlykst oordeelen. Tot deeze Verſcheidenheid behooren de Europeaanen (de Laplanders en het overig Finlandsch geſlagt uitgezonderd), voorts de Westelyke Aſiaten, tot aan de rivier Obi, de Caspiſche Zee en den Ganges: eindelyk de inwooners van het Noordelyk gedeelte van Africa."

„ B) De Mongoliſche Verſcheidenheid. — Deeze onderſcheidt zich door eene geele kleur; zwart, ſtroef, recht, neerhangend en yl hair; een vierkantachtig hoofd; een breed en tevens plat en ingedrukt aangezicht, waarvan de deelen dus weinig uitkomen en als in elkander vloeijen; eene vlakke en zeer breede tusſchenruimte tusſchen de beide oogen; een kleine ingedrukte neus; byna bolronde en ter zyden uitpuilende wangen; eene naauwe opening der oogen, ſlechts een lyn wyd; eene weinig vooruitſteekende kin. Deeze Verſcheidenheid bevat de overige Aſiaten (met uitzondering van de Maleijers van het uiterſte Transgangetaanſche Schiereiland), voorts de Finniſche Volken in 't koudst gedeelte van Europa, de Laplanders enz., en voornaamelyk uit Noord-America het wyd verſpreide Volk der Eskimooten, van Beringſtraat af tot het uiterſte bewoonde gedeelte van Groenland."

„ C) De Æthyopiſche Verſcheidenheid. — Deeze onderſcheidt zich door eene min of meer zwarte kleur; zwart gekroesd hair; een ſmal ter zyden ingedrukt hoofd; een bultig voorhoofd; voorwaards uitſteekende wangbeenderen; meer uitpuilende oogen; een dikke neus, welke met de bolle wangen als ineen vloeit; een ſmalle langwerpige rye van tandkasſen; de bovenſte ſnytanden ſchuins voruitſteekend; dikgezwollen lippen, vooral de bovenlip; eene opgetrokken kin; by veelen door buitenwaards gekromde beenen. Tot deeze Ver-

Verſcheidenheid behooren alle de Africaanen, behalven de Noordelyke."

„ D) De Americaanſche Verſcheidenheid. — Deeze onderſcheidt zich door eene koperkleur; zwart, ſtroef, recht neerhangend en yl hair; een kort voorhoofd; meer ingevallen oogen; een wel meer of min platgedrukte, doch echter vooruitſteekende neus. Over 't algemeen hebben deeze Volken wel een breed gezicht, met vooruitſteekende kinnebakken, doch het is niet plat ingedrukt, maar alle de deelen daarvan, zo men die in het profil beziet, komen meer uit, en zyn als 't ware dieper uitgeſneeden. By veelen is de gedaante van het voorhoofd en den kruin door konst gefatzoeneerd. Deeze Verſcheidenheid bevat de overige Americaanen (behalven de Eskimooten)."

„ E) De Maleitſche Verſcheidenheid. — Deeze onderſcheidt zich door eene taankleur; zwart, zagt, gekruld, dik en overvloedig hair; een tamelyk ſmal hoofd; een weinig bol voorhoofd; een volle, min of meer breede, als 't ware wyd uitgebreide neus, met een dikke punt; een groote mond; eene weinig vooruitſteekende bovenkaak, doch zo men de onderſcheiden deelen des aangezichts van ter zyden beziet, komen ze vry wel uit en loopen uiteen. Deeze laatſte Verſcheidenheid bevat de Zuidzee Eilanders, en de bewooners van de Marianen, Philippinen, Molukken en Sundaſche Eilanden, benevens de inwooners van 't Schier-eiland Malacca."

In den Brief aan den Ridder BANKS, welke voor dit Werk geplaatst is, tracht de geleerde Schryver te bewyzen, dat de rangſchikking, volgens welke LINNÆUS de Zoogdieren, uit de verſchillende eigenſchappen hunner tanden, beſchreeven heeft, thans niet meer bruikbaar is, om dat 'er verſcheidene zoorten ontdekt zyn, welke daarmede niet ten vollen overeenſtemmen. „ Dus (zegt de Schryver) zyn ons reeds twee zoorten van den Rhinoceros bekend, in gedaante elkander zeer gelyk, maar in gebit zo zeer verſchillend, dat, wilde men nog het Syſtema van LINNÆUS volgen, men het eene zoort tot de *Bellua*, het andere tot de *Glires* zoude moeten brengen! dan zou men ook het Aethiopisch Zwyn, 't welk geen ſnytanden heeft, van de overige *Bellua* moeten affcheiden, en onder de *Bruta* van LINNÆUS tellen. Ik zwyge van den getanden Africaanſchen Miereneeter, welken men als dan uit dat geſlagt, 't welk

volgens LINNÆUS's meening tandeloos is, zou moeten wegneemen; als mede van eenige ſpookdieren (*Indrus* en *Laniger*), uit hoofde van eene onregelmaatigheid der tanden, uit het Linneaansch geſlagt der ſpookdieren ingelyks te verplaatzen, enz."

Wanneer men deeze en dergelyke weinig betekenende zwaarigheden onpartydig overweegt, ziet men, dat dezelve zeer gemaklyk zyn uit den weg te ruimen, door eenige weinige aantekeningen en terugwyzingen, gelyk ook door het daarſtellen van eenige zeer weinige nieuwe geſlagten. Men behoorde ten minſten geen middel tot verbetering te zoeken, 't geen oneindig erger is dan de kwaal, gelyk de Heer BLUMENBACH heeft getracht te doen, door, voor de *Linneaanſche* rangſchikking, tien zogenaamde natuurlyke Orden daar te ſtellen, waarvan verſcheidene geenerlei bepaald uitwendig teken hebben; dus heeft by No. V. *Knaagende Zoogdieren, welke zich meest met harde plantgewaſſen voeden*, en No. VI. *Verſcheurende of vleeschvreetende Zoogdieren.* Hoe zullen wy, by voorbeeld, aan het uiterlyke zien, dat het Stekelvarken (*Hystrix*), 't geen met zyne ſterke lange pennen zulk eene ſchrikbaarende houding heeft, tot de vyfde, en daarentegen de gewoone Egel tot de zesde behoort? Dat *meest*, in de vyfde Orde, is ook eene elendige bepaaling, die veelal van de noodzaakelykheid en van de omſtandigheden afhangt. De Muis, by voorbeeld, door den Heer BLUMENBACH onder de vyfde Orde geplaatst, zal voorzeker uit dezelve loopen, en eene plaats in de zesde Orde begeeren, zo ras zy gebraaden ſpek ruikt. Op dezelfde wyze is de IXde Orde der *zeer groote lomp gevormde Zoogdieren* volſtrekt willekeurig. De Schryver heeft kunnen goedvinden, daaronder te brengen de Zwynen, die alles vreetende en zeer dikwyls verſcheurende zyn, zonder dat zy zo zeer lomp gevormd genoemd kunnen worden: terwyl de Beer, die onder de VIde Orde, te weeten onder de verſcheurende vleeschvreetende geplaatst is, met meer recht by deeze lomp gevormde wezens geplaatst had mogen worden.

De jeugdige Vertaaler heeft eere met zyn werk behaald, en belooft, dus voortgaande, voor het toekomende veel goeds. Hy heeft zich niet vergenoegd, met alleen het Hoogduitsch Werk zeer wel en naauwkeurig te vertaalen, maar daar ook eenige nuttige en leerzaame Aantekeningen bygevoegd.

Be-

Bericht van eene Pletmachine, ingeleverd aan de Nationale Nederlandſche Huishoudelyke Maatſchappye, door D. MACALESTER LOUP, *in den Haag. Te Haarlem, by* C. Plaat *en* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo. 8 *bl.*

De Schryver van dit Stukje, by gelegenheid van het oprichten eener Glasfabriek, zo veel mogelyk, het gebrekkige in de daartoe noodige werktuigen willende verbeteren, vestigde onder anderen zyne aandagt op het daartoe vereischt wordend werktuig tot verbryzeling van zeer harden gebranden ſteen. Hy bezogt ten dien einde veele Fabrieken en Molens, en vond in dezelve aanmerkelyke gebreken. Alomme zag hy rechtſtandige ſtampers, die tot de verlangde uitwerking te veel tyds vorderen, of rechtſtandige molenſteenen, rollende op een ſteenen legger, met een omvangenden ſchuinſchen houten bak, welke eene geduurige afſlyting en afbreeking onderhevig zyn. Dit bragt hem op het denkbeeld van een afgeſneeden yzeren kegel, rollende op een zwaaren yzeren ring, gelyk in de bygevoegde Plaat wordt aangeweezen. Door deeze verandering meent de Schryver in de gewoone gebreken van zoortgelyke werktuigen voorzien te hebben. De Nationale Nederlandſche Huishoudelyke Maatſchappye heeft, na het voorleezen der daarop ingekomene Adviſen, beſlooten, den Burger MACALESTER LOUP, tot *aanmoediging*, om in zyne *pogingen* tot *nuttige uitvindingen* voort te vaaren, aan te bieden eene *Zilveren Medaille*, en de *Verhandeling*, te doen *drukken*.

Reis van Lord MACARTNEY *naar China. Door* GEORGE STAUNTON. *Met Plaaten en Kaarten. Vde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 359 *bl.*

Volſtrekt dezelfde reden, welke ons, by de Beoordeeling des laatstvoorgaanden Deels (*), bewoog, om, zonder eenige verdere aanleiding, tot de opgave van den Inhoud over te gaan, en hier en daar iets aan te ſtippen,

(*) Zie onze *Letteref.* voor 1801, bl. 398.

pen, doet ons by het tegenwoordige op den eigenſten wyſe handelen. —— Het XVII Hoofdſt., de aanvang van dit Boekdeel, beſchryft de Terugreis des *Britſchen* Gezantſchaps van *Zee-hol* na *Peking* — deszelfs verblyf in die Hoofdſtad en te *Tuen-min-Tuen* — alsmede waarneemingen, daarop betrekkelyk. 't Zelve is in twee Afdeelingen onderſcheiden. In de eerſte reist de Leezer met het Gezantſchap langs den weg, voor 's Keizers Gevolg beſtemd; die voor den Keizer geſchikt en verre de beſte is, reist hy alleen; andere Reizigers waren van beide die wegen uitgeſlooten, en genoodzaakt, een pad voor zich te zoeken, waar zy het best vinden konden. Het ontbrak aan ſpoed noch aan eerbetooningen; maar tevens niet aan onaangename ontmoetingen, uit der *Chineezen* jalourſheid ontſtaande. Het afgezonderd leeven der *Engelſchen*, die te *Peking* gebleeven waren, was hun zeer vervoelende geweest, uit hoofde van het wantrouwen, dat men daar te lande omtrent alle Vreemdelingen voedt; zelfs vonden zy zich by wylen blootgeſteld aan de zamenrottingen van een lastig en baldaadig graauw, en moesten weigeringen van verſcheidenerlei aart van de Mandary en ondergaan. Schuldlooze wandelingen werden hun uit argwaan ontzegd. Intusſchen hadden zy gelegenheid om de kunstvaardigheid der *Chineeſche* werklieden waar te neemen; en vindt men veele byzonderheden van de werktuigen, by hun in gebruik, vermeld. Byzonder leezenswaardig is de opgave van der *Chineezen* vroegtydige uitvinding des Buskruids en der Drukkunst; terwyl de aantekeningen van COSSIGNY over 't een en ander, en die des *Nederduitſchen* Vertaalers, ten opzigte van de Drukkunst, alle aandagt verdienen: doch het is ons ter overneeminge veel te breed. Niet kunnen wy nalaaten af te ſchryven wat 'er vermeld wordt ten opzigte van eenige Boeken. „ Niettegenſtaande de waakzaamheid der *Chineeſche* Stadsregeeringen, worden 'er, egter, geduurig boeken, door het ſtaatsbeſtuur afgekeurd, in 't geheim gedrukt, en door het Ryk verſpreid. 't Is niet gemaklyk, de werkingen van eenen handel, waartoe, behalven papier en inkt, ſlegts eenige kleine borden of plankjes, en een mes om 'er karakters op te ſnyden, vereischt worden, of voor te komen, of altyd te ontdekken. —— De boeken, dus ſteelswys uitgegeeven, zyn [redacted]amlyk zoodanige, welke de eerbaarheid kwetzen,

en

en de driften der jonge lieden ontvlammen. —— Men zegt niet, dat 'er één onder is, welk het tegen de Regeering gemunt heeft. Ondertusſchen verzekeren de Mandarynen, dat 'er, bereids eeuwen lang, een aanhang in *China* beſtond, wiens onderſcheidend karakter in onverzoenlyken haat tegen de alleenheerſching gelegen was, en die zich met de hoop voedde van dezelve eens om verre te werpen. De byeenkomſten der leden van deezen aanhang werden in 't grootſte geheim gehouden, en niemand wilde belyden, 'er eenige kennis van te hebben. Doch, naar men zeide, hadt de regeering eenen raad van onderzoek benoemd, gelast om dezelve te ontdekken. Zy, die verdacht werden gehouden, met zulke gevoelens zwanger te gaan, werden gevat, en uit de maatſchappy weggedaan. Zy werden, nagenoeg, op gelyke wyze behandeld, als men eertyds de lieden, beſchuldigd van Joodendom, in ſommige Roomsch Catholyke Staaten behandelde."

Veelmaalen gewaagden wy, in onze Aankondigingen, van de onderaangevoegde Bedenkingen van COSSIGNY; die wegens den gemelden Aanhang moeten wy overneemen. „ Ik," ſchryft hy, „ kan my niet verbeelden, dat deeze ſtaatkundige aanhang republikeinſche Grondbeginzels heeft. In tegendeel onderſtel ik, dat dezelve een ſterken haat tegen de *Tartaarſche* overheerſching voedt, en dat dit de zin is van 't geen de Mandarynen den Engelſchen gezegd hebben: Wanneer men zich in de verkeering met vreemdelingen van tolken moet bedienen, is men nooit van den juisten zin der uitdrukkingen verzekerd. Naar myn begrip is het niet te verwonderen, dat de regeering op de leden van dien aanhang een waakend oog deedt houden, dezelve vatten en uit de maatſchappy wegdoen. Zy zyn gezwooren vyanden, niet zoo zeer van de Regeering, als wel van hun, die aan het roer derzelve zitten. Zy willen iemand van hunne Natie op den troon zien. —— Dewyl de ſtaat-, zede- en geſchiedkundige boeken der *Chineezen* geene afgetrokkene denkbeelden van Vryheid bevatten — zulke denkbeelden, die hen zouden beweegen, om na de onafhangelykheid te trachten — is het ook niet waarſchynlyk, dat hunne keus op eene Republikeinſche Regeeringsvorm gevallen is. Te vergeefs zal men zeggen; dat die regeeringswys de natuurlykſte zy; dat zy uit de rechten van den mensch van zelfs voortvloeie; dat de

eerſte bevolkingen, die zich in eene maatſchappy vereenigd hebben, in gevolge de beginzelen van gelykheid, die den grondſlag hunner vereeniging uitmaakten, dezelve hebben moeten toelaaten. Ik zal antwoorden, dat de *Chineezen*, noch in hunne geſchiedenis, noch in die van eenig nabuurig Volk, een enkel voorbeeld van eene vrye regeering vindende, geen naauwkeurig en ſtellig begrip daarvan kunnen hebben; dát hunne vooroordeelen, hunne zeden, hunne hebbelykheden, hen daarvan verwyderen; en dat, byaldien zy het, door eene krachtdaadige pooging van hun vernuft, zoo verre bragten, dat zy de zedelyke mogelykheid daarvan begreepen, zy echter genoodzaakt zouden zyn, de uitvoering daarvan als onmogelyk te beſchouwen." — Meer, dit onderwerp betreffende, komt in deeze Afdeeling voor; doch wy moeten het, uit plaatsgebrek, onaangeroerd laaten.

De tweede Afdeeling doet ons de *Chineezen* nader kennen in de Bouw- en Schilderkunst, is breed over de Geſchenken, en geeft verſlag van de ontmoeting tuſſchen den Keizer en MACARTNEY, by de overlevering der Geſchenken; hoe de Geſchenken van de *Chineeſche* zyde aanduidden, dat men moest vertrekken; met eenige bedenkingen deswegen, en over het Character der *Chineezen* en hunne regeering, van eenen *Europiſchen* Zendeling, die lang in *China* geweest was. De waarſchynlykheid des Oorlogs tuſſchen *Frankryk* en *Engeland* doet den Gezant tot zyn vertrek beſluiten. Zeer leezenswaardige aanmerkingen over de Weersgeſteldheid te *Peking* beſluiten deeze Afdeeling.

De eerſte Afdeeling des XVIII Hoofdſt. behelst de Terugreis des Gezantſchaps van *Peking*, door de Provincie van *Pe-cha-li*, tot *Te-choe*, op de grenzen der Provincie van *Sjang-tung*, en merkwaardigheden op dien weg ontmoet. — Over dit Vertrek hadt de *Nederduitſche* Vertaaler beloofd, zyne gedagten nader mede te deelen; hy houdt woord, en behalven zyne eigene bedenkingen ſchryft hy: „Wat het vertrek des Gezantſchaps uit *Peking* aangaat, zal het der moeite waardig zyn, het uitvoerig en vrymoedig berigt van Mr. ANDERSON te hooren. Indien hy de waare omſtandigheden daarvan niet te boek geſteld hadt, zouden zy niet alleen voor ons, maar zelfs voor de *Engelſchen* verborgen gebleeven zyn, vermids STAUNTON dezelve in een ander licht voorſtelt, en HUTTNER 'er van zwygt; dus heb-

hebben wy ANDERSON daarvoor te danken." *Danken* zullen de *Engelschen*, in 't algemeen, hem niet, — maar wel waarheidsvrienden. Naa de opgave beslúit ANDERSON alles in deeze zamentrekking: „ Met drie „ woorden, zie hier onze Geschiedenis: wy kwamen „ als *Bedelaars* in *Peking*; wy vertoefden 'er als *Ge-* „ *vangenen*, en wy vertrokken 'er uit als *Struik-* „ *roovers*."

Ondanks deeze scherpe aanmerking, heeft dit Gezantschap veel toegebragt, om ons de *Chineezen* van naderby te doen kennen; en de eerste Afdeeling deezes Hoofdstuks is vol aanmerkingen, tot dat oogmerk dienstbaar. Wy kunnen ze niet optellen, zonder te lang te worden, en onszelven de plaats te ontrooven, die wy nog behouden om 't een en ander over te neemen; als daar is des Schryvers aanmerking over den Godsdienst der *Chineezen*. „ De eigen Godsdienst der *Chineezen* sluit „ *niets uit*, en zy zouden in veel grooter getal het Chris- „ tendom omhelsd hebben, indien het zich met hunne „ andere leerstellingen liet vereenigen. De Jesuiten, die „ aan hunne nieuwbekeerden tot het Christendom uit de „ *Chineezen* wilden vergunnen, hunne oude plechtigheden „ in de rustplaatzen hunner voorouderen te oefenen, zou- „ den dan meer voorspoed op hun werk gehad hebben, „ dan hunne tegenstreevers, die dezelve veroordeelden: „ want het grootste verwyt, welk een *Heiden* van *China* „ tegenwoordig deezen tegenstreeveren doet, is, dat zy „ hunne voorouders verwaarloozen. —— De offeranden „ uit de kudden, van gevogelte, van olie, van zout, „ van meel, en reukwerk, waarvan in *Levitieus* gewag „ wordt gemaakt, zyn insgelyks by de *Chineezen* bekend „ en in gebruik. Zy hebben hunne huis- of haardgo- „ den; en, wanneer zy, by elke nieuwe maan, hunnen „ eerdienst verrichten, en offeranden brengen, zouden „ zy de uitdrukking van den *Latynschen* Dichter kun- „ nen bezigen:

Cœlo supinas si tuleris manus nascente luna.

„ Daar de *Chineezen* eene zo groote geneigdheid voor „ alle Godsdiensten hebben, was het niet vreemd, dat de „ *Engelschen*, ten deezen tyde, in den tempel van zo „ eenen Priester van eene andere gezindheid vonden. Hy „ was een aanhangeling van LAO-KOUN, wiens leerstel-

lingen maar weinig van die van EPICURUS verſchillen. Deeze LAO-KOUN zeide, dat gelukkig te leeven des menſchen voornaamſte deelwit behoorde te zyn; dat eene volſtrekte onverſchilligheid omtrent alle gebeurenisſen het zekerst middel was om dat oogmerk te bereiken; dat het iedel en vergeefsch was, veel op het voorleden te peinſen, of zich over het toekomende te ontrusten; maar dat de verſtandigſte bezigheid was, de oogenblikken des leevens, zoo als zy voorbyſnelden, wel te genieten." Deeze LAO-KOUN werd, volgens de aantekening des *Franſchen* Vertaalers, zeshonderd en zes jaaren vóór de Christlyke Jaartelling geboóren.

„ In *China*," merkt onze Reisbeſchryver op, „ kent men geene wettige ſchatting, uit welker beloop de kosten van den openbaaren Eerdienst worden goedgemaakt. De Godsdienst ſchryft echter plechtigheden voor, die noodzaaklyk tyd vereiſchen, en beveelt offeranden, die uitgiften en kosten veroorzaaken. Deeze offeranden hebben op de dagen van de nieuwe en volle maan, op die der lente- en herfst-nachteveningen, en op de nieuwejaarsdagen plaats. By deeze laatſte gelegenheid vooral worden groote verkwistingen gemaakt. Ook wordt 'er dan eenig goed verricht. Kennisſen vernieuwen hunne afgebrooken verbintenisſen. Vrienden, die verdeeld waren geraakt, verzoenen zich met elkander. Alles neemt eene nieuwe dagtekening aan. De armſte hutbewooner ziet vooruit, en beſpaart in de voorgaande maanden iets, om eens een vrolyken dag te genieten, en de aangenaamheden van een genoeglyk leeven te ſmaaken, nadat hy den last van zoo veele maanden gedraagen heeft. Intusſchen hebben de *Chineezen* geene vastgeſtelde rustdagen, die na verloop van zekere tyden wederkeeren. Ook moet men daaruit beſluiten, dat de gewoone bezigheden des Volks geene geduurige tusſchenpoozingen vereiſchen. —— De *Chineezen* hebben geenen Zondag, en zelfs geene verdeeling van dagen, die eenige overeenkomst met onze weeken heeft. Hunne tempels ſtaan alle dagen open om bezogt te worden door de Godsdienſtigen. Sommigen van dergelyke lieden hebben, van tyd tot tyd, giften, hoewel niet van veel beduidenis, tot onderhoud hunner Geestlyken gedaan. Doch geene landeryen zyn aan kerklyke Tienden onderhevig."

De

De tweede Afdeeling behelst de voortzetting van de Reis, die nieuwe voorwerpen biedt, waarover de Schryver uitweidt, te veel om op te teljen. Veel, tot den Landbouw en Vischvangst betreklyk, komt hier voor. De Geele Rivier trekt byzonder des Reisbeschryvers aandagt, in de derde Afdeeling. De Zydeteelt wordt 'er breedvoerig beschreeven; alsmede de Rivier *Tang-tsekiang*, met het Eiland, de *Goude Berg* genaamd. „ Het land hieromstreeks bevat groote plantadien van die byzondere soort of verscheidenheid van Katoenplanten, van welker voortbrengzels die stoffen en lywaaten gemaakt worden, welke men in *Europa Nankingslinnen* pleegt te noemen. Het dons, welk de zaadkorrels deezer plant omgeeft, is dat geen, 't welk in den styl des koophandels *Katoenwol* geheeten wordt. — Dit dons is gemeenlyk wit; maar in de Provincie *Kiang-nan*, waarvan *Nanking* de Hoofdstad is, heeft het die zelfde geelachtige kleur, welke het, gesponnen en tot lywaat geweeven zynde, behoudt. Men meent, dat deeze kleur, en de betere hoedanigheid van het *Nankingsch* katoen, eene uitwerking is van den byzonderen aart des gronds, daar het op groeit; en men verzekert, dat de plant, wanneer zy na eene andere Provincie wordt overgebragt, in beide de genoemde byzonderheden ontaart, hoe weinig onderscheid 'er ook tusschen de luchtstreek van die Provincie en die van *Kiang-nan* plaats heeft." — COSSIGNY verheugt zich over deeze opheldering in de Natuurlyke Historie, en oordeelt het der moeite waardig, met de zaaden van deeze Katoenplant proeven te neemen, ondanks het daaromtrent gestelde door STAUNTON. — Met genoegen zal men den Reiziger in de Stad *Sou-choe-foe* vergezellen, wier aangenaamheden en Vrouwen beschreeven worden; eene Stad, die de *Engelschen* het *Paradys van China* noemden, en waarvan de Inbooreling:n dit algemeen zeggen in den mond hebben: „ De Hemel is boven ons, maar op Aarde hebben wy *Souchoe-foe!*"

Behalven een aantal zeer fraaije Plaaten, waaromtrent de aanpryzende bedenking geldt, welke wy in de Aankondiging des voorgaanden Deels bybragten, vindt men in dit Deel eene Landkaart van het nu doorreisde gedeelte des *Chineeschen* Ryks. De breede aanmerking op dezelve, van den *Nederduitschen* Vertaaler, is zeer juist.

—— Een Lyst der Planten in de Provincien *Sfáng-tung* en *Kiang-nan* ſluit dit Deel; en blykt uit eene Aantekening des Vertaalers, dat wy nog twee Deelen deezer Reisbeſchryving te wagten hebben.

Reize na St. Domingo, gedaan door den Baron VAN WIMPFEN, *en door hem beſchreven in een aantal Brieven, behelzende zyne ontmoetingen en waarneemingen op zee, by zynen overtocht derwaards en van daar — Eene volledige beſchryving van de ligging, ſtaatsgeſteltenis, voortbrengzels en handel van dat Eiland — De Zeden, Karakter en Levenswyze der Franſche Kolonisten aldaar; benevens een berigt van de Mulatzen en Negerſlaaven, derzelver aart en gedrag, alsmede de wyze, op welke zy behandeld worden. IIde Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In gr.* 8vo. 212 *bl.*

Te *Port au Prince* lieten wy VAN WIMPFEN, by onze Aankondiging van het Eerſte Deel zyner Reize (*). Hy vondt hier gelegenheid om by voorige aanmerkingen op het Beheer deezer Volkplantinge nog andere te voegen; en de Stad, by het eerſte inkomen hem zo afvallende, behaagde hem op den duur nog minder: welhaast vinden wy de Brieven uit de *Woestyn* gedagtekend, waar hy zich in April 1790, naa eene korte afweezigheid, weder bevondt, met ſteeds aangroeienden wederzin om langer op *St. Domingo* te blyven. Trekken van wreedheid jegens de Slaaven, van zelfmoord, van vergifmenging, behooren tot de Zeden der *gelukkige Bewooners van St. Domingo*, waar ook de gisting der gemoederen uit *Parys* was overgeſlaagen; 't welk hem, van de *Franſche* Omwenteling afkeerig, eene bykomende reden opleverde om zich van daar te verwyderen.

VAN WIMPFEN haast zich, derhalven, om zynen Vriend de verdere aanmerkingen, door hem gemaakt, mede te deelen. Breedvoerig zyn die over de Slaaven, wier ongunſtige ſtand, ten opzigte van de ſterfte en kwaalen, ontleed wordt, met bygevoegde raadgeevingen

(*) Zie *Letteroef.* voor 1801, bl. 365.

gen tot een beter beheer. Ook laat hy zich in, om een verflag te doen, wegens hunne denkbeelden van regt en onregt, — uit welk een oogpunt zy hun aanweezen beſchouwen — en welk een gebruik hy meent dat zy van hunne vryheid zouden maaken. De kundige Vertaaler laat niet na, hier en daar eene gepaste wederſpreekende aanmerking aan den voet des blads te plaatzen.

Over den Land- en Akkerbouw deelt onze Reiziger zyne denkbeelden mede, en beſteedt een langen Brief, om zynen Vriend te onderrigten wegens den uitvoer der waaren — de inrigting des landbouws, der manufactuuren en de nyverheid — de opbrengst van den Impost in 't algemeen — de daadlyke en lydelyke ſchulden — het inkomen der Boetekas, en derzelver verdeeling in verſcheide *kasſen*.

Breed geeft VAN WIMPFFEN zyne gedagten mede op, *over de meermaals* aangevoerde Zedelyke Geſteldheid der Inwoonderen van *St. Domingo;* en ſtrekken deeze, om de ongunſtige denkbeelden, daarvan gevormd, grootlyks te verſterken, en tot eene hoogte, welke ons moet verbaazen, op te voeren. Hy toont, hoe de Godsdienst, zo als dezelve te dier Volkplantinge gepredikt wordt, door meerendeels veragtlyke Monniken, geen gewenschte uitwerking kan hebben. Hy geeft te *dier gelegenheid zyn gevoelen* op, over de *noodzaaklykheid van den Godsdienst in den Burgerſtaat;* ſchoon nu en dan zyner penne trekken ontglippen, die ons zeer doen twyfelen aan 's Schryvers hoogagting voor de Openbaaring.

De verſchynzels van de werking der *Franſche* Omwenteling, ook op *St. Domingo*, doen hem haaken ná zyn vertrek van daar; dan hy geeft vooraf nog zyne denkbeelden op, wegens het aanleggen der Plantadien op een Eiland, hem langs hoe haatlyker wordende, door den dreigenden ſtorm der naderende Omwenteling, van welker beginzelen hy ooggetuige was, en waarover hy zyne gedagten vrylyk mededeelt; ten ſlot ſchryvende: „ Ik zie met ſmert, dat de zwymelgeest „ reeds zodanig een voortgang onder de bewooners al„ hier gemaakt heeft, dat zy zelfs aan tafel, omringd „ van Mulatten en Negers, zich geſprekken over de „ vryheid veroorloven, welke ten hoogſten onbezonnen „ zyn. Welhaast zullen de ſlaaven der nabuurige Plan-

„ ta-

„ tadien, die verkeeren met die van de Stad, dezelven „ aan hun overbrengen, en op hunne manier alles wat „ zy gehoord hebben uitleggen. *Indien de Blanken „ flegts vry zyn van daag, wat waren zy dan gisteren, ſlaaven gelyk wy!* God behoede my, ooggetuige te zyn van de gevolgen eener dergelyke redenkaveling! De *Rechten van den Mensch* te beredeneeren „ in het byzyn van zodanige menſchen, wat is dat anders, dan hen te leeren, dat de kragt is by den „ ſterken, en dat de ſterkte in 't getal beſtaat."

„ Wilt gy weeten wat ik ten laatſten over dit Land „ denke? Dat, hoe meer ik de menſchen leer kennen, die hetzelve bewoonen, te meer wensch ik myzelven geluk, dit Land te verlaaten. Ik was 'er „ met die edele eerzucht heen gekomen, om my eenigſyk met myn fortuin bezig te houden; maar beſtemd „ om *meester* te zyn, en bygevolg om ſlaaven te hebben, heb ik, toen ik genoodzaakt was met hun om „ te gaan, het noodig geoordeeld hen te leeren kennen; en ik vertrek met veel minder achting voor den „ een, en met medelyden voor de anderen. Wanneer „ men is, 't geene de meeste bewooners hier zyn, dan „ is men genoodzaakt ſlaaven te hebben: wanneer men „ is, 't geene de meeste ſlaaven zyn, dan is men ge„ maakt om ſlaaf te weezen; elk is hier op zyn „ plaats."

Eer hy vertrok was hy ooggetuige van het uitbarſten der Partyſchappen, door hem op eenen aandoenlyken trant beſchreeven, met vermelding van 't geen door de beide Partyen verwaarloosd was, om het heil der Volkplantinge niet te verwoesten. Hy beſluit dit verſlag met aan te merken: „ Wat 'er ook gebeuren „ moge, ik heb de Wetgeevende Vergadering, door „ het kanon uiteen gejaagd, op de vlugt enz. gelaaten; het wat al te uitvoerend vermogen, en dat tamelyk verlegen met deszelfs overwinning is, onzeker „ gelaaten wat te doen, om 'er de noodzaaklykheid „ van te billyken en 'er vrucht van te raapen; het „ publiek heb ik gelaaten in een ſtaat van bedeesdheid en onzekerheid, zoo als gemeenlyk op hevige „ ſtormen volgt, en myn vriend den handel zeer wel „ te vreden met zyne magazynen gered te hebben, en „ zeer bezig om dezelve buiten het bereik te ſtellen van „ het *Oppermagtig Volk*. Wat my aanbelangt, ik voer

„ we-

„ wegens *St. Domingo* het denkbeeld met my; welk „ geenzins dat van iedereen is; te weeten, dat de „ *Vryheids-boom* 'er even min zyn grond gevonden „ heeft, om vrucht te geeven, als de *Brood-boom*." — In hoe verre hy of die *anderen* gelyk hebbe, heeft de ondervinding, hoe veele en geweldige ſchokken deeze Volkplanting zints leedt, beweezen.

VAN WIMPFEN's reis na *America*, hoe voorſpoedig in den aanvange, werd eerlang beloopen door eenen geweldigen ſtorm, die hem in 't gevaar van dreigende Schipbreuke bragt, treffend beſchreeven. In *America* geland, is hy geheel verrukking, door hem in deezer voege uitgedrukt: „ 't *Is* waarlyk eene uitmuntende „ vertooning voor iemand, die van *St. Domingo* komt, „ dit gelukkig Land te beſchouwen. Ik hield niet op, „ de naare *wooningen*, welke *ik maar pas verlaaten* „ *had*, *te vergelyken met de fraaije en nette huizen*, „ *welke wy overal* door de groene velden verſpreid „ zagen. De algemeene welvaart, welke in dat gedeelte van de Nieuwe Wereld heerscht, ſcheen de boon „ van rampen en misdaaden gedempt te hebben, met „ de gewaande rykdommen van hem, wiens zoetſte „ hoop is, het land te verlaaten, 't welk hem draagt „ en voedt. Te vergeefs zou ik trachten, den ſtaat „ van *gelukzaligheid te ſchilderen*, in welken ik my „ *als verzonken zag*, *toen ik*, *by* 't vallen van den „ avond, *den oever langs voer*. *Zulks is geen mensch* „ mogelyk; *maar indien iemand in* dat oogenblik het „ voorſtel gedaan hadt, my op nieuw ſcheep te begeeven, om ſlechts tien mylen van daar zoo veele „ gulde vliezen te haalen, als 'er bladeren waren aan „ de boomen van *Colchis*, zou ik gewis op zyn voorſtel niet dan met een ſchamperen lach geantwoord „ hebben. Weinig ſcheelde het zelfs in dat oogenblik, „ of ik zwoer by my zelven, dat land niet meer te „ verlaaten, hoedanig ook het fortuin mogt zyn; 't „ geen het lot my bereidde."

Te *Norfolk* hieldt hy met den Heer OSTER, Onder-Conſul van *Frankryk*, een zeer lang en leerzaam geſprek, die hem eene Memorie mededeelde, wegens de Handelbetrekkingen van *Frankryk* en de *Vereenigde Staaten*. Over deeze loopt een geheele handelkundige Brief; *Frankryks*, *Engelands* en *Hollands* gedrag ten deezen aanzie-

ziene ſchetzende, doormengd met Staatkundige beſpiegelingen, zo ſterk ten voordeele van *Engeland* uitloopende, dat de ondervinding, ſchoon daaraan deels beantwoord hebbende, niet voortvaart, daaraan het zegel te hangen. Zeer is hy met de *Americaanen* ingenomen. Hy ſluit zyn laatſten Brief, te *Norfolk* in September 1790 gedagtekend, in deezer voege: „ Indien onze oordeelvellingen veelal afhangen van onze goede of kwaade geeſtgeſteldheid, bemerk ik, dat ik nooit meerder geneigd was om met iets vooringenomen te zyn. Ik zal evenwel trachten alle partydigheid te vermyden, en dit hoop ik te meer, om dat het my toeſchynt, dat men met eene ſterke verbeelding, welke ik niet hebbe, moet gebooren zyn, om in de bewooners van dit nieuwe ryk meer dan menſchen te zien, die, in het midden van de ongeregeldheden eener Omwenteling, zuivere zeden wisten te behouden, en niet toe te laaten, dat de moed, waarmede zy hunne rechten verdeedigden, en de geestdrift, waarmede zy hunne vryheid wonnen, ontäarte, de een in eene dweepzucht, en de andere in woeste wreedheid, en voorwaar dit is al veel. —— Moge de nakomelingſchap, myn Heer! dit zelfde ten eenigen tyde van u zeggen! Men gelooft het hier, om dat men vry algemeen anderen naar zichzelven bebordeelt, en dat de Eigenliefde der *Americaanen* behaagen ſchept in de gedagte, dat zy de eerſte meesters waren in de dubbele konst *om den blixem aan den hemel en den ſcepter aan de dwingelanden te ontwringen* (*). Maar als men ſlechts de inrichtingen, de zeden en den geest der beide Volken met elkander vergelykt, zoo ſchynt men zulks meer te verlangen dan te hoopen."

Agter deezen Brief is een *Poſtſcriptum* gevoegd, betreffende de maatregelen, door het *Fransch* bewind genomen, om de orde op *St. Domingo* te herſtellen, en in die ongelukkige Volkplanting, benevens den akkerbouw, op welken haar oude welvaard, of liever, die van

(*) „ Men weet dat de geeſtdrift deeze regels onder het „ Portret van FRANKLIN plaatſte: kort voor het overlyden van „ dien man ſprak iemand hem over de Omwenteling, die men „ in *Frankryk* te gemoet zag. *Frankryk*, antwoordde FRANK„ LIN, heeft eene Hervorming, geene Omwenteling noodig; „ *het hulpmiddel zou erger dan de kwaal zyn.*"

van den Koophandel met het Moederland gegrond was, de zaaken op eenen draaglyken voet te herbrengen.

Met genoegen vinden wy agter dit Werk een wel opgeſteld *Regiſter*. Wy vermelden dit, omdat het eenigzins in onbruik ſchynt te geraaken, de Werken daarmede te voorzien.

Abregé du Voyage du jeune Anacharſis en Grèce, dans le Milieu du Quatrième Siècle avant l'Ere Chretienne, de l'Abbe BARTHELEMY, à l'uſage de la Jeuneſſe, avec la Vie de l'Auteur, par M. le Duc DE NIVERNOIS. II Tomes. Seconde Edition. à la Haye, chez *I. van Cleef*, 1801.

Het groote Werk, (welks verkorting, in de *Fransche* taale, wy hier aankondigen) door de welverſneede penne van STUART in 't *Nederduitsch* vertaald, heeft ons te meermaalen gelegenheid gegeeven, om, met dubbel verdienden lof, daarvan te ſpreeken; en is de bykans onwederſtaanbaare aandrang, om 'er proeven uit over te neemen, oorzaak, dat onze Beoordeelingen zo veel plaats beſlaan, dat daaraan niet telkens, als wy dezelve in gereedheid hadden, plaats kon worden ingeruimd, en wy dus de uitgave niet zyn bygebleeven, ſchoon wy ons zullen bevlytigen om dit agterweezen in te haalen (*).

Meermaalen viel ons, by het doorleezen, in, hoe wenschlyk het ware, van dit Werk, 't welk X Deelen in 8vo in de *Nederduitſche* uitgave beſlaat, een Uittrekzel te hebben, voor de Jeugd geſchikt; dan tevens bevroedden wy de moeilykheid om het wel te vervaardigen, en in een zo kort begrip te brengen, dat het daadlyk een Handboek was der oefengraage Jeugd, die 'er een ſchat van kundigheden uit kon haalen niet alleen, maar zich zeker opgewekt zou vinden om tot de bron zelve te gaan, waaruit zy ſlegts eenige druppels geproefd hadden.

De vervaardiger van de twee voor ons liggende Deeltjes is hierin zeer gelukkig geſlaagd. Eene oordeelkundige keuze heerscht in het uitkippen, in het ſchikken, in

(*) Onze laatſte Aankondiging is die des VI Deels; zie *Letteroef.* voor 1801, bl. 543.

in het zamenvoegen. Hoe gemeenzaam de *Fransche* Taal in ons Vaderland ook moge weezen, zou misschien eene *Nederduitsche* Vertaaling deezer *Verkorte Reize* geen onaangenaam Lettergeschenk weezen.

Het IX Deel der *Reize van Anacharsis* behelst breedvoerige *Berigten, wegens het Leeven en eenige Geschriften van* BARTHELEMY, door hemzelven in den Jaare 1792 en 1793 geschreeven. De *Fransche* Burgers NIVERNOIS, SAINTE CROIX, LALANDE en andere Geleerden hebben den lof van BARTHELEMY verkondigd. Aan het hoofd van dit *Abregé* vindt men eene Proeve der Leevensbeschryving van deezen Letterheld door NIVERNOIS, die allerschoonst is, en beantwoordt aan het Motto, uit de Brieven van PLINIUS ontleend: *Est enim, probitate morum, ingenii elegantia, operum varietate, mirabilis.* „ Hy is overwaardig, ten voorbeelde „ te dienen, door de zuiverheid zyner Zeden, door de „ fraaiheid van zyn Vernuft, en door de verscheiden„ heid zyner Werken."

Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indie, en den Handel op dezelven. Door DIRK VAN HOGENDORP. *Tweede Druk. Te Delft, by* M. Roelofswaert. *In gr. 8vo. 194 bl.*

Stukken, raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indie, en den Handel op dezelven; kunnende dienen ter beantwoording der Vraag; of de Handel op Oost-Indie niet anders dan door eene Maatschappy, met een uitsluitend Voorregt voorzien, en het bestuur over de Bezittingen aldaar hebbende, kan gedreeven worden. Uitgegeeven door D. VAN HOGENDORP. *Zynde een Vervolg op deszelfs Bericht wegens den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indie, enz. In den Haage en te Delft, by* J. C. Leeuwestyn *en* M. Roelofswaert. 464 *Bl.*

De naauwe betrekking, welke deeze twee Stukken, blykens de Titels, tot elkander hebben, maakt het eigenaartig, van dezelve te gelyk te gewaagen. De eerste Druk van het eerstgemelde Werk des geweezen Opperkoopmans en Gezaghebbers over *Java's* Oostkust, HOGENDORP, volgens 's Schryvers bedoeling niet ter openbaare uitgave geschikt, kwam ons niet onder 't ooge. Dan deeze tweede, met 's Schryvers toestemming het licht ziende, viel in den loop des Boekhandels, en dus ook in onze handen.

Het

Het Voorberigt doet ons den Opſteller kennen, als een Man, die in den Jaare 1783, met het Smaldeel Oorlogſchepen onder VAN BRAAM, na de *Oost-Indiën*, als Capitein-Lieutenant der Marines, vertrok; de Krygstochten bywoonde; voorts te *Batavia* in Krygsdienst der *Oost-Indiſche* Maatſchappy zich begaf; vervolgens Onderkoopman geworden zynde, werd hy agtervolgende tweede van *Patna* in *Bengalen*, Opperhoofd aldaar. Adminiſtrateur van *Onrust*, Reſident van *Japara*, en eindelyk Gezaghebber over *Java's Oosthoek*; — onderſcheide betrekkingen, die hem in ſtaat ſtelden tot langduurige en veelvuldige kennisneeming, welke hy niet onder zich hieldt, maar ten algemeenen nutte bekend maakte. „ Dan," dit zyn 's Schryvers eigene woorden, „ in ſtede van „ hierdoor zyn oogmerk voor het algemeene welzyn te be„ reiken, ſtrekte dit alleen om hem alle die geenen, die 'er „ belang by hadden, dat deeze misbruiken bleeven voortduu„ ren, tot vyanden te maaken. Zyne verontwaardiging en „ vrye uitlaatingen, zoo in geſchrift als in geſprekken, over „ het gedrag van de-Commisſariſſen Generaal en de Re„ geering van *Indie*, naa de ontvangene tyding der ommekeer „ van zaaken in het Vaderland in het jaar 1795, zoo om„ trent het laaten vertrekken van vier rykgelaadene *Engelſche* „ *Chinas-Vaarders*, die by de ontvangst dier tyding op de „ *Bataviſche* Reede lagen, als het verzuimen der noodige „ maatregelen in het werk te ſtellen, tot verdeediging zoo„ van *Batavia* als de Buiten-comptoiren; het ontwapenen „ en verkoopen der nog aan handen zynde Compagnies Sche„ pen; het verzuimen, ja zelfs weigeren aan te neemen, van „ ontwerpen ter herovering der *Molucco's*, na dat dezelve „ door de *Engelſchen* genomen waren, en op een tydſtip, wan„ neer zulks meer dan waarſchynlyk zeer wel zoude gelukt „ zyn; het verlof geeven om drie Vaartuigen, met Ryst „ geladen, na *Banda* te vervoeren, toen die plaats reeds „ in handen der *Engelſchen* was; en eindelyk het goedkeu„ ren, ja zelfs beloonen, van het eerlooze gedrag van den „ Gezaghebber van *Banda*, VAN BOEKHOLTZ, die deeze be„ langryke Bezitting op eene zoo klaarblyklyk laffhartige wyze „ aan den Vyand hadt overgegeeven —— dit een en ander „ maakte hem nog meer het voorwerp van hunnen haat en „ wraakzugt."

Het gevolg van dit alles, in het Voorberigt breed ontvouwd, was de ontzetting van zyn post als Gezaghebber, zyne gevangenneeming, en ontvlugting na het Vaderland, waar hy in Herfstmaand des Jaars 1799 aankwam; waar zyne zaak, door gebrek aan beſcheiden, nog onafgedaan hangt. Inmiddels meent hy het zyne te moeten doen, om de Beſtuurders des Vaderlands ten opzigte van de *Indiën* voor te

lichten; en bedoelt hy, in dit Geschrift, „ waarheden, en „ daadzaaken aan den dag te brengen, welke tot nog toe, „ door onkunde, door vooroordeel en door eigenbelang, zoo „ veel mogelyk verduisterd zyn."

Java wordt hier in alle betrekkingen ontleed; *Batavia*, de Hoofdplaats, meer byzonder, tot 's Schryvers oogmerk, beschreeven; alsmede de *Kaap de Goede Hoop*, *Ceilon*, de *Mallabaarsche Kust*, *Suratte*, de *Kust van Coromandel*, *Bengalen*, *Sumatra's Westkust*, *Borneo*, *Macassar*, de *Moluccosche Eilanden*, *Amboina*, *Banda*, *Malacka*, *Palembang*; hy laat zich uit over den Handel op *Japan*. op *China*, en geeft narigt van *Timor*, *Bima* en *Baly*; — Berigtgeevingen, waarin men zeer veel aantreft, op plaatslyke kennis rustende. Wy vonden ons menigvoud in bekooring, om het een en ander zeer weetenswaardigs over te neemen; dan vergenoegen ons, met des Schryvers *Besluit*, een algemeen overzigt van zyn werk geevende, af te schryven: „ Het is wel waar, dat ik dit ta„ fereel in een geheel ander licht aan ulieden, myne Landsge„ nooten! vertoone, dan tot nog toe immer geschied is; doch „ beneemt dit iets van de waardy der waarheid, indien dezel„ ve aldus bevonden wordt? Wie, vóór Lord CLIVE, ver„ toonde ooit aan *Engeland* de voordeelen, die men van „ *Bengalen* trekken kon? En echter geeft die Landstreek thans „ niet ruim zestig millioenen Guldens aan territoriaale in„ komsten?

„ Om dat de Dienaaren der Maatschappy tot nog toe een „ zoodanig ontwerp niet hebben kunnen, durven, of willen „ vormen, is het daarom minder mogelyk of voordeelig? „ Is de vooronderstelling van onkunde, vooroordeel, en vooral „ eigenbelang, niet voldoende, om te doen begrypen, waarom „ nimmer waare en kundige berichten van den toestand dee„ zer Bezittingen aan het Vaderland zyn voorgedraagen? En „ zyn niet de weinige voorstanders van het algemeene wel„ zyn, ten allen tyde, in *Oost-Indie* vervolgd en mishandeld „ geworden? Ik zelf heb daaraan alleen de vervolgingen te wy„ ten, die my byna eer en leeven zouden gekost, en die my „ van alle myne bezittingen, van alle myne vooruitzigten, „ beroofd hebben. Dan, vol van het gewigt en belangryke „ van myn voorgesteld ontwerp, en bezield en aangevuurd „ door oprechte vaderlandsliefde, verschyn ik thans openlyk „ voor myn Vaderland; en zonder aanzien van persoonen, „ zonder vrees voor gevaaren en moeilykheden, ontvouwe ik „ de zuivere en zoo lang miskende waarheid, en vertoone het „ waar belang van het Vaderland. Derhalven is myn oog„ merk in de bovenstaande bladeren geweest te betoogen,

„ dat het Systema, waarnaar tot nog toe de handel op de „ *Oost-Indiën* gedreven, en de bezittingen aldaar beheerd zyn, in

„ de

„ de tegenwoordige tydsomſtandigheden, niet meer goed *is*, en „ in zich zelven de zaaden van verderf en ondergang onthoudt;

„ dat de uitſluitende handel op zichzelven nadeelig is, en „ daarby noodzaakelyk de bezittingen, als Colonien beſchouwd, „ te gronde doet gaan;

„ dat onder eene andere beheering die zelfde bezittingen „ zullen bloeijen, en oneindig veel grooter voordeelen opleve- „ veren dan ooit te vooren;

„ dat eene verandering in navolging deezer grondbeginzee- „ len, te weeten: van vryen handel, eigendom van land, en „ gelyke belasting, zeer wel ingevoerd kan worden;

„ en eindelyk, dat alle de voordeelen, die daardoor aan „ ons Vaderland toegebragt zullen worden, — door de land- „ inkomſten der bezittingen, door de belastingen op den han- „ del, door de werkzaamheid en rykdom, die deeze handel „ aan de inwoonders der Republiek geeven zal, en door de „ ſchatten, die de verdere vervoer van die veele voortbreng- „ zelen, door geheel *Europa*, in ons land brengen moet, — „ zeer verre overtreffen zullen de grootſte voordeelen en „ winſten, die men, by de gunſtigſte vooruitzichten en bere- „ keningen, door middel der vernietigde Maatſchappy, of „ voortduuring van hetzelfde ſystema, zich zou hebben kunnen „ belooven."

Tot ſtaaving en onderſchraaging van die zelfde denkbeelden ſtrekt het tweede Werk, 't geen wy hier aankundigen. In de inleiding wordt de voorheen Advocaat der Maatſchappye, en daarna Commisſaris Generaal in *Oost-Indie* zelf in geen gunſtig licht voorgeſteld; maar hy beſchreeven als iemand, die, ondanks de *Koninglyke* beloonningen hem geſchonken, niets tot nut en voordeel van de Compagnie, van de bezittingen, of van den ſtaat gedaan, maar wel eenige dingen nog erger gemaakt heeft, dan dezelve te vooren waren — als de Man, aan wien, by de bekendwording der Omwenteling des Jaars 1795, de begunſtigingen der *Engelſchen* moeten worden toegeſchreeven, daar hy zich het oppergezag hadt aangematigd.

Grootendeels beſtaat dit Boekdeel uit een Stuk van den Heer Bewindhebber R. VAN DER OUDERMEULEN, getiteld: *Iets dat tot voordeel der Deelgenooten van de Oost-Indiſche Compagnie, en tot nut van ieder ingezeten van dit Gemeneheit, kan ſtrekken*; in de maand November 1785 voor dienst vergadering gedrukt en uitgedeeld, doch alleen aan de Leden van de voorige Staatsregeering en van het bewind der Maatſchappye. Dit hier meer uitgebreid gemaakte *Iets* van den *braaven* en *kundigen* Bewindhebber, gelyk VAN HOGENDORP hem beſchryft, is zeer leezenswaardig, en, behalven 't geen de *Oost-Indiſche* Maatſchappy raakt, vol aanmerkingen, 's Lands Koophandel in

't algemeen betreffende; wy hebben 't zelve met veel genoegen geleezen. Schoon VAN HOGENDORP in veele opzigten, en zelfs in de gronden, van hem verſchille, ;, moet men." ſchryft hy, en met volle waarheid, „ erkennen, dat zyn Werk alleen „ lof, en zelfs de dankbaarheid der Natie verdient; hetzelve „ is het volledigſte ſtuk, dat ooit over deeze ſtoffe het licht „ gezien heeft; ten minſten voor zo verre my bekend is; het „ onthoudt een rykdom van zaaken en kundigheden, zo over „ den handel van *Oost-Indiën*, als over den algemeenen han„ del der Wereld, en in het byzonder van onze Republiek, „ waarvan men zelden ergens iets aantreft."

Naa dit ſchoone Stuk geheel gegeeven te hebben, met de Bylagen tot hetzelve behoorende, deelt VAN HOGENDORP zyne aanmerkingen mede op de daarin met getallen aangeweezene plaatzen; — Aanmerkingen, ſtrekkende tot dezelfde einden, als wy by de opgave van het oogmerk zyns *Berichts* vermeld hebben; waartoe veele gelegenheden zich aanboden, ook oorſpronglyk uit het lange tydsverloop tuſſchen de Jaartekening van dit *Iets* en onze dagen, en de veranderingen daarin voorgevallen; — Aanmerkingen, die nu en dan volſtrekt dezelfde zyn, als wy in het *Bericht* lazen; doch of ingekort, of uitgebreid, hier voorgedraagen worden. Wy verheugen ons, dat dit ſchaars bekende ſtuk, om een exemplaar van 't zelve in handen te krygen, onze Schryver meer dan een jaar alle mogelyke poogingen in 't werk ſtelde, en het eindelyk naa veel moeite magtig werd, thans het licht ziet. —— *Zo* veel moeite hadt hy niet, om onder zyn bereik te krygen de Memorie van eenen ongenoemden: *Deeze* ontmoette hy in de Verzameling van Rapporten en Staatsſtukken, raakende de Compagnie, te Amſterdam, by J. ALLART, 1792, onder de Bylagen Litt^a. *Z*. Het wordt door de Gecommitteerden der Staaten van *Holland* in hun Rapport genoemd, *een zeer fraai en uitgewerkt Vertoog, 't welk ten betooge moest dienen, dat de Handel op Oost-Indiën, niet alleen, door eene uitſluitende Maatſchappy moest gedreeven worden, maar ook die Maatſchappy het Opperbeſtuur over onze Bezittingen aldaar moest blyven behouden.* —— Met zo veel bedaardheids als doorgaans de *Aanmerkingen* op VAN DER OUDERMEULEN geſchreeven zyn, zo ſcherp is HOGENDORPS pen, in het wederleggen deezer Memorie; waaromtrent hy ſchryft: „ De Inhoud van dit Stuk is my zo verkeerd en „ verdraaid voorgekomen, dat ik vermeend heb, hetzelve „ niet beter te kunnen beantwoorden en wederleggen, dan „ door myne aanmerkingen en redeneeringen daar naast te „ voegen, en alzo gezamelyk nevens elkanderen te doen druk„ ken." Van ſtap tot ſtap wordt dus die Memorie nagegaan, en ſtaat het in deezer voege tegen over elkander:

Con-

Conſideratien over het belang dat de Republiek heeft by den Oost-Indiſchen handel in het algemeen, en in het byzonder by het beſtaan der Nederlandſche O. I. Compagnie.

Wederlegging van de nevenſtaande Conſideratien, en betoog dat de Republiek wel veel belang heeft by de bezittingen en handel van O. Indie, maar niet in het beſtaan der Nederlandſche O. I. Compagnie.

Wy konden, dit leezende, niet nalaaten ons twee Vrienden van onze Jeugd te herinneren, die beiden ſteeds in den mond hadden: *Het tegendeel is waar.*

Het tegenwoordig Tydsgewricht, waarin de Vrede de Vaart op onze behoudene en weder te bekomene Bezittingen in het *Oost* zal openzetten, maakt de beide hier aangekundigde ſtukken van eene dubbele aangelegenheid.

Terwyl, wy dit ſchryven, komt ons in handen een Stuk in Folio, getiteld: *Verzameling van Stukken, raakende de zaak van* DIRK VAN HOGENDORP, *Opperkoopman in dienst der Oost-Indiſche Compagnie, en Gezaghebber over Java's Oosthoek. Gedrukt voor den Autheur, in den Haag* 1801. Wy zullen 'er op eenen anderen tyd berigt van geeven.

Verhandeling van het Wisſelrecht; door ROBERT JOSEPH POTHIER, *Raad in de Præſidiale Rechtbank te Orleans, en Hoogleeraar in de Rechten aan de Univerſiteit aldaar. Naar het Fransch, door Mr.* JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amſteldam. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1801. *In gr.* 8vo. 262 *bl.*

Over het Wisſelrecht te ſchryven, is geen gemakkelyk werk; vereiſchende zoo wel een goed Rechtsgeleerde, als een ervaaren man op de Beurs. Zeer zelden heeft men dit by elkander aangetroffen; en de Werken, die wy in het Nederduitsch, in dat vak, bezitten, toonen al te duidelyk, dat dit gezegde waarheid is. Immers, wanneer wy HEINECCIUS, *Grondbeginzelen* van het *Wisſelrecht*, met de aanmerkingen van K. K. REITZ, vergelyken met J. PHOONSEN, *Wisſelſtyl tot Amſterdam*; dan zal men bevinden, dat het den eerstgenoemden aan ervaaring op de Beurs, en den laatstgemelden aan de noodige Rechtskunde ontbrak; zo dat beide geſchriften, op zich zelven beſchouwd, zeker niet voor voldoende gehouden kunnen worden.

Onder de Franſche Schryvers heeft SAVARY, in zyn *Parfait Negotiant* (*), (van welken men ook eene Nederduitſche ver-

(*) Van *Hoofdſt.* XIX—XXIX, of van *bl.* 134—270 der Nederduitſche vertaaling.

vertaaling in *Quarto*, *Amſterdam* 1683, onder den tytel van *de volmaakte Koopman*, heeft;) maar vooral DU PUY, in zyne *d'Art des Lettres de Change*, zeer veel toegebragt, om het Wisſelrecht, in deszelfs aart en eigenſchappen, te doen kennen. Naast deeze laatſte kan men ook het Werkjen van R. J. POTHIER-plaatſen, van het welk de rechtskundige VAN DER LINDEN ons thans eene zuivere vertaaling levert.

Na eene gepaste *Inleiding*, in welke geleerd wordt, 1) wat men door *Wisſel* te verſtaan heeft; 2) over welk ſoort van Wisſelcontract te handelen; 3) wat een *Wisſelbrief* is; 4) wat een Wisſelbilliet is, en de verdeeling van dit Werkjen wordt opgegeeven; onderſcheidt de Schryver zyn Werk in *twee deelen*; gaande het *eerſte* over het *Wisſelcontract*, en over de handeling, betrekkelyk dit *Contract*, die door den Wisſelbrief plaats heeft; en het *tweede* over *Wisſelbillietten*, *Briefjens aan Ordre*, aan *Tonder*, en andere *Billietten*, in den Koophandel gebruikt wordende. Het geheel is zodanig, dat het alle aanpryzing verdient; al vondt men zelfs, dat een en andere plaats alleen op de Wetten en Gebruiken in *Frankryk* gegrond zyn, en dus in ons Land minder toepaſſelyk zullen bevonden worden.

Portrait van een braaf Menſch, of kort begrip der Zedekunde, in Dichtmaat. Naar het Fransch. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz., 1801. *In* 8vo. 14 *bl.*

Het *Portrait d'un homme probe*, waarmede een jong beminnaar der Dichtkunst zyne krachten beproefd heeft, om hetzelve in Nederduitſche Verſen over te brengen, niet gezien hebbende, kunnen wy even weinig over de waarde van het oorſpronkelyk Dichtſtuk, als over de getrouwheid der navolginge van hetzelve, in Nederduitsch rym, oordeelen. Zoo als het hier in 't licht verſchynt, ziet dit Portrait 'er mager en ſtyf gekleed uit. Het *kort begrip der Zedekunde*, welk men 'er in wil vertoond hebben, is zoo gebrekkig en oppervlakkig, dat een *Socrates* het zelf onvoldoende zou gekeurd hebben. De Uitgeever ſchynt den jongen beminnaar der Dichtkunst niet te hebben willen voor het hoofd ſtooten. Wy voor ons zouden liever iets oorſpronkelyks van 's Mans eigene, zoo uitneemend bekwaame hand geleezen hebben.

Zie hier, tot eene proeve, de *plichten jegens God:*

„ *O Sterfling! bid vooral, als een afhanglyk weezen,*
Den Maaker van 't Heelal *en van u zelven aan.*
Vrees voor zyne Almagt; dat zyn Goedheid zy gepreezen.
Laat nimmer uwe wil den Wil *van God wederſtaan.*

Gods

Gods Tempel *zy uw hart; dit, waarlyk hem geneegen,*
Volg door zyn zwakke deugd Gods Voorbeeld *meer en meer,*
Vervul zyn Doel *in u; en uw bestaan is zegen:*
Dit, sprak de Almachtige, dit 's de Eerdienst, *dien 'k begeer.*"

In negen dergelyke Coupletten zyn de *plichten jegens de Naasten* vervat. In elf anderen die *jegens ons zelven.*

Levensgevallen van Joachim Penneschaft, in leven Schoolmeester en Voorzanger, te T..... Uit 's Mans nagelaaten Schriften, ten dienste der Schoolmeesters (vooral ten platten Lande) by een gezaameld en in orde gebragt, door H. ESSENBERG, GERRITSZ. *Te Amsterdam, by* C. Fock, 1801. *In gr. 8vo.* 118 *bl.*

De Schryver van dit boekje heeft de schrandere waarneming gedaan, dat geen stand voor de Maatschappy nuttiger, doch tevens meer algemeen veracht is, dan de *schoolmeesterlyke*; en by een naauwkeurig onderzoek werd hy overtuigd, dat de oorzaak van deze minachting is: *de Schoolmeesters zyn doorgaansch verwaand en ondraachlyk trotsch, overdreven zot, waanwys en dom.* Hy wilde daarom eens een boek *voor Schoolmeesters* schryven. Hy verklaart, *op zyn schoolmeesterlyk woord*, dat hy niemand in het byzonder bedoelt. Hy zegt in dit zyn WERK maar énen waardigen en verstandigen Schoolmeester geschetst te hebben, in tegenstelling van negen of tien van het ander soort; niet omdat hy het gewone en algemeen bekende spreekwoord voor waarheid houdt, maar omdat zyne ondervinding hem heeft geleerd: *dat de verstandige en braave Onderwyzers der jeugd, het in de hoofdzaak, namelyk de bevordering van het nut voor het opkomend geslacht, eens zyn, en de zotten ieder een byzonder oogwit hebben.* Hy wenscht, voor het overige, dat hy al schertsende mag vermaken en verbeteren. Wy geloven in waarheid niet, dat den Burger ESSENBERG naar zynen wensch geschieden zal. Wy kunnen by ondervinding onze Lezers verzekeren, dat 'er by het lezen van dit boekje weinig vermaak te halen is. Een Schoolmeester van enige ondervinding, en met een weinig gezond verstand begaafd, kan 'er waarlyk niets uit leren; en wat de overigen, hoedanige hy meent (en wy willen ons 's mans ongenoegen niet op den hals halen, door hem tegen te spreken) dat 'er velen zyn, aanbelangt, het geen voor dezen leerzaam wezen zou in dit boekje, kon nagenoeg op twee of drie bladzyden worden byeengebragt; terwyl zyn, voor hun zo stichtlyk, Voorbericht waarschynlyk hun den lust reeds zal benomen hebben, om dit

in

in het werkje op te zoeken. De ſchertſ is ook van dien aard, dat wy naauwlyks geloven kunnen, dat iemand geduld genoeg zal hebben om het boek geheel door te lezen; ons althands heeft dit vry wat moeite gekost; en wy hopen maar niet, dat de Schryver van ons geduld weder ene dergelyke proef zal vergen.

Onze Lezer oordele zelve! Na ene korte inleiding, waarin de Schryver zyne eigene bekwaamheden als Schoolmeester, op zyne wyze grappig, opgeeft, krygen wy de nagelatene geſchriften van den held van dit ſtuk, en wel eerst de geſchiedenis van zyne Voorouders van 's Vaders zyde: zyn Grootvaders Grootvader, Dienaar der Justitie, Hondenſlager en Doodgraver; deszelfs Zoon, Klapwaker en Kleermaker; en van 's mans Grootvader, Wolkammer, Liedjeszanger, en Koopman in Garnaal en Schol; eindlyk van zyn Vader, de Schoenlapper. Zyne Moeder was, tot geluk van de Lezers, ene Vondeling. Met de levensberichten van deze belangryke perſonen worden 22 bladzyden opgevuld. De volgende 23 bladzyden bevatten zyne eigene geſchiedenis, tot zyn zeventiende jaar; en hier wordt ons bericht, hoe zekere *Grutzak* zyne ouders in ſtaat ſtelde om hem ter ſchool te doen, en welk enen meester en welke ondermeesters hy van tyd tot tyd daar aantrof. Tot bl. 83 krygen wy bericht van zyne belangryke lotgevallen tot op zyn twintigſte jaar: eerst werd hy ondermeester; redde zich uit een vuil en netelig geval door de vlucht; geraakte in kennis met zekeren meester *Kinderlief*, en werd ondermeester by zekeren meester *Braaf*. Eindlyk loopt het vervolg van zyne geſchiedenis tot zyn twee en-twintigſte jaar; hier komt op zes bladzyden voor: het School-reglement van meester *Kinderlief*; een versje ter verjaring van de Dochter van dien meester, op welke hy verliefd was; bericht hoe hy ſolliciteerde en misviel op ene vacante plaats, en welke zyne mede-ſollicitanten waren; terwyl hy, by het overlyden van *Braaf*, 's mans opvolger wordt, en dan ook trouwt. Hier eindigden 's mans nagelatene ſchriften, terwyl hy voords vergenoegd leefde tot den 27 November 1800, wanneer hy 's avonds ten 8 uren den geest gaf, zittende in zynen leuningſtoel voor zyne bedſtede; terwyl den Schryver *de moed ontbreekt om meer aan hem te denken — van hem te ſpreken, en de penne nedervalt van tuſſchen zyne vingeren*; tot hartlyke blydſchap, voorzeker, van een ieder zyner Lezers, zo wel als van ons.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over de Godlykheid der H. Schrift, door J. H. VAN DEN DOORSLAG, *Predikant te Dordrecht. IIde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1801. *In gr.* 8vo. 500 *bl.*

Het doel van deze weluitgevoerde Leerredenen, over de Godlykheid der H. Schrift, hebben wy onzen Leezeren, reeds in den voorleden jaare (*), leeren kennen. De Eerw. VAN DEN DOORSLAG zet zyne voorgenomene taak, in dit tweede Deel, met oordeelkundige naauwkeurigheid voort. Wy willen van deszelfs voornaam beloop wederom eenig verſlag geeven.

De geloofwaardigheid van eenige voornaame Bybelgebeurtenisſen betoogd hebbende, was de Redenaar, reeds in het voorige Deel, met de twaalfde Leerreden overgegaan tot het gewigtig onderzoek van de voortreffelykheid der Bybelleere, en had, ten aanzien derzelve, *getracht te bewyzen:* (1) *Hetgeen men door den Natuurlyken Godsdienst zeer duister en gebrekkig weet, dat is in den Bybel zeer klaar en volledig te vinden.* (2) De Bybel ontdekt ons eenige belangryke waarheden, waarvan het redelicht niets vertoont, gelyk b. v. den oorſprong van de wereld, en van het zedelyk kwaad, de zekerheid van de opſtanding der dooden, en eene aanſtaande albeſlisſchende vergelding. Nu komt hy (3) tot eene derde ſtelling: De Bybel openbaart ons zulke waarheden, welke, zelfs nadat zy ontdekt zyn, ons begrip te boven gaan, en echter tot ons geluk noodig zyn te weeten. Daarmede wordt dit Deel, dat zeventien Leerredenen bevat, aangevangen, en eerst aangetoond, dat zoodanige verborgenheden, in eene openbaaring, welke van God komt, zeer wel kunnen en mogen plaats hebben, en daarna eenige vereischten opgenoemd,

(*) *Letteroef.* 1801, bl. 509.

noemd, waaraan deze verborgenheden moeten getoetst worden. Deze vereischten worden vervolgens toegepast op de menschwording van Gods Zoon, en het onderscheiden beſtaan van Vader, Zoon en H. Geest, in een en het zelfde Godlyk Weezen; zynde dezen, zyns erachtens, de voornaamſte verborgenheden van den Christelyken Godsdienst. [Hier zou men een anderen Byteltext, b. v. Joh. I: 14, daar leezing en overzetting beiden niet zoo twyfelachtig zyn, als 1 Timoth. III: 16, hebben kunnen kiezen. Aan het woord *verborgenheid*, zoo als Paulus het gewoon is te gebruiken, is ook het denkbeeld van een leerſtuk, dat wy niet begrypen kunnen, niet verbonden.] Hierop volgt (4) de vierde ſtelling: De Bybel alleen wyst den mensch den waaren troost en gelukzaligheid aan, op eene wyze, dewelke zoo verheerlykend is voor God, als voldoende voor de behoeften van den mensch. Hier wordt eerst onderzocht, wat men door het licht der rede weet, of weeten kan, aangaande het middel, of de middelen, om zalig te worden; en daarna, hoedanig de weg van zaligheid zy, dien de Bybel ons voorſchryft. [Deze zal mogelyk, zoo als ze hier bepaald wordt, aan ſommigen, die de hoofdſom der Bybelleere eenigzins anders meenen te moeten verſtaan, al te naauw beperkt, en ook welligt aan anderen, die 'er anders nader mede inſtemmen, te veel aangevuld met ſchoolſche kunsttermen toeſchynen. Echter poogt de Leeraar vervolgens te bewyzen, dat Gods deugden daarin het meest verheerlykt worden, en dat daarin, voor de behoeften van den mensch, het allerbest gezorgd wordt.] Dit geheele ſtuk wordt (5) met deze vyfde ſtelling beſloten: De Bybel ſchryft de allervoortreffelykſte Zedenleer voor, en beweert, dat, zonder derzelver beoefening, niemand zalig worden kan. Dit maakt den inhoud uit van twee voortreffelyke Leerredenen.

Maar nu wordt, naar het oordeel van den Schryver, door al het bygebragte, het bewys, dat de H. Schrift van een Godlyk gezag is, nog niet voldongen. In de tweeëntwintigſte Leerrede (de agtſte van dit Boekdeel) wordt een begin gemaakt met andere, zoo hy meent, meer afdoende bewyzen, die men, in onderſcheiding van de voorigen, *uitwendige* bewyzen gewoon is te noemen, ontleend uit de Voorzeggingen en Wonderwerken. Het bewys uit de Voorzeggingen wordt in de overige

tien

den Leerredenen uitvoerig behandeld, en wel in dier voege: eerst worden eenige algemeene aanmerkingen voorafgezonden, zoo tot bepaaling van het denkbeeld van eigenlyk gezegde Voorzeggingen, als ten betooge, dat zulke Voorzeggingen deugdelyke bewyzen voor de Godlykheid der Leere opleveren. [Hier hadden wy iets meer, ter bevestiging van het gewoone denkbeeld van eigenlyk gezegde Voorzeggingen, verlangd, waaromtrent men weet, dat verscheiden hedendaagsche Geleerden, meer bekend onder den naam van Neologen, of nieuwe Hervormers, geheel andere begrippen koesteren.] Daarna worden eenige byzondere Voorzeggingen, waarin VAN DEN DOORSLAG meent, dat de opgegeevene kenmerken klaar en duidelyk te bespeuren zyn, in overweeging genomen: De eerste (1 Kon. XXI: 17–24) bevat eene bedreiging, door Elia, in Gods naam, gedaan aan Achab; de tweede (Gen. XV: 13–16) eene Godspraak aangaande dat gedeelte van Abrams geslacht, dat naderhand bepaaldlyk het Joodsche Volk uitmaakte; de derde (Jes. XIV: 22, 23) eene voorzegging van den ondergang eener Heidensche Natie, het Ryk der Chaldeen; de vierde (Jer. XXIX: 10–14) eene voorspelling van de verlossing en wederkeering der Joden uit Babel; de vyfde (Deut. XVIII: 15), de zesde (Jes. LIII: 10); en zevende (Jes. XLII: 6, 7), eenige zoogenaamde Messiaansche voorzeggingen; de agtste (Luc. XVIII: 31–33), en negende (Luc. XXI: 20–24), twee voorzeggingen van Jesus zelven; in de eerste van welken, de Heiland zyn eigen lyden, dood en opstanding, en, in de tweede, de verwoesting van Jerusalem, en het daarop volgende lot der Joden, voorspeld heeft.

Alle deze Leerredenen vertoonen allerwege de Godgeleerde kennis, de schranderheid, en het gezond oordeel des Dordrechtschen Kerkleeraars. Hier en daar zou men hem minder vreemd van andere uitleggingen en uitlegregels, en ook wat vryer wenschen, in de toepassing van bybelsche gezegden op aangenomene vooronderstellingen; en niet altyd genoeg bewezene leerbegrippen. Aan hun, die het daarin met den Prediker eens zyn, verdient derzelver leezing voor veele anderen aangeprezen te worden. Voor anders denkenden, over deze en gene byzonderheden, is hier echter ook zeer veel, dat opmerkenswaardig en leerryk is, in een kort beslek byeenverzameld.

Zie hier, tot eene proeve van 's Mans ſchryftrant over deze onderwerpen, een kort uittrekzel van de wyze, waarop hy, in de agt-en-twintigſte Leerreden, over Jeſ. LIII: 10, beweert, dat dit Hoofdſt. op den beloofden Meſſias eigenlyk en regtſtreeks moet toegepast worden. „ Deze Godſpraak — is," zegt hy, „ zoo kenmerkend, zoo ſpreekend, dat men het geheel tafereel, en elk byzonder deel van hetzelve, geweld moet aandoen, zoo men het van iemand anders, dan van den Meſſias, verſtaan wil." Daarop getoond hebbende, dat Jeſaia noch zich zelven kan bedoeld, noch op Jeremia, Joſia, Esra of Cyrus, het oog kan gehad hebben, gaat hy dus voort: „ Maar zou men deze beſchryving niet moeten opvatten, in het algemeen van elken regtvaardigen, en Godvreezenden, die doorgaands om de ſchuld van anderen, in algemeene volksrampen, tot het uiterſte lyden vernedert, — maar niet zelden, ook nog in dit leven, van God op eene voorbeeldige wyze geregtvaardigt, zyn onſchuld ten toon geſpreidt, en deswegens met groote zegeningen beloond wordt? — Geenzinds M. T. hoe tog zou zulk een, zedekundig vertoog hier te pas koomen? Spreekt niet de Propheet zeer bepaald van iemand, denwelken *Jehovah zynen* knegt, noemt? wyst niet de ganſche ſchets op eenen enkelen perſoon? en is het wel mooglyk, dat men andere bewoordingen kan uitdenken, om eenen met naame bekenden, en van alle andere menſchen, onderſcheidden perſoon aan te duiden? is niet de beſchryving van zyne lotgevallen, zoo zonderling, zoo karakteriſtiek, dat men ze op eenen Godvrugtigen, deugdzaamen mensch, in het algemeen, niet kan toepaſſen? zou men van zulk eenen, al ware hy een onſchuldig ſlagtoffer van zyn Vaderland of volk geweest, kunnen zeggen: dat hy de zonden van anderen, vrywillig gedraagen, verzoent, en na zynen dood, en begrafenis, gezegende vrugt van zyne opoffering, beleeft heeft?

„ Het zyn onder anderen ook deze redenen, M. T.! welke ons de vooronderſtelling van zommigen, dat het *Joodſche volk* hier het bedoelde onderwerp zou zyn, doen afkeuren. Het is zoo, dat volk wordt wel eens, des Heeren knegt, zyn kind, zyn zoon, zyn troetelkind enz. genoemd. Dat volk heeft ook wel veel geleden, is *van God geſlagen, en verdrukt.* Maar dat is nog geen bewys, dat het hier bedoeld zy. De perſoon im-

immers hier gemeend, wordt van de Joodsche volk onderscheiden, vs. 5 en 6. en is [illegible] *eyns volks, is de knegt en een gemeen*. Kan men uit eenigen schyn van het Joodsche volk zeggen, dat het *verwaardig* was, dat *het goed* [illegible] *zig bedrog in dezelfs mond gevonden*? Was het geduld in lyden en de zagtmoedigheid, deze eigenschap van die Natie, dat men van hen mogt zeggen: *zy is als een lam ter slagtinge geleid*? Was zy te regt, onder regtigheden, de Joodsche Natie een gering vonnis gedragen te hebben? Neen zy is als de zonden van anderen, maar wel om hunne eigene zonden gestraft.

„ Doch wat behoeven wy meer, ter verdediging van zulke wanbegrippen, by te brengen? Voor eenen onvooroordeelden Lezer der oude Profeeten, heeft het maauwlyks bewys noodig, dat de bedoelde Persoon alleen, in deze Godspraak, bedoeld wordt. Zy is in naam des Heeren *knegt* by uitmuntendheid, meening *Jesaia* heen, in het XLIIde vs. 1—7. en meermalen Hoofd 6. genoemt had; een regt. die wel ter. en de aanzienlykste personen, eenen *Abraham*, eenen *Mozes*, eenen *David* gegeeven is, en hier aan wel zeer als *myn* gezant, die des zeer wel bekend was. met de verheevene natuur van den Godlyken Verlosser.

„ Ik bekenne, de oude Profeeten verwagtten uit zig den *Messias* veel al, als een grooten Koning. die zeer voorspoedig regeeren, met majesteit en heerlykheid den gelukkigsten heilstaat, voor zyn volk bewerken zou? Is hoe strookt dit, (zal men zeggen,) met de verbeelding, welke wy hier vinden, van eenen man, die geen gedaante noch heerlykheid had — een man van smerten, verächt, de onwaardigste onder de menschen, en die de Messias der Joden zyn? Ik aanmerke u zeer wel denking, G.! 1) dat onze Profeet, die zeer koninglyke waardigheid, heerschappy. en grootsten heilstaat, dien hy op andere plaatzen aan den Messias toekent, ook in dit tafereel, van denzelfden gewis voorspelt, wiens smaad en smerte hy zo merkwaardig beschryft. *Hy zal verhoogt en verheven. in zeer hoge worden*, vs. 13. hoofdst. LII. *Hy zal door zyne kennis veelen regtvaardig maaken. Hy zal een groot getal veelen, en de magtigen als een roof deelen*. vs. LIII. 12. Al hadden wy derhalven, in alle de Schriften des O. V. geen andere Profetie van de diepe vernedering des Messias dan in dit LIII hoofdst. van *Jesaia*, dan zou dit

alleen genoeg zyn, om te beſluiten: dat die beloofde Verloſſer, na, en door zyne opofferinge voor anderen, tot een Heer en Koning zou verheven worden. Maar 2) daarenboven, die voorafgaande vernedering van den Meſſias was zoo geheel vreemd niet, in de oude leere der beloften. De Israëlieten wisten reeds uit *David's* voorbeeld, hoe hy niet dan na veele verdrukkingen, vervolgingen en gevaaren, in rust en voorſpoed geregeert had; en waarom zou dit dan ook niet zynen grooten Zoon, kunnen treffen? Heeft *David* niet in den XXII Pſ. het lyden omſtandig beſchreven, van dien zelven perſoon, van wien hy voorſpelt, dat *alle einden der aarde*, dat lyden *zullen gedenken, en zig tot den Heere bekeeren.* Heeft hy Hem niet in den CX Pſ. als een man van *Prieſterlyke* waardigheid voorgeſteld? En is het dus zoo vreemd, als wy hier leezen: dat *Hy zyne ziele tot een ſchuldoffer zou ſtellen?* — Heeft hy Hem niet in den CXVIII Pſ. afgebeeldt, als *een ſteen, die ſchoon van de bouwlieden verworpen, egter tot een hoofd des hoeks zou worden.* En waarom zouden wy dan nog twyfelen, of hier wel van den Meſſias geſproken wordt, om dat de Profeet, zoo omſtandig, Zyn lyden, dood, en begrafenisſe, zoo wel als Zyne daar op volgende heerlykheid beſchryft? Neen, M. T.! veel meer reden hebben wy van te beweeren: dat alle kenmerken, welke ergens van den Meſſias gegeeven worden, Hem althands in deze Profetie, zeer duidlyk aanwyzen. Reden hebben wy van te beweeren: byaldien deze Profetie niet van den Meſſias alleen, moet verſtaan worden, dan zyn er geen Meſſiaanſche Voorzeggingen, in het ganſche O. Verbond.

„ En het bevestigt ons niet weinig in dit gevoelen M. T.! dat de Volks-leeraars in laateren tyd, *Jezus* naamlyk, en zyne Apostelen, die wy om redenen, thans niet aantehaalen, voor geloofwaardige menſchen, en voor de beste uitleggers in dit vak houden, dat deze zegg' ik, in hetzelfde gevoelen ſtaan." Hier volgen de bekende plaatzen uit het N. T., waarin iets uit dit Hoofdſt. aangehaald wordt, en daarna eene byzondere verklaaring van het text-vers, welks inhoud de Leeraar tracht te bewyzen, dat alleen en volkomen op dien door lyden verheerlykten Meſſias toepaſſelyk is. — Hoe jammer is het, dat VAN DEN DOORSLAG zyne Moedertaal niet beter verſtaat — immers omtrent het ſchryven van dezelve zoo ſlordig is!

Schets

Schets der Middelen, waar aan het Christendom deszelfs Uitbreiding over den Aardbodem te danken heeft. Meerendeels naar het Hoogduitsch van L. T. SPITTLER. *Te Delft, by* M. Roelofswaert, 1801. *In gr.* 8*vo.* 84 *bl.*

Of SPITTLER en diens Naavolger den Godlyken oorsprong van het Euangelium een goed hart toedraagen, is by ons twyfelagtig; uit zommige uitdrukkingen kunnen wy deswegen geen zeer *gunstig* besluit ontleenen. „ Wy treeden hier in geen onderzoek," zoo leezen wy, onder andere, in het Voorbericht, „ hoe JE„ sus eigen leerlingen, die hem na zynen dood weder„ om als verrezen *meenden* te hebben aanschouwd, en „ onder deeze ook een PAULUS, voor het Christendom „ werden gewonnen." Zoo onder de vroegere als laatere Voorstanders van den Christlyken Godsdienst hebben veelen voor deszelfs Godlyken oorsprong en gezag een bewys gevonden in de eerste voortplanting, als geschied door middelen, op zich zelve aangemerkt geenzins berekend om aan zwaarigheden en tegenstanden van zulk eenen aart, als zich aanbooden, het hoofd te kunnen bieden, en wier zegepraal over dezelve aan een *meer* ónmiddelyke Godlyke hulp en tusschenkomst doet denken. Van een ander verstand is SPITTLER en deszelfs Vertaaler; van welke de laatste het zéer zwaar geladen heeft op vroegere en de hedendaagsche pogingen ter verspreidinge van de kennisse des Euangeliums in vreemde landen, als een zeer schadelyk werk. Om aan hetzelve paalen te stellen, „ meenden wy," (wy willen het verslag van 's Mans oogmerk uit het Voorbericht afschryven) „ zulk eene schets van de uit„ breiding des Christendoms te moeten vervaardigen, „ als de volgende, waartoe wy in de *derde uitgaave* van „ SPITTLER's *grundriss der geschichte der Christlichen* „ *Kirche*, een uitmuntenden voorraad van toebereide „ boustoffen voorhanden vonden; terwyl wy verder uit „ de berichten van andere Geschiedschryvers der Kerk, „ zoo wel als uit eigen waarneemingen, zoo veel meen„ den te kunnen ontleenen, als ons noodig dacht om de „ onderscheiden wegen, langs welke het Christendom „ zich tot op heden heeft voortgeplant, aan te wyzen;

„ en daar door genoegzaam aan den dag te leggen, dat „ de uitbreiding van het Christendom deszelfs Godde„ heid geenszins bewyst, maar doorgaans het gevolg is „ geweest van een natuurlyken famenloop van zaaken, en „ fomtyds wel eens is te weeg gebragt door midde„ len en konstgrcepen, welke de voortplanters weinig „ tot eer verftrekken.

„ Ja, (dus gaat hy voort) wy bedriegen ons ten „ eenemaale, indien niet het oppervlakkigst inzien van „ de volgende bladeren genoeg is om een ieder te over„ tuigen, dat 'er in de voortplanting des Christendoms „ tot op heden niets was, waar over men zich juist „ veel meer behoefd te verwonderen, dan over den „ opgang der leeringen van de gezamenlyke protéftant„ fche hervormers."

Wat doet nu SPITTLER en onze Landgenoot, om het bewys voor de Godlykheid des Christendoms, uit deszelfs voortplanting ontleend, te ontzenuwen? Vooreerst wordt hier onbepaald gelaaten de kragt, welke veele verftandige Verdeedigers van het Christendom in het gemelde bewys zoeken; als befchouwende zy het bedoelde verfchynzel geenzins als een bewys op zich zelf, maar alleen als in verband met andere bedenkingen geplaatst, aan het vermoeden omtrent eene Godlyke tusfchenkomst een hoogen graad van waarfchynlykheid byzettende. Vervolgens, eene optelling doende van de middelen, door welke het Christendom is voortgeplant, gefchiedt den Verdeedigers van het Euangelium een fchreeuwend onregt, door op éene reije te plaatzen, en als in éénen adem middelen te vermelden, die in aart en hoedanigheid hemelsbreed van elkander verfchillen, en de meeste van welke, in 't oog van alle verftandigen, niet flegts geen blyk van Godlykheid vertoonen, maar met eene benaaming van geheel andere herkomst moeten beftempeld worden. Neen, SPITTLER! neen, ongenoemde Landgenoot! dit ftrookt niet met die waarheidsliefde, die onbevooroordeeldheid, van welke gy, en uws gelyken, zoo veel ophefs maakt.

Om den Leezer in ftaat te ftellen, over de regtmaatigheid en onpartydigheid onzer uitfpraake te kunnen oordeelen, willen wy den Inhoud deezes Gefchrifts afchryven. Het is in vier Tydperken verdeeld, van welke de Opfchriften deeze zyn. „ *Eerfte Tydperk.* Uitbreiding van het „ Christendom door prediking, fchryven, enz. *Tweede Tyd-*

„ *perk:*

„ *perk:* Uitbreiding van het Euangelie met hulp van Kei-
„ zerlyk gezag, edicten, enz. *Derde Tydperk:* Aanvallende
„ oorlogen voor het Euangelie tegen den alcoran en het
„ heidendom. *Vierde Tydperk:* Inquiſitie, Jeſuiten, te-
„ genwoordige Zendelingen naar de tegenvoeters, en ver-
„ val van het Christendom in Europa.". In de behan-
deling van het eerſte Tydperk ontmoeten wy verſchei-
den aanmerkingen, welke onzen byval, in zekeren zin,
volkomen wegdraagen, doch, nader ingezien, van dien aart
zyn, dat dezelve, ten voordeele van de zaak, welke
hier wordt bepleit, niets beſlisſen, maar met even goed
regt ten voordeele van de voorſtanders van het Chris-
tendom kunnen worden aangevoerd. De meesten, naam-
lyk, dier aanmerkingen zyn ontleend, zoo uit de na-
tuur des Christlyken Godsdiensts, aan de eene zyde, als
uit den ſtaat der waereld en de heerſchende denkwyze
in die dagen, aan den anderen kant: alle welken, om de
Leere des Euangeliums wyd en zyd veld te doen win-
nen, volgens de natuur der zaak zelve aanleidelyk waren.
Maar wat doet zulks af, om eene Godlyke bemoeijing,
of medewerking geheel uit te ſluiten? Natuurlyke, dus
genoemde, middelen ſtaan even zeer onder het bewind
des Albeſtuurders, als buitengewoone verſchynzels,
welke de Godlyke tusſchenkomst meer zigtbaar doen in
't oog vallen; en door zulke middelen zyne oogmerken
te bereiken, wordt van alle verſtandigen als een blyk
en bewys der hooge wysheid des Opperſten Regeerders
erkend en bewonderd. De Vertaaler zelf gevoelt zich
gedrongen, om iets meer dan bloote natuurlyke oor-
zaaken, van een hoogeren invloed ontbloot, te erken-
nen. Naa alles, wat tot zyne zaak diende, te hebben
aangevoerd, ſchryft hy: „ Hoe men ook over de Euan-
„ gelie-leer denke, men behoort haar de gunst der Voor-
„ zienigheid niet ten ténemaale te onttrekken; daar het
„ in allen gevalle onbetwistbaar is, dat haare verbrei-
„ ding in de eerſte drie eeuwen zeer veel goeds voor
„ het menschdom te weege bragt." En elders: „ Even
„ zeer als Gods weldaadige voorzienigheid menige heil-
„ zaame leering, waarneeming, ontdekking, en wat
„ dies meer is, pleeg te begunſtigen; het zóó ſchik-
„ kende, dat zelfs de meest toevallige omſtandigheden tot
„ bevordering daar van als te ſamen moesten loopen,
„ juist of alles opzetlyk ware voorbereid; — even zoo
„ zal ook de Euangelie-leer, in allen gevalle, het niet

„ zonder medewerking der Voorzienigheid zoo verre ge-
„ bragt hebben, dat haar aanhang na drie eeuwen reeds
„ de talrykſte en aanzienlykſte in de Romeinſche wa-
„ reld was, en nog in menig ander oord des aardbo-
„ dems bloeide."

Voorts kunnen wy niet nalaaten onze bevreemding te betuigen, hoe iemant zynen vlyt kan aanwenden, om de Godlyke medewerking van eene zaak uit te ſluiten, welke hy als wenſchelyk en voordeelig voor het menſchdom aanmerkt. Immers dat SPITTLERS Naavolger dus gunſtig over den Christlyken Godsdienst denkt, blykt uit zyn volgend ſchryven: „ Voorheen waren 'er weinigen,
„ die zich op onderzoek toeleiden; zelfs redde de ſtoïſche
„ wysgeerte ſlegts een zeer klein hoopje uit den alge-
„ meenen vloed van zedenbederf. Maar het Euangelie
„ verſchafte aan de waereld een godsdienst, die, zelfs
„ alleen uit hoofde dat hy zich geheel op geſchiedver-
„ haalen grondde en uit geſchiedverhaalen voortſproot,
„ den heilsſendſten invloed op de neigingen der onge-
„ temde menigte moest hebben.

„ Ja, (dus gaat hy voort) was het ook geen uit-
„ ſteekend voordeel voor de beſchaving, dat die gods-
„ dienst ten grondſlage een boek had, 't welk by de
„ kerkelyke byeenkoomſten beſtendig gebruikt, en van
„ elken belyder gekend moest worden? Had dit niet
„ ten gevolge, dat elke natie, welke nog niet leezen
„ kon toen het Christendom tot haar doordrong, met
„ het Christendom een A. B. C. ontfong, en hetzelve,
„ zoo algemeen als ten dien tyde mogelyk was, aan-
„ leerde? Verhaastte dan niet het Christendom den eer-
„ ſten en voornaamſten ſtap tot verlichting in het onbe-
„ ſchaafde gedeelte der Romeinſche waereld, zoo wel
„ als by de woeste Gothen, en menige andere nader-
„ hand bekeerde barbaarſche horde? Welke wysgeeren
„ hebben zich intusſchen immer met zoo veel yver, ter
„ voortplanting van dien kiem van verlichting over den
„ aardbodem, bezig gehouden, als de predikers des
„ Euangeliums?" Vreemd, voorwaar! dat iemant, welke aldus ſchryft, de pen kan voeren ter ontzenuwinge van de kragt eens verſchynzels, 't welk DE GROOT, TURRETYN en anderen getoond hebben, een vermoeden van Godlyke tusſchenkomst, naast aan een bewys grenzende, in zich te bevatten.

Misſchien dwaalen wy in onze meening omtrent de be-

bedoeling deezes Geſchrifts. Intusſchen, overtuigd als wy zyn, op goede gronden, van de Nuttigheid en het Godlyk gezag des Christlyken Godsdiensts, en uit dien hoofde het toeneemend Ongeloof als eenen ramp voor het Menschdom betreurende, vinden wy in gemoede ons verpligt, tegen al wat eenige ſtrekking heeft om het gezag diens Godsdiensts te ondermynen, onze Landgenooten te moeten waarſchuwen.

Opwekkings-rede over Epheſen III: 8. uitgeſproken te Rotterdam op den 13 Aug. 1801. voor de Algemeene Vergaadering van Nederlandsch Zendeling-Genootſchap, ter voordplanting en bevordering van het Christendom, bezonder onder de Heidenen. Door GERHARDUS MASMAN, *Predikant te Utrecht, enz. Te Utrecht, by W. van Yzerworst, 1801. In gr. 8vo. 36 bl.*

De opmerking, dat, niettegenſtaande de Christenen in Nederland, reeds twee Eeuwen, in de gelegenheid geweest zyn, en ook voorlang de verplichting erkend hebben, om poogingen aan te wenden, tot verſpreiding van het Euangelie der Zaligheid onder de Heidenen, en alhoewel ook, zints eenigen tyd, zoo hier als elders, eene meer dan gewoone opgewektheid beſpeurd is, om op deze zaak, met ernst, het oog te vestigen, en dat werk daadelyk aan te vatten, hetzelve echter nog weinig voortgang maakt, dat maar weinigen zich de uitbreiding van het Euangelie waarlyk aantrekken, en dat by veelen huivering, koelheid, en zelfs ook tegenſpraak en tegenwerking van ſommigen, wordt waargenomen, en de voorſtanders zelfs van deze onderneeming zich ſoms van ſlapheid, opzien, en ongemoedigdheid moeten beſchuldigen: deze opmerking heeft den Eerw. MASMAN aanleiding gegeeven, om, in de Opwekkings-rede, die hy, als Medebeſtuurder van het Nederlandſche Zendeling-Genootſchap, op zyne beurt, ter gelegenheid der algemeene jaarlykſche Vergadering, moest houden, dit werk, niet ſlechts in 't algemeen als plicht, maar ook nog in een ander oogpunt te doen beſchouwen. Het onderwerp van zyne Redevoering komt hier op neder: „Het is eere, weldaad, voorrecht, het is genade voor ons onwaardigen, daaraan

aan te werken, dat het Euangelie van Jeſus Chriſtus gebragt worde tot de Heidenen." De ſtof tot zoodanige overweeging is genomen uit Epheſ. III: 8. *My, den allerminſten van alle de Heiligen, is deeze genade gegeeven, om onder de Heidenen, door het Euangelium, te verkondigen den onnaſpoorlyken rykdom van Chriſtus.*

Deze woorden worden eerst, overeenkomſtig de leerbegrippen, die men doorgaans in Paulus vooronderſtelt, verklaard, en, 't geen de Apostel, naar 't oordeel van den Prediker, by dit voorſtel moet gevoeld hebben, aangewezen. Daarna worden deze twee ſtellingen in overweeging genomen. 1. „ Het Euangelie van Jeſus Chriſtus onder de Heidenen te brengen en bekend te maaken, is als eene weldaadige genade Gods voor ons aan te merken." 2. „ Het is deze waarheid, waaruit wy, in onderſcheidene opzichten, onze opwekking, tot uitbreiding en bevordering van het Christendom, bezonder onder de Heidenen, mogen ontleenen."

De opwekkingen, daarop gegrond, zyn ernſtig en nadrukkelyk; waarvan men, in de vooronderſtelling, dat de voorgeſlagene onderneemingen, tot zoodanig doeleinde, niet ontydig of onuitvoerlyk zyn, en dat de daadelyk aangevangen werkzaamheden van het Zendeling-Genootſchap, zoo wel met grondige menſchen- en Godsdienst-kennis, als met warmen yver en geestdrift, ter uitvoer gebragt worden, de beste gevolgen, tot uitbreiding van het Christendom, en vermeerdering van menſchelyke gelukzaligheid, mag hoopen.

Gedenkſchriften der Maatſchappy van Zendelingſchap, tot voordplanting van het Evangely in Heidenſche Landen, enz. IIde Deels 2de Stukje. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, 1801. *In gr.* 8vo. 182 *bl.*

In dit Stukjen van de Gedenkſchriften der Londenſche Maatſchappy van Zendelingſchap, tot voortplanting van het Evangelie in Heidenſche Landen, waarvan wy reeds meermaalen gewag gemaakt hebben, vindt men eerst een beknopt bericht van de handelingen van derzelver vierde algemeene byeenkomst in 1798, die wederom zeer talryk en aanzienelyk geweest is. Eenige der ruimſte Godsdienſtige vergaderplaatsen, in Londen, aan de

de Maatſchappy ten gebruike vergund, waren opgevuld met eene onbeſchryflyke menigte toehoorders; terwyl de byzondere byeenkomſten, ter meer onmiddelyke behandeling van de zaaken der Maatſchappy beſtemd, elders gehouden wierden. Na het uitſpreeken van gepaste Redevoeringen, wierd verſlag gedaan van de verrichtingen der Beſtuurderen. Daarin wordt melding gemaakt van de oprichting van het Nederlandſche Zendeling-Genootſchap, en van twee door hetzelve aangebodene Zendelingen, KICHERER en VAN DER PAUW, en derzelver beſtemming, in vereeniging met Dr. VAN DER KEMP; van beloofde medewerking van een dergelyk Genootſchap in Zwitſerland; van eenige Broeders in Saxen; eene opgerichte Zendeling-Maatſchappy in New-Jork; van beraamde Zendingen naar de Namaquas in Afrika, naar de arme Zwarten in Jamaica enz. Daarna wierden deze en gene, meestal belangryke tydingen, onder anderen van de wederkomst van Kapitein JAMES WILSON van de eerſte Zendelingreize, met een dagverhaal van dezelve, medegedeeld. — Nu draalde men ook niet lang met het vaſtſtellen eener tweede naar de Zuidzee-Eilanden, onder bevel van Kapitein THOMAS ROBSON. Men leest hier den lastbrief, door Beſtuurderen aan hem medegegeeven, bevattende het geheele plan der reize, en voorts de naamen van dertig Zendelingen, waaronder men niet meer dan vyf geördende Leeraars telt, tien verzeld van hunne Vrouwen, ſommigen ook van Kinderen, met bericht van derzelver afreize, voor het einde van 1798. — Dan volgt nog een omſtandig bericht van eene nieuwe Zending naar het Zuiden van Afrika, beſtaande uit vier Zendelingen, Dr. VAN DER KEMP, KICHERER (uit Holland), EDMOND en EDWARDS, die men terzelver tyd naar de Kaap de Goede Hoop deed vertrekken, met een Transportſchip van de Regeering, voorzien van driehonderd bannelingen, beſtemd naar Botany-Baai. Men verneemt hier derzelver behouden aankomst aan de Kaap de Goede Hoop, hunne voorloopige verrichtingen aldaar, tot voortzetting der voorgenomene reize naar de Kaffers, en de eerſte verrichtingen van derzelver volvoering, waarvan men hier te lande reeds omſtandigere berichten heeft ontvangen.

Gu-

GUMAL *en* LINA, *eene Geſchiedenis tot Nut en Vermaak der Jeugd; inzonderheid dienende om haar de eerſte, en voornaamſte Grondwaarheden van den Godsdienst in te prenten. Door* KASPAR FRIEDRICH LOSSIUS. *Naar den vierden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Iſte Deel. Te Amſterdam, by* van Vliet *en* van der Hey, 1801. *In 8vo. 202 bl.*

Een onderhoudend Verhaal, daartoe ingericht, om het Kinderverſtand de nuttigſte denkbeelden en kundigheden, op eene vermaaklyke wyze, in te prenten, en, al vertellende, het nuttigst onderwys in de eerſte waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst der Jeugd mede te deelen. De wyze van onderricht in dit Werkjen draagt allerwege de duidelykſte blyken van het geoefend verſtand en wys beleid van den achtingwaardigen Schryver, en de geheele leertoon, in het bevallig gewaad der geſchiedenis gekleed, is zoo uitlokkend en inneemend, dat wy, ſteunende, zoo wel op 't goed getuigenis van anderen, die 'er de proef van genomen hebben, als op onze eigen ondervinding, aan het gunſtig onthaal en nuttig gebruik van dit geſchrift, by het jeugdig leezend publiek, geenzins twyfelen: tot hoedanig einde wy hetzelve ook aan alle verſtandige, en met achting voor het Christendom bezielde Ouders en Opvoeders van Kinderen, in ons Vaderland, zonder onderſcheid van eenig Kerkelyk Genootſchap, ernſtig aanbeveelen.

In een veldſlag, tuſſchen twee Afrikaanſche Vorſten, HADSI en CHILUM, geleverd, was de Zoon des eerstgenoemden geſneuveld, en GUMAL, de Zoon zynes vyands, een knaapjen van tien jaaren, met WIDDAM, een zyner kameraaden, in handen van HADSI geraakt; maar de opgevatte gelegenheid van LINA, tienjaarige Dochter van HADSI, redt GUMAL uit het grootſte levensgevaar. Beiden begeeven zich op de vlucht, en komen, na veele omzwervingen, in de wooning van GERONIO, een ouden Kluizenaar, van wien, en deszelfs huisgenoot PEDRO, zy allerminzaamst ontvangen en geherbergd worden. GERONIO is een Europeaansch Christen, door wien PEDRO ook voorheen in den Godsdienst is onderwezen en bekeerd geworden; en van dezen

ten ontvangen nu ook deze zwervende kinderen godsdienstig onderricht. —— In dit eerste Deel worden de voortaamste waarheden van den Natuurlyken Godsdienst, het bestaan, de eigenschappen en werkingen van God in de natuur, en de onsterflykheid der ziel, in onderhoudende gesprekken, op een leerzaamen trant, behandeld. Deze behandeling is in de geschiedenis zoo fraai ingeweeven, en door zoo veel afwisseling veraangenaamd, dat de leeslust telkens opgewekt wordt. Hier en daar is de toon wat te hoog gestemd voor kinderen, en wel van tien jaaren. Het is althans niet minder geschikt voor zulken, die reeds eenig onderwys hebben ontvangen. Ook bejaarden kunnen 'er zich met vrucht van bedienen.

Specimen Chemico Medicum Inaugurale &c. Of *Scheikundig-Geneeskundige Proeve over de uitmuntende en uitgebreide werkzaamheid van het zuurmaakend beginzel op het menschelyk lichaam; tot het bekomen der Doctorale waardigheid in de Geneeskunde, te Utrecht openlyk verdedigd, door* G. W. VAN TOULON, *op den* 25 *November* 1801. *Te Utrecht, by* O. J. van Paddenburg. *In* 4to. 86 *bl.*

De Schryver deezer Twistrede behoort onder de voorstanders der hedendaagsche begrippen van een aantal Beoefenaaren der Scheikunde en der Geneeskunst, volgens wier oordeel een groot deel der verschynzelen van Gezondheid en Ziekte, en van de werking van veele Geneesmiddelen, alleen aan overvloed of gebrek, aan vermeerdering of vermindering van het zuurmaakend beginzel (*Oxygène* of *Principium Oxygeneticum*) moet worden toegeschreeven. Geenzins neemt echter onze Schryver alles voor goede munt aan, wat hierover gezegd is, door die geenen, welke het *Oxygène* tot het hoofdwerkmiddel in de Geneeskunde hebben willen maaken; maar bekent openhartig, dat zy te verre zyn gegaan. Voor het overige heeft de jonge Schryver zyne zaak met oordeel afgewerkt, en geeft voldoende blyken van belezenheid en kunde. Wy kunnen ons intusschen niet onthouden van eenige nadere aanmerkingen aangaande dit leerstelzel mede te deelen, die wy echter geenzins willen beschouwd hebben, als in 't byzonder te-

tegen onzen verdienſtelyken Schryver ingericht, maar voornaamelyk tegen de Hoofdvoorſtanders der Leere, welke hy verdeedigt.

Om als zeker aan te neemen den veel vermogenden invloed, welken de Geneeskundige voorvechters van het *Oxygène* aan hetzelve toeſchryven, behoorde vooraf beweezen te worden: 1°. Dat het *Oxygène* zich in zyn zuiveren ſtaat, en zonder in eenige andere combinatie te zyn, met de zelfſtandigheid van onze vaste en vloeibaare deelen kan vereenigen. 2°. Dat hetzelve, in 't afgetrokkene beſchouwd, waarlyk die groote prikkelende en opwekkende vermogens bezit, welke daaraan, heden ten dage, met zo veel uitbundigheid, worden toegeſchreeven. Niets valt gemakkelyker te bewyzen, zullen ons de *Oxygennetici* antwoorden. Het is immers eene zekere zaak, dat 'er in de Uitademing niet zo veel Zuurſtoffe ontlast wordt, als in de Inademing in de longen is opgenomen. Dat voorts het *Oxygène* wel degelyk de prikkelende en werkzaame vermogens bezit, die aan hetzelve worden toegeſchreeven, kan men, huns erachtens, uit de verſchynzelen der Ademhaaling en der Verſtikking met eene volkomene zekerheid opmaaken. Hoe meer *Oxygène*, immers, de ingeademde lucht bevat, (zeggen zy) zo veel te werkzaamer worden alle onze levensverrichtingen; zo veel meer neemt de dierlyke warmte toe, gelyk ook de ſnelheid der pols, enz. — verſchynzelen, die, huns oordeels, alleen uit de opflorping van het zuurmaakend beginzel kunnen verklaard worden.

Ondertuſſchen is de gevolgtrekking, uit het verdwynen van een deel van het *Oxygène* in de Ademhaaling tot deszelfs opflorping in een zuiveren, niet gecombineerden, ſtaat, zonder eenigen grond. De levenslucht kan immers zelve niet onmiddelyk in het bloed komen, dewyl de longevliezen, volgens de proeven van HALLER en anderen, geene veerkragtige luchtſtoffe doorlaaten. Voorts laat het *Oxygène* der levenslucht zyne vuurſtoffe niet los, dan om zich met de *Carbone* te verbinden, en daarmede in zogenoemde vaste lucht over te gaan. Deeze luchtſtoffe is in onze vogten ontbindbaar, en aan haare opflorping in het bloed moet buiten twyffel de verdwyning van een gedeelte van het ingeademd *Oxygène* worden toegeſchreeven. Doch het zuurmaakend beginzel werkt, in deeze combinatie geenzins als een op-

opwekkend middel, maar als een ſtikkend en verdoovend vergift.

Niemand heeft ooit het zuurmaakend beginzel alleen gezien; wy kennen het alleen in zyne vereenigingen met andere zelfſtandigheden, die aan hetzelve zeer verſchillende eigenſchappen mededeelen; zo dat het waarlyk belachlyk is, iets ſtelligs te willen verzekeren, aangaande den aard van dit gewigtig beginzel, op zich zelven beſchouwd. Zo wy, by voorbeeld, geene middelen bezaten om het Zeezoutzuur alleen te bekomen, maar deszelfs aard wilden bepaalen uit de eigenſchappen van een der zamenſtelzels, waarin het begreepen is, by voorbeeld, uit die van de zoete Kwik, tot hoe veele valſche gevolgtrekkingen zou zodanig eene manier van redeneeren aanleiding geeven!

Wat nu het tweede bewys voor het prikkelend vermogen van het *Oxygène* aangaat, te weeten, de verheffing der dierlyke warmte, en de opwekking van alle de overige werkingen des levens, door de vermeerdering van het *Oxygène* in de ingeademde lucht daargeſteld; wy vinden hetzelve even onvoldoende. Het is wel eene zekere waarheid, dat de ingeademde lucht de gemelde uitwerkingen in een grooteren graad daarſtelt, naar maate dezelve meerder *Oxygène* bevat: doch men moet ſteeds in het oog houden, dat de vermeerdering van dit beginzel in de ingeademde lucht eene grootere en ſnellere werking op de in de longeblaasjes aanwezende koolſtoffe daarſtelt, welke door de decompoſitie der levenslucht eene meerdere ontwikkeling van het luchtvuur ten gevolge heeft. Doch de warmte is een der vermogendſte prikkels van het dierlyk leven; en wy doen veiliger om aan de vermenigvuldiging van dezelve de waargenomene verſchynzels toe te ſchryven, dan wel aan een onderſteld vermogen, aan 't *Oxygène* in 't afgetrokkene toegekend, 't welk wy met geenerlei direct bewys kunnen ſtaaven. Op dezelfde wyze is het ſtikken der drenkelingen, door de uitblusſing van de prikkelbaarheid van het hart, zeer wel te verklaaren, uit het ophouden der formeering van de dierlyke warmte in de longen, en der mededeeling van dezelve aan het hart. Deeze prikkel is genoegzaam; wy behoeven 'er geen nieuwen, zonder een zeer voldoend bewys, by aan te neemen.

Even wankelend en onzeker is de manier, op welke

de *Oxygenetici* den aard der Ziekten en de werking der Geneesmiddelen verklaaren. Om de werking der Kwikmiddelen volgens hunne geliefkoosde begrippen op te helderen, moet de *Lues* haaren oorſprong neemen uit gebrek aan *Oxygène*. Dat intusſchen iets dergelyks, en wel met een meerderen graad van waarſchynelykheid, in de Scorbut plaats moet hebben, kunnen zy ook niet ontkennen. Doch hoe zal men nu de werking van de Kwikmiddelen verklaaren, die in het eerſte geval zo heilzaam, en in het laatſte zo verderflyk zyn?

Onze Schryver is, onder anderen, zo ingenomen met de ſtelling, dat de Kwikmiddelen alleen door hun *Oxygène* de *Lues* geneezen, dat hy er nog eene afzonderlyke ſtelling achter zyne Twistrede van gemaakt heeft. Zo dit intusſchen met de waarheid overeenſtemt, wilden wy gaarne eens weeten, hoe het dan mogelyk zy, dat zommige Veneriſche toevallen, die zich hardnekkig tegen het ſterkst *geöxygeneerd* Kwikmiddel, het Sublimaat, verzet hebben, nog zomwylen door den *Mercurius Solubilis* HAHNEMANNI worden geneezen? Dit laatſte middel is immers eene Kwikkalk, door een loogzout uit zyn zuur ter nedergeploft, waarin wy dus de aanwezenheid van zuur en zuurmaakend beginzel bezwaarlyk kunnen erkennen; of, zo 'er al nog iets van aanwezende is, moet het in een zo ſterk gecombineerden ſtaat zyn, dat wy ten minſten niet kunnen onderſtellen, dat hetzelve op het dierlyk lichaam eenige uitwerking kan te wege brengen. Het zou ons niet bezwaarlyk vallen, meer voorbeelden van dien aard te berde te brengen; doch wy zullen het hierby laaten berusten.

Verhandeling over de Spaanſche Schaapen, enz. door C. P. LASTEYRIE, *Medelid van de Maatſchappyen van Landbouw, en der Philomatique te Parys, enz. Uit het Fransch vertaald. Met een Plaat. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1801. *In gr.* 8vo. 134 *bl.*

De Schaaphoedery is voorzeker een der gewigtigſte deelen van den Landbouw, inzonderheid in de menigvuldige zand- en heidvelden onzes Vaderlands, welke tot de meerder voordeel gevende takken van Land-

Landbouw ongeſchikt zyn, of ten minſten, door de aldaar vallende Schaapenmest, alleen tot die einden kunnen bekwaam gemaakt worden. Alles, derhalven, wat eenige nuttige onderrichting kan geeven, ſtrekkende tot bevordering van het aankweeken der Schaapen, en het verbeteren hunner zo gewigtige voortbrengzelen, verdient de aandagt onzer Medeburgeren. Veel danks zyn wy daarom ook ſchuldig aan den Vertaaler van het nuttig Werk van LASTEYRIE over de Spaanſche Schaapenteelt. Thans ziet het eerſte Stuk van dit Werkje het licht, 't geen nog door een ander zal gevolgd, en waarin teffens zal medegedeeld worden het Aanhangzel van den Hoogduitſchen Vertaaler, over de Schaapenteelt der Engelſchen. — Tot een proefje willen wy het volgende, betreffende de verſchillende Hoofdzoorten der Schaapen in Spanje, afſchryven: „ Men onderſcheidt, ten aanzien van de wol, ſlegts drie Zoorten van Schaapen: de eerſte, by den naam van *mérinos* bekend, zyn genoegzaam alle reizende, en geeven de beste wol; de tweede, *chourros*, of *burdos*, genoemd, en welker wol de groffte is, reizen zelden; de derde, zynde de *metis*, of de *meſtiçen*, ontſtaan uit eene vermenging van de beide eerstgenoemden. Deeze drie Zoorten van Schaapen geeven meer of min kostbaare wol, naar maate van de raſſen, welke zy het naaste bykomen, van het voedzel, dat zy verkrygen, van de zorg, waarmede dezelve opgepast worden, enz. Het reizen heeft daarop geen verderen invloed, dan alleen als eene bykomende omſtandigheid, waarvan de uitwerkzelen door andere gelykwerkende oorzaaken, zo als ik hierna breeder zal aantoonen, insgelyks kunnen voortgebragt worden. In Frankryk en Spanje heeft men dienaangaande, over 't algemeen, zeer verkeerde denkbeelden: en dewyl zoortgelyke dwaalingen den voorſpoed van myn Vaderland benadeelen, heb ik my verpligt geacht, dezelve te beſtryden.

„ Het ras der *mérinos* brengt wolle voort, die, in ſchoonheid, alleen voor de Perſiaanſche en Shetlandſche behoeft te wyken. Deeze dieren zyn doorgaans twee voeten en twee duim Rhynlandsch hoog, en weegen van omſtreeks twee-en-vyftig tot zestig ponden. Zy hebben een gedrongen lichaam, korte pooten, groote kop, niet zeer lange neus, rond gewelfd voorhoofd, en lange ſlakkenvormige hoornen. Derzelver wol is,

van middelbaare lengte, gekruld, zeer fyn en zagt, bedekkende byna den geheelen kop, en het gantſche lichaam, tot beneden aan de klaauwen toe. Deeze wol is met veel grooter menigte van ſmeer belaad.n, dan van andere zoorten van Schaapen, en zo byzonder digt opeengepakt, dat, wanneer het dier zyne gewoone houding verandert, de vlokken alsdan van elkander ſcheiden, en zekere tusſchenruimte vertoonen. — Ik zal hierna de landſtreeken van Spanje noemen, in welke dit ras van Schaapen, welker getal men op vyf millioenen onderſtellen mag, meest gevonden wordt.

„ De *chourros* zyn grooter, langer en hooger op de pooten, dan de *mérinos*, doch hebben een kleiner en dunner kop; ook zyn deeze beide lichaamsdeelen met geen wol bedekt. Zy zyn van een ſterker aart, vergenoegen zich met ſlegter voedzel, kunnen beter den honger verdraagen, en zyn tegen de ongemakken van weer meer gehard. Derzelver wol is niet gekruld, maar langer, grover en van veel minder waarde. — Dit ras is door alle gedeelten van Spanje verſpreid; Castilien, Leon en Estramadura zelfs niet uitgezonderd.

„ De *metis* (*meſticen*) zyn gemeener in zulke landſtreeken, welke van de *mérinos* bezogt worden, dewyl de Landbouwers aldaar meer gelegenheid hebben, om Schaapen van dit ras te koopen, welke zy onder hunne kleine kudden vermengen, en deeze aldus verbeteren. Het getal van beide laatstgenoemde zoorten wordt op omtrent zes millioenen begroot."

Verhandeling over den Rhynlandſchen Slaaperdyk by Spaarndam, met betrekking tot deszelfs gevolgen, zo voor den Waterſtaat van Rhynland, als voor de Stad Amſterdam; door F. W. CONRAD, *Commisſaris Inſpecteur over 's Lands Waterwerken en Waterſtaat. Met twee Kaarten. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8vo. 58 *bl.*

Het oogmerk des waterſtaatkundigen Schryvers is, om de gevolgen van den *Rhynlandſchen Slaaperdyk*, zo met betrekking tot den Waterſtaat van *Rhynland*, als ten aanzien van de Stad *Amſterdam*, in een helder daglicht te ſtellen. Ten dienſte der zodanigen, die desaangaande wei-

weinig of kwalyk onderrigt zyn, laat hy een kort verhaal, wegens den oorſprong en het gebeurde omtrent deezen Dyk, voorafgaan; welk alles kort en duidelyk volvoerd wordt.

De nuttigheid, welke men, met deezen Dyk op de hoogte van ſlegts 52 duimen boven het *Amſterdamſche* peil te houden, en by hooge vloeden te doen overloopen, bedoeld heeft, is, volgens CONRAD, nimmer anders opgegeeven, dan te beſtaan, „ *voorèerſt*, in het ontzet van het buitendyks gelegen gedeelte der Stad *Amſterdam*, en van de *Waterlandſche*, *Diemer*- en *Muiderdyken*, ten tyde van hooge vloeden by Noordwesten ſtormen; — en, *ten tweeden*, in het ontzet der Noordſtyke Dyken, langs het *westlyk Te* gelegen, voor zo verre men begreep, dat de quantiteit waters, over den *Slaaperdyk* ſtortende, het *Te* tot eene mindere hoogte zou doen ryzen, ten minſten dat de verdere verhooging van *deszelfs* oppervlakte daardoor, by de gemelde gelegenheden, zou kunnen voorgekomen worden."

Voor dat hy overgaat om de door *Amſterdam* bedoelde nuttigheden van des *Slaapers* overloop te overweegen, acht hy het noodig, een denkbeeld te geeven van de nadeelen, welke daaruit voortvloeijen, en zich hoofdzaaklyk, gelyk hier wordt aangetoond, bepaalen — en tot den Boezem van *Rhynland* in 't algemeen — en tot de naast by dien Dyk gelegen Polders en de Stad *Haarlem* in 't byzonder. Sterk ſpreekt hier de overſtorting, zo onlangs als op den 22 en 23 Nov. 1801 voorgevallen, by welke de muuren van *Amſterdam* bedreigd werden, met het *Haarlemmer Meir* water beſpoeld te worden, en veele daaromſtreeks gelegen Polders met bezwyken der omdykingen: de daadlyke nadeelen worden hierby vermeld.

Eene voorgeſtelde Vraag van de *Hollandſche*, nu *Bataafſche*, *Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem*, in den Jaare 1786 opgehangen, doch onbeantwoord gebleeven, zeer wel ſtrookende met des Schryvers tegenwoordig oogmerk, het onderzoek wegens de gevolgen der overſtroomingen van den *Slaaperdyk*, overweegt hy, volgens het daarin gevorderde; — *In de eerſte plaats*, of de bedoelde ontlasting van het *Te*, door de overſtorting van den *Slaaperdyk*, met de bekende wetten der beweeging van het water overeenſtemme; en dus, uit de beſchouwing van vooren, de nuttigheid, en derhalven

Tot eene *Inleiding* ſtrekt eene beknopte Geſchiedenis der Vorſten, die in *Pruiſſen* en *Brandenburg* geregeerd hebben, gevolgd door eene Schets van het Leeven van FREDRIK DEN GROOTEN; dit alles is meesterlyk geſchreeven, en begreepen in ruim 40 bladzyden. Het Ifte Hoofdſtuk behelst een Tafereel der Staatsgeſteldheid van *Europa*, op het tydſtip dat FREDERIK WILLEM den Throon van *Pruiſſen* beklom. Het IIde ſchetst 's Vorſten Opvoeding, Character, krygskundig gedrag, zyne eerſte misſlagen. Eene korte zamentrekking ſchryven wy af: „ Alle voorneemens van FREDERIK WILLEM, alle zyne daaden, waren, in de eerſte oogenblikken van zyne Regeering, zagt, verſtandig en weldaadig: het ware te wenſchen geweest, dat deeze eerſte yver was blyven voortduuren; maar weldra zullen wy, als Geſchiedkundige, eenen geſtrengen plicht hebben te vervullen; en wy zullen ons genoodzaakt vinden, om dit aangenaam voorwitzigt, het welk de onpartydigheid ons heeft doen voorſtellen, te doen vervangen door het droevig tafereel van eene volſtrekte verſlapping, van eene ſchandelyke zorgloosheid, en eene onbeperkte zwakheid: laagheid in zyne vermaaken, listen in zyne beraadſlaagingen, overdaadigheid in zyne uitgaven, verblindheid in zyne keuzen, de grootſte bygeloovigheid, de kinderachtigſte laatdunkenheid, gevoegd by de blykbaarſte onbekwaamheid, vervulden weldra de plaats van de arbeidzaamheid, regtvaardigheid en wysheid, welken de nieuwe Koning, in het eerſte vuur van zynen yver, had ten toon geſpreid. Zyn moed werd byna zoo ſchielyk koud, als het Lyk van zynen doorluchtigen Voorzaat; en *Pruiſſen* ondervond zeer ſchielyk, welk een onmeetlyk ruim deeze zoo ras vervlogene ſchaduw agterliet." — Dit zelfde Hoofdſtuk geeft ons eene ſchets van diens, zo zeer zichzelven ongelyk geworden, Konings Raadslieden en Ministers, — ſtelt ons voor oogen de geheele Veranderíng in het Beſtuur van *Pruiſſen;* de Teruggave aan den Hertog van *Mecklenburg* gedaan, en de Beveſtiging van het Verbond der *Duitſche Steenden.* Ten beſluite van dit Hoofdſtuk verklaart de Schryver: „ Deeze byzonderheden waren noodzaaklyk, om den Leezer in ſtaat te ſtellen, verſcheiden gebeurtenisſen te verſtaan, die, zonder deezen ſleutel, voor zyne oogen met een ondoordringbaar floers zouden bedekt gebleeven zyn. Men zoude byna alle raadzels der ſtaatkunde op-

oplosſen, indien men, in de eerſte plaats, de goede of kwaade hoedanigheden van de geenen, die dezelve beſtuuren, wilde nagaan: want de hartstochten en de zwakheden der Beſtuurders hebben altyd meer invloed op de gebeurtenisſen, dan het belang der geenen, die beſtuurd worden. En als men met de wispeltuurigheid, traagheid en verwaandheid van FREDERIK WILLEM II bekend is, zal het gemaklyk zyn, uit te leggen, hoedanig hy de *Turken*, de *Poolen*, de *Luikenaars*, de *Brabanders* en de *Zweeden* verliet, na hen tot opſtand aangezet te hebben; waarom hy de bondgenoot van *Oostenryk* wierd, na deszelfs ondergang te hebben voorbereid; hoe hy, na zich als AGAMEMNON aan het hoofd der Koningen geplaatst te hebben, die *Frankryk* wilden overweldigen, de eerſte was om de Coalitie te verlaaten, en met de *Revolutionairen*, welker vernietiging hy gezwooren had, een verbond te maaken; en hoe hy eindelyk, na eene verdeeling van *Polen* gemaakt te hebben, waar hy den geest van opſtand en vryheid had gaande gemaakt, onverſchillig werd by alle de onlusten van *Europa*, en in 't midden van het vuur, door hem zelven aangeſtookt, op eenmaal zynen luister, zonder zich deswegen in het minst te bekommeren, liet verdooven."

Het IIIde Hoofdſtuk vangt het bewys deezer ſtellingen aan, en brengt ons de Staats- en Krygsverrigtingen van CATHARINA DE II, van JOSEPH DEN II, de wapening der *Turken* en *Ruſſen*, met het daarop gevolgde, onder 't ooge. Wy ſchryven alleen het ſlot af: „ *Frankryk* en *Spanje*, noch den aanval der *Turken* willende ondersteunen, noch derzelver vernieling laaten volvoeren, beſlooten om onzydig te blyven, en wenden alle hunne zorgen aan, om den oorlog door hunne bemiddeling te doen een einde neemen. De Keizer, die gaarne van de vervulling zyner verbintenisſen ontſlagen wilde zyn, ondersteunde de vreedzaame poogingen van deeze beide Mogendheden, en beſloot niet tot den ſtryd, dan na alle middelen van bevrediging vrugtloos beproefd te hebben. *Polen* maakte van de tydsomſtandigheid gebruik, om zich tot het herkrygen van deszelfs onafhangelykheid gereed te maaken. De Koning van *Zweden*, eene bekommering zonder grond voorwendende, veinsde, dat hy vreesde te zullen worden aangevallen; ten einde den aanval, dien hy zelf in den zin had,

had, door dit voorgeeven te wettigen; en *Engeland* en *Pruisſen*, den moed der *Turken* aanvuurende, de hoop der *Poolen* verlevendigende, de heerschzugt van het *Zweedſche* Hof aanprikkelende, de onlusten in *Braband* aanſtookende, de oprechtheid van *Spanje* misleidende, en de vorderingen van den *Stadhouder* tegen de Staaten van *Holland* ondersteunende, maakten van geheel *Europa*, in korten tyd, een tooneel van list, tweedragt en bloedſtorting. —— Thans behooren wy het Oosten te verlaaten, en ons oog na *Holland* te wenden, alwaar eene Omwenteling ſmeulde, welkers gelukkige en gezwinde voortgang maar al te veel invloed op de naderhand voorgevallene gebeurtenisſen gehad heeft; naardien dezelve alomme de gevoeligheid der Vryheids-vrienden deed ontvonken, en de Vorstlyke Regeeringen in den waan bragt, dat dezelfde middelen overal even gemaklyk zouden kunnen ſlaagen."

Met het IVde Hoofdſtuk, hiertoe beſtemd, neemt het Werk, op bl. 103, eene wending, die het geheele vervolg van dit Boekdeel tot de Geſchiedenis onzes Lands, en wel byzonder tot de Omwenteling des Jaars 1787, betrekkelyk maakt. By veele algemeen bekende Gebeurtenisſen treft men byzonderheden aan, welke dit berigt belangryk maaken, doormengd met lichtgeevende aanmerkingen. Zo, by voorbeeld, beſchryft SÉGUR de geſteldheid der Partyen: „ Het ontbrak de Patriotten en den Stadhouder beiden aan beleid. De Prins ontdekte al te opentlyk zyn verlangen ter verkryging van het onbepaald gezag, het welk de grondwetten des Lands aan hem niet toekenden; hy verbitterde de partyen, welke hy had behooren te ontzien, en door verdeeldheid te verzwakken; en hy had geen magt genoeg om zyne vyanden te onder te brengen: de Patriotten, die het onder elkander niet eens waren, en meer hunne driften, dan den wensch des volks, raadpleegden, in plaats van zich tot eene heilzaame verbetering te bepaalen, beoogden duidelyk de afſchaffing van het Stadhouderſchap. Zy hadden verzuimd, de noodige maatregelen te neemen, om zich van de meerderheid in de Vergadering der Algemeene Staaten te verzekeren: en deeze misſlag deed alle de maatregelen, die de volmaaktſte eenſtemmigheid en den grootſten ſpoed gevorderd hadden, mislukken. —— Daarenboven was hunne magt niet talryk genoeg tot de uitvoering van hunne ontwerpen;

zy

ze hadden de onvoorzigtigheid, om dezelve toe te vertrouwen aan den Rhyngraaf VAN SALM, een verſtandig, doorſlepen en werkzaam man; maar een Krygsman zonder roem, en een Staatsman zonder deugd, die het ontwerp ter verwydering van den Prins van *Oranje* alleenlyk omhelsde, in de hoop van hem op te volgen, en ophield de party der Gemeenebestgezinden als een eerlyk man te dienen, zoo dra hy overtuigd was, dat men geen Opperhoofd begeerde. De Rhyngraaf VAN SALM, in den *Hage* voorgeevende dat hy veel invloed te *Verſailles* had, en te *Verſailles* dat hy grooten invloed in *Holland* had, verkreeg met de daad in beide Landen, 't geen hy begeerde; hy eindigde met hen beiden te verraaden. — In dit evenwigt van misſlagen en verkeerd beleid, mag men vaſtſtellen, dat de beide Partyen, te zwak om elkander te vernielen, genoodzaakt zouden zyn geworden tot eene ſchikking te komen, indien *Pruiſſen* en *Frankryk* zich vereenigd hadden; om hun zulks aan te raaden, of zich beiden buiten hunnen twist hadden willen houden."

Voorts ſchetst hy, hoe HARRIS, der *Engelſchen* Afgezant, hier in 't ſpel kwam, en een middel gebruikte, voor 't uiterlyk oog gering, maar zeer geſchikt naar den aart der werktuigen, van welken hy zich bedienen moest, en naar het Character van den Vorst, dien hy in deeze zaak betrekken wilde: de reis der Prinſesſe na den *Haage*. Hy vermeldt eenen te laat komenden voorſlag van GYZELAAR, om aan de Prinſes en haare Kinderen de Ampten en 't gezag, welken de Prins van *Oranje* onherſtelbaar verlooren hadt, op te draagen. Byzonder vinden wy hier beſchreeven, wat 'er in *Frankryk* omging, ten opzigte van onzen Staat, in dat hachlyk tydsgewrigt, en hoe het niet beſtaan van het *Franſche* Leger te *Givet* den Koning van *Pruiſſen* deedt beſluiten tot den inval in *Holland*; een inval, die misſchien door *Franſche* hulpe zou zyn afgeweerd, indien men daar niet te zeer geſammeld hadt, en de Patriotten in ſtaat geweest waren, geduurende eenige weeken, aan de poogingen der *Pruiſſen* wederſtand te bieden. Deeze laatſte byzonderheid wordt onderſchraagd door een zeer opmerklyken Brief van den Graaf DE SAINT PRIEST, aan den Marquis DE LA FAYETTE, uit *Antwerpen*, den 26 Sept. 1787, geſchreeven, als een *Bylage* agter dit Deel geplaatst. Zodanige ſtaavende Ge-

tui-

tuigenisſen zouden wy, ten aanzien van eene en andere byzonderheid, ons Vaderland in dien tyd betreffende, gaarne meer gezien hebben. Dan de Schryver heeft ſlegts, gelyk hy betuigt, „ een vlugtig tafereel geſchetst van deeze Omwenteling, die haare geboorte verſchuldigd was aan de kwalyk geregelde heerschzugt van den Stadhouder en de Prinſes van *Orange*, haaren voortgang aan hunne misſlagen, en haaren nadeeligen uitſlag aan de buitenſpoorigheid en driftige onvoorzigtigheid der Gemeenebestgezinden, aan het beleid van HARRIS, aan de ſlapheid der *Franſchen*, en aan de ſtoutmoedigheid van den Hertog VAN BRUNSWYK."

Dan, ſchoon dit vlugtig tafereel in de daad voor de *Geſchiedenis van* FREDERIK WILLEM groot en uitvoerig genoeg was, oordeelt de Schryver 't zelve niet voldoende; maar ook te moeten mededeelen de Memorie van thans een der oudſte Staatsmannen in *Frankryk*, de Burger CAILLARD, met de waarneeming der zaaken van het *Franſche* Hof, geduurende die Omwenteling, in den *Haage* belast, en naderhand Minister van het *Franſche* Gemeenebest aan het Hof van *Berlyn*. —— „ Heb ik," verklaart de Burger SÉGUR, „ de talryke gebreken der Party tegen den Stadhouder op eene genoegzaame wyze doen gevoelen; men zal, door dit geſchrift van CAILLARD, de zwaarigheden leeren kennen, die haar ontwerp, uit hoofde van de geſteldheid der Vereenigde Gewesten, ontmoeten moest; en vindt men daarin al eene geſtrenge beoordeeling van het gedrag van WILLEM V en de Prinſes van *Orange*, zo behoort men zich te herinneren, dat de maaker deezer Memorie, eer hy een geſtreng Geſchiedſchryver wierd, een vreedzaam Onderhandelaar geweest was, en dat gevoeligheid aan de Wysheid kan geoorlofd zyn, wanneer ongeſtuime driften alle haare maatregelen omverre werpen, en in plaats van den vrede, dien zy herſtellen wil, de bloedigſte ſtaats-orkaanen doen geboren worden."

Schoon wy deeze Memorie, die veel meer dan de helft deezes Boekdeels beſlaat, vreemd geplaatst vinden in de *Geſchiedenis van* FREDERIK WILLEM II, verheugen wy ons over derzelver bezit. Dezelve licht dat tydperk onzer Geſchiedenisſe in zo veele punten toe, dat wy het niet kunnen onderſtaan, dezelve aan te wyzen, maar den Leezer tot het ſtuk zelve moeten verwenden.

Expeditie van BONAPARTE *in Egypte en Syrie, benevens die van den Generaal* DESAIX *in het Hoog Egypte; door den Generaal* BERTHIER, *Chef van den Etat-Major Generaal van het Leger in het Oosten. — Vermeerderd met veele belangryke Nooten van* VOLNEY, SAVARY *en* ARVIEUX. *Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr.* 8vo. 214 *bl.*

Van een veel bepaalder doel, dan het onlangs door ons aangekundigd Werk, getiteld *Leeven en Daaden van* BONAPARTE (*), is het thans voor ons open liggende. De Titel geeft het te kennen, als zich bepaalende tot dien bevreemdenden, zo veel verwonderings wekkenden, Krygstocht na *Egypte;* 't geen hy daar met zyne Helden en Soldaaten verrigtte; en meer byzonder het aandeel, 't welk de ongelukkig, maar roemryk, gesneuvelde DESAIX in dit Krygsbedryf hadt. Deeze bepaaldheid des besteks laat eene grootere breedvoerigheid toe, welke ook aan de onderscheidene deelen deezes Veldtochts gegeeven wordt.

De Naam des Schryvers zet aan dit Werkje gewigt by. De kundige Generaal BERTHIER, die in alle de ontwerpen van BONAPARTE deelde, hem, door zyne dapperheid en krygsbeleid, in zyne roemryke daaden behulpzaam was, en de schoonste lauweren hielp plukken, waarom men hem gewoonlyk de *rechter hand* van BONAPARTE noemde, voert de pen, en op zulk eene wyze, dat de *Fransche* Dagbladen 'er allergunstigst over oordeelden, en 'er den voorrang aan gaven boven alles, wat tot hier toe, betreffende deezen Krygstocht, het licht zag.

De Vertaaler heeft, onder zynen arbeid, opgemerkt, dat de Generaal BERTHIER, die men weet dat zulk een groot aandeel hadt aan deezen roemryken Veldtocht, echter zichzelven geen enkelen keer, in 't geheele Werk, noemt (†), en de luisterrykste gevechten, tot welkers goeden uitslag men weet dat hy zo veel medewerkte, opgeeft, alsof hy by dezelven bloot aanschouwer geweest ware; terwyl hy alle de roemryke daaden der Officieren

(*) Zie hier boven, bl. 71.

(†) Dit zal men moeten verstaan ten opzigte van Heldendaaden: want in den Brief, bl. 111 voorkomende, komt hy, by naame, als Schryver voor.

ren en Soldaaten, die zich door hunne dapperheid onderſcheidden, optelt.

Schoon deeze Tocht na *Egypte* voor de *Franſchen* het bekende uiteinde gehad hebbe, laat dezelve niet naa, hoogst gewigtig te weezen; dewyl hy, in den langen ſchakel der Gebeurtenisſen, het zyne heeft bygedraagen, om het groote doel, den *Vrede*, te bereiken, en BONAPARTE, den grootſten Held in zulk een Heldendrom, voor den Bevrediger van *Europa* te doen groeten. Dit denkbeeld kan en moet ter verzagtinge dienen van de ſmertlyke aandoeningen, welke niet kunnen nalaaten op te wellen, en de gevoelige ziel te treffen, by het leezen van zo veel oorlogsramps, van zo veel menſchenbloeds op het Slagveld geſtort, van zo veelen in de woestynen van honger bezweeken, van dorst verſmagt, van zo veelen in de Stroomen verdronken, of door de Zee ingezwolgen.

De Vertaaler heeft dit Werk verrykt en opgehelderd met eenige Aantekeningen, uit de op den Titel vermelde Schryveren ontleend. Deeze zyn van meer en min gewigts, en zouden, met vrugt, vermenigvuldigd hebben kunnen worden: ook zou op eene en andere Aantekening, hier geplaatst, wel eene Aanmerking te maaken zyn; inzonderheid ſtrekkende, om, het geen de Gewyde Geſchiedenis betreft, toe te lichten; of liever, om ons, op zulk een afſtand des tyds, eene bykomende verzekering te verſchaffen van de echtheid dier hoogſt oude oirkonden. Wy kunnen niet afzyn van, te deezer gelegenheid, te wenſchen, dat een bekwaam Man zich eens gezet verledigde, om, 't geen deeze Tocht, ten dien opzigte, aanbiedt, te verzamelen; en in het waare licht te ſtellen.

Het verhaal is by wyze van een Dagboek opgeſteld, en vangt aan met de bezitneeming van het Eiland *Malta*. De Hoofd-inhoud van BONAPARTES Tocht is in deeze Hoofd-afdeelingen begreepen: Ontſcheeping der *Franſchen* in *Egypte*, met de Inneeming van *Alexandrie*. — Marſch van het *Franſche* Leger na *Cairo*; nevens de Gevegten, geſtreeden tot het verjaagen van IBRAHIM BEY uit *Egypte*. — Tocht van het Leger na *Syrie*, met de Geveg en daar geleverd, en het opgebrooken beleg van *St. Jean de Acre*. — De Tocht van den Generaal DESAIX in het *Hoog Egypte*, anders *Opper Egypte* geheeten, met de vermelding der onderſchei-

ſchiedene Gevegten van dien Held, maaken het overige deezes Boekdeels uit.

Eigenaartig brengt de aart des Werks mede, dat het grootendeels beſtaat uit Krygsverrigtingen, die, door een Krygsman verhaald, den Krygeren byzonder moeten ſmaaken; dan het is doorvlogten met Aardryksakundige aanmerkingen en Volksſchetzen van een algemeener ſmaak. Wy zullen, naa deeze algemeene aanduiding van den inhoud, ons tot geene vermelding van byzonderheden inlaaten: alleen brengen wy het volgende, ter proeve van de wyze van voordragt en ſtyl, by; terwyl het tevens onze menſchkunde vermeerdert.

„ 'Er kwam een zendeling uit *Africa*, die zich te *Derna* ontſcheept hadt, die den heiligen ſpeelde, en zich den Engel *El-Madhy* noemde, die door den *Alcoran* [beter ſchryft men tegenwoordig, om genoeg bekende reden, *Coran*] voorſpeld werd: hy omringde zich met *discipelen*, en vereenigde zich met de Arabieren. Tweehonderd *Maugrabynen* kwamen ook uit *Africa*, als by toeval, en vereenigden zich met den heiligen Propheet. Hy kundigde hun aan, dat de ſnaphaanen, de bajonetten, de ſabels en het geſchut der Franſchen, de waare geloovigen niet treffen konden, die onder zyne vaandels zouden optrekken; dat op zyn aanblik de Franſchen de wapens moeſten nederleggen, en zonder verdeediging zouden blyven.

„ De hoop op zulk eene gemakkelyke en zo weinig gevaarlyke overwinning doet eene groote menigte, die ligt te verleiden was, de treden van deezen bedrieger volgen. — Toen hy ſterk genoeg denkt te zyn om de Franſchen met voordeel aan te vallen, trekt hy aan het hoofd der Arabieren na *Demenhour* (*). Deeze zelfde Arabieren hadden aldaar, eenige dagen geleden, een Vredesverdrag geſlooten met den Generaal MARMONT, Commandant van *Alexandrie*. — Zestig man van het Zee-Legioen waren te *Demenhour* gebleeven, ondanks de order, die hun Commandant ontvangen hadt, om zich naar het Fort *Rahmanie* te begeeven. — Zy werden verraſcht en vermoord. — De Engel *El-Madhy* maakt gebruik van deezen eerſten voorſpoed, en van het vertrouwen, dat deeze in zyne beloften doet ſtellen, om het getal zyner Proſelieten te ver-

(*) *Demenhour*, eene kleine Stad, welke door Coptën en Turken bewoond word. — SAVARY.

vermeerderen. Het gelukt hem om de geheele Provincie in opſtand te brengen. De inwooners volgen hem met geestdrift in gevechten, waarin zy onkwetsbaar zullen zyn.

„De begoogcheling van deeze ongelukkigen duurde niet lang. De Chef de Brigade LEFEBRE trekt uit het Fort van *Rahmanie*; hy wordt welhaast omringd door geheele zwermen van deeze Dweepers; hy vecht tot zes uuren des avonds, en keert na het Fort *Rahmanie* te rug, na alles gedood te hebben, dat vermetel genoeg was om onder het bereik van zyn ſchietgeweer te komen.

„De dood van zoo veel geloovigen, die het ſlachtoffer hunner bygeloovigheid werden, verzwakt aanmerkelyk het gezag van den Engel *El-Madhy*, als ook het geloof zyner Soldaaten: maar het geheele land was in opſtand, en de vrees voor eene yſſelyke ſtraf, de noodzaaklykheid om zich door voordeelen daaraan te ontrukken, het vertrouwen op het groot getal, gaf aan de Inwooners dezelfde vermetelheid, die hen eerst de dweepzucht inboezemde. — Om hen te onderwerpen, werd 'er eene aanzienlyker magt vereiſcht dan die, waarover de Chef de Brigade LEFEBRE beſchikken kon. — De Generaal LANUSSE komt aan het hoofd van eene mobile Colonne te *Rahmanie*, en trekt van daar naar *Demenhour*. Hy verſlaat en dryft alles op de vlucht wat hem voorkomt. Hy doet vyftienhonderd man over den kling ſpringen, die zich in de Stad bevinden, en doet haar een prooi der vlammen worden. Hy verſtrooit en vervolgt de leerlingen van den heiligen *El-Madhy*, die zelf beevend en zwaar gekwetst geene andere redding vindt dan in de vlucht. — De *Maugrabynen* trekken over den Nyl, en bereiken *Charkié*; de *Arabieren* verſtrooien zich, en de orde is in de Provincie herſteld.

„De Generaal LANUSSE, die de grootſte werkzaamheid betoonde, en de gewigtigſte dienſten beweezen hadt, door zich met eene verwonderenswaardige ſnelheid overal te begeeven, alwaar eenige opſtand was, bereikte te *Charkié* de *Maugrabynen* en andere aanhangelingen van den Engel *El-Madhy*, die te *Bahiré* ontkomen waren, toen *Demenhour* in asch gelegd werd. Hy doet honderdvyftig man van hunne benden omkomen, en verbrandt het dorp, waarin zy de vlucht genomen hadden."

In

JAMES BRUCE's *Reis naar Abyssinie, en terug door de groote Woestyn van Nubie, verkort, met Aanteekeningen van* BLUMENBACH, TYCHSEN, GMELIN *en den Nederduitschen Uitgeever. Met Plaaten. IIde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1801. *In gr.* 8vo. 528 *bl.*

De spoedige ontvangst van het Tweede Deel deezer Reize strekt ten blyke, dat de *Nederduitsche* Uitgeever en Boekhandelaar woord houden met de onverwyld beloofde uitgave der Deelen. Genoeg hebben wy van den aart, aanleg en waarde des opgemelden Werks gezegd (*), om, zonder dat iets te herhaalen, over te gaan tot de opgave der Hoofdzaaken; in dit Deel voorkomende, en van eenige byzonderheden: dit te doen, is onze belofte, te gemelder plaatze gedaan, vervullen.

Het V Boek, de aanvang deezer Deels, bevat de Reis van *Masuah na Gondar*, doormengd met veele gebeurtenissen aldaar, en beslooten met een verslag van de Zeden, de Gewoonten en den Godsdienst der *Abyssiniers*. Van vreemdigheden vloeit dit Boek over. Wy willen 'er eene en andere uit ontleenen. *Dixan* is een welbevolkte Grensstad, doch meest uit slegt gespuis bestaande. De voornaamste handel bestaat in het verkoopen van kinderen. De *Christenen* brengen de in *Abyssinie* gekoolene derwaards, vanwaar zy aan de *Mooren* ten verderen handel gezonden worden, en de Priesters dryven dien schandlyken handel openlyk. Een aan BRUCE welbevestigd geval strekt 'er van ten bewyze, en de zonderlingheid maakt het uitschryvenswaardig: —— „Twee Priesters, die lang vertrouwde Vrienden waren geweest, woonden naby de rots *Damo*. De jongste was getrouwd en had twee Zoons; de ander was oud en had geene Kinderen. Deeze laatste verweet zynen Vriend, dat zyne Kinderen t'huis niets deeden, en geen handwerk leerden, waarmede zy hun brood konden verdienen. De jongste beklaagde zich op zyne armoede, en klaagde dat hy geene vrienden had, die hem ondersteunden. De oude Priester bood aan, dat hy zynen oudsten Zoon by eenen vermogenden vriend wilde bezorgen, daar hy geen gebrek aan iets zou hebben. De voorslag ging door. De Vader gaf zynen tienjaarigen Zoon aan den ouden Priester over. Deeze zond hem na *Dixan* en liet hem daar verkoopen. By de terugkomst deed de oude Priester den Vader een verhaal van de goede behandeling, welke zyn Zoon daar genoot, en van de schoone

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1801. bl. 494 enzl.

uitzigten, die hy had; teffens overhandigde hy hem een ſtuk katoenen lywaat, als een geſchenk van zynen nieuwen Heer. —— Toen de jongſte Zoon, die agt jaaren oud was, hoorde, hoe goed het zynen Broeder ging, begeerde hy, op eene onſtuimige wyze, zynen Broeder te gaan bezoeken. De Ouders gaven eindelyk toe. Doch de oude Prieſter maakte zwaarigheid, en wilde, dewyl het Kind nog zo klein was, dat de Moeder zoude medegaan. Dit ingewilligd zynde, bragt hy de Moeder en Kind na *Dixan*; daar hy beiden verkogt. —— By de terugkomst zeide hy den Vader, dat de Moeder daar eenen tydlang wilde blyven, in hoop dat hy haar, op een beſtemden dag, zou afhaalen. Dezelve gekomen zynde, gingen de beide Prieſters heen, om de gelukkige Familie te bezoeken. Te *Dixan* komende, bevond men, dat de oude Prieſter den jongen ongelyks, maar aan eenen anderen Moor, verkogt had. Hy kreeg voor de geheele Familie, naamlyk Man, Vrouw en de beide Zoonen, veertig ſtuks katoenen lywaaten, ter waarde van tien Ponden Sterling. —— Intuſſchen hadden de Mooren geen lust om de koopenningen te betaalen; ook werden zy door de ongelukkige Familie tegen den bedrieger aangehitst. Zy geraakten des op de gedachten, dat zy meer voordeel zouden doen, en minder gevaar loopen, wanneer zy ook den ouden Prieſter mede voortſleepten. In de Stad durfden zy hem niet aanraaken, om dat hy in zaaken, eenen handel van zoo veel gewigt voor de Stad betreffende, te *Dixan* gekomen was. Zy haalden hem derhalven over, om hen een end wegs buiten de Stad te geleiden, waarvoor zy hem nog twee ſtuks lywaat wilden geeven. —— Toen zich in de Stad alles ter ruſt begeeven had, gingen zy, gezamenlyk, ter Stad uit. Dicht aan den berg, daar de weg naar de woeſtyn loopt, genaderd zynde, vielen zy den ouden Prieſter aan en bonden hem. De vrouw bad, dat men haar vergunnen mogt, om hem den baard uit te plukken, ten einde hy 'er jonger zou uitzien. Zy werden dus alle vyf na *Maſuah* gelleept, en de Vrouw met haare beide Zoons naar *Arabie* verkogt. Voor de beide Prieſters werden niet ras koopers gevonden. Zy woonden, toen ik te *Maſuah* was, beiden in het huis van den Naybee. Deeze, de gunst van Ras MICHAËL zoekende, berichtte hem de geheele gebeurtenis, en bood aan, wyl zy Prieſters waren, ze weder uit te leveren. Doch Ras antwoordde hem, dat hy ze liever tot Hofpredikers mogt houden, wyl hy hoopte dat hy ras een Christen zou worden; en zo niet, dan mogt hy ze ook na *Arabie* zenden, daar zy tot hout- en waterdraagers konden dienen; want 'er bleeven nog Prieſters genoeg te *Dixan* over, om deezen Slaavenhandel tuſſchen *Dixan* en *Maſuah* te dryven." —— Deeze geſchiedenis verhaalde Ras MICHAËL aan BRUCE, in de tegen-

woor-

waardigheid van meer dan twintig Priesters; — zy trokken zich dit niet aan; en BRUCE besluit hieruit, gelyk uit andere gevallen, dat zulks de meening van het groot aanzien der Priesteren in *Abyssinie* ten vollen wederlegt.

In de vyfde Afdeeling deezes Boeks treft men het verhaal aan van het snyden van vleesch uit een leevend beest, om het te eeten, en het weder heelen van die opening; eene byzonderheid, waarover men in *Engeland* zeer gevallen is, en die men als eene ongeloofwaardige vertelling heeft uitgekreeten. Hy vindt in BLUMENBACH op dit stuk een Verdeediger, die soortgelyke en nog vreemder onthaalen op vleesch vermeldt; en verdient hierby geloezen te worden de uitvoerige beschryving van een Maaltyd van raauw vleesch, doch welke, hoe lekker het ook gezegd wordt te smaaken, ons niet ligt in bekooring zal brengen om op zulk een onthaal getoefd te worden. Het laat zich beter leezen.

Strekt alles, wat BRUCE *van de Priesters, van bl. 139—145, verhaalt, om ons geen hoog denkbeeld van hun in deezen oord te geeven; 't geen hy van de Monniken vermeldt, doet ons deezen in geen gunstiger licht voorkomen.* De geheele Landstreek, *Waldubba* geheeten, wordt door Monniken bewoond. „ Deeze Monniken," schryft hy, „ worden hier zeer geëerd. Veele gelooven, dat zy voorzeggingen doen en wonderwerken verrigten kunnen. In oproerige tyden zetten zy het Volk tot muitery aan. De Monniken, die ik in *Condar*, en elders, zag, leefden niet zeer ingetoogen, eetende al het geen hun voorkwam; maar in *Waldubba* leefden zy anders. Vrouwsperfoonen, die wy Nonnen zouden noemen, woonen wel niet beständig te *Waldubba*, maar zy gaan echter op zekere tyden derwaard, en leeven met deeze heiligen in eene vertrouwlykheid, die geene groote heiligheid laat vermoeden: en sommigen van haar, welke deeze plaats niet eenzaam genoeg voor haare vroomheid is, kiezen één Monnik, en begeeven zich met hem na den top eens bergs, daar zy als kluizenaars veele maanden lang van kruiden leeven. Deeze worden dan, na haare terugkomst, den anderen, als voorbeelden van heiligheid, voorgesteld. Zy zien 'er zeer mager en uitgeput uit. Of dit alleen aan het gebruik van kruiden toe te schryven zy, wil ik niet beslissen." —— Hy hadt groud om het tegendeel te vermoeden; want vervolgens teekent hy op: „ Wy ontmoetten veele Monniken en Nonnen van *Waldubba*, welke altyd by paaren gingen, één Monnik en één Non. Zy droegen groote vrachten eetwaaren, welke zy op de markt te *Dobarhat* gekogt hadden, waaruit ik zag dat zy niet enkel van kruiden leefden. De Vrouwen waren jong en sterk, en zagen 'er

niet als boetedoende uit. De Mannen waren armhartig gekleed, maar hadden een ſtout en wild voorkomen."

De tiende Afdeeling geeft eene Aardrykskundige Beſchryving van *Abyſſinie*, zeer onderſcheiden van die, welke ons andere Reizigers geeven. Met meer vermaaks zal men de volgende Afd. leezen, die ons de gewoonten en gebruiken der *Abyſſiniers* ontvouwt. Groot is hier der Vrouwen losbandigheid. „ Zy zyn ongemeen vry in haare verkeering met de Mannen. Het hangt enkel van haaren wil af, wien zy eenige gunst willen bewyzen, wien niet. Zy hebben wel eene grondſtelling, dat zy, getrouwd zynde, de Vrouw ſlechts van éénen Man mogen zyn; doch zy laaten zich daardoor niet binden, maar dryven 'er openlyk den ſpot mêde."

Heeft men reden om de *Abyſſiniers* over 't algemeen laag te ſchatten, zy zullen in onze waardeering niet klimmen, wanneer wy den ſtaat des Godsdiensts onder hun in de twaalfde Afdeeling ontvouwd vinden: Kerken zonder tal, Plegtigheden en uitwendige Vertooningen zonder einde. Wy neemen, ten voorbeelde, alleen over, het doopen der *Abyſſiniers*, die, gelyk de *Jeſuiten* ons willen diets maaken, alle volwaſſen Perſoonen jaarlyks eenmaal doopen. BRUCE verhaalt eene plegtigheid, welke jaarlyks by de *Abyſſiniers* plaats heeft, die hy zelf heeft bygewoond, en aanleiding tot dit verdichtzel der *Portugeeſche Jeſuiten* gegeeven heeft; —— „ Een klein riviertje, tuſchen de Stad *Adowa* en de Kerk ſtroomende, werd eenige dagen lang opgeſtopt; doch het was zo zwak, dat het naauwlyks overliep, en het water op ſommige plaatzen drie of vier voeten diep werd. Des morgens vóór het Feest van Driekoningen werden drie aanzienlyke tenten aan den oever opgericht, eene voor de Prieſters, om in den tuſchentyd uit te rusten, eene voor de bediening van het Avondmaal, en de derde voor de Monniken en Prieſters eener andere Kerk. Om middernagt vergaderden de Prieſters en Monniken aan den waterkant, deeden hunne gebeden en zongen pſalmen by chooren. —— Zo ras de zon opging, bragten de Prieſters, in hunne prieſterlyke kleeding, drie groote houten kruiſen, en doopten ze in het water, keerende daarna met dezelven terug. Een van hun ging met een zilveren beker vol water vooruit. Middelerwyl hield het ſchieten van het Krygsvolk en het bidden der Prieſters geſtadig aan. Toen zy nog vyftig ſchreden van den Stadhouder af waren, ſtondt hy op, en verwachtte hen ſtaande. De Prieſter, die den beker droeg, nam zoo veel water, als hy in de hand kon vatten, en beſprengde 'er zyn hoofd mede; waarna hy den beker ook aan zynen mond hield, om het water inzelyks te proeyen. Dit ge-

ſchied

ſchied zynde, zeide hy: GOD *zegene u!* De kruiſen werden toen by den Stadhouder gebragt, die ze alle kuschte. Daarna werden ook alle de andere perſoonen, die in de tent waren, en hunne beste kleederen aanhaddeu, met water beſprengd. Sommigen vergenoegden zich met het bloote beſprengen niet, maar namen water in hunne handen en dronken het. De kruiſen keerden vervolgens, onder het Hallelujah-gezang der draagers, en het geſtadig ſchieten des Krygsvolks, na de rivier terug. —— Dewyl myn Vriend DJANNI my aan den Priester van *Adowa* had aanbevolen, en de Stadhouder my een plaats in zyne tent nevens hem aangeweezen had, was ik mede onder de eerſten, die bediend werden. De Priester beſprengde myn hoofd, en gaf my den zegen zoo goed en met dezelfde woorden als den overigen. Doch wyl het niet noodzaaklyk was, het water te proeven, weigerde ik zulks. —— Terwyl de beker aan den Stadhouder gebragt werd, ſprongen twee- of driehonderd jongens, die zich Diakenen noemden, *en flechts een witten doek om de middel hadden, in het water.* Allen drongen daarop toe, *om door de jongens beſprengd te worden.* Twee paarden en muilezels van Ras MICHAËL en OZORO ESTHER werden in den ſtroom geleid en gewasſchen. Krygsknegten, die wonden hadden gekreegen, wiesſchen zich, en het overig Krygsvolk hunne paarden en ſchietgeweeren, in de rivier. —— Ik zag geen ongekleed vrouwsperſoon, zelfs niet tot aan de knie. Naa dat de eerſte beſprengingen geſchied waren, veranderde de zaak in kortswylen. *De jongens, die het water troebel gemaakt hadden, begooten daarmede alle welgekleedde lieden, die onder hun bereik kwamen.*" *Nogmaals zag hy zulks op bykans dezelfde wyze verrigten. Niets zag hy 'er van eigenlyken Doop; niets* van die aanſtootlykheden en ergerlyk naakte Vrouwen, waarvan hier bygebragte en wederlegde berigten ſpreeken. Met bevreemding zal men der *Abyſſinieren* Avondmaalhouding, en de Beſnydenis, ook aan de Kunne volvoerd, leezen. —— Dan wy haasten ons tot het VI Boek.

Dit mag men voor zeer belangryk houden, als behelzende BRUCES eerſte vrugtlooze poogingen tot ontdekking van de Bronnen des *Nyls*, en de gelukkige reis derwaards, met volledige berigten aangaande die vermaarde Rivier. *Tot ontdekking der Nylbronnen* was de Reis voornaamlyk ondernomen; en getroostte zich BRUCE zo veele onaangenaamheden, als hem op dien tocht bejegenden; ſchoon vergoed door eerbetooningen, hem beweezen; als het bekleeden van een Stadhouderſchap, 't geen hem een vreemde rol doet ſpeelen. Veelvuldig en zeldzaam zyn de ontmoetingen, op den mislukten en den beter geſlaagden tocht hem bejegend, in verſcheide Afdeelingen ontvouwd. By de Bronnen van den *Nyl* gekomen, kon

hy zich aan dat gezigt niet verzadigen. „ Hy gelooft, op dit oogenblik, een zegepraal, welke hy, door de beſcherming der Voorzienigheid en zyne onverſchrokkenheid, over zoo veele poogingen, door zoo veele grooten en geleerden deezer waereld, in vroeger en laater tyden, vruchtloos aangewend, verkreegen had." Alles is by BRUCE verrukking, geestdrift, welke hy op eene vreemde wyze laat blyken, en die verdient in het Werk geleezen te worden. In de verbeelding, dat de Nylbronnen, tot zynen tyd toe, onbekend waren gebleeven, wilde hy *Engeland* de eere aandoen, dat een *Brit* dezelve gevonden en aan de wereld bekend gemaakt hadt. Deezen roem maatigt hy zich ook in de volſte uitgeſtrektheid aan. Dan dezelve wordt hem betwist. De *Nederduitſche* Vertaaler voldoet, te deezer plaatze, aan zyne beloſte, om die grootſpraak te wederleggen, en geeft ten dien einde eerst de aantekening van BLUMENBACH op die aanmaatiging van BRUCE, en vervolgens zyne eigene aanmerkingen; beide ſtrekkende om te toonen, dat hy zich verkeerd verbeeldde te zien, 't geen nog geen oog van een *Europeër* gezien hadt, en daar te ſtaan, werwaards nog geene voetſtappen van eenen *Europiſchen* Reiziger gekomen waren; en dat dus de groote roem, welken deeze *Britſche* Ridder in de eerſte ontdekking der Nylbronnen ſtelde, te eenemaal vervalt. In de daad, de Geſchied- en Aardryksknnde, zo van BLUMENBACH als van CRAMERUS, zegepraalen over BRUCES grootſpraak, en toonen klaar genoeg, dat de waare ligging van de Bronnen des *Nyls* nog te zoeken zy. Men zal de breede Aantekening, ten bewyze hiervan ſtrekkende, met voldoening leezen, en voor een der gewigtigſte toevoegzelen deezer *Nederduitſche* Vertaaling houden. Wy ſchryven het ſlot deezes Boeks af, waarin zich BRUCE op den hem eigen trant laat hooren, en verſlag geeft van zyn Stadhouderſchap. „ Wy hadden hier den tyd in vergenoegen beſteed. Veelligt was nooit een Heer van *Dſjeesj* toegeeflyker jegens zyn Volk geweest, dan ik my betoond had. Ik gaf geneesmiddelen om niet, en liet drie dagen achter elkander eene Koe voor de armen ſlagten. Den Opperprieſter des *Nyls* en zyne Zoonen had ik van het hoofd tot de voeten gekleed; en zyne Dochters, byzonder de beminnenswaardige IREPONE, met geſchenken overladen. Aan deeze laatſte ſchonk ik eenig Goud. Doch zy had edeler gevoelens, en ſcheen de geſchenken niet te achten, wyl dezelve de ſcheiding van haare vrienden aankondigden. Zy trok haar ſierlyk gevlochten hair uit het hoofd, wierp zich op den grond neder, wilde geen affcheid van ons neemen, kwam eerst aan de deur, toen wy reeds te paard zaten, en volgde ons met haare blikken en goede wenſchen, zoo lang zy ons zien kon. —— Toen ik van den Prieſter der vermaardſte Rivier van de waereld

wild afscheid nam, beval hy my, met grooten ernst, aan de voorzorg van zynen God. Myn leidsman WOLDO merkte op een schertzende wyze aan, dat dit zoo veel zeggen wilde, als dat hy hoopte dat de Duivel my haalen zou. — Alle de jonge Mansperfoonen van het Dorp verzelden my, met lansen en schilden, tot aan de grenzen van hun Land en myne Heerlykheid."

Het VII Boek beschryft de terugreis van de Nylbronnen na *Gondar* — verrigtingen aldaar — den Veldslag by *Serbraxos*, met de gevolgen daarvan, en de toebereiding tot BRUCES vertrek uit *Abyssinie*. Veelvuldig zyn hier de reisontmoetingen en plaatsbeschryvingen. De draad der *Abyssinische* Geschiedenis wordt weder opgevat. Men beeft op het leezen der schriklyke Doodstraffen, hier vermeld, waarin ook de Geestlyken niet vry loopen; tot wederlegging der geenen, die de volkomen onafhangelykheid der Geestlyken in *Abyssinie* beweeren. De veelvuldigheid dier Strafoefeningen maakte BRUCE kleinmoedig, en de toeloop der Hyenas deed hem 's avonds t'huis blyven. Niet ten Hove verschynende, om 't een en ander te ontgaan, gaf hy dit den Koning te kennen, en ontving, ten Hove ontboden en daar verschynende, ten antwoord, op een spottenden toon met die klagten: „ De lieden, die „ ter dood gebragt zyn," was diens taal, „ waren muitelingen „ en hadden geen beter lot verdiend, en de Hyenaas doen „ leevende menschen geen kwaad; zy aazen op lyken, en „ zullen de straaten van de onreinigheden, waarover gy u „ ergert, zuiveren. Vóór het Feest van Driekoningen," voegde hy 'er by, „ zullen alle lyken weggeruimd zyn." — *Voorts leezen wy hier schriklyk gevoerde Oorlogen.*

BRUCE, van byster groote hoornen van Osen spreekende, schryft dezelve toe aan eene Ziekte. Wy hadden ons voorgesteld, die byzonderheid in 't breede mede te deelen; doch ons berigt is reeds te ver uitgeloopen; 't geen ons ook noodzaakt, het aangestipte uit het VIII Boek, het laatste deezes Deels, agterwege te laaten, en alleen op te geeven, dat het bestemd is om BRUCES terugreis uit *Abyssinie*, over *Sennaar*, door *Nubie* en de groote Woestyn, te beschryven; zyne aankomst te *Alexandrie*, en eindelyk te *Marseille*. Geheel wordt ons dit Boek niet gegeeven, maar 't zelve by de vierde Afdeeling afgebroken, om vervolgd te worden in het *Derde Deel*, 't geen wy mede reeds ontvangen hebben, en eerlang onder handen zullen neemen.

Gedachten over de Meijery van 's Hertogenbosch en derzelver Inwoonders, in het begin der Negentiende Eeuw, door eenen Meijeryenaar Te Amſterdam, by A. B. Saakes, 1801. *In gr.* 8vo. 80 *bl.*

De beide Reizen door de *Meijery van 's Bosch*, waarvan wy verſlag gedaan hebben (*), deeden een *Meijeryenaar* verheuging aan; „ dewyl de ſlegtigheden, aldaar zedert eenige „ jaaren gepleegd, daarin in 't licht gebragt en naar waarheid „ verhaald wierden." Zy deeden meer; zy bepaalden 's Mans aandagt byzonder by eenige ſtukken, die, zyns oordeels, opheldering beboefden. Hy bragt ze op 't papier en vervolgens ter drukperſe.

De Onderwerpen, waarop hy zyne aandagt vestigde, waren de *Godsdienst*, het *Bygeloof*, *Ongeloof* en *Ligtgeloovigheid*, *Huwelyk* en *Opvoeding*, *Leevenswyze*, en *Gezellige Pligten*. Over ieder deezer ſpreekt de Schryver, gelyk het getal der bladzyden uitwyst, kortlyk, en bekragtigt doorgaans zyne gezegden met aanhaalingen; ook ten opzigte van zeer algemeene waarheden, die geen zodanig gezag behoeven. Eenige ontleende Dichtregels ſluiten elke Afdeeling. In de eene Afdeeling komen de *Meijeryenaars* 'er beter af dan in de andere, egter doorgaans zeer ſlegt; doch vinden wy van die ſlegtheden meestal de *Gereformeerden* uitgezonderd, en dezelve alleen of voornaamlyk den *Roomſchen* toegeſchreeven. De *Reizen door de Meijery* worden vaak ten bewyze aangetoogen, en hier en daar met een gevalletje vermeerderd.

Allen, die in de *Reizen* genoegen gevonden hebben, zullen zeker ook hier 't zelve ſmaaken; dan of het eenig hut by de *weinig of niet leezende Meijeryenaars* doen zal, waarop de Schryver in 't ſlot ſchynt te hoopen, dunkt ons dat niet ſtaat te wagten. In de daad, zyne Gedagten zyn niet gelyk aan eenen *Thyl Uilenſpiegel*, *Valentyn en Ourſon*, *de Vier Heemskinderen*, *Doctor Faustus*, *de Deſtrudie van Jeruſalem*, *Jan Mandevyl*, *de Troost der Zielen in het Vagevuur*, volgens bl. 60 de Boeken by de leezende *Meijeryenaars*!

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 206, en voor 1801, bl. 197.

Stichtelyke Zededichten, nagelaaten door JONAS ANDRIES REPELAER. *Te Dordrecht, by* P. van Braam, 1801. *In gr.* 8vo. 110 *bl.*

Den naam van ſtichtelyk zou men aan deze Gedichten voorzeker ten onrechte weigeren; en zeer gaarne geloven wy al hetgeen de Uitgever en Vriend van REPELAER ons, zo

in

in het *Voorbericht*, als in zyn *Dichtſtukje*, het welk dezen bundel beſluit, (in Proza en Poëzy derhalven) nopens het godsdienſtig gevoel en het braaf karakter van den Overledenen bericht: ieder ſtukje toch, dat hier voorkomt, draagt van 's mans godvruchtig gemoedsbeſtaan en zyne goede mening overvloedige bewyzen. Alhoewel wy nu meer proeven vonden van deze goede geſteldheid des harte, dan wel van dichterlyke vinding en ſcheppend vernuft, zo zyn toch de verſen vloeijende en het rym ongedwongen; en wy twyfelen niet, of dit Werkje is, zo wel als het Schadnwbeeld des Dichters, waarmede de tytel pronkt, een aangenaam geſchenk voor alle bekenden en vrienden van REPELAER, die zyne nagedachtenis voorzeker nog lang vereren zullen; terwyl ook vele anderen, al is de waardige man hun in perſoon onbekend geweest, deze Gedichten denkelyk tot hunne ſtichting zullen lezen.

Ziet hier enige regels uit het Lied, dat het opſchrift heeft: DE TONG. *Eene vrye navolging van het IIIde Hoofdſtuk uit Jacobus Brief, vs. 2—12.*

Het was een ſnoode ſlangetong,
In 's waerelds dageraat, die aller menſchen moeder
Verkloekte en in haar ſtrikken vong; —
Een vrouwetong, die Edens hoeder
Zo deerlyk heeft ten val gebragt:
Dus werd het hoogſt geluk verboren;
Al wat ellende heet, de zonde, werd gebóren,
En bragt den vloek op al 't geſlacht,

Het was de tong, die Jezus Geest
Beſtemde, om, wyd en zyd, zyn Heil-leer voordteplanten;
Die leer, geſchetst op 't Pinxterfeest
Door 't ſpraaktalent der Kruisgezanten;
Maar 't was de tong ook, (tot wat trap
Van kwaad kan 't ſpraakvermogen ſtygen!)
Die deze wondergaaf de ſchandvlek aan dorst tygen,
Als waar' zy 't werk der dronkenſchap!

Helaas! wie heeft niet duizendmaal
Gezondigd met zyn tong? — wie is hier vry gebleeven,
Zelfs met de kindſche ſtamelaal?
Al loops het uurwerk van ons leven
Wat vroeger of wat laater af,
Wie onzer, myne ſpraakgenooten,
Berekent hier de ſchuld, die we elken dag vergrooten? —
Zy reikt van 't wiegje tot aan 't graf.

De Tydperken van den Dag, in vier Beſpiegelingen, door A. LOOSJES, PZ. *Met Plaaten Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1801. *In gr.* 8*vo.* 185 *bl.*

De Morgenſtond, Middag, Avond, en Nacht, zyn de onderwerpen van deze Beſpiegelingen, die geſtemd zyn in enen wel lageren, maar toch voor het algemeen niet minder geſchikten toon, dan het beroemd gedicht van ZACHARIA, en, ofſchoon dan minder verrukkende, echter voor ſommigen van meerder nut zyn, daar toch velen dien Dichter in zyne hoge vlucht niet kunnen volgen: zie daar, Lezer! hoe deze bevallige Schryver dit zyn werk zelve beoordeelt; en wy betuigen, dat wy hierin volkomen met hem van hetzelfde gevoelen zyn. De tytel van iedere Beſpiegeling is met een weluitgevoerd Vignet verſierd; en achter dezelve komt telkens een lied voor, dat den Dichter kenmerkt. Voorts vinden wy hier overal zuiverheid van taal, en enen bevatlyken, maar toch dichterlyken ſtyl. De onderſcheidene tonelen der natuur, en des bezigen levens, op ieder tydperk van den dag, zyn naar het leven getekend, en doorgaans niet overdreven; (evenwel, gelyk ieder Dichter, zo heeft ook deze zekere vooringenomenheid voor de onſchuld en de ſtille huislyke vreugd van den Landman; en de bedaarde waarnemer vindt het op het zalig land zo zalig niet, als de Dichter dat heeft afgeſchetst.) Deze Beſpiegelingen ſtemmen alle tot godsdienſtig gevoel, geven vele zedenkundige herinneringen, en menig vermanend woord; terwyl de Dichter van tyd tot tyd ongedwongen geleid wordt ter vermelding van deze of gene nuttige inrichting en een of anderen groten man, en den verdienden lof alsdan ook geenzins terug houdt. Het ſpreekt van zelven, dat wy het hoofdbeloop der denkbeelden zelfs van ene enkele Beſpiegeling niet kunnen opgeven, zonder het ſtuk, door verminking, te kort te doen; dan zie hier enen brok uit het laatſte ſtuk, opdat onze Lezer zelve proeve, of hem zodanige ſchryftrant behage, al of niet:

„Wie zyt gy, ô ſterfling! die met geen aangenaam gevoel by een ſlaapend kind ſtille ſtaat? —— Geen kreukjen in het voorhoofd, — geen treurig trekjen om den vriendlyken mond, — eene zagte, naauwlyks te beſpeuren ademhaaling! Wanneer wy onze hartstogten voelen woelen in onze boezems, of de driften in onze aderen zieden, jaa wanneer de zorgen aan den bloeſem van ons leeven knaagen, en wy naderen het ſlaapend kind, ô dan houden onze hartstogten eensklaps ſtil, onze driften bekoelen, en de worm der zorg houdt op met knaagen. 'Er is nog deugd, 'er is nog onſchuld,

schuld, 'er is nog rust op aarde, zegt ons hart. Maar zagt; stooren wy zynen slaap niet. Maar ook zyn droomen is geluk: Lieve Moeder! zegt het mondjen, dat zich tot een lachjen trekt, en het wichtjen slaapt even gerust voort; alleen ziet men door de zagt opgetrokken bovenlip twee zyner ivooren tandjes blinken.

„ Wat zyt gy, ô Slaap! die onze leden verkwikt? Wie kent u, op het oogenblik, als gy onze zinnen verdooft, als gy den stoutsten held zo magteloos, zich zo onbewust maakt, als het wichtjen, dat op den schoot der moeder insluimert? Waar is dat bezef van aanweezen, dat ons wakker, en by zinnen zynde, zo twyffelloos verzelt, en dan geen oogenblik ophoudt? —— En naa weinige uuren verlaat gy ons; ons denkvermogen keert terug, keert zelfs met vernieuwde kragten weder; ons geheugen is zelfs vaardiger, en het zelfbezef is in de volste kragt. Waarom zou dat vermogen, dat bewustzyn, naa de slooping van dit lichaam, naa de vernietiging der werktuigen, niet eveneens kunnen overblyven, als naa eene verdooving, die zo veel na eene afscheiding zweemt, dat de slaap den naam van de zuster der dood draagt?

„ Maar niet alle bezef houdt by den slaapenden op. De droomen, die raadsels der zielkunde, zweeven door de donkere velden des slaaps heenen, en benevelen, door hunne wonderbaare verschynsels, onze denkbeelden, over den staat van den slaap, byna meerder, dan zy die ophelderen. By den geregeldsten en verstandigsten denker worden de ongerymdste en dwaasste zamenvoegingen gebooren. En eene onuitredbaare verwarring is het algemeen kenmerk der meeste droomen. Slaap! Droomen! Raadsels, waarby de Wysgeer en de Weetniet met verstomming zwygen. Verschynsels, die alle sterflingen door zoveele eeuwen heen allen ondervonden hebben, en tot nog ondervinden, en tot welker verklaaring wy den sleutel missen. Hoe klein is hier de kundigheid van den mensch, die de omwenteling der hemelsche lichaamen, duizende van mylen van hem verwyderd, op ééne seconde na berekenen kan, omtrent zich zelven, omtrent verschynsels, die alle dagen herhaald worden! Jaa de Natuur heeft eenen sluijer geworpen over de eigenschappen der ziele, en schynt, wanneer onze wysheid dezelve meent op te ligten, ons uit te lachen over onze pooging, even als volwassene mannen kinderen, die eene voor hunne kragten onberekende zwaarte poogen op te heffen. Jaa het is of zy ons toeroept: Mensch! laat af; uwe ingespannenste kragten vermogen zo veel niet. Het boek der zichtbaare schepping ligt voor u opgeslaagen .... dat der onzichtbaare blyft voor u verzegeld, zolang gy in dit kleed der sterflykheid rondwandelt. Maar ducht niet, schrik niet voor, twyfel niet over de toekomst. Immers die

magt,

magt, die uwen, door den slaap benevelden geest, onverstompt, met nieuwen lust ontwaaken doet, kan dien geest doen ontwaaken uit eene beneveling, die door andere oorzaaken gebooren wordt. — De sluijer, die voor den sterfling de andere zyde des grafs bedekt, moet ondoorzichtbaar zyn, om hem een werkzaam bewooner van deeze waereld te doen zyn."

Reizen door de Holen des Ongeluks en Verblyven der Ellende, van K. H. SPIESS. *IIde Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr. 8vo.* 222 *bl.*

„ De algemeen veroordeelde man is dikwils zo boos niet, „ als hy schynt te zyn; misschien veel meer ongelukkig, „ dan wel schuldig; misschien is hy geheel onschuldig:" dit is de gedachte, die de menschlievende Schryver van deze Geschiedenissen ons diep in het hart drukken wil. Het eerste Verhaal in dit Deel, HANSJE, OF DE LYDENDE ONSCHULD, is ene zeer aandoenlyke geschiedenis, en zo geheel natuurlyk voorgesteld, dat het verhaal alle blyken met zich brengt van geloofwaardigheid. Zy werd jong ene arme wees; maar de brave Pastoor harer Parochie nam haar in huis, voedde haar op, en zy werd de erfgename zyner nalatenschap, die wel van gene grote waarde was, maar toch voor haar toereikende, en geëvenredigd aan hare zeer gematigde begeerten. 's Mans opvolger, een uitmuntend jong mensch, maar zonder enige middelen, laat zy in het bezit: *Geef my*, zeide zy, *ene schuldbekentenis; doe jaarlyks af, dat gy kunt; en houd my, in plaats van de interessen, in uwen loon en dienst.* Beiden waren jong en schoon; beiden zaten dikwerf uuren lang in winter-avonden eenzaam by elkander, terwyl hy schreef en studeerde, en zy naaide of spon; en daarvan was natuurlyk het gevolg: *liefde*, — maar kuische liefde in den volstrektsten zin; zy leefden te zamen in onschuld, en behoefden over niets te blozen. Dan de wereld dacht het ergste: de laster scheidde hen dan ook vaneen; en nu zagen zy elkander maar zelden. Dan de reeds bejaarde huishoudster van den Pastoor, die hy Hansje had doen opvolgen, werd ziek; en juist toen komt 'er onverwacht bezoek uit de Stad. Nu moest Hansje het nodige bezorgen; en krygt, juist daar aan huis, een gevaarlyk toeval, waarop ene ziekte volgde. Nu barst de laster weder los; en, eer zy nog volkomen hersteld is, neemt men haar en den Pastoor in hechtenis. Men had, naamlyk, een jonggeboren kind verborgen gevonden in de schuur; een kind, dat blyken droeg van enen geweldigen dood. Hier baat nu hunne onschuld niet; de schyn

is

ſe tegen hun; zy bekenden wel niets; maar na ene langdurige gevangenis werd Hansje tot 't Tuchthuis, en de Geestlyke tot ene eeuwige gevangenis veroordeeld. Kon de richter anders vonnisſen? —— Dan, enen geruimen tyd daarna komé hunne onſchuld aan den dag; de misdadige wordt ontdekt; Hansje opentlyk herſteld in hare eer, en krygt vergoeding uit de goederen der ſchuldige; de waardige Pastoor bekomt ene meer voordelige Pastory. Voorzichtig vermyden zy nu elkander, en Hansje huwt kort daarna aan enen jongen Koopman, die haar kende in hare waarde en onſchuld, en haar onſchuldig hart ook volkomen waardig was. De brave Pastoor woont ongelukkig in dien oord; en de jonge echtgenoot wordt jaloersch; hy ſchaamt zich over deze achterdocht, dringt Hansje zelve, haren ouden vriend te zien, maar overwint die achterdocht toch maar niet; en, hoe verſtandig en voorzichtig Hansje zich gedragen mag, hun huislyk geluk is nu eene-vooral vernield; de jaloerſche man verwaarloost zyne zaken, geraakt aan den drank en aan het ſpel, zyn goed wordt aangeſlagen om zyne ſchulden, hy vlucht, en Hansje is nu met haar kind tot den bedelzak gebragt. Dan de Pastoor onderſteunde haar, zonder dat zy haren helper kende, edelmoedig, doch niet lang; zy had te veel geleden; eer nog een jaar om was, geleidde hy haar lyk reeds naar het graf.

De volgende Geſchiedenis, KAREL, OF HET KAMPSPOEDIG HUISGEZIN, heeft ons minder behaagd, is in ons oog minder doelmatig. Hy is zelve de bewerker van zyn ongeluk en van het ongeluk der zynen. De ongelukkige dronk, die reeds zo velen bedierf, was ook zyn verderver. Het is waar, zeer ongelukkig kwam hy de eerſtemaal daar toe; zeer ongelukkig verviel hy 'er telkens al weder in; en tegen de wanhoop bleef hem eindlyk geen ander hulpmiddel meer overig: maar hoe menigmaal werd hy door vorig ongeluk gewaarſchuwd! hoe menigmaal werd hy zonderling gered, en bedierf alles weer door zyne ongelukkige neiging tot den drank! Hy is, wy erkennen het, medelydenswaardig; maar dat is ieder booswicht ook: hy is niet zo ſchuldig, als men, zyne geſchiedenis niet wetende, hem houden zou; maar toch ſchuldig genoeg; en wy gevoelen, by het lezen van dit verhaal, even veel afkeer voor hem wegens dit by hem ongeneeslyk kwaad, als medelyden wegens zyne rampen.

Kon hy de verzoeking niet wederſtaan? niet terug? niet door ondervinding wyzer worden? —— De ongelukkigen in het vorige Deel werden, om zo te ſpreken, door de omſtandigheden voortgeſtuwd; na den eerſten misſtap waren zy in den drang, en konden zich niet redden, dan door nieuwe ondeugden: dit was by KAREL het geval niet; meer dan eens was alles herſteld, zyn geluk weer gevestigd. —— Ja, de

drank

drink is verfoeielijk; zelden beteert zich een dronkaard van den echten ftempel; dit leert, helaas! de ondervinding; en uit dit oogpunt, in enen anderen toon geftemd, als ene waarfchuwing tegen deze ondeugd, zouden wy deze geſchiedenis zeer gaarne aanpryzen.

Vergun ons, Lezer! nog deze aanmerking! Hoe afhangelyk wy ook van omſtandigheden wezen mogen, (hetgeen wy gaarne toegeven) evenwel zyn 'er, tot eer der menſchheid, voorbeelden van de zulken, die by de ongunſtigſte omſtandigheden, en de aanlokkendſte verzoekingen, en misſchien ook by een ongelukkig temperament, edel en groot waren, of tot het pad der deugd terug keerden uit beginſelen. Voorbeelden van dat ſoort, door ene bekwame hand verzameld, en door enen Schryver als deze opgeteekend, zouden voor onzen tyd geen minder nuttig leesboek zyn.

„ Herinner u," zo eindigt dit Verhaal, „ nog eens alle „ zyne rampſpoeden; verplaats u in zyne omſtandigheden; ge„ voel wat hy gevoelde, en ſtoot, wanneer gy kunt, den „ bedwelmenden beker terug, die u de herinnering van uw „ ongeluk ontneemt, ten minſten voor een korten tyd de „ knagende ſmart van uwe ziel ſtilt, en u tot een gelukkig „ droomer maakt!" En het was met deze vermaning begonnen: *Wie van u zonder zonde is, die neme den eerſten ſteen op! Oordeelt niet, en gy zult niet geoordeeld worden!* — Wy eerbiedigen deze Christelyke lesſen; dan zy leren ons niet, dat ondeugd enkel ongeluk en geen ondeugd wezen zou. Voor de vierſchaar van dien Barmhartigen, die ons deze lesſen gaf, zal waarlyk de dronkaard niet onſchuldig zyn. Beklagen wy dien ongelukkigen! en denken wy: Die zich aan enen anderen ſpiegelt, ſpiegelt zich zagt.

Het Leven van Epaminondas, door A. G. MEISZNER. *2de Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1801. *In 8vo. 96 bl.*

In denzelfden ſmaak, op dezelfde onderſtoudende wyze, als in het vorig Stukje, wordt de Geſchiedenis van Theben hier voortgezet. Reeds ſpeelt de beroemde Thebaan ene hoofdrol, en is reeds, en wordt hoe langer hoe meer belangryk: hetgeen nu volgen moet, zal hem ons evenwel eerſt in zyne gehele grootheid tonen. Dit Stukje laat den Held met de zynen, vol vuur en heldenmoed, by Leuctra, gereed tot den aanval van Cleombrotus; en ieder Lezer is natuurlyk vol verwachting. Geſchriften van dit ſoort behoeven onze aanbeveling niet.

Burg.

Burgheim onder zyne Kinderen, of nieuwe Samenſpraaken en Vertellingen, voor Kinderen van agt tot veertien jaaren; over de Natuur en het menſchlyk Leven. Het Hoogduitsch van G. W. MUNDT, *vry gevolgd. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* M. Schalekamp, 1801. *In 8vo. 223 bl.*

Dit werkje is waarlyk niet ongeſchikt om den leés- en voorál den leer-lust van zodanige kinderen aan te wakkeren, voor welke het eigentlyk geſchreven is. De onderwerpen zyn belangryk, en de ſamenſpraken onderhoudend, ongedwongen en leerzaam. Eerbied voor God en menſchenliefde is ook duidlyk het doel. Natuurlyk, evenwel, wordt alles hier vry oppervlakkig behandeld; en dit kan niet wel anders zyn in dit foort van geſchriften: ook menen wy, dat 'er hier en daar vry wat voorkomt, 't welk de vatbaarheid van de jongſten der kinderen, voor welke dit boekje, naar den tytel, beſtemd is, zal te boven gaan; en zullen de kinderen gewis hunnen Vader of Opvoeder, wanneer zy het zelve gelezen hebben, ene menigte van vragen doen; en het zou jammer zyn, zo deze hunnen opgewekten leerlust dan niet kon voldoen. Zyn gezond verſtand niet alleen, maar veelmeer grondige kennis der natuur, zal hy hiertoe behoeven. Tot eigen nadenken en verdere ontwikkeling geeft hem dit werkje gene genoegzame handleiding, noch voldoende wenken. Het is derhalven niet voor iederen Leermeester geſchikt; en zonder Leermeester, en daarop volgend ontwikkelend onderricht, zal de weetlust van het Kind niet genoegzaam bevredigd zyn.

Wy willen door deze aanmerking evenwel geenzins de waarde van deze Geſprekken verkleinen; maar daar 'er thands zo veel voor kinderen in de wereld komt, moet de Vader en Opvoeder, daar by toch alles niet kopen kan, ene verſtandige keuze doen; en aan de zulken, die zich ſlechts weinig in dit vak kunnen aanſchaffen, aan leermeesters, die zelve nog weinig kennis van de natuurkunde hebben, zouden wy den raad geven, liever naar een of ander meer volledig ſtuk om te zien. Maar Ouders, die juist het kopen van een boekje meer of min voor hunne kinderen niet behoeven te ontzien, en die gaarne iederen trek tot nuttig onderricht voldoen willen, verzekeren wy, dat dit geſchrift voor hunne kweekelingen een aangenaam leesboek wezen zal; en wy durven hen beloven, dat zy ook door dit boekje hunnen kinderen vreugde, nuttige vreugde zullen geven.

De ſamenſpraken, die tuſſchen een Predikant, zyne vrouw, en vier lieve kinderen gehouden worden, hebben de volgende opſchriften: *De Aarde*; *De Blinde en zyn Hond*; wederom

de

de Aarde; *De gevangen Vogel*; *De Berg*; *Iets over het Oog*; *Oirsprong der Beeken en Rivieren*; *Het uitgemaalen Meir*; *De Zee*; *Het Kerkhof*; *Nog iets van de Aarde*; *Vervolg der Jaargetyden*; *Het Spook*; *Het Spook en de Phosphorus*; *Het Recht der Sterksten*; *Een inzicht in de Dierlyke Schepping*; *De Vloeden*; *Eene reis naar de Maan*; *De Rekenschap*; *Het uitzicht uit de Maan*; *Van den Almanach der Maanbewooners*; *Een kleine reis op de Maan*; en *Menschlykheid jegens de Dierlyke Schepping*.

De Uitgever meldt ons in het Voorbericht, dat hy niet alleen (om zeer goede redenen) het toneel uit Duitschland in Gelderland heeft verplaatst, maar ook het gehele plan des Duitschen Schryvers heeft omgeärbeid, en dat hy, wanneer dit werkje onzen Landgenoten bevalt, hetzelve voord zal zetten; wy vertrouwen, dat hy daartoe aanmoediging genoeg zal vinden.

Hier en daar vonden wy enen trek, zo roerend schoon, dat ook voor ons dit boekje ene niet onaangename lecture was; hoewel wy ons dan wel eens vroegen: is dit toch nu wel genoeg in den toon voor kinderen? b. v. daar Mientje zegt, *dat het geen wonder is, dat sommige voor de heerlyke Zon op de kniejen vielen*, het andwoord van den Vader: „ Gy hebt „ gelyk, myn kind! het gebed, dat zy tot de schoone Zon „ richtte, werdt, onderwege, als een dwaalend kind, door „ een' Engel op den rechten weg gevoerd, en kwam toch tot „ den throon des grooten Onbekenden." enz.

De Kindervriend, of eerst onderwys in het Leezen, en by het Leezen, van FREDRIK EBERHARD VAN ROCHOW *van Reckan. Te Groningen, by* A. Groenewolt en Zoon, 1801. *In* 8vo. 110 *bl.*

Het is naauwlyks te gelooven, dat 'er nog een zoo duister hoekjen in Duitschland zyn zoude, in het welk de Kindervriend van VAN ROCHOW *niet gekomen, geleezen, gebruikt, en duizendvoudigen zegen gesticht zou hebben*: dit zegt (zo meldt ons 't Voorbericht) onder anderen een geächt Duitsch Geleerde; en wy stemmen gaarne toe, dat 'er tot lof van dit boekje niet weinig kan gezegd worden. Het bevat 105 kleine leeslesjes voor kinderen, die eerst beginnen, en die voor het verstand en hart van zulke kinderen, naar ons oordeel, juist berekend zyn. Geen Vader of Meester zal het zich beklagen, zo hy zynen kwekeling, zo dra die begint te lezen, dit boekje in handen geeft. Onder vele uitkomende werkjes van dien stempel steekt het zeer voordelig uit.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Praktyk des Bybels, of het Zedekundig Onderwys der Gewyde Schriften. IVden Deels 1ste en 2de Stuk. Te Amsteldam, by C. Covens, *In gr. 8vo., te zamen 735 bladz.*

Wy geeven deezen titel, zo als wy denzelven voor het Tweede Stuk geplaatst vinden. Voor het eerste is een andere van deezen inhoud: *De Praktyk, of het Zedekundig Onderwys des Nieuwen Testaments.* In een kort Voorbericht, zegt ons de Schryver, dat deeze *aparte* titel wordt gegeven voor hun, die met dit Deel willen beginnen. In het begin van dit zelfde Voorbericht geeft hy eenige reden, waarom dit Vierde Deel zyne intrede in de waereld doe, eer nog het Derde verschenen is. Hy klaagt daar ook, dat zyne oogmerken door veelen miskend worden: dat hy, „ in plaats „ van toejuiching, berisping; in plaats van gematigde „ goedkeuring, stille veroordeeling en vervolging" ondervonden hebbe, „ en by vele leeraren en leden des „ hervormden genootschaps in eene verdenking van on„ regtzinnigheid gekomen" is. — Anderen schynen te zeggen: „ 'Er is veel waarheid in, maar zy komt te „ vroeg; het is te zorgelyk in dezen tyd." — Met beide deeze beschuldigingen hebben wy niets te maaken: maar eene derde is 'er, waaromtrent wy eenigzins twyffelen, of zy ons niet met anderen gelde. Te weeten de Schryver klaagt, dat sommigen zyn geschryf te donker vinden, schynt deeze beschuldiging vooral te wyten aan, zo als hy ze gelieft te noemen, *leontrekkende beoordeelaren*, en vleit zich vervolgens met de overtuiginge van elken onbevooroordeelden, dat het nu althans (d. i. met het Tweede Deel) andere onberispte schriften kan op zyde staan (bl. VII.) Daar wy behooren onder de geenen, welken deze Eerw. VAN VLO-

TENS ſchryfwyze duister hebben gevonden (*), wordt misſchien hiermede op ons gedoeld. Daar wy, ondertusſchen, ons niet bewust zyn van eenige onbeſchreiden uitdrukkingen, en den Schryver den verdienden lof niet geweigerd hebben, hadden wy den onheuſchen uitval, in de ondergeſtreepte woorden, niet verwacht. Het is den Schryver geheel onbekend, en doet ook niets ter zaake, of wy van onzen arbeid eenig voordeel genieten. De vraag is alleenlyk, of onze beoordeeling van zyn Werk rechtmaatig zy; en hierover oordeele de Leezer. Wy verheugen ons, dat hy, in zynen ouderdom, genoeg gezegend is met tydlyke middelen, om het voordeel te kunnen miſſen, dat zyn Werk hem misſchien, zoude kunnen aanbrengen; en edelmoedig genoeg, om het niet te willen genieten, gelyk hy, vervolgens, te kennen geeft. Maar om dit zynen Leezeren te zeggen, had hy geene haatelyke, en by ſlot van zaaken toch niets betekenende, benaamingen noodig gehad. Doch, gerust in onze onpartydigheid en waarheidsliefde, zullen wy ons hierby niet langer ophouden, en liever een beknopt verſlag doen van den inhoud des Boeks.

Het begint met eene Inleiding van 136 bladzyden, verdeeld in twee Hoofddeelen, waarvan het eerſte den titel draagt: *Het belangryke van* JESUS *Perſoon voor de betragting der* CHRISTUS-*Leere:* het andere, beginnende op bladz. 57, *De Geest der Apoſtoliſche Schriften, byzonder van* PAULUS.

Van de wyze, waarop de Eerw. Schryver het eerſte behandelt, zal men zich eenig denkbeeld kunnen maaken, uit het volgende uittrekſel, waarin wy zo veel verkorting zullen in acht neemen, als ons mogelyk ſchynt, zonder den zin der woorden te verdonkeren. Bladz. 3 leezen wy: „ Als wy het *perſoneel* karakter „ van JESUS zullen beſtudeeren, is het de grote vraag „ ten aanzien van ons oogmerk, om .. de waarde van „ zynen, ons voorgeſchrevenen, godsdienst ... te leeren kennen: of wy hem ten dien einde alleen als „ mensch, of, willen wy nog een ſtap verder komen, „ als den besten aller menſchen, moeten bezien? hier „ zyn

(*) *Alg. Vad. Letterof.* voor 1800, bl. 50 env. voor 1801, bl. 209 env.

„ zyn uiterſten, die ik duidelyk moet aanwyzen. Een „ aantal *Chriſten*-belyders, en wel de verſtandigſten, „ zullen deze vraag .... met een enkel *ja* beantwoor„ den: al komen zommigen hunner zelfs nader dan an„ deren, al ſchryven zy JESUS eene hogere, dan menſchelyke, natuur toe, zullen zy nogthands bewee„ ren, dat zulks als enkel voorſtel van gezag en niet „ van overreding, in de godzaligheids-leere, althands „ niet, moet ingeweeven worden. Anderen, minder „ geestig, maar dikwyls dieper en grondiger denke„ de .... zullen de vraag met een onbepaald *neen* be„ andwoorden; en dezen voegen 'er .... meestal dit vol„ gende by: in de godsleere moet de hogere natuur van „ JESUS nimmer van zyne menſchelyke afgeſcheiden be„ handeld worden, want al het leerzame heeft alleen „ zyne kracht uit die hogere betrekking des Heilands. „ — *Beide de partyen verwyderen zich op deze wy„ ze hoe langer hoe meer; dit kan .... voorgekomen*, „ en de gematigdheid beiden, op de volgende grond„ ſlagen, aangeprezen worden. Beide partyen hebben „ veel goeds, maar ook veel verkeerds, in hun ſtel„ zel; altans zy zyn zeer zeker tot uiterſten overge„ ſlagen." De Schryver is van gedachten, dat het by de eerſten haperc aan de uitlegkundige regelen, door hun ingevoerd, of liever aan derzelver toepaſſinge op de gewyde Schriften — dat in de leere en bedryven des Heilands „ is iets ſchynbaar tegenſtrydigs *met* zyn „ algemeen karakter, ten aanzien der gantſche *Chris„ tenheid*, en *met* (*) zyn byzonder karakter als leer„ aar der *Joden*," hetgeen „ wy nooit kunnen vereffe„ nen, ten zy wy eene hogere natuur dan de menſchelyke aan hem toekennen; veronderſtellen de . . . „ Euangelisten deze niet, dan is het zeker, dat 'er „ vlekken, ten minſten ongelykvormigheden, in zyn „ karakter zyn! Moet ons gezond oordeel dit toeſtaan, „ dan behoorden wy het ook niet te verbergen; maar „ kan het opgelost worden door eene vooronderſtelling, „ die wy wel niet kunnen doorzien, maar die nogthands „ zyn

(*) Zoude voor dit *met* op beide plaatzen ook *tuſſchen* moeten ſtaan? Of wil de Schryver zeggen, dat in JESUS leere en bedryven iets ſchynbaar tegenſtrydigs is, *ſomtyds* met zyn algemeen character ... en *ſomtyds* met zyn byzonder character als Leeraar der Joden? .... Ons is het twyfelachtig.

„ zyn leer en zyne daden aanmerkelyk verhoogt; war„ om zouden wy dan hardnekkig de waarheid weder„ ſtaan: JESUS is met eenen hogeren geest, dan die der „ Engelen of menſchen, bezield!" — Deeze aanmerkingen worden vervolgens aangedrongen in eene doorgaande beſchouwinge van het character des Heeren, waarin veele zeer goede bedenkingen voorkomen, welke ieder Christen gereedlyk zal toeſtemmen, maar welke ook meermaalen op eene zonderlinge wyze worden uitgedrukt. Zo leezen wy, by voorb. bl. 12: „ Als „ leeraar, die tevens hervormer is, zien wy in hem „ niet geheel den zagtgeaarten MELANCHTON, ook niet „ den vurigen geest van LUTHER, — neen, alleen nu „ en dan zien wy uit één enkele trek, dat hy één „ van die beiden volkomen zou kunnen zyn, indien „ hy wilde."

In het Tweede Hoofddeel der Inleidinge: *De Geest der Apoſtoliſche Schriften, byzonder van* PAULUS: redeneert de Schryver over de Leer der Verloſſinge, volgens het doorgaans aangenomen ſtelſel der Hervormden, op zyne, hem byzonder eigene, wyze uitgedrukt. Hierin behoeven wy hem niet te volgen. Maar wy kunnen niet nalaaten, iets te zeggen over een gedeelte der beſchryvinge, welke ons van Apostel PAULUS wordt gegeven. „ Van hem," leezen wy bl. 58, „ verwag„ ten wy allermeest de nadere opheldering van hetgeen „ JESUS leeraarde, maar niet volkomen ontwikkelde; „ zyne kunde in de *Joodſche* belydenis, zyne kennis in „ de beſchaafde wetenſchappen, zyn yver en zyne god„ vrugtigheid, doen ons alles van hem verwagten. „ Buiten den brief aan die van *Rome* alleen, is even„ wel alles in den gemeenzamen brievenſtyl geboekt, „ en 'er is ook zeer veel *locaals* in, het geen wy hier „ laten uitvallen ....; wy behandelen alleen zyne na„ dere uitbreidingen van het geen door JESUS niet ont„ wikkeld was geworden, en nogthands hoogst nood„ zakelyk is voor het wezen van het *Christendom*." — Men zoude hier kunnen vraagen, of dan andere Gemeenten iets *noodzaaklyks* van het weezen des Christendoms misten, eer zy kennis hadden aan de Brieven van den Apostel? Of de Euangelien niet metterdaad alles behelzen, wat *noodig* is te weeten en te gelooven? Zie Jo. XX: 31. Doch wy willen voortgaan — „ en „ dan nog zullen wy voorzigtig genoeg zyn, om niet

„ al-

„ alles van hem over te neemen. . . . Wy moeten „ in het behandelen van PAULUS ſchriften eene zeer „ gewichtige onderſcheiding maken: het meer rei„ ne onderwys des Geestes in zynen voordragt . . . . „ wel weten af te ſcheiden, van de manier waarin hy „ hetzelve voordraagt; deze manier toch is gantsch en „ al naar de ſtemming van zyne eigene ziel ingericht, „ en zou, door ons overgenomen, ſchoon zy in hem „ natuurlyk ware, indedaad overdreven en onnatuurlyk „ zyn. . . . . Is hy niet de man, die van zyne vroege „ jeugd af, een eerbiediger en een betragter van de „ *Moſaiſche* belydenis geweest is? Vuurig van *tempe*„ *rament*, heeft hy dat geen, 't welk hy aangaande „ JESUS leer vernam, mids het zyne belydenis ophel„ derde, gretig overgenomen; dan, als het in het ge„ ringſte daarmede ſcheen te ſtryden, maakte zulks „ *hem niet alleen huiverig*, maar ook, naarmate dit „ *toenam*, *veranderde alles* by hem in afkeer, vooral „ *toen* de ſchool van zyn onderwys door zynen ver„ achtelyken dood ſtil ſtond, hy kon evenwel nog niet „ alles vergeten, maar bleef een oog op 's Heilands „ leerlingen houden; toen een STEFANUS zich voor „ den raad verdedigen moest, liet hy 'er zich ook „ vinden; 's mans verdediging en eerbied voor den „ vaderlyken godsdienst bekoorde hem, evenwel was „ 'er *iets onder*, *het geen hem mishaagde*: de man „ *verraadde zich op het einde* door zyne drift, hy be„ doelde niets minder dan de *Moſaiſche* inrichting weg „ te ſchuiven, om plaats te maken voor de leer van „ eenen gekruisten! en nu wordt PAULUS eene bruis„ ſchende zee! enz." —— Ziedaar, Leezer! een merkwaardig *fragment* uit de geſchiedenis van den Apostel der Heidenen, hetgeen gy, misſchien, nergens zult geleezen hebben. Ons, ten minſten, is het nieuw; en denkende, dat veelen met ons in het zelfde geval konden weezen, vonden wy goed, het over te neemen, niettegenſtaande zyne lengte. Ondertuſſchen wenschten wy wel, dat de Eerw. VAN VLOTEN ons de bron deezer kundigheden had aangewezen: doch, misſchien, hebben wy dit te wachten by zyne aanmerkingen over de HANDELINGEN DER APOSTELEN.

Deeze hiſtoriſche byzonderheid heeft ons zo lang opgehouden, dat wy van den overigen inhoud des Boeks zeer weinig kunnen zeggen, indien wy ons beſtek niet

willen te buiten gaan. In dit Deel zyn de Aanmerkingen begrepen, welke de Schryver goedvindt voor te draagen over de vier Euangeliën, op den zelfden trant als in de voorgaande Deelen. By MATTHÆUS, Hoofdſt. IV, is onze Schryver het meest aangenomen gevoelen toegedaan, en verſtaat, door den Verzoeker, den Duivel. Leezenswaardig zyn de aanmerkingen over MATTH. V, VI, VII. Over den Eed vinden wy bl. 197 des Schryvers gedachten. Deeze is de hoofdſom: „ Dat „ eene geheele afſchaffing des eeds, door den herſtel„ler van de goede trouw in de zamenleving, met al„len grond moge vooronderſteld worden; dan zoo lang „ de burgerſtaat zich aan zyne wetgeving niet volſtrekt „ onderwerpt, kunnen wy dien niet weigeren; een vry„willige eed blyft darom niettemin den Christen vol„ſtrekt ongeoorlofd." — Op bladz. 285 ſchynt de Schryver te twyffelen, „ of het denkbeeld van latere „ *Joden* aangaande den *Meſſias*" [te weeten, indien wy hem wel verſtaan, van twee Meſſiasſen, eenen *lyden*den, en eenen *zegepraalenden*] „ in dien tyd reeds by „ velen aangenomen was." — Hiervan is echter, zo veel wy weeten, geenerlei blyk, zelfs niets, dat het waarſchynelyk zoude maaken.

Over het Euangelium van MARCUS is de Schryver zeer kort; hetgeen ook, na zyne breedvoerige aanmerkingen over MATTHÆUS, niet te verwonderen is. Dat van LUCAS behandelt hy met meerdere uitvoerigheid. Hoe hy over deezen Euangelist denke, kan de Leezer beſluiten uit de wyze, waarop hy zyne *Betrachtingen* over denzelven begint: „ Allen," zegt hy, „ die in „ de bedryven van JESUS belang ſtellen, erkennen het „ met dank, dat LUKAS uit de geloofswaardigſte berich„ten één geheel gegeven heeft: het kan zyn, dat PAU„LUS, zyn reisgenoot, zynen yver zoo wel als zyne „ naauwkeurigheid, daaromtrent meer aan heeft gebla„zen: hy moge minder het hogere van JESUS karak„ter in zyn *Euangelium* getroffen hebben dan JOHAN„NES; in orde en naauwkeurigheid, en in het aantrek„lyke, welk er voor den mensch in het inneemend „ karakter van JESUS te vinden is, ſtreeft hy alle de „ Euangelisten gewis voorby."

Gaarne zouden wy de aanmerkingen over het begin van het Euangelium van JOANNES overneemen. Maar al ware ons bericht daartoe niet reeds te lang geworden,

wy

wy zouden ze toch onzen Leezeren niet geheel kunnen geven, en willen ze niet verminken door eene verkorte voordracht. Zy dienen in haaren zamenhang gelezen en getoetst te worden, en zyn dit waardig. Zelfs zy, die den Schryver niet in alles kunnen byvallen, zullen 'er veel in vinden, dat hunne opmerking verdient.

Specimen Hermeneutico-Theologicum, exhibens *vindicias facultatis, Apostolis Jesu Christi olim datae, peregrinis loquendi Sermonibus.* Quod, annuente summo numine, praeside JODOCO HERINGA, E. F. *Theol. Doct. & Exeges. N. T. Prof.* Publico examini submittit Scriptor ADRIANUS CHRISTIAANSE, *Poortvlietensis.* In coetu Christianorum Reformato Spankerano Sacerdos nuperrime Academiae Traject. Civis. d. XVII Junii 1801. H. L. Q. S. Traj. Batav. apud *O. J. van Paddenburg.* In 8vo. f. m. 147 pp.

Dit Academisch Strydschrift strekt wederom ten bewyze van den wakkeren yver, waarmede de Hoogleeraar HERINGA, aan de Utrechtsche Hoogeschool, de beoefening der Bybelstudie, tot verdediging van het gezag der gewyde Schriften, tracht te bevorderen.

Verscheiden Duitsche Godgeleerden, en daaronder ook zeer beroemde Mannen, hebben, sedert eenigen tyd, veele nieuwe verklaaringen van de meeste vry algemeen aangenomene wondergeschiedenissen te berde gebragt, en in 't byzonder scherpzinnige poogingen in 't werk gesteld, om den grooten aanstoot, dien de bestryders van het Christendom in deze en gene verhaalen gemeend hebben te vinden, door andere uitleggingen uit den weg te ruimen, volgends welke al het vreemde en wonderdadige daaruit geheel zou wegvallen. Men heeft ook meer dan eene proeve van zulken aart genomen, ter verklaaringe van de vermeende gaave der talen, die men doorgaands oordeelt, aan de Apostelen, op eene bovennatuurlyke wyze, medegedeeld te zyn. Tegen deze laatstgenoemde onderneeming is dit Geschrift ingericht, en, door den kundigen Opsteller, nadat hy reeds het Leeraarsambt aanvaard had, aan de Utrechtsche Academie openlyk verdedigd.

Het bestaat uit twee deelen, waarvan het eerste eene

oplettende en oordeelkundige opgaave behelst van de voornaamſte redenen, die voor het gewoone gevoelen pleiten; het tweede de wederlegging van andere daarmede ſtrydige nieuwe verklaaringen van dat zonderlinge verſchynſel, welk Lucas beſchryft, Handel. II: 1—4.

Naar het gewoon gevoelen, wierd in het vertrek, waar 's Heilands volgelingen, op het Pinxterfeest, byeen waren, een bovennatuurlyk geluid, als van een geweldig ruiſchenden wind, gehoord, en een aantal wonderdadig verwekte vuurvlammen, boven de hoofden der Apostelen, gezien; waarop deze, door eene bovennatuurlyke aandrift, niet alleen in hunne moedertaale, maar ook in allerlei andere, hun te voren geheel vreemde taalen en tongvallen, ter eere van God begonden te ſpreeken. 'Er is dan nog wel eenig verſchil over de plaats, waar, de perſoonen, aan welken, en het goddelyk doel, waarmede deze bovennatuurlyke gaave is medegedeeld, en voorts over de uitgeſtrektheid en duurzaamheid van dit wondervermogen; maar, wat de hoofdzaak zelve aangaat, waarin alle voorſtanders van het bovengemelde meest aangenomen begrip ſamenſtemmen, de Schryver beweert:

1. *Dat in de gewoone verklaaring niets, dat of onwaarſchynelyk of Gode onwaardig is, wordt gevonden.* Dit tracht hy te bewyzen, *en* ten aanzien van de uiterlyke teekenen eener bovennatuurlyke tuſchenkomst, als juist overeenſtemmende met Gods handelwyze in vroegere eeuwen, *en* met opzicht tot de gaave der taalen zelve, als hebbende moéten dienen, om aan de Apostelen een openbaar bewys van Gods byzondere begunſtiging te geeven, om hem in ſtaat te ſtellen tot voortplanting van de leer des Christendoms onder allerlei Volken, en om aan hunne gantſche voordracht goddelyk gezag by te zetten.

2. *Dat zy zich door haare eenvoudigheid aanpryst;* terwyl men de uitdrukking, *ſpreeken met andere taalen*, niet, dan zeer gedrongen, van *op eene nieuwe wyze*, of *over nieuwe zaaken, te ſpreeken*, uitlegt; zynde de gewoone verklaaring, volgends welke, door *andere taalen, vreemde, te voren geheel onbekende, taalen* verſtaan worden, verreweg natuurlyker, en veel meer overeenkomſtig met 't geen vs. 8, en vervolgends daaromtrent gezegd wordt.

3. *Dat*

3. *Dat zy juist overeenkomstig is met de geheele geschiedenis van Jesus.* In de geschiedenis van Jesus ontdekken wy overal bovennatuurlyke tusschenkomsten, om het gezag zyner Leere te bekrachtigen. Aan Hem wierd de Heilige Geest, ook onder zichtbaare teekenen, medegedeeld. Hy had den zynen insgelyks buitengewoone Geestgaven beloofd. Die heldere inzichten, en geheele verandering van gevoelens, die zoo plotsling by hun bespeurd werd, en de onverschrokken heldenmoed, waarmede zy dezelven nu openlyk voorstonden; dit alles is, zonder eene buitengewoone en bovennatuurlyke tusschenkomst, geheel onverklaarbaar. En hieruit is ook die algemeene, in de daad verbaazende indruk, die 'er terstond door ontstaan is, alleen af te leiden.

4. *En dat zy, door vergelyking van Hand.* X: 45—48. XIX: 6, *en vooral van* 1 *Cor.* XII, XIII, XIV, *wordt bevestigd.* De Eerw. CHRISTIAANSE heeft deze vergelyking, *inzonderheid ten aanzien van* 1 Cor. XIV, *zeer breedvoerig* behandeld, en de verschillende gevoelens van eenige nieuwe Uitleggers over de gaave der taalen in de Corinthische Gemeente, (BARDILI, EICHHORN, DOEDERLEIN, HEZEL en anderen,) ter toetse gebragt, en tegen die allen de verdediging van 't gewoone gevoelen, volgends welk aan eene gaave, om in vreemde taalen over godsdienstige onderwerpen te spreeken, te bidden of te zingen, moet gedagt worden, op zich genomen, en tot dat einde de beste, ginds en elders reeds door anderen aangevoerde bewyzen, met stedig oordeel byeenverzameld, en met eigene opmerkingen vermeerderd.

In het tweede deel dezer Verhandeling, ingericht ter wederlegginge van andere denkbeelden over het gebeurde op het Pinxterfeest, komt eerst het begrip van EICHHORN (waarmede wy vóór eenigen tyd onze Leezers eenigzins bekend gemaakt hebben (*)) te berde, en worden daartegen, zoo als ook tegen dat van den Jenaschen Hoogleeraar PAULUS, 't geen 'er weinig van verschilt, en ook door HEZEL, J. A. G. MEYER en anderen is aangenomen, grootendeels dezelfde bedenkingen in 't midden gebragt, die wy, ter aangeh. pl., uit STORR medegedeeld hebben, met byvoeginge van eenige

(*) *Letteroef.* 1797, *Mengelw.* bl. 137 en 181.

ge anderen, die ook wel eene oplettende overweginge verdienen. HERDER is van oordeel, dat men zich de Apostelen moet voorſtellen in zekere geestverrukking, waarby zy zich de woorden van Johannes den Dooper erinnerden: *Hy zal u met den H. Geest en met Vuur doopen*, en nu ook zich verbeeldden, werkelyk vuurvlammen te zien, en een buitengewoon geblaas van een ſterken wind te hooren, en daarop terſtond over den nieuwen Godsdienst van Jeſus openlyk en onbedeesd begonden te ſpreeken, en de oude Godſpraaken op eene nieuwe manier uit te leggen, tot verbaazing van allen, die hier tegenwoordig waren, en, hoe verſchillend zy ook te voren dagten, zich door hun lieten overtuigen. Ook dit gevoelen wordt met waarſchynelyke redenen tegengeſproken, en op de ſcherpzinnige aanmerkingen van HERDER, tegen de gewoone uitlegging, breedvoerig geantwoord. 't Zal mogelyk ſommigen toeſchynen, dat de jonge Geleerde doorgaands, in de wegneeming van ingebragte zwaarigheden, min gelukkig geſlaagd is, dan in de verdediging der meeste, niet geheel onbekende, bewyzen voor 't gewoone begrip; en hier loopt ook wel eens een zeer zwak bewys mede onder. Men moet hem echter den welverdienden lof geeven, van zyn ſtuk wel doorgedacht, de voornaamſte gronden, voor en tegen de gewoone uitlegging, rypelyk overwogen, en zyne geheele voordracht zoo ingericht te hebben, dat men zich uit deze eerſte lettervrucht van des jongen Leeraars, zoo wy hoopen, voortgezette werkzaamheid, in het vak der Uitlegkunde van het N. Verbond, nog wel meer goeds moge belooven.

Godsdienſtige Vertoogen. Door FREERK HOEKSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1800. *In gr.* 8vo. 57 *bl.*

Onder den ſtapel van kleine Geſchriften, welke ons van tyd tot tyd ter hand koomen, was deeze bondel van Vertoogen ons oog ontglipt, anders wel waardig, waardiger zelfs dan veele grootere Geſchriften, om ter kennisſe onzer Leezeren gebragt te worden. Klaarblykelyk wierden deeze Vertoogen uitgeſproken ten tyde, als op hoog bevel, hier te Lande, Bedeſtonden

den gehouden wierden. Volgens den aart der zaake konden de onderwerpen ſlegts ter loops en alzo niet dan oppervlakkig behandeld worden. Intuſſchen laat de Redenaar den opmerkenden Leezer geenzins twyfelagtig, of hy, by meerdere ruimte van tyd, meer uitvoerigheids aan de behandelinge van zyne onderwerpen zoude hebben kunnen geeven. *De Oorlog niet onbeſtaanbaar met de Leer eener Goddelyke Voorzienigheid. De Heerschzucht, Hoe, en wanneer, God gezegd kan worden voor een Volk te zyn. Vaderlandsliefde niet uitdrukkelyk in het Euangelie geleerd, en nogthans in het zelve vervat. De Nieuwsgierigheid der Menſchen in Oorlogstyden.* (in twee Vertoogen): aldus luiden de Opſchriften der zes kleine Stukjes, hier voorhanden. Hoewel by eene byzondere gelegenheid opgeſteld, zyn ze, nogthans, in zeker opzigt, van algemeene toepaſſinge, en kunnen, ten allen tyde, met nut geleezen worden; waartoe de Eerw. HOEKSTRA door leevendigheid en bevalligheid van ſchryftrant ook het zyne heeft bygedraagen.

Ter proeve der ſchryfwyze diene de volgende aanhaaling uit het Vertoog over de Vaderlandsliefde. „ Als Christenen zyn wy ook verpligt, de aangeſtelde Magten en Overheden te gehoorzaamen. — Doch te onregt beweert men (gelyk het ongeloof zoo gaarne ziet beweeren) dat het Christendom eene blinde onderwerping en volſtrekt lydelyke gehoorzaamheid vordert. Want waarop wordt in 't N. V. de verpligting tot gehoorzaamheid aan de Overheden gegrond? Daarop, dat de Overheid *Gods Dienaaresſe is ten goede;* Dat zy naamlyk het *zwaard draagt* om de onſchuld te verdedigen, de kwaadwilligen te ſtraffen, de zwakken tegen de ſterkeren te beſchermen, en dus regt en goregtigheid te oeffenen, en de algemeene welvaart boven alles te bevorderen. Maar de Dwingeland, die, het oogmerk zyner aanſtelling vergeetende, het volk beſchouwt als zyn bygonder eigendom, alleen om zynentwille geſchapen, en waarmede hy naar eigen goeddunken kan handelen; die menſchen, zyne Natuurgenooten, Gods redelyke ſchepzelen, in boeijen doet gaan; die met zyn yzeren Scepter de onſchuld verpletterd of moedeloos maakt; die alleen de listige en vleizieke boosheid in zyne gunst laat deelen; — die de vrugten der naarſtigheid in hoofſche weelde verteert; — die de regten der menſchheid

met

met voeten trapt; en het goed en bloed der ingezetenen aan zyne grootheid en heerschzucht opoffert — hoe kan die beschouwd worden als Gods Dienaar den Volke ten goede? En dat Jezus noch zyne Apostelen zulk eene lydelyke gehoorzaamheid, die alle gevoel van Vaderlandsliefde zou uitdooven, bedoeld hebben, blykt ook genoegzaam uit hun eigen gedrag, daar zy, in weerwil van het strang verbod der Overheid, voortgingen met het Euangelie te prediken, verklaarende dat *men God meer moet vreezen dan de menschen.* Doch des te meer zal een Christen bereidwillig zyn, gehoorzaamheid en eerbied te betoonen aan alle wettige Overheden, die hunne magt en hun gezag alleen gebruiken ter handhaaving van geregtigheid, en die met een onbaatzuchtigen yver het heil van den lande ter harte neemen."

Eenvoudige Beantwoording over het Beſtaan van den Godsdienst. Door PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Te Amſterdam, by* F. J. van Tetroode *en* P. van Buuren, 1801. *In* 8vo. 153 *bl.*

De Roomsche Priester en Pastoor SCHOUTEN, wien wy, uit de verdediging van den overgang van FRANS VOORHOUT uit de Gemeenschap der Gereformeerden tot die der Roomsch-Katholyken, als een schrander en yverig voorvechter voor de Leer van zyn Kerkgenootschap hebben leeren kennen, schynt zich, door het gelukkig slagen zyner aangewende poogingen, tot bekeering van VOORHOUT, opgewekt en aangemoedigd te vinden, om meer Proselyten te maken. Dat het hem ook geenszins ontbreekt aan bekwaamheid, om, over zaaken van Godsdienst, voor ongeoefenden duidelyk te schryven, is uit deszelfs bekend boekjen, *over het beſtaan van God*, door de Maatschappy *tot Nut van het Algemeen* met een Eereprys bekroond, reeds voor ettelyke jaaren gebleeken. In dien zelfden toon wendt hy zich, in het werkjen, welk wy thands aankondigen, tot den gemeenen man, tot welk eene gezindheid hy ook behoore, met oogmerk, om de leerstellingen van de Roomsch-Katholyke Kerk, als alleenlyk den waaren Godsdienst bevattende, elk aan te pryzen. 't Zou ons geenszins ver-

verwonderen; dat deze of gene zich, door 's Mans vleiende taal en drogredenen, liet inneemen en wegsleepen.

De Schryver verdeelt zyne voorgenomene taak in drie deelen. In het eerste derzelven beantwoordt hy de vraag: welke bewyzen leveren Natuur en Reden op voor het beſtaan van den Godsdienst? in diervoege, dat hy, (na alvorens aan zyne, in het voorgemelde boekjen, gegeeven bepaaling van den zin, waarin hy onderſcheidenlyk ſpreekt van *natuur* en *reden*, erinnerd te hebben,) als bewyzen van 't eerſte ſoort, voor het beſtaan van den Godsdienst, bybrengt, de natuurlyke aandoening van ontzag, liefde, hoope en vreeze, in elken mensch; den natuurlyken tegenſtand, welken ieder mensch overwinnen moet, wanneer hy geen Godsdienst wil erkennen; en de *achting*, welke ieder mensch *natuurlyk heeft voor waarlyk* Godsdienſtigen, en de *afkeerigheid van ongodsdienſtigen*, die hem natuurlyk eigen *is*; —— en van het tweede ſoort, dat God door de menſchen gedient wil worden; dat Hy de menſchen helpt, die Hem dienen; en dat Hy allen ſtraft, die zynen dienst verwaarloozen. —— In het tweede deel wordt onderzoek gedaan naar de middelen, die God voor de menſchen gegeeven heeft, om denzelven te kunnen kennen; die hy aantoont te zyn de rechte Reden, en de Goddelyke Openbaaring, zoo wel de *bekendmaaking* der Goddelyke Openbaaring *door Moſes*, als die door Christus. —— In het derde deel oppert hy nu de nadere vraag: Daar 'er verſcheidene wyzen zyn, op welken de menſchen voorgeeven God te dienen, wat is dan het byzonder middel, om te weeten, by welke Gezindheid, onder zoo veele verſchillende, de waare Godsdienst is? Waarop hy dit antwoord geeft en beredeneert: 'Er is geen waare Godsdienst, dan deze, welken God zelf aan de menſchen heeft voorgeſchreeven. Christus heeft, de Goddelyke Openbaaring bekend maakende, eene Kerk geſticht, en, (opdat deze die Openbaaring ongeſchonden zou bewaaren, den eigenlyken zin derzelve, daar het noodig is, aantoonen, en dus, volgends dezen, in den eenigen waaren Godsdienst, de menſchen, ten allen tyde, kunne onderrechten,) aan deſelve zynen Geest, den Geest der waarheid, medegedeeld, en daarenboven belooft, dat Hy, met dezen Geest, by die Kerk, tot haare onderwyzing, beſtiering

en

en beſcherming, zal blyven, tot aan het einde der wereld. De Kerk, door Christus geſticht, is dan het byzonder middel, om te weeten, by welke Gezindheid, onder zoo veele verſchillende, de waare Godsdienst gevonden wordt. Die Kerk, welke Christus, ook tot zulk een byzonder middel, ſtichtte, en voor altyd bekwaam gemaakt heeft, is de Roomsch-Katholyke Kerk, en hierom wordt in deze de waare Godsdienst gevonden.

Men moet zich, in de daad, verwonderen over de aanlokkende wyze, waarop de Pastoor SCHOUTEN de Leer van zyn Kerkgenootſchap voordraagt, en tegen ingebragte tegenbedenkingen, door ſchoonſchynende redeneeringen en fyne onderſcheidingen, op eenen beſliſſenden toon, als onwederleglyk verdedigt. Alles rust op de ſtout weg aangenomene, geheel onbewysbaare onderſtelling, dat Christus eene onfeilbaare Kerk op aarde heeft willen ſtichten, en dat de zoogenaamde Roomsch-Katholyke Kerk zich zoodanige onfeilbaarheid mag toeëigenen. *Tibia dulce canit, volucrem dum decipit auceps.*

Aanleiding tot een vroeg en beginnend Godsdienst-onderwys, enz. Gepaard met Opheldering, die geſchikt zyn, om Kinders van negen tot veertien Jaaren te onderwyzen, enz. Met eene Voorrede, enz. Door JOANNES STEENMEYER, *Predikant te Vlaardingen. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr.* 8vo. *te zámen* 389 *bl.*

De Eerw. STEENMEYER, in eenige te vooren uitgegeevene en ook door ons aangekondigde werkjens (*), begonnen hebbende, zyne poogingen in 't werk te ſtellen, om het onderwys der jeugd in de Godsdienstleer op eenen beteren voet te brengen, vaart daarmede voort in dit boekdeel. Zyne te vooren gemeen gemaakte *Aanleiding tot een vroeg en beginnend Godsdienst-onderwys* is wederom de text, die de ſtof van het onderricht in zich behelst. Voor de Opheldering, die hy 'er vervolgends had bygevoegd, wordt nu deze titel geplaatst: *Gepaard met Opheldering voor Kinders van veer-*

(*) *Letteroef.* 1800, bl. 278—280.

veertien tot agttien jaaren; terwyl de Opheldering en, die thans in 't licht verſchynen, voor Kinders van negen tot veertien jaaren beſtemd zyn. In eene uitvoerige Voorrede geeft de Leeraar eenig verſlag van de regels, die by in deze Onderwysboeken zich heeft voorgeſteld; waaruit men verneemt, dat dit werk niet in overyling, maar met ernſtig nadenken, by de hand genomen, en ter uitvoer gebragt is. Wy hebben dezelven over 't geheel welgegrond en gepast gevonden naar het doel, welk men, by het onderwys van Kinderen, en zulken, die nooit onderricht genoten hebben, dient voor oogen te hebben; en, ten aanzien der bewerking van deze nadere Opheldering en, overeenkomſtig dit richtſnoer, herhaalen wy onze gegeevene goedkeuring en aanpryzing van 's Mans arbeid, ten dienſte van hun, die, in de verklaaring der Bybelleer, afgeſcheiden van de Christelyke Zedenkunde, ſoortgelyke leiding van gedachten verkiezen te volgen. De gegeevene Opheldering en zouden evenwel hier en daar duidelyker, en over 't geheel beknopter hebben kunnen weezen.

Handleiding tot de Hervormde Belydenis en Evangeliſche Godvrucht. Door H. VAN WAARDENBURGH. *Te Rotterdam, by* C. van den Dries en Zoon. *In 8vo. 72 bl.*

Wy hebben, ſedert eenigen tyd, verſcheidene nieuwe Katechizeerboekjens uit den ſchoot der Hervormde Kerk zien te voorſchyn komen. Derzelver getal is wederom, door dit van H. VAN WAARDENBURGH, vermeerderd. Men ziet uit de geheele orde van behandeling en uitdrukking, dat het naast geſchikt is voor zulken, die, naar den trant van HELLENBROEK en dergelyken, onderwys begeeren. Men had het evenwel, zonder merkelyk nadeel, by 't geen van dat ſoort voorhanden is, kunnen laaten berusten. Wy voor ons hebben althans, in dit werkjen, te veel duistere voorſtellingen, zwakke bewyzen, en vry wat ontuig van onnoodige geſchilvraagen en ſpitsvondige onderſcheidingen, aangetroffen, om hetzelve heel zeer aan te pryzen. Hetgeen ons, in deze *Handleiding tot de Hervormde Belydenis en Evangeliſche Godvrucht*, meest bevreemd heeft, is, dat het leerbegrip van de *Verkiezing* en *Verwerping* achteraan geplaatst is.

In-

Inwydings-Redevoering, over de verplichtingen des Verloskundigen, in het beſtuur der Hartstochten, by de geboorte van den Mensch! In het openbaar uitgeſproken door ADRIAAN VAN SOLINGEN, *op den 7 van Bloeimaand* 1801, *enz. Te Middelburg, by* A. P. de Winter *en* de Wed. J. P. Gillisſen. *In gr.* 8vo. 36 *bl.*

De Heer VAN SOLINGEN, by gelegenheid der aanvaarding van het ampt van Hoogleeraar in de Verloskunde te Middelburg, volgens het verlangen van den Raad der Stad, eene Redevoering, over eenig verloskundig onderwerp, in de moedertaale moetende doen, oordeelde geen geſchikter ſtoffe te kunnen vinden, vooral daar 'er ook kieſche Vrouwen by deeze plegtigheid tegenwoordig waren, dan de overweeging *der verplichtingen des Verloskundigen, in het beſtuur der Hartstochten, by de geboorte van den Menſch.* Met veel welſpreekenheid en gevoel ſchildert de Redenaar, by deeze gelegenheid, de verſchillende Hartstochten, welke by de geboorte van een mensch kunnen plaats hebben, zo by de baarende Vrouwe, als by haaren Echtgenoot, de naastbeſtaande Vrouwen, den Vroedmeester, enz. terwyl hy geſchikte regelen voorſchryft, om zich in de verſchillende voorkomende omſtandigheden naar te gedraagen. Tot een proefje zullen wy hier afſchryven de laatſte zyner aanmerkingen, met betrekking tot den Vroedmeester.

„ Wysheid en Deugd zyn, voor den verdienstlyken Kunstoeffenaar, de beste waarborgen tegen alle onſtuimige tochten en bewegingen des gemoeds. Doordrongen van eerbied voor zyne edele en voortreflyke, doch, door haar gewigtig aanbelang, ontzachverwekkende kunst, in welker beoeffening het behoud van twee levens zyner zorg is aanbevoolen: welke, door eene wending der hand, beide gered, of beide ſlagtoffers der onkunde kunnen worden: —— doordrongen van het bezef zyner groote verplichtingen, is hy, onder het genot eener volkomene kalmte van geest, beveiligd tegen alle ontroeringen, waardoor anderen, by hachlyke omſtandigheden, ligtlyk overrompeld worden; omdat hy, met een gerust geweeten en met een zedig zelfsvertrouwen;

heen, overtuigd is; dat hy de beste vermogens zyner ziel heeft aangewend en ingespannen, tot het verkrygen van die kundigheden, welke, tot het voldoen aan alle zyne belangryke betrekkingen, vereischt worden. Zo toegerust, is hy tegen alle vyandelyke aanvallen der hartstochten gedekt, door het achtbaar schild der waarheid; om dat alle zyne kundigheden waarheid zyn: en, zo beveiligd, betreedt hy, met kloekmoedigheid en standvastigheid, het glansryk spoor der Verloskunde, waarop noch ydele roem, noch vuig gewin, een bekrompen hart bekooren kan; en aan welks eindpaal het loon zyner poogingen die zalige bewustheid zyn zal, van altyd zorgvuldig de wagt te hebben gehouden, op dien gewichtigen post, waarop hy, als helper der noodlydenden, als redder zyner natuurgenooten, en als vertrooster des menschdoms, door de Voorzienigheid, geplaatst was."

Verhandeling over de Leevenskragt; volgens Dynamische grondbeginzelen; door J. E. DOORNIK, *Med. Doctor te Amsterdam. Te Amsterdam, by* L. van Es, 1802. *In gr.* 8vo. 191 *bl.*

Dynamische grondbeginzelen zyn de zodanige, volgens welke de werkende vermogens van eenige zelfstandigheid niet buiten dezelve, maar in haar eigen wezen en bestaan, moeten gezogt worden. Zodanig zyn, volgens de denkbeelden van den Heer DOORNIK, de kragten der leevende bewerktuigde lichaamen; in tegenstelling van het gevoelen dier geenen, welke van oordeel zyn, dat die kragten van eene onbekende uitwendige oorzaak afhangen, welke zich in een leevend schepzel daarmede vereenigt, doch; by gelegenheid der algemeene ontbinding, daarvan wederom wordt afgescheiden. „ Hier mede (zegt de Schryver) zullen wy „ onze aanmerkingen eindigen, en blyven by ons ge„ voelen: *dat de Leevenskragt eene afgeleide kragt der* „ *algemeene grondkragten der stoffe zy; dat de gewy*„ *zigde menging en vorming der stoffen het organismus* „ *uitmaakt. Het Leven heeft deszelfs grond in deeze ge*„ *wyzigde menging en vorming der stoffen; leevende stof,* „ *of organische stof, is hetzelfde denkbeeld; Leven, af*„ *gescheiden van organische stof, laat zich niet denken;* „ *alzo Leven geen oorzaak, maar gevolg is.*" De leer-

ſtellingen van onzen vernuftigen en geleerden Schryver zyn ingericht volgens de Kantiaanſche denkbeelden over den aard der eigenſchappen van lichaamelyke wezens, en voorat op deeze hoofdſtelling van den Koningsbergſchen Wysgeer: *Terugſtootende en aantrekkende kragt zyn de beide grondkragten der ſtof; door deezen erlangt de ſtof het aanwezen in de ruimte, en vervult dezelve niet ſydelyk, maar daadelyk.* Zeer veel zouden wy, zo voor als tegen de denkbeelden van den Heer DOORNIK, te berde kunnen brengen: doch daar deeze ſtoffe alleen onder het bereik dier beoordeelaaren valt, welke zich inzonderheid met de diepzinnige Kantiaanſche begrippen verluſtigen, en wy buitendien in eene ons Maandſchrift niet paſſende uitvoerigheid zouden moeten vervallen, zullen wy daar thans niet meer van zeggen.

Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo, door BRYAN EDWARDS. *Uit het Engelsch. Iſte Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1800. *In gr. 8vo. Behalven de Voorrede, 76 bl.*

EDWARDS, onzen Landgenooten bekend door een meesterlyk geſchreeven Werk (*), en van wien wy een Leevensberigt in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* zeer onlangs geplaatst hebben (†), vervaardigde de voor ons liggende *Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo* op 't laatst des Jaars 1796. Wat hem aanleiding gaf, om zyne welverſneede penne op het papier te zetten, ten opzigte van dit Eiland, 't welk thans de aandagt van het bevredigd *Europa* trekt, als het tooneel eens bloedigen krygs, van eenen zonderlingen aart, ſtaat ons by de uitgave van de Vertaaling deezes Eerſten Stuks te vermelden.

Zo dra EDWARDS de boven aangeduide Geſchiedenis der *Engelſche* Volkplantingen in de *West-Indiën* hadt uitgegeeven, vormde hy het voorneemen, om een algemeen Berigt van de Vastigheden van alle de Natien van *Eu-*

(*) Te weeten: *Burgerlyke en Handelkundige Geſchiedenis van de Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën*, in zes Deelen, by den Uitgeever deezer *Geſchiedkundige Beſchouwing* uitgegeeven van den Jaare 1794—1799. Wy hebben by de uitgave van elk Deel 'er met dubbel verdienden lof van geſprooken.

(†) Zie ons *Mengelwerk* voor 't Jaar 1801, bl. 336.

Europa, in dat gedeelte der Nieuwe Wereld; zinnen te stellen; maar meer byzonder van de *Fransche*, welker Bezittingen ontwyfelbaar van de meeste waardy en de vrugtbaarste van den geheelen *Archipelago* zyn. Dit denkbeeld nam by hem toe, op de beschouwing van de bouwstoffen, die hy reeds byeen verzameld had, met betrekking tot *St. Domingo*, de voornaamste *Fransche* Volkplanting.

Tot dit Eiland bepaalt zich het tegenwoordig Werk geheel. Het is van aanbelang te weeten, dat EDWARDS dit Eiland in eigen persoon bezogt, ten Jaare 1791; daar kennissen maakte, die hem geregelde berigten desweges vervolgens gaven; en in 't bezit stelden van eene menigte getuigenissen en belangryke stukken. Hy verklaart; dat zyne beweegredenen om derwaards te gaan voor het publiek van *weinig aanbelang zyn*; maar de omstandigheden, *die de reis derwaards veroorzaakten*; de ontmoeting, *die* 'er *hem bejegende*, en de staat, waarin hy de ongelukkige Inwoonders vondt, kunnen niet afzyn; belangryk voor den Leezer te weezen. Hy vleit zich; dat een kort berigt deezer byzonderheden; daar het eenige maate van gezag aan zynen arbeid byzet, geen ongeschikte Inleiding voor zyn Boek zal geagt worden.

Dit zet der Voorreden eene belangrykheid by; en geeft 'er eene lengte aan van XXIV bladz. Door verkorten zouden wy verminken. Dit alleen moeten wy vermelden; dat EDWARDS ooggetuige was van de verwoesting, in den Jaare 1791 daar door de *Negers* aangericht; met eenige Heeren van *Jamaica* den daarheen tot bystand gezonden *Engelschen* Admiraal APPLEBY, zyn Vriend, vergezellende. Dit weinige 'er van aan te haalen, zy genoegzaam: „ De verwoestingen van den „ opstand breidden zich, staande den tyd van myn ver„ blyf aan Kaap *François*, aan alle zyden uit. De ge„ heele vlakte van de *Kaap*, met uitzondering van één „ Plantage by de Stad gelegen; was eene verwoesting; „ zo waren ook de *Parochy van Limonade*, en de „ meeste vastigheden op de bygelegen Bergen. De „ *Parochy van Limbé* stondt overal in vlam; en vóór „ myn vertrek hadden de oproerigen zich meester ge„ maakt van de baai en de forten te *l'Acul*, zo wel „ als van de Districten van *Fort Dauphin*, *Dondon*, „ en *la Grande Riviere*.

„ Overal vertoonden zich de kenmerken der verwoes„ ting, en de blanken schieenen het hoofd van tegen-

„ ſtand niet alleen als ongenoegzaam in de tegenwoor-
„ dige omſtandigheden, maar ook als hoopeloos voor
„ het toekomende te beſchouwen. Om de maat van
„ derzelver elenden vol te meeten, weigerden de *Spaan-*
„ *ſche* nabuuren op het zelfde Eiland, gedreeven door
„ een geest van dweepzucht en haat, die, zo ik denk,
„ zonder voorbeeld in de waereld is, eenige hulpe te
„ leenen om een' opſtand te dempen, in welks gevol-
„ gen hun de rede zou geleerd hebben, dat hunne ei-
„ gene behoudenis te gelyk met die der *Franſchen* ge-
„ mengd was. Zy werden zelfs niet alleen beſchul-
„ digd, van den oproerigen wapenen en voorraad van
„ ſpys bezorgd te hebben, maar ook aan hun verſchei-
„ de ongelukkige *Franſche* Planters, die hunne wyk-
„ plaats genomen hadden na het *Spaanſche* Grondgebied,
„ te hebben uitgeleverd om vermoord te worden; ja
„ dat zy van de oproerigen geld, als een bloedprys,
„ zouden ontvangen hebben. Voor deze laatſte be-
„ ſchuldigingen, egter, werd nooit, zo verre ik weet,
„ eenig bewys te berde gebragt; en ter eere van het
„ menschdom ben ik ongenegen om te gelooven dat het
„ waar zy."

Welken byſtand en hulpe de *Engelſchen* hun beweezen, vermeldt EDWARDS. In deeze omſtandigheden kwam het den Schryver zeer natuurlyk voor, zyn onderzoek uit te ſtrekken na den ſtaat der Colonie vóór den opſtand, en berichten van genoegzaam gezag op de plaats zelve in te zamelen, betreffende de eerſte aanleiding en verdere voortgangen van de zo wyduitgeſtrekte verwoesting, welke hy voor zich zag. — Hy hadt de ſchoonſte gelegenheden om de beste berichten te bekomen, welke hy, met dankbaarheid, en aanwyzing der Perſoonen, vermeldt.

EDWARDS laat zich uit over de oorzaaken der *Neger*-Oproeren in 't algemeen, op de *West-Indiſche*, hem zo bekende, Eilanden; dan merkt aan: „ Maar op
„ *St. Domingo* was een aanzienlyk getal Opſtandelin-
„ gen — niet *Africaanen*, maar *Creolen* of Inboo-
„ relingen. Eenige der aanvoerders waren begunſtigde
„ huisbedienden, by de blanke Inwooners geboren en
„ opgevoed in derzelver familien. Eenige weinige hun-
„ ner hadden die voordeelen genooten, welker mis-
„ bruik, onder hunne wysgeerige leermeesters, alleen
„ diende om hun uitſteekend te maaken in wanbe-
„ dryf: want lezen geleerd hebbende, werden zy ver-
„ voerd tot het inzuigen, en in ſtaat geſteld tot het

„ ver-

„ verbreiden van die beginzels en leeringen, die ſtrek-
„ ken, en altyd ſtrekken zullen, tot de omkeering van
„ alle regeering en orde."

Dan de Schryver, wiens pen door waarheidliefde en billykheid beſtuurd wordt, voegt 'er by: „ Dat „ men my egter niet verſtaa, als ſtellende, dat niets „ by deze gelegenheid aan den Slaavenhandel moet „ worden toegeſchreeven. Ik verfoei myne toevlugt te „ neemen tot bewimpelingen of valschheid. Buiten „ twyfel hadt de groote jaarlykſche invoer van *Ameri-* „ *caanſche* Slaaven in *St. Domingo*, veele jaaren vóór „ 1791, eene zwarte bevolking in het *Fransch* gedeelte „ van dat Eiland voortgebragt, die, alle maat te bo- „ ven gaande, onevenredig was aan de blanke; het be- „ trekkelyke getal van de twee clasſen zynde als zes- „ tien tegen één. De aanvoerders der oproerigen kon- „ den niet onopmerkzaam weezen op deze zaak, en zy „ ontleenden daarvan buiten twyfel aanmoediging en „ vertrouwen."

Zo hebben wy doen kennen, wie de Schryver is, en welke de bronnen zyn, waaruit hy geput hebbe. Het beſluit des *Eerſten Hoofdſtuks*, 't welk *den Staatkundigen toeſtand van* St. Domingo *vóór het Jaar* 1789 beſchryft, begt de volgende Gebeurtenisſen op dat Eiland aan den heerſchenden en kwalykbeſtuurden geest der Omwentelingszugt; en verklaart hy ten ſlot: „ Het oogmerk „ der volgende bladzyden is, deze uitwerkzels tot hun- „ ne eigene oorzaaken te rug te brengen; de ſnoode „ oogmerken van voorgewende menschlievendheid, ſtaat- „ kundige dweepery, en bedrogen eerzucht, te ontwik- „ kelen; en de uitgeſtrekte en jammerlyke verwoesting „ te beſchryven, die zy veroorzaakten, om tevens eene „ nutte les aan andere Natien te geeven."

Het *Tweede Hoofdſt.* voert ten opſchrift: *Van de Omwenteling van* 1789 *tot de Byeenkomst van de Algemeene Coloniale Vergadering.* —— Het *Derde Hoofdſt.* vermeldt de *Werkzaamheden van de Algemeene Coloniale Vergadering tot dezelver eindelyke ontbinding, en de Inſchepping der Leden na* Frankryk, *in Augustus* 1790. —— Het *Vierde Hoofdſt.* is geheel geſchikt om het *Oproer en de Nederlaag van* ogé, *een vryman van de kleur*, te vermelden. —— Het *Vyfde Hoofdſt.* ſchetst ons het *voorgevallene in* Frankryk, *met de derwaards Gezondenen van* St. Domingo; —— *Slachting van Ca-*

bpel MAUDUIT *op* St. Domingo, — *en noodlottig Decreet van de Nationaale Vergadering den* 15 *Mei* 1791.

Veel treffends zou hier uit over te neemen vallen; dan wy beſluiten deeze onze Aankondiging, overneemingen tot eene nadere gelegenheid beſpaarende, met de woorden van het ſlot des Voorberigts van den Vertaaler: „Niet alleen verdient dit Werk, om de omſtandigheden „van dit oogenblik, byzonder de aandacht op te wek„ken, maar het heeft eene innerlyke eigene en duurzaa„mer waardy, zo uit hoofde van de belangrykheid van „dit Eiland zelve, de verbaazende en leerzaame Gebeur„tenisſen, die het bevat, alsmede de menſchkundige aan„merkingen, uitmuntende ſchryfwyze en recht mannely„ken ſtyl van den *Engelſchen* Opſteller; en ſchoon de „Vertaaler gepoogd heeft, het oorſpronglyke in kragt en „nadruk, zo veel mogelyk, te volgen, gevoelt hy, „hoe veel zyne overzetting daarby moet onderdoen. „Evenwel hoopt hy niet zo geheel ongelukkig geſlaagd „te zyn, of men zal eenige ſpooren van het oorſpron„glyk ſchoone en kragtige hier en daar kunnen ontdek„ken." — In deeze gegeevene hoop hebben wy althans geene teleurſtelling ontmoet. De ſtyl van EDWARDS is wel gevolgd en getroffen.

Ten ſlot berigt de Vertaaler, dat de twee volgende Stukken, van gelyke grootte als het tegenwoordige, waarmede het Werk voltooid zal zyn, binnen weinig weeken zullen volgen.

De Staetkundige Oeconomie, door den Graeve DE VERRI. *Uit het Fransch. Met Aenmerkingen. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1801. *In gr.* 8*vo.* 304 *bl.*

Zo veele voortbrengzelen van het vernuft onzer Naburen, de *Duitſchers*, als 'er dagelyks in ons Vaderland komen, aldaar meestal gretig ontvangen, geleezen, en in onze moedertaale vertaald worden, zo weinige worden 'er by ons bekend van die werken, welke het ſchrander vernuft der *Italiaanen* oplevert, en welke eene Nederduitſche vertaaling oneindig waardiger waren, dan zo veele van die niets betekenende ſtukken, waarvan onze Drukperſen maar al te zeer zweeten, en waaruit het hart en verſtand zo weinig voedzel trekken. Onder deeze laatſte Claſſe behoort het

Werk,

Werk, dat wy hier aankondigen, niet gerangſchikt te worden. Beiden, zo wel het hart als verſtand, kunnen hier iets vinden, dat hun aangenaam zal zyn: maar vooral zal de Staatsman, en ook dikwyls de Koopman, hier beſpiegelingen en aanmerkingen aantreffen, die hun te ſtade kunnen komen.

Dit Werk (opdat wy het onzen Leezeren, naa dit algemeene, eenigzins nader leeren kennen) vloeide uit de pen van den Graaf PIERRE VERRI, voorheen Lid van den hoogen Commercieraad, en thans voorzittend Lid van de Kamer van Finantie te *Milaan*. De *Franſche* Vertaaling, naar welke de *Nederduitſche* gemaakt is, werd vervaardigd door den Heer GEORGE MINGARD, een Godgeleerde en Wysgeer, aan wien de *Encyclopedie van Yverdon*, en de *Dictionaire de Jurisprudence Univerſelle*, zeer veel verpligting hebben. Het *Italiaanſche* Werk was, zonder den naam des Schryvers, ten Jaare 1770 te *Milaan* uitgegeeven; en ſchreef men het eerst toe aan 's Opſtellers Vriend, den beroemden BECCARIA. MINGARD vervaardigde de *Franſche* Vertaaling in den Jaare 1773.

Deeze *Franſche* Vertaaler zondt dit ſtuk aan een geleerd Genootſchap te *Lauſanne*, met eenen Brief, van welken wy een Uittrekzel geplaatst vinden, in zo verre dezelve den ſtaat der Geleerdheid in *Italie*, ten dien tyde, in vergelyking met voorige dagen, betrof. Opzigtelyk dit Werk bezigt de Eerw. MINGARD deeze woorden; „dat het een Werk is, 't geen hem uit„muntend en de aendagt van elk goed Burger heeft „toegeſcheenen waerdig te zyn, door het gewigt der „onderwerpen, die de Schryver in hetzelve, met „naeuwkeurigheid en zonder nutloozen omſlag van „woorden, behandelt, door het licht, welk hy op ie„der derzelven verſpreidt, door de diepe kunde, die „hy van zyn onderwerp en deszelfs betrekkingen be„zit, door de bondigheid van zyne redeneeringen, „door de zedigheid van zyne oordeelvellingen, door „de liefde tot het waere en het goede, die den eer„lyken man kenſchetst, en door die menschlievend„heid, door die begeerte naer 't geluk van het mensch„dom, die hem dierbaer maekt aen een iegelyk, „wiens hart welgeplaetst is, en die hem van de achting „der rechtſchapene zielen verzekert."

Met genoegen zal men, in deezen Brief, de doorbreekende Verlichting in *Italie*, ten dien dage, in ver-

gelyking met voorige duisternis, leezen; en ontdekken, hoe, en welke Mannen er opſtonden, die den dageraad van eenen ſchoonen dag deeden aanbreeken. Onder deezen muntte de Schryver des voorhanden zynden Werks uit. Waren alle Volksverlichters, of die zich daarvoor hebben uitgegeeven, van dien *Italiaanſchen* ſtempel geweest! Immers, opdat wy dit hun vereerend getuigenis, ook op VERRI gemunt, hier afſchryven: „ Wie zal meer, dan die Heeren, geſchikt zyn, „ om door hunne werken in den geest hunner medeva„ derlanders eene gunſtige omwending aen den voor„ ſpoed der nuttige Weetenſchappen te verootzaeken. „ Het bygeloof verblindt deze achtbaere Schryvers „ niet; een wyze en voorzichtige geest verlicht hen, „ de loflykſte inzichten geleiden hen, geestdrift noch „ hoogmoed beſtuuren hunnen veder. Zy ſtreeven naer „ het waere en het goede; hun doel is, de Wysbegeerte „ nader aen den mensch te brengen, om hem tot het „ geluk te leiden, door de waerneeminge der eer„ waerdige regelen, die de natuur ons voorſchryft; en „ niet om dezelve tot een dekmantel te doen dienen „ voor eenen geest van losbandigheid, voor eene regee„ ringloosheid der zeden, en voor eene gevaerlyke twy„ felzugt, waertoe zoo veele Schryvers ons thans ſchy„ nen te willen heen voeren; maer het is geenszins de „ Wysbegeerte, die door den mond dezer laetſten „ ſpreekt; offchoon zy dikwyls haeren toon nabootzen, „ en haere tael, zonder nogthans dezelve te verſtaen, „ ontleenen. —— Gelukkig voor het menſchdom, dat „ er nog een aental gevonden wordt van waere Wys„ geeren, die zulk eenen ſchoonen naem niet onteeren; „ maer die, weetende waertoe de Wysbegeerte is voor„ geſchikt, zich beyveren, om dezelve tot haere waere „ beſtemming te rug te brengen, en arbeiden om dezel„ ve beſtendig aen de zyde van den Godgeleerden, den „ Rechtsgeleerden, den Zedeleeraer, den Staetsman, „ den Wetgeever en den Vorst, te doen voortwandelen, „ op dat haere zuivere, en niet door konst benevelde „ fakkel alle hunne paden verlichte, en hen naer de „ bron van het waer geluk der volkeren geleide."

Het Werk, van welks aanleg en Schryver de *Franſche* Vertaaler dit gunſtig getuigenis verleent, is verdeeld in XL Hoofdſtukken, die de voornaamſte Stoffen, tot de *Staatkundige Oeconomie* betrekkelyk, bevatten. Deze zyn meer uitgewerkt dan geene; en worden dezelve

in

in een voegzaam verband voorgeſteld. Veel komt 'er in voor, 't welk gezegd mag worden, op alle beſchaafde Landen, en ten allen tyde, te paſſen; doch ook veel, 't geen meer rechtſtreeks ſlaat op des Schryvers Vaderland, en dienen kan voor hun, ten wier behoeve de Graaf DE VERRI dit Geſchrift vervaardigde. Buiten zulks zyn veele zaaken, tot dit vak behoorende, aan tyd en toeval onderworpen, en kunnen aan geene bepaalde altoosduurende voorſchriften onderworpen worden.

Behalven de weinige Aantekeningen aan den voet der bladzyden, die tuſſchen twee [ ] geſteld zyn, en, blykens den inhoud, van de hand des *Nederduitſchen* Vertaalers komen, vindt men agter het ſtuk eenige *Aanmerkingen*, welke 'er, op verzoek des Vertaalers, door een zyner Vrienden, ter opheldering van het oorſpronglyke, zyn bygevoegd; waarvan wy het begin der eerſte *afſchryven*, *als ten blyke ſtrekkende*, welke geest daarin heerscht. *Ik durf zeggen*, hadt de Graaf VERRI geſchreeven, *dat de verbiedende Wetten of ſlechts dienen om de onvruchtbaarheid in eenen Staat in te voeren, of wel dat zy nutteloos zyn.* De aanvang der hier op gemaakte Aanmerking luidt: „ Het geheel betoog, waer„ van deze ſtelling het beſluit is, draegt de kenmerken „ van het ſtelzel van algemeene vryheid van koophan„ del, welk 't ſedert beter beoordeeld is geworden. De „ veele *hinderpaelen*, aen den *handel* in den weg ge„ legd, *hadden* ten tyde des Schryvers een gevoelen „ doen opwerpen, dat alle dezelve ſchadelyk waren, „ en dat eene volſtrekte vryheid alleen den hoogſten „ trap van welvaert kon voortbrengen. Dit gevoelen „ ſtraelt door in dit geheel Werk, en de Schryver heeft „ het zyne toegebragt om het algemeener te maeken; „ doch de ondervinding van onze tyden zoude hem den„ kelyk hebben doen te rug komen tot meer gemae„ tigdheid en tot eenen wyzen middelweg."

Wat de Vertaaling aangaat, dezelve is doorgaans zeer getrouw, en drukt de denkbeelden des Schryvers ook meestal met genoegzaame duidelykheid uit; maar wy oordeelen, dat nu of dan wel eens aan eene al te groote bezorgdheid, om niet van de oorſpronglyke denkbeelden af te wyken, de meerdere vloeibaarheid van ſtyl is opgeofferd geworden; om nu niet te ſpreeken van de ſpelling met *ae*, thans verouderd, en meestal buiten gebruik. Ook komt het ons voor, dat de Vertaaler niet beter bekend is met het Onderwerp, waarover in dit

Werk gehandeld wordt, dan met de *Italiaansche* Letterkunde, of ten minſten met de Naamen dier groote Mannen, die in voorige Eeuwen tot luister van *Italie* verſtrekt hebben, en welke wy hier niet in het origineele *Italiaansch*, niet in het *Nederduitsch* of *Latyn*, zo als dezelve meestal in *Nederduitſche* Schriften voorkomen, maar in suiver *Fransch*, waarna deeze Vertaaling gevolgd is, aantreffen: ACCURSIUS wordt hier ACCURSE, POGGIUS *de Florentyner*, POGGE FLORENTIN, en MARCELLUS FICINUS, MARCELLE FICIN genoemd, enz.

Wy twyfelen niet, of deeze Vertaaling zal haare liefhebbers vinden by onze Landgenooten, die het oorſpronglyke niet magtig zyn, en in dit nuttig vak zich met beſpiegeling bezig houden, of daadlyk werkzaam zyn.

Reizen door de Staaten van Noord-America, en de Provintien van Opper- en Neder-Canada, in de Jaaren 1795, 1796 *en* 1797, *ondernomen door* ISAAK WELD Junior. *Naar den Derden Druk uit het Engelsch vertaald door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heusden. Met Plaaten en Kaarten. In drie Deelen. Iſte Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1801. *In gr.* 8vo. 391 *bl.*

By zo veele Berigten en Reisbeſchryvingen, de *Staaten van Noord-America* betreffende, als 'er reeds voorhanden, en den *Nederduitſchen* Leezer onvermoeid medegedeeld zyn, zal die, welks Eerſte Deel wy thans aankundigen, geene onvoeglyke plaats bekleeden.

Een byzonder oogmerk ſpoorde den jongen Reiziger WELD aan, om uit *Ierland*, zyn Vaderland, in den Jaare 1795, de *Atlantiſche* Zee over te ſteeken. De toenmaalige toeſtand van het Land zyner Geboorte maakte het by hem bedenklyk, of men zyne veiligheid en toevlugt niet zou moeten zoeken in een vreemd Land. Hy wilde met eigen oogen zien, het waare of valſche der menigvuldige verhaalen, aangaande den bloeienden en gelukkigen toeſtand der Vereenigde Staaten van *America*, en zich verzekeren, of een of ander gedeelte van dezelve, in geval eener aanſtaande Landverhuizinge, eene verkieslyke en aangenaame verblyfplaats zou kunnen opleveren.

In *America* aangeland, doorreisde hy byna geheel de Staa-

Staaten van *Penſylvanien*, *Delaware*, *Maryland*, *Virginien*, *New-Jerſey* en *New-Jork*: vervolgens ging hy na de beide *Canadas*, begeerig, om ook gelyke kennis te neemen van den ſtaat dier Provintien, en zich door eigene waarneemingen te verzekeren, in hoe verre de tegenwoordige toeſtand van de Ingezetenen der *Britſche* Bezittingen in *America* beter of erger was, dan die der Staaten, die het *Engelſche* juk thans hebben afgeſchud, maar die te vooren met dezelven Leden waren van hetzelfde uitgeſtrekte Ryk.

Veelal zyn wy gewoon, Loffpraaken van *Noord-America* en 's Lands Inwoonderen te leezen: dit is hier by lange na het geval niet; en verklaart de jeugdige Reiziger deswegen: „ Schynt het den eenen of den anderen, dat ik te ſcherp over de *Americaanen* of de *Americaanſche* Zeden ſpreek en oordeel, dan verzoek ik ernſtig, dat men dit geenzins aan een haastig vooroordeel, of eene blinde partydigheid voor alles dat in *Europa* gevonden wordt, toeſchryve! Ik ſtak de *Atlantiſche* Zee over, ten ſterkſte vooringenomen ten voordeele van het Land en Volk, dat ik wilde bezoeken; en keerde ik met geheel andere en ſtrydige gevoelens te rug, de oorzaak daarvan was niets anders, dan eene bedaarde en onbevooroordeelde naauwkeurige waarneeming van 't geene het geval, op de plaats, en in het Land zelve, aan myne aandacht opleverde."

Wy kunnen onſen Reiziger, zonder te lang te worden, op zyne heen- en wederreize na *Philadelphia*, in dit Deel, niet volgen, noch ook den breeden inhoud der XX Brieven, die dit Boekdeel uitmaaken, opgeeven. In 't algemeen merken wy aan, dat WELD met verſtand en opmerking gereisd heeft, en, ſchoon dit het eerſte Werk is, 't geen uit zyne pen vloeide, zich zeer wel weet uit te drukken; ſchoon, op zommige plaatzen, eene meerdere beknoptheid in de wyze van voordragt het Werk aangenaamer zou gemaakt hebben.

Gevoelig was hy voor de ſchoonheden en grootſche vertooningen, welke dit Land zynen oogen boodt. Zyne Tekenpen ſchetſte veele dezelven; en eenige der treffendſte deelt hy in Plaat den Leezeren zyns Werks mede; zy ſtrekken ten cieraade niet alleen, maar ook ter opheldering. De *Nederlandſche* Graveur ROOSING heeft de oorſpronglyke des *Engelſchen* Werks geene oneere aangedaan; en de Vertaaler VAN HOEK kweet zich

zeer

paer wel van zyne taak. Eene enkele Aantekening hier en daar is van zyne hand.

Wy willen onze Leezers, om deeze algemeene aanmerkingen met voorbeelden te onderſchraagen, het een en ander van verſchillenden aart onder 't oog brengen. Niet lang was WELD in *Philadelphia* geweest, of het Gevangenhuis aldaar trok zyne aandagt, en wekte zyne goedkeurende bewondering (*). Min vondt hy genoegen in de Inwoonders; van welken hy ſchryft: „ In eene zo groote Stad als *Philadelphia*, waar men menſchen uit zo veele onderſcheidene en verſchillende Gewesten der Aarde byeen vergaderd vindt (als *Engelſcheu*, *Ieren*, *Schotten*, *Duitſchers*, *Franſcheu* en gebooren *Americaanen*) kan het niet miſſen of 'er moet een zeer groot onderſcheid plaats hebben in de zeden en gewoonten der Inwoonders. Het is egter zeer algemeen opgemerkt, niet alleen door Vreemdelingen, maar zelfs door Ingezetenen uit andere deelen van den Vereenigden Staat, dat de Inwoonders van *Philadelphia* zeer onvriendlyk en onherbergzaam zyn omtrent Buitenlanders. Onder de lieden van den eerſten rang in deze Stad ontdekken zich hoogmoed, ſnorkery en verwaandheid; en het ſchynt als of niets hen gelukkiger zou kunnen maaken, dan het inſtellen van een adelyken ſtand, die hen, wettig, zo verre boven hunne medeburgers verhief, als zy nu reeds, in hunne verbeelding, boven dezelve waanen verheven te zyn. Het Volk openbaart in het algemeen, even als vreesden zy altyd eenen kwaaden aanſlag tegen hunne belangen, eene koelheid en agterhoudendheid, welken de genen, die hen komen bezoeken, beledigen en huiverig maaken. In hunne byzondere gezelſchappen heerscht 'er eene droefgeestigheid, welke nooit eenige vrolykheid of leevendigheid toelaat; en het is geheel niet ongewoon, in de vermaaklykſte huizen, een groot gezelſchap van twintig tot dertig perſoonen aan te treffen, in de rondte van het vertrek zittende, en zich met geene andere uitſpanning bezig houdende dan het geſprek, dat meestal beſtaat in een zagt gefluister tuſſchen de genen, die naast elkander zitten." —— Verder merkt hy op, en brengt 'er de byzondere ſtaaltjes van by, „ dat men on-

(*) Goeddeels ſtemt dit zamen met een breeder verſlag deswegen van ROCHEFOUCAULT LIANCOURT, te vinden in ons *Mengelwerk* voor den Jaare 1801, bl. 179 en 241.

onder de laage Clasſes des Volks in de Vereenigde Staaten in 't algemeen, en byzonder die van *Philadelphia*, een gebrek aan beſchaafdheid, en eene onbeſchoftheid ontdekt, welken de aandacht van byna elken vreemdeling treffen en zyne verwondering gaande maaken. Men denke egter niet, dat ik deze aanmerking alleen maak, om dat men in *America* niet dien eerbied en die oplettendheid aan perſoonen van rang bewyst, welken wy zien, dat het Gemeen in *Engeland* en *Ierland* gewoonlyk aan hun betoont, die boven hen verheeven zyn; neen! ik beklaag en veroordeel alleen het gebrek aan burgerlyke beleefdheid, welke tuſſchen menſchen onder elkanderen, hoedanig hun toeſtand ook zy, zoo zeer noodzaaklyk en zoo begeerlyk is, en die geenzins ſtrydt, noch met de wetten der natuure, noch met den geest van echte vryheid; zoo als men zien kan in het gedrag der *wilde Indiaanen*, die de bosſchen van dit *uitgeſtrekt land* bewoonen, en onder alle menſchen de vryſten en onafhanglykſten zyn. In de Vereenigde Staaten geeft het gemeene Volk u in tegendeel, op de beleefdſte en beſcheidenſte vraagen, een ruw en barsch antwoord, en beledigt eenen jegelyken, die het voorkomen heeft van boven hen verheven te zyn; alleen om daar mede te toonen, dat zy zich zelven met hem volkomen gelyk ſtellen en niets beneden hem achten. Ten geenen pryze kan men eenige beleefdheid van hun verkrygen: zy ſchynen te begrypen, dat dit onbeſtaanbaar is met vryheid, en 'er geen ander middel is, om den vreemdeling te overtuigen, dat hy in een land van vryheid is, dan hem trotsch en beledigend te behandelen." —— Wy hebben dit afgeſchreeven, om dat in dit gedrag en die houding veeler *Americaanen*, 't welk ons zo dikmaals in deeze Reize voorkomt, de grond goeddeels ſchynt te zoeken van des Reizigers vaak verklaarden wederzin tegen dit Volk.

Zeer opmerkelyk is de IV Brief, handelende over de nieuwe Stad *Washington*; derzelver aanleg, geſchiktheid en aanſtaande grootheid, wordt beſchreeven, als mede den tegenſtand, dien het voortzetten van den aanbouw deezer Stad nog ten Jaare 1796 ontmoette. Dat dezelve doorgegaan, en die Stad thans de Zetel des Bewinds is, weeten wy uit laatere beſcheiden. By den volgenden Brief zal men, met genoegen, WASHINGTONS geliefde verblyfplaats *Mount Vernon*, zo als dezelve toen

toen gesteld was; ten wille des Eigenaars, bezigtigen; en des Reizigers aanmerkingen wegens de *Slaaven*; nog door dien Voorstander van Menschen-Regt gehouden, leezen.

De VI Brief geeft ons eene zeer onvoordeelige beschryving van den staat des Landbouws; 't is daar, dat de Landlieden, gelyk de Schryver het uitdrukt, „ zeer zober en elendig leeven." Hy klaagt over de Herbergen, over de spyze, over de lompe behandelingen; ten slot schrywende: „ Onder alle leevende schepzelen op den geheelen aardboden zyn de *Americaanen* de baatzugtigsten en gierigsten." Zy komen ook elders als geheel onhandelbaar en lastig voor.

Opmerkelyk is de VII Brief, daar deeze den Generaal WASHINGTON betreft, en de viering van diens Geboortedag beschryft. Een breede Aantekening des Schryvers geeft byzonderheden van WASHINGTON op. Wy neemen alleen over, 't geen onze Reiziger ten slot aantekent. „ De onbaatzugtigheid van den Generaal WASHINGTON is de geheele wereld genoegzaam bekend. Het is opmerkelyk, en het strekt hem tot eenen eeuwigen roem, dat hy, geduurende zyn Presidentschap, nooit iemand van zyn Geslacht tot eenigen post van vertrouwen; of van ryke belooning, benoemd heeft, niettegenstaande 'er veelen onder zyn, die Mannen van verstand zyn, en geschikt om de meest belangryke posten van het Bestuur waar te neemen." —— Ten dage van 's Voorzitters verjaaringe waren de opwagtingen by hem, alsmede der Dames by Mevrouw WASHINGTON, veelvuldig. „ 'Er was," voegt WELD 'er nevens; „ geen eene Stad van eenig aanbelang in den geheelen Vereenigden Staat, waar niet een of ander gezelschap plaats hadt, ter vieringe van deze plegtigheid. Hoe zonderling dit ook schyne, 'er zyn egter menschen op het *Land*, zelfs *Americaanen*, die, niettegenstaande zy zelven de eersten zyn, om die Staatsgesteldheid, welke zy aan de wysheid en dapperheid van dien Man te danken hebben, aan andere Volken aan te pryzen, egter zoo ongevoelig voor zyne verdiensten, en zoo zeer van alle edele gewaarwordingen ontbloot zyn, dat zy weigeren kunnen, deel te neemen aan den lof en het vereeren dier talenten, aan welken zy zoo veel schuldig zyn. In de daad, deze verkeerdheid en ondankbaarheid gaan zoo ver, dat ik zelve meermaalen verscheidene perzoonen, in al-

alle andere opzigten achtenswaardig, ontmoet heb, welken volſtrekt weigerden, hem de geringe beleefdheid te bewyzen, van, na het middagmaal, op zyne gezondheid te drinken. Het is waar, dat zy hun gedrag eenigzins zoeken te verontſchuldigen, door voor te wenden, dat zy alleen tegen hem, als Preſident van den Vereenigden Staat, en niet als Generaal WASHINGTON, misnoegd zyn; doch dit is ſlegts eene gezogte uitvlugt, met welke zy gedwongen zyn zich te behelpen, om daarmede hunne handelwyze eenigzins van ondankbaarheid vry te pleiten. Geduurende het oorlog, waren 'er verſcheidenen, en niet Loyalisten alleen, welke hunne uiterſte poogingen aanwendden om hem te verwyderen van een Beſtuur, waarin hy zichzelven zoo roemwaardig onderſcheidde. Het is de geest van onvergenoegdheid, die eenen voornaamen trek uitmaakt in het character der *Americaanen*, als een Volk beſchouwd, en die thans dezelfde *kwaadwilligheid* voortbrengt, welke hy te vooren veroorzaakte. Ik geloof zeker, dat, al waren hunne belangen door een uit den hemel gezonden perzoon beſtuurd, deszelfs daaden egter, wel verre van eene algemeene goedkeuring weg te draagen, in tegendeel by veelen, als bedrieglyk en ſchelmagtig, zouden beſchouwd worden." —— Hoe eenigen ten opzigte van de Omwenteling denken, bleek onzen Reiziger, toen hy zich den vierden *Juny*, den Verjaardag der Onafhangelyk-Verklaaring van *America*, te *Albany* bevondt. „ De Hospes kwam," gelyk hy optekent, „ zo ras hy vernomen hadt, wie wy waren, ons zyne verſchooning maaken over de verwarring en ongeregeldheid, die wy in zyn huis vonden, uit hoofde, zo als hy zeide, van *den Verjaardag der Americaanſche Onafhangelykheid*, of, zo als zommigen het eigenaartiger noemden, des *Americdanſchen Naberouws*. Wy waren allen niet weinig verwonderd over deze taal en dezen perzoon. Het ontbreekt egter niet aan de zulken, die openlyk verklaaren, dat zy, zedert de Omwenteling, nooit zoo veel rusts en voorſpoeds in hunne eigene wooningen genooten hebben, als zy te vooren ondervonden, toen deze Staaten nog eene Volkplanting van, en in het bezit der *Engelſchen* waren. Onder de Planters van *Virginien* hoorden wy meer dan eens een dergelyke taal." —— Onze Reiziger ſchynt dit met eenig genoegen te melden; en hier te vergeeten den geest van Onvergenoegzaam-

zaamheid, door hem den *Americaanen* over 't algemeen toegeſchreeven: een geest van Onvergenoegzaamheid; die zich bovenal, uitwyzens den IX Brief, in de behandeling der Staatszaaken laat zien, en de *Americaanen* onderſcheidt van de *Duitſchers*, die zich hier hebben nedergezet; die egter beſchouwd worden als met hun gelyk ſtaande in Geld- en Hebzugt, beſchreeven als den *Afgod*, dien zy aanbidden.

Menſchenhandel maakt 'er, volgens het berigt in den IX Brief, een aanmerklyken tak van Koophandel uit. „De meesten," ſchryft onze Reiziger, „worden uit de *Hanſe-Steden* en van *Rotterdam* derwaards gevoerd. De Schepen vertrekken van *America* naar deze plaatzen, geladen met onderſcheidene ſoorten van voortbrengzelen: aldaar aangekomen, neemen zy zoo veelen van deze Vreemdelingen in, als de Schippers kunnen verlokken om hun geboorteland vaarwel te zeggen, zonder dat zy, voor het transport, eenig geld vorderen. By hunne aankomst in *America* maaken zy dit in de openlyke nieuwstydingen bekend, en geeven berigt van het getal der genen, die zy hebben medegebragt, en der onderſcheidene handwerken, welken dezen oefenen; ſmits, kleermakers, timmerlieden, enz. Zy, die de zoodanigen noodig hebben, vervoegen zich daar op in menigte aan 't ſchip; waar dan deze arme *Duitſchers* aan den hoogſten bieder verkogt worden, terwyl de Schipper of Reeder van het ſchip het geld daarvan in den zak ſteekt."

Over *Virginien* is WELD geheel niet te vrede, blykens den X en XI Brief. Het Seminarie te *Williamsburg* ziet 'er deerlyk uit, en wordt ten toon geſteld in den XII Brief. De Koophandel vertoont zich zo min als de Landbouw in eene voordeelige gedaante. Kortom, alles in eenen elendigen ſtaat. Men leeze den XII, XIII en XIV Brief. In den XV wordt dit meer afgewisſeld door Plant- en Dierbeſchryvingen. In *Opper-Virginien* is hy meer met het Land en ook met de Inwoonders bevredigd. De lugtsgeſteltenis kweekt gezondheid; de Vrouwen zyn 'er ſchoon: „men vindt onder de Bergbewooneresſen verſcheidene, die treffende voorwerpen zouden zyn voor het penſeel van den besten Schilder. Het is in de daad verrukkende, de groepen van ſchoone Vrouwen te zien, welke hier zoms byeen zyn, om kersſen en andere vrugten in te zamelen, die

op

op deze plaats, en in den omtrek van byna elks huis, in overvloed wasſen. Derzelver gedaante en houding is aanlokkende; en het losſe en ongedwongene van haare kleeding, die, in het algemeen, uit weinig meer dan een eenvoudig korsjet en een rok beſtaat, ſchynen haar nog bekoorelyker te maaken." — Het gemeene Volk in deezen omtrek ſcheen hem toe, een vryer en openhartiger character te hebben, dan dat in eenig ander gedeelte van den Vereenigden Staat. Doch de gemaklykheid, om aan de behoeften te voldoen, hadt 'er zorgeloosheid; vermaak, verſtrooijing en dronkenſchap ten gevolge. De Vrouwen waren niet zo gemeegen tot den drank als de Mannen, maar hadden, in andere opzigten, eene gelyke neiging tot vermaak, en derzelver zedelyk character was even zeer bedorven. — Hier wordt de wooning van den toenmaaligen Vice-Preſident JEFFERSON, (thans Preſident) in wiens wooning WELD deezen Brief ſchreef, als zeer bekoorelyk voorgeſteld.

Gewigtig en zeer onderrigtende zyn de XVI en XVII Brieven. Men treft 'er de beſchryving en Afbeelding aan van de beroemde *Rotsbrug*. Eene onmeetelyke Spelonk verdient bovenal onze aandagt. Dan welhaast wordt men weder 's Reizigers teenvredenheid over zyne ontmoetingen gewaar.

WELD is, in den XVIII Brief, waar hy aan den oever van de *Potowmac* komt, ter plaatze waar deeze Rivier door de Bergketen der Blaauwe Bergen loopt, eene plaats door JEFFERSON beſchreeven „ als „ een van de treffendſte tooneelen in de Natuur, en waardig eene Reize over de *Atlantiſche* Zee," niet van het oordeel deezes *Americaans*, ſchoon hy de fraaiheid niet ontkent en die beſchryft. — Te *Philadelphia*, naa eene reis van drie maanden, wedergekeerd, geeft hy berigt van de waargenomene weersgeſteltenisſe in dien tyd, die zeer opmerkenswaardig is. De verveelende Zomerhette in *Philadelphia*, met derzelver gevolgen, levert geen uitlokkend tafereel op.

Om het veelvuldig verveelende, van alleen in *America* te reizen, te voorkomen, trekt hy, van twee *Engelſchen* vergezeld, na *New-York*, om van daar zyne Reis na *Canada* voort te zetten. Meer opgeruimd is dit gedeelte des Reisverhaals. De Inwoonders van *New-York* worden beſchreeven, als zich van alle de over-

rige Steden van den Vereenigden Staat, uitgenomen misſchien *Charles-town*, onderſcheidende, door hunne beleefdheid, vrolykheid, herbergzaamheid, en als in deeze opzigten verre uitmuntende boven de Ingezetenen van alle andere groote Steden. — Voorts beſchryft WELD zyne Scheepsreize op de *Noord-Rivier* van *New-York* na *Albany*, met een berigt van laatstgemelde Stad; en komen, met het vertrek van *Albany*, de Reisverdrietlykheden weder boven, ſchoon afgewisſeld door gewigtiger waarneemingen. Dan wy hebben reeds genoeg uit een en ander oogpunt dit Werk doen kennen, om het onzen Leezeren aan te pryzen.

Reize in de Binnenlanden van Africa, gedurende de Jaren 1795, 1796 en 1797, door MUNGO PARK. *Benevens een Aanhangzel, behelzende Aardrykskundige Opheldering, door den Majoor* RENNEL. *Met Kaarten en Plaaten. Naar de derde Uitgave uit het Engelsch vertaald. Iſte Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuwetyn, 1801. *In gr. 8vo.*

Vaardigheid ter Vertaaling kan men aan de *Nederlandſche* pennen, of den Boekhandelaaren, die dezelve te werk ſtellen, niet ontzeggen. Zeer onlangs troffen wy aan, en deeden des verſlag, een uitvoeriger en meer verkorte Vertaaling der Reize van STEDMAN (*). In den voorleden Jaare kondigden wy aan, *Reize en Ontdekkingen in de Binnenlanden van Africa*, door den Majoor HOUGHTON en den Heer MUNGO PARK (†); thans komt ons ter hand het Eerſte Deel van die zelfde Reis op een grooter ſchaal.

De herkomst van het eerst wegens deeze Reis in 't licht gegeevene en vertaalde geeft de Heer in deezer voege op: „ De Genagtigden der *Afrikaanſche* Maatſchappy, weldra na myne terugkomst uit *Afrika*, in aanmerking neemende, dat 'er een geruime tyd zou noodig zyn, om zulk een uitvoerig verhaal van myne Reis, als thans aan het licht treedt, in orde te brengen, en verlangende, om, zo ſpoedig mogelyk, aan de nieuwsgierigheid, welke velen van derzelver leden, ten aanzien van myne ontdekkingen, wel wilden aan den dag leggen, te voldoen, beſloten, uit al zulke mondelyke en ſchriftelyke berichten, als ik in ſtaat was te geeven, by voorraad, een kort uittrekſel van myne Reis te doen opmaaken, en ten dienſte der Maatſchappy te laaten drukken, alsmede om daarby

(*) Men zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1801, bl. 538 en 573.
(†) Onze *Vaderl. Lett.* als boven, bl. 97.

by eene gegraveerde Kaart van mynen Reisweg te voegen. In gevolge daarvan wierd 'er dus op deze wyze, door de Leden der Maatſchappy, in twee Stukjes, een klein geſchrift vervaardigd, en dit onder derzelver Leden rondgedeeld. Het eerſte ſtukje, het welk blootlyk de opgave van mynen reisweg bevattede, wierd door den Heer BRYAN EDWARDS, en het tweede, behelzende eenige Aardryskundige ophelderingen van mynen togt, door den Majoor JAMES RENNEL opgeſteld." —— Het is dit Werkje, het welk alreede in het voorig jaar in 't *Nederduitsch* vertaald werd, en by P. BOHN te *Haarlem* in 't licht kwam. Te boven aangehaalde plaatze hiervan ſpreekende, hebben wy niet kunnen nalaaten, daaraan den verdienden lof te geeven; en zal het, ondanks dit breeder en volkomener Werk, zyne waarde blyven behouden. Uit de reeds gedaane opgave van dit korte Reisberigt, kent men den loop deezes Werks; die ons ook in de breede opgave van den Inhoud der Hoofdſtukken, agter dit eerſte Deel geplaatst, voor zo verre, in de oogen valt.

De *Nederduitſche* Vertaaler van het voor ons liggend Werk, A. VAN DEN ENDE, heeft dezelve naar de derde Uitgave in 't oorſpronglyke vertolkt: twee *Hoogduitſche* en eene *Franſche* Vertaaling, door den kundigen CASTERA vervaardigd, met byvoeging van deeze en geene aantekeningen, wyzen uit, met welk eene graagte dit Reisverhaal in 't oorſpronglyke ontvangen, en met welk een drift het in andere taalen overgezet is. Reden, derhalven, heeft hy, die ons de *Nederduitſche* Vertaaling biedt, om zich te vleijen, zynen Landgenooten geen ondienst te zullen doen, met hun dit belangryk en zo algemeen gezogt Werk in hunne Moedertaal te leveren. Dank verdient hy door zyne Overzetting niet alleen, met de Aanmerkingen van den *Franſchen* Vertaaler vermeerderd; maar bovenal, door zyne eigene veel lichts verſpreiderde Aantekeningen, die getuigenis van zyne belezenheid en oordeelkunde draagen, daar by te voegen.

Wy zullen ons thans zetten, om ſtaaltjes van 's Reizigers waarneemingen, van verſcheidenerlei aart, by te brengen, die tot onderrigt en verlustiging van onze Leezers kunnen ſtrekken. Onder de veelvuldige Volken, door PARK ontmoet, treffen wy *Serawoollies* aan, door de *Franſchen* genoemd *Serracolets*. „ Zy geeven zich," ſchryft hy, „ gewoonlyk aan den koophandel over. Voorheen dreeven zy met de *Franſchen* grooten handel in goud en ſlaven, en nog tegenwoordig leveren zy eenige ſlaven aan de *Britſche* Factoryen, langs de *Gambea*. Zy worden in hunne handelzaaken voor tamelyk oprecht en eerlyk gehouden; maar zyn onvermoeid in hunne pogingen om rykdommen te verzamelen, en trekken aanmerkelyke voordeelen uit den handel, dien zy in zout en katoenen

lynwaat met afgelegen landen dryven. Wanneer een *Serawallie-handelaar* van een togt, dien hy op den handel ondernam, te huis komt, vergaderen zyne nabuuren zich aanſtonds rondom hem, om hem met zyne aankomſt geluk te wenſchen. By deze gelegenheid ſpreidt de Reiziger zyne rykdommen en milddaadigheid ten toon, door aan zyne vrienden eenige kleine vereeringen te doen; maar in geval hy niet wel geſlaagd is, is de opwachting, die men by hem maakte, ſpoedig afgeloopen, en ieder ziet op hem neer als een man van geen verſtand, die een lange reis kon doen, *zonder*, zo als zy het uitdrukken, *iets met zich terug te brengen, dan het hair op zyn hoofd.*"

't Verſlag, van den *Lotus* gegeeven, met eene zeer goede Afbeelding, wyst de opmerkzaamheid onzes Reizigers uit, ook in het vak der Plantkunde; welk verſlag hy dus beſluit: „ Daar deze heester in *Tunis* en ook in de Negerstyken gevonden wordt, en hy aan de Inwoonders der laatſten een voedzel verſchaft, niet ongelyk aan brood, alsmede een zekeren zoeten drank, die onder hen zeer gezocht is, kan 'er zeer weinig twyfel overblyven, of hy is de *Lotus*, waarvan PLINIUS zegt, dat het de ſpys was der *Lybiſche Lotophagi* of *Lotus-eeters*. Met het brood, van het meel van deze vrucht gemaakt, dat ik geproefd heb, kon een Leger zeer wel geſpyzigd worden, zo als PLINIUS zegt, dat in *Lybie* zou gebeurd zyn; en daar de ſmaak van het brood zoet en aangenaam is, is het niet te wachten, dat de Soldaten 'er zich over beklagen zouden."

's Reizigers ontmoetingen waren dikwyls zo vreemd als gevaarlyk; veel had hy van trouwloosheid en verraad te lyden. Schranderheid en vinding kwam hem meermaalen te baate, bovenal toen hy ALIS gevangene was, en van alles beroofd werd. Aartig wist hy zyn Zakkompas van ALI weder te krygen. „ ALI verlangde zeer om onderricht te worden, waarom die ſmalle ſtrook yzer, namelyk de naald van het Kompas, altyd wees na de Groote Woestyn; en ik vond my eenigzins verlegen met het beantwoorden dezer vraag, daar myne onkunde voor te wenden achterdocht zou gegeeven hebben, als wilde ik de wezenlyke waarheid voor hem verbergen. Deswegen zeide ik hem, dat myne moeder verre boven de Zandwoestyn van *Sahara* woonde; dat het ſtukje yzer, zo lang zy in leeven was, altyd naar dien kant heen zou wyzen, en my ten gids dienen, om my by haar te brengen; doch dat het, indien zy dood was, op haar graf zou wyzen. Nu beſchouwde ALI het kompas met verdubbelde verbaasdheid, keerde het algeduurig in de rondte; maar ziende dat het altyd naar denzelfden weg wees, nam hy het met groote behoedzaamheid op, en gaf het my terug, te kennen gee-

geevende, dat hy dacht, dat 'er toovery mede gemengd was, en dat hy bevreesd was, zulk een gevaarlyk werktuig in zyn bezit te houden." —— Zo ook redde hy zich door eene geestigheid, by het onderzoek, dat eenige *Moorsche* Dames wilden doen, om zich met eigen oogen te overtuigen, of de plegtigheid der besnyding zich zo wel tot de *Nazaréners* als tot de navolgers van MAHOMET uitstrekte. „ De Leezer," schryft hy, „ zal ligtlyk de bevreemding en verbaazing bevroeden, die deze onverwachte verklaaring my inboezemde. Ten einde nu het gemelde onderzoek te ontgaan, dacht ik het best, deze zaak op eene boertige wyze te behandelen. Ik gaf haar te kennen, dat het in myn land de gewoonte niet was, dit in zulke gevallen aan zoo veele schoone Vrouwen te gelyk te vergunnen; maar dat, in geval zy zich alleen wilden verwyderen; uitgenomen de jonge Dame, op wie ik wees (kiezende de jongste en bevalligste uit) ik gereed was aan haare nieuwsgierigheid te voldoen. De Dames schepten vermaak in deze jokkerny, en gingen weg onder een hartlyk gelach; en het jonge meisje, aan wie ik de voorkeur gegeeven had, scheen (hoe zeer zy geen gebruik maakte van het recht, dat ik haar verleende) in geenen deele mishagen te vinden in 't geen ik gezegd had; want kort daarna zond zy my voor myn avondeeten wat meel en melk."

Altoos gelukte het hem by lange naa niet, zich uit verlegenheid, door vonden, die groote tegenwoordigheid van geest aanduiden, waarvan wy meer voorbeelden zouden kunnen aanhaalen, te redden. Hy deelde in de schaarsheid van water, welke hy dus nadruklyk beschryft: „ De hette was thans meestal onverdraaglyk; de ganische natuur scheen 'er onder te bezwyken. Ver in de rondte vertoonde het land aan het oog eene uitgestrektheid van zand, met een weinig slechts half volwassene boomen en heesters, in wier schaduw het hongerig vee het verwelkte gras afschoor, terwyl de kemelen en geiten de verschroeide bladeren plukten. —— Dag en nacht waren de bronnen rondom bezet door het vee, het welk niet deedt dan loeijen, en onder elkander voebt om maar aan de waterbakken te komen; zelfs maakte de buitengewoone dorst verscheiden van dezelve woedend, terwyl anderen, die niet sterk genoeg waren om om het water te vechten, hun dorst zochten te lessen, door den zwarten modder uit de greppels by de bronnen op te slorpen, het welk zy met groote graagte deeden, schoon het meestal doodlyk voor hun was. —— Deze groote schaarsheid van water werd door al het Volk der Legerplaats in eene groote maate gevoeld; maar door niemand meer dan door my zelven: want hoezeer ALI my een lederen zak gaf, om 'er water in te doen, en de Koningin FATIMA my eens of tweemaal, toen ik in nood was, 'er eene

klaene voorraad van ſchonk, was echter de barbaarschheid der *Mooren*, die aan de bronnen waren, zoo groot, dat, wanneer myn jongen de zak zocht te vullen, hy gewoonlyk voor zyne vermetelheid een pak ſlagen kreeg. Iedereen ſtond 'er verbaasd over, dat de ſlaaf van een *Christen* zoeken dorst water te putten uit bronnen, die door de navolgers van den Profeet gegraaven waren." —— Op eenen tyd, met de koorts op 't lyf, zogt PARK, op een afſtand van de legerplaats, in den nagt, zyn geluk zelve te beproeven. Op 't geloei van 't vee afgaande, kwam hy welhaast aan de bedoelde plaats. „ Aldaar," vermeldt hy, „ vond ik de *Mooren* druk bezig met water te putten. Dezen verzogt ik verlof om te drinken; dan ik werd weggejaagd onder vreeslyke mishandelingen. Gaande egter van de eene bron na de andere, kwam ik ten laatſten aan eene, waar ſlechts een oud man en twee jongens by was. Aan dezen man deed ik hetzelfde verzoek, en oogenbliklyk reikte hy my een putemmer met water toe; dan toen ik dezelve zoo ſtond aan te vatten, herinnerde hy zich, dat ik een *Christen* was, en vreezende dat ik zyn emmer met myne lippen bezoedelen zou, ſtortte hy het water in den drinkbak, en zeide my dat ik daaruit drinken moest. Hoe zeer deze bak geen van de grootſte was, en alreede drie koeijen bezig waren met 'er uit te drinken, beſloot ik echter 'er ook myn deel van te neemen, en, gaande op myn knieën leggen, ſtak ik myn hoofd tuſſchen twee van de koeijen in, en dronk met grooten wellust, hoe zeer de bak bykans geheel leeg gedronken was, en de koeijen om de laatſte mondvol met elkander begonnen te vechten." —— Het Slothoofdſtuk deezes Deels leert ons de *Mooren* van naby kennen.

Nederduitsch Taalkundig Woordenboek. Door P. WEILAND. B. C. D. *Te Amſteldam, by* J. Allart, 1801. *In gr.* 8*vo.* 626 *bl.*

In het Voorbericht van dit tweede Stuk des eerſten Deels laat de Schryver zich uit over de onderſcheidene beoordeelingen, over het eerſte Stuk van dit Werk geveld. Wy hebben geene redenen gevonden, om het weinige, dat onze beoordeeling zoude raaken, eenigsins te wederleggen: zelfs niet het geen ADELUNG, volgens het gevoelen van den Heer WEILAND, koeltjes zoude zeggen; wanneer by hoorde, dat 'er in ons Land, over het beſtaan van een *Ablativus abſolutus*, door zeer taalkundige Mannen hevig getwist is: wy zyn verzekerd, dat hy zelve dit niet hooger dan een kwinkſlag zal achten, die meer aartig dan afdoende gehouden moet worden.

De Schryver vervolgt in deezen zyn aangevangen werk, op de-

dezelfde wyze, als hy het begonnen heeft; waarvan het volgende, als eene proeve voor onze Leezers, kan dienen:

„ DOM z. n. m. *des doms*, of *van den dom*; meerv. *dommen*. Domkerk, hoofdkerk; *te Coelne ledise in den doem*, d. i. hy leideze te *Keulen* in de Domkerk. MELIS STOKE. De toren van eene Domkerk: *dan stapt hy op 't gebrom, het grof gebrom der domklokke uit den dom.* VOND. Byzonderlyk wordt de toren van de Domkerk te *Utrecht de dom* genoemd. Zamenstellingen: *Domdeken*, *Domheer*, *Domheerschap*, *Domkapittel*, *Domkerk*, *Domklok*, *Domkoster*.

„ WACHTER en IHRE leiden dit woord van het verouderde *duom*, *thuomo*, d. i. geregt, af, stellende dat de Domkerken deze benaming van de daar aan behoorende geestelyke regtbank ontleend hebben. ADELUNG vindt deszelfs oorsprong in het *Italiaansche domo*, *duomo*, eene hoofdkerk. Anderen brengen het tot het Lat. *domus*; wordende, in de middeleeuwen, dus eene kerk genoemd, als zynde het huis van dien Heiligen, ter eer van welken deze of gene kerk gesticht was. Nog anderen stellen, dat het woord *dom* uit de voorste letteren dezer drie woorden bestaat, *Domino Optimo Maximo*; als toegewyd aan het Opperwezen; bewerende, dat men deze woorden oul. by verkorting D. O. M. geschreven, en daarvan, naderhand, met weglating der verkorting-tekenen, DOM gemaakt heeft."

Wy hoopen, dat de Schryver spoedig gelegenheid zal vinden, om dit eerste Deel door een ander te doen volgen.

De Ongelukkige door haare Geboorte, of Overblyfzel der gewettigde Ruwheid. In III Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Westzaandam, by H. van Aken, *en te Amsteldam, by* J. F. Nieman, 1801. *In gr.* 8*vo.* 178 *bl.*

Ene verdienste heeft deze Roman voorzeker: zy is kort; doch dit is toch hare énige niet; zy is vry bevallig en onderhoudend geschreven, zodat men ze met deelneming en genoegen lezen kan; en indien het waar is, 't geen het Voorbericht ons meldt, dat zy gegrond is „ op ene gebeurenis, die voor weinige jaren in een Duitsch landschap is voorgevallen, en geschreven met oogmerk, om de opmerkzaamheid des algemeens op ene wet te bepalen, waar onder in *Duitschland* nog vele duizenden zuchten, en die zich waarschynlyk, in spyt van alle verlichting en *philosophie*, nog eeuwen lang zal staande houden, indien het algemeene gevoelen 'er zich niet nadruklyk tegen verzet;" dan kan zy van veel nut zyn in zodanige Landen; doch ons Nederlandsch Publiek kon dezelve wel ontberen: wy kennen hier geen zodanig lyfeigenschap; en een schoon en eerbaar meisjen is in ons Land voor geen *vaal*

paard te koop, onder de beſcherming der Wet. Hoe zeer ons Land door allerlei ſoort van koophandel bloeijen moet, zodanig een koophandel zou hier door gene wet beſcherming vinden.

Ziet hier de Geſchiedenis: LOUISA werd door zekeren waardigen Predikant ALBERT, als zyn eigen kind, opgevoed; zy was de vrucht ener ongelukkige liefdedrift van zynen overledenen broeder; een jong boerenmeisjen, dat toen by hem diende, was hare moeder; dan zy zelve en allen, in dat oord, daar zy nu woonde, hielden haar voor de dochter van ALBERT. Zy is verloofd aan een waardig man; doch LINDBERG, een adelyk Heer, verliefde op haar, ontdekt het geheim van hare geboorte, en koopt haar (daar de landlieden met hare kinderen lyfeigenen zyn, en die *'s landheers lot treedt, ook zyn haan wordt*) van den Heer harer geboorteplaats voor zyn paard. Zy wordt hem gerichtlyk overgeleverd naar de wet: hy ontvangt haar op zyn Slot, en legt het oog op hare eer. Intusſchen daagt haar minnaar LINDBERG tot een tweegevecht, dat deze weigert, om dat party niet van adel is; doch deze verſchoning geldt niet by enen Officier, den minnaar van ene harer vriendinnen; en daar de Edelman geen vriend van vechten is, belooft hy, haar den volgenden dag te zullen overgeven; dan door enen bedwelmenden drank brengt hy het meisjen dien nacht tot zyn wil, en vertrekt toen terſtond naar Italien. Doch haar minnaar volgt hem, dwingt hem tot vechten, en hy valt. LOUISA, intusſchen, bleef van hare zinnen beroofd; doch gelukkig leefde zy niet lang.

Hoe zeer wy nu deze LOUISA hartlyk beklagen, en zy ongelukkig hare eer verloor, zo kunnen wy haar toch geenzins aan onze Vaderlandſche Jonkvrouwen in alle opzichten als een voorbeeld aanpryzen. Ziet hier ene kleine proeve harer grondſtellingen: „ Dat een jong meisje, hetwelk de wereld „ wordt ingeleid, haar weinigje ſchoonheid zoo voordeelig „ mooglyk ten toon ſpreidt, dat een jong Heer haar zyne „ byzondere opmerkzaamheid betoont, dat, volgens den toon „ der welvoeglykheid, het meisje zyne opmerkzaamheid aan„ neemt, offchoon het hart 'er weinig belang in ſtelt; kort„ om, onder ons gezegd, dat men den jongen Heer be„ driegt, en zich voorbedachtlyk van hem weder laat bedrie„ gen; dit alles zal, ten minſten wegens het aangename, dat „ dit listig bedryf verſchaft, uwe zedekunde voorzeker ver„ ontſchuldigen." — En op het Slot van LINDBERG, toen zy immers zo zeer door hem beledigd was, al had hy dan nog hare eer geen geweld gedaan, redeneerde zy dus by haar zelve, zy, de beminde en verloofde, uit eigene keus de verloofde eenes anderen: „ En wat blyft my dan overig? — „ wanneer hy by my aandringt, — om myne liefde ſmeekt,

„ ver-

„ — vervolgens dreigt? is ſtandvastigheid alleen dan vol-
„ doende? is 't verſtandig om zyn geweld te trotſeeren? De
„ belachlyke wet neemt myne deugd in beſcherming en geeft
„ my zelve prys! — Het kost ſlechts eene kleine over-
„ winning, zeide ARABELLA; zy gaat my met haar eigen
„ voorbeeld voor. — En wat is het dan ook? —
„ *maitres*? — de naam luidt zeker niet fraai, — dan wat
„ ligt aan den naam gelegen? — Is het niet het alvermo-
„ gen der liefde, dat hem tot my trekt? uit liefde werd ik
„ gekocht, uit liefde gevangen genomen, de liefde wyst my
„ deze vorſtlyke verblyfplaats aan. — Indien men het wel
„ overdenkt, dit verdient ten minſten dankbaarheid, het
„ neemt de beleedigíng weg, die 'er mede verbonden is."
Waarlyk dit ſpeet ons van het anders beminnelyk meisjen; en gaarne gaven wy den Schryver van deze Roman de ſchuld; dan wy zien het Voorbericht nog eens in, en waarlyk, Lezer! het ſtaat 'er duidlyk: „ De opſteller dezer geſchiedenis heeft de bouwſtoffen daar toe van een wel onderrigt man verkregen; hy heeft zich in het wezendlyke geene veranderingen veroorloofd." Arme LOUISA! wy kunnen u dan niet verdedigen; jammer dat uw minnaar het den Edelman zo euvel heeft afgenomen; ware hy terug gekeerd, misſchien was uw verſtand met hem weder gekomen, en leefde gy nu nog op het Slot van uwen koper, in eer en deugd wel niet, maar toch recht genoeglyk!

Spookeryen. Korte Vertellingen uit het Ryk der Waarheid. Door S. C. WAGENER. *Met Plaaten. 3de Stuk. Amſterdam, by* W. Holtrop, 1801. *In* 12mo. 189 *bl.*

Wy twyfelen geenzins of dit derde Stukje van dit Werkje van den Heer WAGENER zal met het zelfde genoegen en ene gelyke goedkeuring door onze Landgenoten ontfangen worden, als de twee vorigen, aan welke wy op zyn tyd den verdienden lof gaven; althands het is in denzelfden ſmaak geſchreven, met hetzelfde doel; en de zestien hier voorkomende Verhalen dragen denzelfden ſtempel van echtheid en geloofwaardigheid. Ons beſtek gedoogt niet, om nu wederom ene uitvoerige proeve te geven, zo van den geest dezer ſtukjes, als van derzelver niet onbevalligen ſchryftrant; maar met een enkel woord willen wy het eerſte Geval, dat hier voorkomt, onze Lezers mededelen:

De Heer VAN DUNK, Zweedsch Gezant by de Porte, was op zekeren nagt zeer toevallig van den weg afgedwaald, en zendt zynen Kamerdienaar, om onderzoek te doen, waar hy zich bevond, en of by ergens een nachtverblyf kon vinden.

Ver-

Verbaasd ziet hy het paard van dezen zynen bedienden tot hem terugkomen zonder ruiter, en vindt denzelven een weinig verder dood op den grond liggen. Eindlyk raakt hy onder dak, en, na nog iets te hebben aangeteekend, werpt hy zich op bed; hy liet de lamp branden, en genoot maar weinig rust; zo dikwils hy inslluimert, staat zyn bediende voor hem, wil hem iets zeggen; maar telkens ontwaakt hy dan op het ogenblik, zonder te vernemen wat de overledene begeert. Toevallig, peinzende op dien herhaalden droom, valt zyn oog op de tafel; hy ziet zyn pen zich oprichten op 't papier, en zeer duidlyk bewegen, als of zy schreef; hy ziet geen hand, of iets dergelyks. Natuurlyk is hy eerst verschrikt, doch vat eindlyk moed, springt uit 't bed, vat de pen, en werpt die op 't papier, daar zy nu ook liggen blyft. —— Énigen tyd daarna geraakt hy in den slaap; en toen hy by heldersen dag wakker wordt, staat de pen, tot zyne verwondering, wederom overend, en schryft even als in den nacht. Nu doet hy onderzoek, en vindt dat ene groote spin, die aan den zolder van het laag vertrekje huisvestte, haar web aan het uiterste der pen had vastgehecht; zo richtte de pen, die zy niet geheel tot zich halen kon, zeer natuurlyk zich op; —— het overige had de tocht en zyne verbeelding uitgericht.

Levensgeschiedenissen voor jonge lieden. IIde. Deel; of, Het Leven van HUGO DE GROOT. *Door* C. ROGGE. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon. *In* 12mo. 198 *bl.*

Van het eerste Deel van dit Werkje, 't geen het Leven van M. A. DE RUITER bevat, hebben wy met goedkeuring reeds gewag gemaakt: niet minder heeft ons dit tweede Deeltje behaagd. Het Leven van dezen groten Staatsman moge in den eersten opslag voor Kinderen minder belangryk schynen dan dat van den grootsten Held; de Eerw. ROGGE weet hetzelve zo bevatlyk, leersaam, en onderhoudend voor te dragen, dat wy onze Vaderlandsche Jeugd met dit boekje van harte geluk kunnen wenschen. Overal vinden wy hier by de geschiedenis aanmerkingen, voor de vorming van het verstand en hart der Kinderen, in verschillenden leeftyd, zeer geschikt; en de achtingwaardige Schryver heeft zynen reeds welgevestigden roem, *en* als Menschenkenner *en* als Kindervriend, door dit Werkje op nieuw bevestigd.

Ma-

Magazyn van Spreekwoorden, opgehelderd door Voorbeelden en Vertellingen; tot een Leesboek voor de Jeugd. Te Amſterdam, by W. van Vliet, 1800. *In 8vo. 186 bl. IIde Deel,* 1801. 213 *bl.*

Het eerſte Deel van dit Werkje vond zo veel goedkeuring by het publiek, dat de Schryver daardoor werd aangemoedigd om hetzelve voord te zetten, en daarmede nog hoopt te vervolgen; hy heeft, uit dankbaarheid voor dit gunſtig onthaal, 'er nu twee Plaatjes bygevoegd, zonder daarom den prys enigzins te vermeerderen. Een Hoogduitsch Werkje legde by ten grondſlag, doch had *eene* jeugd ſteeds in het oog, en maakte met dankbaarheid gebruik van enige onderrichtende aanmerkingen, hem nopens het eerſte Deeltje medegedeeld. Het verwondert ons geenzins, dat dit Werkje zo veel byval vond: het is juist geſchikt voor de Vaderlandſche Jeugd; en, wanneer men het den kinderen eerst ſlechts nu en dan in handen geeft; hen nu dit, dan dat ſtukje, voor doet *lezen*; hen, by gelegenheid van ene wandeling of anderzins, het een en ander herhalen doet; 'er zyne eigene opmerkingen byvoegt, hetgeen niet moeilyk is; en zo in het daagliyks leven, wanneer het te pas komt, aan dit of dat Spreekwoord herinnert; zo vertrouwen wy, dat deze Verhalen ene zeer goede uitwerking zullen doen op het jeugdig hart, en dat vele kinderen zich, zelfs in enen gevorderden ouderdom, nog met dankbaar vermaak aan dit boekje zullen herinneren. Heeft men alle de Verhalen met hen zo doorloopen, dan eerst plaatſe men het in hunne boekverzameling; zy zullen 'er altyd nog vermaak en nut uit halen in een ledig ogenblik. Wy pryzen het dus aan alle Ouders en Kindervrienden aan.

Nieuw Peintenboek voor Kinderen, behelzende: Onderwerpen uit het Ryk der Natuur, der Wetenſchappen, Kunſten en Ambachten, naauwkeurig afgebeeld, en in vyf Taalen, bevattelyk, beſchreeven. No. IV en V. Te Zutphen, by H. C. A. Thieme. *In 4to.*

Beide deze Stukken verdienen dezelfde aanpryzing als de vorige; de Onderwerpen zyn wel gekozen, de Afbeeldingen fraai, en de korte Opheldering duidlyk. In de Stukken, die wy thands aankondigen, hebben wy: 1.) PLANTEN EN INSECTEN: de *Chamelea*, of *Bergpeper*; de *roodgewlekte dulle Kervel*; de *Non* of *Spinner*; en zeven onderſcheidene ſoorten van *Paddeſtoelen*. 2.) Uit het DIEREN-RYK: de *Olyfant*; de *Buffel-os*; de *Kat* — de *Hond* — het *Konynje* — en de *Kemelgeitebok* — *van Angora*; met het *Schaapkameel*.

Voords

—— Voords *Vogelen: Roof-, Bosch-, Zwem-, Moeras-, Zing-Vogels* en *Hoenders*; en van deze afgebeeld: de *gekroonde Arend*; de *blaauwe Kraai*; de *Exter*; de *Chineesche Kruip-eend*; de *Africaansche Kraanvogel*; de *Indische Musch*; en de *gehoornde Phaisant*. 3.) GODEN EN NATIEN: *Minerva*; *Neptunus*; de *Altenburgers*; — *Apollo*; *Hercules*; en de *Hottentot*, (Man en Vrouw.) 4.) FABRIEKEN EN HANDWERKEN: de *Koperen plaat-drukker* — en enige *eenvoudige werktuigen*: het *Touw*; onderscheidene soorten van *Hefboomen*; het *Helland-vlak*; *Katrollen*; *Windas*; *Schroef*, en *Beitel*. Eindlyk 5.) uit de NATUURLYKE GESCHIEDENIS: *Ene beschryving en afbeelding van de plaats, waar zich de Rhone in de aarde verliest*; — en *van de manier, hoe men in Surinamen de Reuzen-slang de huid afstroopt*.

Merkten wy te voren aan, dat de *beschryvingen* wat al te kort waren in ons oog, met genoegen kunnen wy dan nu berichten, dat zulks by het laatste Stuk reeds is verholpen; zynde *ene nadere en volledige Verklaring der voornaamste Prentverbeeldingen*, hier voorkomende, in het Nederduitsch, daar achter gevoegd, welke 42 bladzyden beslaat; waardoor voorzeker zo wel den Onderwyzer der Jeugd als den Leerling een aangename dienst is geschied.

Plan van een nieuw en byzonder Institut van Opvoeding voor Jongelingen van 8—14 jaaren. Door J. C. FEIGLER. *Te Deventer, by* J. H. ter Gunne, 1801. *In gr. 8vo, 37 bl.*

Aan de verbeteringe van het Schoolweezen, ten behoeve van het aankoomende Geslagt, heeft men, in eenige jongstverloopene jaaren, met vlyt en een goeden uitslag de hand geslagen. Lof verdienen, als zodanig, de Stigtingen, ginds en elders in Duitschland, onder den naam van *Philanthropinia*, bekend. Hoewel het getal van welingerichte Schoolen, vooral ook door den weldaadigen invloed der Maatschappye: *Tot nut van 't Algemeen*, onder ons van tyd tot tyd toeneemt, — aan een Instituut, op den Duitschen voet geschoeid, ontbrak het, tot nog toe, hier te Lande. De Burger FEIGLER koomt hier ter baane, om dit mangel aan te vullen. Veel belooft het Plan, door hem voorgedraagen. *Zorge voor het Lichaam*, en *Zorge voor den Geest*, zyn 'er de hoofdingredienten van. Daar toe dienen de algemeene en byzondere schikkingen, met veel uitvoerigheids hier aangekondigd. Indien het Plan, zoo als het daar ligt, in zynen geheelen omvang kon volvoerd worden, ware het wenschelyk, dat de Opsteller, mids hy voor zyne taak berekend zy, waar van wy geene kennis draagen, door gepaste aanmoediging geschraagd wierdt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap. XXſte Deel. Te Haarlem, by* J. Enſchedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1802. *In gr. 4to. 566 bl.*

(Eerſte Berigt.)

Wanneer TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap, 't welk, byzonder in de laatſte jaaren, zich by uitſtek bevlytigd heeft, om Prysvraagen uit te ſchryven, die op de behoefte van den Tyd en het Vaderland paſſen, de Vraag voorſtelde; *Mag en behoort het Burgerlyk Beſtuur eenigen Invloed uit te oefenen, op zaaken van den Godsdienst? Zo ja — van welken aart en uitgeſtrektheid behoort die Invloed te zyn?* zagen wy, onder de Dingers na den Gouden Eerprys, Mr. RHYNVIS FEITH optreeden en den Zilveren behaalen (*). Thans, by het beantwoorden eener niet ongelykſoortige Vraage; *Kunnen Deugd en Goede Zeden, by een Volk, voorál in dien trap van zuiverheid en algemeenheid, waarin zy, byzonderlyk onder een meer vryen en Republikeinſchen Regeeringsvorm, ſchynen gevorderd te worden, eenen genoegzaamen ſteun en duurzaamen waarborg vinden, in de beste menſchelyke voorzorgen en hulpmiddelen van Wetgeeving, Beſchaaving en Opvoeding, zonder eenigen hoogeren en meer kragtdaadigen Invloed van Godsdienſtige Begrippen en Praktyken noodig te hebben? En wat heeft de daadlyke Ondervinding, onder vroegere en laatere Volken, hieromtrent geleerd?* viel hem de Gouden ten deele; en maakt dus zyn Antwoord het Eerſte uit

(*) Zie het XVIIde Deel der *Verhandelingen van* TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap*, bl. 339, en onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1798, bl. 145.

uit in het nu aangekondigde Deel van de Werken deezes Genootſchaps.

Moeſten de Beoordeelaars van de voorige Verhandeling deezes Schryvers zeggen, „ dat dezelve in eenen „ meesterlyken Styl en vol gevoels geſchreeven was,” wy mogen van de tegenwoordig voor ons liggende het zelfde getuigenis geeven. De Inleiding draagt 'er reeds blyk van. Vermeld hebbende, welk een onderſcheid 'er tuſſchen onze Voorvaderen en het tegenwoordig Geſlacht, ten opzigte van de groote zaaken, in de Vraage vermeld, plaats hadt, luidt zyn woord: „ Ik zelf, „ waarom zou ik het verbergen, ben op het punt geweest, om aan deeze ſchynbaare Zegepraal, maar in „ de daad Verwoesting, der Rede ten ſlachtoffer te „ verſtrekken, en, tegen myn gevoel aan, met eene „ louter wysgeerige beſpiegeling, even gemaklyk en „ nut, voorſpellende in het afgetrokkene beſchouwd, „ als onuitvoerlyk en heilloos op de ſaamenleeving „ zelve toegepast, weg te dweepen; maar de kreet der „ ellende, het gezicht van verwoeste zedelykheid om „ my heen, gaf my aan my zelven weder. Een enkele „ blik, uit myn ſtelſel op de Maatſchappy zelve geworpen, deed my van eenen afgrond terug beeven, „ op wiens rand ik my werklyk bevond, en gereed „ was, myne Land- en Natuurgenooten tot my te lokken. 't Werd my klaarblykelyk, dat, om menſchen „ te verbeteren en gelukkig te maaken, men beginnen „ moet met menſchen en menſchlyke nooden en behoeften grondig te kennen. NECKER en VILLAUME konden myne ziel op myn eenzaam boekvertrek in „ twyfel doen hangen; zelfs helde zy over om voor „ VILLAUME's meerderen betooggeest te zwichten. Met „ beider boek in de hand de werklyke Maatſchappy „ doorwandelende, twyfelde ik niet meer. Op elken „ ſtap zag ik de Theorie van NECKER door de ervaaring bevestigd; op elken ſtap die van VILLAUME „ door de eigen ervaaring tegengeſprooken.” —— Van het oogenblik zyner daadlyke beſchouwing der Menſchen, en van het gedrag der geenen, die voor 't eerst de deugd huichelden, om den Godsdienst te zekerder te kunnen beſtryden, verklaart hy verder, „ wantrouwde ik alle beginzelen, die enkel by eene afgetrokkene beſchouwing voortreffelyk ſcheenen; elke „ deugd, die alleen op 't papier blonk. Om 'er my

„ voor

„ voor te verklaaren, eischte ik altyd nog, dat de „ ervaaring onder de menschen en in de saamenleeving „ zelve ze bevestigde. Dan, en dan ook alleen, was „ ik verzekerd, dat het geen my Engelen in de Theo„ rie beloofde, my geen Duivelen in de Praktyk baa„ ren zou. — Van deeze gevoelens doordrongen, waag „ ik het, om de opgegeeven Vraag te beantwoorden. „ Nimmer zal ik my in afgetrokkene beſpiegelingen „ verliezen, of eene waarheid, die zo veel menſchen„ heil en maatſchappelyk geluk ſtichten of verwoesten „ kan, enkel van wat meer ſchranderheid of oefening „ in redentwisten en betoogen doen afhangen. Hiertoe „ achte ik my zelven, hiertoe bemin ik myne mede„ menſchen te zeer."

By eene algemeene ontwikkeling der Vraage voegt FEITH de voordragt van eene *Ideaale* en *verklyke* Maatſchappy, en treedt in een byzonder onderzoek, wat 'er door een meer vryen en Republikeinſchen Regeeringsvorm verſtaan wordt, alsmede in welk een trap van zuiverheid en algemeenheid Deugd en Zeden onder een zodanigen Regeeringsvorm gevorderd worden. Hy toont het Verband tusſchen grooter Vryheid en meer Deugd en Zeden; en merkt op, tot dit ſtuk vooral de aandagt zyner Leezeren verzoekende, dat onder de valſche Stellingen, die eene bedrieglyke Wysbegeerte, in onze dagen, heeft weeten ſmaaklyk te maaken, de beide volgende behooren: 1. Het belang van het algemeen is teffens dat van elk byzonder Lid der Maatſchappy. 2. Wanneer wy verlicht genoeg zyn om dit door te zien, werken wy altyd het algemeen belang in de hand, wanneer wy enkel ons eigen belang bevorderen.

Met eene voordragt, die deezen treffenden Schryver eigen is, aangetoond hebbende, dat 'er geen vrye en Republikeinſche Regeeringsvorm, op den duur, onder eene zedenlooze, en van waare deugd ontaarte, Natie beſtaan kan, zonder dat hy, verre van het geluk des Volks te bevorderen, van zelve in Regeeringloosheid en in alle rampen, die haar vergezellen, ontaarten en uitloopen zal, — alsmede welk een verband 'er is tusſchen Vryheid en Deugd, zo dat de eerſte, zonder de laatſte, een enkele klank, een loutere harsſenſchim zy, — gaat hy over om te bezien, of louter menschlyke voorzorgen deeze zuivere en algemeene

Deugd en Zeden by eene Natie, niet ſlegts tot een genoegzaamen ſteun en duurzaamen waarborg kunnen verſtrekken, waar zy werklyk reeds gevonden worden; maar ook aanmoedigen en verwekken, waar ze nog niet gevonden worden; waar, in tegendeel, de tegenovergeſtelde gebreken en ondeugden plaats vinden.

Hy beſchouwt eerst, wat de in de Vraag voorgeſtelde *Wetgeeving* vermag, en toont, dat de Wetgeeving *op zich zelve*, by eene bedorven Natie, noch Deugd verwekken, noch, waar ze by een Volk werklyk voorhanden is, ſchraagen kan. Want dat zy, met den verborgen invloed van den Godsdienst vereenigd, een allerkragtigst middel wordt om de Zeden by eene Natie te bevorderen en te ondersteunen, zal hy vervolgens toonen. — Uit dit zelfde oogpunt beſchouwt de Schryver vervolgens de *Beſchaaving*, toont het onvermogen daarvan op de bevordering van algemeen Volksheil, en dat geen *Staats-Godsdienst* hier het gewenschte heil kan aanbrengen. „ Hy mogt," wy ſchryven hier een den *Christlyken Godsdienst* hoogst vereerend gedeelte af; „ de Deugd eens Volks, door „ eenen bepaalden graad van Beſchaaving, ſchraagen, „ hy was ontoereikende en bezweek, zo dra het dien „ graad te boven ging; de verleiding holde dan toomloos voort, en ſleepte in haare verovering dikwerf „ den Godsdienst zelve mede. Altyd voor een byzonder Volk, en onder byzondere omſtandigheden berekend, miste hy zyne uitwerking, zo dra Volkeren „ gemeenzaam werden, beurtlings op elkander invloeiden, en deugden en gebreken verwiſſelden. Alleen „ de Godsdienst van JESUS CHRISTUS vermag dit — „ niet tot eenen *Staats-Godsdienst* verlaagd, of tot „ eenen byzonderen *Secten-* of *Stelzel-Godsdienst* misvormd — maar zo als hy daar, eenvoudig en Godlyk, als een algemeene Godsdienst, in het Euangelie, in zynen eigen luister, ſtaat, leerende dat alle „ Menſchen gelyk, Kinderen van den zelfden hemelſchen Vader zyn; alle Volkeren tot Deugd, Vryheid en Gelukzaligheid roepende, en onderling tot „ ongeveinsde Broederſchap en onbepaalde Goedwilligheid verpligtende. — Waar deeze immer in zyne „ oorſpronglykheid geleerd werd, bragt dezelve Licht, „ Beſchaafdheid en Deugd voort — waar hy gedeeltelyk ſlegts herſteld werd, verdreef hy, maar die eigene

„ maa-

„ maate, domheid, ondeugd en ſlaaverny." Hier werpt hy een ongunſtigen oogſlag op KANT, dien hy te meermaalen (zie, behalven deeze plaats bl. 50, ook bl. 125, 126 en 199) met eene groote maate van ſcherpheid behandelt, en, onzes agtens, naar verdienſte.

Voorts beſchouwt FEITH de *Opvoeding*, en wel bepaald de Opvoeding, zonder dat 'er eenige Godsdienst tot grondſlag aan gelegd worde. Hoe treffend, hoe deelneemingwekkend wordt dit gedeelte der Verhandelinge, als hy uit eigen ondervinding ſpreekt, naa betuigd te hebben, „ Leezer! ik ben Vader van een aantal „ Kinderen geweest; hunne zedelyke opvoeding heeft „ my na aan 't hart gelegen, en menigen ſlaaploozen „ nagt gekost." — Wy kunnen onzen Verhandelaar niet volgen, maar vermelden zyne zamentrekking van dit gedeelte zyns Antwoords: „ Zonder den invloed „ van den Godsdienst op het Geweeten, zal de louter„ re *Wetgeeving* altyd in Regeeringloosheid ontaar„ ten; ten ware dan dat een Volk nog ruw en onbe„ ſchaafd, en van allen koophandel, rykdom en om„ gang met vreemdelingen, zo als de oude *Spartaanen*, „ beroofd ware; 't geen thans het geval niet meer „ is of zyn kan. — De Beſchaafdheid zal geene en„ kele Deugd ſchraagen; maar ze allen iets van der„ zelver oorſpronglykheid en uitgedrukt caracter, en „ dus van haare zuiverheid, afglyden, en talloozen „ nieuwe gebreken met de weelde, haare geduurige ge„ zellinne, doen gebooren worden. — Eindelyk, de „ Opvoeding zal een louter onding zyn, zonder eenige „ vaste beginzelen, en, even als de moode, enkel naar „ de meer of minder opgang maakende en telkens af„ wisſelende denkbeelden der eeuw gevormd."

FEITH onderzoekt vervolgens, of 'er Deugd zonder Godsdienst gevonden wordt, en of men zonder Godsdienst op de Zedekunde ſtaat kan maaken. Het ontkennende hiervan wordt met de behoorelyke onderſcheidingen geſtaafd; en geeft zulks hem grond, óm wyders aan te toonen, wat de hooger en meer kragtdaadige Invloed van Godsdienſtige Begrippen op Deugd en Zeden vermag. Dit wordt door de daadlyke Ondervinding onder vroege en laatere Volken geſtaafd. In dit gedeelte herneemt de Schryver de tegenſtelling van den *Christlyken Godsdienst*, niet als een *Staats-Godsdienst*, maar als voor alle Volken geſchikt, beſchouwd,

LYCURGUS, SOLON en de *Romeinen* worden hier naagegaan. Dan vraagt hy: „ Is het noodig, de voor„ beelden uit de dagen, die vervlogen zyn, te ver„ dubbelen, daar onze *treurige leeftyd* 'er ons de ge„ duchtſten van aanbiedt?" De woorden *treurige leeftyd* licht hy toe in eene Aantekening: „ In zo verre „ deeze dagen, in de groote beginzelen, bezwangerd „ zyn met de zaaden, daar vroeg of laat volſtrekt „ Menſchen-geluk en Menſchen-grootheid uit ontſpruiten moeten, ben ik verre van ze *treurige dagen* te „ noemen In tegendeel, GOD zy vuurig gedankt, dat „ wy de beginzelen van onzen tyd kennen; en Hy, de „ Almagtige, de Algoede, zal zorgen, dat ze niet we„ der verlooren raaken, dat ze eens waardig beleefd „ worden: maar ik noem den tyd, dien wy beleeven, „ treurig, om dat het verderf der menſchen, tot „ op dit oogenblik, in opſtand met de beginzelen „ ſtaat," enz.

Hier ſlaat de Schryver het oog op *Frankryk*, in den tyd der herhaalde Omwentelinge; dan hy toont, by die ſchildery, „ 'er verre af te zyn van aan de gedrochtlyke Saamenzwering te gelooven, die ons eene *Hiſtoire du Jacobinisme* of het ſtukje van ROBERTSON [dit „ moet ongetwyfeld ROBISON weezen] poogt diets te „ maaken: in tegendeel, ik ben zeer overtuigd, dat „ zulk eene algemeene Saamenzwering over *Europa* onmogelyk is, en zich vóór het gezond verſtand zelfs „ niet denken laat (*)." Sterk is de ſchildery van *Frankryks* toeſtand, in de Tydperken vóór BONAPARTES Conſulſchap. Met dezelfde zwarte verwen bykans ſchildert hy ons *Vaderland*. Wy voor ons hebben die droeve ondervindingen niet gehad, waarop REITH zich beroept. Min algemeen dan hy veronderſtelt, hoopen en denken wy, zal het Zedebederf weezen; groot en betreurenswaardig genoeg, evenwel.

Overeenkomſtig met 's Schryvers toezegging, handelt hy vervolgens nader en breeder over den *Christelyken* Godsdienſt en deszelfs eigenaartigen Invloed; hoe ten tyde van CONSTANTYN, en daarnaa, verbaſterd; hoe door de Hervorming wel eenigzins, maar niet geheel, her-

(*) Zie over deeze Schriften onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 64; en voor 1801, bl. 407.

herſteld, en nog veelal een Staats-Godsdienst gebleeven, ook in ons *Nederland*. Wat en hoe het waare *Christendom* werkt, in 't breede ontvouwd hebbende, maakt de Schryver eene ſpraakwending tot de zogenaamde Wysgeeren, die te breed is voor onze overneeming; dan de ſpraakwending in 't slot deezer Afdeelinge moeten wy plaatzen: „ Heilige Godsdienst van JESUS! „ blyf gy de steun van dit kommervolle leeven voor „ alle Deugdzaamen en Goeden; hunne beſcherming te„ gen Boosheid en Geweld! Onder uwe verkwikkende „ ſchaduw verbergt zich de Wyze, en hy ziet bewoo„ gen, maar met zielrust, de verwoestingen der Drif„ ten, die om hem heen gieren. Door u voorgelicht, „ ziet hy, onder alle de ellende, verwarring, en het „ onmenschlyk bloedvergieten, daar de aarde onder „ wegkrimpt, het oogenblik aannaderen, waarin de Na„ tien, door geen *Geweld* meer bewoogen, door geen „ *Bygeloof* meer *misleid*, door geen *Ongeloof* meer „ *bedrooogen*, uwe waarde kennen en tot uwen weldaa„ digen invloed de toevlugt zullen neemen. Dan zult „ gy, in uwe eenvoudigheid begreepen, en in uwe „ zuiverheid betracht, de waare Gelykheid, de veilige „ Vryheid en de ongeveinsde Broederſchap aan de aar„ de ſchenken, en de Volkeren door dezelve tot het ge„ luk doen naderen. Dan zal het Menschdom, één„ God en Zaligmaaker erkennende, en naar de Gebo„ den van het eigen Euangelie wandelende, zich waar„ lyk als Broeders, als Kinderen van één Huisgezin „ beſchouwen, en oorlog en dwinglandy zullen 'er niet „ meer gevonden worden!"

Kort is de laatſte Afdeeling, over de Godsdienstige Praktyken, waaronder hy, in één woord, de Uitoefening van den Openbaaren Godsdienst verſtaat, over welks nut en noodzaaklykheid hy iets zegt, en alles beſluit met eene Dorpgeſchiedenis, die ons voorkomt een te gwak slot te maaken aan een anderzins zo meesterlyk geſchreeven Stuk.

Droeg FEITH den Gouden Eerprys weg, het was niet zonder moeite. Hy hadt een ſterken Mededinger. Blykens de Voorreden, hadden de Beoordeelaars moeite om te beſlisſen, wien van beiden zy den Gouden Eerpenning zouden toewyzen: want behalven de klaarheid en bondigheid, welke de eene en andere Verhandeling kenmerkt, hadt elke derzelven, hunne agtens, zulke onderſcheidene

verdienſten, als, tegen elkander opgewoogen, der ſchaal des oordeels eenigermaate in evenwigt hielden; hoewel dezelve, daar zy eindelyk beſliſſen moesten, een gering overwigt bekwam aan de zyde des eerſten. Antwoords. — Op de verzogte uitnoodiging der naamsontdekkinge, openbaarde zich als Schryver de *Leeuwaardenſche* Doopsgezinde Leeraar JAN BROUWER, die by TEYLER's Genootſchap ééns den Zilveren, en tweemaalen den Gouden Eerpenning hadt weggedraagen, en dus zo naby voor de derde keer dien eerpalm verkreeg.

De Leeraar BROUWER hangt, ter Inleidinge, een gansch ongunſtig Tafereel op van de Ongodsdienſtigheid in het einde der Achttiende Eeuwe; telt onder de Beſtryders daarvan NECKER, en noemt dien zyn Voorganger. Naa aangemerkt te hebben, hoe onvoeglyk het zou weezen, iets van den *Seßch-yver* in dit Geſchrift te mengen, geeft hy de Hoofd-waarheden op, die den Hoofd-inhoud van de IV eerſte Geboden der *Sinaitiſche* Wetgeeving uitmaaken, met de daaraan toegevoegde ontdekking van der *Chriſtenen* Leer eens Toekomenden Staats en eindelyken Oordeels.

In drie Hoofd-afdeelingen is deeze Verhandeling onderſcheiden. In de eerſte ſpoort hy de oorzaaken en den voortgang op van het Zedenbederf en de verbastering by een Volk, dat zonder Godsdienst leeft, en hierdoor zyn Maatſchappelyk geluk of Gemeenebest geheel verwoest. — Dit deel der Verhandelinge is zeer uitgewerkt, en beſchouwt het ſtuk uit alle oogpunten en ſtanden.

Het tweede Hoofddeel ſtrekt ten betooge van het Ongenoegzaame der Menschlyke Voorzorgen en Hulpmiddelen ter inſtandhouding van de Deugd en Goede Zeden in een Gemeenebest, en het noodzaaklyke van eenen daartoe medewerkenden Invloed van Godsdienſtige Begrippen en Practyken. — De Verhandelaar merkt op, dat, om het groot oogmerk der Maatſchappelyke Vereeniging te treffen, elk Volk zich *twee* vereischten moet voorſtellen: (I) De zorg ter bevordering en beſtiering van het Gemeenebest en Staatsbelangen, en te gelyk ter behartiging van het geluk der byzondere Leden van de Maatſchappye; in zo verre dat, eigenlyk aan hun zelven aanbevolen en toevertrouwd, als een deel, nogthans, der welvaart van het geheel, door wysheid van Wet en Overheden kan vermeerderd worden. (II) De wee-

weering; zo veel mogelyk, van allen kwaad, dat inbreuk maaken zou op 's Volks geluk en de rust der Zamenleeving; gevolglyk de bewaaring zo der gemeene als byzondere eigendommen, en het toezicht, dat een iegelyk, en ook het Vaderland, gehandhaafd worde by zyne rechten. —— Dan, eer hy overgaat om dit ſtuk uit die twee oogpunten te beſpiegelen, en te onderzoeken, of de Wetgeeving, zonder medehulp van den Godsdienst, dit *dubbel* doel bereiken kan, onderzoekt hy, of eenig Volk op Aarde, buiten den hoogeren invloed eener gebiedende magt des Hemels, zich die opoffering zyner Vryheid, die gehoorzaamheid aan de Burgerlyke Wet en Overheid zou laaten welgevallen, die als de grondſlagen van elke Maatſchappelyke verbintenis beſchouwd moeten worden; en dus, of eenige, althans eene vryere Staatsgeſteltenis, die tevens orde wil, vastheid hebben, en het regt handhaaven kan, onder Stervelingen, wien geenerlei eerbied voor God hunne pligten voorſchryft. —— Voorts toont de Schryver, hoe noch Wetten, noch Beſchaaving, noch Opvoeding, noch Kunſten en Weetenſchappen, zonder Godsdienst, dit doel kunnen bereiken. Zeer breedſpraakig is de Verhandelaar in dit ſtuk: „ eenige be„ denkingen," ſchryft hy, zelve die breedſpraakigheid gevoelende, „ liepen verder uit, dan ten ſtriktſten „ vereiſcht werd om de nuttigheid en noodzaaklykheid „ der Godsdienſtige Praktyken te doen opmerken:" dan hy hadt zich tevens voorgeſteld, aan te toonen, „ dat „ de overige Kunſten en Weetenſchappen met den „ Godsdienst in het naauwst verband ſtaan, en, gelyk „ zy, zonder *deezen*, of niets tot de Volksverlichting „ en Zedelykheid vermogen toe te brengen, of daar„ aan nadeelig worden, dat zy ook haaren invloed ten „ goede aan deezelfs medewerking bovenal verſchuldigd zyn."

Met het derde Hoofddeel treedt de Verhandelaar tot de Leer der Ondervinding, onder vroegere en laatere Volkeren, wegens de noodzaaklykheid van den Godsdienst. — *Heidenen*, *Joden* en *Chriſtenen* treeden hier ten voorſchyn; het beſtek der Eeuwen wordt doorgehoopen; en alles ſtemt te gader overeen, om te betoogen, dat *de Vreeze des Heeren het Beginzel der Wysheid is*; — de Spreuk, waarmede BROUWER zyne Verhandeling tekende.

Ons beſtek duldde niet, meer dan deeze hoofdtrekken op te geeven uit dit wydluftig Stuk, waarin Menschkunde en ſchrander Oordeel zich aan Geleerdheid huwt. Geene bladzyde bykans, of dezelve draagt blyk by blyk van Beleezenheid en daaruit voortvloeijende Aanhaalingen; de Verhandeling is 'er, als 't ware, mede overlaaden; dan, met dit alles, voor Leezers, op uitvoeriger onderzoek geſteld, van nut niet ontbloot. Hoe ſterkſpreekend is het gevoel in FEITH'S Verhandeling, hoe medeſleepend zyn Styl! dan ook hoe beredeneerd, hoe uitgewerkt de voordragt van BROUWER!

Van twee andere Verhandelingen in dit Boekdeel zullen wy by eene volgende gelegenheid ſpreeken. — Onder andere Drukfeilen vonden wy op bl. 359 RARII voor RAVII, en *Stigt* voor HIGT.

Onderzoek na de oogmerken, waar mede, en de wys, hoe de Lydens-geſchiedenis van den Heiland, door elken Christen, moet overwoogen worden, Iets ter voorbereiding myner Medechristenen voor de viering der Lydens-weeken. Door J. L. WOLTERBEEK, *Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam, by* J. A. Swalm, 1802. *In gr.* 8vo. 71 *bl.*

Met welke oogmerken moet elk Christen de Lydensgeſchiedenis van den Goddelyken Verloſſer overweegen, en, op hoedanige wys, moet die geſchiedenis door hem overwogen worden, zal hy die oogmerken kunnen bereiken? Dit is het belangryk onderwerp van dit Geſchrift, waarmede de Eerw. WOLTERBEEK iets heeft willen bydraagen, tot de godvruchtige vieringe der Lydensweeken.

Eerst wordt onderzoek gedaan naar de oogmerken van God, door het laaten te boek ſtellen der Lydensgeſchiedenis. De Euangelisten hadden, zoo hy meent, daarmede, in 't algemeen, ten oogmerke, *geloof in Jeſus, als den Zoon van God, en, langs dien weg, waare geluk te bevorderen*; en meer byzonder, Hem, die leed, te leeren kennen, 1) als den genen, die dat alles leed tot verzoeninge der zonden, en wel als den waaren, van God aan de Vaderen beloofden, Meſſias; 2) als den

den eeniggeboorenen Zoon van God; 3) als den belangeloosten, den edelſten Vriend van zondaaren; 4) als het beſte voorbeeld van navolging onder het lyden, waarmede de Christenen hadden te worſtelen. Dit tracht de Leeraar te bewyzen, zoo uit de doorgaande handelwyze van de eerſte Afgezanten van Jeſus, als uit de Lydensgeſchiedenis zelve, zoo als die door de Euangelisten is te boek gefteld. En dit alles oordeelt hy ook het doel van God geweest te zyn, omdat de Euangelieſchryvers door eene byzondere Goddelyke verordening geſchreven hebben, en, by alles, wat zy ſpraken en ſchreven, het geen op de zaak van het Euangelie betrekking had, door den Geest van God, op eene byzondere wys, beſtierd geweest zyn.

Op dezen grond worden dan in de tweede plaats, ook de oogmerken opgegeeven, die elk Christen, door de overweeging der Lydensgeſchiedenis, moet zoeken te bereiken. *Hy moet Hem, die leed, zoeken te leeren kennen, als den genen, die dat alles, tot verzoening van zyne zonden, in het byzonder, leed, als* Gods eeniggeboorenen Zoon, als zynen besten Vriend, die alles uit de edelſte, uit de belangeloosſte liefde tot hem onderging, en als het beſte voorbeeld, welk hy zich, onder lyden, ter navolging behoort voor te ſtellen. Dit alles wordt, in den gewoonen leertrant, over de borgtochtelykheid van 's Heilands lyden, met gemoedelyken ernst, uitgebreid, en de wyze aangetoond, op welke men zich, ten dien einde, by de overweeging der Lydensgeſchiedenis, hebbe te gedraagen. Wy moeten, (om nog iets te zeggen van de wyze, waarop wy, volgends de aanwyzing van den Schryver, Jeſus moeten trachten te leeren kennen, als die alles leed, tot verzoening der zonden, en wel tot verzoening onzer zonden;) wy moeten, zegt hy, alle trekken in deze geſchiedenis, welke de onſchuld van den Heiland bewyzen, en zyne volkomene reinheid in het helderst daglicht plaat en, met de grootſte naauwkeurigheid opzamelen, en dan by deze zyne onſchuld, met alle aandacht, ſtilſtaan, op dezelve, met allen mogelyken ernst, nadenken, ten einde zyne vlekkenloosheid diep te gevoelen, en dit reine beeld van den Heiland, op het levendigst in onzen geest tegenwoordig te hebben; dan moeten wy, tegen over dezelve, al dat onuitſprekelyk zwaar lyden ſtellen, het welk Hem wierd aangedaan,

en

en ons daaruit laaten overtuigen van 't geen het Euangelie ons leert, aangaande het oogmerk van zyn lyden, tot verzoening der zonden; en, om hiervan een regt gevoel te hebben, moeten wy ook nadenken over onze zonden, en den Verlosser aanmerken, als onmisbaar voor ons, enz.

Die het met den Schryver eens zyn, omtrent de hoofdzaak des Christendoms, en zich aan zoodanige leiding van gedachten, aangaande al het geen men meent daarmede in verband te staan, gewend hebben, kunnen dit boekjen, in de Lydensweeken, tot stichting gebruiken. De schryfstyl is ons een weinig langdraadig toegeschenen, en het geheele stuk te vol van herhaalingen.

Beknopte Handleiding voor Leeraars van den Kristlyken Godsdienst, om verstandig en nuttig te prediken, over de Lydensgeschiedenis van JEZUS CHRISTUS; *enz. enz. Gevolgd naar het Hoogduitsch van* L. CHR. GOTTL. SCHMID. *Te Rotterdam, by* C. van den Dries en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. *Met het Voorwerk*, 200 *bl.*

Deze beknopte Handleiding is, in eenen van 't voorgaande stukjen geheel verschillenden geest, geschreven. Men ontvangt dezelve uit de hand van eenen Rotterdamschen Kerkleeraar, wiens naam zich uit de onderstaande letters W. G. V. D. M. niet moeielyk laat spellen. Eigen ondervinding van verscheidene jaaren had hem het overgroot nut doen kennen, het welk door Leeraars van het Christendom, in onderscheidene Kerkgenootschappen, kan getrokken worden uit een Werk van den Lutherschen Predikant L. C. A. SCHMID, en betiteld: *Der Prediger in der Passionszeit, oder auswahl guter und zweckmäsiger Passionspredigten, nebst vorausgeschickten kurzen erinnerungen*, Leipz. 1794. De Vertaaling van het geheele boek, by de 600 bladz. groot, vond hy te minder gerasden, omdat hetzelve een aantal Leerredenen bevat, waarvan eenigen, by voorbeeld die van PAULI, reeds in onze taal worden gelezen. Hy besloot daarom, het weezenlyke daarvan, met weglaating der Leerredenen, (alleen twee derzelven uitgezonderd) en van alles, wat hetzelve, onnoodigerwyze, vergrootte, in een beknopt boekdeeltjen gaarn te

vat-

vatten, en zynen Ambtsbroederen, in het Hollandsch vertaald, aan te bieden. Men vindt hier dan, *vooreerst*, na eenige algemeene voorafgaande Aanmerkingen over de geheele Geschiedenis van JESUS Lyden, in het algemeen, en over de verschillende wyzen, waarop een Leeraar die behandelen kan, dezelve, in vyf-en-twintig Afdeelingen, kortelyk geschetst. Deze Afdeelingen behelzen, eensdeels, zoodanige aanmerkingen, over het gedeelte van JESUS Lydensgeschiedenis, in dezelve vervat, die ten doel hebben, om het geheel gemaklyker te doen overzien, en hetzelve, zoowel als deszelfs enkele daadzaaken, uit een juist en waar oogpunt te doen beschouwen, gelegenheid te geeven, om 'er een gezond oordeel over te vellen, en, door hier en daar verspreide wenken, eene alzins doelmaatige toepassing daarvan te bevorderen. Op deze aanmerkingen volgen, verder korte characterschetsen der handelende persoonen, of liever eenige wenken, waarvan zich de Leeraar bedienen kan, om die characters nader te leeren kennen en te ontleeden. Ook deze korte characterschetsen hebben ten doel, om den loop der geschiedenis des te juister en naauwkeuriger te doen kennen, en, in het byzonder, de zedenkundige behandeling derzelve gemaklyker te maaken, die, zonder deze zielkundige wenken, bezwaarlyk nuttig en treffend kan uitvallen. Eindelyk worden dezelven telkens besloten met de opgave van verschillende stellingen, waarheden, zedenlessen enz., die oogenschynelyk, in dat gedeelte der geschiedenis, waarvan de Afdeeling handelt, liggen opgesloten, of die 'er regelregt en ongedrongen uit volgen. Dezen bevatten zoo veele wenken in zich, omtrent het geen men over elk gedeelte der Lydensgeschiedenis zou kunnen zeggen, het zy men dat doe by wyze van Toepassing, uit het verhaal afgeleid, het zy men daaruit voorstellen en *Themas* neeme tot byzondere Redevoeringen. —— *Ten tweeden* treft men, in dit Werkjen, twee Kerkelyke Redevoeringen aan, over de beste en nuttigste wyze, waarop men JESUS Lydensgeschiedenis, ter vermeerdering van Christelyke wysheid, geloof, deugd, troost en gelukzaligheid, heeft te beschouwen. De eerste is van den, ook by ons, door anderen zyner Schriften, met roem bekenden REINHARDT; de tweede van den Hoogduitschen Schryver zelven. — *Eindelyk* heeft de Nederlandsche Uitgeever 'er nog een lystjen van Werken by-

bygevoegd, over de Lydensgeſchiedenis geſchreven, bysonder dienſtig, zoo hy meent, voor Leeraars, en geſchikt, om hun het werk te verligten, zynde van verſchillenden aart, als uitleg-, character- en zeden-kundig, in den vorm van Verhandelingen, korte Vertoogen, Leerredenen enz., en wel ontleend van hun die verſchillende denkbeelden in het godsdienſtige volgen, dewyl dit Werkjen voor Leeraars van onderſcheiden Kerkgenootſchappen vervaardigd en verrolkt is. Hier en daar is 'er, met een kort woord, by aangeteekend, op wat trant de Schryver denkt, of zyne denkbeelden voordraagt, opdat elk kiezen kunne, wat hem het beste dunkt.

Onze aandacht valt, om eene proeve van de wyze van behandeling te geeven, op de drie-en-twintigſte Afdeeling. Eerst worden de geſchiedkundige omſtandigheden, in welken JESUS ſtierf, gerangſchikt, daarna de uitneemende grootheid van het gedrag van JESUS, by zynen dood, inzonderheid met opzicht tot zyne laatſte uitroepingen, aangeweezen, en dan nog iets gezegd over het gedrag der omſtanders, by deze uitroepingen. Hierop volgt eene characterſchets van den ſtervenden JESUS; en eindelyk eene opgave van onderſcheidene voorſtellen, die men, over deze ſtoffe predikende, zou kunnen behandelen. — Getrouwe aankleevers der Augsburgſche Geloofsbelydenis en der Leere van het Hervormde Kerkgenootſchap zullen 'er denkelyk te veel in misſen, van 't geen zy zich, by de beſchouwing van 's Heilands lyden en dood, als daarmede, volgends het onderricht van JESUS en diens Apostelen, voornaamlyk beöogd, voorſtellen. Waarom heeft de Vertaaler, indien hy ook zynen Ambtsbroederen, onder dezen en genen, heeft willen nuttig weezen, daarvan zoo weinig, of wel niets, met vereischte duidelykheid, gemeld? Deze zullen meer behaagen hebben in de bygevoegde Leerrede van den uitmuntenden REINHARDT, waarin deze drie ſtukken, als dienende tot eene behoorlyke overdenking van JESUS lyden en dood, op die zelfde voortreffelyke wyze, die alle 's Mans uitgegeevene Leerredenen kenmerkt, behandeld worden: *Voorcerst*, onze overdenkingen van JESUS lyden moeten op waarheid gegrond zyn. Stiptelyk moeten wy ons aan de H. Schrift houden, en de onderrichtingen, die 'er de H. Schrift van geeft, onpartydig beöordeelen. *Ten tweeden*, wy moeten ze ook volledig poogen te maaken, door acht te geeven op de oog-

wögmerken, omſtandigheden en gevolgen van JESUS dood. *Ten derden*, wy moeten ze ook pogen vruchtbaar te maaken, door van iedere onderrichting, van elke vermaaning en opwekking, en van iedere vertroosting, welke ons hier aangeboden wordt, de toepaſſing op onszelven te maaken. — De andere Leerrede van den Eerw. SCHMID heeft ook haare waarde. — Mogelyk waare de vertaaling van nog eenige andere uitgezochte Leerredenen, uit dezen Bundel, wel te verkiezen geweest boven de thands geleverde Schetſen. Sommigen althans zyn ons zeer mager toegeſcheenen.

Proeve van Voorſtellen voor arme en minkundige Christenen, door GERHARDUS MASMAN, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In* 8 *vo. 94 bl.*

Zestal Kinderpreeken. Over MARCUS X: 13—16. LUCAS II: 51, 52. MATTHEUS XXVIII: 19. 2 TIMOTHEUS III: 15. TITUS II: 11, 12. *en* 1 JOANNES II: 28. *Door Denzelfden. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1801. *In* 12*mo.* 266 *bl.*

Het is maar al te waar, en het is treurig, dat een groot aantal ſchamele menſchen in het ſtuk van den Godsdienſt volſtrekt onkundig is, en dat duizende Christenen van denzelven in het geheel gene, of wel de ongerymdſte denkbeelden hebben, en hunne kinderen als het vee maar opgroeijen. Hoeveel troost en moed en lust zou niet de Godsdienst in hunne harten kunnen ſtorten! hoezeer luiheid en ondeugd tegenwerken! Deze menſchen tot goede Christenen te vormen, welk ene weldaad ware dat niet voor de Maatſchappy! — Van waar komt dit toch? Zulke menſchen hadden immers vaak Herders, die hen opzochten, zich gaarne tot hen nederlieten, en hunne kinderen wilden onderrichten? — Veel was hierover te zeggen; doch dit veroorloven wy ons niet. Wenschlyk ware het, dat ieder Godsdienſtleeraar deze ellende van zyne Armen naar waarheid kende en gevoelde, en, al kon hy dan niet alles doen, ten minſten iets beproefde, en dezelve zo veel verhielp als hy kon; wenschlyk ware het, dat niemand zodanige weldadige pogingen tegenwerkte; dat velen zich opgewekt gevoelden,

den, om daaraan met zodanige Leeraars te arbeiden; dat niemand, intusschen, dit ondernam, dan die daartoe de nodige geschiktheid, eenvoudigheid, kunde en liefde bezat; en dat zodanige Armen zelven niet liever verkozen het armhartig onderricht van een of anderen godgeleerden beuzelaar, wiens winderige en onverstaanbare zogenoemde oefeningen en catechisatiën juist geschikt zyn om ieder nog overgebleven vonkje van godsdienstig gevoel te verdoven, en wiens twistredenen niets anders nalaten dan warme hoofden en ykoude harten! — Indedaad, het smart ons, dat wy, over het godsdienstig onderwys van sommigen uit de door ons bedoelde klasse, dit harde vonnis moeten vellen.

Het *Nederlandsch Zendelings-genootschap* had onder anderen ten gevolge, dat vele Leeraaren en andere waardige mannen, op sommige plaatsen, enen nieuwen lust gevoelden, om toch, zo veel in hun vermogen is, de onkunde in het Christendom by hunne eigene geloofsgenoten te verhelpen, en zich thands verledigen, om de arme menschen, vooral dezulken, die, door de uiterste armoede en het gebrek aan de nodige kleding, de openbare Godsdienstoefeningen niet durven bywonen, op te zoeken, en, op daartoe bestemde tyden en plaatsen, op ene eenvoudige wyze te onderrichten; en wie is 'er, die zulk éne edele bedoeling en belangloze poging niet van harte zegent! — De Wel Eerw. MASMAN was daarmede, reeds vóór de oprichting van het genoemd Genootschap, (waarvan hy mede-oprichter en een yvrig voorstander is) begonnen; en geeft thands ene proeve van zodanige Voorstellen in 't licht, of verstandige en godvruchtige Christenen dezelve doelmatig mogten oordelen, en, gelyk men andere eenvoudige en nuttige boekjes doet, dezelve ook elders aan zodanige Armen ten geschenke wilden uitdelen. Deze Voorstellen of Leerredenen zyn 5 in getal. De eerste handelt over LUC. XIX: 10; de twede over MATT. XI: 5 *'t laatste lid.* De drie overigen hebben meer een aaneengeschakeld en geregeld onderwys in de geloofsleer der Hervormden ten doel, en worden in dezelve de 13 eerste Vragen van het *Kort-begrip* behandeld; terwyl het nu van het Publiek zal afhangen, den Leeraar tot het uitgeven der volgenden aan te moedigen.

Het is indedaad eens ieders zaak niet, voor zulke diep onkundige, en daarenboven dikwils nog sterk bevoor-

vooroordeelde menschen te prediken. Voor enen Leeraar, gewoon om voor een gansch ander gehoor te spreken, is dit nog moeilyker. Ds. MASMAN is daarin, naar ons oordeel, toch vry wel geslaagd; terwyl wy gemaklyk voelen, hetgeen de Leeraar zegt in het Voorbericht: dat hy zich in het uitspreken van zodanige voorstellen korter en eenvoudiger uitdrukken kan, dan wanneer hy dezelve op het papier stellen moet. Offschoon deze Voorstellen, *naar Kerkenorde* zyn uitgegeven, en dus in 't byzonder voor Christenen van 's mans Kerkgenootschap bestemd, welks geloofsleer ook overal in dezelve doorstraalt, waarom zy voor anderen misschien minder bruikbaar zyn, zo hebben zy toch niets van dien bitteren geest van twist, die alles goeds, in sommige anders ook nog al eenvoudige Volksgeschriften, bederft; maar kenmerken overal den Christenleeraar, die uit overtuiging predikt, en anderen inscherpt, hetgeen hy voor hoogst gewichtig houdt. 's Mans bedoeling is edel, en zyn toon ongemeen hartlyk: *Wie zoude*, zegt hy in het begin van het eerste Voorstel, *met zulke arme menschen nu geen medelyden hebben? Arm te wezen, eenige weinige jaaren op deeze aarde te leeven, en dat in zulk eene armoede en gebrek, en dan nog de genaademiddelen te missen! och dat doet my aan, dat kon ik niet langer zien; en daarom heb ik geleegenheid gezocht en ook gevonden, om u het woord Gods voor te stellen, op een plaats, waar gy, om uwe armoede en slegte kleederen, niet van daan behoeft te blyven; en daar zal u nu, alle zondagen op dit uur, onderwys in Gods woord en in den weg van zaligheid gegeeven worden, door my en eenen Broeder, die daartoe ook hart en lust heeft, zoo wel als ik. Is dat nu niet eene groote liefde van ons, jaa van God, tot u? Is dat nu niet een groot voorrecht voor u? en wilt gy daar nu niet wel een trouw gebruik van maaken?* enz.

Wat nu de *Kinderpreeken* betreft: ook deze zyn kerklyk goedgekeurd, en alzo wel byzonder voor kinderen, die tot dat zelfde Kerkgenootschap behoren, geschikt. Hier heeft de Leeraar ook wederom een gansch ander gehoor: kinderen van allerlei stand en opvoeding, en van verschillenden ouderdom. Wy gaven, enigen tyd geleden (*), reeds te kennen, dat wy het houden van goe-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1801, bl. 78.

goede Leerredenen voor kinderen ten hoogſten nuttig hielden; doch voelden, hoe moeijelyk het zy, in dezelve wel te ſlagen; en gaven toen aan den Leeraar ROGGE den welverdienden lof. De Predikant MASMAN ſlaagde daarin ook juist niet geheel ongelukkig. De twee eerſte Leerredenen van dit zestal zagen reeds voorheen het licht. I. *Jeſus als de beste Kinderyriend betoond aan kinderen, die tot Hem gebragt wierden.* II. *Jeſus als het beste Kind, het Voorbeeld voor alle kinderen.* De vier overigen hebben ten opſchrift: III. *De Leere des Doops tot onderwys en opwekking aan kinderen gepredikt.* IV. *De kennis van de Heilige Schrift den kinderen aangepreezen.* V. *De pligten van den Euangelie-Godsdienst aan kinderen voorgeſteld.* VI. *De kinderen opgewekt tot eene voortduurende gemeenſchap met den Heere Jeſus, uit aanmerking zyner naaderende toekomſte.*

Ziet hier het hoofdbeloop van de vyfde dezer Leerredenen. Na eene korte omſchryving van den text, worden de volgende Vragen hier beandwoord: 1) *Is het voor ons wel noodig, komt het 'er wel op aan, dat wy in een deugdzaam gedrag en de betragting van zeedelyke pligten leeven?* 2) *Welke zyn dan die pligten, welke wy moeten betrachten?* 3) *Op welke wyze moeten die pligten, volgens Gods woord, worden waargenomen?* 4) *Welke zyn voor ons, voor Christen kinderen, de redenen, die ons daartoe verpligten, en daar op aandringen?* 5) *En hoe worden wy in ſtaat geſteld, om in de rechte betragting deezer pligten te leeven?* Op de laatſte Vraag zegt de Leeraar: „Ik weet die vraag niet beter te beandwoorden, dan uit myn text, *de zaligmaakende genaade, die verſcheenen is allen menſchen, onderwyst ons dat.*" Ons beſtek gedoogt niet, hem in de verdere ontwikkeling te volgen; echter willen wy het flot afſchryven, opdat onze Lezer beoordele, in hoe verre hier de juiste toon voor kinderen getroffen zy. „Ziet eens, myne geliefde kinderen, zo gy my hu wel verſtaan hebt, hoe aangenaam en opwekkend dit voor u is; gy zoudt anders wel eens kunnen afgeſchrikt worden, als gy vernoemt, dat deeze pligten van u afgevorderd worden, die u mooglyk zwaar en moeilyk toeſchynen, en daar het hart van jonge menſchen zoo dikwyls tegen opkomt; maar als de genaade Gods u dezelve dus onderwyst, dan zyn zy immers niet zwaar, niet lastig, maar ligt en aangenaam. Gy moet nu niet

ongemoedigd denken, wy zyn onbekwaam om dit alles te betrachten, wy hebben daar geen vermogen toe, want als God het u zelf wil leeren, dan wil Hy 'er u ook bekwaam toe maaken. — Gy behoeft ook niet te denken, dat zal God aan ons niet willen doen; wy zyn toch kinderen, wy zyn dat niet waardig, wy mogen dat niet verwagten, dat wy in onze jaaren dat eait leeren zullen: voor die gedachte zoudt gy gelyk hebben, als God eenige waardigheid in u moest vooronderstellen; maar neen! dat is zoo niet! het is genaade, dat is onverdiende goedheid aan onwaardigen, waardoor Hy u daartoe dus wil onderwyzen, en 'er u alles toe geeven, wat gy noodig hebt; en daarom, hoe gering gy zyt, gy moogt toch ook die genaade begeeren, en vrymoedig van Hem verwagten; ja myne Waarde, hoe meer gy uwe onbekwaamheid, uwe onwaardigheid, uwe nietigheid, onvermogen en verdorvenheid moogt zien, hoe dies te vuuriger, hoopt dies te sterker, dat God om Jesus wil die genaade aan u besteede en u daardoor onderwyze en bewerke, om zoo te zyn en te leeven, als Hy zelf in zyn woord u voorschryft. En waarlyk daartoe hebt gy alle vrymoedigheid, want gy zyt van die genaade niet uitgesloten, wie wy zyn, ouden, jongen, *deeze zaligmaakende genaade is verscheenen allen menschen*, voor ieder een te verkrygen zonder onderscheid; staat dan u zelve ook niet buiten, maar zegt toch veel: „zoo doe hy ook aan my!" — Gelukkige kinderen, die in uwe teedere jaaren reeds voor dit onderwys vatbaar gemaakt, en door hetzelve reeds vroeg moogt leeren zoo te wandelen als u hier is voorgeschreeven. Andere kinderen mogen dan hun hart in de zonde en wereld ophaalen voor eenigen tyd, zy zullen, vroeg of laat, zich dat gewis beklaagen; maar gy niet, gy geniet in God en zynen dienst veel beetere genoegens, gy moogt, dus opwasfende in de vrees en dienst van God, gerust en veilig, ja in het beste vermaak, en in 't genot der uitneemendste zeegeningen leeven, en zelfs by en na uwen dood eindeloos gelukkig zyn. — Een kind, wiens hart door deeze zaligmakende genaade veranderd is, neeme veel in mond en hart deeze taal over uit *Psalm* XIX. vs. 8 en 9 in rym: *Die kryg ik van myn pligt*, enz. — Het blykt uit deze proeve genoeg, welke ouders hunnen kinderen deze Leerredenen in handen zullen geven.

Geneeskundig Magazyn. 2de Stuk. Te Delft, by M. Roelofswaert, 1801. *In gr.* 8vo. 226 *bl.*

Deeze leezenswaardige verzameling van Geneeskundige ſtukken begint met de beſchryving eener zonderlinge wanſchaapene Vrucht, beſtaande uit twee zodanig ineengewaſſen kinderen, dat de beide hoofden geheel in elkanderen, op eene wonderlyke wyze, met twee achterhoofden verſmolten waren, terwyl ook in het inwendig maakzel verſcheidene zonderlinge afwykingen van den natuurlyken ſtaat der deelen aanwezig waren. De Schryver van dit ſtuk is de Heer M. J. MACQUELYN, Stads Doctor te Delft, die niet alleen eene naauwkeurige beſchryving van dit wanſchepzel heeft medegedeeld, maar dezelve insgelyks met zeer naauwkeurige afbeeldingen heeft opgehelderd.

Hierop volgt een Brief van eenige Genees- en Heelmeesters aan den Agent der Nationale Opvoeding, tot aanpryzing der Vaccinatie.

Het volgend ſtukje bevat eenige aanmerkingen van den Heer C. G. ONTYD, Med. Doctor in 's Hage, over het *Perkinismus*, of het wryven der huid met zekere Naalden, de eene van welke geel koper en de andere van yzer is, uitgevonden door eenen PERKINS, die ieder paar zyner naalden verkoopt voor vyf Guineas, en aan dezelve eene geheime kragt toeſchryft, tegen alle zoorten van rheumatieke en jichtige pynen, gelyk ook tegen kneuzingen, verbrandingen, ontſteckingen der huid en oogen, en verder tegen alle zoorten van ongemakken, die met pyn verzeld gaan, alsmede tegen alle hiermede overeenſtemmende ziekten by de Paarden. De van verſchillende kanten ingekomene berichten, aangaande de waare verdienſte deezer nieuwigheid, loopen geweldig uit elkander, en de Schryver durft dienaangaande nog geen vast beſluit neemen.

De Heer H. VAN DEN BOSCH, Stads Med. Doct. te Wageningen, deelt voorts mede zyne waarneemingen over het afgangweerend vermogen der *Radix Lapeziana*, welker uitmuntende kragten hy niet alleen heeft bevestigd gezien, in den verſmeltenden loop der longgezuchtigen, die, ſchoon doodelyk in zynen aard, door dit middel nog lang in toom kan gehouden wor-

den,

ten; maar hy deelt ook twee gevallen mede, van gelukkig geneezend *Diarrhoea habituales*, welke door geene gewoone geneesmiddelen, hoe kragtig ook, te bedwingen waren.

Verdienstelyk is ook de waarneeming van D. J. SCHUURING, Lector in de Vroedkunde in 's Hage, over het vermogen der Natuur, in het afscheiden van een vervuurd Been.

Hierop volgt een vry uitgebreid en naauwkeurig bericht, aangaande de Ziekten te Dordrecht, in de Jaaren 1794 en 1795, waargenomen, door den Geneesheer, J. BODEL. Dit stukje, in den smaak van SYDENHAM en HUXHAM geschreeven, is zeer loezenswaardig, en verstrekt tot eene genoegzaame proeve van de oplettendheid en kunde des Schryvers.

Na hierop te hebben medegedeeld een Rapport van den *Commissaris* tot de zaaken der Geneeskundige *Staatsregeling*, omtrent het invoeren van Geboorte-, Trouw- en Sterflysten, uit een geneeskundig oogpunt beschouwd, gaan de Schryvers over tot de recensie van een aantal zo binnenlandsche als uitheemsche stukken, die betrekking hebben tot een of ander geneeskundig vak. Zeer gewigtig zyn, ten dien opzichte, de proeven van FERRIAR, over de geneezende kragten van het Roode Vingerhoedskruid, of *Digitalis purpurea*; van welke wy niet kunnen afzyn, een bekwaam bericht mede te deelen. De eigenschap van dit middel, om de snelheid van den polsslag te doen verminderen, gaf hem gelegenheid, om deszelfs gebruik te beproeven in verschillende ziekten, in welke eene ziekelyke prikkeling van het vaatgestel plaats heeft; gelyk het geval is der active bloedvloeijingen, vooral die der Longen. De gift, in welke dit middel veilig kon gegeeven worden, vond hy zeer ongelyk in de verschillende gestellen; zommige konden maar een half grein verdraagen, terwyl andere tot 8 à 9 greinen konden gebruiken. Best bevond zich de Schryver by de gedroogde bladen, welke hy doorgaans gaf tot een half grein teffens, in den beginne met even veel Opium, om de walging tegen te gaan. Dikwyls gaf hy een half grein, alle 4, 5 of 6 uuren; naar maate de omstandigheden der active bloedstortingen meer of min dringende waren; waardoor 't hem altoos gelukte, den polsslag te vertraagen, en doorgaans het kwaad te stuiten.

zonder daarin van andere *amara*, dat het veel Salpeter bevat, en door de verbinding van hetzelve, met deszelfs bitter en verwarmend gedeelte, een der voortreffelykſte geneesmiddelen oplevert, hetwelk ook in koortzige ongeſteldheden, by welke andere *amara* somtyds nadeel doen, met nut kan worden gebruikt. Hy zegt ondervonden te hebben, dat dit extract in catarrhale ziekten ook meest als een *ſpecificum* werkt."

Geſchiedenis van de Kristlyke Kerk in de Achttiende Eeuw. Door A. YPEY, *Lid van het Zeeuwſche Genootſchap, en gewoon Hoogleeraar in de Kerklyke Geſchiedenisſe, aan de Hoogeſchool te Harderwyk. IIIde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr.* 8vo. 480 *bl.*

(*Eerſte Berigt.*)

Met welverdienden lof mogten wy ſteeds van deezen voortgezetten Letterarbeid ſpreeken (*); en geeft het thans voor ons liggend Deel ſtoffe om dit Werk des Hoogleeraars te pryzen. De nieuwe betrekkingen, waarin hy door het aanvaarde Hoogleeraarſchap gekomen is, verſchoonen den vertraagden voortgang deezes arbeids, die geen vlugtig uur, maar een gezetten tyd vereischt.

Dit Derde Deel vangt aan met een algemeen berigt hoe na de *Deïsten* in *Frankryk* en de aangrenzende Landen, geduurende de Agttiende Eeuw. Behalven de oorzaaken, die ook elders werken om het *Deïsmus* te veroorzaaken en voort te planten, vinden wy hier uiteengezet die *Frankryk* meer byzonder eigen zyn. Daar te lande kon de verdrukking, den *Proteſtanten* aangedaan, niet nalaaten afgekeurd te worden by denkenden, doch die, geen *Christendom* dan dat huns Lands kennende, daarvan walgden. De *Deïsten* waren 'er de Predikers der Verdraagzaamheid. Hier vinden wy zeer menschkundig ontvouwd den ſnellen voortgang, dien het Ongeloof in *Frankryk* maakte by den aanvang der Omwen-

(*) Zie onze *Letteref.* voor 1798, bl. 359. Voor 1799, bl. 92 en 119. Voor 1800, bl. 193.

meldinge, en de hoogte, welke het beklom ten tyde des Schrikbewinds van ROBESPIERRE; eene hoogte, welke men hier met ſchroom door bewyſtukken bevestigd ziet, doch tevens de verbetering der tyden verneemt. Ten ſlot deezer Afdeelinge merkt de Geſchiedſchryver te recht op, het groot onderſcheid der *Deisten* aldaar, in het eerſte Tydperk deezer Eeuwe, loopende tot het Jaar 1762, waarin CALAS ter dood gebragt werd, en het tweede, dat het einde der Eeuwe bereikt.

Deeze inleidende Afdeeling word vervangen door die, welke ons de Geſchiedenis der *Grove Deisten* uit het eerſte Tydperk deezer Eeuwe in *Frankryk* doet kennen. Onder deezen heeft VOLTAIRE den voorgang; en leert onze Geſchiedſchryver dien Man kennen, zo in 't geen hem tot eere, als in wat hem tot ſchande ſtrekke. Hem volgen DES LANDES, DE LA SERRE, DE BUFFON, GESNARD, HELVETIUS en de Marquis D'ARGENS, veele van wiens Werkjes, in 't *Nederduitsch* vertaald, niet weinig toebragten om in ons Vaderland het *Deismus* te verſpreiden. De min bekende *Deist* BOULANGER ſluit deezen ſtoet.

De trein der minst buitenſpoorige *Deisten*, in gemelde tydvak, word geopend door Juffrouw HUBERT, gevolgd door TOUSSAINT, DE PRADES en ROUSSEAU. Te treffend, te ſchoon, te billyk vinden wy de vergelyking tuſſchen VOLTAIRE en ROUSSEAU, om aan een gedeelte van dezelve geene plaats in te ruimen. „VOLTAIRE voorzeker was het niet te doen, om zyne tydgenooten, met het geen hy voor waarheid hieldt, bekend te maaken; maar om 't geen deezen voor waarheid hielden, hun, al lachende, te ontvreemden, en zich daar over te vervrolyken. Het was zyn doel niet, zyne medemenſchen waarlyk beter te maaken, en hun een hooger trap van deugd te doen beklimmen; maar om hunne harten te verpesten, en hen tot het bedryf van daaden te doen komen, die hy zelf, alleen zynde, ongetwyfeld heeft moeten verfoeijen. Hy ſprak veel van de deugd, maar wilde ondertuſſchen toch liever deugdzaam ſchynen dan zyn. Met het masker der deugd omhangen, bezorg hy heden de deugd op de verhevenſte toonen; en morgen in zyne waare gedaante te voorſchyn treedende, ſchilderde hy de ondeugd af met de verleidendſte verwen. Heden gaf hy met de vuurigſte geestdrift

hoog op van den Godsdienst, en morgen weder schoot hy de diepgaandste pylen van spotterny af op dit eerbiedwekkend voorwerp, of ondermynde met alle mogelyke werktuigen van twyfelaary deszelfs grondvesten. — Een geheel ander man was ROUSSEAU. Willen wy zyne oogmerken alleen beoordeelen uit zyne Schriften, dan is hy eerwaardig, en verdient hy wel medelyden, maar geene veragting. ROUSSEAU was zich zelven steeds gelyk; altyd de goedhartige, de voor wysheid, voor deugd, voor Godsdienst, voor opvoeding, ingenomen menschenvriend; die zyne overtuiging meestal, zo het schynt, raadpleegde, en anderen overreden wilde van 't geen hy zelf ombelsde. Hy hadt een afkeer van de kunstgreepen, die anders de ongeloovigen gebruiken, om kortzichtigen in hun belang te trekken. Zyne dwaalingen groeiden op den vrugtbaaren wortel van misverstand, van eene te vlug werkende verbeeldingskragt, van een verbaasd luimachtig humeursgestel, en van eene zyne geesten verdoovende hypochondrie. Was hy bezig met de waarheid op losse schroeven te stellen, hy verbeeldde zich haar vaster te zetten; verzwakte hy de gronden der deugd, hy was in den waan, dat hy ze werklyk steevigde; spotte hy met hetgeen niet bespottenswaardig was, hy deedt zulks uit een averechts beoordeelen der zaake. Hy kende zeker den *Kristlyken Godsdienst* niet van naby; en van daar dat hy, te midden van zyne droefgeestigheden, waar door hy geduurig bestormd werd, uit denzelven geen troost te scheppen wist." — Dit alles vinden wy hier breeder ontwikkeld, en ROUSSEAU beter ontleed, dan ons voorstaat elders aangetroffen te hebben. YPEY mogt te regt schryven: „Het is waarlyk een geluk voor den *Kristlyken Godsdienst*, van welken ROUSSEAU by wylen zo hoog sprak, dat ROUSSEAU een Tydgenoot van VOLTAIRE geweest is; en dat ROUSSEAU met zynen beredeneerden yver, zo voor de zuivere Zedeleer van het Euangelie, als voor den opgeklaarden Natuurlyken Godsdienst, de onberekenbaare schade eenigzins vergoed heeft, welke het algemeen doorbroekend ongeloof van VOLTAIRE noodzaaklyk stichten moest."

Billykheid de pen des Geschiedschryvers bestuurende, beantwoordt hy, ten aanziene van MONTESQUIEU, de vraag, „Is deeze Man onder de minst buitenspoorige *Deisten* te tellen, of niet?" aldus: „Veelen denken

ten ſa; ik voor my denk neen. Zeker gaat het, dat hy in zyne ſchriften, hier en daar, zich aanmerkingen heeft laaten ontvallen, waardoor hy de leer der Godlyke Openbaaring van haaren luister ſchen te willen berooven. Maar aan den anderen kant is het niet minder zeker, dat hy hier by geene kwaadwilligheid in het hart hadde, en geen vyand van de Godlyke Openbaaring eigenlyk geweest is." Dit wordt in het daarop volgend berigt over deezen Wysgeer geſtaafd.

In het tweede Tydvak deezer Eeuwe treeden als groove *Deïsten* in *Frankryk*, behalven de ongenoemde Schryver van *Eſprit du Judaïsme*, te voorſchyn DUPUIS en diens Naavolger VOLNEY; twee Schryvers; van welken wy hier eenig berigt aantreffen, en eene overwyzing op de by TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap* bekroonde Verhandeling van J. F. VAN BERK CALKOEN, te vinden in het XIX Deel; waaromtrent wy aanmerken, dat dit Deel herdrukt, en, zo wy wel onderrigt zyn, in het *Fransch* vertaald wordt.

In de Geſchiedenis der minst buitenſpoorige *Deïsten* in *Frankryk*, uit het tweede Tydperk, vinden wy vermeld, hoe de Burger L. M. LA REVEILLERE LEPEAUX zich door de Eenvoudigheid der Christlyke Godsdienstoefening onder het gehoor des Leeraars MARRON getroffen vobde. MARMONTEL, zo menigvoud in een ongunſtig daglicht en onder de *Deïsten* geplaatst, oordeelt onze Geſchiedſchryver dat daar niet moet gerangſchikt worden, en geeft hem den verdienden lof.

Belangryk is het hier geplaatſte Historisch Berigt wegens de *Theophilantropynen*; de beſchryving van derzelver opkomst, voortgang en werkzaamheden ſtrekt tot een bykomend bewys van onzes Geſchiedboekers onpartydigheid. „Wie," ſchryft hy onder andere, „moest voor dit Genootſchap van *Deïsten* geene achting hebben? Maar inzonderheid, welke *Franschman*, die belang in den Godsdienst ſtelde, doch die in zyne Godsdienſtige wenſchen, door het ongerymde bygodiſche van 't gene hy voor Kristlyken Godsdienst hield, na door KRISTUS en de Apostelen voorgeſchreeven, zich deerlyk vond te leur geſteld, moest in dit Genootſchap nu niet de rust zyner ziele weenen te zullen vinden, welke hy elders zo lang te vergeefs gezogt had? Gy Kristlyke Godvrugtige Leezers! verbeeld

beeld u in een Land te woonen, daar gy den Godsdienst van Staat had leeren kennen, als een zamenmengzel van waarheid en dwaaling, waar van eene zekere klasse van lieden, door haaren schyn van heiligheid de overigen begoogchelende, zints zo veele eeuwen party had weeten te trekken; — daar gy, buiten dien, geenen anderen Godsdienst kendet dan deezen, overeenkomstig de uitspraaken uwer reden bevonden, Godsdienst der *Theofilantropen*; — wat dunkt u, zoudt gy wel een oogenblik in beraad staan, om u onder de Leden van dit Genootschap te laaten aanschryven? Zoudt gy de Voorzienigheid niet danken, voor de gelegenheid, die gy vondt, om op eene verstandige wyze haar, in gemeenschap met uwe medemenschen, te verheerlyken, en, alzo doende, in de zorg voor uwe weezenlyke belangen bestuurd te worden? Gy, die op den Godsdienst gezet zyt, u in zodanige omstandigheden bevindende, zoudt dit buiten twyfel doen;" — gelyk onze Schryver vermeldt dat veele *Franschen* deeden by het opdaagen deezes Genootschaps, omtrent welks bepaalde bedoelingen, het *Christendom* betreffende, hy zyn oordeel opschort. — De oorzaaken van het verval deezer Instellinge vermeld hebbende, daar het Genootschap ten Jaare 1798 uiteenging, vervolgt onze Geschiedboeker: „ Met dit alles is het eene onbetwyfelbaare waarheid, dat het *Deïsmus* der *Theofilantropen* hier door niet is uitgeroeid, maar in de harten van zeer veelen, die tot dit Genootschap behoord hebben, steeds zyne diepe wortels zal blyven schieten, en in de harten van anderen gezaaid worden, langs meer dan éénen weg. Even zo weinig als het spoedig verval van het Instituut van WILLIAMS, in *Engeland*, de vernietiging van het *Deïsmus* ten gevolge had, even min staat het te denken, dat de teleurstelling der *Fransche Theofilantropen* den voortgang van het *Deïsmus* onder hen stuiten zal. Dit *Deïsmus*, 't welk het zuiverste is, dat men uit de gansche Geschiedenis kent, moet voorzeker aan veele denkende *Franschen*, in hunnen tegenwoordigen toestand, zo naar hunne Godsdienstige behoeften berekend voorkomen, dat zy voor zichzelven geen anderen Godsdienst verkiezen zullen willen. 'Er zyn zelfs alle redenen om te denken, dat dit zuivere *Deïsmus* zich van tyd tot tyd over *Europa*, voornaamlyk in minverlichte deelen, uitbrei-

den

den zal. Wat zal men van deeze dingen zeggen? Er is gewis alle grond om te vreezen, dat veelen zich, langs dien weg, van de Kristenkerk, zullen afzonderen, en op zichzelven ſtaande belyders van eenen natuurlyken Godsdienst zullen worden. Dan de Heer regeert! er is toch, aan den anderen kant, zo myne inzichten my niet geheel misleiden, ook grond van hoop, dat dit *Theofilantropyniſche Deismus*, voor veele *Franſchen*, gelyk ook voor meer andere menſchen, uit de overige *Roomſche* Landen, een ladder zal worden, waar by zy zoetvoerig, met een langzaamen tred, tot het waare *Kristendom* zullen opklimmen." — De grond deezer hoope legt hy in 't breede open van bl. 292 tot 298; alzins leezenswaardige bladzyden. Zy kunnen eenigzins ter vergoedinge dienen van de mislukte pooging, door TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap* aangewend, als het de Vraage uitſchreef: *Welke is de Oorſprong en Geſchiedenis der Theophilantropynen?* enz.

Naar 's Schryvers plan volgt een Historisch Berigt van eenige welaangewende poogingen ter ſtuiting van het *Deismus*, over 't algemeen beſchouwd, in *Frankryk* en de aangrenzende Landen, geduurende de XVIII Eeuw. Hier vinden wy vermeld, wat B. LAMY, D. VAN CALONIA, HOUTTEVILLE, VERNET, BOUSTAN, BONNET, Mev. DE GENLIS, BERGIER en NECKER gedaan hebben. Gelyk de Hoogleeraar veele miskende groote Mannen verdedigt tegen opſpraak, doet hy ook NECKER, en betuigt zyne verwondering, dat BARRUEL, door Partyzugt gedreeven, het Werk van NECKER, *De l'Importance des Opinions religieuſes*, durft houden voor een Geſchrift, waarin niets dan *Deisme*, zo niet *Atheisme*, gevonden wordt." De *Gedenkſchriften, om te dienen tot de Geſchiedenis der Jakobynen*, van BARRUEL, acht onze Schryver, te recht, zeer partydig geſchreeven; waarom hy 'er in de Geſchiedenis der *Franſche Deisten* geen gebruik van heeft kunnen maaken. Deeze Afdeeling ſluit met de vermelding van ſchikkingen, in *Frankryk* tegen het Ongeloof gemaakt.

Zeer eigenaartig laat de Geſchiedboeker hier eene Afdeeling volgen, ten opſchrift voerende, *Iets over het Genootſchap der Vrymetzelaaren*: het verband, waarin deezen ſtaan, of waarin men hun gebragt heeft, met de *Illuminaaten*, is grond genoeg om hier ter plaatze des gewag te vinden; bovendien kwyt de Schryver

zich

zich hier van eene gedane belofte. Met zeer veel bescheidenheids en oordeels behandelt hy dit onderwerp, en is wel verre van dien geest der Veroordeeling, welke veelen, ten deezen dage, beheerscht. —— „ Het Genootschap," schryft hy, „ wat ons betreft, met eene opzetlyke hand, iets schandelyks aan te wryven; waar toe wy geene voldoende redenen voor als nog kunnen vinden, zou gewis strydig zyn met die onpartydigheid, welke wy steeds onder het schryven poogen in acht te houden; maar de eer van een Genootschap met steile uitspraaken te willen ophouden, daar wy deszelfs inwendige gesteldheid niet kennen, zou met die zelfde onpartydigheid even min bestaanbaar zyn. Indien het Genootschap een geheim oogmerk heeft, 't welk van eenen nadeeligen invloed is op het welzyn van het algemeen, komt het ons aan den eenen kant voor, dat dit oogmerk niet tegen het Kristendom is; doch aan den anderen kant willen wy niet ontveinzen, dat 't het eene en andere is, 't welk ons zou kunnen doen denken, dat hetzelve al tegen het Kristendom is." De redenen van dit dubbelzinnig oordeel leeze men in het Werk zelve; en zal zulks tot veelerlei toelichting kunnen dienen.

Hiermede acht de Schryver zyne Geschiedenis van het *Deïsmus* in de Agttiende Eeuw geëindigd: dan, zyner belofte gedagtig, van eenige Aanmerkingen over het *Deïsmus* te zullen mededeelen, voldoet hy hieraan. Dit is een Vertoog op zichzelven, waarin veel schoons gevonden wordt, doch waarop niet weinig aanmerkingen zouden kunnen vallen. Deze veelvuldige Uitroepingen, welke ons in de voorige Deelen deezes Werks voorkwamen en hinderden, komen hier weder. De Hoogleefaar weet, met ons, dat zy niets afdoen. Deeze Aanmerkingen loopen van bl. 279 tot 320.

Te deezer plaatze neemt de Geschiedenis eene wending, en wordt te belangryk, om, 't geen de Schryver des optekent, hier met een enkel woord te vermelden. Meermaalen vonden wy ons genoodzaakt, in onze beoordeeling deezes Werks af te breeken, en een tweede te belooven; gelyk wy hier mede doen.

Ge-

Gezantschap naar Thibet en Boutan; behelzende zeer merkwaardige byzonderheden deezer Landen, tot in 1793, door SAMUEL TURNER, *derwaards gezonden op last van* WARREN HASTINGS, *Gouverneur van Bengalen. Met Aantekeningen van* J. CASTERA. *Iste Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1801. *In gr. 8vo. 462 bl.*

Gansch eigenaartig, nuttig, ja noodzaaklyk is het, dat de Reizigers Dagverhaalen van hunne Ontmoetingen en Bevindingen opstellen. Dan in den loop onzer Boekbeoordeelingen, dit vak betreffende, hebben wy te meermaalen bejammerd de wydloopigheid dier Dagverhaalen, wanneer zy gansch en gaar, zo als zy opgesteld zyn, worden in 't licht gezonden. Schoon wy niet ontkennen, dat zulks, in zommige gevallen, nuttig, ja noodig, kan geacht worden, is het 'er verre af, dat zulks alzins plaats vinde. Hoe veel herhaalings zou 'er vermyd, hoe veel overtolligs weggelaaten kunnen worden, indien de Opsteller eens Dagverhaals, zyne Reisbevindingen door den druk willende gemeen maaken, 't zelve ontdeedt van al dat herhaalende, van al dat overtollige, waaraan de Leezer niets heeft, dan verveeling! Dit denkbeeld uit te drukken, konden wy onzer penne niet weigeren, by de Aankondiging en Beoordeeling des opgemelden verhaals van TURNER's *Gezantschap na Thibet en Boutan*. Schoon de Berigten, wegens deeze schaars bezogte Landen, zeer leezenswaardig zyn, en ons over 't algemeen vermaakt hebben, was de langwyligheid zo groot, en waren de herhaalingen, waaraan de Schryver zich te meermaalen herinnert, zo menigvuldig, dat het niet weinig tot vermindering van ons genoegen strekte. —— Te meer hadt men eene schikking en daaruit herkomstige welstandige bekorting van den Heere TURNER mogen verwagten, daar hy, wel verre van met verhaasting zyn Werk in 't licht te zenden, het *nonum prematur in annum* van HORATIUS is te buiten gegaan.

Eene breede Inleiding ontvouwt de aanleidende oorzaak deezer Reize. Het handelbelang van *Engeland* was de dryfveer; ter gelegenheid dat de *Lama* in *China* gestorven was, of aan de Kinderziekte, of, gelyk STAUN-

TON

TON te verſtaan geeft, aan geen natuurlyken dood. „ De waare oorzaak van diens dood is," volgens eene Aantekening van den *Franſchen* Vertaaler CASTERA ; „ zeer moeilyk te ontdekken ; het is egter zeer waarſchynlyk, dat, niettegenſtaande alle de bewyzen van eerbied, waarmede de Keizer van *China* den *Lama* overladen heeft, hy toch misnoegd was, dat deeze Hoogepriester den *Engelſchen* de komst in *Thibet* hadt toegeſtaan." By het te paſſe brengen deezer Aantekeninge, moeten wy onze Leezers verwittigen, dat de Aantekeningen diens *Franſchen* Vertaalers veelvuldig en belangryk zyn, veel lichts aan de Reis byzetten, en dus te recht in de *Nederduitſche* Vertaaling eene plaats aan den voet der bladzyden vinden.

De *Nederduitſche* Vertaaler mogt ſchryven : „ Hoedanige poogingen de *Britſche* koenheid gedaan hebbe, om in *Thibet* in te dringen, — welke voordeelen de gevolgen diens indrangs geweest zyn, — dit, en ook de wyze, waarop de *Chineeſche* wantrouw der *Engelſche* ſtoutheid den verderen toegang heeft belet, deelt TURNER zo *aangenaam* als *naauwkeurig* mede, [*naauwkeurig* ja — maar *aangenaam* kunnen wy niet zo volmondig zeggen] neemende tevens gunſtig voorlid ook omtrent alles, wat hy zegt aangaande *Boutan*, een Land nog minder bekend dan *Thibet*. — De Aardryksknnde, de Economie, de Natuurlyke Historie, de Zedekunde, de Godsdienſt, de Staatkunde, de Koophandel, de Volkskunde hebben om ſtryd belang by de berichten des *Engelſchen* Gezants, allen zyn zoo nieuw als getrouw en waar." Met regt mag hy de veelvuldige Afbeeldingen, die dit Werk, en behalven deeze Kaart, ten getale van elf dit Eerſte Deel vercieren, aanpryzen, als ter plaatze zelve getekend. — Veel is 'er zeker over den Eerdienſt der *Jeſuiten* geſchreeven; dan wydluftiger vonden wy dit nergens, dan in deeze *Gezantſchaps-Reize* ontvouwd; terwyl wy, dit leezende, niet hebben kunnen naalaten, over de met die dwaasheid aan de hand gaande inſchikkelykheid en beleefdheid des *Engelſchen* Gezants ons te verwonderen. Hoe menigmaal werd by ons het denkbeeld opgewekt: voor de uitbreiding van den Handel heeft een *Engelſchman* alles veil!

Onze Reizigers ſchikten zich allenthalven, naar de Godsdienſtplegtigheden, daar gebruiklyk: wy zouden, ten bewyze hiervan, den optocht na den heiligen Berg,

en

en het daar verrigtte, kunnen aanvoeren; doch de uitvoerigheid des verhaals verbiedt ons zulks. Zy voegden zich gaarne na de heerschende gewoonte, hoe ongerymd en belachlyk dezelve ook ware, omdat weigering hunne gastheeren zou hebben kunnen beledigen; eene inschiklykheid, zeker zeer behulpzaam om veel te zien te krygen. —— Eene laate omzwerving op zeker Gebergte deedt den *Deb-Raja*, des verwittigd, zeggen, dat 'er wilde dieren en booze geesten waren; en den Heer TURNER den raad geeven, nimmer zo laat meer te blyven wandelen. „ Ik gevoelde, schryft hy, dat zulks een wyze raad was; want, schoon my niets voor een nakend onheil kon doen vreezen, is het echter ook waar, dat een vreemdeling altyd eenig gevaar loopt in een land, waarin de inwoonders vol vooroordeelen zyn, en over 't algemeen tegen andere *natiën zulk eene veragting* en verbittering bezitten, *dat niet* dan eene langduurige verkeering met hun dezelven zou kunnen overwinnen."

Onder de Reisontmoetingen of vreemdigheden op den weg trof ons inzonderheid de vermelding van twee Bruggen; de kortheid der vermelding maakt die berigten overneembaar. „ Een brug van een zeer vindingryken bouwaart, waarop egter niet meer dan één enkel mensch te gelyk kan overgaan, loopt van zekeren (breedspraakig beschreeven) berg naar dien, welke vlak daar tegen over is. Dezelve is gemaakt van twee sterke touwen van de *Liane*, die wel gedraaid en evenwydig geschikt zyn; een hoepel omringt deeze twee touwen; de Reiziger zet zich in den hoepel, en in elke hand één der touwen vast houdende trekt hy zich zachtjes voort, en geraakt dus over eenen afgrond, dien ik niet zonder afgryzen kon aanschouwen. Nogthans gaat men gemeenlyk over deeze zonderlinge brug, en de geenen, die zulks durven waagen, vermyden daardoor veel vermoeidheid, en winnen verscheide dagen uit."

„ Wy klommen van den berg af en gingen over de ketting-brug *Chouka-charum* genaamd, welke op een geringen afstand van het kasteel van *Chouka* over den *Tchintchieu* ligt. —— Daar kan niet dan één enkel man te paard over de brug van *Chouka-charum* komen, welke sterk slingert terwyl men daar over gaat, en welker toenemende veerkragt geduuriglyk noodzaakt harder aan te stappen. Men moet hierby opmerken, dat op

de vyf kettingen, die de dikke eiken planken draagen, ſterke horden van bamboes liggen, welke niet vastgemaakt zyn, en die by elke beweeging der brug aan den gang raaken. Ook is 'er aan elke zyde een traliewerk van bamboes, dat daar eene ſoort van leuning vormt, en den overtogt minder gevaarlyk doet zyn." Van de plaats, waar men deeze laatſte zonderlinge Brug aantreft, is eene afbeelding; ook de brug zelve, in de doorſneede, in plaat gebragt.

Met vermaak zal men het elektriſeeren der *Boutaniaanen* leezen, waarin de *Raja* veel vermaaks vondt. Deeze was ook een groot liefhebber der Geneeskunde. „ Deeze Vorst beyverde zich om aan den Heer SAUNDERS eene kleine hoeveelheid van alle artzenyen, die hy bezat, te geeven, en hy deelde hem de eigenſchappen mede, welke hy daaraan toeſchreef. In vergelding vereerde hem de Heer SAUNDERS een gedeelte van die dingen, welke zyn reis-apotheek bevatte. De *Raja* meende, geduurende dat wy nog by hem waren, de proef te moeten neemen van iets, dat hem de Heer SAUNDERS gegeeven hadt; het was de *Ipecacuanha*. Zich verbeeldende, dat dit middel hem van, ik weet niet, welk ongemak, dat hy hadt of meende te hebben, kon geneezen, nam hy daarvan, volgens de onderrigtingen, die hy wegens deszelfs gebruik ontvangen hadt, eene kleine gift in; doch daar hy zich niet alleen aan deszelfs uitwerkingen wilde blootſtellen, noodzaakte hy zynen geneesheer, om met hem te gelyk de proef daarvan te neemen. Hoe wonderlyk dit ook moge voorkomen, is het echter niets vreemds. Nimmer neemt de *Raja* eenig geneesmiddel in, of zyn Arts moet daarvan eerst de helft inſlikken. — Vermids de *Ipecacuanha*, welke de *Deb* ingenomen hadt, niet ſchielyk genoeg naar zynen zin werkte, nam hy eene tweede gift, die welhaast van eene bevige uitwerking was en hem twee dagen lang afmatte. Hy zelf werd daarvoor geſtraft, dat hy deeze reis zyn eigen meester hadt willen zyn; en toen wy hem weder bezochten, was hy nog zeer zwak en zieklyk. Zyn geneesheer, die veel jonger en ſterker was dan hy, herſtelde het eerst." — Deeze *Raja* was een groot verteller; gelyk alle de onderhandelingen met hem uitwyzen. Schoon de Heer TURNER zich over de geloofwaardigheid of ongeloofwaardigheid van deszelfs berigt wegens den *Eenhoorn* niet uitlaate, ge-

gelooven wy, dat men dit Dier misschien te zoeken hebbe in het Land; waar de Menschen met die ongemaklyke korte en styve staarten zyn, die niet kunnen gaan zitten, zonder eerst een gat in den grond te graaven, om denzelven daar in te steeken; van welke de *Raja* desgelyks eene vertelling deedt.

Van breedspraakige Dierbeschryving kan de *Thibetsche Os* ten voorbeelde dienen; 'er gaat eene afbeelding nevens, met een Landschap, door den Heer DAVIS op de grenzen van *Boutan* getekend; welken Reisgenoot zy moesten agterlaaten, daar het wantrouwen van den Regent van *Thibet* niet meer dan twee *Engelschen* wilde ontvangen.

Vreemd, wonder vreemd is hetgeen de twee laatste Hoofdstukken deezes. Deels van *Thibet* en de *Thibetaanen* melden. Dan genoeg hebben wy van dit Deel gezegd, om *Leezers*, die in het vreemde behaagen schepppen, ter leezing uit te noodigen. Het volgend Deel zal ons gelegenheid verschaffen om het een en ander van de *Thibetaanen* te vermelden.

HIERONYMI DE BOSCH, Curatoris Academiæ Lugduno Batavæ, Carmen, viro prudentissimo, RUTGERO JANO. SCHIMMELPENNINCK, J. U. D. ad Pacem Ambianensem Batavorum Legato, Confecta Pace, salva Republica, redeunti dicatum II Junii MDCCCII. Cum hujus Pacis solemnia publice celebrarentur.

De Algemeene Vrede, gesloten te Amiens, den 27sten van Lentemaand, 1802. *Toegezongen aan de Nederlanders, door* CORNELIS LOOTS. *Uitgesproken in het Departement der Letterkunde van de Maatschappy* Felix Meritis, *den 21sten van Grasmaand*, 1802. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek. *In gr.* 8vo; *met de Voorafspraak*, 24 *bl.*

Op den Algemeenen Vrede. Door S. STYL. *Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1802. *In gr.* 4to, 8 *bl.*

Lierzang op den Vrede van den 27 *van Lentemaand*, 1802. *Opgedragen aan Hoofdbestuurders en Leden der Bataafsche Maatschappy*, Tot Nut van 't Algemeen. *Uitgesproken ter Vergadering van het Utrechtsche Departement, op den* 21 *van Grasmaand*, 1802. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Terveen en Zoon. *In gr.* 8vo. 16 *bl.*

Europa bevredigd, in Lentemaand, des Jaars 1802; *Lierzang. Door den Vrindenkring, ter Zinſpreuk voerende:* Kunst door Vrindſchap volmaakter. *Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.*

Wy voegen hier deeze vyf Dichtſtukken byeen, omdat ze allen, hoewel elk op zyne wyze, het heil des Vredes en den roem der Helden bezingende, van waare Dichterlyke ſchoonheid proeven opleveren.

De waardige DE BOSCH, als Geleerde en als Dichter, beide van den eerſten rang, met roem bekend, bezingt den lof des verdienſtelyken Gezants, de rampen des Oorlogs, het heil des Vredes, en de blydſchap, over de ſchoone vooruitzigten op toekomſtig Volksgeluk. Om eene keuze uit het menigvuldig ſchoone en verheven bykans verlegen, bepaalen wy ons tot de volgende ſchets van de zegeningen des herſtelden Vredes, de rampen des Oorlogs vervangende, als eene vrugt der verdienſtelyke werkzaamheden van den doorluchtigen Ambaſſadeur.

Pax nos alma vocat, comtis quæ flore capillis
Prodit, & auſpiciis exhilarata tuis.
Lætâ fronte videt rediens in rura colonus
Nunc alimenta manu quærere poſſe ſuis.
Ægra fuit conjux, ſed, quæ foret utilis ægræ,
In devaſtato non erat herba ſolo.
Orabant patrem præberet pabula nati,
Pabula at incultus nulla ferebat ager.
Suscipis illorum cauſam, graviterque peroras,
Unde cibum ſoboli præparet uxor, habet.
Illa tuum ex merito repetit per prandia nomen,
Nec domus in laudes deſinit ire tuas.
Navita, non ventis, non debellatus ab undis,
At piratarum tradita præda gregi,
Horruit expanſis volitare per æquora velis,
Cumque ſuâ patriæ perdere puppe decus.
Munera Pax niveæ ſimul ac rata fecit olivæ,
Liber in Eoas per mare currit aquas,
Unde redux largâ ditabit merce Penates,
Quâ patriæ crescant civis & urbis opes.

Den Voorſtander der Geleerdheid, den Bezorger van het Leidenſche Hoogeſchool waardig, is het volgende tafereel, de van nieuws verwakkerde zucht ter oeffeninge vermeldende, nevens het Vredefeest, door het Hoogeſchool te vieren.

As

At desolatas Pallas ploraverat aras,
Debita desertis nec data thura focis.
Pacis in adventum mores repetuntur & artes,
Panditur optatæ dulce salutis iter.
Templa recluduntur, sua dantur dona Minervæ,
Nobile doctrinæ splendet, ut ante, jubar.
Gratia, cum geminis conjuncta Sororibus, ardet
Mollia formoso rura ferire pede;
Phœbeoque juvat modulari carmina plectro,
Musarumque choris inseruisse manum.
Illud agit Leidæ Doctorum nobilis ordo,
Illa Batavorum lumina Gymnasii.
His ducibus celebrare diem lætantur alumni,
Quà primum nitidis risit oliva comis.
Hoc festum sollemne parans Academia cives
Undique pacatos in sua vota trahet,
Exemplumque dabit, recreans Concordia Musas
Quale juventuti det bene culta decus.

Het Dichtstuk van den verdienstelyken LOOTS, hoewel, hier en daar, blyk vertoonende van den haast, met welken het, volgens het Voorberigt, is opgesteld, doet, over 't geheel genomen, eere aan den Dichter. Men ontmoet 'er verhevene gedagten, met gepaste woorden omkleed, en dat leevendig vuur, welk zyne voortbrengzels kenmerkt. Ziet hier ter proeve een tafereel van het door den Oorlog beroerd Europa.

'k Zie eensslags de aarde in kryg, verdeeld in haar belang,
De duisterheid en 't licht, de vryheid en den dwang:
'k Zie hier der reuzen kracht voor kloeke list bezwyken,
Daar de armoede, in triomf, op 't eigendom des ryken.
Geen zee, op welk een strand zy hare golven giet,
Die harer baren kruin niet vlakgeschoten ziet.
De bergspits, boven 't oord des donders zelfs verheven,
Ziet de oorlogsbliksems thans met siddring om zich zweven.
De afgronden braken vuur met akelig gerucht;
Het pulfer smet het zwerk, en weêrlicht door de lucht.
't Schuimbekkend Zuiden, zich ontscheurende aan zyn handen,
Stort, als een wervelwind, op de omgelegen landen,
Terwyl 't verbolgen Noord, uit Ruslands ysgewest,
Zich weêr op 't Zuiden wreekt, en 't naar zyn holen prest.
't Is alles kryg, elende en moord, en woest geplonder;
En de aard' zucht wezenloos, verdoofd door d'oorlogsdonder.
Wat oord de vorst des dags op d'eeuwgen togt doorsnelt,
En of zyn vierspan ryst, of mat ter ruste helt,
Hy vindt alom een' gloed, die woest hem slaat in de oogen,
En is onmagtig 't bloed, dat de aard' doorweekt, te droogen.

Elk volk zet in dien ſtryd de laatſte kracht op 't ſpel?
Men zwicht, en bÿt weêr toe, als leeuwen bits en fel:
Natuur zitt', als verſtomd, de onbuigbre menſchheid troſſen
Al 't leed van ſtaal en vuur, gelÿk onkwetsbre roſſen.
De waereldddeelen ſtaan, in dezen noodorkaan,
Al wagglend tegenaen: hun jongſte ſtond ſpoedt aan:
'k Zie volk bÿ volk alreeds in d'oorlogsvloed bedolven:
Ook Nederland reikt zyn hand om redding uit de golven.

Te fraai zyn de regels, ter eere van BUONAPARTE gezongen, dan dat wy dezelve onafgeſchreeven kunnen overſlaan.

Maar hoe! wat oorlogsgod ſnelt door de nacht der jaren,
Uit de oude heldentÿd, voor 't ſpits der Franſche ſcharen?
Een blikſemende gloed brandt in zyn ſtoute vuist;
Ontzettend is het vuur, dat door zyne adren bruischt;
Hy ſtort verſchrikkÿk neêr, met ſnelgewiekte benden,
Van 't hemelhoog gebergte, Italie op de lenden,
En treft, grootsch op trofeên, den Tybergod ontrukt,
Als een orkaan den Nyl, die ſtildrend voor hem bukt.
Heet wal de hoef van 't ros, waarop hy aan komt ſtormen,
Noch meer de ontheiligde aarde omwroeten en misvormen?
Of ſcheidt zyn magtige arm, met eenen wonderſtaf,
Den chaos van Europe en 't licht van 't duister af?
Ja, BONAPARTE rukt het flagzwaard uit de ſchede,
Maar wyd het aan de zege, op 't outer van de Vreê:
Hy zweert eene eedler eed dan eertyds Hannibal,
Geruste, dat hy dien eed volbrengen kan en zal;
Geen volk is, door zyn' wrok, den ondergang beſchoren,
Neen; vreede en rust heeft hy de ſchreÿende aard' gezworen.

Niet zonder verbaazing hooren wy den gryzen Dr. STYL met een edel vuur van welbeſtuurde verbeeldingskragt de ſnaaren tokkelen. Gedagtig aan voorgaand leed, en vooruitziende op toekomſtig Volksgeluk, zingt hy, onder andere:

Ons Nederland heeft ook ruim zyn deel gevonden,
In de ongenade der wisſelvalligheên;
Eens uit Berlyn, en menigmaal uit Londen,
Eer 't heiligeſtarnte aan onze kim verſcheen.
Nu is 't verlost, gelouterd van zyn kwaalen,
Naar wensch vereend, gevest op vasten grond,
Om in den kring, waartoe 't zich laat bepaalen,
Het troetelkind te zyn van 's Waereldts rond!
Wy zien eerlang een Mastbosch hoog zweeven,
Op ſcherpen kuilt of eh Narciſſen ſtaan,
En Ceres, in een gulde wolk geneten,
Een rykdom voên, wiens weelde nooit kan ſchaên.

PRO-

PROVO BLUIT, de Dichter van den eerstgenoemden Lierzang, hoewel, over 't geheel, van verdienste niet ontbloot, is zomtyds minder vloeiende dan zyne Kunstbroeders. Behalven het gebruik van *Koopmanschap* in de plaats van *Koophandel*, zal het driemaal voorkomende *weer*, in het volgende Couplet, aan zommigen stooten.

Zie, Koopmanschap! uw kielen wenden
Den steven schuimend weer naar Zee.
Heel 't Oosten zal zyn rykdom zenden,
En schatten brengen naar uw reê.
Ja, eerlang, vergelegen stranden,
Dan reiken we u weer nyvre handen:
Ge aanschouwt dan onze wimpels weer;
Zy staan nu vaster dan voorhenen,
En de oude schandvlek is verdwenen;
Geen hoon onteert die wimpels meer.

De Lierzang: *Europa bevredigd*, doet eere aan den Vriendenkring, uit wiens midden dezelve is voortgekoomen; en toont, dat men de edele Dichtkunst met gulle verkeering nuttig en aangenaam weet te paaren. Met ongemeen genoegen hebben wy dien Lierzang geleezen. Recht dichterlyk is de volgende teekening, op den Vrede slaande.

Die hemeltelg, die alle stranden
Nu kiest tot haar geruste wyk,
Bestrykt met haar fluwelen handen
Het vlak van 't eeuwigwoelend ryk:
Zy doet de felontroerde baren,
Waarlangs zy zweeft, in 't eind' bedaren,
En groet Neptuin met blyden lagch:
De zeegod, lang in 't nat bedolven,
Ziet, vrolyk ryzende uit de golven,
Geen moordbanier, maar vredevlag.

Hy viert, op zynen schelpenwagen,
Zyn zwemmend rosgespan den toom;
De drietand, in zyn vuist gedragen,
Bestiert het, langs den effen stroom;
De Tritons, die den god omringen,
Zien we, in het zeeschuim, vrolyk springen:
Zy blazen, op hun hoorngewas,
Den lof der vrede en zeevaardye;
't Roemt all' Neptunus heerschappye,
Langs d'onafmeetbren waterplas.

Het volgende Couplet, blyk vertoonende, dat de *Vriendenkring* Geleerdheid op prys ſchat, voegen wy 'er nog nevens.

Een nieuwe kryg wordt ondernomen;
Maar, heilyk menſchdom! ſidder niet:
Deze eerſtryd zal geen bloed doen ſtroomen,
Daar hy de ſchoonſte lauwren bied't:
Een drom van wyze ſtervelingen
Zal naar der Kunſten eerprys ſlingen;
Elk volk, naryrig op zyn kracht,
Streeft haast, langs glibbrige eeretreppen,
Om ſtryd, naar 't koor der weteuſchappen,
Tot heil van 't menſchelyk geſlacht.

ALEXIS *en* GUALTHÉR, *of de wyze om Jongelingen tegen Ontucht te beveiligen. Een Boek ter bevordering van zedelyk en huislyk geluk. Onder de Spreuk:* Per haec ad altiora. *Te Amſterdam, by* G. Warnars, 1801. *In* 8vo. 271 *bl.*

Daar onze *Letteroefeningen* in allerlei handen komen, zeggen wy opzetlyk niet veel van dit nuttig Werkje. Voor Kinderen is het niet geſchikt; Jongelingen op zekere jaren mogen het zeer wel lezen; en Vaders en Moeders zullen zich vooral niet beklagen, zo zy het zelfs by herhaling lezen, en den inhoud ernſtig nadenken; zy zullen 'er vry wat in aantreffen, dat hun, zo hun anders de onſchuld hunner kinderen dierbaar is, belangryk wezen zal. Intuſſchen houde men in het oog, dat onze Jongelingen thans doorgaans vry wat vroeger wys worden; en wachte dus vooral niet te lang met voorzichtige en nodige maatregelen. Op het een en ander is zeker wel wat aan te merken; en een ieder is voorzeker niet in de gelegenheid, om alles zo te doen, als het hem hier wordt voorgedaan: ook zal 'er wel, hopen wy, in dit geſchrift, gelyk in de meeſten van dezen aard, vry wat overdreven zyn. Evenwel is het maar al te waar, dat men in een zo gewichtig ſtuk doorgaans onverandwoordlyk onachtzaam is; en dit welgeſchreven Boekje verdient de opmerking van iederen vriend der jeugd.

Nieuwe Ontdekkingen van GOTTFRIED IMMANUEL WENZEL, *omtrent de Spraak der Dieren, op reden en ondervinding gegrond. Uit het Hoogduitsch. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1802. *In* 8vo. 196 *bl.*

Wy kunnen niet ontveinzen, dat wy by het zien van den zwellenden titel van dit boekje, op den omſlag, als in wel-

welken het, onder anderen, gezegd wordt, een *Woordenboek* der Dieren-ſpraak, van meer dan dertig ſoorten, die daar alle worden opgenoemd, te bevatten, werden afgeſchrikt om het zelve in' te zien; dan by het lezen der Voorrede, en het naaklyk overzicht van het gehele Werk, kregen wy weder moed, en meenden dat die ongunſtige opvatting te voorbarig geweest ware. Evenwel, by het lezen van het Werkje zelve, werd ons geduld hier en daar wederom wat veel gevergd; zo dat wy, in goeden ernst, nauwlyks weten, wat wy 'er onze Lezers van berichten moeten.

Dat de Dieren het vermögen hebben om zich elkanderen te doen verſtaan; — dat dit vermögen by hun van dat der Menſchen zeer onderſcheiden is; — dat elke ſoort van Dieren hare eigene Spraak heeft; — dat ook Dieren van onderſcheidene ſoort aan elkanderen het een en ander kunnen te kennen geven; — dat zy ook trachten zich aan de Menſchen te doen verſtaan; — dat zy ook het een en ander van de Taal der Menſchen verſtaan kunnen: — dit, en wat meer van dien aard is, zyn alle Waarheden; maar toch voorzeker gene nieuwe Ontdekkingen; daar wy vertrouwen, dat iedere Boerenzoon nagenoeg hetzelfde heeft opgemerkt, en met voorbeelden zou kunnen ſtaven; hoewel by, zeker, in de wyze zyner verhalen, en in de gehele voordracht, by den Schryver dezer *nieuwe ontdekkingen* verre te kort zou ſchieten.

Enige algemene Grondregels, om de Spraak van het Dier te leren verſtaan, hebben echter hunne waarde; zy zyn deze: *Afgebroken of tweeledige toonen, zyn uitdrukkingen, die zorgvuldigheid te kennen geven; — ſnel op elkander volgende, wanluidende, niet eenſtemmige toonen, duiden mismoegen, gramſchap en toorn by het Dier aan; — ſnel, onduidlyk en haastig uitgebragte toonen verkondigen eene goede tyding; — zacht en welluidend zyn de toonen van vreugd, maar ongelyken zachter en welluidender zyn de toonen der liefde; — ſcherp, doordringend, rasch op elkander volgende, wanluidend en daar by lang aanhoudend zyn de toonen der yverzucht; — eenledig en weeklaagend die van droefheid en moedeloosheid.* — Voorts meent de Heer WENZEL, „ dat de Dieren toonen uitbrengen, „ die, ten minſten voor het oor van den mensch, letters, „ dat is zelfs- en medeklinkers, tweeklanken, ja zelfs geheele „ lettergrepen, uitmaken, welken, zo de Dieren Woorden„ boeken hadden, daar in zekerlyk, als woorden van bekee„ kenis, als teekenen van hunne gedachten, plaats vinden „ zouden." (Zo heeft b. v. de Aap de letters a. c. e. g. h. i. k. o. r. s. t. u. en de lettergrepen fi. ſchak. uir. uis. cher. ir. os. gc; het Paard alleen maar de letters h. i. en de lettergrepen hi. hih.) Hy vraagt het, ene proef van een Woordenboek der Dieren-ſpraak te leveren; waaruit wy niets zul-

mollen afſchryven, maar liever een paar geſprekken overnemen, welke de Schryver beluisterd heeft, opdat de Lezer oordele, niet alleen hoe ver hy in de kennis dier taal gevorderd is, maar welke belangryke onderwerpen hy de Dieren dan zo doorgaans hoorde behandelen. De teksens, die aanduiden, op welk een toon het Dier, en of het ſnel dan wel langzaam ſprak, laten wy achter.

DE POEDEL.

Knor. Paf. Knor. Paf. Paf.
Laat my gaan! weg van my! of — voort, zeg ik.

DE MOPS.

Baf. Baf. Baf. Baf.
Laat ons te zamen vrienden zyn!

DE POEDEL.

Knor. Paf. Paf, Knor. Knor.
Ik word toornig, ik zal u verſcheuren.

DE MOPS.

Baf. Baf.
Wees toch goed!

DE POEDEL.

Paf. Paf. Paf.
Gy zyt een vreemde Hond.
(Nu wierp men een been in de kamer.)
Pif.
Wat is dat?

DE MOPS, *naar het been happende.*

Knor. Knor. Knor.
Gy krygt 'er niets van.

DE POEDEL.

Paf. Paf. Paf. Paf.
Vrek, gierigaard, nimmer zat!

Nu een geſprek van Katten:

EEN KLEIN KATJE, *aan de deur.*

Miau, Miau, Miau.
Ik bid u, laat 'er my toch uit!

EENE OUDE KAT, *aan de deur.*

Waa, Waa, Miau, Miau.
Ik vrees voor myn kind; ſchenk ons de vryheid!

EEN

EEN KATER, *tot het kleine Katje.*

Fiau, Fiau, Fiau.
Vrees niet, katje lief.

HET KATJE.

Br, Br, Fiau, Fiau.
Goede kater! ſchoone kater!

DE KATER.

Mr, Mr, Mr, Mr.
Aardig poesje, wat ben ik vergenoegd!

EEN ANDERE KATER.

Oua, Oua, Oua, Oua.
Dat duld ik niet, het is myn katje.

BEIDE KATERS.

Ja, Ja, Ja.
Oua, Oua, Oua.
Gy zyt een kind des doods. Ik word kwaad. Het is mya, myn katje.

HET KATJE.

Miau, Fiau, Miau, Miau.
Houdt toch vrede met elkander, bid ik u, opdat 'er, mynen wege, geen bloed vergoten worde.

Ziet daar een proefje, Lezer! wat gy al, by het niet zo goed verſtaan der Dieren-ſpraak als de Heer WENZEL, verliest. Voor 't overige treft men in dit boekje een en ander Verhaal aan, waaruit de ſchranderheid der Dieren blykt, en dat voor-al *voor kinderen* zeer onderhoudend is; terwyl van deze Verhalen ſommigen, naar ons inzien, zeer geſchikt zyn om het oordeel der Kinderen te toetzen en te ſcherpen, opdat zy zich, zo als men zegt, geen knollen voor citroenen in de hand laten ſtoppen; waartoe wy vooral zouden aanpryzen het geval van zekeren koopmanshond, die zich na de begraafnis zyns meesters terſtond op weg begaf, en agt dagen daarna terug kwam; en van wien men vernam, dat hy intuſſchen alle de Steden, die hy met zyn meester was doorgereisd, had opgezocht, en in alle huizen, waar de koopman bekend was, door een vreeslyk gehuil 's mans dood had bekend gemaakt; ene Geſchiedenis, die de Schryver zelve, naar wy vertrouwen, ons niet als geloofbaar zal willen opdringen, al is zy dan uit de geloofwaardige mond van des Koopmans Weduwe zelve opgetekend; — alsmede dat van een anderen groten Hond, in Bohemen, op een Dorp, daar de Honden de gewoonte hadden mede ter kerk te gaan, en die, onder de tafel liggende, hoorde, dat de Ambtman den Schout beval, de Honden dit voortaan te beletten; en die zich toen

des

des zondags vroeg in den morgen op weg begaf, voor iedere boerenwoning aan het vengſter blafte, by het aangaan van den Godsdienst aan de kerkdeur ſtond, en enen Hond, die zich verſtoutede om evenwel te komen, dood beet, enz.

Wy willen gaarne den Schryver toegeven: „ dat het niet billyk zou zyn van hem te eiſchen, dat hy zyne ſtof zou hebben uitgeput, en dat men het hem wel vergeven mag, zo hy hier of daar misſchien te veel of te weinig zag;" en wy geloven gaarne, hetgeen hy ook ergens zegt, dat 'er een fyn oor toe behoort, om, by voorbeeld, *de Slakken te horen ſpreken*; maar menen toch, na de lezing dezer *nieuwe ontdekkingen*, gronds genoeg te hebben, om te verzekeren, dat zy, die met zulk een fyn gehoor niet begunſtigd zyn, als onze waarnemer, juist gene grote reden hebben om zich over dit gemis te bedroeven; de Dieren nagenoeg even goed verſtaan zullen, als hy; en dat, het geen hy dan boven anderen hoort, 'er zeer gemaklyk kan worden bygedacht, indien men daar luſt en tyd toe heeft. —— Met dit alles, de beſcheidenheid, vernuftige gedachten, aartige en onderhoudende ſchryfwyze van den Here WANZEL nopen ons, het Werkje ter lezinge en nader onderzoek aan te pryzen.

GUMAL *en* LINA, *eene Geſchiedenis tot Nut en Vermaak der Jeugd; enz. Door* K. F. LOSSIUS. *IIde Deel; bevattende eene Inleiding in de Waarheden van den Kriſtlyken Godsdienst; en IIde Deel, bevattende het Onderwys in de voornaamſte Waarheden van den Kriſtl. Godsd. Te Amſterdam, by* VAN Vliet *en* van der Hey, 1801. *In 8vo. 353 en 275 bl.*

In deze beide Deelen wordt de geſchiedenis van GUMAL en LINA, in denzelfden trant, waarvan wy te voren verſlag gedaan hebben, voortgezet, en het onderwys in den Chriſtelyken Godsdienst in dezelve, met wys beleid, ingekleed. Alle geſprekken, over de geſchiedenis en over de leer van Jeſus, zyn zoo aandachtwekkend, en de afwisſeling in het verhaal doorgaands zoo treffend; dat men, dit Werkjen eens in handen genomen hebbende, het niet ligt ter zyde zal leggen, zonder het geheel doorgeleezen te hebben. Hier en daar zouden wy het onderricht in den Chriſtelyken Godsdienst wel wat naauwkeuriger en volledliger verlangd hebben. Op de geſchiedkundige verdichting zou, hier en daar, ook nog wel iets aan te merken vallen. Maar een ervaren Onderwyzer zal deze kleine gebreken, onder het leezen, gemakkelyk weeten te verhelpen; en, daar 't noodig is, wel iets aanvullen en verbeteren. Wy herhaalen dan, desniettemin, onze aanpryzing van een Werkjen, dat zoo gewigtig van inhoud, als zonderling is, ten aanzien van de wyze van behandeling.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

H. VAN HERWERDEN, *over het Euangelie van* JOANNES. *Vde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 532 *bl.*

In dit vyfde Deel der Verklaaring van het Euangelie van Johannes, komt de Eerw. VAN HERWERDEN tot die uitmuntende laatſte geſprekken van Jeſus met zyne Leerlingen, die de gedaante van afſcheidsredenen hebben, en vervat zyn in het dertiende en vier volgende Hoofdſtukken. Wy willen onzen Leezeren wederom eenige van 's Mans uitleggingen van min of meer bedenkelyke plaatzen, in deze voortreffelyke redevoeringen, in een kort uittrekzel, mededeelen.

H. XIII: 27 worden de woorden, *dat gy doet, doe het haaſtelyk*, toelaatenderwyze genomen. „ JESUS geeft JUDAS te verſtaan, dat Hy zyn voorneemen wist; dat Hy hem als onverbeterlyk aan zich zelven overliet; dat de tyd ter uitvoering daár was, en kort zou zyn; dat Hy bereid was en gewillig, om het lyden, waartoe JUDAS Hem wilde overleveren, te ondergaan; terwyl Hy ook begeerde, dat JUDAS vertrekken zou, en uit zyn gezelſchap ſcheiden; willende in afzonderlyke geſprekken den tyd, die overig was, den anderen Discipelen heilzaame leſſen en troostreedenen toedienen."

By H. XIV: 16 wordt breedvoerig gehandeld over de benaaming van *Trooſter*, volgends de Nederlandſche Vertaaling, door Johannes viermaalen aan den *H. Geest* gegeeven. VAN HERWERDEN keurt deze Vertaaling, en ook die van *Leeraar* of *Vermaaner*, af, en wil het woord liever door *Voorſpraak* verduitscht hebben, zoodat de H. Geest daarmede wordt voorgeſteld, „ als zulk een, die de Discipelen, in het bepleiten van hunne zaak, door zyne tegenwoordigheid, raad, en het toedienen van pleitredenen, en inboezemen van moed, zou byſtaan." Eene beteekenis, die wel overeenkomt met

die, waarin de Euangelist dit woord van Christus gebruikt 1 Br. II: 1, en met de belofte Matth. X: 29.

Vs. 28 heeft Jesus met de verklaaring: *Myn Vader is meerder dan ik*, het oog op zyne tegenwoordige betrekking, als des Vaders Gezant. De naaste beteekenis des woords geeft ons het denkbeeld van iemand, die in waardigheid of gezag boven een ander uitmunt. En Jesus heeft zich, in zyn geheele leer, en ook nog in dit gesprek, vs. 24, 31, voorgedraagen als Gods Gezant, gekomen om den wil des Vaders te doen, by wien het dan stond, Hem, in die betrekking, met eere en heerlykheid te kroonen, na dat Hy zou voleindigd hebben het werk, dat Hy Hem gegeeven had, om te doen.

By H. XV: 26 worden twee verklaaringen van het getuigenis van den H. Geest, *dat Hy van den Vader uitgaat*, gewikt en gewogen, en, hoewel 'er, naar 't oordeel van den Amsterdamschen Kerkleeraar, vry wat te zeggen valt, om den eeuwigen en natuurlyken uitgang des Geestes hier bedoeld te achten, echter de andere uitlegging, volgends welke aan de werkingen des Geestes in den tyd moet gedacht worden, voorgetrokken, als meer overeenstemmende, zoo met de uitdrukking zelve, als met de begrippen, die men in de Apostelen kan vooronderstellen, en met de gelegenheid, by welke zich de Heiland van dezen spreektrant bediende.

H. XVI: 8—11 wordt door *zonde* bepaaldlyk verstaan de groote zonde, waaraan de Jooden, wegens de verfmaading van den Messias, schuldig stonden; door *gerechtigheid* de rechtvaardigheid van den persoon, en de zaak van Jesus; door *oordeel* het Goddelyk strafgericht, waaraan zy, die Gods raad verworpen hadden, zouden overgegeeven worden. De overtuiging van dat oordeel zou met grond geschieden, omdat de overste deezer waereld geoordeeld was. Jesus bedoelt den Duivel. Was de overste dezer waereld veroordeeld, het was dan in Hem gebleeken, wat het lot zou zyn van alle zyne onderdaanen, die Jesus vyanden waren en bleeven.

H. XVII: 5 wordt de heerlykheid, waarvan de Zaligmaker spreekt, niet van de Middelaars-heerlykheid, die Hy by den Vader had, dat is, die Hem van den Vader bestemd was, vóór de grondlegging der waereld, maar van de heerlykheid, die Hy als Gods Zoon van eeu-

eeuwigheid werkelyk bezat, verſtaan — omdat men geen voorbeeld aantreft, dat iemand, alvoorens hy aanweezig was, gezegd wordt iets te hebben. Paulus ſpreekt wel van *eene genade*, die hem en anderen *gegeeven*, dat is, beſtemd *was vóór de tyden der eeuwen*, 2 *Tim.* I: 9; doch hy zegt niet, dat *zy die hadden*. Dit verſchilt zeer veel, en brengt mede, een daadlyke bezitting. —— Men zou evenwel niet zonder grond kunnen beweeren, dat wy, letterlyk geſproken, 't geen ons gegeeven wordt, ook hebben. Jeſus heeft gezegd, *die heeft, dien zal gegeeven worden, en hy zul overvloedelyk hebben*. En zoo zou 'er hier en daar nog wel iets meer aan te merken vallen. Maar men moet dezen lofwaardigen arbeid beöordeelen, naar de grondregels, die de waardige Gryzaart, in de verklaaring der Schrift, gewoon is te volgen, en naar Godgeleerde begrippen, welke hy, ter goeder trouwe, meent ginds en elders te ontdekken. Die 't hierin met hem eens zyn, zullen doorgaands in 's Mans ophelderingen van 's Heilands redenen genoegen neemen.

Proeve over de Waardy en het Gezag van de Leere der Apostelen. Door J. CLARISSE, *Predikant te Enkhuizen. Te Hoorn, by* J. Breebaart, 1801. *In gr.* 8*vo.* 295 *bl.*

De kundige en arbeidzaame CLARISSE behandelt, in dit geſchrift, een allergewigtigst onderwerp. Hy wil hetzelve, ſchoon in de daad wel doorwerkt, ſlechts doen voorkomen als eene proeve. Alwie nog achting en eerbied voor de Leere der Apostelen heeft overbehouden, mag den verdienſtelyken Schryver voor de mannelyke verdediging van derzelver waarde en gezag danken.

In eene voorafgaande Inleiding maakt hy zyne Lezers bekend met het gevoelen van BAHRDT, STEINBART en anderen, welk in deze Verhandeling ter toetſe gebragt wordt, en met de wyze, waarop hy het poogt te wederleggen. Het Werk zelf vervat drie Hoofdſtukken.

In het *eerſte Hoofdſtuk* worden de Apostelen van onderling verſchil over weezenlyke zaaken vrygepleit. Vooraf wordt de ſtaat des geſchils behoorlyk bepaald.

De Eerw. CLARISSE merkt aan, dat hier meer op de algemeene Leere der Christenheid, dan op het kenmerkende van eenig byzonder Christengenootſchap, moet gelet worden; dat men eenig verſchil kan toeſtaan in de wyze van voorſtel, naar gelang van den onderſcheidenen aanleg der Schryveren, de perſoonen, tot welken zy ſpraken, en het bepaalde oogmerk, dat zy, in het ſchryven, beöogden; en eindelyk, dat 'er zelfs eenig onderſcheid, in zaaken van weinig aanbelang, en welke noch den grond des Geloofs, noch de uitſpraaken des Zaligmaakers zelven betroffen, heeft kunnen plaats hebben. Hy tracht dan alleen te betoogen, dat de Apostelen van Jeſus, ten aanzien der *leerſtellingen*, der *plichten*, der *inſtellingen*, onderling niet oneens zyn, zoodat de een zou leeren, hetgeen de ander tegenſpreekt; maar dat veeleer hunne redevoeringen en geſchriften, allen te gader, één geest ademen en volmaakt eenſtemmig zyn. Tot dat einde beroept hy zich *eerſt* op de Kerkelyke Geſchiedenisſen en Kerkvaderen der drie eerſte Eeuwen, waaruit hy, als onweerſpreekelyke daadzaaken, bewyst: dat 'er door de Apostelen eene Christelyke Kerk verzameld en over de wereld uitgebreid is; dat de Christenen, van de eerſte Eeuwen af, alle Apostelen, als gelyk in gezag en eenvormig in leere, erkend en geëerd hebben; dat 'er eene eenpaarige, naauwkeurig overeenſtemmende Kerkleere in de wereld verſpreid is; en dat de alleroudſte ſcheuringen onder de Christenen, niet van de Apostelen, maar door andere wyd en breed verſchillende oorzaaken, ontſtaan zyn. —— *Vervolgends* op de Apostelgeſchiedenis van Lucas, en de eigenhandige geſchriften der Apostelen. Daaruit zien wy, dat de Apostelen zich, van eerſten aan, by elkander en aan elkander, als leden van één lichaam, gehouden, uit één en mond geſproken, en, in hunne verrichtingen, met gemeenſchappelyk overleg gehandeld, dat zy elkanderen altoos geprezen en goedgekeurd, het werk met elkanderen gedeeld, zich op elkanderen beroepen, en de Voorzienigheid voor den voorſpoed van elkanders prediking gedankt hebben; en dat zoo wel door hun zelven, als door andere heilige Schryvers, beweerd wordt, dat zy allen dezelfde Leere voortgeplant hebben. Op dezen grondſlag zullen veele vermaaningen rusten, eensdeels geſchikt, om den Christenen zuiverheid in gevoelens, en het

aan-

aankleeven der eeniglyk waare Leere, aan te beveelen, anderdeels aandringende op eensgezindheid en het vereenigd zyn in één gevoelen, als ook beſtraffingen van hun, die van de eenheid des Geloofs afweken. Wy vinden hen zelfs eenſtemmig, in zaaken van minder aanbelang. Zy erkenden elkanders leerlingen en medehelpers voor medebroeders, rechte leden van dezelfde gemeente, en belyders derzelfde leere; gebruikten zulke mannen, als door andere Apostelen gevormd en met hunne gevoelens vervuld waren, in den dienst der prediking; en merkten alle de leerlingen van alle Apostelen en van alle Apostoliſche mannen, wie ook, waar ook woonachtig, en door wie ook tot het geloof overgebragt, aan, als te ſamen één lichaam, één gemeente uitmaakende. —— 'Er wordt *eindelyk* nog iets bygevoegd van de gevolgen, welke zouden voortvloeien uit eene verkeerde toeſtemming aan de beſtredene meening; en beweerd, dat, indien de Apostelen te ſamen oneens geweest zyn, in het weezenlyke der voorgedragene Leere, het Christelyk Geloof, of wel in het geheel niet kenbaar, of in het oneindige vermenigvuldigbaar, of ten eenemaal verdacht is. —— Op deze gronden het geſtelde bevestigd hebbende, antwoordt de Eerw. Schryver ook nog kortelyk op de voornaamſte tegenbedenkingen; waarvan wy, om onze recenſie niet te wyd te doen uitloopen, geen byzonder verſlag kunnen geeven.

Liever deelen wy nog een kort bericht mede van de wyze, waarop het tweede hoofdpunt van onderzoek, in het *tweede Hoofdſtuk*, wordt ter toetſe gebragt; te weeten, wat 'er zy van de aanklacht der bovengenoemden en veele anderen, tegen de Apostelen, alsof zy de Leer van hunnen Meester verlaaten hadden, en in gewigtige punten van hem verſchilden. Vooraf wordt wederom naauwkeurig bepaald, wat hier eigenlyk wordt tegengeſproken. Het is, zegt de Eerw. Schryver, ten eenemaale buiten tegenſpraak, dat Jeſus redevoeringen, gelyk wy dezelven nog over hebben, zich in ſommige opzichten van de redevoeringen en brieven zyner Apostelen onderſcheiden. Het is openbaar, dat Jeſus Apostelen, aangaande ſommige gewigtige ſtukken, meer gezegd en geſchreven hebben, dan in de ons bewaard gebleevene redenen van den Zaligmaaker daarover te vinden is. 'Er is zeer weinig van Jeſus gehoudene redenen geboekt.

Het is zeker, dat Jesus zynen Jongeren byzondere onderwyzingen, die niet in schrift gesteld zyn, heeft medegedeeld. Ook kunnen zy, zonder van hunnes Meesters meening af te wyken, vry wat voorgedraagen hebben, dat Jesus, by zyn leeven, niet had kunnen of willen seggen. Het doel van Jesus strekte zich alleen uit tot het Joodsche Volk. Het onverstand en ongeloof van zyne leerlingen verhinderde hem, van verscheidene zaaken, ronduit met hun te spreeken. Hy gaf van sommigen derzelven evenwel zeer gewigtige wenken, en deelde hun, na zyne opstanding, nadere onderrichtingen mede. Dit een en ander dus toegestaan zynde, wordt de strydvraag aldus ter neder gesteld: of het voorstel der Apostelen tegen den geest van Jesus Leere, of eenigen hunner verklaaringen tegen een of ander zyner gezegden inloopen? of zy, 't zy over 't geheel, of in zekere opzichten, 't zy allen of sommigen, eene andere Theorie van Godsdienst-waarheden hebben gehad en voorgedraagen, dan hy, hunne en onze Meester? Dit ontkent CLARISSE ten sterksten. Het ontbreekt, zo hy meent, geheelenal aan bewyzen, waarmede men zoodanige afwyking der Apostelen van hunnen Meester by de stukken had moeten aantoonen. Men moet, om dezelve staande te houden, aanneemen, dat zy of moedwillig of toevallig, zonder dat zy het wilden en merkten, de Leer van Jesus verlaaten hebben. Wat men hier ook moge kiezen, men vervalt in schroomelyke onderstellingen. De oudste en eerste Christenen hebben, van den eersten oorsprong der Christelyke Kerke af, altyd, als eene vaste en onbetwyfelde waarheid, geloofd, dat Jesus Leer, door zyne Apostelen, zuiver is voortgeplant, en dat de Gemeenten, door hun gesticht, zuiver Christelyke Gemeenten waren. De bewezene eenpaarigheid der Apostelen is hieruit te verklaaren, dat het punt hunner verteenging was in de Leere van Jesus. Is deze niet zuiver bewaard gebleven by de Apostelen, dan is zy nergens te vinden. Niet alleen hun karakter lydt by de verdenking van afgeweken te zyn van Jesus, maar het gezag van hun Meester zelf wordt daardoor aan het wankelen gebragt. — Op deze en andere redeneeringen, over de onwaarschynelykheid van het voorgesteld begrip, volgen andere bewysredenen, lynrecht ontleend uit daadzaaken, die, naar het oordeel van CLARISSE, tegen hetzelve vierkant inloopen,

pen, en het onwaarachtige en ongegronde van hetzelve bevestigen. Zoodanige zyn veelvuldige verklaaringen der Apostelen omtrent Jesus Christus, welke zy, byaldien zy geheel of ten deele van Hem afgeweeken waren, zonder huichelaary of zelfveroordeeling, van Hem niet hadden kunnen afleggen; hunne berichten, omtrent hunne eigene bedryven, en omtrent die van andere Apostelen, en de berichten der overige Geschiedschryveren des Nieuwen Verbonds desaangaande; hunne eigenlyke gevoelens, verlangens en bedoelingen, by hunne Euangelieprediking; hunne Leer van den ryken invloed en innige betrekking van Christus op hun en alle Christenen, op alle hunne voorrechten en plichtsoefeningen; veele vermaaningen en waarschouwingen, en hun geheel gedrag omtrent degulken, die van de Leere van Jesus afweeken; hunne volmaakte verzekerdheid van *getrouw te zyn aan de Leere van Jesus*, en uitneemende *gerustheid van ziel* desweegens; alle hunne daaden, *als in verband* staande met hunne prediking, en tot bevestiging van dezelve hebbende moeten dienen; en eindelyk de proefondervindelyke eenpaarigheid van Jesus en zyne Apostelen, aangaande het weezenlyke van het Christendom. — Zoo veele redenen pleiten voor de overeenstemming der Apostelen met hunnen Meester. Alwat men, tot staaving van het bestreden denkbeeld, heeft te berde gebragt, meent de Schryver van niet veel aanbelang te zyn, en meest neer te komen op losse vermoedens. Hy antwoordt kortelyk op de voornaamste tegenbedenkingen.

Het *derde Hoofdstuk*, het kortste van allen, handelt over de Goddelykheid en het Gezag van de Leere der Apostelen. De verschillende gevoelens, ook over dit punt, opgegeeven, en duidelyk bepaald hebbende, wat hy eenigyk bestrydt, brengt de Schryver alles tot de beantwoording van deze drie vraagen: wat wy, naar het getuigenis der Apostelen zelven, van hun gezag te denken hebben? wat 'er ons de Geschiedenis van leere? en, wat uit Jesus verklaaringen en beloftenissen daaromtrent zy op te maaken? — Ons verslag zou te wyd uitloopen, indien wy den Schryver, in de wyze, waarop hy dit uitvoert, verder wilden volgen. Wy durven allen, die belang stellen in de verhandelde onderwerpen, de aandachtige leezing van het geheele stuk gerust aanpryzen. Men moge, in alles, den Eerw. CLA-

RISSE niet kunnen byvallen, men zal hem echter den lof, van zyne taak, met ſchrandere oordeelkunde en kennis van zaaken, bearbeid te hebben, niet kunnen ontzeggen. Een weinig meer toeleg, om zich, behoudens de noodige duidelykheid, kort uit te drukken, en zorgvuldige affifyding van het overtollige, zou deze en gene ſchriften van dezen roemwaardigen Kerkleeraar, en ook dit betoog, nog meer voortreffelykheid bygezet hebben, en dezelven met nog meer genoegen laaten leezen.

Nadenken over myzelven, door J. C. LAVATER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* M . . . — *Tweede en verbeterde Uitgave. Te Utrecht, by de Wed.* J. VAN Schoonhoven, 1802. *In gr.* 8vo. 46 *bl.*

Allerbelangrykst is het onderwerp, in dit klein Geſchrift behandeld. Menſchen, die, in 't algemeen, voorgeeven, de kragt van zedelyke en godsdienſtige verpligtinge te erkennen, en eene toekomende verantwoordelykheid te gemoet te zien, — waarom ligt, by veelen van hun, geloof met betragting jammerlyk overhoop? In gebrek aan naadenken over henzelven wordt gewisſelyk het best voldoende antwoord op die vraag gezogt. Wylen de beroemde LAVATER, ook van dat verſtand, en zoo op anderer als op eigen verbetering en heil met een warm hart bedagt, heeft zich hier het naadenken over zichzelven ter taake genomen. Reeds eenige jaaren geleeden zag dit Werkje het licht, door wylen de godvrugtige Vrouwe VAN SCHAFFELAAR vertaald, en, door bezorging van den agtenswaardigen Arnhemſchen Leeraar A. VAN DEN BERG, die aan het menschlievend oogmerk der Vertaalſter hier mede wel de hand wilde leenen, „om het onder den gemeenen „man in haar nabuurſchap te verſpreiden, als een Werk„je, by uitnemendheid geſchikt, om, onder den God„lyken zegen, ernſtig Godsdienſtig nadenken over zig„zelven te verwekken of te verſterken en te vermeerde„ren." Het Geſchrift thans zynde uitverkogt, heeft de waardige Man tot eene nieuwe Uitgave wel de hand willen leenen, met eenige verandering omtrent de Geeſtlyke Gezangen, agteraan geplaatst. Wat de uitvoering aangaat, dat zelfde vuur, die kragt en leevendigheid van verbeelding, welke LAVATERS meeste Schriften ken-

kenmerken, vertoonen zich ook hier in geene kleine maate. Men ontmoet 'er den ernſtigen Christen, wiens aandoeningen onmiddelyk uit het hart op het papier vloeien. Indien wy eene bedenking tegen 's Mans behandeling mogen in 't midden brengen, dezelve zou zyn, dat hy, indien niet doorgaans, immers dikmaals eene te hooge vlugt neemt, niet berekend voor zeer veelen, niet in ſtaat om hunne gewaarwordingen tot gelyke hoogte op te winden, en voor wien alduſ de nuttigheid van den voorgeſtelden leiddraad van Zelfonderzoek verloren gaat. „ Wat moet ik zyn? Wat „ ben ik? Welk eenen weg moet ik inſlaan om te wor„ den, zoo als ik moet zyn?" — tot een antwoord op deeze vraagen kan de inhoud deezes Geſchrifts gevoegelyk worden teruggebragt. Eerst ontmoet men eenen reeks van Schriftuurtexten, zoo de algemeene als byzondere pligten eens Christens aanwyzende. Voorts treedt LAVATER in het onderzoek van zichzelven, beproevende, of, en in hoe verre, zyn gemoedstoeſtand met het opgehangen tafereel overeenſtemme; waarvan de uitſlag eene ſchroomlyke ongelykheid aankondigt. „ Wat ſtaat my nu te doen? wat aan te vangen? hoe „ zal ik een beter Christen worden, als ik; ach „ arm! zulks thans nog niet ben? hoe zal ik Gode „ welbehagelyk, en zalig worden?" — met ernſtige beraadſlagingen en gepaste beſluiten daar omtrent, eindigt het gemoedelyk Geſchrift.

Zie hier van de ſchryfwyze eene proeve: „ Met „ het weinige goede, dat ik in my ontwaar wierd, „ te vrede; — te vrede, wanneer ik my, in eene „ ſchielykvoorbygaande vergelyking met anderen, die „ ik niet van naby kende, eenigzins in 't een, of „ ander, beter bevonde; — te vrede, dat ik niet wa„ re, gelyk deze of gene egtbreker, beurtzanger, ofte „ geveinsde; — te vrede, dat ik Gods Woord lus, „ my in de Kerk vinden liet, aandagtig toehoorde, de „ leerredenen beoordeelde, niet geheel nalaatig was, in „ het beoefenen der milddadigheid, en niemand my be„ ſchuldigde; — te vrede misſchien, dat anderen, my „ voor eenen goeden, en deugdzamen mensch hielden, „ en veel loflyks van my wisten, en verhaalden, leef„ de ik, in eene zorgeloosheid voord, die zig blinde„ lings voedde met de vooroordeelen, die ik aangaan„ de de zwakheid der menſchen, hadde opgevat....."

Na verſcheiden andere gronden van zelfbeſchuldiginge te hebben aangevoerd, beſluit LAVATER: „Nu — die zondaar, die rampzalige, die verlorene zondaar, die gezogt en gezaligd worden moet, die ben ik! ik, die verdoemenswaardigſte, die alle vergeving verbeurd heeft, en evenwel . . . en evenwel, op vergevinge hoopt, die uwe barmhartigheid getergd heeft . . . en evenwel, deze barmhartigheid met een zwak en ſiddernd geloove omhelst, — gansch zeer, naar een dropken uwer genade dorst en ſmachte, — en evenwel hoe walchelyk by zich ook beſchout en hoe onwaardig by ook is . . . eenen almachtigen aanblik, van uwe ontferming verwagt: eenen aanblik der ontferming van Hem, die, aan het kruis vaste geklonken, voor zyne beulen bad, en voor de zonde der waereld ſtierf. . . . Wien zult gy aanzien, wien zult gy genadig zyn? den verſlagenen van geeſte, die voor uw Woord beeft: de offeranden, die u welgevallig zyn, zyn een gebroken geeſt; een gebroken en verſlagen harte, zult gy, ô God, niet verachten!"

De Geeſtlyke Gezangen, welke men agter het Werkje vindt, voeren tot Opſchriften: *Beron; Boate; Strydlede in donkere uren; in zware kastyding; Hartſterking in zware duisternis; vurige Bede van eenen Godzoekenden; Dorst naar Verlosſing; Geloof.*

Godsdienſtige Jaarkring der Theophilanthropyten, of God-vereerers en Menſchenvrienden, enz. 3e en 4de Stukje. Te Amſterdam, by G. Warnars, 1801. *In 8vo. 314 bl.*

Een aantal uittrekzels uit de zedelyke bedenkingen van SOCRATES, ISOCRATES, ARISTOTELES, PLUTARCHUS, EPICTETUS, CICERO, SENECA, en MARCUS AURELIUS, dergelyken van SAADI, een Perſiſch Wysgeer, van ZOROASTER, uit den *Vedam* der Indianen, van WILLIAM PENN, LA BRUYERE, FENELON, YOUNG, FONTENELLE, VOLTAIRE, ROUSSEAU, D'ALEMBERT, FRANKLIN, en anderen; en voorts eenige Redenvoeringen en Lofzangen, — maaken den inhoud uit van dit derde en vierde Stukjen, waarmede deze *Godsdienſtige Jaarkring* wordt geſloten. Wy hebben, reeds een en andermaal, onze gedachten over deze Verzameling, die

tot

tot een richtſnoer van Godsdienſtig onderwys, zoo in de openbaare byeenkomſten, als in de huisgezinnen, zal moeten dienen, vrymoedig geuit (*). Hetgeen wy tegen daarvan gezegd hebben, past ook op deze Stukjens.

(*) Zie *Letteroef.* voor 1799, bl. 156, en voor 1800, bl. 150.

De Staatkundige Handhaving van der Ingezetenen Gezondheid en Leven aangeprezen, en in eenige Proeven voorgedragen, door MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor, Profeſſor, Archiater, enz. te Utrecht. Uit het Latyn vertaald, door* H. A. BAKE, *Med. Doct. Practic. enz. te Leiden. Met bygevoegde Verhandelingen van den Schryver en een Brief van den Vertaaler. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr.* 8vo. 538 *bl.*

Reeds voor agt-en-twintig jaaren het de beroemde Hoogleeraar VAN GEUNS zyne gedagten gaan, over den nuttigen invloed der Burgerlyke Weten en des Staatsbeſtuurs, op de gezondheid der menſchen; waarvan hy de eerſte blyken gaf, in eene Voorleezing, over eene daartoe betrekkelyke ſtoffe, in het Groninger Genootſchap *Pro excolendo jure patrio.* Dit ſtukje alduar met veel genoegen gehoord zynde, wierd de Schryver er door aangemoedigd, om zyne gewigtige taak verder te vervolgen; 't geen hy deed in eene plegtige Redevoering, door Z. H. Gel. te Harderwyk, in het Jaar 1778, uitgeſproken, en vervolgens aan dezelfde Hoogeſchoole, in eene tweede Redevoering, gehouden in 1787; wordende eindelyk het geheele onderwerp afgedaan in eene *Inaugurcele* Redevoering, te Utrecht, in het Jaar 1791.

Deeze Redevoeringen, van tyd tot tyd in het oorſpronglyke in 't licht gegeeven zynde, droegen eene algemeene goedkeuring weg, en verwekten herhaalde aanzoeken om des Schryvers toeſtemming te bekomen tot eene Nederduitſche Vertaaling, die ook eerlang, door den kundigen Leidſchen Geneesheer BAKE, wierd daargeſteld. Ondertuſſchen vond het de Schryver dienſtig, eenige kortelyk voorgedragene zaaken nog nader te bewerken, zo om aan het verhandelde eenig meerder licht by te zetten, als om, by verſchillende gelegenheden gemaakte zwaarigheden en tegenwerpingen, op te loſſen.

ſen. Hieruit zyn agt verſchillende Byvoegzels geboo-ren, te zamen van meerder uitgebreidheid dan het geheele Werk.

Na eene gepaste Inleiding ſpreekt onze Schryver over het hoog aanbelang en de noodzaakelykheid eener ſtaatkundige handhaving van der Burgeren gezondheid en leven; welke ſtoffe wordt afgehandeld in drie Hoofdſtukken, welker eerſte de waardy van gezondheid en lichaamelyken welvaart ſchetst, boven alle andere voordeelen eener Burgermaatſchappye, welke gewoonlyk door de Staatkundigen worden aangepreezen; terwyl in het tweede Hoofddeel wordt betoogd, dat de lichaamelyke welvaart een zeer waardig voorwerp zy van de zorge der Overheid, toegelicht door Geneeskunde: zynde alle byzondere zorg voor gezondheid en leven, zonder eene ſtaatkundige handhaving, onvoldoende. Waarna in het derde Hoofdſtuk eenige ſtukken ter verhandeling worden voorgenomen, op welke de ſtaatkundige handhaving van gezondheid en leven, vooral in ons Gemeenebest, nuttiglyk zou kunnen toegepast worden.

Dit derde Hoofdſtuk is zeer uitvoerig, en verdeeld in twee Afdeelingen, wier eerſte loopt over de ſtaatkundige zorge ter bewaaring, dat is inſtandhouding, vermeerdering en beveiliging van de tegenwoordige gezondheid en het leven; waartoe voornaamelyk in aanmerking komen: 1°. De bevordering der deugdzaamheid en der welverkrygbaarheid van de beste en de eenvoudigſte levensmiddelen. 2°. De bezorging der zuiverheid en reiniging van de lucht. 3°. Waakzaamheid, tot het afweeren van algemeene en byzondere beſmetelyke ziekten. 4°. De voorzorgen tegen het vallen in het water en het verdrinken. 5°. De beveiliging van het kinderbaaren en de eerſte intrede in de wereld. 6°. De bevordering van lichaamsterkte, bekwaamheid en vaardigheid van ledematen en zintuigen, door oefenſchoolen en ſpelen, naar het voorbeeld der oudheid. — Dit alles afgehandeld zynde, gaat de Schryver, in de tweede Afdeeling, over tot de ſtaatkundige zorge, als de grootſte en noodigſte waarborg der Ingezetenen, tot eene goede herſtelling van gekrenkte gezondheid en redding in werklyke levensgevaaren; by welke gelegenheid hy aanpryst: 1°. De afweering van alle ongepaste en nadeelige hulpe en dienstbieding: te weeten, het weeren van Kwakzalvers, en van niet behoorlyk onderzocht

zocht zynde perzoonen, in alle vakken der Geneeskunde. 2°. De daarſtelling en beſcherming van welbekwaame Konstoeffenaars en van goede hulpmiddelen, in alle de byzondere vakken der Geneesoeffening. 3°. De bezorging van goede, geheel kosteloze hulpe, voor desbehoevenden, niet ſlegts in de Steden, maar ook ten platten lande. 4°. De voorziening in krachtdadige middelen en welgereeden byſtand, ter redding in haastige toevallen, ongelukken, en ter afweering van plotslyk levensgevaar. 5°. De inſtelling van het noodig onderwys en de oeffening, ter vorming van alle de Konstoeffenaaren der Genees-, Heel-, Verlos- en Artſenybereid-kunde.

Na het afhandelen deezer Hoofdſtukken, in welke het geheele Werk begreepen is, volgen deeze agt gewigtige Byvoegzels: 1°. Over de waardye van het betoog, ter bevestiging van het groot aanbelang eener geneeskundige Staatsregeling. 2°. Over de voorkeur van het voedzel uit Graanen, boven dat van de Aardappelen. 3°. De aanpryzing van het Bier, als de beste Volksdrank, in ons Vaderland, verdeedigd. 4°. De beoordeeling van den Wyn en van de Thee- en Koffydranken, met betrekking tot de Volksgezondheid. 5°. Over de verderffelyke werking der Sterke Dranken op de Volksgezondheid, en het verbaazend vertier dier Dranken in ons Vaderland. 6°. De vergelyking van de conſumtie van Wyn, Bier en Sterke Dranken, in ons Vaderland. 7°. Over den verbaazend grooten voorraad van Koorn, welken onze Branderyen verſlinden. 8°. Over het geweldig verlies aan Brood en Bier; voorts de armoede, huislyke ellenden, het zedenbederf, en de verdere dergelyke gevolgen van 't verſtooken der Graanen en van de geldverſpillingen in den Sterken Drank.

Zodanig is de belangryke inhoud van dit gewigtig Werk, 't geen den beroemden Schryver niet weinig tot eere verſtrekt. Daar het onmogelyk is, dat alle Konstbeoeffenaars, over zo veele denkbeelden en voorſtellen, als in dit Werk voorkomen, op dezelfde wyze zouden denken, zou het niet bezwaarlyk vallen, tegen het een en ander, eenige aanmerkingen te voorſchyn te brengen. Dan, om by ons beſtek te blyven, bepaalen wy ons liever tot het afſchryven van eenige zinſneden

uit

uit het Werk zelve, om daaruit des Schryvers manier van voordragt aan onze Leezers te doen kennen; waartoe wy hebben uitgekipt zyne denkbeelden over de nuttigheid van het daarſtellen van kundige Vroedvrouwen.

„ Daar immers (zegt de Schryver) de vrouwelyke zedigheid, die te regt de bewaarſter van alle haare deugden genoemd wordt, alles, wat de beredding van het baaren en verlosſen betreft, onder byna alle Volken, van alle tyden, aan de welgeoeffende en zagtaartige bediening van Vroedvrouwen, die ook, door het Roomſche Regt, met den naam van geneeskonſtige Vrouwen vereerd, en met byzondere voorrechten begiftigd zyn, in de eerſte plaats ſteeds heeft opgedraagen en toevertrouwd, laatende aan de Mannen den toegang, tot deeze geheimenisſen, alleen in ongewoone en regt zwaare gevallen over; — en daar ook toch eene geheel tegenovergeſtelde denk- en handelwyze, onzer zo verlichte en fraaije wereld, by zeer veelen nog geen gereeden ingang vindt, waardoor men naamelyk, met die ouderwetſche ſchaamachtigheid den ſpot dryvende, en op de Vroedvrouwen met verachting nederziende, onze vrouwen van eenig aanzien tracht in te boezemen, dat zy, ook in gewoone en natuurlyke baaringen, dan eerst recht goed verlosſen zullen, wanneer zy een Man, in de post eener Vroedvrouwe, voor zich geſteld zullen hebben; zo kan ik niet nalaaten, zulke openbaare inrichtingen aan te pryzen, by welke, aan braave en bekwaame Vrouwen, welke, volgens myne eigene voormaalige ondervinding, by het onderwys aan dezulke gegeeven, door de Natuur, tot het leeren en uitoeffenen van dat werk, wel degelyk geſchikt zyn, eene volledige kennis, in de beſchouwing en uitoeffening der Verloskunst, door opentlyk aangeſtelde onderwyzers, dierwyze worde voorgedraagen, dat die Vrouwen daardoor regt gründig opgeleid worden, om niet alleen, in alle gewoone gevallen van verlosſingen, de noodige byſtand en hulp, zo als, van oudsher en nog hedendaags, by de meeste Burgeresſen, van haarlieden verwagt wordt, naar behooren te kunnen toebrengen; — maar ook, om zodanige voorkomende hinderniſſen en afwykingen van den gewoonen weg te regt te brengen, welke, door kundige handgreepen, bered kunnen wor-

worden, en de kragt eener Vrouwe niet te boven gaan; — en eindelyk, om dusdanige gewigtige zwaarigheden, welke niet, dan door het aanwenden van werktuigen, of omſlagtigen toeſtel der kunſt, opgeruimd kunnen worden, in tyds te onderkennen, en die ten ſpoedigſten aan te melden, opdat men hiertoe de hulp eens Vroedmeesters, die tot dit kunſtbedryf alleen gewettigd is, tydiglyk moge inroepen."

Geen der verſchillende Byvoegzels hebben den Schryver voorzeker meerder moeite en tyd gekost, dan het inwinnen der berichten, uit welke hy de betrekkelyke hoeveelheid van gegiste Dranken heeft opgemaakt, welke hier te lande jaarlyks, door elkander gerekend, gebruikt worden. Na alle de hiertoe vereischt wordende vergelykingen met de grootſte naauwkeurigheid te hebben opgemaakt, beſluit de Schryver, dat in ons Gemeenebest, tegen vier-en-twintig ankers Bier en drie ankers Wyn, wel vier ankers Sterke Drank gebruikt worden; terwyl de jaarlykſche conſumtie van Jenever, voor ieder perſoon, door elkander gerekend, ongeveer vier vyfde van een anker bedraagt: waaruit blykt, welk een aanzienlyk gedeelte van den drank, vooral van den gemeenen man, het vloeibaar vuur der gedeſtilleerde wateren, voorheen zo ſpaarzaam gebruikt, in onze dagen uitmaakt.

Nog nooit geopenbaarde Voorſchriften voor Tabaksfabrikeurs, Tabakshandelaars, Tabaksrookers en Tabaksſnuivers, om, op de goedkoopſte en beste wyze, iedere Uit- en Inlandſche ſoort van Rook- en Snuiftabak te vervaardigen, enz. Uit het Hoogduitsch. Te Zutphen, by H. C. A. Thieme, 1802. *In* 8vo. 59 *bl.*

In dit kleine Werkje komen een aantal werkmanieren en voorſchriften voor, ter bereiding van allerleije zoorten van Snuif- en Rooktabak, byeenverzameld door een man, die, zo als hy verzekert, omtrent dertig jaaren lang, in Duinkerken, in Holland en elders, als Faktoor gediend heeft, waardoor hy in de gelegenheid is gekomen, om de voornaamſte handelwyzen, in Duinkerken en in Holland gebruikelyk, te leeren, en de voorſchriften te bekomen, volgens welke de voornaamſte Zauzen bereid worden. Over 't algemeen komt ons

dit

dit Werkje in zyne zoort belangryk voor; doch of het in de uitwerking ten vollen aan den veelbeloovenden Titel voldoet, zullen de bedreevene Handelaars en Fabrikeurs, in deeze produkten, het best kunnen beoordeelen.

Geſchiedenis van de Kristlyke Kerk in de Achttiende Eeuw. Door A. YPEY. *IIde Deel.*

(*Tweede Berigt.*)

De Geſchiedenis der Christlyke Kerke in de Agttiende Eeuwe, door den Hoogleeraar YPEY, van welks IIde Deel wy aanvanglyk berigt gaven (*), nam, gelyk wy aanmerkten, ter plaatze, waar wy 't zelve ſlooten, eene wending, die ons, zo wegens de uitvoerige aankondiging der voorgaande Afdeelingen, als de belangrykheid der volgende, deedt beſluiten, om anderwerf onze Leezers daarover te onderhouden.

's Hoogleeraars plan bragt mede, naa de algemeene Lotgevallen der Christenkerke, zo voordeelige als nadeelige, vermeld te hebben, de byzondere Geſchiedenis van de onderſcheidene Genootſchappen, waarin de Christlyke Kerk ongelukkig verdeeld is, te boek te ſtellen. Dan, daar deeze Geſchiedenis veel lichts ontvangt van de *Wysgeerte*, *Taalkunde*, en *Studie van goeden Smaak*, een trits van *Weetenſchappen*, ten naauwſten aan elkander verknogt, en altoos van eenen voor- of nadeeligen invloed op den ſtaat der Christlyke Kerke en de Theologiſche Studie, oordeelde hy te recht, zynen arbeid aan een overzigt van deeze drie belangryke Stukken te moeten toewyden.

In de eerſte plaats ontmoeten wy hier een *Historisch Verſlag van de Geſteldheid der Wysgeerte, geduurende de Achttiende Eeuw.* De ſtryd tuſſchen de Wysgeerte van ARISTOTELES en die van DESCARTES wordt naar eisch vermeld, alsmede wat THOMASIUS ten deezen aanziene verrigtte. Zeer juist en vereerend voor ons Vaderland is het ſchryven onzes Geſchiedboekers: „Menigmaalen is met grond door onze Landgenooten aangemerkt, dat, in het vak der ſchoone Weetenſchappen, uit ons Va-

(*) Zie hier boven, bl. 288.

Vaderland het meeste licht is opgegaan, 't welk men in andere Landen te baat heeft genomen, terwyl men zich zeer beyverde om hetzelve dan daar helderer te doen branden. Deeze aanmerking geldt, zo elders, dan vooral hier, ten aanziene der Geschiedenisse van de Filosoofy; daar het bekend is, dat de eerste vonken der Filosoofische geleerdheid in THOMASIUS gelegd zyn door het bestudeeren van het voortreflyk Werk van onzen schranderen Landgenoot HUGO DE GROOT, *over het recht van Oorlog en Vrede*; welks donkere zyde hy naderhand uitsteekend wist op te helderen." THOMASIUS was het, die, ondanks de tegenwoelingen der Theologanten, om ARISTOTELES te handhaaven, eene vryer wyze van philosopheeren wist in te voeren, en eene omwenteling te wege bragt, die den ouden ARISTOTELES van den throon bonsde, en als balling uitdreef.

BAYDE, die, schoon geen Inbooreling, door zyne lange inwooning hier te lande als een Vaderlander mag gegroet worden, komt hier voor, als de aanleidende oorzaak tot de veel opgangs maakende Wysgeerte van LEIBNITZ. — LOCKE bragt der Wysgeerte veel lichts toe; en ook dit licht mag deels gezegd worden in ons Vaderland opgegaan te zyn; althans heeft hy, wegens politieke omstandigheden *Engeland* verlaaten hebbende, te *Amsterdam* de laatste hand gelegd aan zyn meesterstuk, *over 't Menschlyk Verstand*. Eenen uitneemenden medehelper ter verbetering der Wysgeerte vondt LOCKE in NEWTON, een Man, met verschuldigde onderscheiding hier gedagt; desgelyks onze Landgenoot 's GRAVESANDE, dien grooten bevorderaar van wiskundige bewyzen en tastbaare proefneemingen. Voorts treedt WOLFF, met zyne Volgelingen, te voorschyn.

De *Eklectische* Wysgeeren volgen; en onder deezen worden met onderscheiding gedagt, HOLLMANN, CRUSIUS en ENGELHARD, die den Philosophischen Leerstoel te *Groningen* bekleedde, en zich wydberoemd maakte, zo door andere wysgeerige twistschriften, als door zyn schryven tegen den grooten MUSSCHENBROEK. De Duitsche Wysgeeren ERNESTI en GOTTSCHED worden gedagt, en zy gevolgd van een algemeen verslag eeniger uitmuntende Wysgeeren, wier Naamen genoemd en wier voornaamste Werken aangeweezen worden.

Met deezer vermelding komt onze Geschiedboeker tot den Hoogleeraar IMMANUEL KANT, wel eens

met den naam van den *alleverbryzelenden* beſtempeld, dewyl hy aller voorgaande Wysgeeren Leerſtelzels aantaſtte, en voor het zyne zogt te doen zwigten. Wy mogen hier niet onvermeld laaten, dat „ zo zeer, naar de taal onzes Geſchiedſchryvers, de *Koningsbergſche* Filoſoof van veele geleerden toegejuicht werd, als den gelukkigen man, die ten laatſten den tempel der wysheid voor het denkend gedeelte des menschdoms ontſlooten hadt, zo zeer werd hy niettemin van een grooter aantal anderen gering geſchat, om dat hy alles ingekleed hadt in eene onverſtaanbaare Terminologie — of verſmaad, om dat hy op de puinhoopen van alle dogmatiſche ſtelzels een nieuw *Dogmatismus* zocht te vestigen — of veracht, om dat de weg, welken hy insloeg, te veel op het *Scepticismus*, 't welk hy heette te beſtryden, uitliep — of geheel veroordeeld, om dat door zyne Filoſofy de grondbeginzelen van den Christlyken Godsdienst ſcheenen ondermynd te worden." — Een verdeedigend en tot opheldering ſtrekkend Geſchrift diens Wysgeers deedt by eenigen zyne agting ryzen, doch nam op verre na alle bezwaaren niet weg. —

„ Allengs raakten de onderſcheiden denkende Wysgeeren tegen elkanderen aan 't woelen, zo dat ten laatſten het vuur van een heeten twist overal uitbarstte, wordende hetzelve van beide kanten met eene geestdrift aangeſtookt, waarvan men in de jaarboeken der letteren ſlechts weinige voorbeelden aantreft. Eene menigte van geoefende pennen waren in beweeging, ter ſlaglevering voor en tegen de beginzelen van KANT ingerigt, in kleine, zo wel als groote werken, die het eene na het andere uitkwamen, en op zich zelven thans eene kleene boekery uitmaaken."

't Is deeze overvloed van Schriften, voor en tegen, waaruit hier het voornaamſte wordt opgedischt, met verſlag van de hoofdleerſtellingen deezes Wysgeers, en de voornaamſte Lotgevallen dier Leere in *Duitſchland*, en elders in *Europa*. „ In ons Vaderland heeft die nieuwe Wysgeerte verdeedigers, maar ook beſtryders. Onder de verdeedigers mogen met recht geteld worden, behalven anderen, deeze drie Wysgeeren: PAULUS VAN HEMERT, laatst Hoogleeraar by de *Remonſtranten* te *Amſterdam*; J. H. HEUMAN, Doctor in de Filoſofy te *Amſterdam*; en W. SERVAAS, Doctor in de Geneeskunde te *Delftshaven*."

De

De Hoogleeraar doet een oogslag vallen op den invloed deezer Wysgeerte op de belangen van het Menschdom en Christendom, terwyl 'er nog een hevige ſtryd is, over het *Kantiaanſche* Stelzel zelve, tusſchen enthuſiaſtiſche vereerders en meestal verbitterde tegenſtanders. In 't breede gewaagt hy van het verſchil tusſchen KANTS en FICHTES Wysgeerte; van de vooren tegenſchriften dier ſtrydende Partyen. „Men kan," zegt hy, VAN HEMERTS beoordeeling der Wysgeeren tot KANTS tyd de zyne maakende, „uit deeze Schriften zien, dat het gene van oudsher onder de Filoſofen heeft plaats gehad, het verketteren naamlyk van elkanderen, niet ophoudt. Men ſtelt, men bewyst, men wederlegt, men verkettert elkanderen, en dit niet zelden met eene bitterheid, welke geen geſlacht minder voegt, dan dat der Wysgeeren. Elk een beyvert zich om af te breeken, 't gene zyn mededinger gebouwd heeft."

„Wordt," vervolgt YPEY, „het Systema van KANT van veelen voor zeer donker gehouden, nog meer ſchynt zulks van FICHTES Systema waar te zyn: altoos SCHAD, een der eerſte *Fichteaanen*, verklaart, dat hy zelf niet alleen het in het eerst niet verſtondt; maar dat ook de meesten der genen, die als Schryvers voor en tegen FICHTE zyn opgetreeden, het niet gevat hebben. Dit zo zynde, is het alleen om deeze reden, denklyk, dat, wat, en FICHTE, en SCHAD, beiden ſnorken, van eene ophanden zynde algemeenwording deezer nieuwe Filoſoofy, hunne voorſpellingen niet ligt bewaarheid zullen worden. Met dit alles heeft de Wysgeerte van FICHTE, in *Duitschland*, zeer veele aanhangers; als daar zyn REINHOLD, JACOBI, SCHMID, BERGER en anderen, die, zy mogen dan dezelve verſtaan, of niet verſtaan, haar verre verheffen boven die van KANT, wiens gezag daardoor dus, over het geheel genomen, eenigermaate ſchynt gedaald te zyn."

Het tweede *Historisch Verſlag* loopt over de *Taalkunde* en *Studie van goeden Smaak*, in het Tydperk, 't geen onze Geſchiedboeker bearbeidt. De Vraag; heeft men in de Taalkunde en Studie van goeden Smaak, ſtaande deeze Eeuw, vorderingen gemaakt? ſchroomt hy niet, tot genoegen van den Liefhebber der ſchoone Weetenſchappen, volkomen met ja te beantwoorden. Taalkunde toch en Studie van goeden Smaak zyn, naar

zyn oordeel, twee vriendinnen, die van elkanderen niet kunnen geſcheiden worden, zonder dat zy beide kwynen; en die, blyvende in elkanders gezelſchap, ook altyd een gelyk lot hebben.

Hy vangt aan met de reuzeſtappen te vermelden, ſtaande deeze Eeuwe, in de *Oosterſche* Taalkunde; en toont, hoe de *Leidſche* Hoogleeraar ALBERT SCHULTENS, naa veel tegenſtands, de gemeene Leermeester werd van allen, die zich ter uitlegging der Schriften des Ouden Testaments zogten bekwaam te maaken, in en buiten ons Vaderland; hoe aan zyn licht, en dat van zynen Zoon JAN JACOB SCHULTENS en van zynen Kleinzoon HENDRIK ALBERT SCHULTENS, veelen hun licht ontſtaken. Laatere Mannen in en buiten ons Vaderland, het voetſpoor der SCHULTENSEN bewandelende, worden hier met lof gedagt, en de Mannen, die hier en elders in dit vak uitſtaken of nog uitſteeken, opgenoemd; en bovenal MICHAËLIS en HERDER niet vergeeten, en de arbeid van KENNICOTT op zyne waarde geſteld.

In de *Griekſche Literatuur* ziet de *Nederlander* met ſtreelend genoegen op den voorgrond *Nederlandſche* Taalfakkels geplaatst; en dezelve niet vergeeten, by de opnoeming der Mannen, die in de Critiek des N. Testaments allergelukkigſte vorderingen gemaakt hebben, benevens de *Engelſchen* en *Duitſchers*.

Dit zelfde mag men ten aanziene van de *Latynſche Literatuur* zeggen, die groote vorderingen maakte; de voornaamſte Opbouwers worden hier gedagt. Dan, naa het vermelden der voordeelige Lotgevallen, vindt men de nadeelige, in de tweede helft deezer Eeuwe, niet vergeeten, door het beſtaan om op de Hoogeſchoolen in de Moedertaal te onderwyzen; 't geen door onzen Hoogleeraar ten zeerſten gewraakt wordt.

Kort is 's Geſchiedſchryvers vermelden van de *Engelſche*, *Hoogduitſche* en *Franſche* Taal. Eenigzins breeder laat hy zich uit over de *Nederduitſche*, die, ſchoon zy in de eerſte helft deezer Eeuwe eenige kloeke Voorſtanders hadt, over 't algemeen verwaarloosd werd, inzonderheid door de Godgeleerden, die in hunne Moederſpraake geen zuivere taal, en dus ook geen goeden ſtyl, konden voeren; een gebrek, 't geen onze Schryver, hoe zeer een Voorſtander der Geleerde Taalen, ten hoogſten wraakt, en dus met reden

den zich verheugt, dat men zints het midden deezer Eeuwe daarvan is terug gekomen. „ Zints deezen tyd, ſchryft hy, ſchaamt zich de Geleerde, en inzonderheid de Godgeleerde, om, in zyne ſchriften, de taal, die hem zyne moeder geleerd heeft te ſpreeken, kwaalyk te ſchryven. En ook zints deezen tyd hebben veele Godgeleerden 'er zich ernſtig op toegelegd, om eene zuivere *Nederduitſche* Taal op den Kerkkanſel te doen hooren. Te wenſchen ondertusſchen ware het, dat alle Predikanten hierop zich mogten toeleggen. Veelen hoort men, die in hunne Moedertaal volſtrekt vreemdelingen zyn. Minder nog hoort men in eene zuivere Volkstaal prediken." Zeer weinigen, in de daad, zyn 'er, die deeze kunst verſtaan; eene zeer gepaste aanmerking brengt hy deswegen te berde, en ſluit zyn berigt met de aanſtelling van Hoogleeraaren op de *Leydſche* en *Franekerſche* Hoogeſchoolen in de *Nederduitſche* Letterkunde. Aanſtellingen, die wy wenſchen dat eene nog te veel heerſchende baſtaardy zullen verbannen (*).

(*) Terwyl wy dit ſchryven, verneemen wy, uit de *Algem. Kunst- en Letterbode*, No. 5 deezes Jaars, de poogingen en vorderingen, door Liefhebbers en Voorſtanders der *Nederduitſche* taale, omtrent de gelykheid der Spellinge onzer Moedertaale, aangewend. Wy hoopen, dat de poogingen, door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*, en van andere Taal- en Letterkundige Genootſchappen in ons Vaderland, aangewend, ter regelinge der Spellinge van onze Taal, de zo wenschbaare gelykvormigheid mogen te wege brengen; 't geen te ligter zal vallen, dewyl het daar opgegeeven kort uittrekzel der reeds gemaakte bepaalingen uitwyst, hoe de besten onzer Schryveren, met weinig veranderinge, zich naar die regelmaat zullen kunnen ſchikken.

De Geſchiedenis van het Leven van M. T. CICERO. *Door* MIDDLETON. *Uit het Engelsch door* W. J. ZILLESEN, *Rector der Latynſche Schoolen te Middelburg. Iſte Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1801. *In gr.* 8vo. 476 *bladz. nevens eene Voorreden van* 34 *bladz.*

Het Leeven van M. T. CICERO, door CONYERS MIDDLETON, is, van zyne eerſte verſchyninge

af, door allen, welken eenigzins bevoegd zyn om over zaaken van deezen aart te oordeelen, altoos beſchouwd, als een meesterſtuk van Leevensbeſchryvinge niet alleen, maar als van uitmuntende nuttigheid ter opheldering van Rome's Geſchiedenisſen, van den tyd af, waarin CICERO begon de openbaare Ampten van den Burgerſtaat te bekleeden, tot op den betreurenswaardigen dood van deezen Vader der Latynſche Welſprekendheid; geduurende een tydperk van ruim dertig jaaren, en wel een van de gewichtigſte tydperken der Republiek, een van de leerzaamſte voor volgende Eeuwen en andere Staaten. Al zedert lang hadden wy gewenscht, dit, in Engeland, en elders, met reden zo hooggeſchatte Werk in onze taal te zien overgebragt. Veel, zeer veel, is uit hetzelve te leeren, vooral in tyden, gelyk die, welke wy, in de laatſte jaaren, beleefd hebben, en nog beleeven. Wy verheugden ons daarom, wanneer wy de op handen zynde vervulling van onzen wensch door den Utrechtſchen Boekverkooper PADDENBURG zagen aankondigen; en doorlazen, met gretigheid, het Eerſte Deel deezer Vertaalinge, zoras het in 't licht was verſchenen. Van hetzelve moeten wy thans onzen Leezeren eenig bericht geeven.

Vooraf gaat eene korte *Voorrede* van den Vertaaler, waarin deeze reden geeft van zyne onderneeminge. Behalven de algemeene begeerte om een zo voortreffelyk Werk in onze moedertaale te zien, noopte hem daartoe ook het ongunſtige gevoelen van den Burger STUART, raakende eenen der grootſte Staatsmannen van het oude *Rome*. Hy wilde den Nederduitſchen Leezer in ſtaat ſtellen om de zaak ook van eenen anderen kant te beſchouwen, en daardoor met meerdere kennisſe het character van CICERO te beoordeelen. Daartoe was de Vertaaling noodig: want, behalven dat niet allen, hier te lande, het Engelsch machtig zyn, is ook het oorſpronglyke Werk niet gemaklyk te bekomen, *ſchoon meer dan eens gedrukt*, zegt de Vertaaler. Deeze uitdrukking dunkt ons wat heel flaauw. Hoe dikwyls men in Engeland het Werk herdrukt hebbe, is den Opſteller van dit Bericht niet bekend; maar hy bezit daarvan den *achtſten* Druk, die te Londen in het jaar 1767 werd uitgegeven, in drie Deelen in 8vo. De eerſte verſcheen aldaar in den jaare 1741 in twee Deelen

len in 4to. (*). Dus is het Werk in 26 jaaren achtmaal gedrukt; en het is geheel niet waarſchynelyk, dat de Uitgaaf van 1767 de laatſte zal zyn. Doch dit is eene kleinigheid. De Rector ZILLESEN verdient den dank zyner Landgenooten, voor den arbeid, welken hy wel heeft willen op zich neemen.

Van het Werk zelve een uitvoerig verſlag te geeven, houden wy onnoodig. Het is bekend by allen, welken eenige kundigheid hebben van deeze zaaken, dat de geleerde Engelschman geene moeite of arbeid ontzien heeft, om hetzelve tot eenen hoogen trap van volmaaktheid te brengen, en daarin zo wel geſlaagd is, als men ooit zoude kunnen verlangen. Laat ons hier overneemen hetgeen de Schryvers der *Bibliothéque Raiſonnée* 'er van getuigen ter aangehaalde plaatze, bl. 152 en 153. Na uit de Voorreden des Schryvers bygebragt te hebben hetgeen hy zegt aangaande de wyze, waarop hy, in het *zamenſtellen van zyn* Werk, gehandeld had, hetgeen men *in de Vertaalinge* zal vinden van bladz. VIII tot XXI, vervolgen zy: „ Geene verziering [zal men hier aan„ treffen], geene ondergeſteken redenvoeringen, geene „ vermomming der gebeurtenisſen, geene konſtenaaryen „ om den Leezer voorinteneemen, geene ſtreeken om „ de ſchilderyen te verzwaaren. De ſtyl van den „ Heere MIDDLETON, evenzeer verwyderd van opſmuk„ kinge als van onachtzaamheid, is altoos overeenkom„ ſtig met het onderwerp, dat hy behandelt, en zyne „ Historie gelykt zo weinig naar eenen Roman, dat „ hy geenen trek van eenig aanbelang ter nederſtelle, „ zonder denzelven te bevestigen met achtenswaardige „ getuigen, welken hy aan den voet der bladzyden aan„ wyst, alwaar hy dikwyls ook de eigen woorden der „ Schryveren opgeeft. Onder deeze zo treffende en „ merkwaardige trekken zyn die, welke de Liefde des „ Vaderlands en der Vryheid raaken, waarmede CICE„ RO, gelyk men weet, tot geestdrift toe, was inge„ nomen, waarmede hy zyne Brieven, zyne Redenvoe„ voeringen, en alle zyne Werken vervulde, en die, „ ge-

(*) Men vindt van denzelven een tamelyk uitvoerig bericht, nevens eene billyke loffpraak, en verſlag van de gretigheid, waarmede hy ontvangen werd, in de *Bibliothéque Raiſonnée, Tom.* XXVIII. *Part.* I. p. 147 *ſuiv.*

„ gevolgelyk, hier verſchynen by eene menigte van ge-
„ legenheden. Men mag zeggen, dat deeze deugden zich
„ nooit ſchooner vertoonden in Romę, en, misſchien,
„ nooit daar met grooteré kracht werkten, dan in die
„ laatſte en doodelyke tyden, waarin zy, op het punt
„ van den geest te geeven, nog de ſterkſte poogingen
„ inſpanden om zich te verdedigen tegen de willekeu-
„ rige overheerſching, welke haar op de keel trapte."

By het uitkomen der volgende Deelen zullen wy wel gelegenheid vinden om eenig ſtaal van MIDDLETON's behandeling van het onderwerp onzen Leezeren aan te bieden. Thans moeten wy hen alleen bekend maaken met de ſchikking des Werks, en met den arbeid des Vertaalers.

In het Werk zelve wordt CICERO ruim zo veel beſchouwd als Staatsman dan als Redenaar, Geleerde of Wysgeer; ſchoon ook de laatstgemelde hoedanigheden niet vergeten worden.

Als eene Inleiding tot het Werk kan men aanmerken het laatſte gedeelte der Voorreden, van bl. XXV tot XXXIV, behelzende „ eene korte ſchets van het Romeinſche „ Staatsbeſtuur van deszelfs eerſte inſtelling door RO- „ MULUS tot den tyd van CICERO's geboorte," met eenige van de voornaamſte veranderingen, daarin van tyd tot tyd voorgevallen.

Het geheele Werk is verdeeld in Twaalf *Afdeelingen* of Hoofdſtukken, waarvan de eerſte Vyf het Deel uitmaaken, dat ons nu bezig houdt. *Opſchriften* hebben deeze Hoofdſtukken niet: maar deeze *is*, met een enkel woord, de inhoud. I. De Afkomst, Geboorte, Opvoeding, Letteroefeningen, en eerſte openbaare verrichtingen van CICERO als Redenaar, tot dat hy, den ouderdom van 30 jaaren bereikt hebbende, tot *Quæſtor* wierd aangeſteld, — van bl. 1—75. Dit Hoofdſtuk behelst een uitmuntend voorbeeld van welingerichte ſtudien, onvermoeide naarſtigheid, met oordeel beſtuurde leerzaamheid, dat onzen Jongelingen niet te ſterk ter navolginge kan worden aangeprezen. —— II. CICERO's Geſchiedenis en Verrichtingen van zyn *Quæſtorſchap* tot aan zyn *Conſulſchap*: waarin, onder anderen, zyne beſchuldiging van C. VERRES valt, — van bl. 76—178. — III. De Geſchiedenis van CICERO's Conſulſchap, waarin hy de zamenzweering van CATILINA met uitſteekende wysheid verydelde, en, door voorzichtig beleid te

paa-

paaren met onbezweken moed, den ondergang der Roomſche Vryheid, de verdelging van alles wat braaf en edel was, voorkwam, — van bl. 179–279. — IV. Van het Conſulſchap tot op de ballingſchap van CICERO, welke hem berokkend werd door de vyandſchap van CÆSAR, en de trouwloosheid van POMPEJUS, zonder welken de ſnoode CLODIUS niets zoude vermogt hebben tegen den Redder des Vaderlands, — van bl. 280–402. — V. CICERO's Ballingſchap tot zyne zegepraalende terugkomst, — van bl. 403–476.

Wy wenschten hartelyk eene volkomen goedkeuring te kunnen geeven aan den arbeid van den Heere ZILLESEN, en pryzen oprechtlyk zyn oogmerk in het mededeelen deezer Vertaalinge aan onze Landgenooten. Maar wy zyn onzen Leezeren de waarheid ſchuldig, en kunnen daarom, tot ons leedweezen, den Vertaaler geenen onbepaalden lof toezwaaien. Wy zyn dus genoodzaakt met onderſcheiding te handelen, en zullen daartoe eerst zeggen, wat wy in de Vertaalinge goedkeuren; vervolgens over ſommige byzonderheden onze aanmerkingen mededeelen.

De ſtyl van den Vertaaler is doorgaans vloeiende, en meestal zuiver. Met reden heeft hy, hier en daar, eene al te lange zinſnede in twee geſplitst. De Opdracht aan den Lord HERVEY, door MIDDLETON reeds voor den eerſten Engelſchen Druk geplaatst, en nog in den achtſten behouden, is met recht, als voor den Nederduitſchen Leezer van geen belang, wechgelaten. — Zo kunnen wy ook niet afkeuren, dat de menigvuldige plaatzen uit Latynſche Schryveren, vooral uit CICERO zelven, niet zyn overgenomen uit de aantekeningen, maar alleenlyk aangewezen. Die dezelve begeert na te leezen, weet hierdoor, waar hy ze kan vinden; voor den enkel Nederduitſchen Leezer waren zy geheel overtollig, en vergrootten de dikte des boeks buiten noodzaaklykheid. — Eenige bygevoegde aantekeningen, b. v. op bl. 15, 17, 26, 36, 41, 47, hebben haare nuttigheid. — In het Engelsch, ten minſten in de Uitgaaf, welke wy gebruiken, zyn de geldſommen, waarvan de Schryver ſpreekt, enkel opgegeven by ponden ſterling; de Vertaaler heeft te recht in den tekst de Roomſche *denariën* en *ſeſtertiën* geplaatst, en in de aantekeningen de waarde daarvan in ons hedendaagsch geld. — Nog heeft de laatstgemelde eenen weczen-

lyken dienst gedaan aan zyne Leezeren, door by de aanhaalingen uit den *Brutus* en den *Orator* van CICERO telkens het getal des Hoofdſtuks, waaruit eenige plaats ontleend is, te voegen, in plaatze van dat der bladzyden, zonder melding der bedoelde Uitgaave, zo als in het Engelsch geſchiedt.

Ongaarne komen wy tot het gebrekkige deezer Vertaaling; maar de Waarheid, en onze hoogachting voor het Werk van MIDDLETON noodzaaken ons, het niet te verbergen. Van drukfeilen willen wy niet ſpreeken, ſchoon wy verſcheiden zinſtoorende zouden kunnen aantoonen. In een Werk van eenige uitgeſtrektheid zyn zy naauwelyks geheel te vermyden, en de afſtand des Vertaalers van de drukpers maakte dit nog moeilyker. Maar dies te meer had men eenen bekwaamen en oplettenden *Corrector* moeten gebruiken in een Werk van zo veel aanbelang, en dat zo zeer zich onderſcheidt van dagelyks uitkomende ſtukken. — Maar wy hebben aanmerkingen van meer gewicht en van verſchillenden aart. Eenige voorbeelden daarvan zullen wy bybrengen, en hierin ons bepaalen tot de Voorreden en het Eerſte Hoofdſtuk.

Tot de eerſte ſoort brengen wy plaatzen, die verkeerd, althans gebrekkig, vertaald zyn. In de Voorreden leezen wy, bl. IV, reg. 4, van eenen roem, *die geboud is op de omverwerping en de verwoesting van het menschlyke geſlagt*; dit moest zyn, *op de omkeering van Volken en de verwoesting v. h. m. g.* — bl. V, reg. 8, wordt het Engelſche *cenſurers*, in plaatze van *berispers*, vertaald *beoordeelaars*; ald. r. 4. v. o. *things* door *daaden*, in plaatze van *zaaken*. — bl. VI, r. 5, zouden wy *trained by the ſame diſcipline*, liever vertaalen *op dezelfde wyze* [of *naar denzelfden regel*] *opgevoed*, dan *door denzelfden leefregel geleid*. — *All the great tranſactions* wil niet zeggen *de handelingen*, zo als wy hier leezen bl. VIII, r. 9, maar *al de groote verrichtingen*; r. 22 is *a polite writer* vertaald, *een voornaam*, in plaatze van *een beſchaafd*, of *keurig Schryver*. — bl. IX, r. 15, moest, in plaatze van *een groot gedeelte*, geweest zyn, *zo veel als ik konde*. — bl. X, r. 8, *dat is in zulk eene als*, l. *dat is in zulk eene als met de zyne overeenkomt, en zo als*; de woorden, *as is analogous to it*, zyn hier over het hoofd gezien. — bl. XI, r. 1. *men of ſpirit* zyn niet *mannen van verſtand*, maar *mannen van moed*; ald. r. 3.

ydel

ydel l. *verwaand*, [vain]. — bl. XV, r. 17. *proſtigate mind* zegt veel meer dan *eene laage ziel*, het moest zyn *eene ſnoode ziel*. — bl. XVII, r. 21. *en het recht van eigendom verkrygt*, l. *en hem recht geeft om het zyn eigen te noemen*. — bl. XIX, r. 7 v. o. moet voor *nieuwe* ſtaan *weinige*: de Vertaaler ſchynt in de haast *new* geleezen te hebben, in plaatze van *few*; of 'er is in zyn exemplaar van het Engelsch eene drukfeil. — bl. XXVI, r. 21. voor *uitgebannen* l. *verdreven* of *uitgedreven*, *expelled*. — bl. XXVII, r. 2. v. *overwonnen* l. *veroverden*; 'er is onderſcheid tuſſchen *conquer* en *vanquish*; ald. r. 3. v. *wetten* l. *rechten*, *rights*; ald. r. 8. v. *regeeringsvorm* l. *ſtaatsregeling*, *conſtitution*; ald. r. 16. v. *waardigheden* l. *eertekens*, *enſigns*. — bl. XXIX, r. 5. v. o. voor *oordeelaars* l. *raadgeevers*, *adviſers*. — bl. XXXI, r. 8. v. *volk* l. *gepeupel*, *populace*. — bl. XXXII, r. 2 v. o. voor *publicke ambten* l. *overheidsambten*; een *omroeper* heeft ook een *publiek ambt*, maar geene *magiſtracy*, dat hier in het Engelsch ſtaat en moet ſtaan. — bl. XXXIII, r. 6. v. *ſchande* l. *ergernis en verongelyking*, *ſcandal and injury*. — Uit de Voorreden zouden wy meer dergelyke voorbeelden kunnen aanhaalen; maar wy willen 'er eenige uit het eerſte Hoofdſtuk byvoegen. Bl. 3. reg. 5 v. o. in de aant. zouden wy, voor *ſchatting*, lievet *ſchouwing* leezen, als beter beantwoordende niet alleen aan het Engelſche *review*, maar ook aan de zaak zelve. — bl. 9. r. 2. wordt *Tribes* vertaald door *geſlachten*. Het moest zyn *Wyken* (*), zo als het op bl. 5 te recht geſteld is. De *Tribus Ruſticæ*, of *Wyken van het platte land*, waren te Rome in grooter achtinge dan de *Tribus Urbanæ* of *Stads Wyken*: doch tot de eerſte behoorden niet alleen, *die op hunne landhoeven leefden*, zo als wy hier leezen in navolginge van MIDDLETON, die zich ter deezer plaatze niet recht naauwkeurig uitdrukt, maar die *leefden van de inkomſten hunner landgoederen*, of die *eenig landgoed bezaten*, ſchoon zy meest hun verblyf in de Stad hielden, gelyk CICERO zelve. Maar het is hier de plaats niet om dieper in deeze ſtoffe te treeden. — bl.

(*) Het is waar, te zeggen dat eene *Wyk op haare landgoederen leefde*, zoude mislyk klinken; maar men kan wel ſpreeken van *Wyken*, *welker Burgers tot het platte land behoren*.

bl. 11, r. 10 v. o. *het ware einde*, l. *de rechte voorwerpen*, *the proper objects*; ald. r. 8 v. o. is *zedelykheid* voor *zedigheid* waarſchynelyk eene drukfeil; ald. r. 1 v. o. *die zaak*, l. *dat beroep*, *that profeſſion*. — Het woord *rhetorician* betekent iemand, die onderwys geeft in de kunst van wel te ſpreeken; maar is dat het denkbeeld, hetgeen wy hechten aan *Redenryker*, hetgeen wy hier vinden bl. 13, r. 21? — *Pronuntiation* betekent niet *bevoording* (bl. 14, r. 12) maar *uitſpraak*. — Op dezelfde bladzyde, wat laager, leezen wy, dat CICERO's Vader zynen Zoon „ ſtelde onder het opzicht van den „ Dichter ARCHIAS, die ... te Rome kwam, toen CICERO ſchier (*) vyf jaren oud was, en aan het huis van „ LUCULLUS wierd opgevoed." Het Engelsch luidt, *who came to Rome .... when Cicero was about five years old, and lived in the family of Lucullus*, en moet vertaald worden, *die, wanneer* CICERO *omtrent vyf jaaren oud was, te Rome kwam, en zyn verblyf had aan het huis van* LUCULLUS. Zo als nu het Nederduitsch in den tekst ſtaat, zoude men natuurlyk beſluiten, dat CICERO aan het huis van LUCULLUS wierd opgevoed. Het Engelsch is niet vry van eenige dubbelzinnigheid; ſchoon *to live* verre zy van *opgevoed worden* te beteekenen; maar in de Redenvoering van CICERO *pro Archia* c. 3 ſtaat met ronde woorden, dat „ de Gebroeders „ LUCULLUS, zoras ARCHIAS te Rome kwam, denzelven by zich in huis namen." — bl. 28, r. 26, ſtaat: *waarin de zoon van* Q. POMPEJUS *den Conſul, en den ſchoonzoon van* SYLLA *werden omgebragt*. Dit *den* voor *de* is eene drukfout; maar het moest geheel wech, en voor *werden werd* gelezen worden. De Zoon van Q. POMPEJUS was de Schoonzoon van SYLLA. Men zie APPIANUS, *de bello civili*, *p.* 384, *Ed. Steph.* en zo heeft ook MIDDLETON. — Nog ſlechts één voorbeeld van deezen aart. In het Engelsch is een weezenlyk onder-

(*) Voor *ſchier* zoude ook beter paſſen *ontrent*, niet alleen uit hoofde van het Engelſche *about*, maar dewyl CICERO, naar alle waarſchynelykheid, ten tyde der komst van ARCHIAS te Rome, *zuim* 5 jaaren oud was, als zynde geboren op den 3 van Januarius van het Jaar 647 na Rome's ſtichting. ARCHIAS kwam te Rome in het Jaar 652, als MARIUS en CATULUS *Conſuls* waren, *Orat. pro Arch.* c. 3. en waarſchynelyk juist niet op den 1ſten of 2den dag des jaars.

derſcheid tuſſchen de *betrekkelyke Voornaamwoorden*, *who* en *which*: het eerſte wordt by Schryvers, die niet geheel onnaauwkeurig zyn, alleen gebruikt van *perſoonen*; het andere alleen van *zaaken*. *Of whom he draws a very amiable picture*, moest dus, bl. 68, r. 16 en 17, niet vertaald zyn, *waarvan hy een aangenaam tafereel ſchetst*; maar, *van welken*, t. w. ROSCIUS, *hy eene zeer beminnelyke afbeelding maalt*.

Wy zouden hierby eene reeks van wechgelaten, of op verkeerde plaatzen geſtelde, Aantekeningen kunnen voegen, zo groot, dat wy waarlyk twyffelen, of niet den Heere ZILLESEN ongelukkiglyk eenige ſlecht uitgevoerde nadruk van het Engelſche Werk in handen gevallen, en de Vertaaling daarnaar gemaakt zy. Maar ons bericht is reeds te lang, en wy zyn eene taak moede, waaraan wy met tegenzin arbeiden, als moetende berispen, hetgeen wy van harte wenſchten te pryzen. Misſchien moet ook niet op rekening van den Vertaaler, maar van den Engelſchen Druk, welken hy gebruikte, geſteld worden, dat in de Aantekeningen meermaalen eene l., welke by MIDDLETON de eerſte letter is van het woord *liber*, is aangezien voor het capitaale getalmerk I, en dus als de noemer van een *Boek* aangemerkt; waarvan dan het gevolg was, dat het eerstvolgende getal gerekend wierd het *Hoofdſtuk* aan te wyzen, terwyl MIDDLETON daarmede het *Boek* bedoelde. Zo behoorde men, b. v., in de Voorreden bl. XXV in de aant. niet te leezen POLYB. I. 6. maar *Lib.* of *L.* VI. — in dezelfde aantekening uit DIONYS. HALIC. niet I. 2. 82. maar *L.* II. p. 82. — bl. XXVII uit den zelfden Schryver niet I. 5. 292. maar *L.* V. p. 292. — en bl. 73. in de aant. reg. 14 v. o. niet *In Verr.* I. 1. 6. maar *In Verr.* L. I. 6. — Van ſoortgelyken aart is, dat in de aant. (2) op bl. 70 ſtaat *Tacit. Ann.* II, 5. in plaatze van XI, 5. De Vertaaler ſchynt het Arabiſche cyffergetal 11 aangezien te hebben voor het Latynſche II, of eenen Engelſchen Druk gehad te hebben, waarin die misſlag begaan was.

In de Geſlachten en Buigingen der Naamwoorden is de Heer ZILLESEN niet naauwkeurig. Zo vinden wy de woorden *Taak*, *Rechtbank*, *Markt*, *Drift*, *Lyst*, in het mannelyke geſlacht geplaatst; daartegen *Trek*, *Nyd*, *Afkeer*, *Arent*, *Trap*, in het vrouwelyke. — De buigingen *Uiterſtens*, *Doeleindens*, *Gewoontens*, *Landhoevens*, *Tus-*

Tusſchenruimtens, *Moeitens*, *Gezegdens*, welke alle in de Voorreden of het eerſte Hoofdſtuk voorkomen, in plaatze van *Uiterſten*, *Doeleinden*, *Gewoonten* enz., zyn onbetwistbaare taalfouten. *Durven te* (zie Voorr. bl. VII, r. 11) is eene woordvoeging, welke, hoezeer thans by veelen in zwang, naar onze gedachten niet is goed te keuren. *Durven* is van den zelfden aart als *kunnen* en *mogen*, waarachter niemand *te* zal plaatzen. Zo hebben wy ook meermaalen, in het vervolg des Werks, aangetroffen: *Wy ontbreeken*, in plaatze van *ons ontbreekt*, of *wy miſſen: laten*, in plaatze van *doen*. B. v. (want dit eischt tot ſlot nog eene korte opheldering) bl. 63, r. 12 v. o. wordt gezegd, dat SYLLA de overblyfſels van MARIUS *uit het graf had* laten *neemen*, als of hy ſlechts het *toegelaten* en niet *bevolen* had. In het dagelyks ſpreeken duldt men dit misbruik, maar niet in eenen deftigen ſchryfſtyl.

De bron van al dit gebrekkige komt ons voor bykans geene andere te zyn dan *Overhaasting*. Het hapert den Middelburgſchen Rector niet aan kundigheid; maar hy heeft zich den tyd niet gegund, welken hy had behooren te neemen: en hierdoor komt een uitmuntend Werk te voorſchyn in eene gedaante, welke wy met leedweezen en medelyden aanſchouwen. —— Moge deeze gebrekkige uitgaaf ras uitverkoft, en den Vertaaler gelegenheid gegeven worden om door een naauwkeurig nazien zynen arbeid te verbeteren! Dit wenſchen wy van harte, en maaken hiermede een einde aan eene taak, tot welke waarheid en oprechtheid ons noodzaakten, maar waarvan wy ons gekweten hebben met tegenzin.

Het merkwaardigſte Jaar van myn Leven. Door A. VON KOTZEBUE. *Amſterdam, by* H. Gartman, J. W. Smit, *en* W. Holtrop, 1802. *In gr.* 8vo. *II Deelen. Te ſamen* 477 *bl.*

Een beroemd Man, maar die in den ſtillen kring des huislyken levens eenvoudig daarhenen leefde, wiens zagte en aandoenlyke ziel voor de genietingen van vriendſchap en huwlyksgeluk gevormd ſcheen, een bemind Echtgenoot, en gelukkig Vader; zulk een Man wordt, zodra hy den voet in Rusland zet, om met zyn gezin zyne bloedverwanten te bezoeken, onverhoeds, op bevel van den Keizer aller Rusſen, van

van vrouw en kinderen afgeſcheurd, en naar Siberien weggeſleept, zonder iets hoegenaamd te mogen doen tot zyne verandwoording, ja zonder dat men de moeite neemt, om hem ook maar enigzins te onderrichten, wat het dan eigentlyk is, waarvan men hem verdacht hield of beſchuldigt; — even onverwacht wordt hy wederom vrygeſteld, en in de armen van echtgenote en kinderen, door denzelfden Vorst, overladen met weldaden en eere. De vinding en het ontwerp van zodanig ene Roman ware in de daad het vernuft van den beroemden VON KOTZEBUE waardig, en de uitwerking aan niemand beter dan aan hemzelven toevertrouwd. Dan wy hebben hier gene Roman, maar ene, tot in de kleinſte byzonderheden toe, ware Gebeurtenis; het is de *geſchiedenis van het merkwaardigſte jaar van des Schryvers eigen leven*; en wy hebben deze Geſchiedenis uit de pen van hemzelven, enen Man van zo veel gevoel, door zyne Schriften alom bekend, en by velen zo hooggeächt en bemind; enen Man, die daarom overal ook zo veel belangneming inboezemt. Wy verwachtenden waarlyk zeer veel, toen ons dit Werk ter hand kwam, en zyn ook in onze verwachting geenzins te leur geſteld. Zyne eer vorderde van hem ene opheldering by zo vele onderſcheidene geruchten; de belangneming van het Publiek drong hem tot dezelve; hy meende de uitgave dezer Geſchiedenis ook verſchuldigd te zyn aan den Vorst, die hem eerst zo veel ongelyk had aangedaan, maar hetzelve ook wederom had vergoed met zulk ene uitmuntende edelmoedigheid; hy hield het, eindlyk, voor enen heiligen plicht van dankbaarheid, aan den thands regerenden jongen Keizer, *die hem aan zyne oude kranke moeder, en aan de Muzen, heeft wedergeſchonken; de weldaden van zynen vader vermeerderd; en hem, offſchoon thands buiten de grenzen van zyn Ryk, voor altoos tot zyn getrouwſten onderdaan heeft gemaakt.*

Wat het eigentlyk geweest zy, waarom VON KOTZEBUE naar Siberien moest, is een geheim, dat met Keizer PAUL in het graf ſchynt gegaan te zyn; althands, ziet hier de enige opheldering, die de lyder zelve ooit daaromtrend ontving, en dat nog wel reeds wederom buiten het Ryk en na des Keizers dood:

„ In Koningsbergen (zegt hy) vond ik den Grave KUTAISSOW, „ den gunſteling en dagelyks vertrouwden gezel van Keizer „ PAUL. Zoo iemand my oplosſing wegens de oorzaak van „ myne verbanning konde geeven, hy was het; ik kende hem „ ſedert langen tyd; maar waarlyk in eenen tyd, dat het on„ geſchikt zoude geweest zyn, hem een enige vraag, my „ betreffende, te doen. Hetgeen ik my in Petersburg niet „ durfde verſtouten, durfde ik hier zonder bedenken doen: „ ik betuigde hem daarom mynen wensch van te mogen weeten, wat eigenlyk den Keizer tot zulk een buitengewoon

„ ge-

„ gedrag, omtrent my, had bewogen? —— Hy andwoordde „ my met eene ongeveinsde openhartigheid: dat 'er over 't „ algemeen geene eigenlyke aanleidende oorzaak daartoe voor„ handen was: maar dat ik by den Monarch alleenlyk als „ Schryver verdacht was geworden: *Gy hebt toch gezien*, „ voegde hy daarby; *hoe spoedig en hoe gaarne hy van eene* „ *dwaaling terug kwam; hy beminde u; hy beweet u zulks de„ gelyks, en zoude 'er u in 't vervolg nog sterker blyken van* „ *gegeven hebben.*" Het was dus niet anders dan een inval, ene luim van den Keizer; en wie weet hoe vele slachtoffers van zulke zyner luimen in Siberien hun graf vonden! —— God dank! zeiden wy menigmaal by het lezen van dit boek, dat het by ons zo niet is, noch ooit zo worden kan! God beware iederen rechtschapen man voor zulk ene Monarchie en zulk enen Heerscher! —— Intusschen willen wy de volgende woorden van VON KOTZEBUE gaarne hier afschryven en ook de onze maken: zy doen 's Mans hart eer aan; en overal getuigt dit Werk, dat zy de ongeveinsde taal van dat hart zyn: „ Zachtlyk ruste de asschc van een' man, die in de daad „ het grootste gedeelte van de schuld, waarover men hem „ aanklaagt, op zynen moeielyken stand in vroegere dagen, „ op de omstandigheden van zynen leeftyd, en op die lieden, „ welken hem omringden, terug konde werpen; een man, „ die zich, wel is waar, dikwyls misgreep in de *middelen* „ om het goede te bewerken; doch die echter altoos het „ *goede*, het *rechtvaardige begeerde*, en wel zonder aanzien „ des persoons —— die tallooze weldaden zaaide; doch uit „ dat zaad niet anders dan vergiftigde planten zag opschieten, „ welke veelkleurig om hem heen bloeiden, en in wier „ uitdamping hy verwelkte." —— Hier volgen deze regels van enen onbekenden Dichter nopens hem, kort na zynen dood:

On le connût trop peu, lui ne connût personne;
Actif, toujours presse, bouillant, impérieux,
Aimable, seduisant, même sans *la couronne,*
Voulant gouverner seul, tout voir, tout faire mieux,
Il fit beaucoup d'ingrats — et mourût malheureux.

Daar het niet nodig is, een enkel woord te zeggen van den bevalligen schryfstrant, en het van zelven spreekt, dat men hier, behalven de eigentlyke geschiedenis van den Schryver, de ene schilderachtige tekening op de andere, veelvuldige aandoenlyke trekken en wendingen, en gedurig zeer belangryke anecdoten zal aantreffen; zouden wy, na alleen nog gemeld te hebben, dat hetzelve met ene goede Kaart van Rusland en Noord-Tartaryë, en het gezicht van Tobolsk, en

nog

nog twee andere Platen, is verſierd, en dat ook de Vertaling over het geheel lof verdient, de pen kunnen nederleggen, zo wy niet meenden menigen Lezer dienst te doen met nog enig nader verſlag van den loop der geſchiedenis.

Von KOTZEBUE begaf zich, met zyne vrouw, drie kleine kinderen, en bedienden, op reis, voorzien van een pas op naam en bevel van PAUL, den Keizer aller Ruſſen, met het eenvoudige oogmerk, om met zyne echtgenote hare goederen en bloedverwanten, na ene driejarige afwezigheid, te bezoeken. Hoewel hy ſtil in Weimar leefde, was hy toch als Hoftoneel-dichter in Keizerlyken Koninglyken dienst; en daar het enigzins bedenklyk was, of men wel gemaklyk uit Rusland terug kon, zo had hy zich een ſchriftlyk verlof uit Weenen verzorgd, dat hem ſlechts vier maanden verlof gaf. Hoezeer hy zich niets te verwyten had, noch ſcheen te kunnen vrezen, had hy toch zeker onverklaarbaar treurig voorgevoel, en zekere ongunſtige voortekenen of kleine wenken, die hem de reis voorzeker hadden doen ſtaken (*ſi fata Deum, ſi mens non læva fuiſſet*, om met VIRGILIUS te ſpreken); dan het dringend verlangen zyner echtgenote werkte ſterker. Reeds aan de grenzen was bevel tot zyn arrest; en door het verleende pas had PAUL hem alleen naar zyne Staten willen lokken. Een oud bekende en vriend had den treurigen last; zyne papieren werden verzegeld, en men zond hem met zyne familie naar den Gouverneur te Mietau. Hier, meende hy, zou men die papieren onderzoeken, dus vreesde hy niets; doch toen de Gouverneur daartoe geen last had, en deze naar Petersburg moesten, en hy zelve ook derwaards moest gebragt worden, zyn gezin intuſſchen voltrekt niet verder mogt, toen voelde hy toch zyn gevaar. Het afſcheid van de zynen was allermaandoenlykst; men troostede hem, beloofde voor de zynen te zorgen, bericht te doen aan zyne oude moeder, en dat hy aan zyne vrouw, en zy aan hem, zou mogen ſchryven; ydele woorden! het werd alles vergeten! Zeker Hofraad was gezonden om hem te begeleiden; een zeer onaardig man, en voor Von KOTZEBUE vooral een zeer ongeſchikt reisgenoot. Des anderen daags ontſtelde hy gewelddig, daar hy zeer duidlyk zag, dat men niet op den weg naar Petersburg bleef; en kort daarop gaf de Courier, die een ogenblik waarnam, dat de Hofraad afwezig was, hem de treurige zekerheid, dat hy, geheel onverhoord en van alle de zynen verlaten, de wyde wereld werd ingevoerd; de poſtpas luidde: *Op bevel van zyne Keizerlyke Majeſteit enz. van Mietau naar Tobolsk, den Heer Hofraad* SCHTSCHEKATSCHEN *met* IEMAND, DIEN HY ZICH HEEFT, *vergezeld van een Senaats Courier, in dienst van de Kroon*, enz. Nu eerst dagt hy, om, zo mooglyk, te ontvluchten; het gelukte hem op zekeren nacht, dan om niet; het enige, dat hy hierby won, was de mening van nu toch enig

waarde GRAUMANN vertrok weder. —— Beevende ſtond ik aan het venſter, het welk recht tegen over de huisdeur was — zag hem myne CHRISTEL inleiden — ging waggelend naar de kamerdeur, en — zy lag in onmagt in myne armen."

„Weg met alle pooging om eene beſchryving van dit tooneel te geeven! — Wee den leezer, die hetzelve niet gevoelt. —— "ô God! — ja, 'er zyn oogenblikken, welke tegen een geheele reeks van jaaren opweegen — ook een reeks van rampvolle jaaren: — voor alle de goederen der wereld hadde ik, dit oogenblik, de gedachten van myn doorgeſtaan lyden, niet hebben willen uitroejen — het onuitſpreeklyk genot van dit oogenblik ging alles te boven."

„Met behulp van GRAUMANN hielp ik myne lieve echtgenoote op een' ſtoel: ik knielde voor haar neder, lag myn hoofd in haar' ſchoot, en weende — ô! gelyk ik nooit geweend heb! — zy bekwam, boog zich, vol van liefde, naar my neder, en vermengde, zuchtende, haare traanen met de myne — het duurde lang, zeer lang, eer wy konden ſpreeken — ook myn vriend liep, zwygende, de kamer op en neder, en genoot het aandoenlykſte gezicht. —— Ja gy goede, redelyke, oprechte man! uw edel hart werd in dat oogenblik vergolden voor het geen gy aan my en de myne gedaan hadt: gy waart getuige van een tooneel, zoo als 't u gewislyk maar zelden in den grooten ſchouwburg der wereld voorkomt, en uwe edelmoedige vriendſchap had dit tooneel helpen voorbereiden."

„Toen de eerſte ſtorm der verrukking bedaarde, en de chaos onzer gewaarwordingen zich ontwikkelde; toen wy weder ſpreeken konden, en woorden daartoe vonden: — ô hoe veel was 'er toen niet te vragen, te vertellen, te beantwoorden! — hoe dikwyls braken wy ons eigen geſprek af, terwyl wy, lachende, de traanen van elkanders lippen kuschten! —— Het ſcheen dat onze graven zich geopend hadden, als of wy eer nieuwe vereeniginge, verheerlykt, naar eene betere wereld opvoeren, en thans een blik op het lyden der aardſche vergankelykheid terug wierpen."

„Myne beminde echtgenoote verhaalde my hier noodlot, ſedert het oogenblik van onze ſcheiding," enz. Wy kunnen hier den Schryver niet verder volgen; doch het volgende tooneeltje behoort hier nog:

„Zeker voorval, hetwelk tegen den avond gebeurde, vernieuwde en vergrootte onze wemoedige vreugde: de Ruſſiſche Koopman, myn reisgenoot, had — hetgeen ik vergeten heb te melden — gehoopt, reeds in Moscou bericht van zyne vrouw en dochter te zullen ontfangen: hy was uitgegaan om zekeren bloedverwant op te zoeken, en keerde met bly-

blyken van de diepſte ſmart op zyn gelaat terug: „Ik had „ my zoo gevleid," zeide hy op eenen eenvouwigen en zalven toon — „ dan nu heeft God my veel verdriets toe„ geſchikt! myne vrouw en myne dochter zyn dood!" —— Hy ſprak 'er voords niet meer van. —— ſprak vervolgends zelfs zeer weinig, en dikwyls zag ik hem, op zyn rytuig, in den gryzen baard, in 't verborgen weenen. By onze aankomst in Petersburg bleef hy ook met my in dezelfde kamer. Toen myn vrouw by my kwam, zat hy in een hoek, en verſtrekte tot een zwygende, zuchtende getuige van ons geluk. Geduurende den ganſchen dag brak hy onze vreugde, ook niet door een eenige ſyllabe, af, maar zat ſtil, en zag voor zig neder."

„ Thans, nu het reeds duister was geworden, kwam zyn Courier plotslings binnen: IWAN SEMENOWITSCH, *uwe vrouw en dochter zyn 'er!* —— Hy rees, als uit een zwaren droom ontwakende, op — ging ſuisſelende naar de deur, en, ziet! vrouw en kind lagen in zyne armen! —— Het was eene herhaaling van myn eigen zwygend feestvooneel, en was nog aandoenlyker, wegens de langte van den tyd, dien hy van zyn gezin geſcheiden geweest was. Hy zag zyne vrouw voor de laatſte maal als een ranke vlugge vrouw; en als een tamelyk dik moedertjen vond hy haar weder: hy verliet zyne dochter als een kind van agt jaren; en thans ſtond zy voor hem als eene ſchoone blozende maagd van zestien jaaren: langen tyd hield zyn geluk hem buiten zichzelven vervoerd; alle oogenblikken nam hy de haare, en belichtte zyne dochter aan alle zyden; by het vriendelykſte gelaat vloeiden onophoudelyk traanen in zynen langen baard, en hy konde niets meer uitbrengen, dan een dikwyls herhaald ſtamelend, ach! — ach! — ach!"

De bekeerde Weduwe, (*waarſchynlyk geen Roman.*) *Niet vertaald. Te Zwolle, by* J. de Vri, 1801. *In gr.* 8*vo. II Deelen. Te ſamen* 296 *bl.*

Het ſchynt dat deze geſchiedenis het lesend publiek verzorgd wordt door iemand, die zelve niet weet of dit verhaal waar of verdicht zy, en, daar dezelve *niet vertaald*, alhands *door hem* niet vertaald is, by het handſchrift ergens gevonden heeft; waarſchynlyk dan verloren door een of ander fraai vernuft, of dat het hem op enige andere buitengewone wyze zal ter hand gekomen zyn. Wy geloven echter niet, dat 't veel verloren zou zyn, byaldien hetzelve nooit ware aan het licht gebragt; niet omdat het werkje juist zo geheel ſlecht is; maar omdat het niets hoegenaamd vooruit

heeft boven een zantal andere, vertaalde en niet vertaalde, waarſchynlyke en onwaarſchynlyke Romans, hoedanigen 'er velen zyn; en, naar ons oordeel, dit boek juist wel geen kwaad, maar toch ook weinig goed, zal kunnen ſtichten. De bekeerde Weduwe „behoorde (om hare eigene woorden „te gebruiken) tot die kleene maſſa van vrouwen, welke „vermoogend is flechts één éénigenmaal liet te hebben, en „die, wanneer zy haaren Geliefden derven, het leeven ver„achten, en even gelyk de tortel by het gemis van zyn gaa„ken, van liefde en gevoel wegtreuren." Intuſſchen was noch haar lot zo treurig niet: een fraai, braaf en gevoelig Jongeling bekeerde haar door zyne liefde, en zy gaf hem hare hand. Zodat wy dan uit deze geſchiedenis leren kunnen, niet te ſpoedig den moed te laten zinken by zulke lieve ſentimentele Weeuwtjens, die ſomtyds nog wel ſpoediger dan anderen hebben uitgeweend, en, om enen levendigen jongen echtgenoot, den beweenden doden vergeten!

„Het vengſter opent zich, en Steven vliegt 'er uit,"

uit *Gellert's* Fabelen, zou, in ons oog, een goed motto zyn voor dit boek.

De geſchiedenis wordt hier in Brieven verhaald, en, gelyk doorgaans in dit ſoort van werkjens, 'er komen een aantal perſonen en gevallen in voor, met de hoofdgeſchiedenis dezer bekeerde Weduwe juist niet in het nauwst verband. De poëzy, die wy hier en daar aantreffen, is vloeijend, en vooral niet van het flechtſte ſoort; zodat ons de versjes wel het best van het gehele werk behagen. Ziet hier een proefje:

'k Vroeg onlangs aan een weeuw, wier vaderloze weezen
Ik, diep in 't zwart gekleed, had in Gods huis gezien,
Op wier vernoegt gelaat de kalmte was te leezen,
Wie haar, na haar gemis, zoo zacht een rust kost bien?
De weduw blikte op my, en, met een traan in de oogen,
Sprak zy, 'k vertrouw op God, die rondom heil verſpreid,
Die nimmer ons kastyd, dan in zyn mededoogen,
En ons vertroosting ſchenkt door zyn VOORZIENIGHEID.
Toen God myn weerhelft riep heb ik, als vrouw, geleeden,
Maar 'k zag Voorzienigheid, naast my, als Moeder ſtaan;
Zy goot vertroosting uit, in onzer aller zielen;
Zy ſchonk gezondheid aan myn vaderdervend kroost.
Wy zien geen rampen hier, in 't moeilyk leeven, krielen,
Of GODS VOORZIENIGHEID *ſchenkt in die rampen troost!*

Het

Het beteugeld Geweld, of Alkmaar op den zeventienden van Wynmaand 1799. *Tooneelſpel in vyf Bedryven. Door* WILLEM HOFDYK. *Te Alkmaar, by* C. Molkman, 1801. *In* 8*vo.* 236 *bl.*

Een vry lang gerekt ſtuk, (nu, het ſpeelt ook van 's morgens tot 's avonds!) dat zich evenwel onder een pypje met genoegen lezen laat, en enig goeds kan doen, door de vele en doorgaans gezonde redeneringen over het een en ander voorgevallene in dien tyd; het ſtaatkundige, den last der inkwartiering, de onpartydigheid, die daarby plaats had, en wat zo al meer van dien aard is; terwyl een minnaar en minnares natuurlyk ook in het ſpel komt, en een lief vrouwtje, dat haren man voor dood hield, maar hem toch nog levend vindt, hier ook eene rol ſpeelt. Ter bevordering, intuſſchen, van algemene verbroedering kon het ſtuk hier en daar toch nog al enigzins anders zyn; en op het toneel, vrezen wy, zou 't vry minder, dan by de lezing, voldoen. *Alkmaar eene gedagtenis, en der Bataafſche Natie eene bevindelyke opgave van de toenmaalige bedryven en geſprekken aldaar, — naar vermogen ter afwiſſelende herinnering geſchikt, — aan te bieden, was de bedoeling, welke dit ſtuk ten oorſprong heeft*; dit zyn de eigene woorden van den Schryver; uit dit oogpunt dan ook beſchouwd, laat zich het ſtuk, gelyk wy gezegd hebben, onder een pypje met genoegen lezen.

Zonderlinge Levensgevallen van Jan Weltevreeden. Een aangenaam Leesboekje voor Kinderen. In Zamenſpraaken tuſſchen een' Meester en zyne Leerlingen. Door M. ESSENBERG, GERRITSZ. *Te Amſteldam, by* J. Tiel. *In* 8*vo.* 59 *bl.*

De beroemde CAMPE deed door zynen *Robinſon Cruſoe* der Jeugd enen zeer gewichtigen dienst; en de oude Roman van dien naam vergelykende, verliest zyn uitſtekend werk niet alleen niets, maar men bewondert zo veel te meer den uitmuntenden Kindervriend; en ieder, die zyne kinderen leeslust wil inboezemen, hunne aandacht op alles leren vestigen, ene menigte nuttige kundigheden aanbrengen, en de uitmuntendſte zedelesſen diep in het hart drukken, geve hun dat nuttig werkje in handen, hetwelk zy lezen en herlezen zullen, altyd nog met een nieuw en groot vermaak. — De Burger ESSENBERG had waarſchynlyk hetzelve voor zich, by het vervaardigen van dit zyn opſtel; dan ESSENBERG is

geen

geen camp! Men kan evenwel aan eerstbeginnenden dit zyn boekje zeer wel in handen geven; en wy geloven zelfs, dat sommigen het verhaal van de lotgevallen van *Jan Weltevreeden*, het welk hier enen leermeester, *op een gantsch niet zeer onvermaaklyk Dorp in Gelderland*, wordt in den mond gelegd, *gantsch niet zeer onvermaaklyk* zullen vinden!

Nieuwe Nederduitsche en Maleidsche Woordenschat en Spraakkunst, ten gebruike van Nederlanders, die naar de Indiën gaan. Amsterdam, by W. Holtrop, 1802. *In* 8vo. 104 *bl.*

Alles, wat wy, der *Maleitsche* Taale onkundig, van dit Werkje kunnen zeggen, bepaalt zich tot het uitschryven van het korte Voorberigt van deezen woordlyken inhoud: —— „ Hoe zeer verlegen men staa in een land, „ welks Volkstaal ons vreemd zy, kunnen welligt zeer veelen weeten of hooren, die dit leerboekjen in handen neemen; en hoe aangenaam en voordeelig het inzonderheid „ hun zal weezen, welken op *Batavia* of wel in eenig ander „ gedeelte der *Asiatische*, gewesten komen, vooraf, ten minsten eenigermaate, bekend te zyn met de taal des lands, „ gevoelt elk, die zich in zodanig geval bevindt. —— 't Is „ hierom, dat een der zaak kundige, door eigene ondervinding in de *Indiën* beleerd, zynen moederlander, ware het „ slechts in deezen, gaarne heeft willen ten dienste staan."

Dit, nogthans, moeten wy 'er byvoegen, dat de Schikking beter zou kunnen weezen, en de onderscheidingen der onderwerpen naauwkeuriger en meer beantwoordende aan de daar boven geplaatste hoofd-opschriften; van welke zommige ons toeschynen overgeslaagen te zyn: by voorbeeld, onder de Afdeeling, *Eenige Schryfgereedschappen*, volgt, naa derzelver opgave, zonder eenige onderscheiding, bl. 13, *God* enz.; en eindigt deeze, een mengelmoes van zeer onderscheidene zaaken voorgesteld hebbende, met het woord *Koffykan*. —— In de Spelling van het *Maleitsch* schynt de Opsteller niet vast: op de eene plaats vinden wy Hoog, *Tingi*; en op eene andere, Hoog, *Tiengie*.

LETTER-OEFENINGEN.

Pars Theologiæ Christianæ Theoretica. In compendium redegit HERMANNUS MUNTINGHE, *Theol. Doct. & Histor. Eccles. in Academia Groningana Professor Ordinarius.* Hardervici, apud *J. van Kasteel*, 1801. In 8vo. 8 m. 732 pp.

Het is overbekend, dat de beoefening der Systematische Godgeleerdheid, in de laatste jaaren, merkelyk van gedaante is veranderd. Men heeft een aantal duistere kunsttermen en onnutte geschilvraagen uit de Godgeleerde Stelzels weggeworpen, is omzichtiger geworden in de keuze van plaatzen uit de H. Schrift, die tot verklaaring en bevestiging van byzondere leerbegrippen moeten dienen, en heeft de geheele wyze van voordracht, uitlegging en verdediging der Godsdienstleer eene andere gedaante doen aanneemen. In ons Vaderland hebben ook de meeste Hoogleeraars, in het onderwyzen van deze weetenschap, langzamerhand een beteren leertrant aangenomen. Geenen, echter, hebben het tot hiertoe gewaagd, met een volledig verbeterd Samenstel van Godgeleerdheid, dat merkelyk afwykt van de oude, tot hiertoe meest goedgekeurde, Academische Leerboeken, openlyk, in druk, te voorschyn te treeden; zoo als men 'er van tyd tot tyd, ginds en elders, vooral in het naburig Duitschland, veelen in 't licht ziet verschynen. Prof. MUNTINGHE is de eerste, die zoodanig Leerboek, geheel geschikt naar den geest en smaak van den tegenwoordigen tyd, in handen geeft, waarin hy niet alleen van de gewoone orde van behandeling, en samenvoeging der onderscheidene leerbegrippen, maar ook van de meest aangenomene wyze van uitdrukking en verklaaring derzelven dikwyls merkelyk verschilt, en 'er zich doorgaans op toelegt, om de zuivere Bybelsche leer, ontdaan van schoolsch gebruik en alle menschelyke byvoegzels, duidelyk voor te draagen,

en met de zekerſte bewysgronden, allen gebouwd op eene gezonde uitlegkunde der H. Schrift, te ſtaaven. Waar hy handelt over geſchilſtukken, waaromtrent buiten het Hervormd Kerkgenootſchap, waaraan de Hoogleeraar getrouw blyft, eene andere leiding van gedachten gevolgd wordt, daar ziet men hem, doorgaans, omzichtige beſcheidenheid en gematigdheid met gepaste vrymoedigheid, en verſtandige gehechtheid aan 't geen hy voor waar aanneemt, ſamenpaaren; zoodat ook anders denkenden 's Mans geſchryf, zonder aanſtoot, ja wy durven zeggen met genoegen, kunnen gebruiken. In veele bygevoegde Aanteekeningen, wyst de Schryver den jongen beoefenaar der Godgeleerde weetenſchap naar de beſte Schryvers, van welken men nader onderricht en opheldering, omtrent het ter nedergeſchrevene, kan bekomen. De voornaamſte oude Godgeleerden zyn in 't geheel niet vergeeten. Nieuwere Schryvers, die 't hunne, tot verbetering van het Theologisch ſtelzel, min of meer bygedraagen hebben, maaken evenwel ver het grootſte getal uit. De bekende Leerboeken van DORDRECHT en MORUS worden voornaamelyk geprezen, en telkens aangehaald; en ſchynt de Hoogleeraar met den laatstgenoemden inzonderheid zoo bekend en vertrouwd, dat die roemwaardige Schryver niet zelden, ook daar hy niet genoemd wordt, bykans woordelyk gevolgd is, en de geheele ſchryftrant, naar dien van MORUS, als gevormd ſchynt.

Zie hier het kort beloop van dit voortreffelyk Werk. Het is verdeeld in twee Boeken, waarvan het eerſte, dat ook byna twee derden van het geheel uitmaakt, met de meeſte oplettendheid en naauwkeurigheid bewerkt is. Daarin behandelt de Hoogleeraar de geopenbaarde Godsdienſtleer in dier voege, dat hy eerst eenige algemeene aanmerkingen, over den Godsdienst, en wel inzonderheid over den Geopenbaarden Godsdienst, laat voorafgaan, en daarna de byzondere leeringen van den Godsdienst onderſcheidentlyk uitlegt. In de algemeene aanmerkingen, verklaart de Schryver eerst het denkbeeld van Godsdienst, in 't algemeen beſchouwd; 't geen aanleiding geeft, om over het aanzyn eener Godheid, over de volkomenheden van dat hoogſte Weezen, en over de natuur van den mensch, zoo veel te zeggen, als naderhand moest kunnen vooronderſteld worden: waarop hy dan, met opzicht tot de verſchillende bron-

bronnen, waaruit de Godsdienstkennis geschept wordt, eene nadere beschrijving, zoo van den Natuurlyken, als van den Geopenbaarden Godsdienst, laat volgen. Over den Geopenbaarden Godsdienst wordt inzonderheid zeer uitvoerig gehandeld. Na alvooreens over de noodzaaklykheid, nuttigheid, mogelykheid en waarschynelykheid eener bovennatuurlyke Openbaaring gesproken te hebben, doet hy onderzoek naar de bewysgronden, waarop men zich van het werkelyk bestaan van zoodanige Openbaaring kan overtuigen; welk alles vervolgends op de Openbaaring, in de gewyde Schriften vervat, toegepast wordt. — De leeringen van den Geopenbaarden Godsdienst worden tot deze hoofdpunten gebragt: Van de Godheid in 't algemeen. Hiertoe brengt de Hoogleeraar ook de Leer van de Schepping en Voorzienigheid, die men anders doorgaans in afzonderlyke Hoofdstukken behandelt. Van God den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Van de Engelen en menschen in 't algemeen. Van den oorsprongelyken staat des menschdoms. Van deszelfs tegenwoordigen, gantsch bedorven, en daardoor ongelukkigen toestand. Van Gods gehadevolle gezindheid, om zondige en ellendige menschen te behouden door Jesus Christus. Van den Persoon des eeuwig gezegenden Verlossers. Van den nederigen staat, waarin Hy onder de menschen vrywillig verkeerd heeft. Van zyn verrichte werk als Godsdienst-Leeraar. Van het lyden, dat Hy ondergaan heeft, tot verwerving van vergeeving der zonden. Van zyn onvergelykelyk voorbeeld, en van den glorievollen staat, waartoe Hy, door Gods wonderkracht uit den dood verrezen, na zyne hemelvaart, is verheven. Van de voorwaarden, om in het heil, door Jesus verworven, te deelen (geloof en bekeering), en van de behoefte van bovennatuurlyke hulp, en krachtdadige werkingen van den Heiligen Geest, ter volbrenging van alwat plichtmatig is. Van de geluksgoederen, die waare Christenen deelachtig worden: Vergeeving der zonden, verbetering van hart en leeven, de byzondere begunstiging van God en Jesus Christus, en eindelooze zaligheid in het toekomende leeven. Te dezer plaats wordt ook gehandeld over het tegenovergesteld ongeluk van alle ongeloovigen. Verder, van de verschillende wyzen, waarop 't

Gode behaagd heeft, in onderſcheidene tydperken, de Leer der Verlosſing bekend te maaken; en van Gods eeuwig raadsbeſluit over het geluk en ongeluk van ieder mensch. Van de Christelyke Kerk. Van den H. Doop, en 't H. Avondmaal. Van het Kerkbeſtuur. — In het tweede Boek geeft de Hoogleeraar een kort overzicht van de voornaamſte geſchilpunten over de Christelyke Leer, ingericht naar de orde der byzondere behandelde leerſtukken. Sommigen derzelven zyn uitvoerig en naauwkeurig behandeld; anderen ſlechts ter loops, en met verwyzing naar andere Schryvers, gemeld.

In eene tweede uitgave zal hier en daar nog wel iets aan te vullen en te verbeteren vallen, terwyl dan daarentegen ook het een en ander weggelaaten of bekort zal kunnen worden. Een gebrek van dit Leerboek is, dunkt ons, te weinig evenredigheid in de uitvoerigheid der behandeling van de byzondere leerſtukken. Het is, onzes oordeels, geenzins geſchikt tot eene handleiding voor Academiſche Voorleezingen. Hoe lang zal de Hoogleeraar zyne leerlingen moeten ophouden, wanneer nu vervolgends over meer dan 700 bladzyden, in het breede, zal gecommentarieerd worden? Desniettemin danken wy den Prof. voor dezen ter hand genomen arbeid, waarvoor hy zoo geheel berekend is. Elk liefhebber der Godgeleerde ſtudie behoort zich dit uitmuntend boek aan te ſchaffen. Wy belooven 'er ons veel goeds van voor aankomende Godgeleerden, die moeds genoeg hebben tot een vry onderzoek, en ook voor verder gevorderden, die niet al te zeer gehecht zyn aan den ouden ſleur. Allerwege ontdekt zich het ſnedig oordeel en de uitgebreide geleerdheid van den verdienſtelyken Schryver. Wy beſchouwen dit zyn werk, wat de behandelde ſtoffen aangaat, als de rype vrucht van eene veeljaarige oefening en nadenking, en wenſchen 'er alle beminnaars van Bybelſche Godgeleerdheid van harten geluk mede.

Chris-

Christelyk Huis- en Handboek, of Beſpiegelingen voor elken Dag des Jaars; ter bevordering van Geloof in J. C. en Christelyke Godzaligheid. Door J. L. EWALD, *Doct. der Godgel. en tweeden Predikant aan de St. Stefanus Gemeente te Bremen. Uit het Hoogd. door* J. CLARISSE, *Pred. te Enkhuizen. Iſte Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr. 8vo. 638 bl.*

Al wederom een Boek van den verdienſtelyken EWALD, wiens ſchryfwyze over Godsdienſtige onderwerpen wy te over bekend vooronderſtellen, om 'er op nieuw een breedſpraakig verſlag van te geeven. Men zal het echter niet overtollig rekenen, by de aankondiging des tegenwoordigen Werks, onzen Leezeren eenig bericht van deszelfs byzonder doel en aanleg, en den heerſchenden denktrant, daarin gevolgd, mede te deelen.

Dit Christelyk Huis- en Handboek is geſchikt, tot bevordering van het nuttig gebruik van den Bybel, by het dagelyks leezen van dat eerwaardig Boek, in ſtille afzonderingen, en bevat in zich godvruchtige overdenkingen, tot opwekking en verſterking van Godsdienſtige gevoelens, dan eens in den vorm van gebeden en alleenſpraaken, dan wederom in den toon van onderwyzingen en opwekkingen. Somtyds worden gezegden of leerſtukken der H. Schrift verklaard, somtyds het hart meer dan het verſtand bezig gehouden. Voor elken dag is eene overdenking of beſpiegeling beſtemd, voor enkelde dagen twee. Zy beſlaan doorgaands vyf of zes bladzyden. De grondſlag derzelven is meestal eene plaats uit den Bybel, doch ook wel eene natuurlyke, menſchelyke aandoening, of ook eenig verſchynſel of inrichting in de Natuur. Voor de maand Maart zyn grootendeels gepaste beſchouwingen van eenige voorname ſtukken uit de Lydensgeſchiedenis van den Zaligmaker geſchikt. Nu en dan worden, hier en elders, de overdenkingen over een en denzelfden Bybeltext, van den eenen dag tot den anderen, vervolgd. Men ontvangt daardoor, over ſommige gedeelten uit de Leevensgeſchiedenis van Jeſus, en andere Bybelſche gezegden, wel eens meer omſtandige en volledige, veelal ook zeer gewigtige opheldering en, maar men ziet echter ongaar-

ne de overdenking van het geleezene, of onderrichting desaangaande, dus afbreeken, en dient toch des anderen daags het voorige nog wel eens te leezen, om den draad te kunnen volgen. Het geheele Werk zal beſtaan uit vier Deelen, en, by het laatſte, zal men den beminnaaren van EWALD ook 's Mans Beeldtenis leveren.

De arbeidzaame CLARISSE zegt van de Vertaaling, in het Voorbericht: „Dezelve is doorgaands getrouw; meestal zelfs woordelyk. Ook daar, waar de Schryver andere denkbeelden aan den dag legde, dan ik my van sommige zaken vorm, leest Gy, in deze Overzetting, *zyne*, en niet *myne* gevoelens. Alleen dan, wanneer een blykbaar eene vergissing en onnaauwkeurigheid was ingesloopen, — of, waar zyne uitdrukkingen, min of meer, van de Leere der Hervormde Kerk afweeken; — heb ik de vryheid gebruikt, om — zoo zacht en spaarzaam als mogelyk was — eenige verandering in zyne woorden te brengen. Dit is echter zeldzaam geschied; en altyd, zonder Hem onrecht aan te doen, of het uit van zyn Geschrift, voor Lezers uit andere Christengezinden, te verminderen." Wy kunnen hier, tot gerustſtelling van hun, die het Leerſtelzel, in het Hervormd Kerkgenootſchap gevolgd, ter goeder trouwe toegedaan zyn, bywoegen, dat de Eerw. Schryver zyne volkomene inſtemming met de meest karakteriſeerende Leerſtellingen der Hervormden, in dit Werk, overal doet doorſtraalen. Hy zegt zelf, in het Voorbericht: „Het tegenwoordig Werk is, uitſluitenderwyze, voor zulke Vereerders van Jeſus geſchreeven, voor welke Jeſus *alles* is, waar voor Hem de Bybel verklaart: of, om bepaald te ſpreken, voor welke Hy niet alleen Leeraar — Voorbeeld — en Martelaar voor Waarheid en Deugd, — maar ook Zondenvergever, — Arts voor hunne zieke Natuur, — Helper in allen noód, — Hoofd en Heer der Christenheid, en der geheele Menschheid is." — Alles in dit Boek dient wel tot aanſpooring, om goed te doen, om Jeſus Geboden op te volgen: maar de bewoegredenen daartoe worden, in hetzelve, minder uit de natuur en goede gevolgen der Deugd; dan wel, uit de, ons voorkomende, Liefde van den Vader en van Jeſus ontleend; en daar door gepoogd, vertrouwen op Jeſus Woorden en Wederliefde voor Hem te verwekken; welke voor den Christen de ſterkſte bewoegreden is,

om zyne Geboden op te volgen." En een weinig verder: „ Het is den Schryver minder te doen, om den Lezer iets te *geven*, dat hy te onthouden heeft; dan wel, iets *by hem op te wekken*, dat den geheelen dag hem byblyft en toeneemt, en verscheidene denkbeelden en gewaarwordingen by hem verwekt, welke slechts *by hem zelven* ontstaan en opgroeijen kunnen. Langs dien weg komt men, tot een *eigen* Christelyk leven, en wordt men, voor zich zelven, waarlyk *gesticht*. — De toeleg is, het boek zulk eene volledigheid te geven, dat men 'er geen gewigtig Leerstuk des Bybels, en geenen Christelyken Pligt, in missen zal. Dit kon echter geenszins stelzelmatig; het moest, als by gelegenheid, geschieden."

Men kan niet nalaaten, deze vernieuwde pooging van den achtingwaardigen Schryver toe te juichen. Het dagelyks leezen van dit Werk kan, even als dat van STURM en TIEDE, en dergelyke anderen, groote nuttigheid hebben. Wy zouden het echter, tot dat einde, wat minder uitvoerig, en ook daardoor voor elk meer verkrygbaar gewenscht hebben.

De Peinzende Kristen *van* PETRUS BROES *in eene Verzameling van Godsdienstige Bespiegelingen gevolgd, door* A. L. KALDENBACH, *Lid van verscheiden Letterkundige Genoodschappen. Met Plaaten. Te Amsteldam, by* J. B. Elwe, 1801. *In gr. 8vo. 521 bl., met eene Voorrede van XII bl.*

Men kent den *Peinzenden Kristen* van den Amsterdamschen Kerkleeraar BROES (*). De arbeidzaame KALDENBACH is op het denkbeeld gevallen, om het leezend Godsdienstig gedeelte onzer Natie eene navolging van 's Mans bespiegelingen, grootendeels over dezelfde of soortgelyke onderwerpen, in handen te geeven. De stoffen van deze Godsdienstige bespiegelingen zyn: *De eenzaamheid, de morgenstond, de middag, de avond, de nacht, het graf, ruime dankstof, heilig doel der Verlossing, begeerte naar Gods tegenwoordigheid, gedachten van een Christen over de komste ten oordeel, het verlangen naar den dood opgewekt; jaagend uitzien naar den dood ge-*

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V, 1. bl. 233, 406.

matigd, een ſtervend Christen aan zyne Dochter Julia, Julia by het graf van haaren Vader, ſtof tot weenen, God is rechtvaardig, het nut der tegenſpoeden, onlangs was ik krank, de tyd, de waereld, dierbaare Bybel, de dag des Heeren, de Godsdienst, nedrigheid voor God en menſchen, uitzicht in de toekomst, wy zullen elkanderen wederzien, de beſchimpte Jeſus myne eere, Jeſus verheerlykt myne ſterkte, overſtrooming, de ſtorm, de Heerregeert, onderwerping, nachtmaal, overdenking, Adam viel en ik in hem, ſlotzang aan God.

Hoe het toekome, dat niet de Schryver zelf, maar de Predikant WOESTHOFF, eene Voorrede voor dit Werk geplaatst heeft, is ons raadzelachtig. Hoe het daarmede zy, wy twyfelen geenzins aan het goed oogmerk van den Schryver en Voorredenaar, om, door de gemeenmaaking van dit geſchrift, iets goeds te ſtichten, en willen ook gaarne vooronderſtellen, dat een aantal Leezers, aan 's Mans wyze van denken, over Godsdienſtige onderwerpen, gewoon, 'er zich, in hunne Godsdienſtige afzonderingen, tot goede en nuttige gedachten en gezindheden door opgewekt zal vinden; maar kunnen echter ook niet ontveinzen, dat wy, onder het leezen, meermaalen helderer begrippen, klaarder uitdrukkingen, en over 't geheel eene andere leiding van gedachten, daarin verlangden. De bygevoegde Prentverbeeldingen, die het Werk kostbaar maaken, zouden, naar ons inzien, zonder wezenlyk verlies voor den Leezer, wel achterwege hebben kunnen blyven. Meer gepast zyn de meeste dichtregels, waarmede elke beſpiegeling wordt beſloten.

Zie hier, tot eene proeve, daar 't boek openvalt, den inhoud der Beſpiegeling, die ten opſchrift heeft: *Het verlangen naar den Dood opgewekt.*

„ Treed niet ſiddernde terug, gy die den naam van een Christen in uw leven geëerbiedigd hebt, gy zult niet ſterven in het graf. Deeze akelige kerker zal uw aardsch lichaam niet voor eeuwig in haare boezems kluisteren, en in het ſtof laaten woonen! Het zal zich uit den eeuwigen nacht des Doods, der vergetelheid weder opheuren, en uwe zuivere ziel zal boven het Uitſpanſel zweeven, en daar dronken worden van hemelſche vreugde; eene vreugde, welkers allergeringſte deel met eene veel grootere bevalligheid u in verrukking voeren zal, dan de prachtigſte vermaaken der

Wae-

Waereld. Gy zult het akelige graf, den nacht des Doods zegepraalend overweldigen, en in heerlyken luister, als de helderblinkende hemellichten, het verlaaten. De Kooren der Engelen zullen op u wachten met hunne heerlyke palmtakken en kroonen, om u als Overwinnaar te verſieren.

„Ach! myne Ziel reikhalst naar bovenhemelſche ſchoonheden, naar voorwerpen die niet verwelken, terwyl ze beſchouwd worden; naar U, naar U reikhalst zy; van wien alles wat ik zie ſlechts lamme, ontſtelde ſchaduwtrekken uitmaaken!

„Myn oor verlangt te luisteren naar de verrukkelyke, eenſtemmige liederen, die den Vader der Geesten pryzen; het is afgemat van den klank der ydele toonen, van de ſtemme uwer verachters. Myne ziel, die naar vrede, naar zuivere, ongeſtoorde eenſtemmigheid haakt, ſtreeft uit dit ſlagveld der tweedracht, naar de ſtille woonplaatſen der hemelſche liefde, — uit de dorre zandwoestyn, naar het beloofde Land, waar levendige bronnen van zaligheid vloeien — uit de tovervelden der zinnelykheid, waar ons elke voetſtap in verzoeking brengt, naar den lusthof van God, waar geen bedrieglyke vreugde ons aanlacht, — uit dit land van vreemdelingſchap, naar het Vaderland der Geesten.

„Hoe vrolyk zie ik elken henen ylenden dag, elk vervloogen uur na! Hoe blyde ziet de verlichte ziel neder, op haar verwelkend lichaam, dat in 't kort ryp is om in 't graf te zinken. — Dood! zoete naam, gy brengt alle myne wenſchen in beweeging — naar u ſmachten de heimelyke, de naamlooze begeerten myns harten. Gy ontrooft my niets van 't goede dat ik bezit; en ſchenkt my, wat my alle de Ryken deezer Waereld niet geeven kunnen.

„Welk een ſtemme, lieflyker dan ſnarenſpel, klinkt my in de ooren? — wie roept my?.... ô ik kenne haar, zy is de ſtemme myner dierbaare ontſlapenen, die my tot hunne wellusten noodigen.

„Spoedig zal ik u wederzien, ô dierbaare Zielen! en ô vreugde-vol, verrukkelyk wederzien! Hoe zal uw aangezicht, glanzende van God te zien, my te gemoete lagchen! Welke engelachtige toonen zullen van uwe lippen vloeijen! Welke hemelſche gebeurtenisſen zult gy my mededeelen! hoe liefderyk zult gy my, in de hemelſche gebruiken, onderwyzen! Met welke gevoel-

gelde begeertens zal ik van u de lofzangen der Onſterflyken aanleeren! Welke zaligheden zullen zich voor my, by elke nieuwe gewaarwording, ontwikkelen! Met welk eene verſtomming zal ik, in het licht van den Oneindigen, rondom my zien! Welke onbegrensde uitzichten in ſchoonheid en orde! welke eenſtemmige, ontelbare Spheren; welk eene Waereld vol wonderen, alles vol van den Oneindigen, alles vervuld van zyne heerlykheid en van zynen lof! —

„ Heeft eene hemelſche hand het voorhangſel weggeſchooven, die mynen onſterflyken oogen deeze zalige uitzichten ontrukte? of zweeve ik reeds ontlichaamd onder de Serafynen? welke verrukkingen om my in 't ronde! hoe zyn alle myne wenſchen verzadigd! welk een uitzicht, door ontelbaare ryën van Geesten, die tot GOD opſtygen, en in 't opſtygen gedurig Godlyker ſchynen! Ik zie, omringd met myriaden van aetheriſche Zonnen, den Hemel der Hemelen! Hoe ſchittert de Throon van den gezalfden Koning! welke ſchaaren van heiligen om Hem heenen! Met vuuriglyk gevouwene handen ſtaan zyne Verlosten, de Zielen die Hem naarvolgden, voor Hem, en hooren zyne liefdevolle woorden! Alleen de taal des Hemels kan uitdrukken, wat zy gevoelen; Eeuwigheden alleen zyn de maate van hunne gelukzaligheid. — Myn uitzicht dringt nog hooger, doch een onafmeetbaare luchtkring ſtuit my te rugge! Met dit licht vergeleken, is eene Zon een glimmend ſtofken. — Hier woont de Oneindige, alleen beſchouwd van heilige Engelen, die den glans van zyn Aangezicht voor alle geſchapenen verbergt.

„ Myne Ziele bedek u, en aanbid! gedekt, en van verre, aanbidden zelfs de Engelen! — Alle wellust vloeit uit deeze hoofdbron. Alle ſchoonheden, die de Engel bewondert, of die Menſchen van deeze aarde lokken, zyn de ſtraalen die zich in deeze lichtzee uitgieten.

„ Doch daar valt het voorhangſel weder! Zy zyn geweeken, die hemelſche gezichten, welken geen naam, geene vergelyking waardig is? Het wordt wederom ſchemerig om my heenen; ik gevoel de banden weder, die my nog aan deeze aarde keetenen. — Doch ras zullen zy als verzengde draaden afvallen; ras zal ik de aangeboorne Hemellucht inademen, en daar zyn, waar myn Verloſter leeft; en by U genieten, wat geen oog

oog gezien, wat nimmer eenige ziel, in profetiſche verrukkingen, heeft voorgevoeld, ja wat geen Engel kan afmeeten, alles wat Gy bereid hebt, den geenen die U liefhebben.

„ Ras zal ik daar zyn, ô myn God! waar myne verlangenvolle Ziel U beter kennen; dieper in de wegen uwer Wysheid, en in de wonderen uwer Almacht indringen; waar zy uwe onuitſpreekelyke volmaaktheden zuiverder beminnen kan!: waar Seraſynen, ſchoon Gy hen minder lief gehad hebt, om ſtryd yverende in uwe verheerlyking, de brandende neigingen van myn hart aanblaazen! waar my ieder oogenblik nieuwe beweegredenen oplevert om U lief te hebben! waar Gy myne krachtelooze dankvaerdigheid, met nieuwe krachten, zult ſterken, om uwen naam te verëeren.

„ Dat hoopt myne ziel van die onſterflykheid, die Gy my beloofd hebt: ô deeze hoopo verrukt my buiten my zelven! Dat toch, dat toch die tyd ſpoedig koome, in welken ik U waerdig kan liefhebben; in welken geene gedachte mynes harten van U wegglydt; in welken geene traagheid mynen yver om U te behaagen ontzenuwt; in welken my niets van U aftroont; in welken Gy my alles in allen zyt!

„ Ach laat my; (dit ſmeekt U myne Ziele!) laat my, zoo lang ik nog in dit leven gaa waggelen, altoos bevonden worden gelykvormig aan deeze zalige hoopen! Laat myne overige levensdagen, in uwen lof, met ſtille tevredenheid in uwen wil, met heiligen yver om voor U te wandelen, voorbyſnellen.

„ Gy, die U om my heenen in vollen bloei vertoont, ſchoone Natuur, wek my geduurig op tot zynen lof! Gy onſterflyken, die om my heenen zweeft, vervult geduurig myn hart met gedachten, die myner roeping waardig zyn! Gy die 't zelfde Geloove, dezelfde Hoope met my vereenigt, laat ons elkander verſterken in deeze gevoelens.

„ Zie! het uur breekt aan! Reeds zien wy den oever der gelukzalige Spheren; reeds ſtrekken de Hemelbewooners, onze bekende Vrienden, ons de armen toe, om ons te ontfangen."

's Schryvers uitgevoerde Beeldtenis prykt op den gegraveerden Titel.

Vry-

Vrye Gedagten over den Kinderdoop. Door Alethophilus. Alom te bekoomen. 1801. *In gr.* 8vo. 64 *bl., met eene Voorreden van XXXII bl.*

De ons onbekende Schryver van dit ſtukjen, die zich onder den naam van *Alethophilus* verkiest te verbergen, had zich weleer, om goede redenen, zoo hy meende, by de Kinderdoopers gevoegd, onder welken hy bynа agt jaaren Gods woord heeft geleerd. Thans, na een naauwkeuriger onderzoek, van zyne dwaaling overtuigd, is hy te raade geworden, eene volkomene wederlegging derzelve in ſchrift te ſtellen, waarmede hy dan nu openlyk te voorſchyn treedt. Hy zegt, zich niet toegelegd te hebben op ſierlyke woorden van menſchelyke wysheid of vinding, maar op betooning van zedelyke geeſtelyke kracht, tot overtuiging onder den goddelyken zegen. Eene menigte van grove taalfouten zouden wy echter gaarne vermyd gezien hebben. Hy verhaalt al verder, zeer dikwyls geſchroomd te hebben zich te verzetten tegen leeringen van anderzins zeer wyze bybelkundige en godvruchtige Mannen; maar dat hy dit dan weder te boven kwam, met de gedachte, dat het niet zyne, maar Jeſus Leer is, die zich tegen dezelve verklaart. Hy ſtelde zich hierby wel voor, dat veele anders waardige en kundige Mannen, verre boven hem verheven, hierdoor hunne achting zouden gekrenkt vinden; maar dan dacht hy ook daarentegen, dat zulke waardige Mannen ook eigenbelang, eigen roem of menſchengunst voor eene redelyke overtuiging der waarheid in Christus opofferen, en dus hunne verandering van gevoelen volgends Jeſus Leer geen afbreuk aan hunne achtingwaardigheid doen kan. Of zulke aanmerkingen wel zeer geſchikt zyn, om anders denkenden van gevoelen te doen veranderen, komt ons twyfelachtig voor. De geheele ſchryftoon in dit werkjen is nu veel te heftig toegeſchoenen, om 'er zoodanig gevolg van te verwachten. Somtyds valt hy zelfs in het onheuſche, waaronder wy rekenen, 't geen bl. 50 gezegd wordt; „ En echter ſchynen de Voorſtanders der Kinderdoop aan het doopwater toch eenige heilzaame kracht toeteſchryven, waartoe ook anders die Naamlyſten der gedoopte Kinderen?" De meeste voorſtanders

van

van den Kinderdoop, de Roomschgezinden zelfs niet uitgezonderd, zullen deze gevolgtrekking afkeuren. Ook zal hy weinig byval vinden omtrent 't geen hy, in de Voorreden bl. XXIV, beweert; „ Zal 'er eene algemeene vereeniging der Christenen koomen, dan moet dit leerstuk, *de Heilige Doop*, naar onze wysheid beschouwd, *het eerste punt* van overeenkomst in gevoelens zyn." Denkelyk zou onze Schryver, alvorens zoodanige algemeene vereeniging by te treeden, naar zyne wysheid, nog al meer zulke punten van overeenkomst vaststellen. Hy drukt zich ten minsten ook over andere geschilstukken, die met den Kinderdoop in geen verband staan, in 't voorbygaan, vry sterk uit; b. v. over de Erfzonde, die hy in eene breedvoerige aantekening poogt te wederleggen, over de Praedestinatie, en andere stellingen der zoogenaamde Contra-Remonstranten.

Met opzicht tot den Kinderdoop, hebben wy, in dit boekjen, niets aangetroffen, dat niet zeer dikwyls, en ook met meer bescheidenheid, door anderen gezegd is. Bedaarde voorstanders van den Kinderdoop behoeven, onzes erachtens, niet te vreezen, dat zy, door dit geschryf, hunne achting zullen verliezen by verstandige Christenen. Zy laaten elk zyne vryheid, in eene zaak, die zy meenen, dat door Jesus en zyne Apostelen niet duidelyk is beslist, en verlangen Christelyk naar het tydstip, wanneer het verschil van gevoelen, over een vry algemeen, en, zoo zy oordeelen, niet onnut, en door deszelfs oudheid eerwaardig gebruik, by de langgewenschte vereeniging der Christenen, niet langer zal in aanmerking komen.

's Mans denkwyze, over het onderwyzen, op de Hoogeschoolen, in de Latynsche taal, waarover hy zich, in de Voorreden bl. IX, dus uitlaat; „ Hoe veel helpt hier eene goede redenkunde, die niet gelegen is in die droge Scholastieke bevattingen, welke op de Hoogeschoolen by sommige Hoogleeraaren nog ingang vinden; maar in de algemeene volksbegrippen of gemeene(n) zin: hoe zeer toch die afgesleetene en nagevolgde stelzels van oude Wysgeerte en Godgeleerdheid voor de Verlichting nadeelig zyn, is genoeg bekend! Hoe veel nut zoude het doen, indien by eene eenvoudige Wysgeerte, op den algemeene(n) zin rustende, het onderwys in de Godgeleerdheid in onze Neder-

derduitsche taal ook gehouden wierd; terwyl veelen zich soms nutteloos veele jaaren op die doode Latynsche taal toeleggen, en zelfs het onderwys in dezelve niet regt verstaan; ja veele onvermoogende lieden hierdoor ook belet worden, veel beloovende kinders tot deze bediening op te leiden." Deze denkwyze zal, vertrouwen wy, by hun, die toevoorzicht over onze Academien en Gymnasien hebben, weinig toejuiching vinden. Men zegt wel eens, *ars non habet osorem, nisi ignorantem.* Indien *Alethophilus* niet tot deze onweetende verachters van 't geen zy niet verstaan behoort, staat het hem nogthans zeer leelyk, door zoodanigen voorslag, onkunde en domheid, veelal gepaard met meesterachtige zelfsverheffing, die over alles beslissende uitspraaken doet, in de hand te werken.

Verhandelingen en Waarneemingen, ter bevordering der Genees-, Heel-, Verlos- en Scheikunde. Iste Deels 2de Stuk. Te Leyden, by A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo.* 150 *bl.*

De in dit Stukje voorkomende Verhandelingen zyn: W. G. HERDER, over het inwendig gebruik van het Phosphorzuur. Uitwerking van het Phosphorzuur in het Beenbederf, door Doctor LENTIN. Vermogen der Loogzouten in de Geneeskunde, door Dr. W. A. STUTZ. Kleine Bydrage tot de Ætiologie van de Longeteering, enz. door VAN HILDEBRAND. STÖLDER, over de noodzaakelykheid van een spoedig en welberaden besluit in de Heelkunde. ARNEMANN, Byzonderheden, betreffende de Operatie van den Staar; en C. W. HUFELAND, Verhandeling en Waarneeming, betreffende het Misbruik van het Opium by pasgebooren Kinderen.

Inzonderheid bepaalde zich, onder het leezen, onze aandagt op het laatstgenoemde stukje van HUFELAND, hortelyk van deezen inhoud. Doctor SCHWEICKERT wierd geroepen by een meisje, aan het welk, kort na de verlossing, tot stilling der onrustigheid, by vergissing gegeeven was eene sterke dosis van een ouderwetsch en belachlyk zamengesteld Opiaat, bekend onder den naam van *Requies Nicolai.* Het Kind wierd eerlang aangedaan door stuipen, die ras door een gerusten slaap van eenige uuren eindigden, doch steeds, ge-

geduurende den tyd van zes dagen, wederkeerden, *vooral, zo ras er eenig voedzel of geneesmiddel aan den mond werd gebragt.* Geduurende vyf dagen was het Kind, door de ſteeds wederkeerende ſtuipen, ſpruwachtig. in levensgevaar, doch op den zesden dag herſtelde het; en daar de moeder, reeds geduurende eenige dagen, een harden knobbel aan de onderkaak had beſpeurd, bevond men thans, dat er eene der ſnytanden was doorgekomen. Dat men, in den beginne, deeze onverwagte verſchynzelen, vooral, daar 't, volgens den gewoonen loop der natuure, aan geen tanden krygen te denken was, aan het, voor een eerstgebooren Kind geheel ongeſchikt, Opiaat toeſchreef, was niet te verwonderen; doch dat men, na het uitkomen der tand, niet oogenbliklyk begreep, dat alle de hier vermelde toevallen, niet aan het Opiaat, maar aan de geweldige werking van het tandenhaalen, in de eerſte dagen na de geboorte, moesten worden toegeſchreeven, is, onzes achtens, eene kortzichtigheid, welke men niet van een dagelykſchen Geneesheer, laat ſtaan van een Koninglyken Hofraad en Lyfmedicus, zou verwagten. De Vertaaler had zyne toejuichende lofrede, op dit, in zyne oogen, zo overheerlyk ſtukje van HUFELAND, dus ook wel kunnen terug houden! Schoon wy het anderzins met hem, en met zynen Schryver, eens zyn, dat men nooit, aan tedere kinderen, ſlaapmiddelen moest voorſchryven, dan in gevallen van de uiterſte noodzaakelykheid.

Achtér deeze Verhandelingen volgen eenige gewigtige Waarneemingen; en wel, in de eerſte plaats, eene van de Geneezing eens verſchriklyken Beenbederfs, door middel van het Phosphorzuur, gedaan door Doctor HARGENS, te *Kiel.* — Hierop volgt eene Waarneeming, ſtrekkende tot bevestiging van het niet onbekend nuttig gebruik van den Aluin, in aanhoudende Buikpynen; door Doctor GEDDEL, te *Frankenſtein*, in *Sileſien.* De Lyder, by wien dit middel gebruikt wierd, nadat men de gewoone geneeswyze te vergeefs had aangewend, bekwam oogenbliklyk verligting, met alle vier uuren te gebruiken een ſcrupel Aluin, met een half grein Opium: zynde zyne geheele pynelyke kwaal met het zestiende poeder geneezen. „Even zo, (ſchryft hy bl. 281) heeft my de Aluin van een uit„muntenden dienst geweest, by eene vrouw, die, door

„de

„ de heevigſte ſmerten, zich meer brullende, dan „ ſchreeuwende over den grond wentelde; reeds by de „ tweede gifte verminderde de pyn, en by de vierde „ was dezelve geheel verdweenen."

Het volgende bericht bevat een eenvoudig middel tegen de walging en geſtadige braaking by Zwangere Vrouwen, medegedeeld door den Lyfmedicus MARGARD, te *Oldenburg*: zynde dit het volgende:

℞ *Magneſ. alb. opt.* ʒij.
Acid. Tartar. Eſſent. ʒß.
Elaeoſacch. Citri ʒj.
M. F. Pulv.

Om van tyd tot tyd een theelepel vol van dit poeder, onder een halve theekop met water gemengd, geduurende de opbruiſſching, in te neemen. — Het ſpreekt van zelve, dat dit poeder niet alleen van nut kan zyn in 't aangehaalde geval, maar in allerleije zoorten van braakingen, in welke men van de opbruiſſching en van de ontwikkeling der vaste lucht eenig nut kan verwagten; hoedanige gevallen dagelyks voorkomen.

Tot ſlot dienen de aanmerkingen van den Hoogleeraar BRUNNINGHAUSEN, te *Wurtzburg*, over de uitzakking der Baarmoeder, en over de verbetering der Moederſchyven.

Diſſertatatio Chemico-Medica Inauguralis de efficacitate Principii Oxygennetici in Corpus Animale &c. Dat is: *Schei- en Geneeskundige Inwydings-Verhandeling, over het vermogen van het zuurmaakend beginzel op het dierlyk lichaam, zo in den gezonden, als in den ziekelyken ſtaat: ter bekoming der Doctoraale waardigheid in de Geneeskunde, aan de Leidſche Hooge-School, verdedigd, door* AARON DE PINTO Junior. *Te Leiden, by* D. du Saar, 1802. *In gr.* 8vo. 72 *bl.*

De Schryver deezer weluitgewerkte en leezenswaardige Verhandeling heeft een verſtandigen middelweg ingeſlagen, tuſſchen de zulken, die, omdat zy niet overreed kunnen worden, van hunne ouderwetſche gelieſkoosde ſtellingen af te gaan, alles, wat tot de zo belangryke ontdekkingen der hedendaagſche Scheikunde be-

betrekking heeft, zonder behoorlyk onderzoek, verwerpen; en tusschen de zodanigen, die met dezelve te verre wegloopen, en alle levensverrichtingen uit *Pneumatische* beginzelen willen afleiden; ja zelfs, ware het mogelyk, ons gaarne zouden willen opdringen, dat het *Oxygène* de bron des levens en aller verschynzelen des levenden lichaams zelve zy; terwyl zy verder staande houden, dat alle ziekten haaren oorsprong neemen uit eene overtolligheid, of uit het gebrek van het zuurmaakend beginzel. — Na eenige voorloopige aanmerkingen, verdeelt onze Schryver zyne taak in drie Hoofddeelen, en handelt, I°. Over het vermogen van het zuurmaakend beginzel, zo in den gezonden, als in den ziekelyken toestand des lichaams. II°. Over de leere, volgens welke de ziekten worden afgeleid uit eene te groote of te kleine hoeveelheid van het *Oxygène*, en III°. Over de natuur der Geneesmiddelen, in zo verre derzelver kragt, al of niet, aan 't gemelde beginzel schynt toegeschreeven te kunnen worden.

Met reden erkent de Schryver, dat de werking van het *Oxygène* in de dierlyke huishouding zeer gewigtig is; doch hy is 'er zeer verre van af, om dezelve zo groot te stellen, als veelen willen. In tegendeel bewyst hy zeer duidelyk, dat de ziekten, welke thans door veelen uit deeze bron worden verklaard, veele verschynzelen opleveren, welke geenzins uit zodanige beginzels kunnen worden opgelost: terwyl hy ook overtuigend bewyst, dat de werking der voornaamste Geneesmiddelen geenzins alleen aan *Oxygeneerende* of *Deoxygeneerende* eigenschappen kan worden toegeschreeven, en dat deeze leere, te verre getrokken, zeer ongerymde gevolgen oplevert. Tot een proefje zullen wy hier de vertaaling mededeelen eener redeneering des Schryvers, tegen het gevoelen van hun, die de Ontsteekingskoorts beschouwen als enkel een gevolg van de *superoxygenatie* des bloeds.

Ten tweeden, (dus spreekt de Schryver, bl. 51.) hoewel wy nu eens onderstelden, dat de ontaarding des bloeds, in de ontsteekingen, alleen voortkomt uit den te grooten overvloed van het *Oxygène*, zo zou daar niets uit volgen, ten behoeve van de voorstanders der *Pneumatische* leere: want om dezelve vast te maaken, zou nog moeten bewezen worden, dat deeze overmaat van het zuurmaakend beginzel de oorzaak, niet het gevolg,

der ziekte ware. Hieraan ſchynt men echter met reden te moeten twyffelen: zo immers de naaste oorzaak der ontſtooken ziekten gezogt moest worden in de vermelde overmaat, dan zou de geneezing dier ziekten alleen beſtaan in het wegneemen van dit overtollig beginzel uit het dierlyk lichaam. Boven alle andere zouden dus hier verkiezelyk zyn zodanige middelen, welke, door eene meerdere aantrekking, het zuurmaakend beginzel uit het menschlyk lichaam tot zich kunnen afleiden; hoedanige zyn, dierlyk voedzel, 't Heulzap, de Zwavel, de kalkachtige Zwavellever, en de inademing van eene luchtzoort, die weinig zuurſtoffe bevat. Intuſſchen leert ons de dagelykſche ondervinding, dat het Heulzap, de *Sulphureta* en het dierlyk voedzel, in de ontſteekingen ten uiterſten nadeelig zyn: terwyl daarentegen, in deeze ziekten, zulke middelen van het grootſte nut zyn, die eene groote hoeveelheid van dit zuurmaakend beginzel bevatten; hoedanige zyn, zuuren uit het groeijend Ryk, plantaartig voedzel enz. Zo wy verder naauwkeurig letten op de geneeswyze van zodanige ziekten, blykt ten klaarſten, dat de aderlatingen en de antiphlogiſtiſche geneeswyze geenzins in ſtaat zyn, om het zuurmaakend beginzel onmiddelyk uit het bloed weg te neemen; maar dat zy, alleen op eene middelyke wyze, de hoeveelheid van die ſtoffe, in het bloed, kunnen afleiden, door naamelyk het lichaam te verzwakken en de levenskragt te verminderen; waardoor het lichaam minder geſchikt gemaakt wordt tot het naar zich neemen van het *Oxygène*.

Algemeene Geſchiedenis der Letterkunde voor de Studeerende Jeugd en voor alle Letterminnaaren, door L. WACHLER, *Phil. Doctor, Rector en Profeſſor van het Gymnaſium te Herford. Naar het Hoogduitsch. Iſte Stuk. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1801. *In gr.* 8*vo.* 113 *bl.*

Men zal onzen Landgenooten, wien 't ontbreekt aan kennis der Hoogduitſche taale, geen geringen dienst doen, door de Nederlandſche uitgave van een Werk, over welks onderneeming en allergelukkigſte uitvoering elk waar letterminnaar zich ongetwyfeld moet verblyden, en waarin allen, die omtrent de geſchie-

ſchiedenis der menschheid niet gantsch onverſchillig zyn, veel ſtoffe tot voldoening aan hunne weetgierigheid kunnen aantreffen: waarom wy ook hartelyk wenſchen, dat de Uitgeever gelukkig zal geſlaagd zyn, met het openen van den weg van inteekening, en gemeenmaaken van dit eerſte Stuk, dat reeds ter proeve het licht ziet, en in de meeste Boekwinkels *gratis* ter leezing wordt aangeboden.

Het geheele Werk zal beſtaan in vier Deelen. De Hoogduitſche uitgave is reeds in 1793 aangevangen, en, met medehulp van andere geleerde Mannen, op de roemwaardigſte wyze voortgezet, en met groote goedkeuring in Duitschland ontvangen. In 1799 heeft ook de beroemde Gottingſche Hoogleeraar EICHHORN, de Leermeester van WACHLER, een ſoortgelyk Werk begonnen in 't licht te geeven. Maar plan en uitvoering van beiden zyn zoo verſchillende, dat de algemeene Geſchiedenis der Letterkunde van WACHLER, tot hiertoe eenig in haare ſoort, welverre van daardoor overtollig te worden, voor het nuttig gebruik van des eerstgenoemden Werk zelve onontbeerlyk moet gerekend worden.

In eene voorafgaande Inleiding wordt over het doel, wit, de grenzen, de nuttigheid en noodzaakelykheid van eene algemeene Geſchiedenis der Letterkunde gehandeld. Men leert hieruit den wyden omvang van het groot plan des verdienſtelyken Hoogleeraars kennen (*). Onder den naam van algemeene Geſchiedenis der Letterkunde verſtaat hy de geſchiedenis der weetenſchappen, en van derzelver onderſcheidene gedeelten, zoo verre die zich immer over geheel den aardbodem uitgebreid hebben; de geſchiedenis van alle derzelver ondergaane veranderingen en lotgevallen, derzelver uitvinding, vorming, en verbreiding, en hoe zy, ver

(*) 't Verwondert ons eenigzins, dat de Nederlandſche Uitgeever den Schryver nog als *Rector en Profeſſor van het Gymnaſium te Herford* doet voorkomen. Dit was hy werkelyk in 1793, toen het eerſte Deel in 't licht verſchenen is; maar, ſedert 1794, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Rinteln*; alwaar hy ook, na den dood van HASSENKAMP, de hoofddirectie over de uitgave der *Theologiſche Annalen* heeft op zich genomen. In het voorleden jaar (1801) is hy verplaatst naar de Hoogeſchool te *Marburg*.

ter volmaaking, veredeling en bereiking van eenen hoogeren trap van geluk, zyn gebruikt geworden; de verbeteringen en het bederf, dat 'er ten opzichte der weetenſchappen heeft plaats gegrepen; derzelver plaatsverwisſelingen, haar ryzen en daalen, en zelfs haaren volkomenen ondergang, in verſcheidene Landen, benevens de oorzaaken en gevolgen.

Niet minder belangryk is het daarmede verbonden kort overzicht van de lotgevallen der bearbeiding van de Geſchiedenis der Letterkunde, en de zeer naauwkeurige optelling en leerryke beöordeeling der voornaamſte Schryveren, die 'er opzetlyk hun werk van gemaakt, of althans, op verſchillende wyzen, het hunne toe bygedraagen hebben, en, by de verdere beöefening en bevordering van deze weetenſchap, met min of meer nut, kunnen gebruikt worden.

Behalven deze voorbereidſelen bevat dit Stukjen nog een klein gedeelte van de Geſchiedenis der Letterkunde zelve; het eerſte naamelyk der vyf tydvakken, waarin de Schryver de oude Geſchiedenis der Letterkunde afgedeeld heeft. In dit eerſte tydvak, van Adam tot Noäch, welks geſchiedenis niet meer dan 19 bladzyden vervult, worden de volgende byzonderheden, met oordeelkundige oplettendheid, beknoptelyk verhandeld. 1. Over den oorſprong dezer aarde, en dien van het menſchelyk geſlacht. 2. Moſes vooronderſtelling daaromtrent. 3. Voortgang der beſchaaving van het menſchelyk geſlacht. 4. Spraaken. 5. Godsdienst. 6. Geſchiedenisſen. 7. Dichtkunst. 8. Werktuiglyke Kunſten. 9. Gedenkteekenen, tot dit tydvak behoorende.

Wy achten het onnoodig, over den verderen inhoud van dit uitmuntend Werk meer te zeggen. Wy wyzen allen, die begeerig zyn te weeten, wat hun daarin al zal opgedischt worden, naar het voor elk verkrygbaar Bericht des Uitgeevers, en naar het Stuk zelve, dat elk zich, ter leezing, *gratis* kan aanſchaffen.

Het

Het Leeven van TOUSSAINT LOUVERTURE, *Opperhoofd der opgeſtaane Negers van St. Domingo; gevolgd van eenige Aantekeningen wegens ſommige Perſoonen, die deel gehad hebben in de Omwenteling van dat Eiland, en de eerſte Krygs-operatien van den Generaal* LECLERC, *door* DUBROCA. *(Uit het Fransch.) Met een Pourtrait. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8vo. 70 *bl.*

Reeds zints lange deedt TOUSSAINT LOUVERTURE van zich ſpreecken, en vulden diens naam en verrigtingen de Nieuwspapieren, als zy berigten mededeelden uit dat belangryk Eiland, in den laatſten tyd, naa den krygstocht der *Franſchen* derwaards en de getroffene Vredesvoorwaarden. Hachlyk, althans langduurig, kwam bykans allen de ondernomene vermeestering deezes hoogst belangryken Eilands voor.

Niet vreemd, dat, in dit tydsgewricht, het verlangen groot was, om den Man te leeren kennen, die een zo geruimen tyd aldaar eene groote en ſteeds weifelende rol geſpeeld hadt, en als 't ware geſchaapen ſcheen, om daar eene Heerſchappy, van *Frankryk* onafhangelyk, op te richten. Een en ander Nieuwspapier gaf des ſlukswyze narigten; doch die veel onaangevulds open-, en plaats lieten voor volkomener voldoening. Deeze biedt dit Boeksken aan. Wy neemen er de Afbeelding van TOUSSAINT LOUVERTURE uit over; terwyl het geheele Stukje dient om de hier opgegeevene Characterstrekken te wettigen: „ TOUSSAINT LOUVERTURE is van eene middelmaatige geſtalte, en, zo 't ſchynt, van eene tedere geſteldheid; zyne oogen ſtaan leevendig, derzelver opſlag is fnel en doordringend. Sober van aart, verzet zich niets tegen den ontvermoeiden yver, waarmede hy tot het ſlaagen zyner ontwerpen arbeidt; hy rydt wel te paard, en marcheert een geheelen dag zonder zich te vermoeijen; byna altyd komt hy alleen, of genoegzaam alleen, aan den eindpaal zyner togten, daar zyne Aides de Camp of onderhoorigen hem geduurende eene marsch, ſomtyds van vyftig of zestig mylen, met eene onbegrypelyke fnelheid ter uitvoer gebragt, niet hebben kunnen volgen. Hy ſlaapt ſchier altoos gekleed, en gunt zeer weinig tyd aan den

ſlaap en zyne maaltyden. Zyn gewoone kleeding is die van eenen Generaal; zyn hoofd is altyd in een doek gewikkeld, en daar boven op draagt hy den militairen hoed. Zyn humeur is treurig en ſtilzwygend; hy ſpreekt maar weinig Fransch, en dan nog zeer ſlegt. Alle zyne daaden zyn met eene ſluier van eene zo ondoordringbaare huichlary overdekt, dat, alhoewel zyn leeven een volgreeks van verraaderyen en trouwloosheden zy, hy nog de kunst bezit om allen, die by hem komen, te bedriegen, aangaande de zuiverheid zyner gevoelens. De Marquis D'HERMONA, een vermaard *Spaansch* Officier, zeide van hem, „ dat, zo God op „ aarde nederdaalde, hy geen hart kon bezitten, waar„ van de uiterlyke ſchyn meer ontzag inboezemde, dan „ dat van TOUSSAINT LOUVERTURE." Zyn karakter is een verſchriklyk mengzel van dweepery en wreede neigingen; hy begeeft zich koeltjes van 't altaar na een bloedbad, en van 't gebed tot de heimlyke zamenzweeringen der trouwloosheid. Hy gaat altyd vergezeld van Priesters, voor welke hy grooten eerbied veinst; zy zyn het, die gemeenlyk zyne Proclamatien opſtellen: onlangs hadt hy drie biechtvaders, een *Italiaanſchen* Priester, MARTINI genaamd, den Pastoor van de *Kaap*, en den Abt MOLIERE, die ook in deeze Stad woonachtig was. Voor 't overige is al die uiterlyke ſchyn van ootmoed niets anders dan een masker, waarmede hy noodig geoordeeld heeft de ſlechte gevoelens van zyn hart te bedekken, om met meer goed gevolg over de blinde ligtgeloovigheid der Zwarten te heerſchen. Zo hy in dit opzicht zyne ſchynheiligheid nog verder trekt, en bekwaam is tot dien laatſten trek, lydt het geen twyfel, of hy, met het verheeven denkbeeld, dat de Zwarten van hem hebben, en door de Priesters, die hem omringen, onderſteund, 'er toe komen zal, om zich als een door God ingegeevenen te doen beſchouwen, en de yſſelykſte gruweldaaden in den naam des Hemels te gebieden. —— TOUSSAINT LOUVERTURE, daarenboven, begeert noch de Vryheid der Negers, noch de overheerſching der Blanken; hy haat de Mulatten tot den dood toe, welk geſlacht hy byna heeft uitgeroeid; hy veragt de zynen, welke hy tot werktuigen voor zyne eerzuchtige gevoelens gebruikt, en wier vermoording hy in koelen bloede beveelt, zodra zyne magt zich één oogenblik in gevaar ziet. Hy heeft van het ver-

vertrouwen zyner eerſte weldoeners een misbruik gemaakt; hy heeft zyne party, de *Spanjaarden*, *Engeland*, de *Mulatten*, de Blanken, *Frankryk* onder 't Koninglyk Beſtuur, de *Franſche* Republiek, zyn Bloedverwantſchap, zyn Vaderland en den Godsdienst, welken hy voorgeeft te eerbiedigen, verraaden. — Dusdanig is de afbeelding van TOUSSAINT LOUVERTURE, wiens leeven, uitgebreider beſchreeven, een treffend voorbeeld van misdryven zal opleveren, waartoe de eerzucht aanleiding kan geeven, zo deugd, opvoeding en eer haare buitenſpoorigheden niet bedwingen."

Dit Boekdeeltje ſtaaft alle die haatlyke Charaktertrekken. Gelukkig dat hy in de Verdeediging van *St. Domingo* tegen de *Franſchen* is te kort geſchooten, geyk de jongſte Nieuwsmaaren vermelden.

Reize in Hongaryen, enz. door ROBERT TOWNSON, *L. L. D. enz. Uit het Engelsch. IIde Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1801. *In gr.* 8vo. 380 *bl.*

Wy ontmoeten onzen *Engelſchen* Reiziger, met den aanvange van het Tweede en laatſte Deel deezes door ons aangeprieezen Werks (*), of het X Hoofddeel, te *Debretzin*; eene plaats, die de voorregten eener Stad bezit, ſchoon dezelve een Dorp is, en misſchien het grootſte Dorp in *Europa*. De Inwooners zyn 'er, voor 't grootſte gedeelte, *Calviniſten*, van eene droefgeestige leevenswyze en kleeding. Die Secte heeft hier haar voornaamſte Leerſchool, die zich in geen bloeienden ſtaat bevindt. Koophandel maakt 'er de bron der welvaart uit; en welke daar gedreeven wordt, vermeldt onze Reiziger breedvoerig; bovenal de Zeepmaakeryen, de Bakkeryen, en het vervaardigen eener wollen ſtoffe, *Guba* geheeten. Geheel niet ſmaakte deeze plaats onzen Reiziger; hy noemt ze „ de laatſte, waar hy zich ter wooning zou willen nederzetten; een diepe *Calviniſtiſche* droefgeestigheid doordringt alles."

Deeze plaats verlaatende, reist TOWNSON na *Groot Waradin*, in het volgend Hoofdſtuk beſchreeven; hy vondt

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1801, bl. 328.

vondt deeze een der aartigſte Steden in *Hongaryen*, en in alle opzigten het tegengeſtelde van *Debretzin*. Hy werd 'er heusch ontvangen, bezag 'er de byzonderheden, onder andere de Baden. Eene vuurig beſchreevene ontmoeting eener baadende Schoone doet ons zien, hoe verre onze Reiziger van ſomberheid vervreemd was. — Van daar reisde hy voort na *Tokay*, en trof onder den weg een grooten hoop *Zigeuners*, of zwervende *Heidens*, aan. — Het XII H. is aan *Tokay*, deszelfs Wyngaarden en Wyn, Grond, Steenſoorten en Zoutmagazyn gewyd. Byzonder breed is hy over den beroemden *Tokayer*-wyn: deeze wordt, alleen in kleine hoeveelheden, in onderſcheide deelen deezer landſtreeke gemaakt, en men verkoopt dien, zelfs daar ter plaatze, zeer duur. Hier noemt men denzelven *Aufbruche*, en hy wordt gemaakt door het mengen van een deel lafzoete halfgedroogde gerimpelde Druiven onder de gewoone. Men vindt hier een verſlag van de geheele bewerking der Wyngaarden in *Tokay*. De evengemelde *Aufbruche* is de duurſte *Europiſche* Wyn, die ergens gevonden wordt: hier in het Land wordt de beste altoos geſchat op eene dukaat de vles. „ Eens hield ik," ſchryft TOWNSON, „ met eenige vrienden het middagmaal in het Koffyhuis te *Peſt*; wy hadden maar eenen eenvoudigen maaltyd, voor welken wy een zeer maatigen prys betaalden: behalven den gewoonen Wyn hadden wy ook eenigen *Tokayer*; toen de knegt kwam om de verteeringskosten te ontvangen, vroeg hy aan elk, hoe veele glazen hy van denzelven gedronken hadt, en toen verhoogde hy met twintig *Kreutzers* (omtrent agt ſtuivers) voor elk glas het gelag van elken drinker van *Tokayer*-wyn." Onze Reiziger vondt den Smaak niet aan den Prys geëvenredigd. Het hoogloopen der *Hongaaren* met deezen Wyn geeft hem gelegenheid om over andere Volksvooringenomenheden aldaar uit te weiden, als het *Planigaud*, en dat de voortreflykheid des gronds de Rogge in Tarwe verandert. Voorts behelst deeze afdeeling een berigt van de grondsgeſteltenis daaromſtreeks.

Te *Tokay* de vlakte verlaaten en een heuvelagtig Land betreeden hebbende, ging hy van zynen weg af, op het ontvangen berigt, dat Kruid- en Delfſtofkunde hier een ruim onthaal zouden aantreffen. Hoe zeer hy dit bewaarheid vondt, wyst het XIII H. uit, geheel beſtemd tot een Berigt van Delfſtoffen, doorvlogten met Mi-

Mineraalkundige aanmerkingen, zeer leezenswaardig. Hy doormengt het met aanmerkingen van eenen anderen aart; onder anderen toont hy geen Vriend der Jooden te zyn.

Het XIV H. beſchryft *Caſchau*, de Hoofdſtad van *Opper-Hongaryen*; de Baden van *Rank*; Opaalmynen. — Wie lust heeft, den Reiziger in diepe Spelonken, die zeer zeldzaame verſchynzels aanbieden, te vergezellen, zal hier zyne begeerte kunnen voldoen; de waarneemingen, in dezelve gedaan, zyn keurlyk, doch te veelvuldig om zelfs aan te ſtippen.

Eén dag te *Roſenau*, een kleine, tamelyk wel gebouwde Stad, de zetel van een Biſchop, vertoefd hebbende, bezogt hy *Schmölnitz* en deszelfs Bergwerken. In *Iglo* werd hy door de Regeering voor een *Franſchen Jacobyniſchen* Zendeling gehouden, dewyl zyn pas in 't *Franſch* geſchreeven was. Dit gaf aanleiding tot eene ongelegenheid, geestig verhaald; doch uit welke hy door kundiger dan die Stadsregeerders gered werd; de voorzitter was een Kleermaaker, dien hy den titel geeft van *Illuſtriſſimus*, *inclytus*, & *invictus* KOHLMAN, *Sartor*. Meermaalen viel hy in deeze verdenking, op zynen terugtocht uit *Hongaryen*, door *Duitſchland*. — Onze Reiziger woonde eene Vergadering des Graafſchaps by; te welker gelegenheid hy de ſterke vertoogen, over de Vryheid der Drukperſe, daar gedaan, vermeldt. — Dit is de inhoud van het XV Hoofddeel.

Het volgende is een allergewigtigſt Hoofdſtuk; en voert ten opſchrift: *Een uitſtap in de Karpatiſche Alpen.* En de verſchynzelen, en de waarneemingen, trekken op eene onderhoudende wyze de aandagt; terwyl tuſſchengemengde voorvallen alles verlevendigen, en de by gevoegde ſchoone Plaaten het oog bekooren. Wy willen hier eene ontmoeting vermelden, om met des Reizigers verhaaltrant onze Leezers bekend te maaken. In deeze Alpen omzwervende, om Kruid- en Mineraalkundige waarneemingen te doen, zat TOWNSON 's avonds in een rots, zyne verblyfplaats, by het vuur. — „Ik was," ſchryft hy, „niet lang hier geweest, en onledig met het nazien van het weinige, dat ik verzameld had, toen ik my in 't *Hoogduitſch* hoorde aanſpreeken, met den titel van *Hoogwelgeboren!* In zulk eene eenzaa-

me cel, en zoo verre verwyderd van de waereld, en wel in den nacht, een bezoek te ontvangen, en met zulke titels aangeſprooken te worden!!! — Hoewel geene vertelling van nimfen door myne harsſenen vloeide, kon ik my egter niet begrypen, van waar de gezegende ſtem kwam, anders dan van den eenen of anderen hemelbode, die gezonden was om my als *Koning van Perſien* te begroeten. Toen ik opkeek, zag ik niet één, maar drie, — geene hemelſche afgezanten, maar arme duivels met ingevallen oogen en geſcheurde kleederen. Ach! hoe dikwyls verbeteren de uiterlyke zinnen, die getrouwe wachters over de doolingen van het gemoed, deszelfs misvattingen, en beteugelen deszelfs ydele droomeryen! Deeze lieden waren geene Kruidenzamelaars, noch Gemſenjaagers, maar Goudzoekers, en Schoen- of *ontwerp*-maakers van *Kesmark*, en die allen meer of min met de goudzoekkunde doortrokken waren, welke verzochten om verlof, dat zy onder myne rots mogten ſchuilen, en zich by myn vuur warmen. De onverſaagdheid en ſtandvastigheid deezer lieden is verwonderenswaardig; zelfs zyn zy nog ſtouter dan de Gemſenjaagers. Deeze arme zielen hebben, even als zulke droefgeestige Zedenleeraars, die van meening zyn, dat de deugd beſtaat in het ondergaan van ſmerten, en in het volbrengen van de eene of andere bittere taak, welke de natuur niet gaarne uitvoert, en achteloos verkeeren omtrent de kleine dienſten van goedwilligheid, welke ons eigen hart inboezemt, het ongeluk gehad te gelooven, dat mynen en ſchatten alleen te vinden zyn in de allerongenaakbaarſte gedeelten van de rotſen; hoe hooger deeze zyn, hoe meer zy bedekt zyn met ſneeuw, en aan ſtormwinden blootgeſteld, en ook, en dit is wel het gevaarlykſte van alles, aan mist en dampen, des te groetiger zyn zy om die te doorzoeken. Zy beleeden openhartig aan my, dat zy, ſints de laatstverloopen twaalf jaaren, deeze Alpen bezocht hadden, en wel met het zelfde oogmerk, en niets, of byna niets, gevonden hadden, en dat zy omtrent vyftig ponden ſterlings by dit werk verlooren hadden; echter hoopten zy, even als de Goudmaakers, dat het hun eindelyk zou gelukken. Valſche redeneering over eindelyke oorzaaken heeft hun eenigzins daartoe gebragt. Zy zeggen: dat deeze groote werken van God niet vergeefs ge-

geſchapen zyn, en dan, wyl zy onkundig zyn van derzelver aangelegenheid in de huishouding der natuur, ſchryven zy aan dezelve dat gene toe, voor 't welk deeze nooit beſtemd geweest zyn, naamelyk het voortbrengen van Goud, Zilver en Edelgeſteenten."

Het XVII H. bevat de Reis van *Kesmark* na *Vaſets*. En 's Schryvers reisontmoetingen, en aanmerkingen, zo die het hoofddoel zyner reize betreffen, als die toevallig voorkomen, ſtrekken om hem met genoegen te vergezellen.

De nabyheid van *Wieliczka*, vermaard door de Poolſche Zoutgroeven, noopte onzen Reiziger om die te gaan bezigtigen. Men heeft zulke ſchilderagtige berigten van deeze onſchatbaare Zoutgroeven gegeeven, „ dat," gelyk onze Reiziger ſchryft, „ elk zedig verhaal van dezelve nu voor dof en laf moet gehouden worden. Ik zal my derhalven bepaalen by die *dingen*, welke voor my, als Natuuronderzoeker, van belang waren." Men zal de beſchryving en de daarmede gepaarde opmerkingen niet zonder vrugt leezen; terwyl keurlyke Plaaten hier niet alleen tot cieraad, maar teffens ter toelichting dienen van 't geen wegens deeze Zoutgroeven gezegd wordt. Dit maakt het grootſte gedeelte uit van het XVIII H. —— Voorts zich maar twee of drie uuren rydens van *Cracau* bevindende, was zyne nieuwsgierigheid te groot, om die vermaarde Stad geen bezoek te geeven. Hy bezag 'er het bezienswaardigſte. —— Het komt 'er in veele opzigten agteraan. In de Boekery der Hoogeſchoole vondt hy in het vak der Geneeskunde geen Boeken zo nieuw als BOERHAAVE; zelfs waren de Schriften van dien grooten Man daar nog niet voorhanden. Op zyne terugreis na *Pribilini* is zyn opmerkzaam oog bezig met de voorwerpen der Natuurlyke Historie.

In *Pribilini* terug gekeerd, geeft hy in het XIX H. eenig berigt van de groote Spelonk, *Demanova* genoemd. De Bergwerken van *Herrengrund* verſchaffen hem ruime ſtoffe tot keurige waarneemingen. Breed is het Leevensberigt, 't geen wy hier van den Baron BORN aantreffen (*). Diens *Vryметzelaary*, en zyn Lidmaatſchap

(*) Wy hebben onlangs het Leeven van dien Baron in ons *Mengelwerk* geplaatst: hoofdzaaklyk komt dit overeen met het geen

ſchap by de *Illuminaaten*, 't welk hem aan veele onaangenaamheden blootſtelde, wordt hier verdedigd. Dat hy by de Geestlyken in zwaaren haat moest vervallen, zal niemand in twyfel trekken, die zyne ſcherp hekelende *Monachologia* leest, welke hy ten jaare 1783 uitgaf, ten tyde dat Keizer JOSEPH bezig was met het maaken zyner verbeteringen in de Kerk; zulk een ſcherp hekelſchrift op de Monniken zou in geenen anderen tyd gedoogd geworden zyn. Daar worden zy geſchetst: wy geeven de hier geplaatſte Vertaaling van 's Baſons *Latyn*, in het Werk meede te vinden.

„ DE MONNIK.

„ *Afbeelding van denzelven.* Een hebzugtig, ſtinkend, morſig, dorſtig, laſhartig dier, dat liever honger lyd, als [dan] arbeidt. — Zy (de Monniken) leeven van roof en woeker; — zy geeven voor, dat de waereld alleenlyk om hunnentwil geſchapen zy; — zy gebruiken de Vrouwen in het geheim; gaan echter nooit tot den huwelyken ſtaat over, leggen hun kroost ten voordeele, woeden tegen hun eigen geſlacht, en vallen hunnen vyand uit eene hinderlaag aan.

„ *Het nut van denzelven.* Eene onnutte ballast der aarde. Geſchapen om de vrucht (van anderen) te verſlinden. — *Van de Orde der Dominikaanen of Predikheeren* zegt hy: — Zy hebben een uitneemenden reuk; wyn en ketery rieken zy van verre. Hy heeft, als een veelvraat, geſtadigen honger; de jonge (*Monniken*, — de *Nieuwelingen* of *Proevelingen*) worden door honger getoetst. — De Ouden, met terzydeſtelling van alle zorgen en werkzaamheden, geeven zich over aan de wellusten des buiks, gebruiken ſappige ſpyzen, liggen week, rusten zagt en warm, rekken den ſlaap tot ver op den dag, en volgens de levenswyze van een Zwyn, zorgen zy, dat al hun voedzel in vet verandere, en zy ſpekvet worden. Dieswegen hebben zy doorgaans dikke, laag afhangende buiken; de dikbuikige Ouden worden onder hun het meest geacht. Zy haaten de aan God geheiligde juffelyke kuiſchheid, en werpen zich toomloos in de armen van Venus. Zy zyn eene ſoort van wee-

geen wy hier aantreffen; doch alles is in deeze Reize breeder uitgewerkt.

weezens, die het geheele menschlyke geslacht en het gezond verstand eenen doodlyken haat toedraagen; weezens, over wier schepping de Schepper der natuur zich nooit beroemd heeft."

Dan laaten wy onzen Reiziger vergezellen, daar hy de Smeltwerken, niet verre van *Neusohln*, bezigtigt, en *Schemnitz*, de voornaamste Myn-stad van *Neder-Hongaryen*, bezoekt; alles vol delfstofkundige aanmerkingen; waartoe hy, na *Kremnitz* voortreizende, ook overvloedige gelegenheid vindt, alsmede op zynen weg na *Konigsberg*.

In het XX Hoofddeel bezoekt hy het Monnikenklooster van *St. Benedictus*, de zeer aanzienlyke Stad *Neitra*, alsmede *Tyrnau*. Naa veele niet onbevallig beschreevene Reisontmoetingen, bereikt hy *Presburg*, en geeft eene beschryving van die Stad, welke als de Hoofdstad des Koningryks mag aangemerkt worden. Hy kon niet nalaaten op te merken, dat de losbandige leevenswyze van *Weenen* ook *Presburg* besmet hadt. Een staaltje, daarvan bygebragt, is zeer sterk, en met leevendige kleuren beschreeven.

Presburg verliet onze Reiziger, en meteen *Hongaryen*; een Koningryk, 't geen hy „ niet zonder aandoening kon verlaaten; dikwyls zag hy achter uit, om deszelfs edelmoedige inwoonders dank te zeggen voor het vriendlyk onthaal, hem gegeeven, en om hun tevens allen openbaaren voorspoed toe te wenschen. — De *Hongaaren*," met deeze woorden eindigt onze Reiziger zyn Werk, „ zyn eene edele soort van menschen; en onder het groot aantal van Volken, onder welke ik gereisd heb, één van die, welke ik het meest hoogacht. Deeze kleine schatting van lof ben ik hun verschuldigd, en ik betaal die met zeer groot genoegen."

Wy treffen op dit Werk een vry goed Register aan, en verheugen ons daarover; het Registermaaken schynt eenigzins uit de mode.

Dit

Disputatio Historico-Critica de PANAETIO Rhodio Philosopho Stoico.

Dat is:

Historische en Kritische Verhandeling over PANAETIUS, *een Stoisch Philosoof van Rhodus*, door P. G. VAN LYNDEN, Leeuwaardenaar, dewelke dit Stuk, met de achter hetzelve gevoegde Theses, op den 12den Juny 1802, in de Gehoorzaal der Philosophische Faculteit te Leiden, onder voorzittinge van den Hoogleeraar WYTTENBACH, in 't openbaar verdeedigd heeft.

Onder het leezen, en, zo als wy 'er al aanstonds moeten byvoegen, onder het bewonderen deezer overschoone proeve van Akademische letteroefffening en vorderingen, kwamen ons te binnen de bekende Versen van JUVENALIS:

Stemmata quid faciunt? quid prodest Pontice! longo
Ordine censeri? ——— ——— ——— ——— ———
——— ——— MISERUM EST ALIORUM INCUMBERE FAMAE.

In de daad, van dit laatste moeten wy onderstellen, dat onze jonge Schryver een diep gevoel hebbe. Uit edel bloed voortgesproten, ziet men hem in deeze Verhandeling bewyzen geeven, hoe hy door eige werkzaamheid en verdiensten zich waardig zoekt te maaken den luisterryken naam, dien hy voert.

't Is bekend, hoe 't oud en zeer aanzienlyk geslacht der VAN LYNDENS mannen heeft voortgebragt, die aan de Republiek tot zoo veel nut als eer verstrekten, en in bekwaamheden uitmunten. Veele Stukken zyn 'er voorhanden, die, uit de pen van den Heere VAN LYNDEN *van Lunenburg*, den nog leevenden Oom van onzen Student, voortgevloeid, daarvan eenen ieder kunnen overtuigen; en dat wylen de Heer VAN LYNDEN *van de Voorst*, de Vriend en begunstiger van den vermaarden PETRUS BURMANNUS SECUNDUS, een Ridder is geweest, ook in de orde der Geleerden hoogst beroemd, zulks kan niemant tegenspreeken; terwyl veelen met ons kennis draagen, hoe een VAN LYNDEN *van Blitterswyk*, voormaals by de Provincie van Zeeland den Eersten Edele hebbende gerepræsenteerd, zich thans aan de beoeffening der hooge Letterkunde, deszelfs zoo zeer geliefkoosde bezigheid, geheel heeft overgegeeven.

Met een oog op zulke uitmuntende voorbeelden gevestigd, heeft onze Voedsterling van de LEIDSCHE PALLAS nu drie jaaren in haaren dienst beseed; en dat zy deszelfs naarstigheid

heid en vlyt op eene meer dan gewoone wyze reeds heeft willen beloonen, hiervan levert het Stuk, van 't welk wy nu melding doen, veelvuldige bewyzen.

Het onderwerp van hetzelve pryst zich by uitneemenheid aan; wie toch las niet met opgetogenheid, of wie hoordè niet met verrukking ſpreeken van het Werk van CICERO *over de Plichten!* en daar het uit de Griekſche Schriften was van den Stoicyniſchen Wysgeer PANÆTIUS, dat die welſpreekende en ſcherpzinnige Romein zyne denkbeelden over deeze belangryke ſtoffe veelal ontleende, wordt men natuurlyk gedreeven van verlangen, om den Grooten Leermeester van zulk een' Grooten Leerling nader te leeren kennen.

Deszelfs afkomst en vaderland te weeten, — te weeten den aanleg en de onderwerpen der Studien van PANÆTIUS, wie de geenen waren, wier leſſen hy bywoonde, de reizen, die hy deedt, waar hy zyn verblyf hieldt, en welke Romeinen en Grieken naderhand door hem onderweezen wierden, wat door hem wierd geleerd en geſchreeven —— gelyk dit alles in eene naauwe betrekking ſtaat met de middelen, waardoor deeze Rhodiër in het vak der Wysbegeerte tot eene hoogte is geklommen, hoedanig eene zelfs een man als CICERO, zonder hulp van zulk eenen Voorganger, veelligt nimmer zoude hebben kunnen bereiken, en waardoor hy tevens op den bodem van kennis en waarheid planten heeft doen voortkomen, waarvan misſchien ook wy nog heden ten dage de vruchten, zonder dat wy 't weeten, plukken, daar zelfs de dwaalingen van een Heiden van zo een verheven orde ons Christenen tot groote leering kunnen verſtrekken —— gelyk dit alles, zeggen wy, de deelen uitmaakt van een zeer opmerkelyk geheel, als in zich bevattende de *wording* en het *zyn* van een Weezen, 't welk, door deszelfs zielsvermogens, op tydgenooten en nageſlacht een grooten invloed heeft kunnen hebben; zo is dan ook door den Heer VAN LYNDEN van de opgenoemde punten een zo veel mogelyk naauwkeurig verſlag gedaan, en geene moeite ontzien, om uit de Oudheid op te delven al wat hem daartoe ſcheen van eenigen dienst te zullen weezen.

In het byëénzamelen der onderſcheiden' overblyfzelen, die by deeze zyne navorſchingen hem zyn onder 't oog gekomen, is hy met veel ſmaak te werk gegaan, en met zo veel kunde en oordeel, dat een opmerkzaam en geoeffend Leezer daaraan wel ras ontdekken zal de beginſels, de grondtrekken van den aanſtaanden Grooten Man, die, met zyn verſtand veele denkbeelden te gelyk kunnende omvatten, en dezelve in ééns overzien, al aanſtonds de betrekkingen, die ze onderling mogten hebben, ontdekt, de verst afgelegene tot elkander weet te doen naderen, en die in één verband te ſamen brengt.

Ver-

Verſcheide plaatſen der oude Schryveren heeft hy merkelyk toegelicht, hiertoe in ſtaat geſteld zynde door zyne reeds verkreegene uitgebreide kennis in de byzondere leerſtukken van de onderſcheidene Schoolen der Philoſoophen van Griekenland, en wel byzonderlyk in die van de Zenonianſche of Stoicynſche Gezinte.

Het naargaan van dat alles moest hem by de verklaaring der gevoelens van zynen Wysgeer te meer te ſtade komen, vermids PANÆTIUS, ofſchoon tot laatstgenoemde Schoól behoorende, niet eeniglyk te vrede met hetgeen in dezelve wierd geleerd, maar vry denkende, ook met de begrippen van anderen zyn voordeel gedaan, en een eigen ſtelſel van gedachten over deeze en geene punten zich zelven gevormd had. *Die* Leeraar, daarenboven, weinig behaagen vindende *in het dorre* en doornige der ſpitsvindigheden van de *Gaandery*, of (opdat wy klaarer ſpreeken) van de Stoicynſche formulieren, had meestal het praktikaale en lieſtalige van den *Sokratiſchen* leertrant gevolgd; en zeer met PLATO ingenomen, dien hy den HOMERUS der Philoſoophen plagt te noemen, waren hierdoor de onderwyzingen van PANÆTIUS op een veel bevalliger leest geſchoeid dan die van de overige Stoicynen.

Offchoon nu uit deeze Verhandeling genoegzaam blykt, dat de Opſteller van dezelve reeds by ondervinding weet, hoe in eene goede *Kritiek* omtrent de oude Schryvers het vooral daarop aankome, dat men niet blootelyk beruste in den tekst, zo als die in de gewoone uitgaven der boeken wordt geleezen, maar denzelven beproeve aan de kundigheden, die men heeft ten aanzien van de onderwerpen daarin verhandeld, en dien met de oude handſchriften vergelyke; zo beſpeurt men nogthans dat onze *Adept* in dit ſoort van Scheikunde niet is beſmet met de kwaal, die anders de jonge Liefhebbers der oude Letterkunde zoo ligt aangrypt, van naamlyk hunnen geest, dikwerf nog maar zeer ſchraal voorzien, veel te vroeg uit te putten door het maaken van *emendatien* (om ons van deezen konſtterm te bedienen). Eene verandering, die de vermaarde Straatsburger Geleerde BRUNCK in zeker Grieksch Puntdicht heeft gebragt, wordt door hem te recht als onnoodig aangemerkt. Hy heeft hetzelve aangehaald in zyn geheel, gelyk mede de dichterlyke en ſchoone Vertaaling, door den onſterffelyken DE GROOT daarvan gemaakt. Hetzelve wordt in de Griekſche *Anthologie* gevonden; en daar de Heer JERONIMO DE BOSCH by zyne uitgave van dit Werk de voornoemde Vertaaling heeft gevoegd, neemt onze VAN LYNDEN hieruit eene zeer gevoeglyke aanleiding, om beleefdelyk en naar waarheid ter neer te ſtellen, dat die zeer geleerde man ook door dit geſchenk de Beminnaaren der ſraaije letteren ten hoogſten verplicht heeft. De Heer

Cu-

Curator van 's Lands Hoogeſchool vergunne, dat wy ons verlangen naar de uitgave der verzameling van deszelfs Latynſche dichtſtukken by deeze gelegenheid heuſchelyk te kennen geeven.

Intusſchen mogen wy niet nalaaten, den Kenneren hier nog wel uitdrukkelyk aan te kondigen, dat zy in deeze Verhandeling zullen aantreffen eenige vry duistere plaatſen uit STORÆUS, die door den Student, op het voetſpoor van den Hoogleeraar WYTTENBACH, met kleinen omſlag verbeterd en opgehelderd worden, en nu een zeer klaaren en ſchoonen zin opleveren; wyzende hy zeer oordeelkundig aan, het onderſcheid, 't geen in de Philoſophiſche betekenis der woorden σώφρων en κατοφθώτης plaats heeft. En ſchroomen wy voor ons niet daar nog by te voegen, dat het nut van 't wel vatten dier betekenisſen zich verder uitſtrekt, dan veelen zich misſchien zullen verbeelden; gelyk, indien zulks hier de plaats ware, niet moeijelyk zou zyn om aan te toonen.

Wyders vinden wy 't geheele Stuk opgeſteld in een Latyn van een zeer goed gehalte. Veele ſpreekmanieren en taalwendingen van den Maaker doen ons den vlytigen leezer van CICERO's onvergelykelyke ſchriften terſtond bemerken; en de kleuren, de ſchaduwingen, de tinten, die hy aan zyne uitdrukkingen daardoor heeft weeten te geeven, tekenen reeds een zeer hoogen graad van bedrevenheid, om Romeinſche bewoordingen op den toets van haaren Griekſchen oorſprong te brengen, en alzo de kracht en betrekkelyke waarde van de eerstgenoemde naauwkeurig te bepaalen.

De gedaante, waaronder deeze Verhandeling te voorſchyn is gekomen, heeft nog in een ander opzigt ons uitermaate zeer behaagd. Zy, die aan de behandeling der zogenaamde *Claſſique* Aucteuren gewoon zyn, weeten, hoe dezelve voormaals plagten te worden overlaaden met vragten van *nooten* zo zwaar, dat dezelve den tekst als 't ware verpletterden, en den Leezer, die dezelve had door te worſtelen, onder den arbeid zo al niet bezwyken, ten minſten zeer ſterk zuchten deeden. Een ydele praal van geleerdheidsſchatten was hiervan niet zelden de oorzaak; doch wy gelooven, dat betzelve ſomtyds ook zynen oorſprong nam uit een gebrek aan de vereischte ſchranderheid in den Uitgeever, om te vinden de lyn van affcheidinge tusſchen het overtollige en het volſtrekt noodzaaklyke.

Dit laatſte altbans meenen wy wel meest 't geval te zyn van zodanige letterkundige ſchriften, die ook nog heden van tyd tot tyd onder 't geleide van dergelyke *coloſſaale* ſtandteekeningen hun intreê in de waereld doen. De Bouwmeesters van dezelve, indien zy al aan 't ligchaamlyk oog nog eenige gelegenheid overlaaten, om den eigentlyken tekst te vinden,

te nuttigheid zyn, zoo voor elk mensch voor zich zelven, als in de gezellige zamenleeving. Agter de *Overdenkingen* ontmoet men een aantal Zedelyke Verhaalen en Fabelen, die insgelyks eene heilzaame ſtrekking hebben; en aan het einde van het boeksken eene zinnebeeldige beſchryving van de Reize eens Jongelings na het Land van Geluk, door eene Kaart opgehelderd, ſtrekkende van de *Baai der Onkunde*, en voortloopende tot aan het *vaste Land der Gelukzaligheid*, welks oever door de *Vuurbaak van den Godsdienst* wordt aangeweezen. Kundige Onderwyzers zouden, in zommigen onzer roemwaardige Franſche Schoolen, van het Werkje een voordeelig gebruik kunnen maaken. Een *lief* Plaatje is voor hetzelve geplaatst.

MARIA MULLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. F. N. *Te Westzaandam by* H. van Aken, *en te Amſteldam by* J. F. Nieman, 1801. *In gr.* 8*vo.* 227 *bl.*

„In de meeſte ligtzinnige menſchen huisvest den (de) wensch en het verlangen, om ene begane fout daardoor te verontſchuldigen, dat zy de oorzaak daarvan niet in zichzelven, waar zy werklyk te huis hoort, maar in anderen, die 'er door lyden, zoeken. — *Het geweten* wykt nimmer uit de menſchelyke ziel, hoe dikwyls het zich ook in ſlaap laat wiegen; en wanneer ook de ſtroom der luidruchtige vermaken den booswicht in ene bedwelmende verdoving met zich voortſleept, zo komt 'er toch eindelyk een ſtil uur, dat hy niet ontwyken kan, dat hem den ſpiegel voor het gezicht houdt, waaruit hem tot zyne verſchrikking alle zyne misdryven met derzelver onvervalſchte haatlykheid te gemoet ſtralen. Dan zou hy gaarne de inwendige kwellingen, die hem pynigen, ontwyken, terwyl hy zelfs de geringſte vlekken in het charakter, dat hy beledigde, opzoekt, om zyn gedrag te rechtvaardigen." Aanmerkingen van dit ſoort verſieren in de daad deze Roman; dan zy komen hier te ſpaarzaam voor, en wekten by ons den wensch: mogt toch het geheel meer zyn in dien toon, in dezen geest, en met deze bedoeling! dan zou deze geſchiedenis, die zich nu reeds met zo veel genoegen lezen laat, veel goeds kunnen ſtichten. — Ziet hier het verhaal:

MARIA MULLER, de ſchone, welopgevoede dochter eenes welgezeten burgers, was volkomen naar hare neiging aan haren Neef LODEWYK, een braaf jongling, verloofd. Deze was op reis. MARIA had zich intuſſchen in hare verbeelding een ideëal van manlyke ſchoonheid en volkomenheid gevormd, waaraan haar LODEWYK toch niet beantwoordde. Zy beſchouw-

ſchouwde dit ook hoe langer hoe meer als een ideaal, dat geen wezen had; toen zy, by toeval, KAREL, Graaf van Wodmar, leerde kennen. Zy maakte op hem enen diepen indruk; en al ſpoedig bragt hy het meisjen zo ver, dat zy gevoelde, nooit gelukkig te zullen zyn met haren LODEWYK. De Graaf was door zyne ouders voor JOSEPHINE beſtemd, ene uitmuntende jonge Dame van hogen rang. Hy is edelmoedig genoeg om MARIA's onvoorzichtigheid niet te misbruiken; hy bemint haar oprecht, ſchryft haar openhartig zyne betrekkingen, en doet haar de vleijendſte voorſtellingen, by aldien zy beſluiten kon om desnietteegenſtaande met en voor hem te leven. Dan nu ziet de eerbare MARIA den afgrond, beeft terug, en wil den Graaf niet wederzien. Deze huwt inmiddels JOSEPHINE, die, naar den wensch harer ouderen, haar hart dwingen moet, en haren gelieften aan hem opofferen. MARIA's Vader ſterft, en zy woonde zinds by hare Moeſé; hier vindt haar de Graaf, verzwygt zyn huwlyk, en haalt haar tot een zogenaamd geheim huwlyk over, terwyl hy enen ſchelm tot het verrichten der plechtigheid had omgekocht. Nu bewoont zy, met hare Moeſé, een van zyne Landgoederen, daar hy haar van tyd tot tyd bezoekt; en by de vaste overtuiging, dat hy haar by den dood zyns Vaders openlyk als zyne Gemalin erkennen zal, leeft zy hier volkomen gelukkig. —— JOSEPHINE werd intuſſchen moeder; zy beminde nu haren Gemaal met al haar hart; ook hy achtede haar hoog, maar zyn hart was aan MARIA gehecht. Ongelukkig brengt het toeval de Gravin op het verblyf der laatſte. Nu ziet MARIA hoe zy ſchandelyk bedrogen is, ontvlucht terſtond, en alle naarſpooring is vruchteloos. De Graaf is woedende, doet zyne Gemalin zeer onverdiende verwytingen, en verlaat haar, om haar nimmer weer te zien. MARIA geraakt intuſſchen by zeer brave Landlieden; hier vond haar LODEWYK, die juist daar Houtvester was; hy vergeeft haar alles, en nu verſmaadt zy zyne hand niet. Dan hare gezondheid was ondermynd, en niet lang daarna moest de echtgenoot haar ten grave leiden. KAREL ontving de tyding van haren dood, en een Brief, waarin zy hem van hare vergiffenis verzekert. Hy is diep geroerd, en wil zich nu met de Gravin verzoenen; dan het is te laat: *deze brief zy zyne ſcheidbrief*, zeide zy, hem die van MARIA teruggevende; en haar beſluit was onherroepelyk; zy leefde nu alleen voor haar kind.

Het hindert ons in deze Roman, dat de Verleider een zo edeldenkend man en over het geheel zo beminnelyk is; zo dat ieder gevoelig hart by het lezen denken moet: „dat toch de Ouders KAREL en JOSEPHINE niet gedrongen hadden tot het huwlyk! dan ware al die ellende en al die ondeugd niet gebeurd." Hoezeer wy ons van ganſcher harte verklaren te-

gen zodanig eenen dwang, zo is het toch wenschlyk, dat ieder kind, in eene zo gewichtige zaak, zyne ouders raadpleege en volkomen vertrouwe. De lezing van zodanig eene Roman kan der jeugd daarom wellig nadelig zyn. Eene geschiedenis voor ouders geschreven, en dan ook door ouders vooral te lezen, in den geschikten toon om het ouderhart te treffen, kon meer goeds stichten, en misschien menig ongelukkig huwlyk verhoeden.

De eenvoudige landlieden, by welken MARIA hare schuilplaats nam, hebben ons vooral behaagd. De man vond haar op den weg, en nam haar op zyne kar: wy willen hem zelve voor onze Lezers laten spreken:

„ Ik heb, zeide hy, Gods zegen ryklyk ondervonden. Ik was voor tien jaren een arme boerenjongen, en verwierf met dienen myn spaarzaam stukjen brood. Myn Heer had een uitgebreid landgoed, en was gewoon zyn koorn vele uuren weg te vervoeren. Daar hy nu zag dat ik trouw was, en het lieve vee wel verzorgde, zo droeg hy het my op, en ik moest vele vrachten doen, die my gelukten. —— LYSJE, de huismeid, was eene frissche meid, en ik ontdekte weldra, dat zy altyd een vriendlyker gezicht maakte, wanneer ik te rug kwam, dan wanneer ik vertrok, waar uit ik besloot dat zy my genegen was. Ik mogt haar insgelyks wel lyden, want zy had zwarte oogen en rode wangen, en was sterk en handig naar ik dacht: KONRAAD, ga niet zo schielyk te werk! —— 'er behoort meer dan dat tot eene goede vrouw. Ik liet 'er niets van merken; dat zy my wel beviel, maar gaf acht op haar, en deed onder de hand onderzoek naar haar gedrag. En nu mag ik zelf, en hoorde ook van anderen, dat zy een vlytig, eerbaar, verdraagzaam meisjen was, dat een ieder het zyne gaf, en stil en ordentlyk voor zich henen leefde. Nu eerst vraagde ik: LYSJE, wilt gy my hebben? —— Zy wierd rood tot over de ooren, hield de voorschoot voor de oogen, gaf my de hand, en zeide ja! — Dat was nu wel alles goed, dan waar van nu te leven? — LYSJE had niets dan een paar sterke armen en een eerlyk gemoed, en ik had tot heden 'er nog niet aan gedacht, om iets van myn loon terug te leggen; want, offchoon ik noch een spelter noch een zuiper was, zo beminde ik toch des Zondags myne dame, en verzuimde niet om my in de herberg te doen vinden, waar ik my dan ook deed gelden. Dan dit wierd nu anders. Ik kwam niet meer 't huis uit, en bespaarde elke stuiver voor myne volgende huishouding. LYSJE maakte het even zo, en na een paar jaren hadden wy reeds zo veel gespaard, dat wy een huisjen en enen tuin konden kopen, die juist in het dorp te koop waren. Omdat het huisjen bouwvallig was, bekwamen wy het voor enen geringen prys, en ik besteedde alle myne

vrye

vrye avonden, om het te verbeteren en in enen goeden ſtaat te brengen. Eindelyk nam ik LYSJE, en ik verkreeg in haar ene goede, vlytige vrouw. Wy werkten in daghuur, en LYSJE ſpon nog buitendien; — op deze wyze verdienden wy ryklyk hetgeen wy nodig hadden, en konden nog enen ſpaarpenning terug leggen. Daar deze nu allengs vermeerderde, kocht ik een paard en ene kar, omdat ik hier mede wel wist om te gaan, en deed voor mynen voormaligen Heer, die my nog altyd wel zetten mogt, vrachten voor geld. Thans heb ik zo veel overgewonnen, dat de haver, die het paard vreet, op myn eigen akker groeit, en dat ik het koorn, dat ik vervoere, zelfs kan kopen. Daar by ben ik gezond en vrolyk. Kom ik te huis, zo verheugt zich myn hart in het lyf, wanneer ik myne vriendlyke vrouw en de vier gezonde kinderen zie, die zy my gegeven heeft. Dan rust ik my weder uit, bezorge myne huislyke zaken, neme 'er enen goeden dag van, en ryde dan weder de wereld in. ô Gy weet niet, Mejuffrouw! welk een vrolyk leven dit is. Alles wat ik heb, heb ik myne eigene vlyt, en myn vertrouwen op God te danken, die my nimmer heeft verlaten, en dit maakt goed bloed, en vrolyke dankbare harten."

Het gezegde zy genoeg. De Lezer voelt wel, dat, hoewel deze Roman onze goedkeuring niet ten vollen wegdraagt, 'er toch zeer veel in voorkomt, dat ons dezelve van zeer vele andere, van dien ſtempel, doet onderſcheiden.

Verzoening en Rust. Een Vervolg op KOTZEBUE's Menſchenhaat en Berouw. *Tooneelſpel. Door* JULIUS VON SODEN. *Te Amſterdam, by* de Wed. J. Dóll, 1801. *In 8vo. 146 bl.*

Van dit Vervolg op het waarlyk ſchoon en aandoenlyk Stuk van KOTZEBUE durven wy den Liefhebber van het Toneel ook vermaak beloven. Boven alle aanmerkingen is het wel niet; evenwel, de gebreken zyn niet van dien aard, of zy worden door treffende en in het oog lopende ſchoonheden meer dan opgewogen. MEINAU had zyne ſchuldige Echtgenote verzoening geſchonken; daarmede eindigde KOTZEBUE zyn Stuk: hier ontmoeten wy de Echtgenoten, enige jaren later, wederom geſcheiden. MEINAU voelde nog aanhoudend de belediging; *de bedwelming*, dus zegt hy, *verdween*, *maar het brandend gevoel zyner ſchande bleef*. Nu had hy, zyne Vrouw verlatende, in het buitenſporigst gewoel en genot der wereld, vergeefs verſtroijing gezocht. —— Hy ontmoet den Verleider van zyne Echtgenote, — haar zelve, de kwynende EULALIA; — en ook nu verenigt de ontmoeting der Kinderen het ouderhart andermaal; en (dat den Lezer of Aanſchou-

ſchouwer voor het vervolg vooral gerust ſtelt) het wordt nu duidlyk, EULALIA ſchond eigentlyk nooit het huwlyksbed; zy verloor, kort na het verlaten van haren Gemaal, hare bewustheid; en de Verleider was niet in ſtaat om van haar' ſchriklyken toeſtand een misbruik te maken; zy zelve, intusſchen, hield zich voor onteerd.

Ziet hier een treffend Toneel, daar MEINAU haren Verleider tot een Tweegevecht ontmoet:

SCHOONTHAL.

MEINAU! — Om 's Hemels wille! vergeving! verzoening, aan de intrede der Eeuwigheid! —

MEINAU.

Dáár! — niet hier! — (*De plaats met zyn voet afmetende.*) De afſtand is zo goed! —

SCHOONTHAL.

Verzoening! Verzoening!

MEINAU, *het piſtool afſchietende.*

Ha!

SCHOONTHAL, *na eenige ſtilte.*

Verſchriklyk Wezen! zyt gy nu verzoend?

MEINAU, *verwilderd.*

Schiet toe! —

SCHOONTHAL.

Dat zal ik! — Gy wilt myn dood? — ik (*Hy keert het piſtool tegen zyn voorhoofd.*)

MEINAU, *in zyne armen vallende.*

Ongelukkige! wat wilt gy doen?

SCHOONTHAL.

U verzoenen!

MEINAU, *aanhoudend in zyne armen.*

Ik ben verzoend.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap. XXſte Deel.*

(Tweede Berigt.)

De belangryke en naar tydsomſtandigheden uitgeſchreeven Prysvraage van TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap, wegens de Noodzaaklykheid van den Invloed des Godsdiensts tot het Geluk der Burgerlyke Maatſchappye in 't algemeen, en in een vryen Staat in 't byzonder, droeg, by de Uitſchryving, eene algemeene goedkeuring weg. Meer dan twintig Stukken dongen na den Eerprys; en onder deeze hadden veele eene zo aanmerkelyke waarde, dat ze alle niet konden behandeld worden met die onderſcheiding, welke zy verdienden. Hoe breedvoerig ook de twee zo ſterk om den voorrang dingende Verhandelingen van FEITH en BROUWER waren, konden de Leden van dat Genootſchap, en Directeuren der *Teyleriaanſche* Stichting, het niet laaten berusten by de uitgave dier twee Stukken, waarvan wy berigt gaven. Dan bovenal trok hunne aandagt eene *Latynſche* Verhandeling, ter zinſpreuk voerende: *Sublata adverſus Deos pietate fidem etiam & ſocietatem humani generis, & unam excellentisſimam virtutem, juſtitiam tolli neceſſe eſt.* Op den uitgeloofden Zilveren Eerprys ontdekte zich, als Schryver, JOAN MELCHIOR KEMPER, *Hoogleeraar in het Natuur- en Burgerrecht aan 's Lands Hoogeſchool te Harderwyk.* Op verzoek der Genootſchapsleden, hadt hy de goedheid, als best bevoegd om zyne gedagten in het *Nederduitsch* over te brengen, de vertaaling op zich te neemen, en gelukkig uit te voeren.

Waardig, hoogst waardig is deeze Verhandeling om eene plaats by de voorgemelde te bekleeden, en dit

Deel van 's Genootſchaps Werken op te cieren. Zy kan ten overtuiglyken blyke ſtrekken, dat de Steller der Voorreden voor dit Deel zich aan geene grootſpraake ſchuldig maakt, wanneer hy van den overvloed der ſchoone ingezondene Stukken gewaagt. Immers deeze Verhandeling zou men gewis, indien geene andere meer goedkeurings verworven hadden, den Gouden Eerprys niet ontzegd hebben; zy heeft, in ons oog, veelvuldige verdienſten.

Het belang der zaake dreef den jeugdigen Hoogleeraar, om, te midden van zyne veelvuldige, en deels nieuwe, bezigheden, zyne kragten te beproeven. By de in 't werkſtelling derzelven meende hy afzonderlyk alle hulpmiddelen, die ter verbetering der zeden dienen kunnen, na te moeten gaan; en werd hieruit de volgende zeer geleidelyke verdeeling des Antwoords, in vier deelen, geboren.

Het *eerſte* handelt over de natuurlyke *drangmiddelen* tot Deugd, en in hoe verre zy eenen genoegzaamen ſteun voor Deugd en goede Zeden opleveren. Wel te recht laat hy de wysgeerige vraagſtukken, bovenal die der *Kantiaanſche* Wysbegeerte, aan zyne plaats, en bepaalt zich om te onderzoeken, of de Menſchen, zodanig wy dezelven uit de ondervinding en de Geſchiedenis kennen, in den tegenwoordigen toeſtand der zaaken, die drangmiddelen ontbeeren kunnen, waardoor zy van buiten, zo al niet tot innerlyke en waare deugd, ten minſten tot goede zeden, die in het burgerlyke bovenal in aanmerking komen, gebragt worden. Even als FEITH en BROUWER, ſtrekt hem NECKER veelal ten Gids, en haalt hy de plaatzen aan, waar hy diens geleide volgt; terwyl hy, verre van een ſlaafſch naavolger te weezen, deezen ſoms verlaat, ſoms tegenſpreekt. — Zyn onderzoek brengt hem tot het Beſluit, dat de natuurlyke drangmiddelen ter Deugd geen genoegzaamen ſteun, geen duurzaamen waarborg voor Deugd kunnen opleveren.

Dit brengt hem, in het *tweede deel*, om over de Opvoeding en Beſchaaving te handelen, en te onderzoeken, of daardoor bewerkt kan worden, dat de natuurlyke drangmiddelen tot Deugd genoegzaam zyn, of dat de Menſchen geene andere uitwendige drangmiddelen behoeven, buiten de voortreffelykheid der Deugd zelve. —

Bon-

Bondig betoogt hy, dat 'er geene wyze van Opvoeding of Beſchaaving kan uitgedagt worden, welke in alle de verkeerdheden der Menſchen voorziet, en eene duurzaame zuiverheid van Zeden waarborgt; en toont, ten ſlot, met weinig woorden, dat ook de volmaaktſte en beste Opvoeding, algemeen in gebruik gebragt, niet genoegzaam zou zyn om de Menſchen alle dwangmiddelen van buiten te doen ontbeeren.

Op dien voet voorttreedende, onderzoekt hy, in het *derde deel*, den Invloed der Wetten en Burgerlyke Inſtellingen op Deugd en goede Zeden. Zeer juist merkt hy by den aanvange op, dat, daar hy over het vermogen dier hulpmiddelen in het verbeteren van de Burgerlyke Zeden moet ſpreeken, hy eerst uit den aart van dit oogmerk te bepaalen hebbe, hoedanig dezelve zouden moeten zyn, om aan hetzelve te voldoen; ten einde langs deezen weg zo veel gemaklyker de vergelyking tusſchen dezelve en den Godsdienst te kunnen opmaaken. Hy volvoert de taak, om deezer ongenoegzaamheid aan te toonen, meesterlyk. —— Dan, en wel te paſſe, wendt hy het oog op een ſtuk, door de anderen, of geheel niet, of ſlegts zeer zydelings, aangeroerd. Wy ſchryven het af, met weglaating der Aanhaalingen; het kan ten ſtaale van 's Hoogleeraars ſchryfwyze dienen. „ Na dus het onvoldoende van alle deze hulpmiddelen te hebben aangetoond, zouden wy nu ook dit gedeelte voor afgehandeld kunnen houden, zo niet eene inſtelling der Ouden nog voor een oogenblik onze aandagt vorderde. Bekend, naamlyk, is de beroemde inſtelling van CENSORES by de *Romeinen*, aan welken, op het voorbeeld van byna alle Griekſche Staaten, voornaamlyk de zorg voor de goede Zeden, en het met ſchande brandmerken van eene ſlechte leevenswyze, was toevertrouwd; bekend is het vermogen, hoe welk deze inſtelling oudtyds gehad heeft; bekend, eindelyk, zyn de loftuitingen, welke ook latere Schryvers aan deze inſtelling, vooral onder eenen Republikeinſchen Regeeringsvorm, hebben toegezwaaid. En voorwaar het is niet te ontkennen, dat deze inſtelling groote nuttigheid gehad heeft, daar de Romeinſche Burgers byna meer bevreesd waren voor de ſchande van de veroordeeling der CENSORES, dan voor de ſtraf van den Rechter. Maar ook hier moeten wy herhaalen, het geen boven door ons gezegd is omtrend het toe-

paſſen van de inſtellingen der Ouden op onze Maatſchappyen, daar ook hier veel aan het oordeel der Magiſtraatsperſoonen werd overgelaaten, het geen by ons of door de Wetten bepaald is, of in eenen Koophandel drywenden Staat volſtrekt door geene Wetten kan bepaald worden. Want hoe zal men in zulke Maatſchappyen aan de rykdommen en weelde paalen zetten, daar zelfs by de *Romeinen* deze dingen door de Cenſuur niet konden beteugeld worden? hoe zal men in groote en volkryke Steden zoo oplettend op de Zeden kunnen zyn, dat niet veelen de opmerkzaamheid des Rechters *zullen* ontſlippen? Maar daarenboven, gelyk deze inſtelling van groot nut kan zyn, wanneer dezelve door braave Mannen beſtuurd wordt, zoo is zy, om de vryheid der beoordeeling, allernadeeligſt, als zy in kwaade handen komt, terwyl zy eindelyk overbodig en onnuttig is, zo zy niet door de Zeden der Burgers ondersteund wordt: want de ondervinding heeft ons in de Romeinſche Geſchiedenis geleerd, dat tot herſtel van bedorvene Zeden deze inſtelling geenzins genoegzaam is, daar zy, in ſtede van het bederf der Zeden paalen te kunnen zetten, door de Zeden zelve en de bedorvenheid der tyden vernietigd is."

Hiermede komt de Hoogleeraar tot zyne *vierde afdeeling*, beſtemd *om den Invloed* van den Godsdienst te *vergelyken met dien van de overige opgenoemde Hulpmiddelen*; 't geen hem van *zelf tot het Antwoord op* de voorgeſtelde Vraag brengt. *Gelyk hy, in* voorige *Afdeelingen*, de voorbeelden der Ondervinding en de leeringen der Volken hadt laaten ſpreeken, zo roept hy deeze ook hier in, en bepleit de zaak des Godsdiensts in deeze breede Afdeeling meesterlyk. Alles is zo wel aaneenhangende, dat wy te veel zouden moeten afſchryven, wilden wy iets overneemen. Alleen melden wy nog des Schryvers Beſluit: „ Ziet hier dan, waardige Beſtuurders van TEYLERS *Genootſchap!* het geen ik omtrent deze zaak gemeend heb te moeten in 't midden brengen. Ik heb my, zoo veel mogelyk, by de orde der Vraag bepaald, om verzekerd te zyn tegen afdwaaling. Wy hebben geſproken over Wysbegeerte, Opvoeding, Beſchaaving en Wetten, zoo wel van derzelver gunſtige als ongunſtige zyde, en aangetoond, dat de zwaarigheden, welke wy daar in zagen, of geheel niet aanweezig, of veel minder waren in den Godsdienst,

dienst, welks voorrang boven alle andere hulpmiddelen wy hebben aangetoond. Het zy ons derhalven geoorlofd hier de zeilen in te haalen, en op de voorgeſtelde Vraag te antwoorden:

„ 1. Dat, in dezen ſtand der zaaken, Deugd en goede Zeden geenen genoegzaamen ſteun en duurzaamen waarborg in de beste menschlyke voorzorgen en hulpmiddelen van Beſchaaving, Opvoeding en Wetgeeving vinden kunnen.

„ 2. Dat hiertoe wel degelyk vereischt wordt de hoogere Invloed van Godsdienſtige Begrippen en Practyken, zoo wel uit den aart der zaake, als volgens de ondervinding van alle Tyden en Volken."

De Wetten des Genootſchaps laaten alleen *Nederduitſche*, *Latynſche*, *Franſche* en *Engelſche* Antwoorden toe, na den Prys te dingen. Een Schryver, dit niet weetende, of daarop geen acht geevende, zondt eene *Hoogduitſche* Verhandeling. „ Intuſschen," ſchryft de Voorredenaar, „ vonden wy deeze Verhandeling zo beknopt en volledig tevens, zo juist de Vraag beantwoordende, en op eene zo duidelyke, uitlokkende en overtuigende wyze geſchreeven, dat wy het van onszelven niet verkrygen konden om dezelve geheel ter zyde te leggen, en den Schryver, uit hoofde van de taal, waarvan hy zich, onbekend met de Wetten van het Genootſchap, bediend had, te berooven van de weinige onderſcheiding, welke wy nog in ſtaat waren hem te bewyzen. Wy beſlooten dan om het Stuk te doen vertaalen, dus vertaald hier in te laſſchen, en den Schryver ter ontdekking van zynen Naam uit te noodigen. Het eene en het andere is gebeurd; maar de ontdekking van den Schryver heeft niet willen volgen."

De ongenoemde Schryver ſtelt zich het ontvouwen der vier volgende zaaken voor: —— I. Heeft de Mensch in de Burgerlyke Zamenleeving eenen Stelligen Godsdienst noodig, om deugdzaam en gelukkig te kunnen zyn? —— II. Zyn 'er andere middelen, Wetgeeving by voorbeeld en Opvoeding, ter bevordering van Volksdeugden en goede Zeden, welke het aangeduide noodloos kunnen maaken? —— III. Is 'er ook iets in den aart van eenen Republikeinſchen Regeeringsvorm, dat hierin eenige verandering kan maaken? —— IV. Wat

leert de Ondervinding van oude en laatere tyden dienaangaande?

Uit de opgave van den leiddraad, dien zich deeze Verhandelaar voorſtelt, blykt, dat hy, in de wyze van behandelen, van de voorgaande verſchilt, ſchoon de uitkomst dezelfde zy. —— De eerst voorgeſtelde Vraag bekomt een toeſtemmend Antwoord. Naa eene beſchouwing van der Menſchen geſteltenisſe, onvolmaaktheden en ſtoorenisſen, zegt de Schryver: „ Het kragtige hulpmiddel, waardoor de Mensch in ſtaat geſteld wordt om zich te ſchikken naar den loop der zaaken in het gezellige leeven, en de onaangenaamheden, die het in zich vervat, geduldig te draagen, 't geen hem daarenboven ter deugdsbetrachting aanprikkelt, hem in den ſtorm der driften pal ſtaan, en aan toevallige rampen het hoofd doet bieden, — is de *Stellige Godsdienst*, het Geloof in den geopenbaarden wil des Allerhoogſten, welks invloeden zich ook uitſtrekken tot buiten de grenspaalen van het tegenwoordige Leeven."

Wat de Verhandelaar door *Stelligen Godsdienst* verſtaat, verdient opheldering; hy geeft dezelve, als hy ſchryft: „ In 't Geloove aan de *Onſterflykheid*, aan GOD, aan de *Voorzienigheid*, ligt het *Weezen van den Godsdienst*. Tot de kennis van den Wil der Godheid ten onzen opzigte kunnen wy komen, door tweeërlei *Openbaaring;* de eene middelyk door ons natuurlyk verſtand medegedeeld; de andere onmiddelyk door eenig Weezen van God regelregt daartoe gevolmagtigd. De eerſte verſchaft ons den *Natuurlyken*, de andere den *Stelligen* Godsdienst.

„ De *verlichte* mensch mogt eenigen grond hebben om den natuurlyken Godsdienst voor den eenigen te houden. Misſchien kon hy met regt beweeren, dat God hem de Reden, als het eenige middel om Hem te kennen, hadt geſchonken, en alzo geene mededeeling van kennis dan door haar te paſſe kome. Elke voorgewende Openbaaring zou hy kunnen achten van louter menschlyke vinding te zyn; daar zy doch alleen kan gegrond zyn op de bewyzen van Godlyke Zending des geenen, die haar aan het licht brengt, en deeze bewyzen, gelyk elke andere gebeurde zaak, den toets der Reden onderworpen zyn, welke, uit hoofde van haaren aart, niet kan beſliſſen over het geene het menſchly-

lyke vermogen te boven gaat. Deeze Godlyke Zending zou hem dus nooit anders voorkomen dan als de oprégte of voorgewende meening van den Gezant, en alle feiten, welke ten betooge daarvan wierden bygehaald, zou hy moeten beoordeelen naar den algemeenen Regel van historiſche geloofwaardigheid. Van hier zou hy naauwlyks een ander merkteken van Godlykheid kennen voor eenen als ſtellig opgegeeven Godsdienst, buiten deszelven verband met zedelykheid, en in 't minſte niet twyfelen, om in zyne gedagten, dat is te zeggen, naar de uitſpraak der zo veel mogelyk welbeſtuurde Reden, zulk eenen Godsdienst voor *Godlyk*, en dus, wanneer men zo wil, ook voor *Geopenbaarden* te houden, welke de waardigſte denkbeelden nopens God, de zuiverſte Zedekunde verbreidde, en den menſche de volmaaktſte voorſchriften mededeelde, om gelukkig in de Waereld te leeven, en zyne eigene beſtemming, zyne, en de volmaaking van het geheel, op de kragtigſte wyze te bedoelen en te bevorderen. Dat alle deeze eigenſchappen, geene der ſtellige Godsdienstleeringen ons bekend ſterker en algemeener toebehooren dan den *Christlyken Godsdienst*, en dat deeze derhalven als *ſtellige Godsdienst* door alle verſtandige menſchen behoore erkend te worden, zal zeker geen nader bewys behoeven." Hoe zeer noodig de Menſchen zulk een *Stelligen* Godsdienst hebben, beredeneert de Schryver breeder.

Dit ſtrekt hem ten grond van het *tweede Lid* zyner Verhandelinge, 't welk hy, de andere meermaals opgenoemde middelen nagegaan hebbende, dus beſluit: „ Hoe veel gewigtiger dan, ja hoe onvermydbaar noodzaaklyk, wordt *nu* de handhaaving van den *Stelligen Godsdienst*, daar het blykbaar is, dat dezelve door geene andere inrigting kan vervangen worden; en hoe gevaarlyk, hoe dwaas zoude het zyn, een middel ter bevordering der burgerlyke en menschlyke deugd en geluk, dat door de ervarenis van duizenden jaaren als zodanig is gewettigd, te laaten vaaren, en onzekere poogingen in het werk te ſtellen, om andere even kragtdaadige middelen ter bereiking van het zelfde hoofddoel uit te vinden."

De overweeging der *Republikeinſche Staatsgeſteltenisſe*, in het *derde Lid*, doet hem beſluiten, dat deeze althans dit hulpmiddel van een *Stelligen Godsdienst* niet konne ontbeeren.

De Ondervinding van vroeger en laater tyden, in

het *vierde gedeelte* aangevoerd, baart het zelfde beſluit, en ſtrekt ten grondſlage van eene allerſterkſte aanpryzing des *Christlyken Godsdiensts*, die, zelfs te midden van zo veele vervalſchingen en verbasteringen, niet opgehouden heeft, heilzaam te zyn, en allerheilzaamst kan worden, als men denzelven tot de oorſpronglyke zuiverheid terug brengt, en de ſtelling volgt, welker goedheid het voorbeeld van *Noord-America* eerst proefondervindelyk leerde: *Dat de Regeering, ten aanzien van den Godsdienst en de Kerke, geen verder regt van gebieden hebbe, dan zo veel noodig is om het nadeel van den Staat te verhoeden.* „ Daardoor," zegt onze Schryver, en hy bewyst het breeder, „ vervalt geheel het denkbeeld eener *heerſchende Kerke;* en alle die rampzalige verdeeldheden, alle die gruwzaame vervolgingen, alle die burgerlyke rampen, welke het ſtaatkundig belang, tusſchen de onderſcheidene partyen in den Godsdienst, deed geboren worden, moeten in het toekomende geheel verdwynen."

„ Men hebbe," ſchryft hy ten ſlot, en wy eindigen 'er onze Aankondiging mede, „ zich niet in te beelden, dat de *Staat*, om dat hy geene *Kerk* kent, onverſchillig moge zyn omtrent den Godsdienst. Neen! Men kan het niet genoeg herhaalen, en niet luid genoeg verkondigen — De Godsdienst moet hem ſteeds *heilig* en dierbaar blyven, als niet te ontbeeren voor 't geluk zo wel van elken Burger, als voor het welzyn van geheel de Maatſchappy. De Regeering moet dieshalven elken onſchadelyk erkenden Stelligen Godsdienst beſchermen, hem achten, en 'er voor zorgen, dat het den Burgeren nimmer aan middelen ontbreeke, om zich in derzelver leeringen te laaten onderrigten, en zich door de waarneeming daarvan te ſtichten. Dit eischt het gezonde verſtand, dit leert de ervarenis, dit gebiedt zelfs het inwendig gevoel onzer harten, dat nadruklyk genoeg ſpreekt tot een iegelyk, die het niet roekloos verzwakt, of voorbedachtlyk onderdrukt."

Les-

Leſſen over het Leeraars-ambt, in de Chriſtlyke Kerk. Door J. KONYNENBURG, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerklyke Geſchiedenisſen, aan het Kweekſchool der Remonſtranten. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. 273 *bl.*

Dat ieder Jongeling, die zich tot het Leeraarsambt voorbereidt, zoodra hy zyne letteroefeningen op eene Hoogeſchool aanvangt, of ook wel eerder, eenig onderricht noodig heeft, zoo omtrent de algemeene, volſtrekt noodzaakelyke vereischten van een Leeraar van het Christendom, als omtrent den waaren aart van den gewigtigen post, dien hy ter zyner tyd wenscht te bekleeden, en den geheelen omvang van kundigheden, waarop hy zich behoort toe te leggen, om 'er bekwaam toe te worden; hierover zal niemand, der zaake eenigzins kundig, van den Hoogleeraar KONYNENBURG verſchillen. Maar of het raadzaam zy, met zoodanig omſlachtig onderwys, waarvan ons, in deze Leſſen over het Leeraarsambt in Christelyke Kerk, ſlechts het ontwerp, tot openbaare Voorleezingen geſchikt, wordt medegedeeld, de ſtudien aan te vangen, dit komt ons zeer bedenkelyk voor. 'Er wordt te veel kennis van zaaken, die eerst naderhand aangeleerd worden, in voorondersteld; en de Jongeling loopt, onzes inziens, in dier voege, 't grootst gevaar, om ontydig afgeleid te worden tot overweegingen, die de vrye beoefening der voorbereidende weetenſchappen moeten hinderen. De Hoogleeraar geeft zelf (bl. 101) te kennen, dat, eerst in het laatſte halfjaar der Academiſche ſtudien, een Collegie *over het Leeraarsambt* dient bygewoond te worden; ſlechts één jaar vroeger wil hy 'er een *over den Prediktrant* gehouden hebben; en echter wordt, in deze Leſſen, ook over de ſamenſtelling der Leerredenen, en derzelver mondelinge voordracht, reeds in 't breede gehandeld. En zoo is de voornaame inhoud van dit Leerboek meer geſchikt voor jonge lieden, die reeds ettelyke jaaren geſtudeerd hebben, dan voor eerstbeginnenden.

Het geheele Werk beſtaat uit twee Afdeelingen. De eerſte, ontvouwende den aart en de vereischten van het Leeraarsambt, in de Christelyke Kerk, bevat vyf Les-

sen. In de eerste wordt eene korte schets gegeeven van den tegenwoordigen toestand der Christenmaatschappyen, met byzondere toepassing op de Bataafsche Republiek, en de erkende waarde der openbaare Godsdienst-oefening. In de tweede worden deze vraagen beantwoord: wat is een Christenleeraar? wat kan, en wat moet hy, naar den tegenwoordigen toestand der Christenmaatschappy, verrichten? De derde behelst het vervolg der voorgaande beschouwing, byzonderlyk met betrekking tot de plichten van het Leeraarsambt, in het Evangelie aanbevolen. De vierde handelt over de vereischten van verstand en hart, welke tot den Leeraar behooren. De vyfde over de gepaste voorbereiding tot het Leeraarsambt. — De negen overige Lessen, ontvouwende de uitoefening der onderscheiden plichten van het Leeraarsambt, in de Christelyke Kerk, maaken de tweede Afdeeling uit. De zesde handelt over de openbaare Godsdienst-oefening, byzonderlyk, met betrekking tot het voorlezen der H. Schriftuur, het godsdienstig Gezang en het Gebed. De zevende, over de openbaare Godsdienst-oefening, met byzondere betrekking tot de Leerreden. De agtste, over de zamenstelling der Leerreden. De negende, over de mondelinge voordragt der Leerreden, en de voorbereidende vereischten. De tiende, over de openbaare Godsdienst-oefening, met byzondere betrekking tot den Doop en het Avondmaal. De elfde, over de pligten van het Leeraarsambt, omtrend het afzonderlyk Onderwys in den Godsdienst. De twaalfde, over de algemeene pligten van den Leeraar omtrend zyne Gemeente. De dertiende, over de afzonderlyke pligten van den Leeraar, omtrend onderscheiden Leden zyner Gemeente, en omtrend anderen, die buiten zyne Gemeente zyn. De veertiende, over het uitwendig gedrag van den Leeraar, zoo in het huislyk, als burgerlyk, Leven.

Sommigen van deze onderwerpen worden kort en oppervlakkig, anderen meer uitvoerig en naauwkeurig behandeld. Het geheele onderricht is naar de behoeften van den tegenwoordigen tyd, met oordeel en smaak, geschikt, en op een' duidelyken en onderhoudenden toon gesteld, en in dier voege bewerkt, dat het niet alleen by de Remonstrantsche School, voor welke het [illegible]lyk bestemd is, maar ook elders eenigermaate van dienst

dienst zal kunnen zyn. Zoodanig algemeen nut zou men van dit geſchrift nog meer hebben kunnen verwachten, indien de Hoogleeraar KONYNENBURG zich, in navolging der oude Remonſtranten, over den voornaamen inhoud der Christelyke Leere eenigzins meer overeenſtemmend met de denkwyze van verre de meeste Christenen had uitgelaaten. Hy behoefde daarom van zyn eigen gevoelen, en van den algemeenen geloofsregel van zyn Kerkgenootſchap, niet afgegaan te zyn. Doch zo hy waarlyk ook aan hun, die eene andere leiding van gedachten over de Christelyke Leere volgen, onderwys in het Leeraarsambt wilde geeven, dan had, 't gene de meesten voor hoofdleer van het Christendom houden, en de wyze, waarop de Leeraar, naar hunne gedachten, dezelve moet trachten voort te planten en regt bruikbaar te maaken, ginds en elders, waar men zulks het allerminst zou verwachten, niet geheel moeten verzwegen, en nog minder, als een ſchadelyk begrip, tegengeſproken geweest zyn.

Op deze en gene byzondere raadgeevingen aan toekomende Leeraars zou ook nog wel iets aan te merken vallen. — Eer zich de Jongeling tot de Hoogeſchool vervoegt, vordert de Profeſor, onder anderen, eene uitgebreide taalkennis; kennis niet alleen van Latyn en Grieksch, en van de beginſelen der Hebreeuwſche taale, maar ook van de Nederlandſche, Franſche, Hoogduitſche, en Engelſche taalen; en, met een *misſchien*, ook zelfs van de Deenſche. Is dit althans niet te veel gevorgd? — Tot de vereischte hoedanigheden brengt hy te recht een gezond lichaamlyk geſtel, zonder een weezenlyk in het oog loopend uitwendig gebrek; maar voegt 'er by, dat het ten minſten bevryd moet zyn van die vreeslyke pestkwaal, welke duizenden, in den bloei hunner jaaren, in het graf ſleept, en de verſtandelyke vermogens elendiglyk verwoest. Hoe zal men dit van allen met zekerheid weeten? — Over den loop der ſtudien, zoo als KONYNENBURG die wil ingericht hebben, geduurende den tyd van vyf jaaren, zou men ook eenigzins anders kunnen denken. Wy zouden liever den tyd van zes jaaren bepaald, of althans ook met onderſcheiding aangetoond hebben, hoe iemand, meer dan vyf jaaren tot de voorbereiding tot het Leeraarsambt geſchikt hebbende, die zou behooren te beſteeden. Die maar vyf jaaren aan de Schole verkiezen

te

te blyven, zouden wy reeds in het derde jaar, of wel in 't vyfde halfjaar, met de eigenlyk gezegde Godgeleerdheid laaten beginnen. De toekomende Leeraar van den Christelyken Godsdienst moet het Christelyk leerſtelzel, de geſchiedenis van hetzelve, en de wyze, waarop, zoo wel het beſchouwend, als zedekundig gedeelte van hetzelve, uit de gewyde ſchriften moet getrokken worden, grondig leeren verſtaan; en daartoe dienen wel drie volle jaaren beſteed te worden. Ondertuſſchen zouden wy de beoefening der uitlegkunde van den Bybel, en wel inzonderheid van het N. T., daarmede ten einde toe verbonden laaten blyven, *en ook* nog daarenboven, in deze laatſte jaaren, eene opzetlyke oefening in het onderſcheid tuſſchen Schoolſche, Bybelſche en algemeene Volks-Theologie aanraaden. —— Onder 't gene de Hoogleeraar, aan 't ſlot der vyfde Les, tot voorkoming van tegenzin in zoo veel arbeids en zoo veel voorbereidende oefening, zegt, is ons de aanpryzing van deelneeming aan vermaaken en uitſpanningen, welke het oordeel van verſtandige en braave mannen betaamelyk acht, wel bevallen. Maar ongaarne zouden wy ons zegel hangen aan 't gene hy zynen Kweekelingen, ter voorbereiding tot het Leeraarsambt, (bl. 106) zoo ernſtig toeroept: „ *Bezoekt vooral den Schouwburg, als de ſchool, in welke gy zeer veel leeren kunt!*" Valt 'er waarlyk, in onzen hedendaagſchen Schouwburg, zoo veel te leeren, dat men die zoo onbepaald, en wel met een *vooral*, kan aanpryzen? —— In de elfde Les, daar over de plichten van het Leeraarsambt, omtrent het afzonderlyk onderwys in den Godsdienst, wordt gehandeld, ſtaat de melding der Catechetiſche Schole te Alexandriën niet ter regter plaats. Deze Catechetiſche School was niet geſchikt voor eerstbeginnenden, en diende niet, om Volksonderwys, maar om geleerd onderricht te geeven.

Deze weinige aanmerkingen mogen den Hoogleeraar KONYNENBURG ten bewyze ſtrekken, dat wy zyn Leerboek met oplettendheid hebben geleezen. 'Er is zeer veel goeds in. Maar wy laaten ons nog niet zoo ligt van de noodzaaklykheid, om over dergelyke ſtoffen in de Landtaal te ſchryven, overtuigen.

H.

H. VAN HERWERDEN, *over het Euangelie van* JOANNES. *VIde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.*

In onderſcheidene Uittrekzels hebben wy de Verklaaring van het Euangelie van Johannes, door den Eerw. VAN HERWERDEN, leeren kennen. Wy zeggen nu alleenlyk, dat dit voor allen, die aan dezen trant van Bybelverklaaren gewoon zyn, nuttig Werk zich ten einde toe gelyk gebleven, en met dit zesde Deel beſloten is.

Overdenkingen van den aart, de bewaaring, de opheldering en uitbreiding van het Euangelie vóór de geboorte van Jeſus Christus. Door C. VAN DER LEEUW, *Predikant te Hoorn. 5de Stukje. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr.* 8*vo.* 202 *bl.*

In dit vyfde Stukjen vervolgt de Eerw. VAN DER LEEUW zyne leerzaame *Overdenkingen*, over de voortplanting der belofte eenes toekomſtigen Verloſſers vóór de geboorte van Jeſus Christus, op dezelfde wyze, waarvan wy, reeds meer dan eens, verſlag gedaan hebben (*).

Hy overweegt, met dat bepaald doel, de geſchiedenisſen van Iſaac, Jacob en Joſef, en van hunne nakomelingſchap, geduurende derzelver verblyf in Egypte, alsmede van de opvoeding van Moſes, diens vlucht uit zyn geboorteland, en goddelyke zending, ter verloſſinge der Iſraëliten uit Egypte.

Hier en daar hebben wy gepaste ophelderingen der aartsvaderlyke geſchiedenisſen, en ſchrandere aanmerkingen, over het nuttig gebruik derzelven, aangetroffen. Maar over 't geheel houdt zich de Leeraar te veel aan afgeſletene begrippen, die hy overal inmengt, en tot het voornaame richtſnoer ſtelt van deze overdenkingen. Voornaame Mannen hebben ons ſedert lang geleerd, de Bybelgeſchiedenis uit andere oogpunten te

(*) *Letterof.* 1800, bl. 450; 1801, bl. 222, 431.

iever niet holle buiten het ſpoor der waarheid; op dat hy in geen woeste drift ontaarde; die het Geweeten zelve zo zeer kan verkragten en verleiden, dat het zelve de ſchending der eeuwige wetten van Regtvaardigheid, Trouw en Menschlykheid aanpryst als pligten van Godsdienst. Ja al dwaalt die iever niet zo ver af, dezelve, kan ook nog onverſtandig zyn, wanneer men ontydig, by waanwyze Godverzaakers, of Spotters, van God en Godsdienst wil ſpreeken, waar door deeze allereerwaardigſte voorwerpen tot ſpel en boert kunnen gemaakt worden, tot ergernis, zo niet tot verleiding en bederf, van vroome en Godvrugtige Zielen.

„ Nog treffender is de aandoening der Ziele, als menzig Gods volmaakte Goedheid voorſtelt; deeze wint niet alleen onze hoogagting, maar baart eene hartlyke liefde, die altoos eene ten hoogſten aangenaame neiging is. Het beminlyke van volmaakte Goedheid is onbeſchryflyk. Zy trekt onze harten met een zoet geweld, doet ons naar deszelfs gemeenſchap en vereeniging haaken met eene alles overtreffende begeerte; in 't genot van die vereeniging vindt de geest de allerhoogſte wellust. Zo deeze liefde met reden en verſtand gepaard gaat, zal zy in geene hartstogtlyke vlaagen van dweepagtige verrukkingen beſtaan, die naar uitzinnigheid overhellen, en uit eenige klanken als toverwoorden opkomen, en daar na voor eene koude onverſchilligheid plaats maaken, maar zy zullen eene bezadigde, hoewel leevendige, neiging der ziele zyn, om God altoos als het hoogſte goed ſtandvastig aan te kleeven."

Gevoelens en gezindheden als deeze, twyfelen wy niet, zullen by onze Leezers byval aantreffen, en, om met de nutte Verhandeling nader bekend te worden, hunne begeerte verwakkeren.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen. IXde Deel, 3de Stuk. Te Utrecht, by B. Wild en J. Altheer, 1801. *In gr.* 8*vo.* 210 *bl.*

Reeds zo lang is het geleden, dat ons het eerſte en twede Stuk van dit Deel, bevattende de Verhandelingen van enen ongenoemden en van den Heer VATEBENDER, ter beandwoording der Vraag: „ *Welke* wy-

wyze van opvoeding is de meest verkiezelyke? Eene publieque of eene huizelyke? Welke zyn de voordeelen en gebreken van die beide? Is 'er eene wyze van opvoeding, welke de voordeelen van beide heeft, met uitſluiting van derzelver nadeelen?" ter hand kwamen, dat wy waarlyk vergeten waren, dat wy ook nog met Zilver bekroonde Verhandelingen te wachten hadden. De ongunſtige gevolgen van enen langdurigen Oorlog, en derzelver onmiddelyke invloed op alles, wat de Wetenſchappen betreft, waren ook den bloei van het Genootſchap nadelig, en het een en ander had den Drukker van de voordzetting der uitgave afgeſchrikt. Eindlyk evenwel verſchynen dan nu ook deze Andwoorden in het licht. De eerſte Verhandeling is van CHARLES GEOFFROY BAUER, *A. L. M. en eerſte Predikant te Frohbourg in Saxen.* Zy is zeer lezenswaardig. De kundige Schryver, een groot voorſtander der wysgeerte van den beroemden KANT, zegt ons: *Het hoofddoel en voornaamſte werk der opvoeding, en waartoe alle andere oogmerken betreklyk gemaakt en geſchikt, en waarnaar die gewaardeerd moeten worden, beſtaat hierin, dat wy het gemoed der kinderen aanzetten tot het betrachten van de wet der reden, hen overtuigen van derzelver heiligheid, en hun met de nodige wysheid voorzien om elken pligt wel uit te oefenen, hunne lusten te bedwingen, en de hinderpalen van het goede af te wenden. Met één woord, dat wy onze kinderen de deugd leren beminnen en het geluk waardig maken.* Hy behandelt zyne ſtoffe zeer geleidlyk. Na uit dit oogmerk de grondbeginſelen, waarop het opvoedingswerk rusten moet, te hebben vastgeſteld, neemt hy eerst ene *algemene* opvoeding, in den volſtrektſten zin, zo als die nergens elders welligt, dan in het oude Sparta, ooit plaats zal hebben, in oogenſchouw; en niet alleen deze, maar ook zodanige, als men, in den geest des tegenwoordigen tyds, ene *openlyke* noemt; en wyst derzelver voor- en nadelen by de ſtukken aan. Daarna handelt hy over de voor- en nadelen der *byzondere:* hier kon hy korter zyn; want daar de byzondere tegen de openlyke overſtaat, zo volgt van zelven, dat in die ſtukken, welke als voordelen der laatſte waren opgeteld, de andere noodzaaklyk minder is, en zo ook omgekeerd. Wanneer de Schryver dan het *facit* opmaakt, krygt hy het volgende: 1) Van deze wyzen van opvoeding ſluit de ene de andere geenzins uit; 2) gene van deze beide is op zichzelve geheel

te verwerpen; 3) gene van beide kan men volſtrekt boven de andere ſtellen; 4) de waarde kan alleen bepaald worden met opzicht tot de tydsomſtandigheden en den ouderdom der opvoedelingen; 5) het is waarſchynlyk dat de mensch ze beide nodig heeft; 6) daar ieder toch voor een gezin beſtemd is, is verſtoken zyn van ene huislyke opvoeding, vooral in de vroegere jaren, hoogst nadelig; 7) het afbeeldzel en de oefening van het burgerlyk leven, waartoe de openlyke ſcholen gelegenheid geven, is hem, daar hy ook voor de maatſchappy opgroeit, even onmisbaar; 8) de vrouwen zyn niet beſtemd tot burgerlyke posten, en is voor haar ene huislyke, of ene zodanige opvoeding, die de huislyke zeer naby komt, de beste; 9) de tyd om de huislyke met de openlyke te verwiſſelen kan niet voor allen dezelfde zyn; 10) ieder moet, zo maar mooglyk, beide die opvoedingen genieten. En nu voelt ieder van zelven zyn beſluit: „ hy wil, dat de mensch zo wel het „ huislyk als het openlyk onderwys, ieder op den ge„ ſchiktſten tyd, en ieder alleen en op zichzelve, ge„ niete, zo egter, dat, terwyl hy nog t' huis opge„ voed wordt, hy minder ſchade lyde van de gebre„ ken, welke daarby gewoonlyk plaats hebben, en niet „ geheel verſtoken blyve van de voordeelen, welke der „ openlyke opvoeding meestal eigen zyn; en dat, wan„ neer hy de openlyke opvoeding geniet, hy, zo veel „ mooglyk, vry bewaard worde van derzelver gewone „ nadeelen, en de voordeelen, welke de huislyke op„ voeding voornaamlyk met zich brengt, niet geheel „ miſſe." En in het klein beſtek van omtrend 9 bladzyden geeft de Schryver hiertoe enige goede leſſen.

Het twede Andwoord is van den Heer P. APPIA, oorſpronglyk in het Fransch geſchreven. Deze Schryver „ zou niet aarſelen om de publique opvoeding de voor„ keur te geven, indien dezelve ingerigt ware, zo als „ het behoorde;" maar daar ontbreekt, naar zyn inzien, (en wie kan het ontkennen?) zeer veel aan. Hy telt een aantal zeer in 't oog lopende gebreken op, en deelt, in verre het grootſte gedeelte zyner Verhandeling, zeer goede leſſen uit; en wy wenſchen hartlyk, dat de volgende woorden, die wy hier afſchryven, op vele plaatſen van ons Vaderland reeds onwaar zullen bevonden worden, en dat dezelve eerlang zelfs op geen enkel Dorpje in ons Vaderland meer toepaslyk zullen zyn: „ De hedendaagſche openbare opvoeding is een gedrogt,

„ of

„ of liever, men kan niet zeggen, dat 'er werklyk eene „ beſta, daar dezelve afhangt van de luim van duizend „ onwetende meesters; — ook zyn of worden byna „ alle kinderen bedorven, en blyven weetnieten onder „ hunne handen." Wy wenſchen niet blind te zyn voor 't een en ander, dat reeds werklyk is daargeſteld, zinds deze Verhandeling werd opgeſteld, en hebben voor het toekomende de beste hoop. Voords zyn wy het met den Schryver volkomen eens, als hy zegt: „ Ik „ geloof noch aan eene volmaakte, noch aan eene alge„ meene opvoeding, zo als eenige Schryvers van Za„ menſtellen (*die zeker nooit zelve hebben opgevoed*) „ voorgeven, maar wel aan eene best mooglyke opvoe„ ding, die waarſchynlyk meer volmaakt zal worden, „ naar mate de menſchen beter opvoeding krygen." Eindlyk wil de Schryver, dat de kinderen in de openbare ſcholen gezonden worden, wanneer dezelve namentlyk verbeterd zyn, en daarenboven, zo de ouders dit kunnen bekostigen, een opzichter hebben in 't vaderlyk huis; waartoe hy wil, dat de ondermeesters uit de ſcholen zich met den tyd bekwamen zouden. Voords moest 'er overal een Raad van Opvoeding zyn, — en de opvoeding ingericht worden naar de keus, die ieder gedaan had, voor zyn beroep in de wereld; en eindlyk moest aan verdienſtlyke meesters een penſioen verzekerd zyn in hunnen ouderdom; terwyl hy hen, en ieder vader of opvoeder, tot het lezen van goede boeken over de opvoeding, van welke hy 'er enigen opnoemt, ten ſlotte ernſtig opwekt.

Hoewel wy nu het oordeel van het Genootſchap, 't welk aan de Verhandeling van den Heer BAUER den voorrang gaf, volkomen billyken, zo is toch met de uitgave ook van deze voorzeker nut en dienst gedaan aan het publiek, en durven wy derzelver lezing en herlezing gerustlyk aanpryzen. — Met dit derde Stuk is het negende Deel der Verhandelingen van dit Genootſchap en het gehele Werk compleet; zynde het oogmerk, eene nieuwe Series, onder den titel: *Nieuwe Verhandelingen van het Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen*, te beginnen. Hartlyk wenſchen wy, dat de gunſtiger tydsomſtandigheden hetzelve zullen doen toenemen in welvaard en bloei, en deszelfs werkzaamheden het Vaderland en der Wetenſchappen op den duur mogen voordelig zyn!

Verhandeling over het Galvanismus en deszelfs geneeskundige aanwending, door FREDRIK LUDWIG AUGUSTIN, *Med. et Philoſ. Doctor, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* W. VAN REES, *Med. Doctor. Te Arnhem, by* J. H. Moeleman Junior en Comp., 1801. *In gr.* 8vo. 62 *bl. met eene uitſlaande Plaat.*

De Schryver van dit Stukje heeft hetzelve voornamelyk in het licht gegeeven, om al hetgeen tot hiertoe, ten opzichte der Galvaniſche verſchynzelen, bekend was, doelmaatig by elkander te verzamelen, ten einde daardoor de Geneesheeren tot eene meer algemeene aanwending van het Galvanismus op te wekken. Schoon de bevordering van het geneeskundig gebruik van dit werkzaam middel wel het hoofdoogmerk des geleerden Schryvers was, heeft hy ook zyne begrippen, over de grondoorzaaken der Galvaniſche verſchynzels, en derzelver overeenſtemming met de natuurwetten, medegedeeld, welke in de bewerktuigde levende lichaamen werkzaam zyn, die wy echter, als tot het Ryk der onbeweezene onderſtellingen behoorende, voor zyne rekening laaten. Ook erkent hy zelve, dat 'er nog verdere proeven noodig zyn, om over deeze zaak het noodige licht te verſpreiden.

De Heer AUGUSTIN overtuigd zynde, dat het alleen de onzydige waarneeming en de juiste bepaaling der omſtandigheden zyn, welke de kennis en aanwending van het Galvanismus op een vasten voet kunnen ſtellen, en dat zo wel de overdreeven berichten der voordeelen, waarmede men zich vleit, als de onberedeneerde minachting en verwaarloozing, aan de bevordering deezer Geneeswyze nadeelig zyn, zo heeft hy hierby eenige uitkomſten zyner eigene waarneemingen medegedeeld, waaruit hem gebleeken is, dat deeze Geneeswyze in veele gevallen met nut kan worden aangewend, doch dat zy zomwylen ook van geenerleije uitwerking is. Voorts, dat men zich zelden met eene ſnelle hulpe moet vleijen; daar, in de meeste gevallen, de beterſchap niet, dan na een lang aanhoudend gebruik van dit middel, wordt beſpeurd.

In het aanwenden der Galvaniſche proeven, tot het herſtellen van lichaamlyke gebreken, is de Schryver van

van oordeel, dat men inzonderheid moet in aanmerking neemen, of 'er *directe* zwakheid, in den *Brownſchen* zin, met vermeerderde aandoenlykheid, of *indirecte* zwakheid, met uitgeputte aandoenlykheid, voorhanden is. In het eerſte geval moet men van de Galvaniſche ſchuddingen, zo zwak als mogelyk is, gebruik maaken, en dezelve niet, dan allengskens, verſterken: terwyl men in het tweede geval, te weeten in verlammingen, uit die oorzaak, met zwaare ſchuddingen mag beginnen; vooral wanneer zo wel beweeging als gevoel verlooren zyn. In zulke gevallen moet het Galvanisme aanſtonds ſterk worden aangewend, om dus de zenuwkragt kragtdaadig op te wekken, en de levensbewerking, door deezen nieuwen doordringenden prikkel, aan te vuuren. Is dit nu geſchied, zo moet men vervolgens de laagen der metaalplaaten in de Voltaſche battery verminderen; en zo zal, by eene dagelykſche vermindering derzelve, een kleinere trap van deezen prikkel even zo vermogend werken, als voorheen een grootere. Door het in acht neemen van deezen regel, gelukte het den Schryver, (zie bl. 45) in eene halfgeraaktheid van *indirecte* zwakte, met volkomene ongevoeligheid, by eene 66 jaarige Lyderes, door aanvangelyk ſterke ſchuddingen eener Galvaniſche battery van zeszig laagen, binnen agt dagen, het gevoel geheel, en de beweeging gedeeltelyk, te herſtellen; welke laatſte ook volkomen herſteld zou zyn geweest, zo niet de thans allengskens verminderde ſchokken echter eene zo geweldige aandoening op de nu herſtelde gevoeligheid hadden gemaakt, dat de Lyderesſe niet langer met deeze proëven wilde aanhouden. Zodanig eene ſterke aanwending, in den beginne, zou in eene *directe asthenie* niet dan nadeel hebben gedaan. Dus zag de Schryver (zie bl. 47) op de aanwending eener battery van 40 tot 50 laagen, by eenen met ſteeds duurende beweeging en groote aandoenlykheid der onderſte ledemaaten gekwelden man, hevige pynen en ſtuiptrekkingen volgen; terwyl hem, daarentegen, het gebruik van het Galvanisme, in weinige laagen, wel ſcheen te bekomen.

De Vertaaler deelt, by wege van Nabericht, een Brief van *Eutin* mede, behelzende de bekendmaaking van het zeer goed gevolg, waarmede men aldaar het Galvanisme, tot herſtel van het gehoor by Doof-ſtom-

men, heeft aangewend. De bygevoegde Plaat behelst de afbeelding der Voltaſche kolom, en van de wyze, op welke men dezelve, tot herſtelling van een aantal ongemakken, kan gebruiken.

De Staatsomwenteling van 1795 in haaren aart, loop en gevolgen beſchouwd. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1801. *In gr.* 8*vo.* 231 *bl.*

De Vervaardiger van dit Werkje, ingerigt om de groote Staatsomwenteling, in den Jaare 1795 voorgevallen, in haaren aart, loop en gevolgen te beſchouwen, hadt reeds zints lange het voorneemen om de pen op te vatten, en zynen Landgenooten zyne denkbeelden over deeze Staatsomwenteling mede te deelen; „ maar werd," om zyne eigene woorden te gebruiken, „ in de uitvoering van zyn oogmerk wederhouden, vermids de omſtandigheden van zyn Vaderland, zo in- als uitwendig, het hem ongeraaden deeden ſchynen, een verſcheide waarheden onbewimpeld te zeggen." — Dan, „ de onlangs voorgevallene verandering in het Staatsbeſtuur" (de Schryver dagtekent dit zyn Berigt aan den Leezer 28 November 1801) „ heeft den ſtaat van myn Vaderland inwendig, zoo zeer veranderd, de geſlootene Vredes-Præliminairen denzelven uitwendig zoo zeer verbeterd, dat my de tyd gebooren ſcheen, om opzettelyk het oog op het voorledene te ſlaan, en uit de vergelyking van hetzelve met het tegenwoordige, en meer bepaaldlyk uit de beſchouwing van de menigvuldige misſlagen, welke men by het Beſtuur, in de laatſte zeven jaaren, heeft opgemerkt, na te gaan, welke uitzichten zich, zoo veel het inwendige van het Gemeenebest betreft, voor het toekomſtige openen, en welke de dryfveeren zyn, die een ieder, zonder onderſcheid van gevoelen, tot het algemeen welzyn behooren te doen medewerken." — Hy voegt 'er ten ſlot by: „ Misſchien zullen myne aanmerkingen op verſchillende punten ſcherp voorkomen; ongetwyfeld zullen zy te meermaalen blyken draagen van myne denkwyze en van myne vooroordeelen; maar ik durf my echter vleijen, de laatſte, zo weinig my mogelyk was, te hebben doen doorſtraalen, en verzeker plegtig, niemand opzettelyk te hebben willen beledigen.

Myn

Myn oogmerk is, nuttig te zyn; myn eenigſte beloo-ning, hetzelve niet geheel te hebben gemist."

Onbewimpeld komt de ongenoemde en ons geheel onbekende Schryver uit voor de Party, welke hy is toegedaan, en, buiten dusdanig eene bekentenis, draagt het geheele Stuk daarvan de duidelykſte blyken. Zonderling is het Werkje in geene *Naamen* te noe-men; dit moge den Schryver voor Beledigingen, ie-mand rechtſtreeks aangedaan, vrywaaren, het ver-ſpreidt eene duisterheid over den inhoud, zelfs voor niet onervaarenen in het gebeurde, op een zo gerin-gen tydsafſtand. Men is genoodzaakt zich veel te her-inneren, of gelyktydige Schryvers te hulp te roepen, om den draad der Geſchiedenisſe te knoopen, en te wee-ten, hoe zich veele maar enkel aangeſtipte gevallen hebben toegedragen, en wie de voornaame Werkers, in een en ander geval, waren. Indien eenig Werk, om vervolgens verſtaanbaar te zyn, opheldernde Aanteke-ningen behoeve, 't is het thans voor ons liggende; te meer, daar deeze gevallen eenigzins omſtandig beſchree-ven, en geene in een zo wykend verſchiet voorgeſteld worden, dat derzelver klaare onderſcheiding het oog ontwykt.

Veel, zeer veel berispenswaardigs is 'er in 't gemel-de Tydvak in deezen Lande voorgevallen: de Schryver brengt nu en dan eenige vergoelykingen in 't midden; doch ſchynt hy ons toe, by lange na altoos niet ge-noeg gelet te hebben op den invloed des *Franſchen* Staatsbeſtuurs, byzonder in den beginne. En wanneer hy van mangel aan een hoofdplan, als de algemeene en eerſte oorzaak onzer inwendige rampen, ſpreekt, zou-den zommigen misſchien tegenwerpen, dat het aan geen Plan ontbrooken hebbe, maar dat het daarſtellen te-gengewerkt en omvergeſtooten is. Dan, wat hiervan ook zyn moge; naa, in de *Inleiding*, een tafereel van 's Lands geſteltenis in byna zeven jaaren te hebben opge-hangen, 't geen in de daad geen uitkomst, aan de blyde uitzigten, in den beginne gekoesterd, beantwoordende, oplevert, vaart hy voort: „Het zou maar al te ge-maklyk zyn, door byzonderheden te bewyzen, dat niets overdreeven is in de droevige Schets, die deeze wei-nige woorden bevatten; dan waartoe dat geene bewee-zen, 't welk een ieder weet en zegt? Waartoe ſtil-geſtaan by een tafereel, het welk ieder Vriend des

Vaderlands met diepen rouw over deszelfs ſtaat moet vervullen? Vry belangryker is het, de oorzaaken van het verval op te ſpooren in de onderſcheidene tydvakken, welke na 1795 zyn verloopen, en vervolgens te zien, of en hoever 'er middelen zyn om het eigen belang zelf dienstbaar te maaken aan het algemeen belang, en daardoor aan dit Gemeenebest, by het opdagen der heldere ſtraalen van de Vredezon, de hoop op die welvaart en voorſpoed te geeven, waarvoor hetzelve na zoo veele ſchokken vatbaar is."

In onderſcheide Tydperken, zo veele Hoofdſtukken opleverende, deelt de Schryver zyne voordragt af. Het I H. voert ten opſchrift: *Van het Begin der Staatsomwenteling tot op de daarſtelling der Eerſte Nationaale Vergadering, op den 1 Maart 1796.* — Het II H. beſchryft *de Eerſte Nationaale Vergadering van 1 Maart 1796 tot 31 Augustus 1797.* — Het III H. ſchetst *de Tweede Nationaale Vergadering van 1 September 1797 tot 22 January 1798.* — Het IV H. heeft ten hoofd: *Eenheid en Revolutionair Beſtuur van den 22 January tot den 12 Juny 1798.* — Het V H. ſtelt ons voor oogen *het Intermediair Beſtuur van 12 Juny tot den 31 July 1798.* — Het VI H. gaat over *de Conſtitutie van 1798, van 31 July 1798 tot den 18 September 1801.* — Het VII H. over *de Staatsregeling van 1801, vergezeld met algemeene aanmerkingen.*

Op een korten inhoud deezer Staatsregeling laat de Schryver volgen: „ Dit een en ander toont genoegzaam aan, hoe aanmerkelyk de nieuwe orde van zaaken van de voorige verſchilt;" en geeft voorts op, wat hy ter taake, in het overig gedeelte, zich voorſtelt, begreepen in deeze bewoordingen: „ Eene algemeene beſchouwing van de tegenwoordige uit- en inwendige geſteldheid van het Gemeenebest, en eene korte zamentrekking van veele gebreken, misſlagen en ongelukken, welke het laatſte zevenjaarig tydvak zoo ongelukkig hebben gekenmerkt, zal van zelve leiden tot het ſchetzen van zommige middelen, welke ter redding van het Vaderland kunnen worden gebezigd, van de pligten, welke daartoe door ieder in zynen kring moeten worden betracht, en van de krachtige beweegredenen, welke alle in hun eigen belang moeten vinden."

Hy weegt de voor- en nadeelige begrippen, wegens die

die Staatsregeling ſtand grypende, tegen elkander op. De laatſte baaren by hem geene zwaarigheid; althans hy ſchryft: „ Alle deeze trekken ſchynen in het eerſte aanzien een hoogst ongunſtig tafereel op te leveren; en echter is het juist het ongenoegen van alle de byzondere Partyen, het welk het Beſtuur niet alleen moet vestigen, maar zelfs in de gelegenheid ſtellen, om dit ongenoegen door een wys gedrag in eene algemeene tevredenheid te verkeeren; en daartoe werkt de geaartheid en de tegenwoordige ſtemming der Ingezetenen in een zeer hoogen graad mede." — Ter ontwikkeling van dit denkbeeld vestigt de Schryver de aandagt op het hoofdonderſcheid tuſſchen de menſchen, in alle tyden, in alle omſtandigheden, en by alle Partyen. — Hierop grondt hy een aantal Raadgeevingen aan het tegenwoordig Beſtuur. Wy ſchryven ze af, om des Opſtellers denkwyze en ſtyl, in dit gedeelte, te doen kennen.

„ Dat dan het Beſtuur zich beyvere om het Syſtema van Eénheid zodanig, als het by de Staatsregeling is bewaard gebleeven, ongekreukt te handhaaven; en aan de eene zyde te zorgen, dat die Departementen, waar het minſte vermogen is, niet boven maate worden gedrukt, en aan de andere zyde door verſtandige maatregelen te bewerken, dat de welvaart uit de meest vermogende gedeelten door de zwaarte der belastingen niet wyke, en deeze ſteeds in ſtaat blyven om dezelve gevoeglyk te kunnen draagen; dat het zich vooral toelegge om alle onderdrukking van het eene gedeelte over het andere te voorkomen, of in de beginſelen te ſmooren, om een ieder by zyn goed recht te bewaaren, en de welvaart zo veel mogelyk over alle gedeelten in eene gepaste evenredigheid te verſpreiden; dat het een gepasten middenweg tuſſchen de onderſcheidene Godsdienſtige gezindheden kieze, en het weldaadig ſtelzel van gelyke rechten en verdraagzaamheid doe gepaard gaan met het krachtdaadig weeren van alle dweepery en haare gevaarlyke uitwerkſelen, en met eene waare hoogachting voor de onveranderlyke gronden van den Godsdienst, en voor eenen gepasten openbaaren Eerdienst; dat het alle krachten inſpanne, om de gronden van het Patriottisch Syſtema, dat is, met andere woorden, de waare gronden van het Maatſchappelyk Verdrag, op zulk eene wyze in te voeren en in werking te bren-

gen, dat, byaldien aan de eene zyde tegen het overdrevene van eene Volksregeering worde gewaakt, men aan de andere zyde niet min zorgvuldig zy tegen de inkruipingen der Ariſtocratie; en dat voorts dit Syſtema niet langer by uitſluiting het ſyſtema der Patriotten, maar van alle Ingezetenen worde, opdat daardoor eene volſtrekte Gelykheid van Rechten vergezeld gaa van dien graad van Staatkundige Vryheid, welke vereiſcht wordt om het ongekreukte genot der Burgerlyke Vryheid te verzekeren: — en ſpoedig zullen de Unitariſten en Foederaliſten, Proteſtanten en Roomſchgezinden, Patriotten en Stadhoudersgezinden, zich van *ganſcher* harte vereenigen met eene orde van zaaken, *in welke* rechtvaardigheid en billykheid voorzitten, in welke alle weten, dat hunne belangen gelyklyk worden behandeld; die geenen, by welke of een ſlecht hart, of een kwalyk geplaatſte ſtyfzinnigheid, of verouderde vooroordeelen, ontevredenheid en misnoegen blyven onderhouden, zullen zich, te midden van hunne meer redelyke Medeburgers, over zichzelven ſchamen, en door de bewustheid van hunne machteloosheid van alle poogingen worden wederhouden, om de eenmaal gevestigde orde van zaaken omver te rukken of te ondermynen."

De Schryver gevoelt, dat men veelligt zal zeggen, dat dit alles in de beſpiegeling goed moge voorkomen, maar harsſenſchimmig in de toepaſſing zal bevonden worden; dat men veelligt zal tegenwerpen, dat haat en partyſchap te diep zyn ingeworteld, om immer eene vereeniging mogelyk te maaken. — Hy tragt deeze zwaarigheden uit den weg te ruimen.

Zyn toeleg, in het overig gedeelte van dit Werk, geeft hy met deeze woorden op: „ Dat het een ampteloos Burger in een Republikeinsch Beſtuur geoorloft zy, in een zo beſlisſend oogenblik, als het tegenwoordige, zyne denkbeelden omtrent verſcheide takken van Beſtuur eenigzins nader te ontwikkelen, en eene pooging te doen, om daardoor, in zynen beperkten kring, zyn offer op het autaar des Vaderlands te brengen, en misſchien door eene enkele aanmerking nuttig te zyn." — Wy kunnen hier den Schryver niet volgen; genoeg hebben wy bygebragt, om onzen Leezeren den aart, bedoeling en inhoud van dit Staatkundig Werkje te doen kennen.

Wy beſluiten met eene hier niet kwalyk voegende aan-

aanmerking van een' onzer Zedeſchryveren: „ Het was „ altyd der menſchen gewoonte, de daaden naar der„ zelver uitkomſten te beoordeelen. Dezelfde ondernee„ mingen, beſtuurd op dezelfde wyze, maar geëindigd „ door verſchillende gevolgen, brengen verſchillende „ oordeelen voort. Zy, die hunne wenſchen verkry„ gen, hebben altoos verwonderaars over hunne wysheid „ en moed; en zy, die zich in hun oogmerk te leur „ geſteld vinden, worden terſtond afgeſchilderd als zul„ ken, die niet alleen de natuurlyke, maar zelfs de zo„ delyke bekwaamheden derven." *Philantrope.*

Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen, in de Jaaren 1791 *tot* 1797; *door* CORNELIUS DE JONG, *met het, onder zyn bevel ſtaande,* '*s Lands Fregat van Oorlog, Scipio. Iſte Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1802. *In gr.* 8vo. 274 *bl.*

Hoe zeer de Opſteller deezer Reize, in het Voorberigt, ſtrekkende om hem en zyne lotgevallen te doen kennen, betuige, dat hy nimmer tot Schryver werd opgeleid, kunnen wy de bynaamen van onderhoudend, onderrigtend en bevallig, aan deeze Brieven niet ontzeggen, zonder dezelve te kort te doen. 't Is, gelyk hy zegt, „ een Zeeman, die ſchryft en verhaalt;" dan de Brieven draagen alzins blyk, dat hy van de vroege opleiding tot de Studien baat getrokken, en, in 's Lands dienst van vier-en-twintig jaaren, zich geoefend hebbe, om op te merken, aan te tekenen, en, op eene meer dan Zeemanswyze, de pen te voeren. De Reisverhaalen zyn vervat in Brieven aan een Vriend, met wien hy een reeks van jaaren briefwiſſeling hieldt; en, by de herkryging van de *Kaap de Goede Hoop* door onzen Staat, ter uitgave beſluitende, zag hy geene noodzaaklykheid om in deeze ſchryfwyze verandering te maaken. Veel omwerkens zou hy daaraan gevonden, en teffens veel van het natuurlyke en welſtandige weggenomen hebben.

De eerſte Reis na de *Kaap*, in dit Boekdeel vervat, geſchiedde ter gelegenheid dat de Heeren S. C. NEDERBURG en S. H. FRYKENIUS, onder den titel van Commisſarisſen Generaal, na *Neerlands Indiën*, in den

Jaa-

Jaare 1792, zich begaven. Hy voerde bevel over 's Lands Fregat *de Scipio*, tot het geleide dier Heeren beſtemd.

Een kort Reisverhaal, in de drie eerſte Brieven begreepen, 't welk ons *St. Jago* doet kennen, brengt ons reeds aan *Kaap de Goede Hoop*; waar hy geweldige Jaagers aantreft; en beſchryvingen geeft van verſcheide Jagtpartyen, en teffens van de Dieren, doormengd met Plaatsbeſchryvingen, en berigten aangaande andere voorwerpen der Natuurlyke Historie.

De aankomst der Heeren Commisſarisſen, en de plegtigheden te dier gelegenheid, vermeld hebbende, vaart hy voort met het verhaal zyner tochten omſtreeks de *Kaap*, werwaards men met ſteeds graager wordende leesluſt hem vergezelt, en het opmerkenswaardigſte bezigtigt.

De aanvang van den XIII Brief luidt: „ Ja, myn Vriend! de aanmerking in uwen laatſten is juist; ik erken 'er de gegrondheid van. Men ſchryft u van een land, van jagt, van plaatzen, van menſchen, en men heeft u noch dat land, noch die menſchen doen kennen; maar kende ik toen het land zelf reeds? en is 'er een raadzel moeilyker om uit te leggen dan de mensch? Daarby, houd in het oog, dat ik alleen maar ſchryf, het geen my dagelyks voorkomt, zonder op de juiste orde van zaaken te letten. Thans, nu ik hier langer geweest ben en meer weet, zal ik het waagen en trachten aan uwe nieuwsgierigheid eenigzins te voldoen. Doch verwagt geene aardrykskundige beſchryving van het land, geene natuurkundige verhandeling over deszelfs voortbrengzelen, geene omſlagtige verhaalen van de opkomst deezer Volkplanting, of andere omſtandige beſchryvingen: ik zie alles oppervlakkig, en moet dus maar aanſtippen en ook oppervlakkig en kort zyn." Dan, niettegenſtaande deeze verklaaring, is hy zeer *onderrigtend*, 't geen meer dan langwylig afdoet, terwyl eene en andere tusſchenvallende bedenking het verſtand en hart des Schryvers eere aandoen.

Men leeze zyn berigt, hoe VAN RIEBEEK zich van deezen uithoek meester maakte, of liever een gedeelte kogt, voor 40 of 45,000 guldens; welke ſom hy in brandewyn, tabak, kraalen, en andere koopmanſchappen, betaalde. „ Nu," zo vaart onze Schryver voort, „ nu trokken de *Hottentotten* verder landwaards in, en

VAN

VAN RIEBEEK bleef niet alleen een vreedzaam, maar ook een rechtvaardig bezitter van zyn eigendom. Veele vreemde natien ſpreeken deze zaak tegen, en zeggen dat wy den *Hottentot* met geweld verjaagd hebben; doch in de Kaapſche Archiven, in de Notulen van de Compagnie, en in andere papieren, is ze zo voldingend beweezen, dat 'er geen twyfel meer overblyft. Het ware zelfs te wenſchen, dat alle onze bezittingen even rechtvaardig verkreegen waren. De *Engelſchen*, die in het Jaar 1680, onder hunnen beroemden Kwaker WILLIAM PENN, *Penſylvanien* ſtichtten, brengen altyd als een bewys zyner rechtvaardigheid by, dat hy het land van de inwoonders afkogt. Het gedrag van VAN RIEBEEK, die dit dertig jaaren vóór hem deedt, kan hem zeer wel tot een richtſnoer gediend hebben."

In 't ſlot van deezen Brief het *Robben-Eiland* beſchreeven hebbende, voegt hy 'er nevens: „ Voorts dient het tot een ballingplaats voor Oosterſche Vorſten, die zich zomtyds wat ſtout tegen de despotieke handelwys van de voor hun zo magtige Maatſchappy verzet hebben. (Men bewaart 'er ook de ſlaayen, die kwaad gedaan hebben, en den naam van Bandieten draagen.) Thans heeft men 'er een *Cingaleeſchen* Prins, als ook een van *Madura*. Deze Vorſten, uit hun Vaderland gerukt, van vrienden, maagen en natuurgenooten afgeſcheiden, zitten hier voor hun leeven gebannen; een verſchriklyke ſtraf, die mogelyk hunne Rechters — — maar, een dicht gordyn te laaten vallen voor iets, dat onze Natie zo weinig eer aandoet, zal het voorzichtigſte zyn." Waarop hy den XIV Brief dus aanvangt: „ Het opwellend medelyden met ongelukkige Vorſten, de ſlagtoffers van eigenbelang en treurige toonbeelden van het recht van den ſterkſten, meestal te onrecht beſtempeld met den naam van noodzaaklykheid, die, ſchoon van eene andere kleur, echter zo wel menſchen zyn als wy, deedt my mynen laatſten ſchielyk afbreeken." Deeze Brief beſchryft ons de Kaapſtad, en hoe dezelve ter verdeediging van dien uithoek geſchikt is. Wy tekenen 'er alleen uit op:

„ Wanneer men oppervlakkig ziet, heeft geen plaats meer het voorkomen van welvaart dan de *Kaap*. De huizen zyn niet zonder zwier; zommigen zelfs met pracht gebouwd; van buiten meest wit of geel, en, op eenige weinige oude na, alle vierkant; veelen met platte daken,

ken, waar op men wandelende een aangenaam gezicht over het land of de baai heeft; ſommigen hebben twee, andere drie verdiepingen; veelen hooge ſtoepen, alle ſchuifraamen. Van binnen is de bouworde algemeen ingericht naar het klimaat." — Dit wordt breeder omſchreeven, en dan vervolgt onze Reiziger: „In weinige huizen vindt men ſtookplaatzen; doch dezen beginnen langzaamerhand veld te winnen. Boven is het vry algemeen ſlegter betimmerd; al het fraaije van het huis en de meubelen vindt men omlaag voor het oog blootgeſteld." Dit voorkomen van *welvaart in* de huizen vertoonen ook de tafels, die met een *aantal* ſchotels, aangenaam en kostbaar klaar gemaakt, opgevuld en omringd zyn van ſlaaven, van welken ſommigen met een groene tak, of wel met een waaijer van paauwen-vederen, de vliegen van de ſpyzen houden, en anderen de aanzittende gasten bedienen. Op een afſtand ſtaan weder anderen, die de ſchotels verruilen, of dranken aanreiken, die men niet op tafel vindt; alles zodanig ingericht, dat men by de voornaamſte lieden in de Republiek noch beter eet, noch beter gedient is. — Komt men in de Kerk, de welgekleede Vrouwen en geduurig nieuwe modes bevestigen meer en meer, dat men hier in een bloeiend land is, dat de Koophandel wel gaat en de winſten groot moeten weezen. In de eerſte vier weeken geloofde ik de menſchen niet, die het tegendeel verzekerden; de ſchyn bedroog, en zal alle vreemdelingen bedriegen. Beſchuldig my nu nog van langzaamheid; met uwe nieuwsgierigheid vroeger te voldoen, had ik verkeerde berichten gegeeven. Kerk, huis, tafel en ſpel doen gelooven, dat men in een welvaarend Luilekkerland is; en men is 'er zeer verre van verwyderd. Luilekkerland is het; maar de ſchyn van welvaart en rykdom beſtaat by veelen in klatergoud."

Opmerkenswaardig is de beſchryving van het klimaat en de vrugtbaarheid, met de daarby gevoegde bedenkingen, wat 'er van de *Kaap* zou kunnen worden. Het tafereel, 't welk hy van de Vrouwen en Mannen ophangt, is geestig. Men zal zich over de duurte der Huizen, en wat uit het Vaderland komt, verbaazen. De middelen van beſtaan zyn zonderling genoeg om onze aandagt te verdienen; alsmede, wat 'er van het Papieren-Geld, de Ampten, en de oprichting van een Bank,

Bank, eenig in zyne ſoort, gezegd wordt. Onze Reiziger weidt uit in den lof der Heeren Commisſarisſen Generaal, en noemt de verbeteringen op, welke zy daarſtelden in eene plaats, voor zo veel verbeterings vatbaar.

Met vrugt zullen de XX en XXI Brief kunnen geleezen worden: dezelve behelzen eenige bedenkingen omtrent het Land en de Volkplanting; wat men 'er door goede inrigtingen van zou kunnen trekken. Van de *Kaffers* geeft onze Reiziger een gunſtig berigt; doch de Bosjesmannen worden in al derzelver roofzugt en wreedheid beſchreeven. „ Dan, vraagt hy, wat noodzaakt deze menſchen tot zulke onmenschlyke woede? Wat beweegt eene geheele Natie tot een zo wanhoopend leeven? In een land, waar de lucht zacht, de grond vruchtbaar, en het vee in genoegzaamen overvloed is, hoe kunnen daar met mogelykheid menſchen gevonden worden, die het rooven en moorden boven het aardsvaderlyk leeven kiezen? Wie en wat herſchept hun in tygers? — O myn Vriend! ſpaar, ſpaar die vraagen, of verſchoon my van 'er antwoorden op te geeven. Gy zoudt u vernederd gevoelen met ze te leezen, en ik met ze neder te ſchryven. — Wy Hollanders, of eigenlyk onze Kolonisten, zyn 'er de oorzaak van. Wat men aan de *Kaap* ook zeggen mag, dat de Bosjesman altyd een afzonderlyk volk zou geweest zyn en uitmaakte, de waarſchynlykheid ſpreekt het tegen, en alles ſchynt aan te duiden dat zy oorſpronglyk *Hottentotten* zyn, die door de onzen, van oord tot oord en van ſtreek tot ſtreek verjaagd, ik zwyg van verdere onrechtvaardigheden, eindelyk zonder uitkomst, zonder vee, wanhoopend wierden, en, daar het recht des ſterkeren hen dwong, daar zy voor het geweld en onze vuurwapenen bukken moesten, bloed en moord leerden ademen, niet alleen tegen hunne verdrukkers, maar ook tegen het gantſche menschdom. Daar zy voorheen de geaardheid van het graazend vee hadden, hebben zy thans die van het verſcheurendſt wild. Aan de *Kaap* heeft men de party genomen, hen uit te rooijen. Zou de menschlievenheid niet eerst beproefd hebben, hen te beſchaaven? Moraviſche Broeders, geduurende myn verblyf hier aangekomen, hebben reeds deze moeilyke taak, ten aanzien van de omzwervende *Hottentotten*, op zich genomen, en zyn ten dien einde het land ingegaan.

gaan. Zo het deze menſchen, die eene byzondere gaaf van overtuiging ſchynen te hebben, by deze Wilden gelukt, blyft 'er voor den Bosjesman nog hoop over. Men zou hem zeker vee en land moeten geeven, dit erken ik; maar dit ware een niet noemenswaardig uitſchot, het welk daarenboven woekeragtige winst zou opbrengen; ten zy men het voor niets rekende, gedaane onbillykheden uit te wisſchen, en een gansch volk tot menſchen te maaken."

De Landlieden in deeze Volkplanting leeven boersch. Hunne huizen zyn eenvoudig, zo ook kleeding en huisraad. „Met een weinig oefening, overleg en kunde maakt hy ze zelf. Vee en Koorn heeft hy. Waar Wyn valt, is ook Brandewyn en Azyn. Zeep maakt hy in genoegzaamen overvloed om 'er zelfs aan de *Kaap* van te verkoopen. Het Zuikerbosje geeft hem ſtroop, en de Waschboom wasch tot kaarſen. Hout en Groenten levert zyn grond op. Wat is 'er al veel meer noodig? Gezond zyn zy meest, en hunne huismiddelen zyn niet te verſmaaden."

De ontſtaane Vredebreuk deedt onzen Reiziger met de Brik *de Komeet* de *Kaap* verlaaten, om de Koopvaarders te geleiden. In den XXIII Brief vindt men, behalven eene byzonderheid over het beſtaan van den Land-Eenhoorn, 't welk met dat al twyfelagtig blyft, en de beantwoording eeniger vraagen, de Kaapſche Reede betreffende, de terugreis na het Vaderland, met veele aanmerkingen, de Zeevaard betreffende: hy betoont zich een groot voorſtander van het koperen der ſcheepsbodems. Deeze Brief, van voor *Cove* in *Ierland* gedagtekend, gelyk ook eenige volgende, geeft ons een breedvoerig verſlag van dit gedeelte des *Engelſchen* Ryks, byzonder van *Cork*, tot byzonderheden afdaalende, welke men elders misſchien vergeefs zal zoeken.

Van *Plymouth*, waar zy moesten binnenloopen, geeft DE JONG mede eene ſchets. Van der *Engelſchen* Zeemagt geſproken hebbende, laat hy 'er op volgen: „Dan ik kan het genoegen hebben u te verzekeren, dat onze Officieren niets aan de *Engelſchen* behoeven toe te geeven; in tegendeel, de huishouding en directie aan boord der *Hollanderen* wint het verre van de hunne, en de ondergeſchiktheid en krygstugt, zonder welke geen militair lichaam beſtaan kan, wordt by ons oneindig beter in acht genomen." — Een Storm noodzaak-

zaakte het binnen loopen in *Duins*. Het binnenzeilen in *Hellevoetsluis* maakt een einde aan deeze eerſte Reis, en doet ons na de tweede verlangen.

De Uitgeever heeft by dit Deel eene Plaat gevoegd, verbeeldende de *Kaapſtad*, zo als die was in het Jaar 1777: dan de Schryver belooft, benevens eene Afbeelding van de *Simons-baai*, in het volgend Deel eene tweede Afbeelding van de *Kaapſtad* te zullen geeven, die dezelve uit een ander oogpunt voorſtelt, en, even als die van de *Simons-baai*, vervaardigd naar eene tekening, aan zyn boord en onder zyn oog gemaakt; waaruit men dan zal kunnen zien, welke aanmerkelyke veranderingen de Kaapſtad tuſſchen de Jaaren 1777 en 1792 ondergaan heeft.

Alexander de Veroveraar, door Dr. FESSLER. *Uit het Hoogduitsch, door* M. STUART. *Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr.* 8vo. 485 *bl.*

De *Hoogduitſche* Schryver gaf dit Stuk uit als het Eerſte Deel van een Werk, 't welk hy een vervolg noemde der *Geſchiedenis van Oud Griekenland*, welke in de Reize van ANACHARSIS voorkomt. Dan de *Nederduitſche* Vertaaler meende het afzonderlyk te moeten uitgeeven, als ſtaande geheel op zichzelven, zonder eenige andere verwyzing tot, of verband met die Reize, dan op den agtergelaaten titel. Hy geeft 'er by te verſtaan, het te zullen laaten afhangen van de ſtoffe en uitvoering der verdere geſchiedenisſen, welke de *Hoogduitſche* Schryver onder dien naam zal leveren, om dezelve al of niet op dit Werk uit zyne vertaalpen te laaten volgen. By zyne vertaaling, die geene aanpryzing behoeft, heeft de Burger STUART eene en andere aanmerking gevoegd, tot opheldering voor de *Nederduitſche* Leezers ſtrekkende; zy zullen zich 'er voor verpligt rekenen.

Dr. FESSLER geeft ons, in eene Voorrede, de wydverſchillende oordeelvellingen over ALEXANDER DE VEROVERAAR op; hy beoordeelt de Schryvers, die over deezen Held geſchreeven hebben, berigt, van welken hy gebruik gemaakt heeft, en voegt 'er een kort woord by over PHILIPPUS, den Vader van ALEXANDER.

Eene vry breede Inleiding dient om ons bekend te maaken met het Tydsgewricht, de Staatsgeſteltenis en de Gebeurtenisſen onder den Vader des Helds. Het Werk zelve is in drie Boeken verdeeld, welker opgegeevene Inhoud de oordeelkun-

dige schikking des Schryvers uitwyst, doch te breed is voor onze opgave. Wy mogen slegts, om den schryftrant te doen kennen, eenen en anderen trek overneemen, en kiezen daartoe liefst, 't geen tot opheldering strekt des Characters van deezen zeldzaamen Man.

De doorgaande onrust, zo sterk in ALEXANDER, beschryft Dr. FESSLER op deezen trant: „ Alles wat anders den welgeordenden mensch tot zich trekken en bezig kan houden, miste deszelfs werking op ALEXANDER, wanneer zyne verhitte verbeelding eenig avontuur hadt bespeurd, het welk zyne eerzucht met den schyn van onvergangelyken roem kon bedwelmen. De bestendige ontvluchting van zichzelven maakte hem elken oogenblik van rust tot een hellekwaal. Alleen op den rand tusschen de hoogten en diepten des geluks en des ongeluks, tusschen den schrik der gevaaren en het gevoel des doods, alwaar de storm van zyn eigen hart zweeg, was hem het gevoel des aanzyns aangenaam: rukte hem de drang der omstandigheden uit dit standpunt, dan zogt hy in bezigheid zonder doel verstrooijing van zynen onwil tegen eene waereld, die, aan 't spel eener algemeene wisselvalligheid prys gegeeven, niet gemaakt was, om eene eeuwigduurende onrust te verduuren. Hy wilde nieuwe steden bouwen, wanneer hy geene oude te veroveren, of dezelven slechts zonder moeite in bezit te neemen hadt; hy wilde de natuur bedwingen en haar de wetten zyner luimen opdringen, wanneer hy geene vyanden te bestryden, geene ryken te bestormen wist."

Elders geeft hy dergelyke Charactertrekken op, als hy schryft: „ Stil ontwerpen, langzaam voorbereiden, bedachtzaam ontwikkelen en afgemeten voortgaan, was voor hem de kwelling van eenen angstvalligen droom, waaruit zyne ziel met geweld wilde ontwaaken. In de toevallen alleen van het oogenblik, in de onmiddellyke opvolging van besluit en uitvoering, liet hem de storm, die in zyn binnenste woedde, den kring zyner werkzaamheid vinden: een gelukkig toeval, of de misslag zyner tegenparty moesten hem dan uit de ongelegenste houding redden, waarin hem zyne voordvarende vermetelheid gebragt hadt."

Niet zelden verwerpt onze Schryver gevallen door voorige Leevensbeschryvers geboekt. Zo schryft hy onder andere: „ CURTIUS schynt zeer byzonder voor het *Heroïsche*, *Tragische* en *Tyrannische* in ALEXANDER's daaden te zyn. Vandaar die bereidvaardigheid, waarmede hy zoo menige vertelling van dien aart in zyn geschiedtafereel opnam, of wel die vaardigheid, waarmede hy ze verdichtede. Misschien wilde hy daardoor de wreedheden, welken ALEXANDER naderhand pleegde, voorbereiden; maar zy waren genoeg voorbereid door zy-

zyne onverzaadelyke eerzucht, door de opvliegendheid van zynen geest, door de bitterheid, die reeds onder de regeering van PHILIPPUS in zyn hart was ingestoopen, door de onrust van zyn geweten over zyn middelyk aandeel aan den moord van zynen Vader, door de daaruit gevolgde rustloosheid zyner ziel en innerlyke tweedragt met zichzelven, en eindelyk door het in het oog lopende geluk van alle zelfs zyne koenste ondernemingen. Hy behoefde alzoo nog slechts eene enkele misdaad, eenen overylden stap te begaan, die zich door het recht van overwinning niet liet verschoonen, noch met den schyn van straffende gerechtigheid bekleeden, en die, door haare afschuwelykheid, sterker op zynen onstuimigen geest werkte, om de tweedragt van zyn binnenste in zelfshaat, de bitterheid van zyn hart in menschenhaat, de wroegingen van zyn geweeten in stompe bedwelming te verkeeren, en den woedendsten dwingeland in hem te doen uitkomen. —— Dit schynt my de sleutel te zyn ter vinding van de eenheid en overeenstemming, in de veelvuldige charakteruitingen van ALEXANDER; daar, in tegendeel, de door CURTIUS en DIODORUS of hunne zegsmannen te voorbaarig verzonnene gruwzaamheden alleen dienen om het gezichtspunt te verwarren, waaruit dit merkwaardig mensch beschouwd moet worden."

Veele vertellingen monstert hy uit; van de brandstichting van het pragtig Paleis, by de Inneeming van *Persepolis*, spreekende, als op raad zyner Vriendinne THAÏS geschied, hoe zy daarby om den voorrang yverde, en eindelyk de grootste glans der *Persen* in den kortmogelyken tyd door eene vrouwenhand verdelgd werd. Haar voorslag beviel, haare liefkoozingen overreedden hem, en de halfdronken ALEXANDER voerde zelf, op geleide der hoeleerster, onder gezang en fluitgespeel, den trein van nachtlopers aan. THAÏS werp, nevens den Koning, het eerst de brandende fakkels in het paleis, en de overigen volgden het voorbeeld van hun Opperhoofd. —— „ ARRIANUS," voegt hy 'er nevens, „ en zyne getuigen weten van dit alles niets, en de zielkundige Geschiedonderzoeker verwyst met recht deze geïsche byzonderheid in den rang der ongerymde vertellingen."

Wy voegen, ter nadere aanduidinge van deezes Leevensbeschryvers veelvuldig gemaakte uitzonderingen en verwerpingen, hier nog nevens, 't geen hy aantekent, den Dood van HEPHÆSTION en 's Vorsten diepen rouw deswegen vermeld hebbende. „ Die smaak vindt in het fabelachtige en treurspelmaatige, kan hier by nog denken, hoe de Overwinnaar en staatkundige Beheerscher van *Asia* eensklaps zinneloos werd, hoe hy alle paarden en muilezels liet scheeren, de daken der huizen in de nabuurige vlekken en dorpen afnemen, den tempel van ÆSCULAPIUS tot den grond slechten en den lyfarts

 van

van zynen liefling aan het kruis nagelen: *dit alles* hebben ſobler gelyktydige Schryvers opgetekend, en de gemoedelyke mannen van onzen tyd, die zich zuivere Geſchiedkundigen noemen, en alle ziekkundige onderzoekingen of voorſtellingen van merkwaardige menſchen des ouden tyds als bederf der geſchiedenis, als misgeboorten, als tweeſlachtigheden, en wie weet hoe al veroordeelen, hebben het nageſchreeven. PROLEMÆUS en ARISTOBULUS weten daarvan niets. Het tot hier toe volgehouden Character van ALEXANDER ſtaat met deeze raazerny in ſtryd, en de aanmerking van ARRIANUS over de bronnen daarvan geeven den oordeelkundige recht om ze als leugens te verwerpen. ALEXANDERS Vyanden en *Vrienden* ſchynen hem even onuitputlyk in uitvindingen van *ſmaakloose* vertellingen, wegens 's Konings rouw over den *dood zyns* gunſtelings. Het zonderbaarſte is, dat beiden niet zelden dezelfde ongerymdheid door hun getuigenis bevestigen: de eerſten geloofden verplicht te zyn, de magt en ſterkte zyner vriendſchap ten koste van zyn verſtand *te moeten verheffen*; de laatſten veroorloofden zich, zynen roem, door de aantyging van zulke raazernyen, by de nakomelingſchap te verduisteren, en hunnen haat ten koste der waarheid te bevredigen."

Dan laaten wy de korte Characterſchets, ten ſlot opgegeeven, onzen Leezeren voor oogen hangen. ALEXANDERS ſterven vermeld hebbende, vaart onze Schryver voort; „Tweeen-dertig jaaren en agt maanden had hy geleefd, twaalf jaaren en agt maanden voor zyne grootheid en roem geſtreeden (*). Zyne ſtoutſte ontwerpen waren, even als zyne daaden, berekend naar de volheid van kracht, die zyne inzichten en beſluiten ver buiten den *omvang van gewoone* handelingen uitſtrekte: maar zy overſteegen de krachten der geenen, aan wier vatbaarheid en medewerking hy in derzelver uitvoering verbonden was. Hy wilde meer doen dan de kleenheid van gewoone menſchen vermag of waagt te denken. Zonder den korten loop van 's menſchen leeven in aanmerking te neemen, wilde hy de ganſche bekende waereld veroveren. Zonder zich door den tegenſtand der onwetendheid, of door de magt der gewoonte en der vooroordeelen te laten affchrikken, ondernam hy *Barbaarſche* Volkeren te verlichten, den druk der onderdaanigheid op te heffen, het juk der ſlaaverny te verbreeken, de kunſten en wetenſchappen der

(*) „ ARRIAN. p. 307—309. PLUT. *in* ALEX. p. 163—165. Eenige jaaren na zynen dood verſpreidde zich het gerucht, dat hy door CASSANDER, op aanſpooring van deszelfs Vader ANTIPATER, en met medeweten van MEDIUS, vergeven was (DIOD. SIC. *L.* XVII. c. 118. —— JUSTIN. L. XII. c. 14. CURT. L. X. c. 4.) Maar dit gerucht wordt door het dagverhaal zyner Ziekte, die dertig dagen duurde, by ARRIANUS genoegzaam wederlegd."

der *Grieken* op *Aſiatiſchen* en *Africaanſchen* bodem te verplanten. Wie hem derwegen van dwaasheid beſchuldigt, verraadt ſlechts zyne ongeſchiktheid om de daden van dezen merkwaardigen mensch rechtmaatig te waardeeren, en uit derzelver inwendig gehalt te bepaalen, hoe na hy zyn doel zou bereikt hebben, wanneer hy, onder ſteeds toenemende kracht, den gewoonen ouderdom van een mensch had bereikt. —— Zyne waarde op de ſchaal der zedenlykheid is echter zeer gering. Hem zoo maar eenen GROOTEN MAN te noemen, mag eene ontheiliging van waarheid en deugd heeten. Niet te min dringen rechtvaardigheid en menschlykheid de erkentenis af, dat zyne misdaaden meer gelegen waren in de ingewikkelde omſtandigheden, waarin zyn vluchtige geest moest beſliſchen, dan in zyne gezindheid; en dat zyne loflyke daaden daar tegen meer uit zyne gezindheid en charakter, dan uit zyn toeſtand voortkwamen."

Elders hadt Dr. FESSLER opgemerkt: „ De verklaaring van ALEXANDERS Charakter wordt een onoplosbaare knoop genoemd, en men doorſnydt denzelven met de algemeene ſpreuk: *Zyn geluk had hem verblind; of de eeuwige afwiſſeling tuſſchen het goede en het kwaade is een hoofdtrek van het menſchlyk hart.* Intuſſchen blyft het nogthans een onfeilbaare grondregel der zielkunde, dat 'er in de blykbaarſte ſtrydigheden van den mensch zamenhang, en in de menigvuldigſte trekken van zyn charakter eenheid zyn moet. —— ALEXANDER *was niet goed*; en de hoofdplicht van zynen Geſchiedſchryver is, uit zynen aanleg te ontwikkelen en aan te toonen, hoe hy *trapsgewyze boos en een booswicht geworden zy*; waarby niets eene naauwkeuriger opmerkzaamheid vordert, dan de tydrekenkundige reeks zyner daaden. ARRIANUS heeft ons alzoo in de bewaaring van het dagboek zyner togten en onderneemingen den gewigtigſten dienst gedaan, en men behoeft ſlechts zyne opgave getrouw te volgen, om met den hoogſten graad van geſchiedkundige waarſchynlykheid deeze of geene wandaad te erkennen, of het tydſtip te bepaalen, waarin hy in ſtaat was dezelve te begaan." —— Hiertoe kan de Tydrekenkundige reeks der Gebeurtenisſen; agter dit Werk gevoegd, ten leiddraad verſtrekken.

Wie het uitgetrokkene las, heeft zeker niet kunnen malaaten op te merken, dat de Schryver zich van bewoordingen en uitdrukkingen bedient, tot nog by ons niet in algemeen gebruik. Op andere plaatzen in het Werk komen ons duisterheden voor. De Vertaaler heeft daarom noodig geoordeeld, die duisterheid ſoms op te klaaren. Wanneer FESSLER, ten aanzien van ALEXANDER, ſchreef: *Geene misdaad had tot nog zyne Ikheid ontſteld*, oordeelde STUART het noodig, deeze korte aanmerking te maaken: „ De *Ikheid* of *Zelf-*

„ *heid* is, in de taal der *Critische* Wysbegeerte, de *zui-*
„ *vere beoefenende reden* in den mensch, die enkel door
„ het reine *plichtgebod*, zonder *lust* of *onlust* geldt."
— Twee Kaarten zyn ter opheldering aan het Werk toegevoegd.

Nieuwe Verhalen. Door H. TOLLENS C. Z. *Te Rotterdam, by* J. Hofhout en Zoon, 1801. *In gr. 8vo.* 138 *bl.*

By deze belangryke Verhalen kan men recht hartlyk lachen, of recht hartlyk schreien, al naar dat men het goed vindt. De Schryver heeft zeker het laatste bedoeld; wy verkozen het eerste, en vonden dezelve daartoe uitnemend geschikt.

Eleönore, ene ryke weze, was, vroeg in den morgen, in den winter, naar ene arme boerenstulp gegaan, om de arme bewoners door ene milde gift te verkwikken. Het paard van den Edelen Henry was op weg bezweken; hy geraakt ook in die stulp, maakt daar ook zyne goudbeurs ledig, en geleidt de weldadige Schone naar de Stad. Zy zien elkanderen en bemienen. Zy woonde by enen ondeugenden Oom, die haar goed doorbragt, en haar aan zynen Zoon wilde uithawlyken. Juist kwam Henry uit verren lande, om den ouden Heer eens over dat Zoontje te spreken, die zynen braven Vader voor ene aanzienlyke som had opgeligt. Dit vertellen de gelieven elkandren op weg, en zweren elkandren ene eeuwige liefde. De Oom had in dat plan volstrekt geen zin; evenwel zegt hy eindlyk *ja*; maar alvorens moest zy, als man verkleed, zekeren Dupont, die in vroeger tyd eens ene bloedverwante bezwangerd had, tot een tweegevecht uitdagen; schoot zy dien ter neer, dan zou Henry haar loon zyn. Dezen werd Eleönora onder dezelfde voorwaarde beloofd. De gelieven vermommen zich; de donder mengt zich in 't spel, waardoor beiden de eerste maal mis schieten; dan zy herhalen het schot; Henry valt, en met hem zyn masker; het meisje herkent hem, legt nu ook haar masker af, wringt den stervenden minnaar nog een pistool in de hand, en heeft het onuitspreeklyk genoegen, zyne vingers zo te bestieren, dat zy van zyne hand den dood ontvangt. Dezelfde graftombe bedekt beider overschot; hunne grafnaald verheft zich over de heuvelen, die het bosch omringen; en recht aandoenlyke versjes, op het wit albast, schitteren den voorbyganger in 't oog. — *Molliter ossa cubent!*

De ongelachtige sentimentele Louize, de dochter van een Edelman met een onedel hart, was aan Belmarq verloofd, en daar zeer mede te vreden, tot dat haar Papa eens, zonder-

derling genoeg, in de rivier liep, en daar uit op levensgevaar gered werd door een sentimenteel burgers kind, Lussan; want naauwlyks zag zy dezen jongeling, of beiden hadden de zuivere engelachtige liefde voor de kiezen. Lussan begreep, dat het meisje voor hem geboren was. Zyn Vader had intusschen nog zo veel verstand van door te zien, dat de edelman dit, denklyk, nog zo aanstonds niet begrypen zou; dan de jongen is niet te raden, en rydt naar het slot. Hy vindt de Freule met een boek in een donker prieel; zy las juist eene zeer curieuse geschiedenis van twee ongelukkige gelieven; hy ontlast haar van die moeite, en leest met zyne aandoenlyke stem het geen 'er stond en niet stond, tot dat hy eindlyk zo wat wonderlyk aan zyn hart werd, en riep: *Engelachtig meisje! ik bemin, ik aanbid u.* —— *Staat dat alles in het boek?* vroeg zy engelachtig lief. —— *Het staat*, zeide hy, *in myn hart*; spreide zyne armen vaneen, en zy.... zy viel 'er in! De Edelman met het onedel hart kwam hier juist op in. Gy hebt, zegt hy, my 't leven gered, nu spaar ik het uwe; maar nu zyn wy ook effen; pak u maar eens spoedig weg, en kom hier nooit weerom. —— Langer dan *twintig* dagen kon de minnaar het toch niet uithouden. Hy hoort van een' boer, dat het huwlyk van de Freule met Belmarq, om het bewuste grapje, nu zal vervroegd worden; hy schryft haar een briefje; zy komt by hem; en zyn Vader helpt de gelieven over de grenzen; nu trouwen zy, en leven op een eenzaam buitengoed eens recht vergenoegd; en *twintig* jaren lang hadden zy geen byzonder verdriet, dan alleen dat de edelman niet te verzoenen was, en dat hun enig kind in een bosch van hun afzwaalde, en zy het maar niet konden wedervinden. Nu stierf Lussans Vader, en zy zoeken zich, by deze gelegenheid, nog eens met den edelman te verzoenen. Deze werd door een aantal rovers overvallen, doch hy verdreef die, en kreeg 'er enen in handen, dien hy weer los liet, om Lussan van kant te helpen. Hy belooft zyne kinderen vergiffenis, en ontbiedt hen by zich. De rover treft Lussan in zyn rytuig; dan deze, doodlyk gekwetst, springt toch nog den rover te lyf, rukt hem de borst open, om 'er zyn degen in te boren, en ziet dat deze het beeld zyner vrouw op de borst draagt; kortom, hy herkent zyn Zoon. Lussan sterft; de rover steekt den edelman met het onedel hart; die met een pistool op de loer stond, of de rover wel woord hield, spoedig ter neer; geeft zyne moeder een zoentje, en schiet zich voor den kop; terwyl Louize al gillende op Lussans lyk den geest geeft. Alle die dooden daar zo byeen! dit geeft waarlyk een schilderachtig groupje!

Vooral niet minder treffend is het Verhaal: Dorval en

Amelia, dat met de ſchone ſpreuk: *Wenen en de dood is 't menſchlyk lot op de aard!* als een motto, pronkt! Zy, de Dochter der Weduwe van enen arbeidsman, werd door Dorval, den Zoon van enen ryken Koopman, bemind. Zyn Vader was een onredelyk man, die maar altyd *je veux* ſpeelde; (en even redeloos, zegt de Schryver, zyn byna alle weerſtrevingen in het ſtuk van liefde.) Dus was 'er voor de gelieven niet anders op, dan dat zy zamen wegliepen. Dit bekwam toch Dorval ſlegt; want zyn Vader haalde hem terug, ſtrooide uit dat hy dood was, en zette hem voor zyn leven achter de grendels. De kwynende Amelia kreeg vele vryërs; dan drie jaren lang bleef zy haren eerſten minnaar getrouw; doch toen koos zy eindlyk de verſtandige party van hare hand aan enen braven jongen te geven. Juist toen ſtierf de oude Heer; zyn Neef en Erfgenaam ontdekt, dat Dorval nog leeft; ſtelt dezen in vryheid, en geeft hem al zyn goed; maar bericht hem tevens, dat Amelia juist nu naar de Kerk of het Stadhuis is, om te trouwen; — met den bloten degen vliegt hy derwaarts, en zo als zy *ja* zegt, ſtoot hy haar dien in 't hart. Hy hoort dat zy hem voor dood hield, ademt haren laatſten adem in, en begeeft zich in de Abtdye La Trappe.

Bodin, — dit is eigentlyk het derde Verhaal in dezen bundel; doch wy ſpaarden het opzetlyk voor 't laatſte, omdat het vooral belangryk is, daar de Dichter ons in het Voorbericht zegt: *In Bodin inzonderheid zullen myne vrinden, my en myne verledene omſtanden herkennen; doch welke betrekking deze verhalen ook op my zelven hebben mogen, begrypt men echter licht, dat de onderwerpen derzelven niets dan verdichtſelen zyn.* —— Bodin, een zonderling man, boven alle vooroordeelen verheven, en die zich door elke deugdzame ziel deed eren, enz. zag ene bevallige Actrice, die, eigentlyk opdat zy hare oude moeder te beter zou kunnen verzorgen, het toneel had verkozen, en trouwt haar tegen het genoegen van alle zyne bloedverwanten. Natuurlyk dat zy nu het toneel verliet; dan veertien dagen na haar huwlyk werd zekere toneelſpeelſter ziek, dus kon men het beloofde ſtuk niet geven; de Directeur vervoegt zich by Bodin, en Emilia zou nog eenmaal ſpelen. De Vrouw van een Edelman op een publiek toneel! De Schouwburg liep vol. Zeker vreemdeling, die juist Emilia aan den neus niet zien kon wie zy was, maar wel dat zy ſchoon was, wachtte haar op, en begon zo wat van hare bekoorlykheden enz. te ſnappen. Schelm! riep Bodin, en, *boven alle vooroordelen verheven*, ſteekt hy den booswicht kort en goed ter neer. Men nam Bodin gevangen; hy ſtierf op een ſchavot, en zyne Vrouw ſtierf nog vóór hem van ſchrik en liefde. *Sit illis terra levis!*

De

De Lezer voelt wel, dat wy enkel dorre geraamten hebben geleverd, en dat deze Verhalen, in des Schryvers ſmaak, overſchoon zyn opgeſteld; ook is het niet nodig, dat wy aanwyzen, wat de enige Zedeleer is, die door zulk ſoort van geſchriften wordt ingeſcherpt. Verſtandige ouders, die men hier hunne plichten leert, zullen nu wel zelve beoordelen, of die plichten ook vorderen, dat zy hunne kinderen dit boekje in handen geven. By de aankondiging der *Proeve van Sentimenteele Geſchriften en Gedichten* (*) van dezen zelfden Schryver hebben wy vry duidlyk ons gevoelen gezegd, en hem, zo wy menen, met goeden raad gediend. Toen wy nu in het Voorbericht lazen: *Niet het ſentimenteele, maar de geen, die zich door hetzelve laat vervoeren, is te beriſpen; niet het ſpel, maar de verkwiſtende ſpeler is ſtrafwaardig; niet de wyn, maar de gulzige dronkaart verdient onze verachting*, en daarop het Werkje doorbladerden, namen wy al aanſtonds voor, om over hetzelve geen ernſtig woord te verliezen.

(*) *Algem. Vadarl. Letterooef.* voor 1800, bl. 258.

Verhandeling over de algemeene Gelaatkunde der onderſcheidene leefty den van den mensch, waarby gevoegd is eene naauwkeurige beſchryving van een Menſch-horologie, met de noodige opheldérende Aantekeningen. Voorgeleezen in, en opgedraagen aan de Maatſchappy van Verdienſten, ter Spreuke voerende Felix Meritis. *Door* AREND FOKKE Simonsz. *Met Kunſtplaaten. Te Amſterdam, by* G. Roos, 1801. *In gr. 8vo. 89 bl.*

Wy wenschten zeer hartlyk, toen wy het *Socratiesch Cosmiesch onderzoek naar den zetel des Characters in den mensch* enz. van dezen zelfden Schryver aankondigden, dat geſchriften van dit ſoort eens eindlyk zo vele nietsbetekenende romans mogten verdringen, en moeten dezen wensch nu nogmaals herhalen; deze zo aangenaam, zo geheel koddig geſchrevene verhandeling zal niet alleen ieder, die enkel tot vermaak leest, zeer behagen, maar geeft zelfs den geöefenden vele belangryke wenken; en de achter dezelfde gevoegde *Aantekeningen* zyn zeer lezenswaardig. De redenaar begint al wederom met vragen, en zo komt hy 'er achter, dat de bedelaar en de ryke hetzelfde ſoort van menſchen zyn, en dat het onderſcheid in den ſtand ſlechts in een *plus* of *minus* van duiten beſtaat, en dat men by den naakten mensch dien ſtand moeilyk zou onderſcheiden; met dat al vindt hy, men onderſcheidt den Redenaar vry gemaklyk

van

van den Sleper, die, hem naar *Filidor Affraks* rydt, al middelen zy ook hunne kleederen verwisseld; en den ouden vanden jongen mensch onderscheidt men nog gemaklyker. Ziet hier het *resultaat* van syne vragen en waarneemingen. De vormende Natuur heeft elk menschenhoofd zodanig ingerigt, dat men het als een wandelend horologie kan bezigen, welkers keurig werk in de hersenen geplaatst is, terwyl het aangezicht voor wyzerplaat dient, waarop men dan met diller uuren, en wel sommige deskundigen op een minuutjen na, zien kan hoe laat het in de ziel is. —— Deze uuren zyn juist als op de zakhorologien van 1 tot 12 verdeeld, die te gelyk de uuren van den dag en nacht der ziele aanwyzen. By voorbeeld, wyst het aangezicht 1, 2, tot 3 *uur* in den morgenstond, dan is het nog donker in de *ziel*, en men kan 'er nog niet veel in zien; staat het op 4 uuren, dan begint men alzo wat gewaar te worden, waarnaar men zich eenigzins richten kan; en dat gaat zo voort, met toeneemende klaarheid, tot 5, 6 en 7 uuren, en vervolgends wordt het klaar dag en zonneschyn, van 8 tot 12 uuren op den middag; maar die over zyde, beginnen de teekens des verstands en der zielsvermogens allengskens af te neemen, dat men echter weder niet voor 3 of 4 uuren in den namiddag des leevens bemerken kan; maar op 5, 6, en 7 uuren wordt dat vooral zichtbaar, en ten 8 uuren gaat dergaandsch de zon des verstands onder, en de avondschemering duurt zo van 8 tot 9 uuren, als wanneer het in de menschlyke ziel eerst donker, en vervolgends van 9 tot 12 uuren, volstrekt zo duister wordt, als het ten 1 uur in den morgenstond geweest is. —— Nu duurt dat licht by alle zielen niet even lang; by de lente- en herfstzielen, is het gemaatigd, by de zomerzielen *duurt het 't langst*, en by de winterzielen slechts zeer kort. Dit alles nu gaat zyn geregelden gang, als het zielenuurwerk in behoorlyke orde is en geregeld loopt; maar is het ontsteld, hetgeen doon het stof en de vuiligheid der kwaade zeden, of doon de hitte of koude der hartstochten, nu en dan gebeurt, dan is 'er volstrekt geen staat op te maaken; want dan loopt het, in het eerste geval, in de vervuiling der zeden, te rad of te traag, en in het laatste geval, in de hitte of koude der hartstochten, verspringt de wyzer somtyds in één oogenblik zo geweldig, dat men de verandering en schokkende beweeging der zielenveer ten duidelykſten bemerken kan. —— Edoch den geringen misgang, waar aan de Mensch-horologien byna alle oogenblikken onderhevig zyn, kunnen alleen zeer opmerkzaame waarneemers, en die des werks en des wyzers grondig kundig zyn, naauwkeurig opmerken, enz.

De

De Redenaar vertoont voords een kunststuk, (hier in plaat gebracht,) hetwelk hy zegt uit den inboedel van wylen Vrouwe *Pandora* gekocht te hebben, zynde: „ Een „ ongemeen fraai staand en wandelend Mensch-horologie, „ zynde een speelwerk, loopt 90 Jaaren, wenscht (wyst) „ heele en halve uuren voluit, en laat alle minuuten een „ zucht; wyst dag en datum, het ryzen en daalen der Ba„ taafsche Rescriptien en allerlei soorten van Effecten; op„ en ondergang der huiselyke omstandigheeden; de Eclipsen „ in de eer en in de beurs, benevens de geringste weêrver„ anderingen, zo goed als de beste Barometer. Speelt, „ zingt, vloekt, bidt, zegent, lastert, beuzelt, onderwyst, „ bemint, haat, alles na believen van den eigenaar. Het„ zelve is voorzien van een groot aantal Wyzerplaaten, „ welken men; na tydsomstandigheden verplaatsen, en niet „ elkanderen verwisselen kan; gemaakt door *Prometheus* à „ *Phocis*." Dit werk wordt nu uiteen genomen en in alle deszelfs delen beschreven; waarop 'er een mand met kopjens voor den dag komt, allen in de gedaante van menschen aangezichten; (hier mede allerliefst in plaat gebracht;) zynde den stuks. No. 1 komt voor als de wyzer op I uur in den nacht staat, en de eerste uuren van 's menschen levensdag aanwyst; enz. No. 10 vertoont de grysheid, het einde van den dag, het wyst van IX tot XII uuren enz. En zo heeft dan de redenaar de waarheid der Gelaatkunde van de geregelde afwisselingen der menschelyke levenstyden, door die Proef, klaarblykelyk beweezen; en hoopt 'by eene volgende gelegenheid, de ongeregelde, de onbestendige, de schokkende trekken, in het, door hartstochten beroerde gelaat, aan te toonen. De beschouwing der grysheid herinnert hem aan de broosheid van den kortstondigen mensch, en hy besluit met het uitzicht voor ons op een beter, onvergankelyk leven.

CZAAR PETER III. *Treurspel, door* R. KRAFT. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr. 8vo.* 112 *bl.*

Wy zyn van de moeite ontslagen om dit stuk te toetsen aan de regels der kunst; met zodanige regels toch heeft deze Dichter maar weinig op. Hy bericht het Publiek, dat hy zich niet zeer gehouden heeft aan uitgezochte *toneelspelregelen*; dat hy liever de verscheidene plaatsveranderingen wilde behouden, dan de gebeurtenis verminken om aan *regelen* te voldoen; dat die toneelveranderingen hier niet ten enenmale onnatuurlyk, en behalven dat in den tegenwoordigen smaak zyn. Voords is hy byna zeker van enen goeden uit-

uitſlag op het Amſterdamsch toneel; *de lydende onſchuld*, zegt hy, komt hier treffende voor, en dit is het juist wat overal den aanſchouwer behaagt, ten ſpyt der uitgezochte *kunstregelen*. Daar dit ſtuk dan onder zulk een gunſtig uitzicht in de wereld komt, en de Dichter daar te boven van den vriendlyken Schryver der Vaderlandſche Bibliotheek, en le Meilleur Journal litteraire de Jena, ene heuſche behandeling, (hetgeen wy meenen dat ene aanpryzende beöordeling zal beteekenen) vry zeker te gemoed ziet, zo houden wy onzen hof liefst te rug; vertrouwende dat het een en ander tot *zyne aanmoediging* genoeg, ja meer dan genoeg zal zyn.

CANDOR, *of de Grafkelder in het Bosch; Tooneelſpel, door* J. KISSELIUS. *Te Dordrecht, by* E. Bonte, 1801. *In* 8vo. 105 *bl.*

Dit Stuk zal, des twyfelen wy niet, op het Toneel zeer wel voldoen; de Geſchiedenis is ook den Nederlandſchen Lezer reeds bekend, daar zy voorkomt in het 5de en 6de Deel van het *Magazyn van Geſchiedenisſen, Romans en Verhalen*, onder den titel van ALEXIS, *of het Huisje in 't Bosch*; gelyk wy onzen Lezer daarvan op zyn tyd verſlag hebben gedaan. Het Toneel vereischte natuurlyk ene en andere verandering, waarin de Dichter, naar ons oordeel, gelukkig is geſlaagd; en het komt ons voor, dat het vervaardigen van een of ander Stuk, geheel van eigen vinding, en zonder de ene of andere Roman op den voet te volgen, hem zeer wel zou zyn toevertrouwd. Het doel en den geest van dit Stuk kunnen wy niet beter uitdrukken, dan door de woorden van KLOPSTOCK, die wy voor hetzelve als een *motto* vinden: *Zich niet te wreken, ook dan niet, wanneer wraak gerechtigheid ware, is edel: verheven is het, den belediger te beminnen: hem met gehetme weldaden in ellende te verkwikken, is hemelsch.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief aan de Galatiërs, door PAULUS BOSVELD, *Predikant te Dordrecht. II Deelen. Te Dordrecht, by* P. van Braam, 1802. *In gr.* 8vo. 430 *bl. behalven de Voorreden van LII bl.*

De Eerw. BOSVELD, wien wy, uit deszelfs verklaaring van het vyftiende Hoofdſt. van den eerſten Brief van Paulus aan de Korinthiërs, als een oordeelkundig Schriftverklaarder, hebben leeren kennen, heeft nu ook den Brief aan de Galatiërs onder handen genomen, waarvan hy ons eene beknopte, wel doordachte uitlegging levert in deze twee boekdeelen.

Wel te recht merkt hy, in de voorafgaande *Inleiding*, aan, dat wy, om het Apostolisch onderwys, in denzelfden zin, te leezen, in welken het ons gegeeven is, ons, als 't ware, uit den tegenwoordigen in den toenmaaligen tyd verplaatzen moeten, ons de denkwyze en ſpreektrant van dien tyd eigen maakende, om de redeneeringen en bepaalingen der Apostelen zoo op te vatten, als wy zouden gedaan hebben, indien wy geleefd hadden onder die menſchen, welken zy onderweezen, of aan welken zy hunne Brieven ſchreven. Op dien grondſlag doet hy vooraf onderzoek naar de omſtandigheden der Gemeenten in Galatia, toen Paulus dezen Brief ſchreef, en naar de wyze van denken en ſpreeken in dien tyd, over de behandelde onderwerpen, om dus in den waaren geest van Paulus in te dringen. — In de voorafgaande *Voorreden*, zoekt hy niet alleen den tyd, waarin de Apostel dezen Brief afvaardigde, na te vorſchen, maar zelfs de jaar- en dag-telling, waarin alle de Brieven van Paulus geſchreven zyn, naauwkeurig te berekenen. Men weet, dat de Tydrekenaars hierover merkelyk verſchillen. De Eerw. BOSVELD gaat zyn eigen weg, en weet aan de door hem opgemaakte tydorde het voorkomen van waar-

ſchynelykheid te geeven. —— In de *Verklaaring* zelve is de Eerw. Schryver ook meermaalen van den gewoonen weg afgegaan: waarover hier onder nog wel iets naders.

In onze aankondiging van des Schryvers bovengemoemd werk (*), hadden wy ons laaten ontvallen, dat hy niet overal ſcheen bekend geweest te zyn met den arbeid der nieuwſte Uitleggers, die hem hier en daar nog al van dienst zouden hebben kunnen weezen. De Dordrechtſche Kerkleeraar ſchynt deze zylingſche aanmaaning eenigzins euvel opgenomen te hebben. *Hy* zegt ten minſten, in de Voorreden bl. V, VI: „*Hoe* verre myne bekendheid met eenige Schryvers, hoe ook genaamd, gaa, ſchynt my eene zaak, die verder niemand aangaat." Het zy ons geöorloofd hierop aan te merken, dat dit, op zich zelven, niemand, en ook ons in zoo verre geenzins aangaat, maar dat men iemand, die, in dezen tyd, als Bybeluitlegger te voorſchyn treedt, wel mag erinneren aan voorhanden zynde hulpmiddelen, die hy, tot verbetering van zyn werk, met vrucht zou hebben kunnen gebruiken; en dat wel te meer iemand, die zoo veel ſchranderheid en gezond oordeel aan den dag legt; van wien men dus mag vooronderſtellen, dat, byaldien hy deze en gene betere verklaaringen had gekend, hy dezelve zich zou ten nutte gemaakt hebben. 'Er is zelden veel goeds te verwachten van Schryvers, die, hoe beleezen ook in oude en nieuwe ſchriften, zich gewend hebben, om alleen te zien door de oogen van anderen; maar men moet zich zelven evenwel ook niet te veel vertrouwen, om op eigen doorzicht alles te beſliſſen. De Eerw. BOSVELD heeft noodig geöordeeld, zyne eigen vertaaling van den Brief voor te ſtellen en te volgen. Had hy nu evenwel de moeite willen neemen, om die met de vertaalingen van deze en gene nieuwe Schryvers, by voorbeeld van MICHAËLIS, HEZEL, VAN VLOTEN, VAN HAMELSVELD, te vergelyken, dan zou hy, op veele plaatzen, beter vertaald hebben. Wy willen, tot ſtaaving van het gezegde, de moeite neemen, om de Vertaaling van BOSVELD alleen met die van onzen VAN HAMELSVELD, op eenige plaatzen, in vergelyking te bren-

(*) *Algem. Vad. Letterof.* 1799, bl. 524.

brengen, en laaten taalkundigen oordeelen, of VAN HAMELSVELD niet verreweg beter vertaald hebbe. — Hoofdst. I: 5, *tot in de eeuw der eeuwen.* HAMELSVELD: *tot in alle eeuwigheid.* Vs. 9. *Hy zy een anathema.* HAM. *die zy vervloekt* (*) Vs. 11, *naar den mensch.* H. *van menschelyke uitvinding.* Vs. 16. *met vleesch en bloed.* H. *met een mensch.* Vs. 24. *Zy verheerlykten God in my.* H. *verheerlykten God myneth wege.* II: 2, *aan de aanzienelykſten.* H. *aan de geenen, die daar in achting zyn.* Wat laager, *op dat ik niet te vergeefsch zou loopen.* H. *ten einde ik geen vruchteloos werk doen mogt.* Vs. 7. *Het Euangelie der voorhuid en der beſnydenis.* H. *Het Euangelie onder onbeſnedenen en beſnedenen.* Vs. 12, *die uit de beſnydenis waren.* H. *die beſneden waren.* Vs. 16, *geen vleesch.* H. *niemand.* III: 2. *Uit het gehoor des geloofs.* H. *Op de prediking van [de leare van] het geloof.* Vs. 5. *Uit de werken der wet.* H. *Door de beoefening der wet.* Vs. 9, *die uit het geloof zyn.* H. *die genen, welke gelooven.* Vs. 10. *Zoo veelen uit de werken der wet zyn.* H. *Zoo veelen zich aan de waarneeming der wet houden.* Vs. 14. *In Christus Jeſus — de belofte des geestes.* H. *Door Christus Jeſus — den geest, die beloofd was.* Vs. 15, *naar den mensch.* H. *zoo als het onder de menſchen gewoon is.* Vs. 17. *Het verbond, dat door God te voren op Christus bevestigd was.* H. *Het verbond, dat door God plegtig bevestigd, en op Christus betrekkyk was.* Vs. 18. *Want indien de erfenis uit de wet ware, zoo zou zy niet meer uit de belofte weezen; daar God nogthans Abraham daar de belofte begenadigd heeft.* H. *En echter, indien de bezitting [van den zegen] uit de wet [en dezelver onderhouding te wachten] was, dan was zy niet uit hoofde van de belofte; maar nu heeft God zo genadig*

(*) De Eerw. ROSVALD zegt wel, het woord *anathema* omvertaald gelaaten te hebben, omdat hy 'er geen gepast Nederduitsch woord voor weet. Maar wat denkbeeld zullen ongeleerden, voor welken de Leeraar ſchreef, 'er dan aan hechten? —— Zoo behoudt hy ook vs. 3. en elders 't woord *vreede*, ſchoon hy wel weet, dat 'er *heil* en *zaligheid* door verſtaan wordt, omdat men het oorſpronglyke niet al te veel verbanne. Maar dit begunſtigt misverſtand en verkeerde uitleggingen.

dig aan Abraham toegezegd door eene belofte. Vs. 19, *zynde door de engelen in de hand des Middelaars gegeeven.* H. *door den dienst van engelen bekend gemaakt, door tusschenkomst van een Middelaar.* Vs. 24. *Zoo was dan de wet onze tuchtmeester tot Christus.* H. *Zoodat de wet ons een tuchtmeester geweest is, tot* [*de komst van*] *Christus toe.* Vs. 28. *Hier is noch Jood, noch Griek.* H. *Hier is geen onderscheid tusschen Jood of Griek.* IV: 4, *geworden uit eene Vrouwe, geworden onder de wet.* H. *uit eene Vrouwe geboren, onder de wet geboren.* Vs. 5, *op dat wy de aanneeming tot Kinderen verkrygen souden.* H. *op dat wy de voorrechten van meerderjaarige Kinderen ontvangen zouden.* Vs. 6, *die in uwe harten roept, Abba Vader.* H. *die u vrymoedig leert zeggen, Abba, lieve Vader.* Vs. 13, *in lichaamszwakheid.* H. *onder lichaamlyke tegenspoeden en wedervaardigheden.* Vs. 23, *gebooren naar het vleesch.* H. *gebooren naar den loop der natuur.* Vs. 29, *den naar den geest geboornen.* H. *door de wonderkracht gebooren.* Hoofdst. V: 1, *de Vryheid, met welke Christus ons heeft vrygemaakt.* H. *de Vryheid, die Christus voor ons verworven heeft.* Vs. 24, *die Christi zyn.* H. *die Christus toebehooren.* Wat laager, *Pasſien en Begeerten.* H. *Zondige driften en hartstochten.* Hoofdst. VI: 10, *huisgenooten des geloofs.* H. *geloofsgenooten.*

't Zou ons niet moeielyk vallen, voortgelyke aanmerkingen te maaken op de verklaaring van verscheidene voorstellingen, die ons niet zoo eenvoudig en duidelyk, en ook niet zoo gegrond zyn voorgekomen als die van KOPPE, MICHAËLIS, VAN VLOTEN, VAN HAMELSVELD en anderen, aan welken wy durven gissen, dat de Eerw. Schryver, indien hy ze had geraadpleegd, wellygt grootendeels de voorkeur zou gegeeven hebben.

Het zy evenwel verre van ons, dat wy, om deze rede, den Eerw. BOSVELD het getuigenis zouden weigeren, van veel arbeid aan dezen Brief besteed, en over verscheidene min of meer donkere plaatzen meerder licht verspreid te hebben. Men ontmoet hier en daar weinig bekende, en geheel nieuwe gedachten, waarvan wy 'er ook nog eenigen tot kennis van onze Leezers willen brengen. H. I: 7. neemt hy de eerste woorden, doorgaans vertaald, *hoewel 'er geen ander is,* (namelyk *Euangelie*) in dezen hiervan wyd en breed ver-

verſchillenden zin: *dit komt wel, nergens anders van daan*, Vs. 13. meent hy, dat niet van *Joodendom*, maar van *Joodsgezindheid*, wordt geſproken. Hoofdſt. II: 19. moet men, om Paulus te verſtaan, uit het beloop der redeneering de woorden *maar, geenszins!* aanvullen. III: 20, één van de moeielykſte plaatzen in het N. T., wordt met STROTH dus opgevat: *doch de Middelaar is niet* [*de Middelaar*] *van dezelfde* [*belofte*], *maar God is dezelfde.* VI: 4. niet *een iegelyk onderzoeke*, of *beproeve*; maar *een iegelyk loutere zyn eigen werk.*

Vertoogen over het waare geſchiedkundig oogpunt, waaruit het laatſte Lyden van Jeſus Chriſtus beſchouwd moet worden. Opgehelderd uit het voorig gedeelte der Euangeliſche Verhaalen, door een Lidmaat der Hervormde Gemeente. Met eene aanpryzende Voorrede van THOMAS HOOG, *Predikant by dezelve Gemeente te Rotterdam. Iſte Deels 1ſte Stuk. Te Rotterdam, by* P. Holſteyn, 1802. *In gr.* 8*vo.* 222 *bl.*

De Schryver van het Werk voorhanden is één van die weinige aanzienelyken, die, op het voetſpoor van een GROTIUS en dergelyke voornaame mannen, het niet beneden zich achten, om, offchoon zy ambtshalve daartoe niet verbonden zyn, een deel van hunnen tyd aan de geleerde Bybelſtudie toe te wyden. Te voren in een gewigtigen werkkring geplaatst, en deswegens met veelvuldige bezigheden overladen, kon hy 'er ſlechts afgebrokene ſnipperuuren aan beſteeden. Naderhand, door omſtandigheden van tyden en zaaken, van veele beſlommeringen ontheven, beraadde hy zich niet lang, aan welke werkzaamheden hy zich zoude overgeeven. En nu levert hy ons de vrucht van zyn onderzoek over een onderwerp, dat de overweeging van elk hoogachter der H. Schrift overwaardig is. De Eerw. HOOG zegt, het zich tot een eer en byzonder genoegen te rekenen, den Schryver onder zyne Vrienden te mogen tellen. Hy noemt hem een Man, wiens welwikkend oordeel, ſchrander vernuft, uitgebreide kunde, beleezenheid en ervarenheid in het vak der Romeinſche Rechtsgeleerdheid en Oudheden, gepaard met eene onbepaalde hoogachting voor den geëerbiedigden Perſoon van Jeſus Chriſtus, en zynen heerlyken Godsdienſt,

dienst, hem juist voor een onderzoek van dezen aart berekend maakt.

De Schryver kan niet berusten in het gewoon gevoelen, omtrent *de geschiedenis van Jesus laatste lyden*, beschouwd in verband tot de omstandigheden en gebeurtenissen, die dezelve voorafgingen, en 'er meer onmiddelyk aanleiding toe gaven. Men meent doorgaands, dat de groote Raad der Joden, van den beginne af aan, in de vervolgingen, tegen Jesus aangericht, de hand gehad, de zaak van Jesus, in deszelfs Vergaderingen, telkens behandeld, en even zoo dikwyls besluiten tegen zyn leeven genomen heeft. In dit gevoelen vindt hy onoplosbare zwaarigheden, en is daarom liever van oordeel, dat men alle de voorgaande vervolgingen, tegen Jesus te werk gesteld, te beschouwen heeft, als uitwerksels van louteren sectehaat, door de Phariseen, de Hoofden der Secte van dien naam, naar de geduchte magt, tot welke zy van tyd tot tyd, schoon onwettig en door overheerschinge, waren opgesteegen, beproefd; doch die door Jesus altyd verydeld zynde, hen ten laatsten tot den voor hunnen hoogmoed zoo verniederenden stap deed komen, om hulp by hunne anders zoo gehaatte tegenparty, de Sadduceen, te zoeken, wier Hoofden thans het Overheidsgezag in handen hadden; wanneer de Raad voor het allereerst, onder den schyn des rechts, de vervolgingen tegen Jesus voortzette; doch ook daarin niet kunnende slaagen, naar de Joodsche form van rechtspleeging, zich, tegen hun eerste plan, gedrongen zag, Hem, onder voorwendsel van oproer, aan den Romeinschen Landvoogd Pontius Pilatus over te leveren.

Het gantsche Werk zal uit *drie Hoofddeelen* bestaan. In het *eerste Deel*, waarvan dit het *eerste Stuk* is, geeft hy zyne hoofdstelling op, waar by de toedracht van Jesus vroeger en laatste lyden wordt onderscheiden in twee deelen, waarvan het eerste de vervolgingen in zich bevat, welke Hy, geduurende den loop zyner Leeraarsbediening, van den kant der Phariseeuwsche secte, zonder eenige werkzaamheid van den Raad der Joden, of het wettig Overheidsgezag, ondervonden heeft; het ander die, welke Hem zyn aangedaan, by form van terechtstelling onder den schyn des rechts. Het *tweede Deel* zal in zich behelzen eene ge-

geſchiedkundige voordracht van den ſchakel der Euangeliſche verhaalen, van Jeſus Doop, of den aanvang zyner openbaare bediening, af, tot aan zyn rechterlyk lyden toe; waarin het openbaare leeven van Jeſus zal worden verdeeld in drie voornaame tydvakken, die wel van den anderen te onderſcheiden zyn. En eindelyk zal dan het *derde Deel* zich bepaalen tot de geſchiedenis van Jeſus laatſte Lyden zelve, uit al het te voren beredeneerde opgehelderd.

Dit *eerſte Deels eerſte Stuk* bevat vier Verhandelingen, of, gelyk ze de Schryver noemt, *Vertoogen: Het eerſte*, een *inleidend Vertoog*, dient tot aanpryzing van het voorgenomen onderzoek. In *het tweede* wordt de genoemde hoofdſtelling opgegeeven, en een begin gemaakt met het betoog van derzelver gegrondheid. Het is, meent hy, eene algemeene misvatting, dat alle die uitdrukkingen, *ſamen raad houden, beraadſlaagen, zoeken te vangen, te dooden* enz., op raadsbeſluiten van het Sanhedrin moeten toegepast worden. Van gelyken aart is, zyns oordeels, het gevoelen, dat door *de Jooden*, by Johannes, de leden van den Raad, of de Raad zelf, het Sanhedrin, moet verſtaan, en ook de Phariſeen daaronder begrepen worden. De *Phariſeen*, by Mattheus, Marcus en Lucas dikwyls voorkomende, of verëenigd, of ten duidelykſten verwisſeld met de *Schriftgeleerden*, moeten onderſcheiden worden van de Phariſeen by Johannes. *Phariſeen en Schriftgeleerden* zyn Phariſeeuwſche Schriftgeleerden, dat is, de Godgeleerden onder de Phariſeen, de Rabbynen, de hoofden der ſecte; en deze moeten geenzins verward worden met andere *Schriftgeleerden*, die zoo dikwyls, verëenigd met de *Overprieſters* en *Ouderlingen des Volks*, voorkomen, en voor leden van den Raad te houden zyn. De eerstgenoemden zyn het, die, in de Euangeliſche verhaalen, geteekend ſtaan, als de voornaame voorwerpen van Jeſus beſtraffingen en bedreigingen, gelyk zy ook de eerſte aandryvers waren van de aanhoudende vervolging van den Zaligmaaker. Dit ten gronde gelegd hebbende, tracht de Schryver, in *het derde Vertoog*, te bewyzen, dat men deze lieden te onderſcheiden heeft, niet ſlechts van de ſecte zelve, dat is, van het geheele lichaam der Phariſeeuwſche Jooden, maar ook van de wettige Overheid, door welke de Heiland naderhand ter dood

veroordeeld is. Hy ſtelt vast, dat de hoofden der Phariſeeuwſche ſecte geen leden van den Raad geweest zyn. En wel 1. Omdat de geſlaagene vyandſchap tusſchen de Sadduceen en Phariſeen niet toeliet, de hoofden van beide ſecten deelgenooten van het zelfde wettige Overheidsgezag te maaken. 2. Omdat dit niet beſtaanbaar was met de leerſtellige beginſelen van het Phariſæismus. 3. Omdat het geſchiedkundig onbewysbaar is. Alle voor het tegenovergeſteld gevoelen bygebragte plaatzen worden, volgends onzen Schryver, doorgaands verkeerd uitgelegd. *Het vierde Vertoog* betreft de Rabbynen, die de Schryver *tracht te* bewyzen, dat geen medeleden van het *Sanhedrin* geweest zyn. —— By het derde en vierde Vertoog zyn twee *Aanhangſels* gevoegd. In het eerſte vindt men eenige Letterkundige Aanmerkingen over de Griekſche woordekens δὲ en ἀλλὰ, in de Nederlandſche Vertaaling verſchillend overgezet, met *Opheldering*en, daaruit afgeleid, zoo van de behandelde ſtoffe in het derde Vertoog zelve, als van andere Schriftuurplaatzen, in 't byzonder van Joh. XIX: 38. Het tweede Aanhangſel bevat eene opheldering van Marc. III: 5; eene onderſcheiding van het woord *oproer*, met opheldering van verſcheidene Bybelplaatzen; een geſchiedkundig onderzoek, raakende de terechtſtelling van Jeſus, zoo voor den Joodſchen Raad, met alle voorzorge, dat 'er geen oproer wierd onder het Volk, als voor den Stadhouderlyken Rechterſtoel, *eindigende* in oproer, door de Overprieſters zelven gaande gemaakt.

't Ontbreekt den Schryver niet aan ſcherpzinnigheid, in de keuze en voordracht van bewyzen voor 't geen hy meent te moeten vaſtſtellen. Of hy evenwel zyne hoofdſtelling voldongen hebbe, wilden wy niet gaarne beſliſſen. Wy verlangen naar de voortzetting van dezen lofwaardigen arbeid, dien wy echter een weinig minder omſlagtig zouden gewenscht hebben. Maar de gaaf, om kort, en duidelyk, en met kracht van overreeding, te ſchryven, is niet aan elk geſchonken. De Schryver ſchynt zelf gevoeld te hebben, dat hierop wel eenige aanmerking zou vallen; maar drukt zich daarover, zoo als over den geheelen omvang zyns Werks, met zoo veel zedige beſcheidenheid uit, dat wy hem dit gebrek gaarne ten goede houden.

's Mans

's Mans wyze van uitleggen van Bybelplaatzen, waarop de aangenomen vooronderſtelling voornaamelyk rust, is ons allerminst bevallen. Om één voorbeeld te noemen: van Matth. XXIII: 2 ſlaat hy deze vertaaling voor: *De Schriftgeleerden en Phariſeen* (niet *zyn gezeten*, maar) *hebben gezeten op den ſtoel van Moſes. Daarom onderhoudt en doet gylieden* (niet *gebiedender-*, maar *vertoonenderwyze*) *alwat zy u ook maar* (niet *zeggen*, maar) *gezegd hebben te onderhouden en te doen; maar* (of liever *nu*, *gylieden nu*) *doet niet* (wederom *vertoonenderwyze*) *naar hunne werken, want zy zeggen en doen niet. Want zy binden en leggen op de ſchouderen der menſchen zwaare en ondraaglyke laſten; zy nu raaken die met hunnen vinger niet aan.* Wy gelooven niet, dat regte Taalkenners in deze gedwongene verklaaring genoegen zullen neemen, en twyfelen in de daad, of de werkzaame Man wel de regte wegwyzers heeft in dit vak. De geleerde uitlegging van het Nieuwe Testament is geen gemakkelyke taak. De aanteekeningen van HUIG DE GROOT, om dezen eerſten letterheld nog eens te noemen, en dergelyken, zouden hem, indien hy lust heeft deze geleerde oefeningen verder tot uitſpanning te neemen, van veel dienst kunnen weezen.

De Pligten der Samenleeving. Een Volksboek. Uitgegeeven door de Bataafſche Maatſchappy: Tot Nut van 't Algemeen. *Te Amſterdam, by* C. de Vries, H. van Munſter *en* J. van der Hey, 1801. *In* 8vo. 360 *bl.*

„ Is de ſamenleeving met menſchen, voor ieder op „ zich zelven, en voor de geheele maatſchappy van „ belang, dan kan men zeker ook geene bydraagen „ genoeg leveren, om de pligten, welken dezelve vor„ dert, in een helder daglicht te ſtellen." Zoo ſchreef wylen de Heer BRENDER à BRANDIS in het Bericht voor het hier aangekondigde Werkje. Eén geest met hem de beroemde Maatſchappy, by welke hy den post van Sekretaris met lof bekleedde, bezielende, deedt haar eene Vraag, daar toe betrekkelyk, uitſchryven, met oogmerk om de gezellige Pligten, op een bevattelyken trant, ter kennisſe van het Algemeen te bren-

gen, en het uitoeffenen van dezelve, op de best mogelyke wyze, te bemoedigen. De Vraag was: „ Welke „ zyn de pligten der Samenleeving? — Hoe, en waar „ door, worden dezelve op de heilzaamſte wyze voor „ allen uitgeoefend?" Twee Antwoorden op die Vraag zien hier het licht: het eene van den Heere C. W. STRONCK, met Goud, het ander van den Heere J. VAN OUWERKERK DE VRIES, met Zilver bekroond. Beide deeze Antwoorden hebben hunne waarde; munten vooral uit door geregeldheid en orde, en, zoo als men ſpreekt, *voet by het ſtuk houden*, vooral het eerſte Antwoord, terwyl in het tweede zommige dingen voorkoomen, die, hoewel goed in zich zelve, op het onderwerp minder regelrecht toepaſſelyk zouden kunnen ſchynen. Vooral ook ſchynt ons de Heer STRONCK den Volkstoon ruim zoo goed als zyn mededinger te hebben getroffen.

Om den Leezer met den algemeenen belangryken inhoud eenigzins te doen bekend worden, willen wy dien der beide Verhandelingen beknoptelyk mededeelen. De eerſte is in twee Afdeelingen, en elke derzelven wederom in Hoofdſtukken, geſmaldeeld; loopende de eerſte over de *algemeene*, de andere over de *byzondere* pligten der Samenleevinge. Menſchenliefde, Gezelligheid, Beſcheidenheid, Dienſtvaardigheid, Oprechtheid, Zachtmoedigheid, Vredelievendheid, worden in de Eerſte Afdeeling uitvoerig, naar verdienſte, ontwikkeld en aangedrongen. Van de Tweede Afdeelinge ontvouwt het Eerſte Hoofdſtuk, getiteld: *De pligten, die voor ons voordſpruiten uit de onderſcheidene omſtandigheden of hoedanigheden van anderen*, de verpligting jegens gelukkigen en ongelukkigen in het onderling verkeer — jegens onkundigen en dwaalenden — jegens ſlechte en godlooze menſchen — jegens armen — jegens de meer of minder aanzienlyken dan wy zelven — jegens onderſcheidene menſchen, naar gelange hunner onderſcheidene gemoedsgeſteldheid en temperament. De pligten der Vrienden onder elkander — jegens de Vyanden — jegens de Weldoeners, zyn het onderwerp der drie volgende Hoofdſtukken. Het Vyfde Hoofdſtuk, loopende *over de pligten der onderſcheidene maatſchaplyke betrekkingen*, gewaagt van pligten tuſſchen Overheden en Ingezetenen — Heeren en Vrouwen, en hunne Dienſtboden — tuſſchen Leeraars en Leerlingen — tuſſchen Schuld-

Schuldeiſchers en Schuldenaars. Het laatſte Hoofdſtuk, *de pligten, die uit huislyke, of nadere familiebetrekkingen ontſtaan*, ten onderwerpe hebbende, ontvouwt de pligten tusſchen Echtgenooten, van Ouders en Kinderen, Broeders en Zusters; wordende alles met een ernſtig Beſluit ter betragtinge toegepast. — Ziet daar den inhoud der Verhandelinge van den Heere STRONCK. De Heer OUWERKERK DE VRIES bevat zyn Antwoord in Zeven Hoofdſtukken, van welke wy de hoofdtitels alleen zullen opgeeven, om door het melden van byzonderheden niet te lang te vallen. Zy bevatten: Pligten aan zich zelven verſchuldigd, om zich tot de ſamenleeving toe te rusten — Beoefening der pligten in de ſamenleeving, welke men aan alle menſchen in het gemeen verſchuldigd is — Pligten aan menſchen van onderſcheidenen ſtand en beroep verſchuldigd, met dewelken men in de ſamenleeving verkeeren moet — Welke pligten minderen aan meerderen, en omgekeerd, beoefenen moeten — — Wat zyn de beide ſexen, in derzelver onderſcheidene betrekkingen, aan elkander, in de ſamenleeving, verpligt? — Wat zyn Vrienden? wat is men aan de vriendſchap verpligt? wat mag men van dezelve verwagten? — Wat zyn Vyanden? wat is men hun verpligt? Hoe moet men zich tegen menſchen van onderſcheidene geaartheid en neigingen gedraagen?

Het laſtig werk des overſchryvens van het bovenſtaande hebben wy ons wel willen getroosten, om onzen Leezeren te doen blyken, dat de beide Verhandelingen niet ſlegts eene heilzaame ſtrekking hebben tot, maar ook met 'er daad berekend zyn voor de heilzaamſte gevolgen — 's menſchen onderrichting, hoedanig hy, waardig voor zich zelven en nuttig voor anderen, in de onderſcheidene betrekkingen des leevens, zynen wandel hebbe aan te leggen. Te meer getroostten wy ons die moeite, omdat de beide Antwoorders van hun gezond oordeel, geoeffend verſtand en menschlievend hart blyk op blyk vertoonen.

De uitgebreidheid van de opgave des Inhouds verpligt ons, ſlegts uit een van beide onzen Leezeren eene korte proeve voor te diſchen. Toevallig bepaalt zich onze keuze tot hetgeen de Heer OUWERKERK DE VRIES over de beteekenis van het woord *Vriend*, en over de keuze van Vrienden ſchryft. „ 'Er is misſchien geen woord,

woord, in alle taalen des aardbodems, dat in eenen algemeener zin gebezigd wordt, en echter eene bepaalder betekenis heeft, dan het woord *Vriend*. De vleijer, die de hulp van een ander noodig heeft, welken hy mogelyk nog eenmaal van zyn leven heeft gezien, noemt hem *Vriend!* Hy, die te trotsch is, om zynen medemensch *Mynheer* te noemen, noemt hem *Vriend!* (in onze dagen heeft men, echter, het woord *Burger*, dat een veel edeler oorſprong heeft, daar toe in 't byzonder in gebruik gebracht,) en hy, die zich voorneemt, om zynen medemensch den mantel uit te borſtelen, zegt, op eenen ſpytigen toon, *Vriend! Zou in alle deeze gevallen dit woord wel op zyne rechte plaats* worden in den mond genomen?

„ Wat zyn Vrienden? — Door het beändwoorden deezer vraag, zal ook de voorige zich verklaaren. — Hy, die, met het beste hart, *zich aan ons lot verbindt; die in voor- en rampſpoed dezelfde blyft; die vrolyk* in onze genoegens deelt; die in verdriet en tegenſpoed de bemoedigende helper en de raadgeevende vertrooster is; die ons nimmer vleit, maar onze gebreken rondborſtig berispt: Zou deeze, ten naasten by, de waare tekening van een *Vriend* niet zyn?

„ Maar (dus vervolgt hy) zyn 'er zulke Vrienden te vinden? — Ik geloof wel ja; indien men ſlechts omzichtig in zyne keuze zy, en vooräl indien men niet meêr van hun begeere, dan men zelve zou kunnen volbrengen, — niet meêr dan men van een *menſchelyken* Vriend verwagten kan.

„ Men kieze dan ſlechts weinige Vrienden, in de waare betekenis van het woord; en bepaale zich, zoo veel mogelyk, tot de volgende regelen.

„ Ik zou boven allen de voorkeur geeven, om eenen Vriend van gelyken ouderdom en ſtand te zoeken: maar twee redenen doen my den jongeling raaden, om Vrienden van eenen meêr gevorderden ouderdom te verkiezen; zoo, om dat hunne meerdere ervaaring hem vóór kan lichten, als om dat hunne meerdere jaaren hun genoegzaam gezag verleenen, om zyne gebreken aan te wyzen: daar gelyke jaaren, gelyke drifften, en derhalven, veelligt, gelyke dwaalingen met zich brengen.

„ Gelyke ſtand is meer verkieslyk. Een veel armer Vriend zou ons meer opöffering kunnen vergen, dan de

de rechtvaardigheid jegens ons zelven dulden kon, en wy daar door verpligt worden, om de pligten der vriendſchap te verzaaken; en even zoo zou onze veel ryker Vriend, door de vrees van het zyne te verliezen, in het zelfde gevaar gebragt kunnen worden, om tegen ons te verkoelen.

„ Men zie, zoo veel mogelyk, om, naar eenen Vriend van een bedaard en ſtandvastig character; waar van men alle kenbaare bewyzen heeft, dat hy zyne hartstogten manmoedig beſtrydt, en over derzelver ſlingerende heerschzucht aanvanglyk kan zegevieren.

„ Men wachte zich vooral, zyne vriendſchap op te dringen, al had men ook het beste voorwerp tot zynen Vriend, naar keuze en ſmaak, gevonden. In vriendſchap moet, zoo wel als in de liefde, eene wederzydſche geneigdheid plaats hebben. Vriendſchap en liefde zyn van eenerleiën aart; zy zyn ſlechts in ſommige beginſelen en bedoelingen onderſcheiden, en by onderſcheidene ſexen wordt ſomtyds, onweetende, de vriendſchap voorgewend, daar zich waarlyk de liefde doet gelden."

Omtrent den ſtyl van den Heere OUWERKERK DE VRIES kunnen wy niet nalaaten aan te merken, dat dezelve, hoewel over 't geheel taamelyk zuiver, ginds en elders door uitdrukkingen en ſpreekwyzen wordt ontluisterd, die in het laage en platte vallen: van hoedanig eenen aart men 'er één, in de bovenſtaande aanhaaling, in het *den mantel uit te borſtelen*, heeft kunnen opmerken. Men zou ſchier zeggen, dat hy, zoo als men 't noemt, *aartig* heeft willen zyn. Maar elk eenen, die kiesch gevoel bezit, ſtooten zulke *aartigheden*. Zy zyn gelykſoortig met Gemaaktheid, die, zoo in gedrag en voorkomen, als in ſchryftrant, altyd lelyk ſtaat.

Betoog van het Schadelyke der Vooröordeelen omtrent het Horoscoopstrekken en Planeetlezen; benevens Betoog: Dat noch Cometen, noch Planeeten, op de lotgevallen der Menschen eenigen onmiddelyken invloed hebben. Uitgegeven door de Maatschappy: Tot Nut van 't Algemeen. Te Amsterdam, by C. de Vries, H. van Munster en J. van der Hey, 1802. In gr. 8vo. 240 bl.

De loflyke Maatschappy, *Tot Nut van 't Algemeen*, steeds op middelen bedagt, welke de bevordering van onmiddelyk genoegen, of de afwending van ongemengten des Menschdoms ten oogmerke hebben, hadt, *in den Jaare 1800*, over het Onderwerp, *boven vermeld*, eene *Prysvraag* uitgeschreeven. Van de twee *Antwoorden op die Vraag*, het eene met Goud, het ander met *Zilver* bekroond, bleeken de Schryvers te zyn de Wel-Eerwaardige Heer WILLEM DE VOS, *Lid van de Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Leeraar by de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam* — en JOHANNES BUYS, *Makelaar te Amsterdam*. Naamen van Mannen, de eerste door meer dan éene Verhandeling, te *Haarlem* en *Leyden* bekroond, de andere door zyn *Natuurkundig Schoolboek*, met roem bekend, boezemden ons een gunstig vooröordeel in, omtrent de afdoende strekking der afgegeevene Betoogen ten bedoelden oogmerke. Onder het aandagtig leezen vonden wy ons in onze verwagting niet bedroogen. Dat geoeffend Verstand, die vlugheid van Geest, dat vermogen om in de natuur van eenig onderwerp tot in de binnenste schuilhoeken door te dringen, en het van alle kanten te bezigtigen — hoedanigheden, welke den Eerw DE VOS zoo onderscheidend kenmerken — vallen ook hier in 't oog. Hy schryft als een Man, welke zyns onderwerps volkomen meester is, en geene moeite heeft gespaard, om het stuk, zoo veel mogelyk was, af te doen. Van dien aart, naar het ons voorkoomt, zyn de beginzels en bedenkingen, door zyn Eerw. nedergesteld en ontwikkeld, dat, genomen iemant bevondt zich onbekwaam, om een en ander Verhaal, aangaande voorgewende Lotvoorspellin-

lingen, op te losſen, die beginzels en bedenkingen over het vooröordeel in zyn hart zullen zegevieren, en zyn Verſtand tot gehoorzaamheid aan de Waarheid gevangen neemen. *De Planeet-Leezer beſchaamd; of Mengelmoes van Bydraagen, uit het Gezelſchap de Slypſteen*, noemt de Heer DE VOS zyn Betoog, welks geest en ſtrekking wy niet beter kunnen doen kennen dan met 's Mans eigen woorden, ſchryvende in het Voorberigt, dat men, om de Aſtrologiſche Weetenſchap zelve in haaren eigen aart opzetlyk te beſtryden, met vermyding, zoo veel doenlyk, van het Wysgeerige, daartoe noodig agtte: „ 1. Tot ſchande der aſtrologie in het „ rechte licht te ſtellen, hoe 'er *noch* perſoonen *noch* „ ſchriften te vinden zyn tot eenig draaglyk, laat ſtaan „ grondig, onderwys in dezelve. 2. Naar eisch te gis„pen en te doen opmerken, veele byhangſelen, dien „ kunſtenaaren meestal eigen; gewaagende daarby ook „ van de onbedachtheid en het weinig overleg der ge„meene ſlordigheid in het opzoeken dier Vraagbaa„ken. —— Men vroeg zich zelven verder: 3. Hoe „ willekeurig en door eigen ſchuld geeft men, vaak, „ de grilligſte uitleggingen aan de niets beduidende alge„meenheden der aſtrologiſche uitſpraaken? —— 4. Hoe „ weinig vernuft is 'er noodig om den aſtrologist op „ zyne eigen gronden pal te zetten? —— 5. Hoe heeft, „ reeds van ouds her, het gezond verſtand deeze beu„zelaary ten bondigſten doorgeſtreeken? —— 6. Dat „ buitenſpoorige, hoe is het uit de beſchouwing des he„melſtelſels voor een ieder allerligtst te bevatten, zo „ men maar het voorſtel der maatſchappye niet ver„draait, maar het in den rechten en waaren zin wil „ opvatten? —— en 7. Hoe weinig ſtrookt het erken„nen der aſtrologie met den doorgaanden loop van „ Mozaïſche en Kristelyke openbaring? —— Op dit „ alles rekende men niet ondienſtig te laaten volgen: „ 8. De opgaave van eenige bedenkingen over het ver„band van 's menſchen geluk met de maate onzer ken„nis; mitsgaders. 9. Sommige naſpoorингen en be„richten, betreffende de beroemdſte bedefenaars dier „ konst van onzen leefkring, en 10. aangaande den groo„ten heilig dier praktyken in de XVI eeuw, den be„ruchten CARDANUS."

Mengelmoes noemt de Heer DE VOS zyn Betoog; met hoe veel regts, kan blyken uit de Lyst der Stuk-

ken,

ken, welke wy, om de manier van *behandeling* te doen kennen, dienſtig oordeelen, hier te laaten volgen. *Samenſpraak tuſſchen twee Maasſluizers en Dr.* LUDEMAN. *Avondgeſprek uit het Kransjen van Ds.* HARTEVELD, *Dr.* SCHEFFERS, *den Chirurgyn* BREDIUS, *den Smit* SNELLEBRAND *en den Timmerman* VAN OGTEN. *Eerſte Brief van den Predikant* A. BENDORFF, *aan Mevrouw de Weduwe van den Heer* N. SPIERING. JAN RECHT-UIT *aan den hoog geleerden wydberoemden* A. NEOMAGUS. *Redevoering van* FAVORINUS *by* A. GELLIUS; *uit het Latyn vertaald. Fragment eens twistgedings tuſſchen* ALBERTUS *en* PIETER, *over de Horoscoopkunst. Tweede Brief van den Predikant* A. BENDORFF, *aan Mevrouw de Weduwe van den Heer* N. SPIERING. *Gedachten en Vraagen van* P. KOENERDING, *medegedeeld aan* B. D. VAN SCHERPENISSE. B. D. VAN SCHERPENISSE *aan* P. KOENERDING. *Een kort woord over* CARDANUS. *Dichterlyk Toegift: de Voorſpelling. Oude Kool, om op nieuws op te warmen voor de rechte Liefhebbers.* In een luimig grappigen, of in eenen ernſtigen trant, naar het voorvalt, worden deeze onderſcheidene onderwerpen behandeld. In het ernſtige, deftige en gemoedelyke vallen bovenal de twee doorwrogte Brieven van den Predikant BENDORFF. De Eerw. DE VOS doet hem dezelve aan eene Weduwe ſchryven, om haar het valſche, onbeſtaanbaare en hoogstverderflyke onder 't oog te brengen van het voorzeggen van iemands Sterfuur, op den grondſlag van het zeggen dier Weduwe aan den Leeraar: „ Ja, „ myn heer, het is dan maar al te waar bevonden, dat „ myn man dit jaar en deeze maand niet overleeven „ zou." Wy herhaalen eene vroegere aanmerking. Voorbeelden van Voorſpellingen mogen 'er voorhanden zyn, (derzelver echtheid onderſteld zynde) die zich moeilyk laaten verklaaren; wy voor ons beſchouwen het als eene uitgemaakte waarheid, dat de yverigſte Voorſtander der Horoscoopkunst, 't en zy hy door het aandagtig leezen van deeze twee Brieven immers niet tot ſtaan gebragt worde, wel een zeer beneveld verſtand, en door vooringenomenheid verhard hart, moet bezitten.

Tot een ſtaal van 's Eerw. DE VOS manier van behandelen, kunnen wy niet nalaaten, uit den eerſten dier Brieven, het volgende over te neemen, daar hy den na-

nadeeligen invloed ſchetst, welken de onderſtelde voorweetenſchap eigenaartig op den perſoon zelven of diens aanhoorigen kan hebben. „ En nu, zoo ſchryft hy, moet ik ten ſlotte van deezen eerſten brief nog ſtilſtaan op een onderwerp, misſchien voor u nog onaangenaamer, dan iets waar van ik dus verre gerept heb; ik bedoel de vraag: welkerwyze gy u van de bekomene kundſchap, die gy voor onfeilbaar, althans voor hoogstwaarſchynlyk, hieldt, toch bediend, en welk gebruik gy 'er van gemaakt moogt hebben, met opzicht op uwen man zelven? Helaas, waarde Vriendin! hoe moet ik u beklaagen! met deernis beklaagen over zaaken, die niet te herdoen vallen! Doch myn gemoed is te vol, dan dat ik zwygen zou, al ware het ook, dat ik, de waarheid zeggende, u daardoor ('t geen GOD verhoede!) my ten vyandinne ſtellen mogte. Gy weet dat ik, vóór myn beroep alhier, vyf jaaren lang myne vroegere dorpgemeente bediende. Over 't geheel waren dat eenvoudige eerlyke menſchen. Maar het was als eene algemeene ziekte, dat zy daar allen zeer veel op hadden met de praat en de vertellingen, van ik weet niet welk een ſlet van een erbarmelyk vrouwsperſoon, van wie ik niets te weeten of te zien kon krygen, omdat zy voor my ontoegangelyk was. In de wandeling heette men haar de *zwarte heidin*. — Dat wyf had in zekere dingen het ganſche dorp als 't ware in beheering. Geen trouwen kwam op 't tapyt; geen vrouw moest in de kraam; geen kinders werden 'er gedoopt; geen zieken lagen 'er te bed; nergens waren kinderpokjens of maazelen, of *zwarte* GRIET werd in het ſpel geroepen; en de ſnoode feeks wist haar zaaken zoo te beleggen, dat zy in alles ſchier den vinger kreeg — en zy van alles tol ontving." Thans opent de Heer DE VOS een tooneel van de ſchadelyke gevolgen, oneenigheden en roekeloosheden, uit het geloof aan de onderſtelde waarzeggeryen van zwarte GRIET ontſtaan. Den verderflyken invloed, welken ook Mevrouwe SPIERING's denkwyze, zoo op haar zelve, als op haare handelwyze omtrent wylen haaren Echtgenoot, kan gehad hebben, draagt zyn E. dus treffende voor: „ Uw man, in allen opzichte zoo beminnelyk en nuttig voor zich zelven en anderen, had zekerlyk in zyn geſtel iets zwaklyks; iets, dat te gelyk overhelde tot het zwaartillende, neêrſlagtige, en melancholieke, maar dat in

den kring van aangenaam gezelſchap ſpoedig opklaarde, en hem geheel verliet; zoo dat de rechte vrolykheid, zonder ooit boven peil te ryzen, gelyk men dit weeltyds ziet, hem dan als natuurlyk eigen was. Eene aanvallige en bemoedigende Vrouw mag ik zeggen dat voor hem eene behoefte was en een middel tot volkomenen welſtand. Alle berichten verzekeren, dat gy voorheen, in vroegere jaaren, ſteeds zoodanig waart. — Sints een groot jaar, intusſchen, is het, by uwe beste Vrienden en Vriendinnen, wel beſpeurd en niet onopgemerkt gebleeven, hoe gy in deezen zyt veranderd. Dit begon met vreemde en noodelooze *zorgvuldigheden*, om deeze of die ſpyze niet te eeten, met aanraadingen om zich in zulk of zulk eene lucht niet te waagen. Het verdubbelde met de verveelende oplettendheden en vraagen: wel lieve SPIERING hoe vaart gy? My dunkt gy ziet wat bleek en betrokken; voelt gy ook ergens ongemak? Gy *moest* eens van deeze of die remedie wat gebruiken, al was het maar om my plaiſier te doen; en zoo al voort, tot lastigheden, welke de aanweezigen wel eens met veel weêrzin moesten hooren herhaalen. Dit ſchynt van tyd tot tyd aangegroeid. En daar ik nu van achteren den grond bemerk, waarop gy gebouwd hebt; nu ik uwen huisknecht HENDRIK, door eenen onpartydigen, daarover heb laaten ondervraagen; en ook zydelings uit den *Doctor* heb vernomen, hoe dikwyls hy door u gedrongen, ten ſterkſten gedrongen werd, om remediën voor te ſchryven voor kwaalen, die hy gerustelyk aan de natuur zou hebben overgelaaten; daar die goede man zelf van oordeel is, dat alle aanhoudend gebruik van geneesmiddelen, daar ze niet noodig zyn, ten uiterſten ſchadelyk is; en hy betuigt, in zyn beroep, hem niets meer tegen de borst te ſtuiten, dan het onaangenaame, om zich hier van niet altoos te kunnen onthouden — ô myne veelgeliefde Vriendin! hoe moet ik dan dit ganſche beloop aanzien, als een ſtuk, waardoor gy ... durf ik het noemen? — waardoor gy zelve 's mans graf gegraaven, en tot zyne verzwakking, en zyn uiteinde, door eenen zoo verkeerden aanleg, vermoedelyk, niet weinig hebt medegewerkt!

„ Gy ſiddert zekerlyk" — Doch wy moeten, hoe ongaarne, ons berigt bekorten; allen onzen Leezeren, van het ſchadelyk vooroordeel meer of min bezeten,

de

de aanhoudige beöefening van het Werk zelve ernſtig aanraadende; gelyk ook van dat van den Heere BUYS, 't welk, in den vorm eener Zamenſpraake tuſſchen een Predikant, Schoolmeester en eenen hunner Buuren gegooten, veele verſtandige en leerzaame aanmerkingen bevat, welke, in zamenvoeging met die van den Heere DE VOS, een geheel uitmaaken, waardoor het verderflyk Monſter van nu af aan wel voor altoos als geveld mag geöordeeld worden. Met veel oordeel, en als een reſultaat van aangevoerde bedenkingen, verkoos de Heer BUYS ter Zinſpreuke den dichtregel van den godvruchtigen GELLERT: *Sagt, Menſchen, ists kein Glück, ſein ſchickſal nicht zu wiſſen?*

Geen Goud zonder Schuim. — Dit moeten wy 'er nog tot ſlot byvoegen: Hoe zeer ingenomen met het Mengelmoes van den Eerw. DE VOS, vreezen wy, egter, dat 's Mans voordragt in één opzigt aan het oogmerk der Vraage niet voldoet — naar de vatbaarheid van den Gemeenen Man niet berekend is.

Praefmatig Betoog van een volkomen Leerſtelſel over de Natuur en Beſtemming der Dieren, en de Pligten der Menſchen omtrent dezelven; door L. SMITH, *Dr. der Godgel., K. Deenſche Prof. der Wysbeg. enz., Slotpr. te Friedensb. en Hoofdpr. te Asminderod enz. in Seeland. Uit het Hoogduitsch. In 's Gravenhage, by* Vosmaer en Zoonen, *1802. In gr. 8vo. Te zamen 754 bl.*

Dit uitvoerig Werk is verdeeld in drie Deelen, wier eerſte, in drie Hoofdſtukken, handelt over de Natuur en de Beſtemming der Dieren, in 't algemeen: zynde dit Hoofdſtuk wederom verdeeld in drie Afdeelingen. In de eerſte derzelven handelt de Schryver over de waare verſtandelyke vermogens der Dieren, en beſluit onder anderen, zo uit de beſchouwing van hun maakzel, als van hunne verrichtingen, dat de Dieren een vertegenwoordigend vermogen bezitten, om dat zy begaafd zyn met zintuigen; waaruit volgt, dat, even gelyk de Mensch alle kennis, die hy van de buiten hem beſtaande dingen bezit, verſchuldigd is aan zyne zintuigen, zulks insgelyks by de Dieren plaats heeft. Hierop volgt, in de tweede Afdeeling, de overweeging der uitbreiding en ontwikkeling der denkbeelden by de

Dieren, en dus het onderzoek, of den Dieren eene zoort van afgetrokkene zinnebeeldige kennis, en dus ook eene ſpraak, kan worden toegeſchreeven; 't geen in een zekeren zin bevestigend wordt beantwoord: terwyl insgelyks wordt geleerd, dat de Dieren het vermogen bezitten, om zich voormaalige denkbeelden te herinneren, en de in hunnen kring paſende oordeelen en beſluiten te vormen. Voorts wordt hier betoogd, dat de Dieren zelfsbewustheid bezitten, en dat zy zelfs in veele zaaken denkbeelden hebben van het toekomende, 't geen volgens den natuurlyken loop der zaaken gebeuren moet. De derde Afdeeling deezes Hoofdſtuks betoogt, dat de Dieren een vermogen bezitten, om te begeeren; dus ook, dat zy zinnelyke vreugde en zinnelyke ſmart gevoelen, naar maate hunne lichaamen worden aangedaan, in welke de kragt van verbeelding en vertegenwoordiging meerder deel hebben dan de zinnen; waaruit volgt, dat de Dieren gelykzoortige hartstochten hebben, met de Menſchen. Eindelyk ſpreekt hier de Schryver over het *Inſtinct*, of de Konstdriften der Dieren, omtrent welke hy deeze bepaaling maakt, dat, naar maate de Dieren in maakzel en manier van leven en handelen meerder met de Menſchen overeenkomen, dezelve minder Konstdriften hebben: vermeerderende dezelve, zyns achtens, naar maate de Dieren aanmerkelyker met den Mensch in maakzel en levenswyze verſchillen.

Het tweede Hoofdſtuk deezes Deels handelt over de waardy der Dieren, in 't welk de Schryver de Dieren beſchouwt, als zelfſtandigheden, die medewerken, en zelfs in veerlerleije omſtandigheden vrywillig medewerken, tot het groot doel der volkomenheid, welke de Oneindige voor alle zyne ſchepzelen beſtemd heeft; 't geen ten gevolge heeft, dat ook geen Diertje in ſchyn zo gering of verachtelyk is, of het brengt op zyne wyze iets toe tot het algemeene nut.

Nog verder gaat de Schryver in het derde Hoofdſtuk, handelende over de toekomende beſtemming der Dieren; dewyl hy in hetzelve als allerwaarſchynelykst beweert, dat der Dieren beſtaan zich niet alleen bepaalt tot hun tydelyk verblyf hier op aarde, maar dat zy denkelyk, na de vernietiging van dit hun vergangelyk lichaam, in een anderen meer volkomenen ſtaat zullen worden overgebragt. Volgens des Schryvers denkbeel-

den

den zou dit niet alleen door 't licht der Rede geleerd, maar zelfs door 't getuigenis der Heilige Schrift bevestigd worden. Tot betooging van welk zonderling gevoelen, hy zich inlaat in een wydloopig onderzoek van eenige hierop betrekkelyke Griekſche uitdrukkingen, zo van gewyde als van ongewyde Schryvers.

In het tweede Deel van dit Werk handelt de Schryver over de Pligten der Menſchen omtrent de Dieren, en beäntwoordt, in de eerſte Afdeeling, de vraag, of wy pligten omtrent de Dieren te betragten hebben, zeer bevestigend. In de tweede Afdeeling behandelt hy dit ſtuk meer uitvoerig, en toont, dat de Mensch, aan den eenen kant, in het gezellige leven, wel het recht heeft om de Dieren te dooden, wanneer zy hem tot last zouden kunnen worden; maar ook, aan den anderen kant, dat het den Menſchen niet geöorloofd is, de lichaamen der Dieren, of derzelver ledemaaten, te beſchadigen, of deeze ſchepzelen, zonder noodzaakelykheid, lichaamelyke pyn aan te doen. Hier komt nog by eene verhandeling over het verdelgen der Roofdieren, in welke met veel grond wordt beweerd, dat dezelve, by het uitbreiden der menſchelyke Maatſchappye, als van zelven verdwynen, en dat dan ook het oogmerk hunner ſchepping, om naamelyk de te ſterke vermenigvuldiging van ander kleiner gedierte te verhinderen, van zelven ophoudt. In de derde Afdeeling van dit Deel handelt de Schryver over de voorwaardelyke en byzondere Pligten der Menſchen omtrent de Dieren: welk ſtuk uitvoeriger wordt betoogd in de vierde Afdeeling, in welke het edele dier pligten nader wordt aangedrongen, uit derzelver verband met het zedelyke van den Mensch. Onder anderen betoogt de Schryver hier, dat hy, die, zonder nadenken, onverſchillig en boos omtrent de Dieren is, even daardoor ook tot een zoortgelyk gedrag omtrent de Menſchen gevormd wordt; waaruit hy ten gevolge trekt, dat iedere mishandeling, aan het Dier gepleegd, den Mensch dien graad van volkomenheid beneemt, waarvoor hy anderzins vatbaar zou zyn.

Het derde Deel, eindelyk, bevat eenige geſchiedkundige opheldering, als een byvoegzel, tot het leerſtelzel van den aard der Dieren. Veele leezenswaardige zaaken heeft de Schryver hier verzameld, aan-

gaande de Bevers, de groote witte *Mieren of Termiten* enz., die alle eene aanmerkelyke uitgebreidheid van kennis en vernuft by een groot aantal Dieren bewyzen.

Het geheele Werk is met eene byzondere naauwkeurigheid en uitvoerigheid opgesteld, en dus zeer leezenswaardig. Schoon wy gemeens ons zegel willen hegten aan alle de byzondere gevoelens en uitleggingen van onzen Schryver, zo kunnen wy echter niet ontkennen, dat hy aan dezelve meestal, door bondige redeneeringen en gevolgtrekkingen, den grootstmogelyken graad van waarschynelykheid heeft gegeeven. Niet weinig wordt daarenboven de belangrykheid van dit Werk vermeerderd, door de verzameling der uitgekiptste voorbeelden van gehengen, schranderheid, trouwe, en van andere voortreffelyke eigenschappen, die zomwylen by de Dieren worden waargenomen. Treffende vonden wy, onder anderen, het volgende voorbeeld van trouwe en dankbaarheid van een Hond; 't geen wy der aandagt onzer Leezeren dubbel waardig keuren.

„ Volgende geschiedenis, (zegt de Schryver) die in Dr. MULLERS *Magazyn* geplaatst is, bevat een zeer sterk bewys *van het geheugen der Honden, en derzelver verkleefdheid aan hunne meesters.* Een Boschwachter in *Schwaben* kogt van een zwervenden Italiaan een Patryshond, die omtrent anderhalf jaar oud was. De nieuwe meester van den Hond bespeurde in dit Dier zulk eene buitengewoone treurigheid, dat hy voor deszelfs leven vreesde, te meer, daar hy in 't geheel niet eeten wilde. Hy gaf zich dus alle moeite, om hem zo lang in 't leven te houden, tot zy elkanderen meer van naby leerden kennen; en dit gelukte hem: de Hond begon te eeten, liet zich africhten, en wierd zyn beste Hond.

„ Het volgend jaar (hier moet ik my van de eigen woorden van den Autheur bedienen) merkte ik, dat de Hond, *omtrent dien tyd, op welken ik hem gekogt had,* eenige weeken lang, dagelyks op een heuvel liep, die niet ver van myn huis lag, en van waar men over de landstraat kon heenen zien. Hier zat hy dan, en zag naar den weg, langs welken de Italiaan, zyn voorige meester, (die om de twee of drie jaaren met muizevallen en heekels dezen oord kwam bezoeken) voorheen gekomen was. Dan lag hy den kop op den grond, als of hy naar iets luisterde, sprong weder op, hafte, en

op

op deze wyze bragt hy den geheelen dag door. —— Dit had niet alleen het eerſte jaar plaats, maar ook in de beide volgende. ——

„ Den volgenden herfst, het vierde jaar, zedert ik den Hond bekomen had, begon hy weder, als naar gewoonte, den heuvel te bezoeken. Op een zekeren tyd nam ik hem mede in het bosch, en daar wy geen wild ſpeurden, hield hy zich bezig met Aardmollen uit te wroeten. By dit werk liep hy dikwerf tamelyk ver weg, zonder dat my zulks veel bekommerde, om dat ik wist, dat hy my eenige mylen verre kon opſpeuren; maar intuſſchen eens wat al te lang wegblyvende, begon ik hem te roepen, en zo menigmaal ik hem riep, beantwoordde hy dit met een verſchrikkelyk gehuil en geſchreeuw. Ik ging derhalven naar hem toe; maar daar hy vry verre af was, liep 'er een vierde van een uur om, eer ik by hem kon komen. Hier zag ik nu het zonderlingſte ſchouwſpel, een ſchouwſpel zo treffend, dat het my de traanen uit de oogen perſte. Een oud man, die tot onder de armen in een moeras ſtond, geheel kragteloos en onvermogend om zich te helpen. In de eene hand hield hy de koord van zyn ranzel, die aan den oever van het moeras lag, en myn Hond had het ander einde van de koord gevat, en ſpande alle kragten in, om hem 'er uit te helpen. Zo dra de Hond moede wierd, en rusten moest, begon hy te huilen en te ſchreeuwen. Ik was hier over zo getroffen, dat ik in de eerſte oogenblikken niet in ſtaat was om den man te helpen. Zo dra was de Hond my niet gewaar geworden, of hy maakte een hevig geluid, liep naar my toe, vatte my by de rokſpanden, en trok my naar de plaats toe. Het kostte my maar weinig moeite, om den man 'er uit te helpen; en nu ſcheen myn Hond als opgetogen van vreugde, ſprong tegen den man op, en betoonde hem veel liefkoozingen, het geen deze met veel levendigheid beantwoordde.

„ Ik hoorde ten eerſten aan de ſpraak, dat het een Italiaan was; en dewyl wy niet verre van myne woning waren, kwamen wy ſchielyk te huis, daar ik hem verzocht, my zyn noodlot te verhaalen, en of hy den Hond kende. Hy was, volgens zyn zeggen, een Italiaan, en om koopmanſchap te dryven in dezen oord gekomen. Voorheen was dit het werk van zyn Zoon

geweest; maar deze geſtorven zynde, moest hy nu het geheele huisgezin onderhouden. Hy was den nacht te vooren, door het bosch hebbende willen gaan, in het genoemde gat gevallen, en niet in ſtaat geweest 'er zich weder uit te helpen. Van den Hond wist hy niets; maar toen ik hem zeide, dien van zyn Zoon gekogt te hebben, bedagt hy zich, en zeide, dat het wel dezelfde Hond kon wezen, dien hy aan zyn Zoon gegeeven had. Hy had hem uit eene beek gehaald, waar in hy, kort na zyne geboorte, nog blind zynde, geworpen was, en had hem uit medelyden verwarmd en gekoesterd, tot dat hy had kunnen *zien*, en vervolgens aan zyn Zoon gegeeven, zonder hem zedert weer *gezien te hebben*. ——

„ By *deze gebeurtenis zou* men kunnen vraagen, of *de Hond eigentlyk den ouden man herkende*, en *zich wist te binnen te brengen, dat het zyn eerſte weldoener* was, die hem van *den dood gered en zo lang verzorgd* had, tot dat hy zien kon; dan of *dit voortkwam* uit de gelykenis met zyn afgeſtorven Zoon, die anderhalf jaar lang zyn meester geweest was, en wiens beeltenis hy in hem meende te zien. Ik zou het laatſte geloven, dewyl het anders niet gemakkelyk valt te begrypen, hoe de Hond, die zo jong van den ouden man was weggeraakt, in ſtaat was, om hem, na verloop van zulk een langen tyd, te herkennen. Hoe het zy, het blykt toch duidelyk, uit deze geſchiedenis, dat het goede, door die menſchen aan den Hond *in* zyne vroegſte jeugd beweezen, een zeer ſterken indruk op hem moet hebben gemaakt; daar noch tyd, noch afſtand, dien verminderd hadden; zo als dan ook waarſchynelyk deszelfs reuk het voornaamſte hulpmiddel was, waar door de herinnering aan zyn ouden weldoener vernieuwd wierd."

Bedenkingen en Aanmerkingen over den Waterſtaat van Rhynland, en over eene Uitwatering te Catwyk; door A. P. TWENT: *In 's Graavenhaage, by* de Wed. J. P. Wynants, 1802. *In gr.* 8*vo.* 79 *bl.*

In dit klein, doch keurig en allergewigtigst Stukje, wordt, met bondige redenen, het volgende op eene zeer overtuigende wyze beweezen.

„ Dat

„ Dat Rhynlands Waterſtaat geen verbetering meer ontbeeren kan, wil men geene allergrootſte nadeelige gevolgen daarvan ondervinden.

„ Dat 'er twee middelen zyn, die daartoe in het werk geſteld kunnen worden; naamelyk den aanleg van meer Sluizen te Halfwegen, of die te maaken te Catwyk aan Zee.

„ Dat het eerſte geen volkomen effect zal doen, en het zeer zeker is, dat dit nut maar voor een tyd en van geen langen duur kan zyn, althans onbetwistbaar verminderende in vermogen [door de ſteeds toeneemende hoogte van den bodem van het Ye] zal werkzaam wezen.

„ Dat het tweede middel, buiten gevaar van den Lande, kan gedaan worden, volgens het hier voren geſtelde en de denkbeelden van veele kundige lieden; ook volgens de hier boven aangehaalde voorbeelden; en dat het een zeker effect zal doen.

„ En dat, byaldien men niet oordeelde hetzelve uitgebreider te moeten maaken, dan dit project, het alleen als een proef te beſchouwen zou zyn, en dus geen volledige hulp aldus kon geven; doch evenwel zeker aan het Zuiden van Rhynland, en bygevolg aan geheel Rhynland, tot een allergrootst nut kan ſtrekken.

„ Dat, als de uitkomst het nuttige en de zekerheid van geen gevaar bewyst, alsdan dit middel althans kan zyn het begin der radicale herſtelling van Rhynlands Waterſtaat, en ook nuttig kan wezen aan andere Heemraadſchappen.

„ Dat, als men overtuigd is, zo als ik ben, gerust de Sluizen, grooter en dieper, zonder gevaar kunnen gemaakt worden; daar by gevoegd het verbeteren der Canaalen tot toevoer van water van het Meer — en dat het dus noodig zoude zyn, een hulpmiddel, dat door de Voorzienigheid geſchonken is, daar te ſtellen, en beter te zyn, dan eerst kosten te maaken aan iets, dat men zelve voorziet, dat geen voortduurend nut kan aanbrengen, en waarvan des vermaarden Profeſſors 's GRAVESANDES voorzegging dagelyks bevestigd wordt, dat de uitwatering op het Ye met 'er tyd van geen vrugt zal bevonden worden."

De voornaame zwaarigheden, welke, van tyd tot tyd, tegen het project der Sluizen te Catwyk zyn ingebragt, beſtaan in de vreeze voor gevaarlyke inun-

datien, en in de bezwaarlykheid, om zodanige werken, in het gulle zand, aan ſtrand aan te leggen. Dan onze Schryver lost de eerſte zwaarigheid met zo veel bondigheid op, dat de vrees voor zodanige gebeurtenisſen by Catwyk aan Zee als volkomen ydel en harsſenſchimmig mag worden beſchouwd: terwyl hy verder verſchillende middelen aan de hand geeft, waardoor men veilig en zeker in het gulle zand, en in het diepe welzand, kan werken. Tot meerdere overtuiging haalt hy de zwaare Sluizen en Waterwerken aan, die aan de Kusten van Vlaanderen gemaakt zyn, alwaar de aard der gronden en alle de andere omſtandigheden dezelfde zyn, als aan de Hollandſche Stranden.

Tot beantwoording van alle zwaarigheden dient eindelyk, dat men in het Jaar 1572 eene doorgraving by Catwyk, met Duikerſluizen voorzien, heeft gemaakt, welke die uitwerking had, dat het binnenwater, door de gemaakte opening, met zodanig eene kragt uitliep, dat 'er een ſchuit met geweld door naar zee dreef, en met veel magt tegengehouden moest worden. In vervolg van tyd, geduurende de Nederlandſche troubles, is deeze opening wederom digt geraakt. Doch 'er is nog eene vaart overgebleeven naar zee, ongeveer maar veertig roeden verwyderd van de naaſte binnenwaters, het *Mallegat* genoemd. Menigmaalen loopt in deeze vaart het water agt voeten beneden den boezem van Rhynland af: ten bewyze, hoe vermogende deeze uitwatering zou zyn; dewyl de Sluizen aan het Ye, door welke thans Rhynland zyn water losſen moet, maar zeldzaam eenige duimen beneden den voorzeiden boezem afloopen.

Eindelyk bewyst de Schryver, dat het ook zelfs in deeze bezwaarlyke tyden zeer mogelyk zy, zyne ontwerpen ten uitvoer te brengen; dewyl de Poldergelden over geheel Rhynland ten dien einde niet zo onmaatig veel verhoogd zouden behoeven te worden, of de voordeelen, uit de verbeterde waterlosſing gebooren, zouden die meerdere uitgave oogenblikkelyk vergoeden: zullende die Werken, eens wel gemaakt zynde, ook geene importante kosten, tot onderhoud, behoeven.

Bue-

BUONAPARTE *als Mensch, Burger, Krygsman en Regent geschilderd; benevens Aanmerkingen over de nieuwste Constitutie der Fransche Republiek.* Door Orthodoxos Phileuthenos. *Alom te bekomen.* 1802. *In gr.* 8vo. 350 *bl.*

De Schryver van dit Werk behoort voorzeker niet onder de aanbidders van de opgaande zon; dit vermoedden wy reeds, toen wy deze woorden van KANT op den tytel vonden: *Den mensch moet het recht heilig gehouden worden, al moge het der heerschende magt ook nog zulke opofferingen kosten, en alle staatkunde moet haare knién voor het recht buigen;* en toen wy het Boek ook nog maar een weinig doorbladerd hadden, vonden wy ons ook in dit vermoeden volkomen bevestigd. Heeft hy, intusschen, den groten Man, dien hy hier beschouwt, recht gedaan? —— dit is de grote vraag; en, alhoewel het ook ons enigzins moeite kost om onpartydig te beslisfen, en wy den Schryver gaarne het recht doen, dat hy toont niet blind te zyn voor het grote en goede in den Man, op wien hy zich toch niet weinig verbitterd betoont, en daarenboven zyn Werk over het geheel zeer lezenswaardig is, en sommige zyner berispende aanmerkingen wel niet geheelenal ongegrond kunnen zyn; zo moeten wy toch, indien de Lezer het ons vraagt, naar ons beste weten zeggen: *Neen! over het geheel geschiedt hier aan* BUONAPARTE *geen recht.*

Zodanige beschouwingen, als men hier onderneemt, zyn altyd moeilyk. Geheel toch kan men zulk enen Man niet overzien. Misschien moet zich nog zeer veel ontwikkelen; misschien is 'er zeer veel verborgen, dat zich ook na ene Eeuw niet duidlyk voor allen nog zal ontwikkeld hebben. Verre de meeste menschen staan van den Man op enen te groten afstand; en in den tegenwoordigen leeftyd zyn zeer zeker de driften by zeer weinigen genoegzaam bekoeld. Het Nageslacht zal toch nog wel iets meer kunnen beschouwen, en ook meer onpartydig zyn. Onze Schryver, hoezeer wy den wysgeer en den man van verstand in hem niet miskennen, was voorzeker te zeer met de party, die hy eenmaal gekozen had, vooringenomen en aan dezel-

ve

ve gehecht, om BUONAPARTE naar waarheid en recht te kunnen richten. Dat kunnen wel weinigen; misschien niemand nog. Zy allen, die by de Fransche Omwenteling enen rol speelden, en ook de tegenwoordige groote Man, komen eenmaal voor een groot en onpartydig Gerichtshof, en, (om met den braven Oom TOBIAS, in den *Tristram*, te spreken) „ by de groote en algemene „ *revue* van ons allen — en niet eerder — zal het „ blykbaar worden, wie zyn' plicht in deze wereld „ wel heeft waargenomen — en wie niet; en dan zul„ len wy naar bevind van zaken *geâvanceerd* worden." En, voegen wy 'er by, God zy iederen groten Man en ons allen genadig!

Hoezeer wy dan de verdiensten des Schryvers niet willen te kort doen, zo kunnen wy toch ons zegel geenzins hangen aan alle zyne grondstellingen: zeer veel waarheids zegt hy wel gedurig; en het warm enthusiasme, waarmede hy schryft, sleept ons weg, ook dan, wanneer men niet gaarne alles, juist in die zelfde bewoordingen, zou willen onderschryven. Ziet hier iets uit de *Inleiding*:

„ Revolutien zyn het tydvak der groote geesten. Deeze springen als op den slag van eene toverroede ten voorschyn, en veroorzaaken vrees en bewondering, al naar dat men van naby, of van verre af in betrekking tot hun staat. De menschen zyn in de aanlaagen van humne natuur elkanderen niet zoo ongelyk, als wy hun in onze dagelykſche waereld, welke alles wat groot is moord, en alle stoute pooging onderdrukt, beschouwen. Een PROMETHEUS kan uit elk aanzyn hebbend stof eenen grooten man vormen, en ieder sterveling zoude in kragt en volkomenheid zyne leevensjaaren doorloopen, zoodra men hem maar niet in de boeiën van het Conventioneele kluisterde, in dewelken de genie der menschheid treurende van hem wykt. Men laate in den mensch de natuur alleen werken, laate dezelve zich vry ontwikkelen, laate alle de vermoogens zich ongestoord binnen de perken van het recht uitbreiden, en verwydere alle hindernisſen, die den geest verminken, en wy zullen een geslacht voor ons zien, dat ons door zyne sterkte en nadruk in het denken, bewondering, en door zyne goedheid en eenvoudigheid van hart, hoogachting afdwingt." — En wat verder: „ Een CÆSAR, een MARIUS, een SYLLA, een CROMWEL en anderen, ontsprongen uit eenen

nen vulkaanſchen grond. Wanneer de aarde door politique aardbeevingen geſchokt wierdt, traden meer vermogende geesten op, die kloek, ſtout en kragtig, in het rad des gevals tastten, en het ten hunnen voordeele beſtierden. Wanneer de genie der menschheid wenende de aarde verliet, en ASTREA, tegens haaren zin, ten hemel terug keerde, verhieven zich menſchen van ongewoone gaven op den throon, maakten zich alleenheerſchers, bedroogen het arm menschlyk geſlacht, zelfs door de hoop van een beter toekomend. Geest! gy die de waereld beheerscht, wien de Ceder op den Libanon, en de worm in het ſtof aanbidt, waarom moest de grootheid der menſchen door het ongeluk van anderen gedyen, en waarom verlangde de booswigt dat geene, waarnaar de braave ſtreefde? Waarom was de overwinning ſteeds op de zyde dier geenen, die het recht met voeten traden, en waarom was 'er voor dien geen, die alle menſchen als zyns gelyken achtede, die allen wel wilde, en die aan allen zooveel goeds als mogelyk was bewees; na zoo veele harde en bloedige ſtryden, die hy voor eene rechtvaardige zaak voerde, geene andere belooning dan het graf? Waarom behaalden altyd menſchen de overwinning, die haar niet verdienden? Waarom beſtreegen altyd die geenen, die alles, wat heilig en eerwaardig was, verachteden, den throon, en waarom wierden altyd die geenen het magtigſte, die over hoopen van lyken tot hun doel ſnelden?" enz.

Byna zouden wy hier de pen nederleggen, als kunnende onze Lezer nu reeds genoeg den toon en den geest van deze beſchouwingen voelen; dan wy denken, het zal niet onaangenaam zyn aan velen, dat wy nog des Schryvers oordeel mededelen over BUONAPARTE, de ſlotſom van iedere beſchouwing in de op den tytel gemelde onderſcheidene betrekkingen.

„ALS MENSCH ſtaat BUONAPARTE, in opzicht tot zyne verſtandelyke vermogens, groot, uitmuntende voor ieders oog; maar ten opzichte van het zedelyke brandmerken hem de ondeugden van huichelaary, eerzucht en heerschzucht, welke even zoo verderflyk voor het menschlyk geſlacht zyn, als zy den geenen, die ze heeft, tot ſchande verſtrekken. — Hy bezit groote gaven, een allesomvattend verſtand, eenen moed, en eene onverſchrokkenheid, die altyd proef houdt, eene tegenswoordigheid van geest, die door geen toeval in verwarring

ring geraakt, en eene ſtandvastigheid, waarop zich zelfs de tyd vermoeidt; alleen dat, wat den mensch veredelt, en wat hem reeds in het ſtof vergodlykt, de deugd, eene ſtrenge en onbaatzuchtige gehoorzaamheid aan de wetten van recht en reden zyn hem vreemd: want waar zulke geweldige hartstochten, als in het gemoed van BUONAPARTE, huisvesten, vindt de waare deugd geenen ingang, en wie zich met geweld tot den eerſten post in eenen Staat verheft, toont dat hy het recht voor een harſenſchim houdt, en wie erkent tot alle ſecten te behooren, ſpeelt met het geweeten kiekeboe, en houdt niets voor heilig, behalven het geen zyn eigen belang ſtreelt."

„Zyn gedrag ALS BURGER is even ſtraſbaar als gevaarlyk. Hy vernietigt de door de Natie ingevoerde Conſtitutie, en ontlast hen van de gehoorzaamheid aan de wetten, enz. BUONAPARTE *is* een waarſchouwend voorbeeld voor alle Republikeinſche Gouvernementen, het welk duidelyk bewyst, dat men geene Generaals te veel mag toebetrouwen, en dat men hen geene onrechtvaardigheid ongeſtraft moete laaten bedryven, dewyl de Soldaaten, die geene wetten eerbiedigen, zeer ligt het graf der vryheid kunnen graaven."

„ALS KRYGSMAN is BUONAPARTE volſtrekt eenig in zyn ſoort. Weinigen hebben in die jaaren zulk eenen roem bevogten, en nog minderen hebben hem zoo wel verdiend. Diepe beſchouwende inzichten in de Krygskunde, het grootſte geestvermogen, en het nadruklykſte Caracter, doen hem als Legerhoofd uitmunten, en verheerlyken hem zoo zeer, dat men zelfs geneigd is zyne gebreken en onrechtvaardigheden, als Regent en Burger, over 't hoofd te zien. Doch *fiat juſtitia et pereat mundus.*"

„ALS REGENT wil hy, naar het ſchynt, over 't geheel, het goede, doch op zyne eigene wyze; hy wil alleen heerſchen, daar het hem onverdraaglyk is, de Tweede te zyn, waar hy de Eerſte zyn kan. Hy heeft wel het recht menigmaalen gekrenkt, maar hy heeft ook tevens veele inrichtingen tot ſtand gebragt, die tot het heil van den Staat en tot het behoud van de algemeene heiligheid (*veiligheid zal dit moeten zyn*) dienen. En wanneer men al zyne eergierigheid en zyne heerschzucht, en de uit deeze verwoestende hartstogten voordvloeiende bedryven niet kan billyken, zoo

zal

zal men toch zyne werkſaamheid, zyn ſtreeven naar orde, en zyne achting omtrent verſcheidene verdienſtlyke mannen de vereischte goedkeuring niet kunnen weigeren."

Zal BUONAPARTE *zich op zynen post handhaven?* is een nieuwe tytel, die op deze beſchouwingen volgt; en de Schryver meent *ja*, wanneer hy zich verſtandig en wys gedraagt; en laat dan nog een vry uitvoerig Hoofdſtuk volgen, bevattende het onderzoek: *of de Omwenteling van den* 18 *en* 19 *Brumaire noodzakelyk geweest zy?* en dit is zyne mening: „ BUONAPARTE's Revolutie was niet alleen wederrechtelyk, maar ook onnoodig; en vergelykt men de nieuwe Conſtitutie met de Conſtitutie van het 3 jaar, zoo kan men zich onmooglyk van de gedachten onthouden: dat het den tegenswoordigen Regeerderen noch om de vryheid, want deeze heeft men ten graave gedraagen, noch om de gerechtigheid, want deeze is — ach! wat ſchande! ten genade geworden — te doen geweest is. Zy wilden hunne eergierigheid en hunne heerschzuchtigheid bevreedigen; zy wilden willekeurig mogen handelen; de perken der Wet waren hun een doorn in de voet, en zy roeiden derhalven al het goede tot den wortel uit, om een einde aan eenige weinige ongerechtigheden te maken, die men op eene andere wyze verhinderen kon." Dat woord *weinige* hinderde ons hier vooral; en wy wenschten wel, dat dit Boek eens enen Tegenſchryver vond, voor die taak berekend, die juist niet voet by voet den Schryver volgde, maar, met de vaste overtuiging dat BUONAPARTES Omwenteling hoogst noodzaaklyk was, (en hoe velen zyn 'er in dit gevoelen!) toegevende alles wat hy toegeven moest, nu op zyne beurt ons dan ook eens *Beſchouwingen van* BUONAPARTE, in alle die zelfde betrekkingen, leverde. Doch wy wenſchen even hartlyk, dat de man, die ons deze Vertaling uit het *Hoogduitsch* (hoewel wy zeker geloven dat het Werk van *Franſchen* oorſprong is) bezorgde, zich aan die taak niet zal wagen. Niet alleen dat de Vertaling wel wat beter wezen mogt; maar de vele Aantekeningen ter verdediging van BUONAPARTE, die hy 'er goedvond by te voegen, hebben ons geweldig gehinderd; niet omdat wy den Man niet gaarne verdedigd zagen, of zelve niet verdedigbaar hielden; maar omdat het ons ſmartede, dat zulk

zulk een Man, en niet zelden toch ook by ene zo teêr-bare goede zaak, en daar zyne party zich zo duidlyk bloot gaf, enen zo onnozelen verdediger had gevonden. Intusschen is het, volgens zyn bericht in de Voorreden, genoeg, dat hy het onderscheid tusschen zyne gevoelens en die van den Schryver ten duidelykſten heeft aan den dag gelegd; en daar dit dus *alleen* zyne bedoeling schynt geweest te zyn, zo had hy zich de moeite kunnen ſparen, van verschoning te vragen, dat het een en ander van het door hem geſchelde, door andere, naderhand bekend gewordene *of* zich ontwikkeld hebbende gevallen en berichten, *reeds* is gelogenſtraft, terwyl zyne aantekeningen reeds vóór het tekenen van de Vredes-preliminairen waren opgeſteld.

In welk *een geest de Aanmerkingen op de Conſtitutie van* BUONAPARTE, *die dit Werk beſluiten, zyn, zal* de Lezer *nu zelve wel raden. Dan, niettegenſtaande* al het gezegde, pryzen wy dit Boek *nogmaals* ter lezing aan; maar wy zouden ons zeer bedriegen, indien de Schryver vele Lezers overtuigde, dat BUONAPARTE zodanige tentoonſtelling als *Opperpriester*, *Koopman*, *Schoolleeraar*, *Oppergildemeester*, *en Inquiſiteur*, en welke tytels hy hem hier en daar al meer geeft, in allen opzichte zou verdienen; ook al floeg hy alle de aantekeningen van den zwakken verdediger over, hetgeen wy hem oprecht verzekeren, dat hy, zonder enig verlies, gerust kan doen.

Gezantſchap naar Thibet en Boutan; behelzende zeer merkwaardige byzonderheden deezer Landen, tot in 1793; *door* SAMUEL TURNER, *derwaards gezonden op last van* WARREN HASTINGS, *Gouverneur van Bengalen. Met Aantekeningen van* J. CASTERA. *IIde Deel. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1801. *In gr.* 8*vo.* 392 *bl.*

„Het volgend Deel zal ons gelegenheid verſchaffen „om het een en ander van de *Thibetaanen* te „melden," luidde het ſlot onzer beoordeelende Aankondiging van het Eerſte Deel deezer Gezantſchaps-Rei-

Reize (*). Wat wy toen van de ſchryfwyze gezegd hebben, is noodloos te herhaalen. Wy volvoeren onze belofte.

De *Thibetaanen* maaken eene zonderling Godsdienſtige Natie uit. De twee Reizigers TURNER en SAUNDERS vernamen in het Klooster-Paleis van *Teſchou-Loumbou*, waar zy hunnen intrek hadden, „ uit de menigte van zwaare toonen van verſcheiden ſpeeltuigen, die zich van verre deeden hooren, en op welken, by tusſchenpoozingen, een diep ſtilzwygen volgde, uit het gebrom der gebeden, die men by dag en nagt verſcheide reizen opzegde, uit het luidrugtig gegalm der aanroepingen en lofzangen, die een zeer groot getal *Gylongs* choorswyze zong, dat 'er in de nabyheid eenige der feestlyke en geheimzinnige plegtigheden van den Godsdienst der *Thibetaanen* gevierd werden." —— Zydlingſche naſpeuringen ontdekten hun, dat de plaats, daar de *Gylongs*, om hunne dagelykſche Gebeden te doen, byeenkwamen, niet verre van hunne vertrekken was; zy geeven daarop dit berigt: „ Des morgens met het opgaan der zonne, des middags en des avonds namen zy in byzondere uuren hunne Godsdienst-pligten waar. Binnen het Klooster van *Teſchou-Loumbou* bevonden zich tweeduizend vyfhonderd deezer Priesteren, waarvan het grootſte gedeelte alle Godsdienst-oefeningen zeer ſtiptelyk bywoonde. Alle drie dagen werd de morgenſtond by hun met luider ſtemme aan de verkondiging van den lof en de eigenſchappen van het Opperweezen toegewyd. Deeze dienst geſchiedde met zulk eene hevige en buitengewoone verheffing hunner ſtemmen, dat dezelve, myns bedunkens, met de betaamlykheid, die in zulk eene vergadering hadde behooren plaats te hebben, en met het onderwerp, daar zy mede bezig waren, zeer weinig overeenſtemde.

„ Dit zo even door my gemelde onderwerp beſtond daarin, dat zy by herhaaling den lof der Godheid moesten zingen; doch zo veel ik daarvan kon verneemen, moest iedereen denzelven met groot geſchreeuw verkondigen. Men behoeft 'er ook niet over verwonderd te ſtaan, dat een zeer groot aantal menſchen, wier longen door eene langduurige oefening zeer ſterk geworden

(*) Zie hier boven, bl. 295.

den waren, toen ter tyd een even zo ſterk geluid ſloeg, als eene woedende menigte by een oploop of oproer hadden kunnen maaken. Ondertuſſchen verſtrekte zulks by de *Gylongs* ſlechts tot een bewys van den godvrugtigſten yver, en tot eenen naaryver, die maakte dat elk van hun meer drift dan de anderen wilde betoonen, en zich verbeeldde, door dit middel zynen God meer eerbied te bewyzen. — Behalven den openbaaren Godsdienst hadden zy nog byzondere bedeſtonden, die zy in de vertrekken der ondergeſchikte *Lamas* hielden, en die altyd met muziek vergezeld waren. Men zag 'er ook byna alle dagen plegtige proceſſien, die het *klooster* langzaam rondgingen."

Onze Schryver merkt op, dat deeze *Gylongs* zich vrywillig aan den Godsdienst en aan deszelfs allerſtrengſte waarneeming hebben overgegeeven; dat zy daarvoor beloond worden door den eerbied en de dankbaarheid hunner landslieden, welker waereldlyke bezigheden het niet toelaaten, dat zy zich van deezen pligt kunnen kwyten. De eenen werken en de anderen bidden; en allen deelen met de grootſte eendragt de vrugten van hunnen arbeid onder elkander. De *Thibetaanen* agten het onderhouden van een Leger ter verdeediging van hun Grondgebied, of ter handhaaving van hunne regten, niet noodzaaklyk. Hun geheel vertrouwen is op de bemiddeling van hunnen *Lama* gevestigd. Zy beſchouwen denzelven als eenen geheiligden en onbevlekten Stedehouder van het Opperweezen.

Het Praalgraf van den *Teſchou-Lama*, in *China* overleeden, en met de grootſte ſtatie na *Thibet* terug gevoerd, wordt, met de ongelooflyke koſtlykheden, zeer breedſpraakig beſchreeven, en een Plaat geeft ons de uitwendige gedaante; aan diens overblyfzelen betoonden onze Reizigers hunnen eerbied op eene aan deszelfs diſcipelen aangenaame wyze.

De aan *Thibet* grenzende Landen worden beſchreeven, met veele byzonderheden, de *Thibetaanen* betreffende, in de geſprekken met den Regent omvouwd. Een geheel Hoofdſtuk is byna aan den Godsdienst en Godsdienstgebruiken der *Thibetaanen* gewyd; geeft ook berigt van hunne geſchreevene en gedrukte letteren, door eene Plaat opgehelderd.

Wy mogen niet afzyn, hier plaats in te ruimen aan het gewigtigſt gedeelte des bezoeks, by den *herboren* groo-

grooten Lama afgelegd. De Gezant ſchryft: „Ik naderde den *Teſchou-Lama*, en boodt hem, naar 's Lands wyze, eene witte Sjerp van *Pelong* aan, alsmede een paarel- en een koraalen-ſnoer, die hem de Gouverneur van *Bengalen* zondt. De jonge *Lama* nam dezelven met zyne eigene hand aan. De andere geſchenken werden aan zyne voeten geplaatst. Naa dat wy met den Vader en met de Moeder van den *Teſchou-Lama* van Sjerp verwisſeld hadden, gingen wy aan de zyde van den *Misnud* (*) zitten.

„Verſcheide lieden, die bevel ontvangen hadden my te vergezellen, werden mede tot dit gehoor toegelaaten, en vielen voor den *Teſchou-Lama* neder. Dit kind beſchouwde ons met oplettendheid, en ſcheen met deeze eerbewyzingen zeer vergenoegd te zyn. Zyn Vader zeide tot my in de *Thibetſche* taal de volgende woorden, die myn tolk my uitlegde: „De *Teſchou-Lama* „is gewoon tot op dit uur van den dag te ſlaapen; doch „deezen morgen is hy zeer vroeg wakker geworden, „en men heeft hem niet in het bed kunnen houden, „om dat hy wist dat de *Engelſche* Afgezanten gekomen waren."

„Ik bemerkte, dat die jonge Vorst, zo lang wy in het vertrek van den *Lama* waren, zyne oogen bynaa aanhoudend op ons gevestigd hieldt. Toen wy de eerſte thee, die men ons aanboodt, gedronken hadden, ſcheen hy 'er over misnoegd te zyn, dat onze kopjes ledig waren; en, daar hy niet praaten kon, begon hy zuur te zien, ging met zyn hoofd agter over leggen, en ſchreeuwde zo lang tot men ons op nieuw geſchonken hadt. Hy nam een gouden beker, waarin droog zuiker-gebak was, en haalde daar een weinig gebranden zuiker uit, dien hy my door eenen zyner bedienden zond. Hy zond daar aan den Heer SAUNDERS ook van.

„Offchoon de geene, dien ik bezocht, een kind ware, vond ik my egter genoodzaakt hem aan te ſpreeken: want men had my te kennen gegeeven, dat hy, ſchoon hy niet in ſtaat was te antwoorden, nogthans in de daad al het geene, dat men hem zeide, begreep. Ondertuſſchen

(*) „*Misnud* is een hoop van zyde zitkuſſens, die eene ſoort van Throon, die vier voeten hoog is, vormen."

ſchen zeide ik hem, in plaats van hem eene lange aanſpraak te houden, ſlechts het volgende — „ dat de „ Gouverneur-Generaal van *Bengalen*, door de tyding „ van zyn overlyden in *China*, in groote droefheid „ gedompeld werd, en dat hy daar zo lang leedweezen over gedraagen had, tot dat de wolken, die het „ heil der *Thibetſche* Natie verdonkerden, door zyne „ wederkomst verdweenen waren; dat toen de blydſchap van den Gouverneur-Generaal nog veel grooter „ was geweest, dan de droefheid, die hy te vooren „ ondervonden had; dat zyn wensch was, dat *hy de* „ waereld eenen geruimen tyd door zyne tegenwoordigheid mogt verlichten; en dat hy hoopte, dat de „ vriendſchap, die eertyds tusſchen hun had plaats „ plaats gehad, wel verre van te verminderen, nog „ meer mogt toeneemen, en dat de *Lama*, terwyl hy „ voortging met zyne genegenheid tegen myne Natie „ te betoonen, de onderlinge gemeenſchap tusſchen zyne „ onderdaanen, en die van de *Engelſche* Regeering, nog „ verder mogt uitbreiden."

„ Terwyl ik ſprak, beſchouwde de jonge Vorst my met oplettendheid. Hy maakte verſcheide tekenen met het hoofd, welke ſcheenen te kennen te geeven, dat hy het geen ik zeide begreep en goedkeurde, doch dat hy 'er niet op kon antwoorden. De Vader en Moeder van den jongen *Lama* aanſchouwden hunnen Zoon met de tederſte genegenheid, en een hartlyke glimplach toonde duidelyk aan, hoe zeer zy met deszelfs gedrag omtrent my vergenoegd waren. Wat hem betreft, hy ſcheen zich alleen met ons bezig te houden. Hy was gerust en ſtilzwygend, en zag niet eens naar zyne ouderen om, door welken hy nogthans beſtuurd werd. Men hadt zekerlyk veel moeite genomen om hem zo verre te brengen, dat hy zich by deeze gelegenheid wel gedroeg; men moet egter ook bekennen, dat deeze moeite niet vrugtloos was; alles wat hy deedt gaf blyken van veel verſtand, en ſcheen uit hem zelven voort te komen.

„ Deeze vertooning kon in de oogen van ſommige lieden onverſchillig, ja zelfs belachlyk voorkomen; dezelve was echter veel te nieuw en te buitengewoon, dan dat ze myne geheele oplettendheid niet tot zich getrokken zou hebben. — De *Teſchou-Lama* was toen ſlechts agttien maanden oud. Hy kon nog niet praaten; hy ge-

gedroeg zich echter met veel welvoegelykheid en waardigheid. Alle tekenen, die hy maakte, gaven veel verſtand te kennen." — Wat dunken onze Leezers van zulk een Staatkundig guichelſpel? en meer van dien aart geeft ons dit Hoofdſtuk te leezen. Het volgende doet ons de *Thibetſche* Nonnen en Monniken kennen, geeft ons een ſchets van de Geestlyke Orden, en ontvouwt de Zeden der *Thibetaanen*, beſchryvende de *Veelmanſchap*, daar plaats grypende, met veele andere vreemdigheden. In het verſlag van den Heere TURNER aan den Gouverneur-Generaal van *Bengalen*, HASTINGS, ontmoet men de ontdekking der Handelbetrekkingen, en ontraadzeling van dit gedrag by een kind gehouden. Hieraan is gehegt een Lyst der Koophandel-Artykelen van *Thibet* met de omliggende Landen. Een Brief van TURNER, over *Thibet*, aan den Heer JOHN MACPERSON, Gouverneur-Generaal van *Bengalen*, ontvouwt nog nader der *Engelſchen* onderhandeling met den herbooren grooten *Lama*. De Geſchiedkundige Aantekening van *Thibet* zedert 1785 tot in 1793, toegelicht door eene Aanmerking van den *Franſchen* Vertaaler, geeft opheldering aan den Oorlog, den *Thibetaanen* aangedaan. Hieraan is toegevoegd eene Verhandeling over de Gewasſen en Bergſtoffen, welke *Boutan* en *Thibet* voortbrengen, door den Heer ROBERT SAUNDERS, Reisgenoot van TURNER. Meer dan het op den tytel uitgedrukte treft men 'er in aan. Niet weinige der voorheen reeds beſchreevene byzonderheden worden 'er in vermeld. En om niets aan dit reeds breedſpraakig Werk te laaten ontbreeken, vindt men in een Aanhangzel nog eenige Brieven: I. Een van den Keizer TCHIEN-LONG aan DELAI-LAMA. II. Een des Regents van *Teſchou-Loumbou* aan WARREN HASTINGS. III. Een van den Minister van TESCHOU-LAMA ERTENI aan dien zelfden Gouverneur. — Ten ſlot eene Beſchryving der Reize van TESCHOU-LAMA ERTENI na *China*, opgeſteld uit het mondeling verhaal van den *Goſeyn* POURANGHIR.

Genoeg hebben wy van het voorgaande en dit Deel gezegd, om de weetgraagen na het zonderlinge tot het leezen deezer Gezantſchapsreize uit te noodigen. Het gebrekkige, 't geen wy 'er in hebben opgmerkt, wordt aan eenen anderen kant vergoed.

De Twee Moeders, of de Laster. Door Mevrouw DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, door* ELIZABETH BEEKER, *Wed.* A. WOLFF. *III Deelen. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1802. *In gr.* 8*vo.* 372, 358 *en* 330 *bl.*

Zie daar, Lezer! ene zeer fraaie Roman, ene van die weinige goede, waarvan men de lezing gaarne nog eens herhaalt; en alhoewel wy juist niet zo ſtellig, met een der achtingswaardigſte Franſche Journalen, (volgens het Voorbericht) zeggen willen, dat dit Werk *ongetwyfeld het beſte* van Mevrouw DE GENLIS is, zo kunnen wy toch de Liefhebbers van hare Schriften verzekeren, dat zy hetzelve lezen en herlezen zullen met het uiterſt genoegen. Wy vinden hier de lydende deugd, lydende door lage, maar al te wel gelukte, kunſtgrepen, die nyd en haat gebruiken kan; voorts: *Ik poogde*, zegt de Schryfſter, *in dit boek de hoogſte, de volmaakſte huwlykſliefde af te beelden; en ik wilde tevens dat zy in niets der liefde gelyk was. Ik heb de brieven nergens anders belangryk door gemaakt, dan door huwlykſliefde, moederlyke en kinderlyke tederheid.* Hier oordeelen wy toch anders: het zinlyk ſchone, meer dan éne goede zedekundige aanmerking, menig tuſſchengeval en in meer dan één opzicht belangryk karakter, zetten aan dezelve, in ons oog, ene aangename verſcheidenheid en gene geringe waarde by. *Zie daar*, gaat zy voort, *ſtoute nieuwigheden, in een Roman; een nog nieuwer denkbeeld beſtaat hierin: ik onderſtond eene vergelyking te maaken tuſſchen de volkoomenſte deugd, vertenigd met de onſchuld, en de deugd door eene oogenblikkige dwaaling bevlekt, en gereinigd door alles wat het berouw aandoenlyks en heldhaftigs hebben kan. Indien het my gelukt is, de voorkeur te doen geeven aan de zuivere deugd, dan durf ik zeggen, dat ik een tafreel geſchilderd heb, waardig het penſeel eens waaren Zede-ſchryvers.* Dit doel is, daaraan twyfelen wy niet, bereikt; en heeft Mevrouw DE GENLIS alzo ene waarheid hier ingeſcherpt, die wy vertrouwen dat nooit in goeden ernſt zal worden betwyfeld; terwyl bevlekte deugd, maar door berouw gereinigd, toch ook by haar derzelver waarde behoudt, en ons ook in dit Werk, aandoenlyk genoeg, den vereischten eerbied afdwingt. Nemen wy intuſſchen het woord *deugd* niet in dien bepaalden zin, waarin hier dezelve by de kuiſche PAULINE verdacht werd, maar in deszelfs volle betekenis, dan is de vraag, of de tekening van zodanig enen deugdzamen niet altyd overdreven is; en wy twyfelen zeer, of zo geheel deugdzamen, die nimmer berouw behoeven, thands nog wel deze aarde bewonen; ja wy zyn overtuigd, dat ene Zedeleer, waarin

in iedere afdwaling en misstap, hoezeer ook door berouw geboet en hersteld, onvergeeflyk ware, misschien in enen volgenden kring van ons aanzyn, zeker niet in den tegenwoordigen, bruikbaar wezen zou. Deze PAULINE, intusschen, is in ons oog niet zo geheel onberisplyk, maar zelve zeer sterke oorzaak van ene zeer sterke verdenking: met dat al behoort zy toch nog op deze wereld niet te huis; en wy geloven niet, dat enige Vrouw haar volgen *kan*. *Moet* zy haar dan volgen? Deze vraag is nog al belangryk; en wy voor ons twyfelen zeer, of zodanig ene Vrouw het geschiktst werktuig ter zedelyke verbetering wezen zou voor iederen ongetrouwen Echtgenoot. Evenwel kan men uit hare byzondere betrekking, en het karakter van ALBERT, zeer veel zeggen tot hare verdediging. —— Voorts schryft Mevrouw DE GENLIS ook hier voor de Grote Wereld, — voor den kring, waarin zy verkeerde; en daardoor zyn hare Werken voor de mindere standen in de Maatschappy ook minder geschikt.

Dan nog kennen onze Lezers de twee Moeders niet. PAULINE, *Marquise de Ermenonville*, voedt ene Vondelinge op, die haar op ene zonderlinge wyze wordt toevertrouwd. Haar Echtgenoot houdt dit kind voor het hare, — voor de vrucht van overspel. De Laster speelt hier meesterlyk haren rol. De onbekende Moeder laat gedurig van zich horen, maar blyft onbekend; alles versterkt den Echtgenoot in zyn vermoeden. Eindlyk zal PAULINE zich rechtvaardigen; deze Vondelinge zal huwen aan haren Zoon. Dan de onbekende Moeder tracht dit te beletten. Nu houdt de Echtgenoot alles voor bedrog; doch PAULINE zet haar plan door. Maar op den dag van het huwlyk verschynt de ware Moeder; belet het huwlyk: want LEÖCADIE was ALBERTS Dochter. Hetgeen de verdachte onschuldige nog groter maakt, is: zy wist reeds lang den misstap van haren Man; schoon zy zo min als hy de Vondelinge kende als zyne Dochter. De twee Moeders zyn beide voorbeelden van tederheid jegens LEÖCADIE, die nu gelukkig huwt aan den Neef harer ware Moeder; terwyl deze, die zich slechts één ongelukkig oogenblik te wyten had, den Sluier aanneemt, en de gerechtvaardigde PAULINE nu met haren Man volkomen leeft in liefde en geluk. —— Dit is, in weinige woorden, het hoofdbeloop der Geschiedenis. Reeds by het doorbladeren van het eerste Deel zagen wy, dat deze Roman voor geen uitvoerig uittrekfel zou vatbaar zyn, en lieten dezelve te geruster liggen tot ons de volgende Delen ter hand kwamen, daar wy overtuigd waren, dat de Naam van Mevrouw DE GENLIS, ook zonder onze aankondiging, dit Werk spoedig in vele handen brengen zou.

Wy willen uit den 88sten Brief de volgende Anecdote overnemen, om toch iets ter proeve te geven, en kiezen daartoe

toe dezelve opzetlyk, alzo ons in ene aantekening bericht wordt: *dat zy niet is verfierd, maar 't naauwkeurig verhaal van eene der deugdzaame daaden des Bisschops van Nimes:* —— *'t was de eerste Bisschop, die geduurende veertig jaaren niet uit zyn kerkelyk regtsgebied week; wiens verstand zyne godsvrugt evenaarde; die ten zynen koste de wegen deed verbeteren, manufacturen oprichtte, de Stad verrykte, en geen Armen daarin overliet.* De Heer SAUVAL, die hier als Kunstschilder voorkomt, deelt dit Verhaal mede in enen Brief aan enen Vriend. Twee Juffrouwen, beiden bejaard, hadden alles overgegeven aan de schuldeischers van haren Vader; zelfs een klein Landgoedje, van hare Moeder geërfd, dat zy hadden kunnen behouden. „ Hierdoor (dus luidt de Brief) vervielen zy *in de* grootste armoede; want men had ook zelfs de gevingste meubelen verkogt. Zy hadden volstrekt niets aan zich gehouden, dan eene oude Schildery, waarop *St. Jeronimus* was afgebeeld; omdat haar Vader dit afbeeldzel zeer bemind, en altoos digt by zyn bed geplaatst had. *Deeze braave menschen* konden niet besluiten, *om hulp te vraagen, of die aan te neemen*; maar poogden van haar handwerken te leeven. *Doch* deeze arbeid gaf haar geduurende zeven jaaren niets dan het volstrekt noodzakelykste, en zy ondervonden eene groote armoede.

„ Zo dra onze Bisschop hier was ingewyd, nam hy de naauwkeurigste berichten, nopens alle de inwoonders deezer Stad, die onderstand noodig hadden. In weerwil der afzondering, de onbekendheid en diep stilzwygen deezer arme Juffrouwen, werd echter haar geval en omstandigheid hem bekend. Hy wist ook, dat zy eensgezind, vroom en naarstig waren; dat zy der kinderlyke liefde ten voorbeeld strekten. Hy zond een zyner *Grands Vicaires* by haar, om haar onderstand aan te bieden. Zy bedankten, en zeiden eenvoudig, dat zy niets noodig hadden. De Bisschop, die nooit wordt afgeschrikt om eene goede daad ter uitvoer te brengen, was 'er op bedagt, om haar langs eenen anderen weg uit haare armoede te redden, en dat zonder haare kieschheid te beleedigen.

„ Eenigen tyd daarna hoorde hy, dat de Huisheer het huur-ceel niet wilde vernieuwen, wyl hy 'er meer voordeel in zag, haare kamer met nog eene aan denzelfden persoon te verhuuren. De Bisschop dagt hierover, en wilde zyn oogmerk terstond uitvoeren. Hy liet my haalen; vertrouwde my zyn voorneemen, en gaf my de rol, die ik moest speelen.

„ Ingevolge daarvan begaf ik my des morgens zeer vroeg naar haar verblyf. Ik zeide aan den Huisheer, dat ik een zyner *appartementen* wilde huuren; dat ik, als zynde een Schilder, vooral een helder licht wenschte; dat dus het *bo-*

ven-

venſte gedeelte van het huis my meest zoude bevallen. Men bragt my boven; en na dat men my twee kleine kamertjes had getoond, zeide men, dat men hier nog eene vry groote kamer zoude byvoegen, zo dra twee bejaarde Juffrouwen daaruit zouden vertrokken zyn, dat eerstdaags moest geſchieden. Ik verzocht die kamer te zien; en zie daar my terſtond by de Juffrouwen. Deeze naarſtige menſchen zaten alreede te werken; de eene borduurde, de andere naaide een hembd. Twee ſlegte ſlaapplaatsjes zonder gordynen, eene groote notteboomen tafel, en twee gemaalde ſtoelen, waren alle haare meubelen. De vier zwart berookte muuren hadden geen ander ſieraad, dan de *St Jeronimus* in eenen zwarten houten lyst. Zo als ik intrad, reezen de Juffrouwen op, vry wat verlegen zynde: want om haare groote armoede te bedekken, wilden zy niet, dat iemand, buiten de hoogſte noodzaakelykheid, binnenkwam. Ik, haar naauwlyks groetende, ſcheen niets te zien dan dat Schildery; en terwyl de Huisheer haar de reden van myne komst verhaalde, ſtond ik onbeweeglyk voor *St. Jeronimus*. Vervolgens ging ik op eenen afſtand, en ter zyden af, om het ſtuk in onderſcheiden lichten te zien. Eindelyk riep ik, als buiten my zelf vervoerd: „ Zeker, 't is een *Dominiquin!*" —— „ Vergeef my, myn Heer! zeide de eene Juffrouw, 't is geen *Saint Dominicus*; 't is een *Saint Jeronimus*, de Schutsheilig onzes geſtorven Vaders." ... „ Mejuffrouw! hernam ik, dit Schildery is geſchilderd door DOMINIQUIN, een van de grootſte Schilders der Italiaanſche School ... 't is een meesterſtuk! Ei laat ik het mogen afneemen, om het ter deeg te beſien." Ik klom op een ſtoel, nam het Schildery af, en zette het op den grond. Ik knielde 'er voor, ſpoog 'er op, droogde het af, vreef het met myn zakdoek, ſtond overeind, verwyderde my, en na al dit bedryf zeide ik: „ Mejuffrouwen! dewyl gy dit Schildery zo naauwkeurig bewaard hebt, zult gy zeker weten, dat het een der grootſte *originaelen* is, die 'er te vinden zyn?" ..... „ Myn Heer, antwoordde eene der Zusters, onze overleden Vader was 'er zeer op geſteld; 't is om die reden alleen, dat wy het gehouden hebben" ... —— „ Weet gy ook, Mejuffrouw! wat gy 'er voor krygen kunt; hoeveel het waardig is?" .. —— „ Neen, myn Heer!" —— „ Het is onbetaalbaar; ik wil my van uwe onkunde niet bedienen; ik biede 'er u vyfhonderd gouden Louiſen voor, terſtond te betaalen." .... „ Vyfhonderd gouden Louiſen!" riepen de twee Juffrouwen en de Huisheer; „ Vyfhonderd gouden Louiſen!" —— „ Ja, hernam ik, en ik ben verzekerd, 'er te *Parys*, zo ik het verkoopen wil, zevenhonderd voor te zullen krygen." ... —— „ Wel, zei de Huisheer, dat hiet ik een mooie ſlag ſlaan! Ik zie ook wel, myn Heer! dat die *Jeronimus* een

heerlyk Schildery is, al ziet het 'er door den rook zo bevroezeld uit; maar 't is toch raar, dat niemand 'er nog op gelet heeft." —— „ Ja, antwoordde ik, wy Schilders hebben meermaal zulke gevalletjes." ... —— „ Dat is zo, hernam de Huisheer; ik heb eens ergens geleezen, dat een zeker Schilder voor weinige Louisen in een kroeg een schildery kocht, 't welk hy verkocht voor agtduizend Livres." ...

„ De Zusters fluisterden elkander iets in. Ik verzocht om antwoord: zy zeiden, dat zy my het stuk voor dien prys overlieten. Ik beloofde binnen twee uuren met het geld weder hier te zyn, en hield my geen oogenblik op. —— De Bisschop wachtte my met ongeduld in zyn Kabinet. „ *Mefseigneur*, zeide ik, gy hebt daar een Schilderstuk gekocht voor twaalfduizend Livres, en het is geen twaalf Franc waardig." ... —— „ Ach! riep hy, nooit heb ik beter koop gedaan!" Terstond gaf hy my het geld in Wisselbrieven, en ik keerde naar myne Juffrouwen weder. Zy wierden aangenaam verrascht door my weder te zien; zy beleeden my, dat zy gelooft hadden, dat ik met haar gespot had. Toen ik de Wisselbrieven op de tafel legde, verbleekten deeze goede Vrouwen; zy beefden; zy waren overstelpt ... Ik bood haar een fraaie roodmaroquinen brieventas aan, met verzoek om die ten mynen aandenken te dragen. Te zeer aangedaan om iets te kunnen zeggen, dankten zy my met den veelbeteekenendsten blik ... Toen ik het Schildery opnam, om 'er mede te vertrekken, zuchtten zy, en zeiden met zachte stemmen: *Onze arme Vader!* ... „ Mejuffrouwen, zeide ik, de kinderlyke liefde maakt u dit gemis moeilyk; maar ik geef u myn woord van eer, dat ik voor u daarvan een volmaakt gelykend copie maaken zal. Binnen veertien dagen zult gy die hebben." Deeze braave Vrouwen omarmden elkander, terwyl zy in tranen smolten. ... „ Ach, myn Heer! voor dat Schildery geknield, zullen wy alle dag God voor u bidden!" ... Hoe moeilyk het my, haar den naam haars godvruchtigen weldoeners niet te mogen ontdekken!

„ Ik plaatste dit duur betaald stuk in het Paleis. De Bisschop zag het met welgevallen ... Geen liefhebber ontving ooit een zo lang gewenscht stuk met zo veel vermaak, als deeze waardige Prelaat dit afbeeldzel. Hy zal het in zyn *Oratoire* laaten brengen. „ *Monseigneur*, zeide ik, indien gy eens eene Redenvoering maakt over de verborgene Christelyke Weldadigheid, dan moest gy, voor dit Schildery geplaatst, die opstellen. Het zoude u de heerlykste gedagten inboezemen."

By deze gelegenheid maken wy ons eerbiedig compliment aan Mejuffrouw ELIZABETH BEKKER, Wed. A. WOLFF, en bedanken haar zeer hartlyk voor haar vriendlyk aandenken aan on-

onze Vaderlandsche Boekbeoordeelaars, en hare zo welgemeende dierbare zegenwenschen. Die zegenende Ziel worde vet! en vele, vele dagen behoude zy dat uitmuntend vermogen en het ongemene talent, van *den kunstenaar te kunnen bewonderen, die het gierstenkoorn door het oog ener naald werpt*; en alle hare verdere uitnemende bekwaamheden; die vrouwlyke *accuratesse* en *netheid* vooral, en dat zo onbegryplyk nedrig zelfsgevoel, waardoor alles, wat haar hoofd en hare pen der wereld in enen zo milden overvloed levert, tot nog toe altyd verheven was boven iedere berisping! —— Wy twyfelen geen ogenblik, daar dit recept in alles naar haar eigen voorschrift, zo wy menen, is gereed gemaakt, of zy zal het met veel genoegen van onze hand aannemen; terwyl wy haar by dezen, hare vriendlyke buiging, op het nedrigst terug geven.

Anecdoten van Vrouwen, welke zig, gedurende de Fransche Omwenteling, door haare Huwlyks-, Ouder- en Kinder-liefde beroemd gemaakt hebben. Uit het Fransch vertaald. In den Hage, by I. van Cleef, 1802. *In gr. 8vo. 204 bl.*

Wy vernamen zoveel wreedheid en der Menschheid onteerenden gruwel, gedurende den loop der Fransche Omwenteling, dat ene verzameling van trekken van edelmoedige grootheid, toen juist ook aan het licht gebragt, by welker lezing men zich wederom met de Menschheid bevredigt, en zich verheugt dat men ook een Mensch is, waarlyk niet anders dan aangenaam wezen kan. Deze Anecdoten betreffen alleen *Vrouwen*; en dit geeft aan den Lezer geen minder aandoenlyk gevoel, en aan de verzameling gene mindere waarde. Intusschen is het maar jammer, dat de meesten dezer beminnelyke Vrouwen zo veel moesten lyden, en dat de behandeling, ook der Sexe, by een anders zo gevoelig en wellevend Volk, aangedaan, den Lezer dezer verhalen byna gedurig zich moet doen schamen, dat hy een *Man* is. Zeker is het evenwel, dat vrouwlyke aanvallige schoonheid en hare vele bekoorlykheden, anderzins zulke veelvermogende toveressen, toch maar dikwils niet beveiligden voor de *Guillotine* of nog yslyker moord; en het Fransche Volk ligt zeker onder de verplichting, om, door een nog meer onderscheidend gedrag jegens de Sexe, en byzondere oplettendheden en voorrechten voor dezelve, de vlek uit te wisschen, waarmede vele bestierers der onderscheidene Omwentelingen, en hunne dolle werktuigen, de Natie voor 't oog der wereld hebben bezoedeld; —— ene vlek, te afschuwlyker, naar mate 'er niet aan valt te twyfelen, of de Vrouwen, de Fransche vooral, zyn zeer wel be-

berekend en vatbaar voor al dat verheven gevoel, en die edele zichzelve opofferende grootheid, van welke wy hier op iedere bladzyde treffende ſtalen vinden opgetekend.

Jammer maar, dat ons overal de Namen dezer Heldinnen niet worden genoemd, welker gedachtenis toch in ere behoorde te blyven; en dat men door dit verzuim gevaar loopt, ſomtyds aan de echtheid der *Anecdote* min of meer te twyfelen; gelyk dit by ons het geval zou geweest zyn, onder anderen by de twee eerſte verhalen van het vyfde Hoofdſtuk, alwaar zekere Vrouw het huis koopt naast de gevangenis van haren Minnaar, met behulp alleen van hare Kamenier den muur doorboort, en alzo den Geliefden verlost; en ons wyders verhaald wordt, dat zekere Geeſtelyke Zuster enen zieken Gevangenen voor dood doet doorgaan, om zich enen levenden Echtgenoot te bezorgen; ten zy de Verzamelaar ons de namen van DUBOIS en THERESE, te *Bourdeaux*, en den Koopman CAUSSÉ, te *Toulouſe*, had genoemd, by welke perſonen men zich dus nopens de nadere omſtandigheden om onderricht vervoegen kan. *Dan onze aankondiging mag niet* te breed uitlopen: wy vergenoegen ons daarom, na de opgave van de verdeling des Werks, met het overnemen van ene en andere van de kortſten dezer Anecdoten:

In twaalf Hoofdſtukken is het Werkje verdeeld, hebbende de volgende opſchriften: *Moederlyke Teederheid. Huwlykstrouw. Kinderliefde. Broedermin. Zelfsopoffering der Liefde. Herbergzaamheid. Kragt van Ziel in het Ongeluk. Verheven Zelfsopofferung. Dankbaarheid. Belangeloosheid. Moed, door de afſchuw voor de Misdaad ingeboezemd. Vaderlandsliefde.*

„ Men had den Maarſchalk DE MOUCHY in het *Luxemburg* gebragt: naauwlyks is hy 'er aangekomen, of zyne Vrouw verſchynt 'er insgelyks. Men ſtelt haar voor oogen, dat het beſluit, het welk haaren Man gevangen heeft doen neemen, geene hoegenaamde melding van haar maakt. Zy antwoordt: *Daar myn Man gevangen is, ben ik het ook.* Toen de Maarſchalk voor de Revolutionaire Rechtbank gevoerd werd, verzelde zy hem derwaarts. De algemeene Aanklaager haar te kennen gegeeven hebbende, dat zy niet opgeroepen was, antwoordt zy: *Daar myn Man opgeroepen is, ben ik het ook.* Toen eindelyk het doodvonnis tegen haaren Man uitgeſprooken was, klom zy met hem op de Kar.. en, op de aanmerking van den Scherprechter, dat zy niet veroordeeld was: *Daar myn Man veroordeeld is, ben ik het ook*; was telkens het verheven antwoord dier Vrouw, welke eindelyk het gelnk had, alle haare wenſchen vervuld te zien, door gezamentlyk te ſterven met hem, dien zy nimmer opgehouden had te beminnen."

„ Eints de terechtſtelling van haaren Man, was Mevrouw

DE

DE ROZAMBEAU onder den last haarer droefheid bezweeken, en in ylhoofdigheid vervallen. Noch de troostredenen haarer Vaders, (den deugdzaamen MALESHERBES) noch de tedere liefkoozingen van haaren Schoonzoon en van haare Dogter, hadden het geweld haarer droefheid kunnen leenigen. Echter, op het oogenblik toen haare Beſchuldigings-acte en die haares Vaders verſcheenen, verzamelde zy alle haare kragten, en kreeg haare bewustheid terug. Alvoorens te vertrekken, ging zy Mejuffrouw SOMBREUIL bezoeken, en zeide haar deeze altoos gedenkwaardige woorden: „ Mejuffrouw, gy „ hebt het geluk gehad, van uwen Vader te redden, en ik „ zal dat hebben, van met den mynen te ſterven, en mynen „ Man te volgen." —— Deeze ſlikkering van zelfsbewustheid was voorzeker boven haare kragten. Na deeze woorden uitgeſprooken te hebben, viel zy op nieuw in haaren voorigen ſtaat, vloog de kamer uit, zonder te weeten werwaards zy haare ſchreeden rigtte, en ſtierf, onweetend van het lot, het welk zy onderging."

„Getuige van de beraadſlagingen over een Rechtsgeding, van het welk het lot eens tedergeliefden Broeders afhing, wagtte de Zuster van een Boekverkoper, GATTEY geheeten, met kalmte de uitſpraak af, welke omtrent het leven dienſ Broeders en omtrent het haare beſliſſen moest. Meestereſſe van haar zelve, en van het geheim, het welk zy in haaren boezem koesterde, had zy zig met eene ſchynbaare koelheid onder de aanſchouwers vermengd, alwaar zy door niemand bemerkt was: doch naauwlyks had zy het doodvonnis haars Broeders gehoord, of zy riep uit al haar magt en herhaalde maalen: *Leeve de Koning!* verklaarende, dat zy met haaren Broeder wilde ſterven. De Rechtbank verleende haar dit droevig genoegen niet; haar dood werd tot den volgenden dag uitgeſteld, en zy onderging dien met die gerustheid, welke blyken deed, met welk eene kragt de Broederliefde in haar gevoelig hart heerschte."

„ Eene Vrouw, de Vriendin van CONDORCET, die hem lange verborgen had, gaf hem dit treffend antwoord, toen hy haar verzocht zich niet langer om zynentwil aan gevaar bloot te ſtellen, en hem te laaten vertrekken, omdat hy vogelvry en buiten de Wet verklaard was, en de Wet alzo iedereenen, die hem eene ſchuilplaats verleende, den dood bedreigde: *Hoe, omdat gy buiten de Wet zyt, ben ik daarom buiten de Menſchelykheid?*"

„ Een jeugdig Meisje, van een inneemend gelaat, was voor de Revolutionaire Commisſie van *Lyon* beſchuldigd, van geweigerd te hebben de Nationaale Cocarde te draagen; men vroeg haar de oorzaak deezer weigering. — „ Het is niet de „ Cocarde, die ik haate; maar, daar gy dezelve draagt, ſchynt zy „ my

„ my het ſein der misdaad, en voegt niet meer op myn voor-
„ hoofd." —— Een der wagts, die agter dit moedig *Meisje* geplaatst ſtond, haar eene Cocarde aan haaren muts poogende te hegten, ſtond zy koelbloedig op, maakte dezelve los, en die op de ſchryftafel van de rechtbank werpende: — „ Ik geef
„ ze u terug," zeide zy, verliet de zaal, en ging ter dood."

„ De Echtgenoote van LEPINAI, Generaal der Koningsgezinden in de *Vendée*, bevond zig te *Nantes* gevangen met een jong Meisje van *Chatellerault*, het welk zig by haar in dienst begeeven en vrywillig met haare Meestresſe had laaten opſluiten. Op zeekeren dag verſcheenen eenige Soldaaten in de gevangenis, om de gevangenen te verzamelen, die ter dood beſtemd waren. Het jonge Meisje hoort *Mevrouw* LEPINAI roepen, welke eene onpasſelykheid voor eenige oogenblikken uit haare kamer verwyderd had. Deeze braave Dienstmaagd, die wist, dat men den dood haarer Meestresſe gezworen had, treedt in haare plaats te voorſchyn, en ſterft voor haar in de golven der *Loire*."

Bl. 31 vinden wy de aandoenlyke *Geſchiedenis van Mevrouw* DUDON, Echtgenote van den gewezen Procureur-Generaal van het Parlement van *Bourdeaux*, die, hopende, door goud, haren Man uit de gevangenis en van den dood te redden, het gehele overſchot van haar verwoest vermogen, zynde honderd Louiſen, aan LACOMBE, Preſident der Revolutionaire Commiſſie, ter hand ſtelt, die ze aanneemt. Vol vreugde en hoop ſnelt Mevrouw DUDON naar huis; doch ziet zich welhaast tot wanhoop gebragt door den eisch van den geldgierigen Preſident, dat hy ten minſten duizend Louiſen hebben moest. Slegts drie dagen zyn haar vergund. Vergeefs zyn alle haare pogingen. Op den derden dag voert de wanhoop de ongelukkige Gade tot hare beulen; zy ſmeekt om nog énen dag; dan vrugteloos: DUDON wordt ter dood gebragt; en zyne getrouwe Echtgenote zag zich met hare Kinderen in de diepſte droefheid en armoede gedompeld.

Bl. 64 vermeldt ons een allertreffendst voorbeeld van Kinderliefde in de voormalige Marquiſinne van BOIS-BERANGER, die, met haar Vader, Moeder en jonge Zuster in de gevangenisſe opgeſloten, troosteloos was, toen deze allen hun doodvonnis ontvingen, en zy alleen van hetzelve was uitgezonderd. „ Hemel! riep zy, wy zullen dan niet te zamen
„ ſterven!" —— Eindelyk verſchynt ook het hare, en nu ſcheen zy van vreugde als buiten zichzelve. Zy tooit zich op, even als ware het voor enen feestdag, en ſnydt met eigene handen hare ſchone hairlokken af. —— „ Troost u," zeide zy in het gaan naar het ſchavot tot hare Moeder:
„ zyt gy niet gelukkig? Ten grave dalende, behoeft gy
„ niemand te beſchreijen; uw geheel Huisgezin volgt u der-
„ waards,

„ waards, en gy gaat de beloning ontvangen, die uwe deug-
„ den verdienen!"

Ene edelmoedige, belangeloze daad van eenen Landhoevenaar verdiende zeker melding; maar onder den tytel van Anecdoten van *Vrouwen* behoorde die echter niet.

Met nog éne aanmerking eindigen wy ons verslag. De meesten dezer Anecdoten zyn zo verschriklyk of aandoenlyk, dat dezelve ons nu eens de hairen deden te berge ryzen, dan weder een traan uit de oogen perſten: zodat wy waarlyk dit Boek, offchoon door den Verzamelaar aan gevoelvolle Vrouwen toegewyd, onze gevoelige Lezeresſen nauwlyks ter lezinge durven aanpryzen.

De Amſterdamſche Kermis, in derzelver oirſprong, voortgang en tegenwoordigen ſtaat, beſchouwd, in eene Verhandeling, voorgeleezen in, en opgedraagen aan, de beide Amſterdamſche Departementen der Bataafſche Maatſchappy Tot Nut van 't Algemeen; *door* A. FOKKE, Simonsz. *Met Caricatuur-plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr.* 8vo. 106 *bl.*

Een onderwerp, voor zodanig ene Voorlezing niet ongeſchikt, en aan dezen Redenaar wel het allerbest toevertrouwd! Vooraf krygen wy hier van den oorſprong en het oogmerk der Kermis enig bericht, en daarop worden wy langs dezelve rondgeleid; en is de boert, waartoe hier ene zo ryke ſtoffe is, voor niemand beledigend, en enige trekken zeer naïf: zodat wy den Lezer vermaak beloven; terwyl wy niets hoegenaamd hebben aangetroffen, dat voor de zeden enigzins bedenklyk is. Achter de Voorlezing zelve zyn een aantal *Opheldering*en gevoegd, die blyken dragen van des Schryvers goeden ſmaak en kunde, en dit boekje te gelyk leerzaam maken. —— Ziet hier ene kleine proeve:

„ Wat is het druk by den weg! Hoe dringen de lieden! laaten we eens door de reijen van zykverſierde Kraamen op de Westermarkt wandelen.

„ Welk een ſchat? welk een overvloed? 't is jammer dat men niet alles beſcheiden genoeg zien kan.

„ Zou men niet op 't zien van die pendules, al die gouden en zilveren rariteiten, meenen dat het reeds drie jaaren lang vrede geweest wäre, en dat zy heur' hoorn van overvloed reeds over de breede en ſmalle gemeente uitgeſtort hadde.

„ Hoe opgevuld zyn niet alle deze zo nuttige als onnuttige winkels! Zie eens welk een magazyn van potjens, flesjens, ſmeerſels, reukwerken, odeurs, parfums en vuurwerken;

ken; men zou 'er een halve stad mede *in den brand* kunnen steeken.

„ Zie daar welk eene kraam van keurige tooisels voor de Bataafsche Maagdenrei, Vrouwenrei, oude Vrouwenrei! Welk een menigte van tabaksdoozen, horologiekettingen, brieventassen voor *croijable* en *incroijable* Bataafjens, Bataaven en Batavissimos, zie welke fraaije prenten, 't is hier in de daad een wandelende kunstbeschouwing .... als men dat alles zo met aandacht beziet, moet men dan niet met THALES van *Mileten* uitroepen ..... Hei jongen! kan je niet zien, is *dat* onbesuisd dringen ..... 't Is me niet mogelyk, vrienden, *dat* ik verder spreek .... ik word dood gedrongen en moet *maar* met handen en voeten werken om 'er door te komen. Zie *zo*.... dat is een dankzegging waardig, laaten we nu maar reis even naar de Nieuwmarkt gaan ..... Heer! Heer! wat een volk ..... en die saterdagsche boeren zullen geen stroo breed voor een' mensch uit den weg gaan. Hoor nu dat vervl..... men kan hier malkander geen woord verstaan; 't is toch raar dat al dat jonge goed trommelslager wil weezen ..... we moeten de beurs toch over .... ik heb 'er niet om gedagt, anders zouden we wel de..... zwyg toch wyf met je *k.r.a.a.k oor je koopt*; het gilt iemand, die wat zwak van hoofd is, door de harssens ..... wel, ik ben blyd dat we door dat geweld ten minsten nu wat heen geworsteld zyn. Verzichtig daar wat .... als we hier een valsche pas maakten, zouden we ligt avary gros, in al die kelkjens, bierglazen en flessenkelders kunnen maaken; laaten we dit straatjen nu maar inslaan. Wagt hoe heet dat? laat reis kyken ..... *O wat is die mode goed, van die bordjens!* Zie je ... DE STOOFSTERG .... ja die brengt ons nu op de Nieuwmarkt. Ha! hier is nog wat nuttigs te koop. Dat is nog een Oeconomische *Markt*; *Schoenenkraamen*, Tinkraamen, Koperkraamen, *Stofferkraamen*, Koekkraamen. Dat is hier allemaal voor de burgerlui; de *Beau Monde* kan dat alles niet eens noemen, maar men vindt het toch in de Dictionaire van MARIN en HALMA; zie op *Kraamen*; Willen we de Anatomie reis gaan zien ...?.... o Heden neen! ik zie daar zo iets uit het vengster kyken! laaten we dat liever reis doen als het geen kermis is; ik kryg een gril over het lyf als ik 'er om denk, dat de vorst der verschrikking hier genoodzaakt wordt voor Hansworst te speelen!" enz.

De Burger FOKKE, of zyn Corrector, mogt wel wat nauwkeuriger acht geven op de punctuatie.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bybel, door HERMAN MUNTINGHE. *Iſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 413 *bl.*

Men beeft zich, in de laatst verloopene jaaren, meer dan te voren, op eene wysgeerige en *pragmatiſche* beſchouwing der oude geſchiedenisſen, welke de oorzaaken, de gevolgen en het verband der gebeurde zaaken zorgvuldig opzoekt, en naauwkeurig ſamenſchakelt, beginnen toe te leggen, en, op dien grond, veel lichts verſpreid, zoo over de geſchiedenis der menschheid in 't algemeen, als in 't byzonder over de geſchiedenis van den oorſprong, den voortgang, de veranderingen van kunſten, weetenſchappen, wetten, zeden, gewoonten, koophandel en zeevaart van onderſcheiden volkeren; waartoe inzonderheid FERGUSON, FALCONER, ISELIN, HERDER, GOGUET, WARBURTON, GATTERER en MEINERS zeer veel bygedragen hebben. HESS, NIEMEYER, JERUSALEM en anderen hebben den weg geweezen, om ook de Bybelſche geſchiedenisſen, of althans een gedeelte derzelven, in dien trant te behandelen. Op dit voetſpoor heeft de geleerde MUNTINGHE eene zwaarwigtige en wyduitgebreide taak op zich genomen; waartoe wy hem evenwel, blykens den inhoud van dit eerſte Deel zyns aangevangen werks, zoo wel berekend vinden, dat men de voortzetting en voleindiging van dezen verdienſtelyken arbeid, door eene zoo bekwaame hand, met verlangen moet te gemoet zien. Zie hier, met des Hoogleeraars eigen woorden, wat hy ons wil leveren:

„ Myn doel is hoofdzaaklyk, te onderzoeken, wat ons de Bybelſche geſchiedenis oplevere, met betrekking tot den oorſprong en den trapswyzen voortgang van de verſtandelyke en zedelyke beſchaving des menschdoms. De Bybelſche geſchiedenis zal dus meer door my vooronderſteld, dan wel behandeld worden;

lettendheid bewerkt. Men vindt hier het voornaamſte van al hetgene, tot opheldering van min of meer *moeielyke* Bybelplaatzen, in dit gedeelte der *geſchiedenis* voorkomende, door de beſte Taalkundigen en bedrevenſte Bybel-uitleggers is aangemerkt, met welwikkend oordeel byeenverſameld, en over eenigen derzelven geheel nieuwe gedachten medegedeeld, en met veel ſchranderheid en kennis van zaaken verdedigd; de Bybelſche geſchiedenisſen in een zeer aanneemelyk licht geplaatst, en derzelver geloofwaardigheid op de *overtuigendſte* gronden bevestigd; en voorts de *beginſelen*, voortgangen en veranderingen van de *kundigheden* en zeden der oudſte aardryksbewooners, derzelver zedelyke opvoeding tot Godsdienst en deugd door Godlyk onderwys, de wyze van hun afzonderlyk en maatſchappelyk leeven, en de onderſcheidene lotgevallen van byzondere menſchen, huisgezinnen, geſlachten, *en geheel* het menschdom, geduurende deze *tydperken*, *met* een wysgeerig oog nageſpoord, en de oorzaaken en gevolgen der gebeurde zaaken en derzelver aaneenſchakeling duidelyk aangeweezen, en niet zelden de oude geſchiedenis, daar ze duister is, of althans niet dan zeer flaauw verlicht, door vergelyking van andere berichten, omtrent onderſcheidene volken en landen, met veel ſchranderheid aangevuld en verduidelykt.

Het kon niet misſen, of de Hoogleeraar moest hier en daar, in deze behandeling van de Bybelſche geſchiedenisſen, vooral met opzicht tot de *godsdienſtige begrippen* der eerſte menſchen, derzelver oorſpronglyken zedelyken ſtaat, voor dat zy zondigden, de wyze, waarop de zonde in de wereld kwam, het uitzicht der eerſte menſchen op eene toekomende verloſsing, enz. min of meer verſchillen van 't geen, in de meeste Godgeleerde ſtelſels, als Godsdienstleer wordt opgegeeven. Alwie evenwel de moeite wil neemen, om dit Boek, met ter zyde ſtelling van overgenomene begrippen, en eene zuivere zucht tot waarheid, te leezen, zal, bedriegen wy ons niet, de gronden voor zoodanige afwykingen van gewoone denkbeelden niet zoo geheel verwerpelyk vinden. De Hoogleeraar ſchryft de geſchiedenis der menschheid, niet naar dit of dat leerſtelſel, maar naar den Bybel. Voor ſommigen zal hy hier en daar nog al te veel angſtvalligheid aan den dag gelegd hebben, *om* van de meest aangenomene begrippen van zyn Kerkgenoot-

nootſchap niet af te gaan. Wy voor ons oordeelen, dat hy zich, met veel voorzichtigheid, aan den middelweg heeft gehouden. Eigenlyk gezegde afwykingen van de karakterizeerende Leer der Hervormden hebben wy 'er niet in aangetroffen.

Leerredenen over de Godlykheid der H. Schrift, door J. H. VAN DEN DOORSLAG, *Predikant te Dordrecht. IIIde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo.

De Eerw. VAN DEN DOORSLAG, met het vorige boekdeel, het bewys voor de Godlykheid der H. Schrift, ontleend uit de Voorzeggingen, afgehandeld hebbende, gaat nu over tot ſoortgelyk betoog uit de Wonderwerken. Daartoe beſteedt hy vyftien Leerredenen. De eerſte (de tweeëndertigſte van den geheelen bundel) handelt over de wonderwerken in 't algemeen; waarin eerst bepaald wordt, wat hy door wonderwerken verſtaa. Hy verſtaat 'er zulke uitkomſten door, dewelke nooit zouden gebeurd zyn, noch gebeuren konden, zonder eene buitengewoone tusſchenkomst van Gods alvermogen, met oogmerk, onder anderen, om daardoor het gezag van dezen of geenen Godlyken Leeraar of Afgezant te bevestigen. Daarna noemt hy eenige eigenſchappen op, welke men in zoodanige uitkomſten moet ontmoeten, indien zy voor bewyzen van de Godlykheid eener leere zullen gehouden worden, en toont aan, dat waare wonderwerken deze drie vereischten moeten hebben: 1) Dat het verhaal van dezelven geloofwaardig zy. 2) Dat zy door geen menſchelyk vermogen, maar tegen eene of andere gewoone en bekende natuurwet, aldus gebeuren. 3) Dat zy ſtrekken, om daardoor voor den Godsdienst gewigtige oogmerken te bevorderen. — Eindelyk handelt hy over de kracht en noodzaakelykheid van dit bewys uit de wonderwerken. Vervolgends worden eenige wondergebeurtenisſen, zoo uit de geſchiedenis des O. als uit die des N. Verbonds, die tot proeven van dit bewys moeten dienen, overwogen, en wel 't geen vermeld wordt Exod. XIV: 21–23. 1 Kon. XVIII: 30–39. 2 Kon. V: 13–16. Dan. VI: 20–24. Mark. IV: 35–41. Matth. XII: 22–24. Joh. IV: 46–53. IX: 1–7.

die, in zyn leeven, een verachter van den geopenbaarden Godsdienst was, en geacht werd een ſterke geest te zyn, maar, by het aanmaderen van zyn einde, van het eene uiterſte tot het andere overgaat, van ongeloof tot bygeloof, en zyne gewaande ſterkte van geest met de beklaaglykſte zwakheid verwisſelt. —— In de *tweede*, over 1 *Kon.* II: 1—3, doet de Leeraar, in de wyze van Davids afſterven, en in de gevoelens, waarmede hy uit het leeven ſcheidde, den invloed van een welgevestigd geloof aan Gods beloften in den *Middelaar*, en de uitwerkſelen opmerken, welke een *aan* den dienst van God toegewyd leeven heeft, in de *laatſte* oogenblikken. —— In de *derde*, over 2 *Kon.* XX: 1—3, worden, naar aanleiding van 't gene daar van Hiskia's geſteldheid, toen hy doodlyk krank was, vermeld wordt, de oorzaaken nageſpoord, waaruit het is af te leiden, dat waare godzaligen ſomtyds eenige bevreesdheid voor den dood vertoonen, *in plaats van naar* denzelven te verlangen. —— In de *vierde*, over 1 *Sam.* XV: 32, wordt het gedrag van Agag, die gezegd wordt, op eene ligtzinnige wyze, den dood te gemoet gegaan te zyn, aangewend ter ontwikkeling van de oorzaaken, waaraan 't is toe te ſchryven, dat ſommige menſchen met eene ſchynbaare gerustheid ſterven, en boven alle vreeze des doods ſchynen verheven te zyn, ſchoon zy alle redenen hebben, om den dood met vreeze te gemoet te gaan, als voor welken zy geheel onbereid zyn. —— In de *vyfde*, over *Num.* XX: 23-29, wordt uit den ſchielyken, oogenbliklyken dood van Aäron aanleiding genomen ter overweeging van den gelukkigen ſtand van eenen Vroomen, die, ſints zyne bekeering tot God, door de hemelſche genade, zyn leeven beſteed hebbende ter zyner toebereiding voor den dood en de eeuwigheid, en nog in het bezit van alle zyne redenmachtige vermogens zynde, in één oogenblik, door een ſchielyk toeval wordt weggenomen. — Eindelyk wordt, in de *zesde*, over *Gen.* V: 24, in Henoch een voorbeeld van de naauwstgezette Godsvrucht in de boosſte tyden, en, in zynen heerlyken uitgang uit deze wereld, een buitengewoon bewys van Gods welgevallen daarin voorgeſteld.

Alle deze Leerredenen hebben haare verdienſten. De Redenaar weet zyne gedachten geregeld te leiden, klaar uit te drukken, en, met ſterken aandrang ter overtuiging,

ging, voor te draagen. De geheele wyze van voorſtelling is aandachtwekkend, en regt geſchikt om indruk te maaken, inzonderheid by hun, die over 't geen, volgends VAN DER ROEST, de hoofdleer van het Christendom uitmaakt, eveneens denken. Anderen, wien 't nu voegelyk voorkomt, de denkbeelden van laatere tyden in de Schriften des O. Verbonds over te brengen, en de godsdienſtige gevoelens van menſchen, die van onze byzondere leerbegrippen niets wisten, naar onze leerwyze af te meeten, en daaruit algemeene regels van beſtuur af te leiden; dezen zullen ſommige aanmerkingen en aanwyzingen, en welligt de geheele predikwyze van den Haarlemſchen Kerkleeraar, over deze ſtoffen, niet zeer gepast oordeelen. Ondertusſchen leert de ervarenis, dat 't geen men Godsdienſtige ſtichting noemt, op meer dan eene wyze kan bevorderd worden. Wy twyfelen niet, of deze Leerredenen zullen door veelen tot nut geleezen worden.

Vooraf gaat, by wyze van *Opdracht*, eene roerende aanſpraak aan J. W. B. en H. v. D. R. De godvruchtminnende Leeraar had, onder het afdrukken van de twee laatſte Leerredenen, beiden (zynen Schoonzoon en zyne Dochter) zeer krank gezien; den eenen verzwakt en gefolterd door hevige ſmarten, de andere door eene zwaare ziekte den dood zeer naby gebragt. Hy was de verheugde en dankbaare getuige van de godgezinde indrukſelen, welke deze bezoekingen, zoo als hy zich uitdrukt, door de medewerking der Godlyke Genade voortbragten, en van de afwending van het dreigend doodsgevaar, en van eene begonnen herſtelling. Deze omſtandigheid deed in hem het denkbeeld ontſtaan, om dit boek aan hun op te draagen, om hun tot eene altydduurende herinnering te zyn aan een der aandoenelykſte, en, zoo als hy hoopt en verwacht, ook een der leerzaamſte en nuttigſte tydperken van hun leeven. „Nooit," zegt hy, „wensch ik het aan te zien of in handen te nemen, zonder my te binnen te brengen den 19, 20 en 21 dag van Grasmaand dezes jaars, toen gy, myne lieve H. den dood zoo naby ſcheent te wezen; toen wy vreesden, dat uw dood ook die van uwen B. zou zyn, en dat één ſlag twee jeugdige en dierbare levens zou vellen; toen onze liefde u weigeren moest uw verlangen, om, zoo als gy dacht, voor 't laatst, uwen Man te zien, en wy hem,

ie, in zyn leeven, een verg[illegible] ek moesten
aarden Godsdienst was, en [illegible] gedragen,
eest te zyn, maar, by het [illegible] el: te zeg-
in het eene uiterſte tot he[illegible] gen in *Ul.*
eloof tot bygeloof, en[illegible] et en leest.
eest met de beklaagly[illegible], elk jaar
i de *tweede*, over I[illegible] aanſpraak,
i de wyze van Dav[illegible] ankbaarheid tot
aarmede hy uit h[illegible] En nu wekt *hy*
n welgevestigd [illegible]heid, met vaderly-
elaar, en de u[illegible]tige welmeenendheid,
en dienſt van [illegible]et gebeurde, en *destyds*
e oogenblikk[illegible]ienſtige indrukſels, *te be-*
—3, word[illegible], en vruchtbaar te doen wor-
liskia's ge[illegible]eest van dit boek, en overeen-
eld won[illegible] van gedachten, welke 'er in
te leid[illegible]plaats ontbeekt ons, om *'er meer* uit
reesdh[illegible]n. Deze Opdracht verdient *tot kennis*
nzelv[illegible] die immer in ſoortgelyke *omſtandigheden*
V:[illegible], gebragt te worden. Wy wenſchen harte-
ord[illegible] het Christelyk doel van den *Eerw.* VAN DER
ga[illegible] met dit Werkjen, zoo veel mogelyk, zal be-
[illegible] worden.

---

rie Leerredenen, over de Gelykenis van den Verloren Zoon; ter Voorbereiding tot, Viering en Nabetrachting van het H. Avondmaal. Door P. BEETS PZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam. Te Amſterdam, by* W. Brave, *en te Zaandam, by* H. van Aken, 1802. *In gr.* 8*vo.* 74 *bl.*

eerredenen, beter geſchikt om doel te treffen, dan
deeze, zyn ons in geruimen tyd niet ter hand ge-
omen. Het H. Avondmaal is eene Inſtelling, hooge-
tbaar in zich zelve, van de heilzaamſte ſtrekkinge
r verwekkinge van boetvaardigheid, vermeerderinge
dsvrugt en verſterkinge in het goede. Dat alles,
uſchen, hangt af van de gemoedsgeſtalte des deel-
emers aan die Inſtellinge — van de gezindheden, met
lke hy toetreedt, daar onder voedt, en naderhand
kweekt. Niet werktuiglyk, maar in gevolge van
Menſchen eigen zedelyke, beredeneerde gemoedswer-
ge, kan het H. Avondmaal nut ſtigten. Tot *dat*
s gepaste handleiding te verſchaffen, is eene wensch-
ly-

bydrage. En ten dien oogmerke, naar
de Opſtellen van den Eerw. BEETS by
In ieder der Leerredenen doet hy eene
deelte der overſraaie Gelykenisſe,
de, — geeft vervolgens eene
ſtaan en gedrag, zoo van den
's Vader — en maakt ein-
asſing op zyne Toehoorders.
eene wyze, welke eenen waar-
aar kenmerkt — verſtandig, ernst-
yk, in eenen ſtyl, die, zonder zwie-
or verſtaanbaarheid en deftigheid aan de
derwerps voldoet. Aan allen, derhal-
tyd tot tyd, de Christlyke Inſtelling
ig wenſchen te onderhouden, mogen wy
ezing van deeze Leerredenen, by elke
enheid, aanbeveelen. Niet ongeval-
lig zal het voor veelen zyn, dat de
Eerw. de Aanſpraaken en Gebeden by de bedie-
ning van het H. Avondmaal 'er nevens heeft gevoegd.
Hy deedt zulks, omdat hy van oordeel was „ dat de-
„ ze bydrage tot de Lythurgie van ons (Doopsgezind)
„ Godsdienſtig Genootſchap niet onaangenaam kon zyn
„ voor anderen, die minder met deze plegtigheid, zo
„ als dezelve onder ons bediend wordt, bekend zyn;"
waaromtrent, gelyk veele anderen weeten, nog al eenig
onderſcheid plaats heeft.

De Goddelyke Hulpe, geduurende eenen Vyftig-jaarigen Euangelie-dienst, in de Hervormde Gemeente van Jesus Christus te Montfoort, herdacht en erkent: op den 27 Juny 1802. Door CHRISTIAAN MOLTZER, *Euangelie-dienaar aldaar. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1802. *In gr. 8vo. 55 bl.*

Voor de eerſte maal treedt hier de gryze MOLTZER in openbaaren Druk als Autheur ten voorſchyn, en zulks niet uit eigen beweeging, maar op aanzoek van eenigen des zestientals zyner Kinderen en Kindskinderen, en van zommige goede Vrienden; betuigende zyn Eerw. zelve, „ wel bewust te zyn, geene bekwaamhe-
„ den te bezitten, om aan den tegenwoordigen fynen
„ ſmaak te kunnen beantwoorden, en reeds te oud te
„ zyn

ſchoon met een verſcheurd hart, zyn verzoek moesten afſlaan, om naar uw bed te mogen worden gedragen, en u, zoo als hy vreesde, het laatst vaarwel te zeggen. Laat deze zelfde beweeglyke herinneringen in U! worden opgewekt, wanneer gy deze bladen ziet en leest. Neemt die, zoo God uwen leeftyd verlengt, elk jaar in uwe handen, en ſlaat het oog op deze aanſpraak, op een van die dagen, welke uwe dankbaarheid tot jaarlykſche gedenkdagen wyden zal." En nu wekt hy hen vervolgends, by deze gelegenheid, met vaderlyke tederhartigheid en godvruchtige welmeenendheid, op, om de gedachtenis van het gebeurde, en destyds aan den dag gelegde Godsdienſtige indrukſels, te bewaaren, aan te kweeken, en vruchtbaar te doen worden. Alles in den geest van dit boek, en overeenkomſtig de leiding van gedachten, welke 'er in heerscht. De plaats ontbeekt ons, om 'er meer uit over te neemen. Deze Opdracht verdient tot kennis van ieder, die immer in ſoortgelyke omſtandigheden geweest is, gebragt te worden. Wy wenſchen hartelyk, dat het Christelyk doel van den Eerw. VAN DER ROEST met dit Werkjen, zoo veel mogelyk, zal bereikt worden.

Drie Leerredenen, over de Gelykenis van den Verloren Zoon; ter Voorbereiding tot, Viering en Nabetrachting van het H. Avondmaal. Door P. BEETS PZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam. Te Amſterdam, by* W. Brave, *en te Zaandam, by* H. van Aken, 1802. *In gr.* 8vo. 74 *bl.*

Leerredenen, beter geſchikt om doel te treffen, dan deeze, zyn ons in geruimen tyd niet ter hand gekoomen. Het H. Avondmaal is eene Inſtelling, hoogstagtbaar in zich zelve, van de heilzaamſte ſtrekkinge ter verwekkinge van boetvaardigheid, vermeerderinge van godsvrugt en verſterkinge in het goede. Dat alles, intusſchen, hangt af van de gemoedsgeſtalte des deelneemers aan die Inſtellinge — van de gezindheden, met welke hy toetreedt, daar onder voedt, en naderhand aankweekt. Niet werktuiglyk, maar in gevolge van 's Menſchen eigen zedelyke, beredeneerde gemoedswerkinge, kan het H. Avondmaal nut ſtigten. Tot dat alles gepaste handleiding te verſchaffen, is eene wensch-

ly-

lyke en heilzaame bydrage. En ten dien oogmerke, naar ons inzien, zyn de Opſtellen van den Eerw. BEETS by uitſtek berekend. In ieder der Leerredenen doet hy eene opgave van een gedeelte der overſraaie Gelykenisſe, op zyn oogmerk ſlaande, — geeft vervolgens eene ſchets van het gemoedsbeſtaan en gedrag, zoo van den dwaazen Zoon als van diens Vader — en maakt eindelyk daarvan de toepaſſing op zyne Toehoorders. Dit alles geſchiedt op eene wyze, welke eenen waardigen Christen-Leeraar kenmerkt — verſtandig, ernsthaftig, gemoedelyk, in eenen ſtyl, die, zonder zwierig te zyn, door verſtaanbaarheid en deftigheid aan de waardye des onderwerps voldoet. Aan allen, derhalven, die, van tyd tot tyd, de Christlyke Inſtelling waardig en nuttig wenſchen te onderhouden, mogen wy de aandagtige leezing van deeze Leerredenen, by elke voorvallende gelegenheid, aanbeveelen. Niet ongevallig, denken wy, zal het voor veelen zyn, dat de Eerw. BEETS de Aanſpraaken en Gebeden by de bediening van het H. Avondmaal 'er nevens heeft gevoegd. Hy deedt zulks, omdat hy van oordeel was „ dat de„ ze bydrage tot de Lythurgie van ons (Doopsgezind) „ Godsdienſtig Genootſchap niet onaangenaam kon zyn „ voor anderen, die minder met deze plegtigheid, zo „ als dezelve onder ons bediend wordt, bekend zyn;" waaromtrent, gelyk veele anderen weeten, nog al eenig onderſcheid plaats heeft.

De Goddelyke Hulpe, geduurende eenen Vyftig-jaarigen Euangelie-dienst, in de Hervormde Gemeente van Jesus Christus te Montfoort, herdacht en erkent: op den 27 Juny 1802. Door CHRISTIAAN MOLTZER, *Euangelie-dienaar aldaar. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1802. *In gr. 8vo. 55 bl.*

Voor de eerſte maal treedt hier de gryze MOLTZER in openbaaren Druk als Autheur ten voorſchyn, en zulks niet uit eigen beweeging, maar op aanzoek van eenigen des zestientals zyner Kinderen en Kindskinderen, en van zommige goede Vrienden; betuigende zyn Eerw. zelve, „ wel bewust te zyn, geene bekwaamhe„ den te bezitten, om aan den tegenwoordigen fynen „ ſmaak te kunnen beantwoorden, en reeds te oud te „ zyn

schoor afslaa en u gen. wor Ne in or j

geworden, om door zo iets eenen naam te maa- ken, of eer en lof van menschen te bejaagen." Aan- ziet ter uitgave, bij het Vaderlievend Kroost, en be- williging daarvan in den agtbaaren Stamvader pryzende, wederhouden wy ons van aanmerkingen, welke op dee- ze Leerrede, over Ps. LXXI: 5—9, aan den heden- daagschen prediktrant getoetst, zouden kunnen gemaakt worden. Onze hoogagting, onze eerbied voor waar- dige Leeraars, voor de zulken met naame, die, in gevorderden leeftyd, hunnen post met vlyt en yver waarneemen (en in dat licht beschouwen wy den Eerw. MOLTZER) doet ons menig gebrek in hunne Opstellen gaarne over 't hoofd zien, indien slegts de voordragt uit een goed hart voortkoome, en tot be- vordering van Godsvrugt, Deugd en Liefde zy inge- richt. En dit meenen wy uit deeze Leerrede te mo- gen besluiten, het algemeen groot doelwit te zyn van den vyf-en-zeventigjaarigen MOLTZER; wiens overige leevensdagen door de Hoogste Wysheid mogen geze- gend worden!

Opwekking tot Boetvaardigheid, over Amos VII: 4, 5, 6. *gepredikt den 5den July* 1801, *te Bremer-Lehe, toen andermaal, door eenen vreesselyken Brand, behalven de hecht gebouwde Kerk, Toren en Klokken, nog meer dan veertig Huizen, binnen den tyd van drie uuren, in den asch gelegd en verteerd zyn. Door* C. G. S. BEGEMANN, *Leeraar der Hervormde Gemeente aldaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam, by* A. B. Saakes, 1802. *In gr.* 8vo. 43 *bl.*

Het opschrift deezer Leerrede verkondigt genoeg- zaam de aanleiding tot dezelve, in welke wy, behalven eene vry uitvoerige verklaaring van den text, en eenige daar op gebouwde praktikaale leeringen, eene teekenagtige schets van den schroomlyken ramp ont- moeten, blyk vertoonende van de nog werkzaame aan- doeningen, door het treurig ongeval veroorzaakt. In aanmerking neemende, hoe de Leerrede eenigzins in haast wierdt opgesteld (in de zelfde week, naadat 's Maandags de brand was uitgebroken) kunnen wy verschooning vinden voor deeze en geene aanmerkingen en gedagten, welke de Heer BEGEMANN, ware hem meer

meer tyds gegund geweest, beter zou bekookt hebben. Als zodanig beschouwen wy, onder andere, het slot der Leerrede, daar hy, van tydlyke rampen, als gewisse gevolgen van een zondig gedrag, gewaagende, de bewooners van nabuurige plaatzen, wien soortgelyk een onheil niet hadt getroffen, aldus aanspreekt: „ Spiegelt U aan dat ontzettend Gerichte, welke over „ ons gekomen is; — maar gelooft niet, dat wy, „ die zulks ondergaan hebben, daarom grootere Zondaars moeten zyn? Neen! zoo gy U niet bekeert, „ zult gy allen insgelyks vergaan. — Heeft God „ de geftrengheid van zyne regtvaardigheid aan U nog „ niet uitgeoeffend, geniet gy nog Goddelyke verschooningen, gy moogt dan met reden denken, dat „ uw oordeel niet opgeheeven, maar slegts uitgesteld zy, 't welk eens zeker zal voltrokken worden, wanneer gy niet wederkeert, den Heere de eere „ geeft, en de uitbreeking van zynen rechtvaardigen „ toorn, door eene tydige bekeering, voorkomt."

Opwekking tot Dankbaarheid aan God voor het Geschenk van den Algemeenen Vrede; voorgesteld aan de Gemeente te Nieuwendam, op Woensdag den 2den Juny 1802, *door* G. RYK, *Predikant aldaar. Te Amsterdam, by* J. van der Hey, 1802. *In gr.* 8vo. 20 *bl.*

Godsdienstige Redevoering, en Dankzegging aan God, voor het Geschenk van den Algemeenen Vrede; uitgesproken by de Kristelyke Gemeente, genoemd de Remonstrantsch Gereformeerde, te Leiden, door derzelver Leeraar J. ROEMER. *Te Leiden, by* D. du Mortier en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. 20 *bl.*

Deeze Leerrede (naar aanleiding van Ps. XLVI: 9, 10) en Redevoering (zonder Text) voegen wy te zamen, omdat ze, op de zelfde heuchelyke gebeurtenis slaande, veel gelykheids met elkander hebben, wat de verhandelde zaaken betreft, loopende over de rampen en onheilen des Oorlogs, en over de voordeelen des Vredes, zoo in 't algemeen, als die ook in 't byzonder ons Vaderland zich van denzelven mag belooven. Met dat alles twyfelen wy niet, of de *Redevoering* zal de meeste goedkeuring wegdraagen, als zynde meer uitgewerkt

werkt en beſchaafd, dan de *Leerrede*, en als zodanig aan het gewigt des onderwerps door den Eerw. ROEMER beter voldaan. Intusſchen kunnen beiden, in de verzameling van ſoortgelyke Opſtellen, eene voegzaame plaats vinden.

Examen du Syſtème de DUPUIS & VOLNEY ſur *l'origine* de la Religion Moſaique & Chretienne. *Par* J. F. VAN BEECK CALKOEN, Profeſſeur de *Mathematiques* a l'Univerſité de Leide, &c. Pièce, *qui a* remporté le prix de la *Societé de* TEYLER, & qui a eté traduite du Hollandois de ſon aveu. a Amſterdam, chez *P. den Hengst*, 1802. In gr. 8vo. 155 p.

Van het oorſpronglyke *Nederduitsch* deezer uitſtekende Verhandelinge hebben wy *aankundiging* gedaan en een verſlag gegeeven (*). *Wy beſlooten toen* met de aanmerking: „ Wenschlyk ware het, dat dit Tegengift zo gereedlyk kon ingenomen worden, als het Vergift, door eenen VOLNEY ingeſchonken; doch het valt veel gemaklyker, eenige ſtoute en gewaagde zetten op het papier te brengen, en dezelve in het gewaad van eenen *Roman* te ſteeken, vol ſpeelingen van een weelderig vernuft, dan eene bedaard geſchreevene Wederlegging van zodanige begrippen te leezen en na te denken. Bedagtzaamen zullen dit egter, in een ſtuk van dat gewigt, der moeite waardig keuren."

De met den Gouden Prys bekroonde Verhandeling is rechtſtreekſcher tegen het groote Werk van DUPUIS (in 't *Nederduitsch* niet vertaald) dan tegen VOLNEY ingerigt; doch zodanig, dat de Schryver, dien oorſpronglyken Aanvaller wederlegd hebbende, ook den anderen Beſtryder, die gezegd mag worden zich van een ligter wapentuig bediend te hebben, zeker uit den zadel ligt.

Met dit alles bleef de Verhandeling, in 't *Nederduitsch* geſchreeven, hoe buitengewoon ſterk ook verkogt, meest tot ons Land bepaald, en kon niet werken in een Land, waar die Wederlegging meer eigenlyk behoorde kragt te oefenen.

Een heimlyke wensch om eene Vertaaling in het *Fransch*

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 485 enz.

Fransch durfden wy niet wel uiten, uit vreeze dat dezelve geheel vrugtloos zou weezen: aangenaam vinden wy dien wensch vervuld door de Vertaaling, welke wy thans aankundigen, met toeſtemming van TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap*, en der Directeuren van TEYLERS Naalaatenſchap, vervaardigd. De Vertaaler geeft alzins blyk, van het ſtuk, door hem onder handen genomen, 't welk zeker elk Vertaalers werk niet was, meester geweest, en ſchoon werk geleverd te hebben.

Pharmacologiæ Univerſæ Pars III, &c. Dat is: *Algemeene Verhandeling over de kennis der Geneesmiddelen; ten dienſte zyner Leerlingen weleer opgeſteld door* F. J. VOLTELEN, *in leven Med. Doctor en Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde te Leyden. IIIde Deel. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1802. *In gr.* 8vo. 262 *bl.*

Zelden vonden wy ons meer te leur geſteld, dan by de uitgave van het derde Deel deezer *Pharmacologie*. In de Voorrede van het eerſte Deel vermeldde ons de Uitgeever: *Uit dit Deel zal kunnen blyken, over hoedanig eene ſtoffe het geheele Werk loopt, en teffens, wat men in de volgende Deelen te wagten hebbe.* Alle reden hadden wy dus, om ons te vleijen, dat wy, in dit Werk, de vier gewigtige Hoofdſtukken zouden afgehandeld vinden, in welke de Schryver zyn werk in de Inleiding p. 14 verdeelt: terwyl hetzelve, helaas! in het midden van het tweede Hoofdſtuk plotzelyk wordt afgebroken; daar 's Schryvers vroege dood dien nuttigen arbeid ongelukkiglyk onvoltooid heeft doen blyven.

Hoe zeer wy, intuſſchen, ons in de verwagting te leur geſteld vinden, van een volledig en teffens beknopt Werk van den geleerden VOLTELEN, over alles, wat tot de kennis der Geneesmiddelen eenige betrekking heeft, te zullen bekomen, willen wy geenzins de uitgave van hetgeen daarvan voorhanden was als onnut beſchouwen. Met lof gewaagden wy, ter zyner tyd, van de beide voorige Deelen: ook vinden wy geene reden, om dit laatſte ſtuk minder, dan de eerſte, te ſchatten. De hier verhandelde Hoofd-afdeelin-

lingen zyn, de ſcherpe, vergiftige, verdoovende en ſlaapverwekkende Middelen, uit het Groeijend Ryk; waaronder wy hier ook den Wyn en den Æther opgeteld en beſchreeven vinden. Na het afloopen deezer laatſte afdeeling van het Groeijend Ryk, gaat de Schryver over tot de tweede Hoofd-afdeeling der *Pharmacologie*, naamelyk tot het Delfbaar Ryk, waarvan hier niets voorkomt, dan de Aarden, de Loogzouten, en een begin der Zuure Zouten; blyvende het Werk ſteeken met de beſchryving van het Vitrioolzuur.

Daar het Heulzap (*Opium*) het voornaamſte en meest gebruikelyke is, onder de verdoovende en ſlaapverwekkende Middelen, is het ook niet te verwonderen, dat onze Schryver, over dit zo vermogend, doch ook dikwyls allergevaarlykst Middel, met eene groote uitvoerigheid heeft gehandeld; beſlaande de Verhandeling over hetzelve byna de helft van dit geheele Deel. Veel ſchoons zouden wy, uit dit ſtuk, kunnen aanhaalen; doch daar kundige Geneesheeren thans vry eenſtemmig denken over het nut en het nadeel van dit gewigtig Middel, willen wy lieverhet een en ander mededeelen uit de waarneemingen en denkbeelden des Schryvers, aangaande eenige der overige Middelen van deeze klaſſe, die in een min algemeen gebruik zyn. Onder anderen vinden wy zeer aanmerkenswaardig, 't geen de Schryver, ten opzichte van het wit Bilſenkruid (*Hyoſcyamus albus*), op p. 132 aanhaalt uit SAUVAGES: —— Het dagelyks gebruik van het uittrekzel van 't wit Bilſenkruid (zegt hy) is een voortreffelyk, en byna het eenige middel, 't geen de Cataract ontbindt; gelyk my uit veele waarneemingen gebleeken is. Hy begon ten dien einde met een derde deel van een grein, en vermeerderde de gifte allengskens, tot dat 'er zich eene droogte in den mond of keel begon te openbaaren.

Onder andere voortreffelyke dingen, in dit ſtuk voorkomende, hebben wy des Schryvers waarneemingen over de gewoone Dollekervel (*Conium maculatum*) zeer belangryk gevonden; waarom wy dezelve hier kortelyk zullen mededeelen.

Zo ik een beſluit mag opmaaken (zegt de Schryver p. 145 en volgg.) uit de vergelyking der menigvuldige proeven, die over de Dollekervel genomen zyn, en uit myne eigene ondervinding, ſchynt het my zeker, toe,

toe, dat dit middel niet toereikende is, noch tot het ontbinden van waare Knoestgezwellen, noch tot het geneezen van den Kanker, ja dat het daarin dikwyls nadeel heeft toegebragt. — Van den anderen kant valt echter niet te ontkennen, dat de Dollekervel eene voortreffelyke oplosſende kragt bezit, en teſſens zeer geſchikt is tot het verbeteren van verſcheidene ſcherpten der vogten; by voorbeeld in de Kropzweeren en in de Venusziekte, en in eenige andere onzuiverheden der vogten, van een onbekenden aard. Hierdoor is dezelve dikwyls van nut geweest, in hardnekkige verſtoppingen der ingewanden, in kropzeerige verhardingen, die de gedaante van knoestgezwellen hadden aangenomen, in den kropzeerigen kanker, in hardnekkige veneriſche en andere kwaadaartige zweeren, in ſchurftachtige huidziekten, gelyk ook in het kwaad hoofdzeer, en niet minder in verouderde pynen, voortvloeijende uit eenige ſcherpte der vogten.

— Hoe veel de Dollekervel vermag in kwaadaartige zweeren, kan, naauwelyks gezegd worden. — Meermaalen heb ik deeze gunſtige uitwerking moeten bewonderen, in zweeren, van eene zo groote kwaadaartigheid, dat zy byna van een kankerachtigen aard ſcheenen te zyn, door de vingers, welke door 't ſcherp uitvloeijend vogt waren aangeraakt, te doen ontvellen, en het opgelegde linnen geheel te doorvreeten. Ja, zo de ſcherpte van een Veneriſchen aard was, heeft dit middel dikwyls eene gunſtige uitwerking gedaan, in gevallen, in welke de Kwik niets meer vermogt.

— Ook moet niet verzweegen worden de aanmerkenswaardige krampſtillende kragt der Dollekervel, die niet genoegzaam naar verdienſten bekend is. Door deeze eigenſchap is dezelve dikwyls nuttig bevonden in den Kinkhoest; zo dat zommigen haar daarin, als een eigenaartig middel, hebben aangepreezen. — Niet minder aanmerkelyk is de werking der Dollekervel in zommige krampachtige pynelyke aandoeningen. Dus beſtaat 'er, onder de verſchillende zoorten van verhinderde doorzwelging, eene, die voortgebragt wordt door eene krampachtige zamentrekking des ſlokdarms, of des maagmonds: ook vindt men eene ziekelyke gevoeligheid deezer deelen, gepaard met eene ligte ontvelling, en eene roosachtige oppervlakkige ontſteeking, verwekt door eene onbekende ſcherpte, welke de poogingen tot doorzwelging allermoeijelykst maakt. In deeze zoorten, en

dit is iets, door niemand vóór my waargenomen, komt vooral de Dollekervel te pas, en verſchaft ons een geneesmiddel, 't geen deeze ziekte veilig en gemakkelyk geneest, gelyk ik meermaalen heb ondervonden. —— In de pynelyke krampachtige zamentrekkingen der kaaken van den hals, en van andere deelen, wordt de Dollekervel uitwendig, met voordeel, gebruikt, in de gedaante eener pap, door het kruid met melk of met water te kooken, of door 'er kruijezakjes van te maaken, of door het uittrekzel in de gedaante van een pleister, of van zalf, aan te leggen.

Eindelyk kan ik niet nalaaten de volgende zonderlinge eigenſchap der Dollekervel te melden, over welke ik tweemaalen verwonderd heb geſtaan; die, naamelyk, van het vetvlies zodanig van vet te ontledigen, zonder eenig ander kwaad of onaangenaam verſchynzel, dat de voorheen vette Lyders thans geheel vermagerd ſcheenen; terwyl het voormaalig vet wederkeerde, zo ras met het gebruik der Dollekervel wierd opgehouden. Dus zou deeze Plant tot een hulpmiddel voor eene al te groote zwaarlyvigheid kunnen verſtrekken.

In de beſchryving van den Saffraan heeft onze Schryver een grooten misſlag begaan, ſchryvende, dat de geneeskundige kragt van dat Middel haare zitplaats heeft in de helmſtyltjes (*ſtamina*); terwyl, gelyk genoegzaam bekend is, dezelve alleen gevonden wordt in het bovenſte gedeelte van het ſtampertje (*piſtillum*). Deeze dwaaling is geenzins eene onverſchilligheid, in de kennis der Geneesmiddelen. Men weet immers, dat de Saffraan, van wegen zyne kostbaarheid, dikwyls vervalscht wordt, met goudbloemen, paardevleesch, *flor. Carthami*, enz. Iemand, die niet recht weet, wat eigentlyk Saffraan is, kan hierdoor gemakkelyk bedroogen worden. Maar iemand, die eenmaal het ſtampertje van de Saffraanbloem met aandacht heeft beſchouwd; die gezien heeft, op hoedanig eene wyze de ſtyl in het driedubbeld merkje (*ſtigma*) overgaat, en die teffens gelet heeft op den gekartelden rand dier merkjes, — kan, voor altoos, den echten Saffraan, van alle mogelyke nabootzels en vervalſchingen, onderſcheiden.

Wenschlyk ware het, dat de taak, die zich de Hoogl. VOLTELEN had opgelegd, door eene bekwaame hand wierd opgevat, en op dezelfde loflyke wyze ten einde gebragt.

Hu-

HUGONIS GROTII, Batavi, Parallelon Rerumpublicarum Liber tertius: de moribus ingenioque populorum Athenienſium, Romanorum, Batavorum.

Vergelyking der Gemeenebesten, door HUGO DE GROOT. *Derde Boek: over de zeden en den inborst der Athenienſeren, Romeinen en Hollanderen. Uit een echt Handſchrift uitgegeeven, in 't Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen opgehelderd, door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IIde Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1802. *In gr. 8vo. 624 bl.*

Waarheid, volle waarheid, hebben wy de toezegging van Mr. MEERMAN, in het Eerſte Deel deezer Werks, gevonden, „ dat hy, zo 'er onder zyne Leezeren, gelyk hy wel vermoedde, de een of ander, in de zeven eerſte Hoofdſtukken van dit Werk, die toen te voorſchyn traden, misſchien wat al te veel of algemeen bekende, of niet onderhoudend genoeg voorgeſtelde dingen mocht meenen aan te treffen, hem gerust kon verzekeren, dat ver de meeste der negentien overige hem daaromtrent op de ruimſte wyze zouden ſchadeloos ſtellen." Het doorloopen der in dit Deel voorkomende Hoofddeelen, met een en ander uit de Aanmerkingen, zal dienen om onze Leezers des te verzekeren, en het Werk dubbel aan te pryzen. In 't algemeen zy het ons vergund op te merken, dat de *Aanmerkingen*, ſchoon veelal gewigtig, en van dien aart, als wy, in de beoordeeling des Eerſten Deels (*), vermeld hebben, nu en dan breed genoeg zyn uitgehaald; waardoor, in te groote lengte, allen bekende ſtukken eene te ruime plaats beſlaan: zodat de Aanmerkingen 380, en DE GROOT's Werk, Latyn en Vertaaling zamen, ſlegts 244 bladz. van dit Boekdeel vullen. DE GROOT blyft zichzelven gelyk.

Laaten wy de Hoofddeelen doorloopen, en hier en daar iets van den oorſpronglyken Schryver en van den Aanmerker aanſtippen. Het VIII Hoofddeel, hier het eer-

(*) Zie hier boven, bl. 24.

eerſte, voert ten opſchrift: *Over de Eerzugt en 't geen daar tegen over ſtaat.* De vergelyking van DE GROOT loopt ten voordeele onzer Vaderlanderen af; 't welk door den Heer MEERMAN geſtaafd wordt. — *Gierigheid en Winzugt* maaken de ſtoffe van het IX H. uit. Hoe zeer men deeze onzen Landgenooten te laste legt, worden zy door DE GROOT des grootendeels vrygeſproken; en loopen de Aanmerkingen over 't algemeen daar heenen.

Weldaadigheid en Mildheid ſtrekken tot voorwerpen des X H. Wie twyfelt, of hier de Charactertrek onzes Volks niet met treffende verwen gemaald wordt door den Schryver, en de Aanmerker 'er het zyne aan toevoegt? „Men treft," ſchryft DE GROOT in 't ſlot, „andere Volken aan, die, met den rykſten overvloed van woorden, de Mildheid tot den bodem toe uitputten, en zich van alle dienſten weeten te *ontſlaan door* het opzingen van hun eigen lof, terwyl *zy niets zo veil* hebben als hunne tong. Maar aan ons heeft de Natuur de kunst van wel te doen, boven die van wel te ſpreeken, geſchonken." — In de Aanmerkingen geeft MEERMAN een breed verſlag van den onderſtand, den *Waldenſen* geſchonken; onder andere vermeldt hy: „Alleen in *Amſterdam*, waar de Burgemeesteren de zaak met zeer veel yver behartigden, werden 86,000 Gulden ingezameld, waarvan de *Lutherſchen* 12,000 en de *Mennonieten* 20,000 gaven." Hoe de aanmerking ten voorſpraake van een heerſchenden Godsdienst, *of dat* een Godsdienst, aan de meerderheid der Natie eigen, ook voor den Godsdienst der Natie gehouden worde, met het daar by gevoegde, hier te paſſe kome, is ons duister. In de bydraage der *Amſterdammeren* is de ſom der *Lutherſchen* en *Mennonieten*, naar evenredigheid van derzelver getal, zeer aanmerkelyk.

Het XI H., *over den Wellust*, is by DE GROOT wy uitgebreid, en ſtrekt het den Landgenoot, by vergelyking, tot eere. De Aanmerkingen zyn niet minder wydluftig. Wy vinden 'er eene zeer leezenswaardige Verhandeling (dus mogen wy het wel noemen) in, over de *Luxe;* alsmede eene breede aanmerking over de bezwalkingen des *Christendoms*, door de *Christen-Feesten* met de *Heidenſche Godsdienſtfeesten* te vermengen of daaruit af te leiden. Het heeft ons bevreemd, hier geen gewag gemaakt te vinden van de uitſteekende Verhandeling

ling van J. F. VAN BEECK CALKOEN, thans Hoogleeraar te *Leyden*, ter beantwoording eener Vraage van TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap*, en door 't zelve, in het XIX Deel, ten Jaare 1800 in 't licht gegeeven. —— Voorts laat de Heer MEERMAN zich breed uit over de *Jongelingsliefde*, in een goeden zin verſtaan.

In 't ſlot hadt DE CROOT opgemerkt: „ Maar een Hof zal het nimmer aan weelde noch dartelheid ontbreeken; waardoor ook nu het bezoeken van Huizen van Ontucht, van 't welk onze Voorouders weinig wisten, in 't gebruik is gekomen." MEERMAN ſchryft desaangaande: „ Daar DE GROOT op het Hof van MAURITS in het ſtuk der wulpsheid ſchynt te zinſpeelen, en aan 't zelve eene meer algemeene invoering hier te lande van Huizen der Ontucht toe te ſchryven, zal ik myne Leezeren ſlechts herinneren, dat die Stadhouder by eene Freule van *Mechelen*, uit een aanzienlyk *Brabantsch* Geſlacht geſprooten, twee natuurlyke Zoonen, WILLEM en LODEWYK, verwekte, aan welken hy by uiterſten wil eene erffelyke rente van 5000 gulden ieder, en aan den eerſten zyne Heerlykheid van de *Lek*, en aan den anderen die van *Polanen*, *Monſter*, *Poeldyk*, *ter Heide* en half *Loosduinen* naliet. Behalven deeze hadt hy nog vyf andere Baſtaarden; twee Zoons en drie Dochters. Aan de laatſten maakte hy in een byzonder Codicil ieder 2000 gulden 's jaars; aan de Zoons 4000 en 8000. WAGEN. X D. bl. 499, en de Byvoegzels ad h. l."

Van het Bed zich tot de Tafel begeevende, loopt het XII H. over het *Voedzel*. Hoe zeer ſteekt der oude *Hollanderen* maatigheid veelal af, by de door DE GROOT opgehaalde, en door MEERMAN in de Aanmerkingen vermenigvuldigde voorbeelden van onmaatigheid der andere Volken in dit ſtuk! Een aanmerkelyk onderſcheid ſtelt DE GROOT tuſſchen de *Noord-* en *Zuidhollanders*, als hy in 't ſlot ſchryft: „ In de Zuidelyke ſtreeken van ons gewest hebben de buitenlandſche voorbeelden te veel velds gewonnen; gelyk men het kwaade doorgaans het meest volgt. Men noemt dus hen, die overeenkomſtig de natuur in 't ſtuk der ſpyze leeven, en de kunst nog niet geleerd hebben hun vermogen door te brengen, onbeſchaafde, ongemanierde menſchen. Deezen, daarentegen, worden voor aangenaam en welleevend gehouden, die te eeten geeven, en

hunnen boedel opeeten. Zo zeer is het alom een waarheid, dat, naa dat men de deugden verlooren heeft, ook de naamen der deugden verdwynen. Gy, intusschen, *Hollanders*, die aan onze inlandſche zeden ſterker verkleefd zyt, ſtaat niet toe, dat men aan het Vaderland de voetſtappen van waaren roem, die by u nog overig zyn, ontroove; opdat 'er bewyzen mogen overblyven, om de vreemdelingen te kunnen overtuigen, dat de Natie zodanig of is, of ten minſten geweest is: en laat onze beſmetting uwe deugd niet aanſteeken, gelyk de onze door de beſmetting van anderen is aangeſtoken geworden; maar brengt veeleer de vluchtende maatigheid, door uw voorbeeld, binnen onze grenzen terug; of het misſchien nog mogelyk ware, een volk te doen beſtaan, by welk zich de grootſte rykdom met de minſte weelde vereenigt." Hoe verre aan deeze bede van DE GROOT beantwoord is, in *Hollands* Noorderdeel, vinden wy door MEERMAN niet opgemerkt. Dat Tafelweelde ook daar, althans op veele plaatzen, is doorgedrongen, zou hy uit BERKHEYS *Nat. Hiſt. van Holland*, en het Aanhangzel op LOOSJES *Beſchryving der Zaanlandſche Dorpen*, hebben kunnen toonen.

By de Spys, in het voorgaande Hoofddeel, voegt DE GROOT, in 't volgende, de *Dronkenſchap*. Verbaasdheid moet ons bevangen, als wy de voorbeelden der vergeleekene Volken in zwelgen leezen, alsmede die der onzen, alles in de Aantekeningen breeder uitgehaald. —— Het korte XIV H. is der *Kleedinge* gewyd. Dan de Aanmerkingen zyn des te uitvoeriger. —— Over de *Huizen en Huisraad* loopt het XV H. Dit desgelyks korte Hoofdſtuk wordt door lange Aanmerkingen gevolgd. —— De *Kweeking des Lichaams*, waartoe het ſcheeren, baaden enz. behoort, behandelt DE GROOT kort; doch zeer breedſpraakig zyn de Aantekeningen, ſchoon meer de andere Volken dan onze Landgenooten betreffende, op dit XVI H.

Het XVII H., ten opſchrift voerende, *over de Spelen*, krygt, daar het niet alleen Danzen, Zingen en Dobbelſpelen, maar ook ernſtige Spelen, Dicht- en Rederykkunst, en die ter Lichaamsoefening ſtrekken, aanroert, eene vry groote uitgebreidheid, en niet minder zyn de Aanmerkingen uitgedeegen, bovenal door de breede opgave der uitmuntende Verhandeling van WILLEM KOPS over de Rederykeren, uit de *Werken der Ned.*

Let-

Letterk. Maatſchappy te Leyden. —— Onbekend is het den Heere MEERMAN, „ of 'er in een of anderen hoek van ons Vaderland nog een Kamer, door alle de beroeringen in de laatſte jaaren heen, in de Negentiende Eeuw zy overgegaan." Wy kunnen verzekeren, dat 'er te *Haarlem* nog de overblyfzels van twee Kamers zyn, die, hoe verre van den oorſprong verwaard, nog by Nieuwejaar elkander met een Dichtſtuk begroeten, en in zeker voege de oude benaamingen, alsmede de Spreuken, behouden hebben. In *Gouda*, ſtaat ons voor, heeft men zeer onlangs aan eene nog beſtaande Kamer eene nieuwe rigting poogen te geeven.

Over de Standvastigheid, luidt het opſchrift des XVIII H. Met dit woord wordt gelykvormigheid van geest, beſtendigheid van Character bedoeld. Zeer kort ſtaat DE GROOT hier op ſtil; doch met lof onzer Voorvaderen. Of deeze den Naakomelingen heden ten dage toekomt, trekt MEERMAN meer dan in twyfel. —— Breeder is DE GROOT over *Verſtand en Beleid*, de ſtoffe des XIX H.; zo ook de Aantekenaar, by-zonder daar hy over de *Jooden* en *Heidenen* en hunne Schriften uitweidt.

De aanvang des XX H., *over het Krygsweezen*, mogen wy afſchryven, als een voorbeeld van de gelukkige wyze van uitdrukken, DE GROOT eigen: „ Dat de *Romeinen* in kloekheid in het Krygsweezen de eerſte plaats bekleed hebben, gelyk de *Athenienſers* in kundigheid van het Zeeweezen, en dat *Neptunus* zo eigen aan deezen geweest is, als aan geenen hun *Mars*, is ontegenſpreekelyk. Want ſchoon ook de *Athenienſers* ſomtyds te land een zege behaald, en de *Romeinen* wel eens de overhand in een Scheepsgevegt bekomen hebben: zo moet dit evenwel meer aan het geluk of aan de dapperheid, dan aan de bekwaamheid geweeten worden. Daar dit nu aan een ieder, die in de Geſchiedenis van beide Natien ſlechts eene maatige ervaaring heeft, ten vollen bekend is: zo komt hier alles op neer, dat ik bewyze, dat de *Batavieren* het een en ander ſoort van Lof op zulk een aart vereenigen, dat zy ter Zee met het volk van CECROPS, en te Land met dat van ROMULUS wedyveren." —— MEERMAN heeft hier zyne Aanmerkingen op. De uitdrukking van DE GROOT, „ ook heden gaat geen volk met het water gemeenza-

mer om," geeft hem aanleiding tot een breed verſlag van het bekende onder water duiken van JAN ADRIAANSZ LEEGWATER.

Tot het *Zeeweezen*, waarover het XXI H. loopt, betrekt DE GROOT de Viſſchery, Koophandel en Zeegevegten. Wy kunnen ons het afſchryven niet weigeren van zynen overgang tot den Koophandel. „ Voor het afſchilderen van onzen Koophandel ſchiet de zwakheid van myn geest te kort; en zo ik immer rede had my over myne jonkheid te beklaagen, zo is het zekerlyk hier. Mocht ik het voorbeeld der Dichteren volgen, dan zou ik nu met rede de hondert tongen en hondert monden wenſchen; daar ik alleen de taak op my heb genomen, eene zaak te verheffen, die de mond van alle Stervelingen en de taalen van alle Volkeren nauwlyks vermogen zouden naar waarde te pryzen. Want welke Natie heeft ooit zo veel ſchepen bezeten als de enkele Stad van *Amſterdam*? Welke Natie heeft ooit de nabuurige Gewesten en Eilanden zo wel gekend als wy de uiterſte Zee-boezemen der Natuur? Welke houdt zelfs heden ten dage zo zeer de rechte ſtreek in 't zeilen, of perst in eene ſchuinſche richting den tegenwinden hunne medewerking af? Welk gedeelte van den Oceaan hebben wy niet beproefd? Op welk een plek van den aardbodem hebben wy onzen voet niet gezet?" —— En een weinig verder: „ Begeert nu iemand, dat ik hem de Gewesten en Volkeren optel, met welken wy handel voeren; zo vordert hy, 't geen hoogst onbillyk is, dat men hem in dit Boek eene beſchryving van den Aardkloot voorlegge. Om evenwel geen onderricht te weigeren, zal ik, 't geen anders met ſtilzwygen had moeten voorbygegaan worden, liever kortlyk zamentrekken, en de ganſche zaak in eene enkele ſchets behandelen." Hoe uitlokkend en kunſtig deeze ſchets ook is, moeten wy die Wereldbeſchryving voor de Leezeren des Werks zelve overlaaten. —— Veelvuldig zyn MEERMANS Aanmerkingen op dit Hoofdſtuk, zo daar hy zich aankant tegen het ſchryven van DE GROOT, „ de ligging van *Atmen*, ver van de zee verwyderd, beroofde haar van dit alles," als wanneer hy den Handel der *Athenienſeren* tegen DE GROOT verdeedigt. —— Beſchreef DE GROOT onze zwervende *Watergeuzen*, „ als niet minder Godvree-

vreezend dan vry: want hier werden Godsdienſtige Vergaderingen gehouden; hier boeken gedrukt, opdat de Heilige Schift uit het midden der golven, ten nutte van het land, zou te voorſchyn treeden;" MEERMAN maakt 'er deeze Aanmerking op: „ Dit getuigenis van DE GROOT omtrent de Watergeuzen, 't welk hier door het houden van Godsdienſtige Vergaderingen en het drukken van Bybels op hunne ſchepen geſtaafd wordt, is my zonderling voorgekomen, en ſtrookt niet zeer met de woestheid en plunderzucht, voor welke zy anders vry algemeen bekend ſtaan. Ik vinde wel, dat de Prins op ieder Schip een Predikant onderhouden wilde hebben; doch ik vinde ook tevens, dat zy op vriend en vyand aanvielen; huizen, kerken en kloosters in brand ſtaken; menſchen gevanglyk wegſleepten; en dat hunne eigene Bevelhebberen hen wegens hun gebrek aan krygstucht, roofgierigheid en wildheid niet meer beteugelen konden. Doch wat het drukken van Bybels in 't byzonder betreft, heeft zekere dubbelzinnigheid aanleiding gegeeven tot eene vertelling van deezen aart, die, aanvanglyk van mond tot mond voortgeplant, zelfs nog in de afgeloopen eeuw haare ligtgeloovigen heeft aangetroffen. Te *Embden*, naamlyk, woonde een Boekdrukker, LEENAART DER KINDEREN geheeten, in een huis, 't welk *het Schip op de Noordzee* genoemd wierd. Deeze heeft onder andere in 1563 een Bybel in 4to voor de *Mennonisten* gedrukt, zonder naam van plaats, en met de uitlaating van 1 Joan. V: 7; gelyk mede, zo in 't zelfde jaar, als in 1565, drie N. Testamenten in 8vo. of kleinder formaat. Hy leefde nog in 1572 in die Stad. (LE LONG, *Boekzaal der Nederd. Bybels*, 669, 868, 869.) Van dat huis nu heeft men, gelyk ieder inziet, ſpoedig een weezenlyk Schip in 't midden der golven gemaakt."

Breed is de Heer MEERMAN over de Schepen der Ouden; breed over de Tochten der onzen na het *Noorden*: dan hy zou nog breeder hebben kunnen weezen in een en ander opzigt; dat hy het niet is, zullen veele Leezers hem dankweeten. — Het laatſte Hoofddeel deezes IIden Deels loopt over de *Dagelykſche Leevenswyze*, is kort, en zyn de Aanmerkingen niet zeer veelvuldig.

Hierby komen nog *Byvoegzelen*. Het eerſte betreft twee misſlagen in het eerſte Deel. Voorts een en ander tot dit Deel. Hetgeen hy by bl. 29, *de Stallen zo*

oud enz. aanmerkt, en hem in bekooring brengt, om den Regel van POPE, *The noblest ſtudy of mankind is man*, te veranderen in *The vileſt ſtudy of mankind is man*, zou zonder ſchade hebben kunnen agterblyven; te meer, daar het van zulk eenen aart is, dat hy zyner penne, en te regt, de vertaaling uit het *Fransch* weigert.

Het IIIde en laatſte Deel is, zo men ons berigt, ter perſſe. En Uitgeever en Drukker maaken *dus* ſpoed, om ons binnen kort dit ſchoone Werk ter hand te ſtellen.

Reize van Amſterdam over Madrid en Cadix naar Genua, in de Jaaren 1797 en 1798. Naar het Hoogduitsch van CHRISTIAN AUGUST FISCHER. *Met een Aanhangzel, over het reizen in Spanje. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1802. *In gr. 8vo. 385 bl.*

Met *Spanjes* inwendige geſteltenisſe zyn wy, in den laatſten tyd, veel meer dan voorheen bekend geworden. TOWNSENDS Reize door dat Ryk, in de Jaaren 1786 en 1787, laat ons niet verlegen, om, behalven den aart der Inwoonderen, ons alle byzonderheden, met opzigt tot den Landbouw, Manufacturen, Koophandel, Bevolking, Belastingen, te doen kennen (*). 't Is ook deeze Reiziger, *op* welken FISCHER, wiens Reisverhaal wy thans voor *ons hebben*, zich te meermaalen beroept, benevens anderen, die hem in den laatſten tyd derwaards voorgegaan zyn, inzonderheid BOURGOING.

De gunſtige oordeelvellingen over FISCHERS Reize, in verſcheide der beste buitenlandſche Boekbeoordeelingen, wekten den Vertaaler op, om dezelve zynen Landgenooten verduitscht te ſchenken. De Brieven, waarin het Werk geſchreeven is, hebben eene zeer onderhoudende wyze van voordragt. Alleen zou men 'er op mogen aanmerken, dat de ſtyl nu en dan boven den briefſtyl klimt. Te meermaalen ontmoeten wy beſchry-

(*) Van TOWNSENDS *Reize*, welks eerſte Deel in 1791 by A. LOOSJES het licht zag, en het laatſte in 1793 uitkwam, hebben wy ten dien tyde breede melding gedaan.

ſchryvingen van dien aart als deeze des Avondſtonds: „ De zonneſchyf wordt grooter, en haare ſtraalen worden langer. Van gouden wolken omgeeven, zinkt zy dieper, en purpre luchtgebergten legeren zich rondsom haar. Dan nog eenmaal ziet zy met zuiveren glans door dezelve heen, en vergult de zeilen der ſchepen; tot zy eindelyk zacht in de baaren nederzinkt, en een roozenverwige flonkering over zee en lucht tintelt."

Het eerſte zevental Brieven ſchenkt ons de Zeereis uit de *Maas* tot *Bourdeaux*, met afwisſelende ontmoetingen. De VIIIſte en IXde B. beſchryven die Stad, derzelver Handel en Inwoonders. Zie hier het Character der *Gasconjers*, door FISCHER opgemaakt: „ Men heeft zoo veel van de Gasconjers verhaald, en wel veel overdreevens; doch over 't geheel is daaraan toch iets waars. De Gasconjer ſpreekt altyd hyperbolisch: zyne eigene verdienſten vertoonen zich aan hem in deeze figuur. Hy moet altyd van zichzelven ſpreeken, hy moet overal vertoon maaken, wanneer hy op zyn plaats zal weezen. Hy weet alles, hy heeft alles gezien, hy was zelfs by de ſchepping der wereld tegenwoordig. De Gasconjer liegt, zonder het te weeten, hy ſnydt op, zonder het te willen, hy ſpreekt tegen zonder bitterheid, hy beledigt zonder oogmerk. Zyn karakter is belachlyke ydelheid en onſchadelyke windmaakery." —— Onze Reiziger geeft verſlag van den Wynhandel aldaar, en van den treurigen ſtaat des Handels ten dien tyde (*1797.*)

De Xde en de vier volgende Brieven leeren ons *Bayonne* kennen, en treffen wy hier eene uitweiding aan over de Chocolade. Eene Scheepsreize van daar, en het verblyf te *Guetaria*, in *Biscayen*, doet ons die plaats uitvoeriger kennen, dan men misſchien elders aantreft. —— In *Bilbao* gekomen, houdt hy zich daar op, en loopt een zevental Brieven over die Stad, welke in eene byzondere betrekking tot *Spanje* ſtaat. Van derzelver Inwoonderen vinden wy eene allergunſtigſte beſchryving. Nooit waren de *Franſchen* hier in agting, en de natuurlyke haat der *Biscayers* in 't algemeen „ is," ſchryft onze Reiziger, „ door de laatſte ſtaatkundige gebeurtenisſen tot afgryzen opgeklommen. *Francès! a la Francèſe!* is een ſchimpnaam en eene ſchandlyke vergelyking geworden, welke het gemeen en

en de ſtraatboeven met het werpen van ſteenen plaegen te vergezellen. Meer bemind zyn de *Engelſchen*, niettegenſtaande hunne bekende kettery, van welken veelen, hoewel het oorlog is, zich met *Americaanſche* Paſſen hier ophouden. —— De haat tegen de *Franſchen* maakte nogthans by de geëmigreerde Geestelyken eene uitzondering, en men ontving deeze ongelukkige menſchen met veel grootmoedigheid en menſchenliefde in zyn midden. Doch, daar hunne medebroeders hun geene Mis in de Stad wilden toeſtaan, zoo verſpreidden zy zich by duizenden in de nabuurſchap; gelyk dan *Pugaletti*, *Santa Urſa* van dezelve vol zyn. In 't geheel zegt men, dat in gansch *Spanje* by de 22,000 gebrek lyden. Zy verbinden met de zes *Groſchen*, welke zy dagelyks aan Misgeld hebben, mechaniſche en medicinaale werkzaamheden, geeven onderwys in taalen, woonen by ryke *Domheeren in*, om hun gezelſchap te houden, en wat *dies meer is*, en *zoeken* op die wyze hun treurig leeven te verlengen. — *Voor* den 5 September 1797, die hunne hoop van terug te zullen keeren op eens vernietigde, kwamen zy by ganſche ſchaaren te *Bilbao*. Honderden waren reeds over de grenzen; duizenden bevonden zich op zeilvaardige ſchepen, toen de ſchriklyke omwenteling voorviel. In welk een ſecte men ook opgetoogen zy, men kon deeze hulplooze menſchen, die hunne vreedzaame ſchuilplaats in het binnenſte van *Spanje* verlaaten en hun laatſte vermogen aan deeze reize te koste gelegd hadden, niet zonder innig medelyden aanzien."

De XXVI en XXVII Brieven geeven een onderhoudend berigt der Reize van *Bilbao* na *Madrid*. Om een voorbeeld te geeven, hoe FISCHER de reisvoorvallen verhaalt, diene het volgende, 't geen zonderling genoeg is. Op dien tocht „ werd zyn muildier, 't welk niet geëeten had, krank bevonden. Dit gaf aanleiding tot eene beraadſlaaging der gezamenlyke *Arrieros*, welke juist bezig waren met op te laaden, en de meesten rieden tot uitrusten, doch de dag ging voorby en het dier werd niets beter. Men had het met witten wyn gewaſchen, men had het een drank ingegeeven, en met zekere zalve beſtreeken; niets had geholpen. Wat was anders mogelyk? Het dier moest betooverd zyn. — Om de betoovering te doen ophouden, bragt men alzoo eene menigte van beelden van Heiligen en Rozenkrans-

kransſen met een tobbe met wywater aan. De Ezel werd onder de ſtaldeur geleid, met den kop na de zyde van de Kerk geplaatst, met de beelden en de rozenkransſen behangen, van een oud wyf, onder het murmelend uitſpreeken van verſcheide *Aves*, plegtig van den vloek ontheeven, en ten laatſten van boven tot beneden met het wywater begoten. In de daad begon het dier binnen weinig uuren te eeten, en was den volgenden dag geheel herſteld. Zonder het wywater te willen verachten, veroorlof ik my, naar de grondſtellingen van myn Godsdienſtig Genootſchap, ten minſten eenigen twyfel. De Ezel, namelyk, ſcheen, volgens verſcheide verſchynzelen, eene verſtopping van het water te hebben; het koude wywater deed misſchien het water vloeijen (*), en hy was geneezen."

Madrid heeft een ruim aandeel in 's Reizigers beſchryving; deeze loopt van den XXVIII tot XXXIV Brief, en gaat, wat de Letterkunde betreft, van een Toevoegzel vergezeld. Hoewel men hier veel beſchreevens aantreft, dient de leevendige verhaaltrant tot wegneeming van het verveelende, 't geen anderzins daaruit zou gebooren worden.

Van *Madrid* zet FISCHER de reis na *Bajados* voort, welke Stad haar aandeel in de beſchryving krygt, gelyk ook *Seville*. Leezenswaardig zyn hierover de XXXV—XXXVII Brieven.

Met den XXXVIII Brief komt de Reiziger te *Cadix*. Wellust heeft hier haaren zetel gevestigd, en wordt dezelve op het Tooneel offer gebragt. „ Het geen," ſchryft hy „ de Inwoonders van *Cadix* het meest aan het tooneel boeit, zyn de dubbelzinnige naſpelen (*Sagenetes*) en de wellustige dansſen (*Voleros*). De eerſten ontblooten de geheime geſchiedenisſen van het gezellige leeven, de laatſten bootzen de geheimen der liefde na. — Het Schouwſpel is geëindigd, het tooneel verandert in eene prachtige kamer, het Orchest begint weder te ſpeelen, de klaphoutjes laaten zich hooren, en uit elken hoek van het tooneel zweeft een danzer en eene danzeres te voorſchyn, beide in de nette *Andaluſiſche* dragt, welke voor den dans is uitgevonden. Zy ylen met een vaart op elkanderen toe, als of zy elk-

(*) „ Dat de koude deeze werking op de waterblaas heeft, is eene bekende zaak."

en de ſtraath
te vergezell
tegenſtaand
len, hoe
Paſſen h
maakte
uitzor
ſche
zyr
ge

Reeds wil hy de geliefde ſtor-
ver-
doet. Het Orchest maakt eene
de
wekt hunne beweegingen door haaren

ſchynt zy zich in zyne armen te
plotsiyk omdraait, en hy half
ſchynen beſluitloos te zyn; maar
(*), zoo
zoekt de minnaar zyne wenſchen uit te
en tederder ſchynt de geliefde hem aan te
Haare oogen worden ſmachtender, haar boe-
verheft zich ſterker, haare armen breiden zich na de
uit; vergeefs; zy wykt nog eens ſchichtig terug;
de nieuwe pauſe geeft beiden nieuwen moed.

„ Sneller verheft zich de muzyk, en meer bevleu-
geld volgen hunne ſchreden. Buiten zich van verlan-
gen, ylt hy nog eens op haar aan; met gelyke ge-
waarwordingen komt ook zy hem te gemoet. Hunne
blikken verzwelgen elkanderen, *hunne lippen ſchynen*
zich te openen, de zoete ſchaamte houdt haar nog
zwak terug. —— Maar ſtormachtiger ruiſchen de
ſhaaren, en heviger wisſelen hunne beweegingen af.
Eene dronkenſchap, eene duizeling, eene wellust ſchynt
beiden te vereenigen, elke ſpier zich tot genot te ſpan-
nen, ieder blik der oogen den laatſten te gemoet te
vliegen. Plotslyk zwygt de muzyk, de dansſenden
verdwynen als in eene zoete matheid, het gordyn valt,
en de toeſchouwers ontwaaken.

„ De *Volero* is een leevendig tafereel van het ge-
not, door alle deszelfs nuances, van het eerſte ontwaa-
ken der begeerte tot aan het laatſte oogenblik der be-
vrediging. Maar de ganſche ry der beweegingen draagt
het character der ontwikkeling. Van alles afgeſchei-
den, 't welk de begoocheling ſtooren kon, vertoonen
zich deeze beelden met eene ſterkte, welke herinne-
ringen en verwachtingen even leevendig bezig houdt,
zonder ze te doen bloozen. De *Fandango* verdooft de
zinnen, de *Volero* verrukt dezelve; de *Fandango* ſchil-
dert het ruwe genot, de *Volero* de betooning der te-
derheid.

„ Klimaat, levendigheid, ſchoonheid en bedreeven-

(*) „ Gewoonlyk midden in den takt. De kunst der danzenden beſtaat in het ſnel, vast en gelyk neêrtreeden. Zy mooten in dezelfde ſeamde als vastgeworteld ſtaan."

,enheid maaken de *Andaluſiërs* voor deezen dans byzonder geſchikt. Men zie dezelve van een paar, welks geſtalte alleen door hun talent overtroffen wordt, en men zal groote en kleine balletten, als doode Figuuren-danzen, daarby vergeeten. Een dans, die zoo leevendig tot het gevoel ſpreekt, 't welk de ganſche natuur bezielt, 't welk alleen het egoisme der menſchen kan maatigen, zou die niet meer betooverend dan elke andere zyn?"

Den Koophandel vondt hy te dier Stede door de blokkade der *Engelſchen* geſtremd; doch den Sluikhandel ſterk. Van *Cadix* vervolgt de Reis na *Valencia*, in den XL. Brief voorgedraagen. De volgende leert ons *Valencia* kennen. Het ſchoon tafereel van de ligging dier Stad en der Landſtreeke hangen wy voor onze Leezers op. „Om de bekoorelyke ligging van *Valencia* met eenen blik te overzien, moet men op den Toren van de Domkerk of *Miguelet* klimmen. Ik ken de ſchoone gezichten van het *Waadland* en van de ommeſtreeken van *Geneve*; maar de Tuin van *Valencia*, (*la Huerta de Valencia*) zoo als de Inwoonders zeggen, overtreft die alle. Nergens heb ik nog zoo veel rykdom van begroeijing, zoo veel verſcheidenheid van aanbouw en bevolking, zoo veel bekoorelyke friſchheid van eene landſtreek gevonden. Deeze verrukkelyke, altyd groene vlakten, van glinſterende beeken doorſneeden, met talloozen landhuizen en dorpen bedekt; deeze zachte ſtroom met zyne bloeiende oevers en prachtige bruggen; die donkere afgelegene ryen van bergen, op welke de klaare hemel zwemt; dat ſpiegelgladde meir *Albufera*, en de blauwe zee met blinkende zeilen, alles vereenigt zich, om dit gezicht misſchien tot een der ſchoonſten in *Europa* te maaken. — De ganſche landſtreek om *Valencia* is op zich zelve een groote, bekoorelyke wandelweg; intuſſchen vindt men aan de overzyde van den ſtroom ook eene eigenlyke *Alameda*. De grootte van den omvang, de menigte der alléën, de hooge ſchaduwryke boomen, de enkele tuinen en vrye grasperken, de altydduurende lentegeur, alles werkt tot de aangenaamheid van deezen wandelweg mede; doch dezelve zou nog verhoogd worden, wanneer de ſchepen over den minder droogen ſtroom tot aan de Stad konden komen." In alle opzigten is FISCHER over *Valencia* verrukt, en zyne ver-

ruk-

rukking ſtort zich ter penne uit. *Gaarne wilden wy*, maar wy kunnen hem niet volgen.

Hy kan zynen Brief niet beſluiten, zonder een paar woorden van zynen Waard en Waardin te zeggen; — wy niet nalaaten, dit af te ſchryven. „Man en Vrouw waren twee origineelen, zoo als men die ſlechts in Katholyke landen vindt; beiden Godsdienſtig onzinnig; maar elk op zyne wyze. By den Man heeft deeze zielenkrankheid zich naar zyn in zich zelf gekeerd melancholiek karakter gevormd: by de Vrouw vertoonen zich de kenmerken der vrouwlyke tederheid.

„ De Man heeft zyn gantſche huis, inzonderheid zyne woonkamer, met zoogenaamde beelden van Heiligen verſierd, welke eene zeer volkomene verzameling van *Augsburgſche* ſchilderyen zyn. Voor deeze pleegt hy uit kracht eener gelofte driemaal daags zyne gebeden op te zeggen, 't welk telkens twee uuren duurt. Voor 't overige legt hy zich harde kastydingen op, ſpreekt zeer weinig, leest geestlyke boeken, of zit uuren lang met geſlootene oogen, en is op den rechten weg om uitzinnig of een Heilige te worden.

„ De Vrouw, daarentegen, is eene veel zachtere Dweepſter; haare vroome wensch draagt het karakter der zachte vrouwlykheid. Zy heeft zich tot *Slavin der Heilige Drieëenheid* (*Esclava de la Santisſima Trinidad*) laaten aanneemen, en uit dien hoofde van haaren Biechtvader eene plegtige verklaaring in haaren naam bekomen. Zy is van daar verbonden een groot Tafereel der Drieëenheid altyd met bloemen en kaarzen te beſteeken, dagelyks een zeker aantal van gebeden voor hetzelve op te zeggen, en weeklyks eene zekere ſom aan haaren Biechtvader als Agent der *Trinidad* te betaalen. Intusſchen ſcheen dit alles haar tot haare zaligheid nog niet voldoende te zyn. Zy had zich alzoo een beeld der zoogenaamde heilige Maagd laaten maaken, voor wie zy eene volkomene Garderobe tot dag- en nachtkleederen houdt. Kaarzen, bloemſtokken enz. mogen ook hier niet ontbreeken. Voor 't overige is onze *Esclava* een zeer vriendelyk, aanvallig wyfje, wier geestlyke gevoelens aan de tegengeſtelde geen hinder doen, te meer daar haar Echtgenoot in dit ſtuk reeds lang een van het ligchaam ontbonden Heilig ſchynt te zyn."

De reis na, en de Brief over *Barcelona* ſtaat in waarde met de andere gelyk; zo ook die over de *Hiert-*

ſche

ſche Eilanden, op reis aangedaan. De laatſte of XLV Brief, *Genua* betreffende, in October 1798 geſchreeven, heeft niet veel te beduiden. Behalven het op den Tytel beloofde *Aanhangzel over het reizen in Spanje*, vinden wy ook eene Bylaage, tot de Weetenſchappen betrekkelyk.

Schoon de Vertaaler zich, over 't algemeen, van zynen pligt gekweeten hebbe, zullen *Nederduitsch* kundige Leezers te veel ſlaafsch overgebragt *Hoogduitsch* in de overgenomene ſtukken ontdekt hebben; en deeze zyn ten dien opzigte de ergſte niet. Wenschlyk ware het ook, dat hy het *Duitſche* Geld tot onze Munt hadt overgebragt. Of het hem, dan den Drukker te wyten zy, dat het Werk zo vol Drukfouten is, weeten wy niet. De Verbeteringen, die ſlegts éene bladzyde beſlaan, zouden, alle opgemaakt, 'er meer vullen.

Het Leven van BUONAPARTE. *Naar het Fransch, door Mr.* J. VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amſterdam. 1ſte Stuk. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr.* 8vo. 101 *bl.*

Dat het belangryk is, en ieder even zeer begeert, een Man als BUONAPARTE van naderby te kennen, lydt geen twyfel; en onze *Letteroefeningen* wyzen uit, hoe zeer men zich bevlytigt, om, door Vertaalingen van het menigvuldige, 't geen, hem betreffende, in *Frankryk* uitkomt, de *Nederlanders* als te verzaadigen. In deezen drom van Schryveren treedt ook Mr. J. VAN DER LINDEN te voorſchyn.

Hy berigt, „ dat in dit Werk de beste en getrouwſte Geſchiedverhaalen zullen gevolgd worden; dat „ eene Leevensbeſchryving van dien Held, reeds voor „ de derde maal herdrukt, en in andere taalen vertolkt, ten grondſlag wordt gelegd." — Hy belooft: „ Men zal het Werk vervolgen tot op deezen „ tyd, het tydſtip, waarop hy welhaast volkomen op „ zyne Krygs-lauwren rusten, en aan *Europa* den Vrede zal hergeeven hebben." — Hy vermeldt wyders: „ Om aan het verlangen der Natie te ſpoediger „ te voldoen, zal het Werk by Stukjes, die kort op „ elkander volgen zullen, worden uitgegeeven." —

Hy voegt 'er by: „ Het beſtgelykend *Portrait* van BUONAPARTE, en de Afbeeldingen van eenige voorname gebeurtenisſen, betreffende onzen Held en Staatsman, naar de beste Origineelen gevolgd, zullen aan dit Werk ten cieraad ſtrekken."

Veel nieuws en waars op het papier te brengen, wegens eenen Held en Staatsman, wiens groote Naam en Daaden zo veele pennen reeds bezig hielden, valt bezwaarlyk. Een Schryver, die 't zich onderwindt, *in* dit geval de pen te voeren, en boven anderen zoekt uit te ſteeken, moet zich in de gelegenheid bevinden om van elders onbekende naarichten te bekomen, op welker zekerheid hy durft afgaan, en voorts zyne verdienſten zoeken in de ſchikking, ſcheiding, en voordragt, der groote Gebeurtenisſen, en in eenen ſtyl, aan het onderwerp paſſende, die noch tot het verhevene eener Lofrede zwelt, noch tot het laage van loutere Berichtgeeving afdaalt, *en altoos gepast is naar* den eisch der zaaken. Moeilyke vereiſchten, in de daad; maar noodig, om, in een geval als het tegenwoordige, anderen te overſchynen en te verdooven.

Wy hebben niet kunnen ontdekken, dat de *Franſche* Schryver en diens *Nederduitſche* Naavolger hieraan, in allen deele, voldoen. Belangryke en onbekende byzonderheden hebben wy niet aangetroffen; — de ſchikking heeft die onderſcheidingen niet, welke kieſche orde aan den dag legt, — en de ſtyl is verre van eenpaarig; zoms zwellende, zoms het tegenovergeſtelde.

De haast *om aan het verlangen der Natie te voldoen*, in het Voorberigt opgegeeven als de drangreden tot de ſtukswyze uitgave, heeft zeker niet toegelaaten om 's Helds Beeltenis te geeven, of eene Plaat te leveren van eenige voornaame Gebeurtenis.

Weekblad voor den zoogenaamden Gemeenen Man, uitgegeeven door het Departement Stad en Lande, behoorende tot de Maatſchappy Tot Nut van 't Algemeen. *IVde Deel.* Te *Groningen, by* W. Zuidema. *In gr. 8vo. 416 bl.*

Te meermaalen hebben wy van dit allernuttigſt Werk eenig bericht gegeven aan onze Leezeren. Deszelfs Schryvers houden in dit Vierde en laatſte Deel hunne welverkregen achting volkomen ſtaande, en verdienen de dankbaare erken-

te-

tenis niet alleen van den *zoogenaamden Gemeenen Man*, maar van allen, welken de vermeerdering van Kennis, Deugd en Geluk onder het menschdom ter harte gaat. In het byzonder hebben ons zeer gesmaakt de Vertoogen No. 163, 166 en 167, *over de Verkeering in Gezelschappen* — No. 164 en 165, *over de Verlichting* —— de aanbeveeling van *het Bier, als een Volksdrank beschouwd*, in No. 167. Inderdaad, het is te bejammeren, dat deeze zo heilzaame en voedende drank al meer en meer verdrongen wordt, zo door de verslappende Thee en Koffy, als door de verderflyke Genever; welke met elkander dreigen onze Natie eerlang te berooven van alle die overblyfselen van sterkte naar lichaam en geest, welke wy geërfd hadden van onze Voorouderen. —— No. 188, 189, 190, behelzen een allernuttigst *Gesprek van een' Landman en een' Stedeling over de Lichaamsoefening der Kinderen in de Schoolen.* Elders vinden wy schoone aanmerkingen *over de Kinderziekte en derzelver Inenting*; over de bedriegeryen van Tovenaars, Waarzeggers en dergelyk gespuis; over Spookeryen, waarvan in No. 185 en 186 een aartig voorbeeld wordt gegeven; —— *over het straffen der Kinderen*, in dezelfde Noemers; om van veele andere onderwerpen thans niet te gewaagen; terwyl alles wordt afgewisseld met trekken uit de oude en laatere Geschiedenissen, met Fabelen, Vertelselen en aangenaame Dichtstukjens.

Wy zyn te veel bepaald aan onze ruimte, om thans eenig stukjen van eenige uitgebreidheid te plaatzen. Evenwel denken wy onze vrouwelyke Leezers en goede Huismoeders dienst te doen met het volgende over te neemen uit No. 199.

„ Om een *Deeg* te maaken, dat tegen 't vuur en water „ bestand is, neemt men drie oord en twee maatjes (*) fris„ sche melk, of liever drie en een derde oord, waarby men „ zoo veel wynazyn (edik) giet, dat de melk geheel en al „ schift: wanneer deeze schift of kedel gezonken is, dan giet „ men het vogt, 't welk 'er op staat, af, en doet by den „ kedel, of het gezonkene, het wit van vier of vyf eieren, „ 't welk men vooraf wel moet kloppen: hier onder mengt „ men zoo veel fyn gezeefde ongeleschte kalk, (geleschte is „ des noods ook voldoende) dat 'er een deeg van worde, „ 't welk zoo stevig is, dat het onder het gebruik niet vloeit. „ —— Wanneer dit deeg goed opgedroogd is, dan is het„ zelve tegen vuur en water bestand. ——

„ De Uitvinder (zynde de Heer G. G. SKOGE) verzekert, „ dat hy 'er gaten meê in eenen grooten ketel gestopt heeft, „ waar-

(*) [*Quære:* Hoeveel bedraagt een *oord*, of een *maatje*?]

„ waarin dikwerf pik gekookt wierd, en zulks reeds meer „ dan vyf jaaren had volgehouden. ——

„ Dit deeg kan derhalven in meer dan een opzigt nuttig „ zyn: men kan 'er diſtileer-vaten meê ſluiten, gebroken „ glas, porcelein, of ander aardwerk, mede lymen; ja alle „ vaten, welke in het vuur gebruikt worden. —— Zelfs ver„ zekert gemelde Heer, dat het, in plaats van vertinſel, tot „ koperen vaten kan dienen."

Wy zullen hier nog byvoegen het *leste woo* ADDISON, uit No. 194. „ Gy hebt wel eens van ADDISON hooren ſpreeken? „ Hy was een braaf Kristen-wysgeer, die een ieder 't zyne gaf „ en recht vroom leefde. Niets verſterkt meer ons geloof, „ doet ons ſtandvastiger op het paê der deugd voortwandelen, „ geeft ons hart meer moed in wederwaardigheden, giet meer „ troost in onzen boezem, ſchenkt meer onderwerping aan „ Gods wil en vertrouwen op zyne beloften en goedheid, „ dan het uiteinde eens oprechten van naby te zien. Gy „ zult dan ook wel nieuwsgierig zyn te weeten hoe onze „ ADDISON geſtorven is? Wel aan, ik zal het u zeggen. Prent „ het diep in uw geheugen, en bereid u een even gerust „ ſterfuur. De Wysgeer had eenen Zoon, den Graaf van „ WARWICK. Deezen liet hy by zich komen, toen hy voel„ de, dat de groote ſtap op handen was. De Zoon kwam „ ylings by zynen Vader, en vroeg, wat van zyn begeeren „ was. De braave ſtervende, drukte zachtkens de hand des „ Graafs, en zeide niet de barbardheid van eenen zachtmoe„ digen navolger van JEZUS: „ Zie, myn Zoon! hoe gerust „ „ een Kristen kan ſterven."

De Opſtellers en Uitgeevers van dit nuttig Weekblad zullen ons een paar kleine aanmerkingen niet kwalyk neemen. In een Dichtſtukjen op *de Onſterfelykheid*, No. *169*, leezen wy deeze regels:

„ Zyn [t. w. Gods] zegenende hand
„ Heeft beter Vaderland
„ Dan deeze onzalige aard'
„ Voor uw [des menſchen] geluk bewaard."

De uitdrukking *onzalige aarde* gevalt ons niet. Dat het aardſche leeven eene mengeling is van goed en kwaad, en vol van wiſſelvalligheden, erkennen wy gereedlyk; maar niet, dat het kwaad daarin genoegzaam de overhand hebbe, om het *onzalig* te kunnen noemen. Voor den deugdzaamen vooral, die zich in zynen ſtaat weet te ſchikken, zal, naar ons inzien, het aangenaame, ook in deeze waereld, het onaangenaame doorgaans verre overtreffen. Dat onze Schryvers het ook zo begrypen, meenen wy, uit andere plaatzen van hun Werk, gerustlyk te mogen beſluiten.

Op

Op bladz. 270 wordt een geval verhaald van CYRUS, den Kleinzoon van ASTYAGES. Deeze was de oude CYRUS, van welken by JESAIAS, DANIEL en EZRA wordt gesproken. Maar hy wordt hier verward met den jongeren CYRUS, den Broeder van ARTAXERXES MNEMON, die lang na hem leefde. Deeze laatste was Stadhouder van Klein Asia, niet de oude CYRUS.

Wy hebben te kennen gegeven, dat dit het laatste Deel deezes Werks zy. Maar het wordt vervolgd onder eenen anderen Titel. Zegen verzelle den arbeid der Schryveren!

De heilzaame Invloed van den Vreede op het Maatschappyelyk Leeven. Door JAN BRAAMS. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1802. *In gr. 8vo. 21 bl.*

In rypende leevensjaaren, doch met eene geenzins verzwakte verbeeldingskragt, bezingt hier de Heer BRAAMS den lof en het heil des Vredes, in tegenstelling der rampzaligheden, welke de Oorlog medesleept. In den gewoonen vorm der behandelinge van het Onderwerp is dit Dichtstuk gegooten. Hoe wel de Heer BRAAMS, wat het kunstmaatige aanbelangt, voor zyne taak berekend zy, laat zich uit den aanhef afleiden.

In welk een lusthof zweeft myn geest,
Op vleuglen des gevoels, de spraak der Poëzye?
Welke aandrift doet my, onbevreesd,
Thands staaren op de kragt der heemlen harmonye? —
Hoe paart zich wensch by wensch!
Wat zie ik? — Paradysprieelen?
Is 't Vreede? .. ô Mensch! ziet gy een einde aan Volkskrakkeelen?
Is 't Vreede? ô Heil! Heil zy den Mensch!

Met ongemeen genoegen hebben wy deezen Zang geleezen. Overal ontmoetten wy den rechtschapen Dichter, die, vol van zyn onderwerp, niet langs den grond kruipt, of eene onnatuurlyke vlugt neemt, maar allerwege in eene hoogte zweeft, op welke hy zich laat naaöogen.

„ Natuur ". — in deeze algemeene lofspraak schildert BRAAMS het heil des Vredes:

Natuur bereikt door U heur doel;
Zy wyst bestemming aan in stand, in rang, in orde;
Zy spreekt — en alles wordt gevoel!
Eerbiedigt de Almagtspreuk in scheppingskragt, HET WORDE!

De mensch vindt Godheid, die alom
Zyne aandagt naauwlyks kan beperken,
ô Vreede! uwe inspraak geeft hem daadlyk Engelenvlerken,
En voert hem in uw heiligdom.

Voorts tot byzonderheden afdaalende, wordt door den Dichter vermeld, hoe veel heils de lieve Vrede op Akkerbouw, Koophandel, Scheepvaart, Kunsten, Geleerdheid en Godsdienst doe nederdaalen.

Poëtische Eerstelingen van HENDRIK MEIJER, Junior. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1802. *In gr. 8vo. 180 bl.*

Deze Dichter was reeds voordelig bekend door zyne bydragen tot de *Kleine Dichterlyke Handschriften*, en de *Dichterlyke Gedachten-beelden*; en deze zyne *Eerstelingen* zyn derhalven, by iederen Vriend der Kunst, hartlyk welkom. Wy ontfangen hier 21 Dichtstukken, verschillende in uitgebreidheid en onderwerpen, maar die alle, naar ons oordeel althands, de uitgave wel waardig zyn, en ons voor het vervolg van dezen *aankomeling in de Poëzy*, zo als zich de Dichter zelve noemt, veel doen hopen. Een en ander stuk, reeds in de straks genoemde bundels voorhanden, treffen wy hier weder aan; deze stukken verschynen nu nog min of meer anders, en hebben by die verandering niet verloren. Wy hebben hier: *Godsdienstige Gedichten*, *Lierzangen*, *Minnezangen* en *Mengeldichten*; en wy zyn waarlyk verlegen, wat wy tot ene proeve geven zullen. Wy willen, om niet lang te zoeken, de volgende coupletten, uit een der Mengeldichten, *Het Leven* getiteld, 't welk de Dichter zelve niet voor het minste houdt, afschryven.

Juich vrolyk, lieve en tedre moeder!
Wanneer uw oog uw wichtje aanschouwt,
Dat in uw schoot zich veilig houdt,
Als gy 't verstrekt ten trouwen hoeder:
Waan vry uw aardsch genoegen groot!
Schoon 't heden aan uw boezem dartelt,
't Word morgen door een stuip gemarteld,
En de avond ziet uw' liefling dood.

Droom, jongling! op deze aard' van Eden,
Als u een meisje in de armen drukt,
En 't zoet des levens met u plukt;
Hoe wuft zyn deze zaligheden!

Een

Eén ſchok — en 't net der liefde breekt:
De laster ſpuwt zyn vuilen zwadder,
En 't liefdeſchichtje wordt een adder,
Wier giftige angel 't hart doorſteekt.

Maar neen! behaal de ſchoonſte zege;
Blaak door den reinſten liefdegloed;
Deel met elkaer in 't ſtrelendst zoet;
Dat liefde uw rampſpoed overwege:
Helaas! een wolk dekt Venus ſtar:
Gy ziet een gruwzaam onweêr broeien,
En, waar de blikſems om u gloeien,
Vervangt het graf uw huwlykskar!

Waan, in den arm eens vriends gedoken,
Dat uw genoegen ſtoorloos groeit,
Dat vruchtbre dauw uw pad beſproeit,
Waarop geen diſtel ſchynt ontloken;
Rasch rukt u 't grimmigst lot van één!
Gy ziet den dood uw welvaard ſluiten;
En u genoopt dat oog te ſluiten,
Dat, als een licht, uw pad beſcheen.

O Gy, wiens voet de jongſte palen
Van 't rampvol leven nader treedt,
Die, rasch van 't pak van zorg en leed
Ontſlagen, vry zult ademhalen!
Prent gy der jongheid wysheid in. —
O Ouderdom! uw dorre heester
Zy voor de jeugd een zedenmeester,
Opdat ze alléén de deugd bemin'.

Somber en treurig genoeg, in de daad, is dit Lied; daar over verontſchuldigt zich de Dichter ook, en die verontſchuldiging laten wy gelden. 'Er zyn toch nog velen in zyne omſtandigheid; en voor de zulken is zo een klaagzang altyd aangenaam; — voor de zulken is hy misſchien waarheid in iederen trek, en heilzaam door deszelfs godsdienſtige wending. Den Dichter voor Treurigen zal wel niemand in deze regels, noch in dezen gehelen bundel, miskennen.

OCTAVIA, *Treurſpel, door* A. VAN KOTZEBUE. *Te Amſterdam, by* J. W. Smit, 1802. *In* 8*vo.* 162 *bl.*

BAIJARD, *Tooneelſpel, door* A. VAN KOTZEBUE. *Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1802. *In* 8*vo.* 182 *bl.*

GUSTAAF WASA, *Tooneelſpel, door* A. VAN KOTZEBUE. *Te Amſterdam, by* J. W. Smit, 1802. *In* 8*vo.* 174 *bl.*

Door ene ſpoedige melding van deze Stukken menen wy onzen Lezer dienst te doen; en daar ons de plaats ontbreekt, om van ieder afzonderlyk uitvoerig te gewagen, en wy waarlyk niet weten, aan welk van deze drie wy de voorkeur en alzo de eerſte plaats moeten geven, zo voegen wy dezelve liefst byeen. *Octavia* rekenen wy onder de beste Treurſpelen van dezen beroemden Toneeldichter; *en in hetzelve heeft hy, hoezeer daaraan anders zo niet gewoon, zich vry naauwkeurig gehouden aan de regels der kunst. De karakters worden volgehouden*, en de Heldin van *het Stuk* werkt op den Aanſchouwer of Lezer onophoudelyk. Voorts is de Geſchiedenis geenzins verminkt; de Dichter heeft uit echte bronnen geput, — als Wysgeer geput; en wat de verplaatſing van het tydſtip aanbelangt, waarvan hy in de Voorrede de reden opgeeft, dit vermindert geenzins de dichtkundige waarde noch den indruk van dit Treurſpel, hetwelk wy vertrouwen dat algemenen byval zal vinden.

De twee andere Stukken zyn van enen anderen ſtempel. De menigte van handelende perſonen, de zo ver van elkander verwyderde plaatſen en tydperken, waardoor *de Lezer of Aanſchouwer* hier wordt omgevoerd, doen reeds by het doorbladeren zien, dat het alleen in den Held van het Stuk is, dat men hier eenheid zoeken kan. De Dichter zelve wil dezelve ook niet beoordeeld hebben als Toneel- of Treurſpelen, maar als *Hiſtoriſch-dramatiſche Tafereelen. Het kaart*, zegt hy, *den Dichter vry, de hoofdgebeurdniſſen uit het leven van zynen Held in een reeks van tooneelen daar te ſtellen*; en zyn oogmerk was, *te bewerken, dat elk Lezer of Aanſchouwer, indien hy ook te vooren al niets van* GUSTAAF WASA of BAIJARD *gehoord hadde, na het einde van het Stuk toch volmaakt bekend zoude zyn met de waare hoofdgebeurdniſſen des Helds*; en dit zal ook het geval wel by den Lezer zyn, — en daarom hebben deze Stukken des te grotere waarde. Hoezeer, intuſſchen, door alles op het Toneel nog des te meer belangneming en gevoel wordt verwekt, zo geraakt toch, vrezen wy, de Aanſchouwer hier ligt in verwarring, en het

moet

moet altyd hinderen, in enen zo korten tyd te zien afloopen, hetgeen men als gedurende vele jaren gebeurd denken moet. Des Heren VAN KOTZEBUES algemeen bekende en erkende talenten vergoeden echter zeer veel, 't geen het werk van een middelmatig Vernuft onverdraaglyk maken zou, voor iederen Aanschouwer, die eenheid en regelmaat bemint; en men vergeeft het, by het lezen van den *Baljard*, ligt den Dichter, die zo kan gevoelen, en zulk een gevoel zo overstorten in het hart, dat hy zich niet zo naauwkeurig bindt aan de regels der kunst; aan welke men, by het lezen van den *Gustaaf Wasa* vooral, naauwlyks denken kan, zo geheel hecht men zich aan den Held, van dat men hem in zyne knechtsvermomming herkent, gedurende zyne reizen, zyn zwerven jaren lang, in zyne menigvuldige en grote gevaren, tot dat ons hart eindlyk met het Volk mederoept: GUSTAAF WASA *zy Koning!*

JULIA's *Reizen en Lotgevallen, in Engeland en Frankryk. Uit het Hoogduitsch. In den Haage, by* J. C. Loeuweltyn. *In gr.* 8*vo.* 312 *bl.*

Deeze beminnelyke JULIA reist naar *Engeland*, vergezeld van ene andere Bloedverwante, met hare Harp. Zy had gene andere bedoeling, dan als ene reizende Virtuose zoveel byeen te zamelen, dat zy hare oude beminde Moeder behoorlyk verzorgen kon. Niet alleen verwekte haar talent overal bewondering, maar hare bekoorlykheden vonden overal aanbidders in menigte. Dan hare deugd was onbevlekt, haar hart kuisch, en haar gedrag was, even zeer als alle hare bekoorlyke begaafdheden, verwonderenswaardig. Natuurlyk dat de ziel van énen deugdzamen Jongeling de zuivere ziel, die een zo bekoorlyk lichaam bewoonde, in goeden ernst aanbad; — voorzichtig stelt hy JULIA op den toets; dan gene aanbiedingen bragten haar aan het wankelen; — evenwel, ook zy beminde EDUARD. Lang hield zy zich te *Bath* op. Men lokte haar naar *Holland*. Dan in *Frankryk* raakte zy in nood, en byna om het leven; en, even als reeds meer dan eens te voren EDUARD haar de gewichtigste dienſten bewezen had, gelukte het hem nu, haar te redden. —— Het is zonderling in deze Roman, dat de Lezer zelve nopens dien EDUARD zo lang geheel onzeker is, en zekeren reisgenoot van JULIA, een Virtuoos op de Fiool, gedurig voor hem meent te moeten houden, die toch eindelyk als een vriend van EDUARD, doch te gelyk als een lagen schurk, kenbaar wordt. —— JULIA geraakt in *Engeland* met haren EDUARD terug, en herkent in deszelfs Stiefvader, wiens goedkeuring

nog

nog alleen aan het geluk der gelieven ontbrak, den Broeder van hare dierbare Moeder, — die haar met vreugde ontvangt; en dus voelt de Lezer, hoe deze Roman, op de gewone wyze, eindigt met een gelukkig huwlyk. Voorts is dezelve vol zonderlinge gebeurtenisſen, en ten laatſten ontwikkelen die alle zich nog al natuurlyk; zodat wy deze Julia, hoewel wy het gehele verhaal nagenoeg het onwaarſchynlykſte vonden van alle, die wy ooit gelezen hebben, als eene zeer onderhoudende, aangename lecture, aan de Liefhebbers van dit ſoort van Geſchriften kunnen aanpryzen.

Tafereelen uit het Menſchlyk Leven. Uit onderſcheidene Schryvers byeenverzameld, door A. BRUGGEMANS. *Te Dordrecht, by* E. Bonte, 1801. *In gr.* 8vo. 180 *bl.*

Een zestal vry gelukkig gekozene Verhalen, treffend en aandoenlyk, en der Zedekunde in genen dele nadelig. Wy geven de titels alleen maar op: *Geluk uit Ongeluk.* Naar het *Hoogduitsch* VAN A. LA FONTAINE. —— *San Pedro en Valma.* Naar het *Fransch* van Mr. DE MAYER. —— *De Verſchyning.* Naar het *Hoogduitsch* van E. REINHARD. —— *Bianca Capello.* Naar het *Fransch* van Mr. DE MAYER. — *Kranksinnigheid uit Bezorgdheid.* Naar het *Hoogduitsch* van J. M. ARMBRUSTER. En *De Moedermoorder door Toeval.* Naar het *Hoogduitsch* van C. H. SPIESZ. Wy vertrouwen, dat deze Namen alleen genoeg zyn, om onze Lezers te verzekeren, dat zy, die eene afwisſelende, onderhoudende lecture zoeken, alle deze Stukjens met genoegen zullen lezen. Of wy niet een of ander reeds elders in onze moedertaal hebben aangetroffen, *is ons min of* meer bedenklyk; dan wy ontgeven het *ons*: den Vertaler was dit, naar zyne verzekering, ook niet bekend. Hy heeft voorzeker door deze uitgave een aantal van het lezend publiek eenen aangenamen dienst gedaan; en daar de taal zuiver en de overzetting vloeiend is, zo durven wy hem ook wel aanzetten, om dit Werkje nog te vervolgen; gelyk dit zyn oogmerk ſchynt te weezen.

Uitgezogte Analogiſche en Etimologiſche Gronden van Nederduitſche Lester- en Taalkunde, door B. DER KINDEREN. *Te Amſterdam, by* G. Roos, 1802. *In gr.* 8vo. 110 *bl.*

Over een Geſchrift van dezen ſtempel kunnen wy niet breedvoerig zyn. *De Spraakkunſten van* V. D. PALM *en* ZYDELAAR *zyn*, naar het oordeel van dezen Taalleeraar, *van af-*

alle oordeelkundige taalkennis ontbloot, en over het uitleezen van dezelve heeft hy zich dikwils zeer beklaagd. TUINMAN en TEN KATE, (deze houdt hy dus voor van dezelfde waarde) maar vooral KILIAAN en HUIDEKOOPER, roemt hy hoog; dan wy raden hem ernſtig, en wenſchen hartlyk, dat hy de Schriften van deze by hem zo hooggeachte Taalkundigen nog eens, en dan met wat meerder vrucht, zal lezen, wanneer wy niet twyfelen of hy zelve zal over dit zyn boekje beſchaamd zyn. Opdat men nu dit ons zeggen voor gene machtſpreuk houde, moeten wy enige ſtalen opgeven:

De Schryver meent, „ dat het niet zo zeer de grote vraag is, hoe de ouden ſchreven? maar: wat volgens analogiſche gronden moet geſchreven worden?" — en volgens zyne *analogiſche* gronden ſchryft hy dan b. v. *uitgeven*, *nodig*, *onderteekend* met maar éne, *maaker* daarentegen met twee vocalen, ook *voorleeden*, ſchoon in het wortelwoord *lyden* geen éne *e* voorkomt. Omdat wy de dubbele *a* en *e* in *klaauw* en *ſchreeuw* gebruiken, en de *a* en *u* in het meervoud verdubbelen, wil hy dat men ook ſchryven zal: *diip*, *ſraad*, *hiir*, *di*, *niiwe*, *zi*, *ziin*, *hiiuw* enz. in plaats van: *diep*, *ſieraad*, enz. *Med* ſchryft hy voor *met*; *genoodſchap* voor *genootſchap*; *gelaat* voor *gelaad*. Voorts: *lachchen*, *lichchaam*; *Nederduits* integendeel zonder *ch*. De *y* is by hem een ſaamgeſteldë figuur, die volgens ons gebruik de klank van *ei* uitdrukt, als: *zyn*, *wyn*. *ſpryden* of *ſpreiden*; welke dus ook in ſchryfwys van de dubbele *ij* onderſcheiden is; daarom, zegt hy, doen wy beter om niet *Koning*, *rijk*, *wiin*, maar *Koningryk*, *wyn* enz. te ſchryven; en zulke taalkenners, die menen dat er in de uitſpraak tuſſchen de *ei* en de *y* onderſcheid is, hebben het, naar zyn oordeel, mis; het is by hem om 't even hoe men ſchryve, *meir* of *myr*, *heir* of *hyr*, *ſtreiden* of *ſtrydin*, *goedheid* of *goedhyd*, enz. In de opgave der letters laat hy de *y* geheel weg. Doch waartoe zouden wy nog meer opnoemen? Uit deze ſtalen kan men toch wel *analogiſch* zeker beſluiten, dat het *den onze taal beöefenende Jongelingſchap*, waarvoor de Schryver deze *Analogiſche Gronden* als een *Leesboek* heeft opgeſteld, juist niet veel aan te raden is; by den Taalkenner *der Kinderen*, maar liever *met hem* (indien hy daartoe nog beſluiten kon) by eenen VAN DER PALM en ZEYDELAAR enigen tyd ter ſchool te gaan.

De

De Nederlandſche Kindermeid. Een Meubil voor de Kinderkamer. Amſterdam, by W. Holtrop, 1802. *In 8vo. 99 bl.*

Dit boekje hebben wy met genoegen gelezen, en wy wenschten wel dat hetzelve door haar ook gelezen werd, voor welke het eigenlyk geſchreven is. *Elizabets Oprecht*, eene brave Dienſtmaagd, houdt briefwiſſeling met *Cornelia Leergraag*, en geeft zeer eenvoudige, nuttige, en dikwils maar al te nodige vermaningen en leſſen, in den juisten toon, zo als men dat van Dienſtmeisjes onderling verwachten zou. Ook komen hier nog enkele andere brieven voor. Wy durven ons evenwel van dit boekje juist niet veel nut beloven, omdat wy vrezen dat het moeilyk zal zyn het daar te doen leezen, waar het gelezen moest worden, en er wel maar weinigen zullen zyn, die het onbevooroordeeld van hare Vrouwen zouden aannemen. Misſchien dat de Schryver, die een uitvoeriger werkje belooft, zulke en dergelyke heilzame en nodige leſſen dan in zal kleden in ene of andere bevallige Geſchiedenis, die den leeslust ſterker nog uitlokt, en zo zyne recepten, meer ongemerkt, aan de Dienſtmeisjes zal inkrygen. In boeken voor de Scholen der mindere claſſen van Burgers zagen wy gaarne ook vele dergelyke onderrichtingen.

Het ongelukkig Huisgezin, of de ontdekte Vlucht; Toneelſpel in vyf Bedryven. (Niet vertaald.) *Te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1802. *In 8vo. 95 bl.*

Twee geheel uiteenlopende geſchiedenisſen, vry gedwongen in verband gebragt, ieder op zichzelve echter een zeer geſchikt onderwerp voor het Toneel. Het ongelukkig huisgezin, dat gered wordt, heeft met de ontdekte vlucht der twee gelieven, die ook gered worden door de toeſtemming tot het gewenschte huwlyk, eigenlyk niets gemeen. Alleen is op beiden het gezegde, dat ook voor een motto dient, toepaslyk: *O Voorzienigheid! hoe onderzoekelyk zyn uwe wegen! Wanneer wy denken, dat wy geheel verloren zyn, beſchynt ons een ſtraal van licht, en wy worden weder op den weg des geluks gebragt.* En daarenboven, hoewel er hier en daar vry wat goeds voorkomt, en het een en ander by uitſtek treffend is, vonden wy toch by de eindelyke ontknoping zo menigvuldige grote onwaarſchynlykheden, dat wy aan dit Stuk, als Toneelſpel, waarlyk maar weinig waarde toekennen. In één woord, het behoort onder de zodanigen, waarvan ons beſtek geen uitvoeriger aankondiging gedoogt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aanduidingen en Baarblykelykheden van eenen Toekomſtigen Staat, door T. WATSON. *Uit het Engelsch. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1802. *In gr.* 8vo. 258 *bl.*

De kundige, en ook hier te lande reeds met achting bekende Schryver van dit nuttig boek gaat, in de behandeling van een der alleraangelegenſte onderwerpen, een anderen weg, dan men meest gewoon geweest is in te ſlaan, om tot vaste overtuiging, omtrent eenen toekomſtigen ſtaat na dit leeven, te geraaken. Hy houdt zich niet op met bovennatuurkundige, diepzinnige en fyn geſponnene bewysredenen, die veel inſpanning van geest vereiſchen, en daarom niet onder elks bereik en vatbaarheid vallen, maar beroept zich op zoodanige aanduidingen en blykbaarheden, die door allen, die gezond verſtand hebben, en tot jaaren van onderſcheid gekomen zyn, kunnen opgemerkt en nagegaan worden.

Het Werk beſtaat uit *twee deelen*. In *het eerſte* handelt de Eerw. WATSON over de baarblykelykheden, uit *de Reden* en *den Natuurlyken Godsdienst* ontleend. Na vooraf onderzoek gedaan te hebben naar den aart en trap van baarblykelykheid, welke men van eenen toekomſtigen ſtaat te verwachten heeft, rangſchikt hy de baarblykelykheden van een toekomend aanweezen in deze orde, dat hy een begin maakt met die klaſſe, welke het eerſte en diepſte indrukzel op het gemoed van den mensch verwekt, en die wy, zonder te redeneeren, of zonder de moeielyke oefening van onze verſtandelyke vermogens, verkrygen; en aan het hoofd van dezen plaatst hy de algemeene toeſtemming van het gantſche menschdom. Daarop volgt de overweeging van die natuurlyke en ſterke begeerte naar een toekomſtig aanweezen, die in de gemoederen van alle menſchen is ingeplant. Eene tweede klaſſe van baarblykelykheden ontleent hy van de Reden. Deze zyn meest

Prysverhandeling van den Heer ANCILLON, den *Vader, Predikant te Berlyn. Bekroond door het Genootſchap* La Conception, *te Rouaan, op de Vraag: Welke zyn, behalven de Godlyke Ingeeving, de kenmerken, die de voortreflykheid der Gewyde Schriften boven die der Ongewyde bewyzen? Uit het Fransch. Met eene aanpryzende Voorrede van den Heer* J. SCHARP, *Dr. der H. Godg. en Leeraar by de Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1802. *In gr.* 8vo. 259 *bl.*

'Er ſchynt by den Voorredenaar bekommering ontſtaan te zyn, of het niet wel eenig opzien zou baaren, dat een Rotterdamsch Gereformeerd Predikant het durfde onderneemen, eene *Verhandeling van een hedendaagsch Berlynsch Leeraar openlyk aan te pryzen.* De Eerw. SCHARP moet ten minſten gevreesd hebben, dat liefhebbers van de oude rechtzinnigheid zoodanig boek niet zouden durven in handen neemen, of althans niet onbevooroordeeld zouden leezen, zonder eene voorafgaande geruſtſtelling omtrent de onverdenkbaare rechtgeloovigheid van den Schryver. Hy verzekert ons, met vertooning van vroomen ernst, dat wel de jonge ANCILLON, Zoon en Amptgenoot van den Schryver, in het begin zyner bediening, gelegenheid gegeeven heeft, dat men hem gunſtig over den naam van ANCILLON gedacht heeft, maar dat de oude Heer altyd boven alle verdenking verheven geweest, en ook de eerstgenoemde van alle gevaarlyke nieuwsgezindheid verre gekomen is. Wy voegen 'er by, dat het 'er zoo verre van af is, dat men den Schryver van zoodanige nieuwsgezindheid kan verdenken, dat hy zelfs van al wat min of meer nieuw kan geheeten worden, in het vak der Uitlegkunde des Bybels, ten eenemaal onkundig, geheel onbekend met de beste Schryvers, en de algemeen erkende vorderingen, die wy aan derzelver inlichting te danken hebben, en meer dan een vierde van eene eeuw ten achteren ſchynt te weezen. De Predikant SCHARP moet zelf hiervan overtuigd geweest zyn, dewyl hy, in verſcheidene onder den text gevoegde Aanteekeningen, toont niet zoo afkeerig van alle nieuwsgezindheid en afwyking van verjaarde begrippen te weezen,

zen, dat hy zwaarigheid maake, zynen hooggeroemden Schryver tegen te ſpreeken, en, door beroeping op SCHULTENS, MICHAËLIS, EICHHORN, HERDER, SCHEIDIUS, MUNTINGHE, VAN DER PALM, VAN HAMELSVELD, VAN VLOTEN en anderen, te verbeteren.

De Schryver heeft de moeielyke taak op zich genomen, om te bewyzen, dat aan de gewyde Schryvers, alleen als Schryvers beſchouwd, eene beſliste meerderheid boven alle oude Schryvers moet toegeſtaan worden. Hy verdeelt zyne Verhandeling in *drie deelen*. — In *het eerſte* beſchouwt hy de gewyde Schryvers allen te gelyk, en bewondert, in dit zamenſtel, vooreerst de oneindige verſcheidenheid, die (gelyk hy zich, overeenkomſtig den hem eigenen ſpreektrant, uitdrukt) de gewyde Schryvers *ſchakeert*. Deze verſcheidenheid loopt terſtond in het oog, als wy de Schriften van het Oude Verbond met die van het Nieuwe vergelyken. „ En dan nog," zegt hy, „ in elk gedeelte van de Schrift, welke eene verſcheidenheid van toon, van ſtyl en beeldenisſen! verſcheidenheid van den eenen Schryver aan den anderen. En, offchoon elk dier Schryveren dat karakteriſtieks heeft, dat hen van anderen kennelyk onderſcheidt, zoo is echter geen van hun overal eenerlei, of, in het gantſche beloop van zyn werk, in alles volkoomen gelykformig." Daarna geeft hy zyne loffpraaken aan de verſchillende kenmerken van overeenſtemming, die, niettegenſtaande zoo veel verſcheidenheid, by dezelven beſpeurd worden. Hier beroept hy zich op de hooge oudheid dezer Schryvers, op het karacter van het Volk, waartoe zy behooren, een wonderdadig Volk, aan eene byzondere leiding der Voorzienigheid tot de gewigtigſte einden onderworpen, en op het karacter van elk dier Schryveren zelven, dat allezins eerwaardig is. Men is, zyns oordeels, niet in ſtaat, om verſcheidene Schryvers, het zy Griekſche, het zy Latynſche, het zy Franſche, in één lichaam te vereenigen, op welken men zonder uitzondering alle die aanmerkingen kan toepaſſen, welke de gewyde Boeken, als een geheel van Schriften beſchouwd, aan de hand geeven. — In *het tweede deel* zegt hy eenige groote Mannen te willen uitkiezen, die aan de verzameling der gewyde Schriften gearbeid hebben, om daarmede dezulken, welke de ongewyde Oudheid tegen hen zou kunnen overſtellen, in vergelyking

te brengen. Ondertusschen bepaalt hy zich voornamelyk by de vergelyking van MOSES met COLUMBUS, met byvoeging van eenige algemeene loffpraaken van de opvolging der Profeeten en Apostelen, waaraan de Jaarboeken der andere Volken niets gelyks vertoonen. — In *het derde* komt hy tot eenige byzonderheden, die de voortreffelykheid der gewyde Schriften allezins kenmerken. Hiertoe brengt hy 1) de Geschiedenis, welke de gewyde Schrift inhoudt, die veele verschillende, en in schyn tegengestelde, verdiensten zaamvereenigt, grootendeels eenig in haar soort, en geheelenal verwonderlyk schoon is. 2) De Wysgeerte der Bybelschryveren, waarin ieder punt van vergelyking met de stelzels, die 'er niet dan de weerklanken of de omkeering van zyn, een trek van voortreffelykheid boven dezelve is. 3) Derzelver Zedekunde, die de rykste, de zuiverste, de vruchtbaarste *en treffendste is van alle zedekundige* stelzels. 4) *Derzelver Welsprekendheid*, die zoo veele verschillende wyzigingen heeft, *dat men* dikwyls onzeker zy, wat daarin wel het meest onze bewondering verdiene. 5) En eindelyk de Dichtkunde, die zich in de Schrift aankondigt onder alle de trekken, die haar eerbiedwaardig kunnen maaken. — Ten slotte zyn nog eenige Aanmerkingen gevoegd op den Lofzang van DEBORA, Pf. 68, en het Gebed van HABAKUK; *en* voorts eenige Letterkundige Aanteekeningen.

De Schryver heeft veel waars gezegd. Maar of nu de hoofdstelling, wier verdeediging hy *op* zich genomen had, daarmede beslist zy, is geheel wat anders. Men moet, zoo wel met de oude Schryvers, als met de gewyde Boeken, van naby bekend zyn, en, in het leezen en vergelyken van beiden, onbevooroordeeld te werk gaan; om, over de gelyke of meerdere voortreffelykheid van dezen of genen, met grond uitspraak te kunnen doen. De gewyde Schriften behouden haare volle waarde en onbetwistbaar Goddelyk gezag, al ware 't dat zy, over 't geheel, niet voor meesterstukken van menschelyke wysheid, welsprekendheid, kunst en smaak, konden doorgaan. Het fraaie, het welgepaste, het zinryke der uitdrukking, kenbaar in de voordragt van JESUS, laat zich moeielyk vergelyken by de welsprekendheid der Grieken en Latynen, noch by de manlyke welsprekendheid van PAULUS, wiens Redevoeringen, in den Areopagus, voor de Romeinsche Landvoogden FE-

LIX

LIX en FESTUS, en anderen, zich beter laaten vergelyken by de zo even genoemden. Dit zelfde geldt ook van de Oosterſche Dichtkunde. De gewyde Schriften verſchillen zoo wyd en breed, in aanleg en wyze van behandeling, van 't geen men, in veele ongewyde Schriften, met zoo veel rede, eeuwen lang heeft bewonderd, dat derzelver voortreffelykheid daarnaar niet kan of moet beoordeeld worden. — Wy onthouden ons van andere aanmerkingen, over den ſchryfſtyl, die in deze Verhandeling te veel heeft van het gezwollene en rhetoriſche; over de menigte van overdrevene lofſpraaken, en daarop gegronde zwakke bewyzen en ongegronde gevolgtrekkingen. Door magtſpreuken en dichterlyke vergrooting laat zich het Ongeloof niet tot zwygen brengen.

Gedachten over Geestlyke Oden en Liederen; inzonderheid tot gebruik by den openbaren Godsdienst. Uitgegeven door AHASUERUS VAN DEN BERG. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1802. *In 8vo.* 130 *bl.*

TErwyl 'er, in het Gereformeerd Kerkgenootſchap, veel geraadpleegd wordt over Christelyke Gezangen, die, met en benevens de gebruikelyke Pſalmen, by den openbaaren Godsdienst, zouden kunnen gezongen worden, en ook aan ſommigen, daartoe gelastigden, is aanbevolen, om een aantal van Gezangen, tot dat einde, zamen te brengen, heeft de Arnhemſche Kerkleeraar VAN DEN BERG, die, gelyk men weet, ook tot het helpen vervaardigen der nieuwe Pſalmberyming, vóór etſelyke jaaren, mede afgezonden geweest is, eenige gedachten van bevoegde beoordeelaars, over Geestelyke Oden en Liederen, byeenverzameld, die hy nu, met het eene en andere van het zyne, ter overweeging van hun, die in deze zaak betrokken zyn, regt tydig aanbeveelt.

Men vindt dan, in dit ſtukjen, dat ook by het *vierde deeltjen* van zyne *Oden en Liederen*, waarop hy hoopt geeft, by wyze van *Aanhangzel*, zal kunnen geplaatst worden, eerst de aanmerkingen van den Kopenhaagſchen Predikant MUNTER, die twee verzamelingen van geestelyke liederen heeft uitgegeeven, die geoordeeld worden, als poëzy voor den gemeenen man aange-

merkt, groote verdienſten te hebben; daarna de gedachten van den wereldvermaarden Heldendichter KLOPSTOCK, van wien wy ook een bundel van geeſtelyke liederen hebben; vervolgends die van GELLERT, by onze Nederlanders byna zoo veel bekend en algemeen geroemd, als by de Duitſchers. De aanmerkingen van den laatstgenoemden heeft men voor lang in het Nederduitsch, uit de *Voorrede* voor zyne *Oden en Liederen*, kunnen leezen. Maar de Eerw. VAN DEN BERG heeft niet kwalyk gedaan, met ze hier nog eens vertaald te laaten drukken, by 't geen MUNTER, in een *toeſchrift* zyner tweede verzameling, en KLOPSTOCK, in de *Voorreds* voor zyne Liederen, over dit onderwerp geſchreven hebben. De aanmerkingen van den verdienſtelyken EWALD, uit eene *verzameling van ſtukken, betrekkelyk het werk en gedrag van Leeraaren*, (*ueber predigerbeſchaftigung und predigerbetragen*) overgenomen, die 'er eindelyk nog bygevoegd zyn, beſlaan hier ook de regte plaats.

De oordeelkundige Verzamelaar geeft, aan 't geen deze voornaame Lieden over Geeſtelyke Liederen gemeengemaakt hebben, den welverdienden lof. Men ziet echter uit hetgene hy 'er van het zyne heeft bygedaan, dat deze gewigtige ſtof door hun by lang na niet uitgeput is, en denkelyk zal 'er ook, na 't geen hy 'er van gezegd heeft, nog wel wat tot naleezing overblyven. Zie hier eenige denkbeelden, waarop VAN DEN BERG voornaamelyk wil gelet hebben: —— Kerkliederen behooren voornaamelyk aanſpraaken aan God te weezen. Dichterlyke redewendingen tot anderen, die men, by voorbeeld, mede opwekt om God te verheerlyken, kunnen hier alleen in zoo verre plaats vinden, als men 'er de vereering van God mede bedoelt, en 'er mede tot God wederkeert, en in God eindigt. Maar onderhoudingen van den Dichter met zichzelven voegen in het Kerkgezang niet. —— Het is beter, dat de Dichter, die voor de zingende Gemeente arbeidt, in het meervoudige *wy*, dan in het enkelvoudige *ik*, ſpreeke. —— 'Er moeten in een gezangboek, ten gebruike van Christenen, geene gezangen over eigenlyk gezegde onderwerpen uit den natuurlyken Godsdienſt, of de natuurlyke Zedeleer, geplaatst worden. —— Liederen, die in Hervormde Gemeenten zouden gezongen worden, behooren in den ſtyl en volgends de leerbevattingen van die Gemeenten, in hunne Geloofsbelydenisſen uitgedrukt, in-

ge-

gericht te weezen. —— Men dient vooral voorzien te weezen van liederen, op de Geboorte, het Lyden, het Sterven, de Opſtanding en Hemelvaart van den Zaligmaaker, en de Uitſtorting van den H. Geest; gelyk ook van liederen op den Doop, het Avondmaal, en de Aanneeming van Ledemaaten; en eindelyk op Boet- en Bededagen, Vreede en Oorlog, Lente, Zomer, Herfst, Winter, algemeene Onheilen en Zegeningen, en wat des meer is. —— Vermelding van onze ellende, en klachten over dezelve, behooren, in Kerkliederen voor Hervormden, niet zeldzaam te weezen. —— Betuigingen, die alleen in den mond van waare geloovige Christenen voegen, zyn niet ongeſchikt voor eene Vergadering, van welke men mag vooronderſtellen, dat een groot gedeelte zulke betuigingen in oprechtheid doen kan. —— Drooge berymingen van leerſtellingen of plichten mogen wel achterwege blyven; maar goede leergedichten, tot onderrichting of herinnering, aangaande de leer of de plichten van den Godsdienst, zoo als GELLERT 'er eenigen geleverd heeft, die zeer fraai zyn, kunnen met nut gebruikt worden. —— Het is zeer te pryzen in Liederdichters, dat zy, waar het pas geeft, zich van bybelſche ſpreuken, die de zaak, waarvan men ſpreekt, duidelyk, kort en krachtig uitdrukken, bedienen. Men kan ook de eene of andere plaats uit de H. Schrift tot het hoofd-onderwerp van zyn lied maaken. —— Kerkgezangen moeten in die taal geſchreven worden, waarin de gemeene man ze best verſtaan kan. —— Onachtzaamheden, in de versmaat en in het rym, moeten niet ligt over het hoofd gezien worden, en de zamenvoeging der woorden dient zuiver, geregeld en natuurlyk af te loopen. —— De Dichter van Kerkliederen heeft ook eene goede maate van vernuft noodig; maar het moet zich niet ſterk vertoonen. Hy mag ſomtyds eene hooge vlucht neemen; maar hy moet 'er altyd by bedenken, dat hy voor minkundigen verſtaanbaar dient te blyven. —— Hy behoort zich vooral toe te leggen op de taal van het hart. —— Over de keuze van Zangwyzen maakt de Eerw. VAN DEN BERG ook leezenswaardige aanmerkingen; maar wy kunnen ons met dit klein, doch belangryk boekjen niet langer ophouden.

Het Leven van PAULUS *den Apostel, enz. door* P. HAACK. *IIde Deels 2de Stuk. Te Altona en Amſterdam, by* J. Schultz *en* W. Brave. *In gr.* 8vo. 300 *bl.*

Meer dan eens verſlag gedaan hebbende van de inrichting dezes Werks, vergenoegen wy ons met de korte opgave van den inhoud der vyf Redevoeringen van dit tweeden Deels tweede Stuk. (1) Paulus Euangliepredikinge, en de opwekking van Eutychus uit den dooden te Troas. Hand. XX: 7—13. (2) Het vermanend en zegenend affcheid, dat Paulus van de Oudelingen te Epheſen *genomen* heeft. H. XX: 22—38. (3) De *voorzichtige verantwoording* van Paulus voor den *Joodſchen Raad*, en de *bemoedigende* verſchyning *van den Heere Jeſus aan hem, in den volgenden nacht.* H. XXIII: 1—12. (4) *De Godverheerlykende verantwoording* van Paulus den *Apostel voor den Koning Agrippa.* H. XXVI: 19—30. (5) *Gods goedheid en grootheid* aan en door den Apostel Paulus betoond, zoo in zyne ontkoming, by eene gevaarlyke ſchipbreuk, als in het verrichten van heerlyke wonderen, op het Eiland Melite. H. XXVIII: 1—10.

Gedenkſchriften der Maatſchappy van Zendelingſchap, tot voortplanting van het Evangely in Heidenſche Landen, opgericht binnen London, enz. Uit het Engelsch. IVde Deels 1ſte Stuk. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. 200 *bl.*

Dit vierden Deels eerſte Stukjen van de Gedenkſchriften der Maatſchappy van Zendelingſchap behelst weetenswaardige berichten van de lotgevallen en verrichtingen van eenige Zendelingen, en den eerſten uitſlag hunner onderneemingen tot voortplanting van het Euangelie, in ver afgelegene gewesten. De meeſten derzelven zullen hier te lande reeds aan veelen bekend zyn, dewyl ze grootendeels betrekking hebben op de Broeders VAN DER KEMP en KICHERER, *uit* den ſchoot van het Nederlandſche Zendelingſchap, ten dienſte der Engelſche Maatſchappy, naar Afrika *gezonden*, van wier wedervaaren telkens berichten inkomen. In de-

deze Gedenkſchriften wordt alles, wat deze en andere Zendingen betreft, in eene voegzaame orde byeenverzameld, waardoor men best in ſtaat geſteld wordt, om over den uitſlag van deze merkwaardige, met zoo veel opheſ aangevangene onderneemingen, en over 't geen 'er, volgends de meeste waarſchynelykheid, verder van te wachten is, te kunnen oordeelen.

Het Dagregister van Dr. VAN DER KEMP maakt het voornaamſte gedeelte uit van dit Stukjen. De berichten, daarin vervat, loopen van 1 April tot 29 December 1799. Tot den 22ſten Mey hield hy zich nog op in de Kaapſtad. Zyne werkzaamheden beſtonden aldaar in het bywoonen van ſtichtelyke gezelſchappen, prediken, catechizeeren en dergelyken, en voornaamelyk in beraadſlaagingen en beſchikkingen over de voorgenomen reis naar de Kaffers en Boschjesmannen. Te Roodezand, niet ver van de Kaapſtad gelegen, wierd nader afgeſproken, dat KICHERER en EDWARDS naar de laatstgenoemden zouden vertrekken, terwyl VAN DER KEMP en EDMOND zich naar de Kaffers zouden begeeven. En nu reisde Dr. VAN DER KEMP met zynen reisgenoot aanſtonds hooger op, tot aan de grenzen der Kaffers. Het bericht van dezen tocht gaat voort tot 30 Juny. Onder weg maakten zy, waar het maar eenigzins ſcheen te paſſe te komen, hun werk van prediken voor eene groote menigte zoogenaamde Christenen, die zich in deze ſtreeken, wyd en zyd verſtrooid, ophouden, en van alle kanten kwamen toevloeien, om deze voor de Heidenen afgevaardigde Apostelen Gods woord te hooren verkondigen. Van het voorgevallene, ſedert het einde der maand Juny tot 14 Augustus, wordt niets gemeld, omdat het voornaamſte reeds, in verſcheidene te voren medegedeelde brieven, vervat geweest is. Van 14 Augustus tot het laatſte van September wierden verſchillende poogingen in het werk geſteld, om by de Kaffers te komen; 't geen hun eindelyk, na veel tegenſtand en onſpoed, gelukte. 20 Oct. zetteden zich de Zendelingen, op eene daartoe gekozene plaats, in hutten, naar de Kafferſche wyze gemaakt, neder. Hunne eerſte werkzaamheden waren het geeven van onderwys en catechizeeren; waaromtrent een menigte van anecdotes, de meesten van zeer weinig belang, medegedeeld worden.

Behalven het Dagregister van VAN DER KEMP, behelst

helst dit Stukjen verscheidene Brieven: één van EDMOND, op reis naar het land der Kaffers, geschreven 3 Juny 1799; twee van KICHERER, over zyn wedervaaren by de Boschjesmannen, 26 November deszelfden jaars, en 18 Maart 1800; en twee van de Bestuurders der Maatschappy van Zendelingschap aan de Broeders KICHERER, EDWARDS en KRAMER, en aan VAN DER KEMP en EDMOND, 11 Mey 1800. Verder Berichten van de Bestuurderen, en nog drie Brieven uit Africa. In deze Berichten wordt gemeld, dat nog een drietal Zendelingen derwaarts is afgevaardigd, te weeten de Broeders BEKKAR, MANENBERG en FOSTER, de laatste op aanpryzing der Rotterdamsche Zendeling-Maatschappy; dat de Predikant vos, op Roodezand, met veel yver en vrucht bezig is in het onderwyzen van Heidenen en Christenen; dat, in de Bokkevelden, 317 Heidenen zich door Do. vos en een medehelper laaten onderwyzen, waaronder zich drie bevinden, van welken men hoopt, dat genade in hunne harten is uitgestort; en dat ook elders, in het land van Waveren, aan Kaap de Goede Hoop, en in de Kaapstad zelve, dergelyke uitwerking van aangewende poogingen, tot bekeering der Heidenen, bespeurd wordt. De Brieven zyn van VAN DER KEMP aan Dr. HAWEIS, en van J. READ. De beide brieven van VAN DER KEMP, de eerste, ter geleide van zyn Dagregister tot 30 Juny 1800, en de laatste, eenige weeken laater, uit het land der Kaffers, behelzen nog eenige wenige byzonderheden, die tot opheldering van het Dagregister kunnen dienen. De derde van J. READ, uit Wagenmaakers Vallei, op Kaap de Goede Hoop, geeft eenig bericht van omtrent driehonderd Heidenen, meest Slaaven en Hottentotten, die gezegd worden niet slechts blyken van waare gemoedsverandering te geeven, maar zelfs welgevestigd te zyn in het geloof.

Men zal best doen, deze berichten te laaten voor 't gene zy zyn, en af te wachten, wat 'er van die bekeerde Heidenen vervolgends zal worden. Men moet hen, volgends het bericht van KICHERER, door giften en geschenken van dingen, waarop zy eene sterke gezetheid hebben, tot het onderwys lokken, en heeft veel moeite, om het aan den gang te houden. Zy verstaan de kunst van veinzen meesterlyk, en men kan daarom uit hunne gezegden en uiterlyke vertooningen zeer weinig,

nig, met grond, beſluiten. 'Er zyn ook zoo veele voorbeelden voorhanden van zulken, welker zoogenaamd Christendom op niets uitgekomen, en welker gedrag daarmede ten eenemaal ſtrydig bevonden is, dat men zich niet behoeve te verwonderen over de groote bekommering, die ſommigen van de Zendelingen zelven nu en dan, over den uitſlag van hunnen arbeid, laaten blyken. De denkwyze dezer lieden komt ons ook veel te dweepachtig, en hunne geheele handelwyze met de Heidenen weinig geſchikt voor, om 'er op den duur veel goeds, tot voortplanting van 't waare Christendom, van te verwachten. Zy ſteunen blindlings op hunne ingebeelde Goddelyke roeping, tarten daarmede alle gevaaren, en beſchouwen allen tegenſpoed als een werk van den Duivel, en alle moedelooze gedachten als ophitzingen van dien Boozen. De Bybel behoeft ſlechts door hun opgeſlaagen te worden, om uit de eerst voorkomende plaats raad en troost af te leiden; en zoo als zy zelven over Godsdienst en Christendom zich uitdrukken, dit moeten Hottentotten, Kaffers, Boschjesmannen, die van niets dergelyks gehoord hebben, getrouwelyk napraaten, zonder dat men regt weet, of zy verſtaan, 't gene zy zeggen.

Disputatio Juris de Loco CICERONIS, &c. Dat is: *Rechtsgeleerde Verhandeling over het Werk van* CICERO *over de Wetten, geſchreeven door den Heer* E. C. D'ENGELBRONNER, *en door denzelven, onder den beroemden Hoogleeraar* H. CRAS, *te Amſterdam, in het openbaar verdeedigd, op den* 31 *May* 1802. *Te Amſterdam, by* P. den Hengst. *In* 4to. 108 *bl.*

Met byzonder genoegen doorlazen wy de doorwrogte Verhandeling van den Heer ENGELBRONNER, over het Werk van CICERO over de Wetten, onlangs met zo veel bondigheid en welſpreekendheid in 't openbaar verdeedigd; vooral daar dezelve, als de eerſteling des arbeids van deezen werkzaamen jongen Geleerde, zo hy maar leven en gezondheid moge genieten, ons nog veele uitmuntende ſtukken uit zyne pen doet te gemoete zien. Men moet zich waarlyk verwonderen over de belezenheid en het gezond oordeel, alomme in dit ſtuk doorſtraalende. Bezwaarlyk ook zouden zo veel

veel van zulke jeugdige jaaren hebben durven verwagten, zo niet de Schryver, van jongs op, door zyn waardigen, onlangs overledenen Vader, een man van uitgebreide kennisse in veele vakken van geleerdheid, tot de kennis der oude taalen en fraaije letteren, met onvermoeiden yver, was opgeleid; waarvoor ook de Schryver zyne dankbaarheid, met weinige, doch veel betekenende woorden, in de Opdragt betuigt.

Tot 's Schryvers keuze deezer stoffe hebben veel aanleiding gegeeven twee uitmuntende Verhandelingen, welcer aan het Amsterdamsch Athenæum in 't openbaar verdeedigd. De eerste derzelven was die van den voortreffelyken Hollandschen Rechtsgeleerde en Regent B. P. VAN WESELE SCHOLTEN, die het Werk van CICERO, *over de Natuur der Goden*, uit andere Schriften van CICERO zelven, zo naauwkeurig heeft opgehelderd; de andere die van den beroemden D. J. VAN LENNEP, thans Hoogleeraar te Amsterdam, over de Boeken van CICERO *over het oogmerk van het goede* (*de finibus bonorum*), waarin dat Geschrift van CICERO zodanig is opgehelderd, dat 'er, tot het volkomen verstaan van hetzelve, niets meer noodig is.

Over het algemeen heeft de Schryver zyne Verhandeling zodanig ingericht, dat hy, in de eerste plaats, de beginzelen en gronden der *Ciceroniaansche* Rechtsgeleerdheid verklaart, en dezelve opheldert, zo uit de Schriften van CICERO zelven, als uit de overgebleevene Stukken van andere Wysgeeren; *daarna* de verschillende gevoelens dier Wysgeeren met die van CICERO vergelykt, en eindelyk overgaat tot het betoog van de voortreffelykheid der stellingen van CICERO, en van de groote vorderingen, welke die uitmuntende man gemaakt had, in de kennisse, zo van het recht der natuur, als van het openbaar en byzonder burgerlyk recht van het Roomsche Volk.

Om deeze gewigtige stoffe op eene voldoende en duidelyke wyze te behandelen, verdeelt de geleerde Schryver zyne Verhandeling in vyf Hoofdstukken van den volgenden inhoud: I. Eene letter- en geschiedkundige verklaaring aangaande de boeken van CICERO over de Wetten. II. Over de grondslagen der leere, omtrent het Recht en de Wetten, voornaamelyk in het eerste boek vervat. III en IV. Over het tweede en derde boek. V. Over de uitmuntende waardye der *Cice-*

ro-

roniaansche Rechtsgeleerdheid. Waarna de Schryver het volgend besluit, uit al het te voren verhandelde, opmaakt: „ Voorreerst, dat CICERO zeer ervaren is geweest, zo in het Natuurrecht, als in het Burgerlyk openbaar en byzonder Recht der Romeinen. Terwyl hy, tot grondslagen van het Natuurrecht, zodanige beginzels aanwyst, als door de gezonde Reden aangeprezen, en door de overeenstemming en 't gezag der geleerdste mannen bevestigd worden.

„ Voorts, dat, gelyk CICERO, volgens het eenstemmig oordeel van deskundigen, gehouden wordt voor den grootsten Redenaar, men hem met het zelfde recht moge houden voor den uitmuntendsten der Wysgeeren."

Met de Vertaaling van een gedeelte van 's Schryvers bewysredenen voor de voortreffelykheid der *Ciceroniaansche* Rechtsgeleerdheid meenen wy deskundigen onzer Leezeren geen ondienst te zullen doen.

— „ Uit deeze bronnen is, als 't ware, voortgevloeid de geheele leere van CICERO hangende de Wetten en het Recht. Te weeten SOCRATES, PLATO, ARISTOTELES, ZENO, CHRYSIPPUS en CLEANTHUS moeten, met het volste recht, gehouden worden voor de daarstellers der zedelyke Wysbegeerte, als gemeend hebbende, dat het Recht gegrond is in de Natuur, en niet in de denkbeelden der menschen.

„ In deeze leer is, volgens zommigen, eene dubbele zwaarigheid. Voorreerst, zeggen zy, de Ouden hebben wel eenig Natuurrecht erkend, doch zy hebben het rechtvaardige niet weeten te onderscheiden van het billyke. In onze dagen (roemen zy) is men eerst zo verre gekomen, dat het Recht der Natuur tot eene vaste Weetenschap is gebragt, welker inhoud, in de gedaante van eene Konst gevormd, steunt op zekere, en haar eigene, gronden; terwyl hetzelve voortheen een en denzelfden grondslag had met de Zedekunde.

„ Volgens hunlieder stelling, is het Natuurrecht der Ouden niets, dan dat geene, 't welk de geschreevene Wetten is voorafgegaan, en dat aan dezelve eene natuurlyke kragt van verpligting en gezag verleent; doch zy onderscheidden de pligten en rechten op geenerlei wyze van elkanderen, dewyl alles uit dezelfde bronnen wierd afgeleid.

„ In de tweede plaats, zeggen zy, is die hoogste Wet,

Wet, waarvan de Ouden ſpreken, niets, *dan de manier van handelen*, en de gewoonte, door het aanhoudend gebruik daargeſteld. Want de Ouden hielden de overeenſtemming van alle Volkeren voor de Wet der Natuur; geldende dit by hun als het Goddelyk en het Natuurlyk Recht.

„ Zie daar de geweldige klagten van hun, die, alleen de nieuwſte dingen hoog verheffende, de oudheid verachten. Doch laaten wy zien, of wy hun niet iets kunnen antwoorden. CICERO zegt: De toeſtemming van alle Volken, omtrent eene zaak, moet voor de Wet der Natuur gehouden worden. Dit, beken ik, is ingelyks de leere der ſtraks genoemde Wysgeeren. Onze vyanden hebben dus eenen beſchuldigde, die de daad bekent; doch die dezelve op zulk eene wyze bekent, dat hy, zyns achtens, geene ſtraffe, maar integendeel den grootſten lof verdient.

„ Maar, zeggen zy, *alle Volkeren hebben weleer daarin overeengeſtemd, dat 'er maar drie Waereldde*elen waren; gelyk ook, dat de Zon bewoog, maar dat de Aardkloot onbeweeglyk vast ſtond. Hoe veelen vindt men 'er nog niet heden, die gelooven, dat Ruimte en Tyd buiten ons beſtaan! En echter beſtaan 'er geen drie, maar 'er zyn vier Waereldde*elen gevonden: even zeker is het, dat de Aarde om de Zon beweegt: terwyl Ruimte en Tyd niets zyn, dan wyzigingen van het vermogen van gevoelen. Zo veele en zo groote dwaalingen zyn dus, door het gevoelen van alle Volkeren, bevestigd geworden. Ziet men dus niet, op welk een losſen, of lievar bouwvalligen en broozen grondſlag zy het geheele gebouw van het Recht der Natuur hebben opgetrokken, 't geen van zelven moet inſtorten, om dat deeze beginzelen zonder grond zyn?

„ Deeze lieden ſchynen, voorwaar, iets belangryks voor den dag te brengen; doch het is niet van dien aard, dat wy het daarom behoeven gewonnen te geeven. Deeze geheele redeneering moet, naamelyk, dus worden beantwoord, dat wy van de beoordeelingen, die betrekking hebben tot natuurkundige zaaken, en tot de zichtbaare waereld, wel degelyk die geene onderſcheiden moeten, welke tot de verſtandelyke waereld behooren, en die, in de zedelyke natuur der menſchen als ten vollen opgeſlooten, en in onze zielen als ingeprent, uit geenerlei zintuig voortſpruiten: hoedanige oordeelen niet ligt-

vaar-

vaardiglyk en als by toeval gebooren worden; maar die van zelven ontſtaan, uit die verſtandelyke vermogens, welke de Natuur zelve in der menſchen geest heeft ingeplant, op dat zy de kenmerken van het rechtvaardige, het billyke, het waare, het ſchoone, het betaamelyke en het eerlyke zouden uitdrukken. En de ſtelling van den Hooggel. CRAS, in zyne Lofrede op GROTIUS, p. 18, is ten vollen met de waarheid overeenkomſtig: *Het is noodzaakelyk, dat de voorſchriften der Zeden door* GOD, *den opperſten Wetgever, voor het geheel menſchelyk geſlagt, zodanig gegeeven en beſchreeven zyn, dat derzelver kennis niet afhing van eenig toeval of geluk, noch van eenigen ſchranderen inval van iemand, die deeze zaaken met een bondig vernuft navorſchte: maar daarentegen, dat kundige lieden, door de werking van hun eigen vernuft alleen, en door overdenking, dezelve konden ontdekken en aan andere menſchen mededeelen.*

„ De tweede misſlag, waarom de gehoemde lieden de Rechtsgeleerdheid der Ouden verachten, is deeze, dat zy zien, dat de Ouden 'er voorwaar niet eens van gedroomd hebben, dat de Zedekunde moest onderſcheiden worden van de Natuurlyke Rechtsgeleerdheid. Een ſchoone droom voorwaar, verre te verkiezen boven 't geen veelen waakende verrichtten! Ik geloof voorzeker, dat KANT niet gedroomd heeft, toen hy ſtelde, dat de Rede zo wel de bron zy der Zedekunde als der Rechtsgeleerdheid. Want deeze beide Weetenſchappen zyn, in haaren aard, zo naauw met elkander verbonden, dat hy, die dezelve van elkander afſcheurt, als 't ware, de ziel van het lichaam ſcheidt. Deeze beide Weetenſchappen vloeijen voort uit de Rede; beide beſtieren zy de daaden der menſchen. Noch deeze kundigheden moeten van elkander worden afgeſcheurd, om dat aan het Recht het gezag over de uitwendige daaden wordt toegekend, terwyl de inwendige daaden aan de Zedekunde onderworpen blyven. Eveneens, als of in een welgevestigden Burgerſtaat, in welken de zorg voor de beſtiering der Gewapende Magt aan den eenen is toebetrouwd, terwyl een ander het Recht bedient, deeze beide hun ampt en hun gezag niet zouden ontleenen van de opperſte Magt."

Deeze Verhandeling eindigt met eene welmeenende dankbetuiging aan den Hoogleeraar H. C. CRAS, we-

gens het uitmuntend onderwys in de *Rechtsgeleerdheid*, 't geen de Schryver, uit zyne keurige Lesſen, heeft mogen genieten. Wy wenſchen insgelyks Z. H. Gel. geluk, dat, benevens veele anderen, ook de verdienſtelyke ENGELBRONNER uit zyne waarlyk *Cujaciaanſche* Schole is voortgeſprooten. Ook wenſchen wy van harten, dat veele Jongelingen dit voetſpoor mogen volgen, en aangemoedigd worden, om ook de verdienſten van andere overgebleevene Schriften van CICERO, by voorbeeld van zyn Werk *over de Pligten (de Officiis)*, onder het geleide van een zo voortreffelyken Meester, in een helder daglicht te ſtellen.

Zakboek ter bewaaring eener duurzaame Gezondheid, uitgegeeven door FREDERIK HILDEBRANDT, *gewoon Hoogleeraar in de Natuur-, Schei- en Geneeskunde te Erlangen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Franeker, by* D. Romar *en* Is. Verwey, 1802. *In gr.* 8vo. 224 *bl.*

Een volkomen gezond mensch kan voorzeker de werking van een groot aantal uit- en inwendige dingen, zonder eenig nadeel, verdraagen; heeft dus weinig voorzorgen ten deezen opzichte in acht te neemen, en kan gerust de aanwyzing der Natuure volgen, welke hem, zonder nader onderricht, in 't oog loopende beledigende kragten leert vermyden. Ondertusſchen *vindt men* de zodanigen, die het, op den duur, *tegen de gewoone* beledigende kragten, van de lucht, kwaad voedzel enz. kunnen uithouden, maar zeldzaam: terwyl veele anderen, door geringe misſlagen in 't gebruik der, zo genoemde, niet natuurlyke dingen, ligt door zwaare ziekten aangetast worden. De overweeging hiervan bewoog den Heer HILDEBRANDT tot het ſchryven van dit Zakboek, met oogmerk om zyne Leezers een uitvoerigen regel voor te ſchryven, waaraan zy zich, ter bewaaring eener ongekreukte gezondheid, zouden kunnen houden.

Om zyne taak op eene voldoende wyze af te werken, heeft hy dezelve in twee Afdeelingen verdeeld, wier eerſte de Regelen bevat, betrekkelyk tot de verſchillende werkingen, aan welke de menſchen zyn blootgeſteld: terwyl de tweede Afdeeling handelt over de Regelen, toepaſſelyk op de verſchillende deelen van het li-

lichaam zelven. De eerſte Afdeeling handelt voorts, in tien Hoofdſtukken, over de lucht; de droogte en vogtigheid; de warmte en koude; de ſpys en drank; de ontlastingen; de kleeding; de plaatzing en het liggen des lichaams; den ſlaap; de beweeging en rust; en, ten laatſten, over de werkzaamheden der ziel: handelende de tweede Afdeeling, in vyf Hoofdſtukken, over de zorge voor de oogen; de tanden; de borst; het onderlyf, en de huid.

Tot een proefje van het geheel, zullen wy hier het volgende mededeelen, betreffende de Aardappelen, omtrent welke, en, onzes achtens, wel te recht, de Schryver merkelyk verſchilt van hun, die dit zo algemeen en heilzaam voedzel van kwaade hoedanigheden verdagt houden. „ De Aardappelen (zegt de Schryver) bevatten gom, *amylum*, zuikerſtof en *colla*, en wel in zulk eene evenredigheid, dat zy in het midden zyn, tusſchen de beide *zoorten* van plantvoedzel. Deeze evenredigheid is, volgends de ondervinding, zo geſteld, en de zelfſtandigheid, na dat zy kooken, zo luchtig, dat zy een ligt te verteerene, voedende en algemeen heilzaame ſpys opleveren. Noch het zuur, noch opzwellingen, noch andere bezwaardheid der verteering, ontſtaan zo ligt uit het gebruik der Aardappelen, als uit het genot van veele andere groenten, by een gelyk en maatig gebruik. Ik heb zelfs hypochondristen gezien, die by de kleinſte hoeveelheid van meelſpys, of peulvruchten, ook van ſpinagie en andere groente, ſteeds bezwaardheid der maag ondervonden, maar de Aardappelen regt goed konden verduwen. — Veele menſchen beſpeuren, na het gebruik van geene groente, zo ſpoedig weder honger, als na het genot van deezen. De nuttigheid van derzelver gebruik wordt ook beweezen, door het voorbeeld der Ierlandſche boeren. De Aardappelen zyn hun meest algemeen voedzel, en echter zyn zy zeer gezond en ſterk, ja, niettegenſtaande hun climaat, vry van den ſcheurbuik."

Met verwondering lazen wy op bl. 118, dat de Schryver de Thee aanpryst, als een middel tegen de Maagkramp. Het tegendeel, meenen wy, is meer overeenkomſtig met de waarheid: wy kennen ten minſten verſcheidene menſchen, die van geen maagkramp weeten, dan alleen wanneer zy eenige kopjes van een ſterk aftrekzel van thee gedronken hebben.

Algemeen Handboek voor Kunſtenaars, Chemisten, Fabricanten en Handwerkslieden. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, 1802. In gr. 8vo. 168 bl.

In dit Stuk komen veele goede dingen voor, doch ook van zodanige, op welke veel valt aan te merken, vooral in het ſcheikundig vak. Dus vertelt ons de Schryver in de Voorreden, dat zyne voorſchriften zyn gegrond op de nieuwe ontdekkingen in de Scheikunde, en echter komt hy, op bl. 13 en 14, met *de wet in de maand May verzameld!* voor den dag, als daarvan, tot het ſcheiden van het goud uit kwikzilver, gebruik te maaken, iets dat voorzeker niet uit de werken van een der nieuwe Scheikundigen, maar uit de droomeryen van den een of anderen *Alchemist* is gehaald. Op bl. 44 ſpreekt de Schryver over Phosphorus en Pyrophorus, als zaaken van dezelfde betekenis, offchoon zy hemelsbreed verſchillen. Voorts geeft hy ons daar een recept op, tot het bereiden van den Phosphorus, dat geheel uit het gebruik is, omdat dezelve, met veel meer gemak en voordeel, uit gebrande beenderen kan worden gemaakt, 't welk onzen Schryver geheel onbekend ſchynt geweest te zyn. En, 't geen nog erger is, hy heeft die manier van werken zo duister voorgeſteld, dat geen mensch, zonder duidelyker onderrichting, de bewerking zou kunnen uitvoeren; vooral, daar hy zyn hoornlood, tot deeze bewerking noodzaakelyk, wil maaken uit vermiljoen en ſal-ammoniac, 't geen volſtrekt onmogelyk is.

Onder andere zeer onvoldoende zaaken, vinden wy op bl. 94 en volgg. eene Aanwyzing tot het brouwen van Engelsch Bier; doch alles zo duister en verward, dat wy twyffelen, of de Schryver zelve wel begreepen heeft, wat hy eigenlyk op het papier heeft geſteld.

By-

Byvoegſels en Aanmerkingen, beſtaande in noodige Naleezingen voor de Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR, *door Mr.* H. VAN WYN. *IIde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 511 *bl.*

In het korte Voorbericht, voor dit laatſte Deel der Naleezingen voor de Vaderlandſche Historie geplaatst, zegt de hooggeachte Schryver: „ Sints ruim *dertien* „ jaaren . . . gewoon myn Leeven meest aan deeze „ Studien," t. w. van 's Lands Historie, „ te wyden, „ bemerke ik, daaglyks, hoe, in dit ſchoone, maar uit„ geſtrekte Veld, nog veele Vakken onbebouwd of leedig „ liggen, aan welker bewerking (I) ik gaarne, zo veel „ my doenlyk is, zelve de hand zal ſlaan, en, wy„ ders, (II) aan anderen de bronnen niet onthouden, „ om dit, op hunne beurt, mede te konnen doen.

„ Wat het 1ſte betreffe, zal ik daar van eene proef „ tragten te geeven, in myn HUISZITTEND LEEVEN (*), „ zynde een *Periodicq* Werkjen, 't geen terſtond op het „ tegenwoordige ſtaat te volgen, en byzondere *Verhan„ delingen* of *Verhaalen* zal bevatten, over of van min„ uitgewerkte, of min-bekende zaaken van verſchillen„ den aart, meestal tot onze Geſchiedenis en Letter„ kunde, in den uitgeſtrekſten zin, betreklyk: terwyl „ ik, 2°, my verder gereed maake, tot het in 't licht „ brengen (deels met myne, veelal reeds afgewerkte, „ Aanmerkingen) van zodanige, onder my en myne „ Vrienden berustende, oude en oorſpronglyke Stuk„ ken, als welken, onder de vlytige hand van andere „ Kunstminnaars, t'eenigen tyde, zullen konnen ſtrek„ ken ter nadere inlichting op de Vaderlandſche Ge„ beurtenisſen.

„ Indien het, voor het overige, der Godlyke goed„ heid behaagde, my welzyn en vermogen genoeg te „ geeven, om, buiten deeze Verlustigingen, den loop„ baan myner ſtudien te mogen eindigen door de Uit„ gaave van een bepaald Hoofdwerk, nopens *'s Lands* „ *al-*

(*) Hiervan zien thans werkelyk reeds twee Stukjes het licht, waarvan wy eerlang mede hoopen verſlag te doen.

„ *algemeene Historie*, zou dit den kring myner aardſche wenſchen, ten deezen, beſluiten, enz."

Wy hebben dit willen overneemen, om onze Leezers te doen zien, waarop zy nog mogen hoopen, en twyffelen niet, dat allen, welke deeze onderwerpen, nevens de kundigheid en het ſcharander oordeel des Heeren VAN WYN, op den rechten prys weeten te ſchatten, zich met ons zullen vereenigen in den hartelyken wensch, dat de goede Voorzienigheid hem leevenstyd en krachten gunne om zyne voorneemens volkomen te kunnen uitvoeren. En hier weeten wy bykans niet, of wy ons meer hebben te verblyden dan te bedroeven over des Schryvers aanſtelling tot *Archivarius der Bataafſche Republiek*. Zekerlyk verheugen wy ons, dat het Staatsbewind dit recht gedaan heeft aan de verdienſten van den Man, die voor deezen post zo wel berekend is; maar vreezen tevens, dat het waarneemen van denzelven zynen tyd bykans geheel *zal wechneemen, en, in* zyne reeds gevorderde jaaren, hem geene ruimte overlaaten ter vervullinge van zyne aangenaame beloften. Van den anderen kant ſtaat, juist door deeze zelfde aanſtelling, hem de toegang open tot alle openbaare Verzamelingen van Staatsſtukken, en komt hy, miſchien, in de gelegenheid om gewichtige byzonderheden te ontdekken, welke den vlytigſten navorſcheren van 's Lands Geſchiedenisſen tot nog toe onbekend zyn gebleven. Behaage het den Hemel, 's Mans nuttig leeven zolang te rekken, dat hy en voldoen *kan aan het* oogmerk zyner aanſtelleren, en zyne *bovengemelde* voorneemens ten dienſte zyner Landgenooten in het algemeen volvoeren!

Dan het wordt tyd, dat wy den Leezer bekend maaken met dit laatſte Deel van des Schryvers *Naleezingen*. Dezelve zyn gedeeltelyk verzameld uit gedrukte Werken van vroegere Schryveren, als AITZEMA, VAN DER CAPELLE, BRANDT, CATTENBURG, BASNAGE, de *Hollandſche en Europiſche Mercuriusſen* en andere, maar ook gedeeltelyk uit nog onuitgegeven Stukken, als *Staatsreſolutien*, *Aantekeningen van Staatsperſoonen*, eene nog ongedrukte Historie van WICQUEFORT, enz. Men behoeft, derhalven, niet te twyffelen, dat men hier, ſchoon niet alles van even groot gewicht zy, (hetgeen, trouwens, onmogelyk anders zyn kan) zeer veel

veel weetenswaardigs zal aantreffen. Men is den Heere VAN WYN dank verſchuldigd, niet alleen voor het byeenbrengen in een kort beſtek van hetgeen te vooren hier en daar verſtrooid was, en dikwyls in omſlachtige Werken moest gezocht worden; maar ook voor het ontdekken van verſcheidene, by verre de meesten nog geheel onbekende, byzonderheden.

Leezenswaardig, maar veel te lang om door ons te worden overgenomen, is het breedvoerige bericht van den inval in de Veluwe, waardoor Graaf HENRIK *van den Berge*, in den Jaare 1629, poogde, Prins FREDERIK HENRIK tot het opbreeken der belegeringe van 's Hertogenbosch te noodzaaken. Het beſlaat nagenoeg 32 bladzyden, van bl. 17 tot 49.

Korter, maar voor ons beſtek nog te lang, is hetgeen wy bl. 51 tot 56 leezen aangaande de nagelaten Werken van den beroemden H. DE GROOT, betreffende de Geſchiedenisſen des Vaderlands. Het ſlot zullen wy afſchryven. „ Ik agte dan ... dat wy dit Werk [t. w. *de Jaarboeken*] van DE GROOT zo verre hebben, als hy het bragt, „ op één jaar na, indien naamlyk, in de bovengemelde „ Cyfferletteren MDCX; die tweemaal herhaald worden, geen feil is, en het éental (I) voor de X niet „ is uitgelaaten. ... 't Kon ook zyn, dat het Handſchrift niet verder liep dan tot het Beſtand, en dat „ DE GROOT het verdere op afzonderlyk papier begonnen hadt. .... Dat aan DE GROOT veelen zyner „ Papieren, hier te Lande, zyn onthouden, is bekend. „ Hy klaagt 'er, telkens, over, in zyne Brieven. ... „ Doch; voor zo verre my ten minſte in het geheugen „ ligt; wordt nergens ... gewag gemaakt van zeker „ Werk, of ... ſoort van *Memorien*, die hy den naam gaf „ van zyne *Bejegentheden*, en 't welk betreklyk ſchynt „ geweest te zyn, tot zyn wedervaaren hier te Lande, „ in den hachlykſten tyd zyner bedieninge. Dat hy egter zodanig Werk of Aanteekeningen; die men, ligtelyk, kan opmaaken, dat, uit haaren aart, zeer belangryk waren; heeft nagelaaten, is my, .. van goeder hand, gebleeken, hoe zeer ik het Stuk zelve, „ nimmer, onder het oog hebbe gehadt." — Hartelyk wenſchen wy, dat onze Schryver, of eenig ander Liefhebber des Vaderlands, dit overblyfſel van onzen grooten Landgenoot moge ontdekken en der waereld mededeelen!

Van den Griffier der Algemeene Staaten, KORNELIS MUSCH, wordt op bl. 58, 59 geheel geen gunſtig denkbeeld gegeven uit onderſcheiden Schryveren, waarby, evenwel, in het aanhaalen der *Gedenkſchriften* van VAN DER CAPELLEN, eene drukfeil moet zyn ingeſlopen.

By hetgeen op bladz. 93 env. gezegd wordt aangaande zekeren Jongeling TANCREDE genaamd, die door veelen voor eenen Zoon van HENRIK den II, Hertog van *Rohan*, en van MARGUERITE *de Bethune* gehouden, en door de laatſte als zodanig erkend wierd, mag men voegen het daaromtrent aangetekende in de *Hiſtoire de l'Edit de Nantes*, Tom. III Part. I p. 54 ſuiv. waaruit men, misſchien, zal gisſen, dat TANCREDE een Bastaardzoon was van den Hertog, maar welken MARGUERITE voor echt wilde doen doorgaan, om haare Dochter, op welke zy met recht te onvrede was, te ſtraffen. — LE VASSOR, in zyne *Hiſtoire de* LOUIS XIII, Tom. II, p. 718 de l'Edit. *in 4to. ſpreekt ondertusſchen* niet zeer gunſtig over de huwelykstrouw van MARGUERITE zelve. De waare toedracht der zaak zal waarſchynelyk wel altoos een geheim blyven.

Op bl. 101, en etlyke volgende, vinden wy verſcheiden byzonderheden raakende den Vice-Admiraal WITTE CORNELISZ DE WITH, voor een goed gedeelte getrokken uit „ een ongedrukt Stuk, eigenhandig, ten Jaare „ 1662, geſchreeven door WALTER BREEMAN VAN „ DER HAGEN, die, in het Jaar 1667, Burgemeester „ der Stad Brielle," en, waarſchynelyk, met eene der Dochteren van den Admiraal gehuwd was. Eene der Bylaagen, achter dit Deel der *Naleezingen*, is uit het zelfde Stuk overgenomen. Zoveel ziet men 'er uit, dat het veel weetenswaardigs behelze, maar, ten opzichte van hetgeen 'er in voorkomt raakende den ouden Admiraal TROMP, met omzichtigheid moet gelezen worden, indien het ooit mogt in het licht komen. TROMP en DE WITH waren geene vrienden. Misſchien was aan beide zyden ſchuld; en dat VAN DER HAGEN zynen Schoonvader in den voordeeligſten dag plaatſte, is niet te verwonderen.

Op hetgeen WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. XII, bl. 101, heeft van eenen onbekenden, die, in het donker, den Amſterdamſchen Afgevaardigden ter Dagvaart kennis gaf van het mislukken van WILLEM des II aanſlag op Amſterdam, vinden wy hier de volgende aantekening, bl.

bl. 123, 124: „ My heugt, voor veele jaaren, eenen „ Man van het eerſte aanzien en kunde, te hebben „ hooren verhaalen, dat, volgens mondelinge overle- „ vering in zyn Geſlagt, die Heer .... geen ander „ zou geweest zyn, dan LODEWYK *van Naſſau*, Heer „ van Beverwaard. Zo het waar is; 't geen ook onze „ treflyke Schryver, op de volgende bladzyde, aan- „ voert; dat deezen .... geene voorgaande opening door „ den Prinſe gedaan was van den aanſlag op Amſter- „ dam, zou men konnen vermoeden, dat hy hier over „ misnoegd zal geweest zyn, en dat zulks één der be- „ weegredenen ware, waarom hy het mislukken van „ dien aan de Afgevaardigden van die Stad, heimlyk, „ wilde doen verſtaan. Dan ik kan van dit alles gee- „ ne verzekering geeven."

Gaarne zouden wy onzen Leezeren nog verſcheiden uittrekſels mededeelen, b. v. het ſchryven van den Franſchen Gezant, Graave D'AVAUX, aan zynen Meester LODEWYK den XIV, over deszelfs gedrag jegens onzen Staat, hier te vinden, bl. 283. De trouwloosheid der Engelſchen, omtrent het einde van den Succesſie-oorlog, bl. 335. Des Vorſten van WALDEK verlaaten van den dienst der Republiek, bl. 423 env. Eenige aanmerkingen ter verdediginge der eere van den Raadpenſionaris CATS, bl. 369 env. en meer andere. Maar onze ruimte gebiedt ons niet verder uit te weiden.

Achter het Voorbericht van dit Deel der *Naleezingen* is eene Lyst van in hetzelve voorkomende Drukfeilen geplaatst. Het doet ons leed te moeten zeggen, dat dezelve nog aanmerkelyk zoude kunnen vermeerderd worden. Twee of drie zullen wy opgeeven, welke den zin ſtooren. Bl. 157 r. 7 v. o. ſtaat *Broeder* l. *Neef*. Bl. 161 r. 7 v. o. ſtaat GUSTAAF ADOLPH l. KAREL GUSTAAF. Bl. 181 r. 1 ſtaat *een' Geneezenen of Geſtorvenen* l. *een' Geſtorvenen*. Bl. 278 r. 4 v. o. ſtaat HENRIK II l. HENRIK IV. — Het deert ons, dat de correctie van dit ſchoone Werk niet naauwkeuriger is.

Van den Griffier der Algem[illegible] MUSCH, wordt op bl. 58, 59 [illegible] beeld gegeven uit onderschei[illegible] evenwel, in het aanhaalen [illegible] DER CAPELLEN, eene d[illegible]

By hetgeen op bladz. [illegible] de zekeren Jongeling [illegible] veelen voor eenen Zo[illegible] van *Rohan*, en van [illegible] en door de laatste [illegible] voegen het daaro[illegible] *l'Edit de Nantes* [illegible] men, misschie[illegible] aardzoon wa[illegible] RITE voor [illegible] ter, op w[illegible] fen. —— [illegible] Tom. II [illegible] schen [illegible] MARG[illegible] waarf[illegible]

[illegible] ns in de [illegible] hstiende [illegible] NA MA- [illegible] ste en [illegible] Loos- [illegible] rt, geschikt om [illegible] taat om die waar- [illegible] uit te drukken, als [illegible] ten, dat de Schryfster [illegible] ne Omwenteling, en eener [illegible] edaan heeft, moeten ons, [illegible] Schetsen, een zo belangryk [illegible] Natie betreffende, met een gun- [illegible] vullen; een voorgevoel, 't geen zich [illegible] eld zal vinden by het leezen deezes [illegible] ik met de twee gemelde in verband staat [illegible] e een geheel vormt, en HELENA MARIA [illegible] tot Schryfster heeft.

O[illegible] staat de vrouwlyke Autheur als eene yverige den [illegible] anderesse der Vryheid: haar naam is vaak met ce[illegible] stempel van *Jacobinisme* gebrandmerkt: zy be- k[illegible] nt zich des niet. „ Hoe kwaadaartig," schryft [illegible], „ het doel der *Anti-Jacobynsche Journaalschry- ers* ook zyn moge, hunne schichten vliegen zonder schade te doen; zy, die in het midden der tooneelen van de *Fransche* Omwenteling geleefd hebben, hebben geleerd verschriklyker wapens tegen te staan of te verachten. —— Ik zou het eene vernedering achten, my in het minste te verdeedigen tegen het *Jacobinisme*. Het Systema, waarvan ik afkeer moet hebben, is het Systema van Schrik, het zy dan een *Jacobynsch Schrikbewind* in *Frankryk*, of een *Koninglyk Schrikbewind* in *Napels*. Maar hoe hartlyk ik de ongelukken bejammer, tevens met de misdaaden, die de *Fransche* Omwenteling bezoedeld hebben, ik laat niet af te hoopen, dat het alles ten laatsten eindigen zal in een volmaakt Gouvernement in het Land, waar de zaak een aanvang nam, en in de uitbreiding der Vryheid in nog despotieker Landen (*)." Deeze Schetzen draagen,

(*) Wy vinden in de *Algemeene Kunst- en Letterbode*, I D.

bladzyde bykans, blyk van deeze ge-

er Brieven in 't algemeen zegt de
dat ze, ſtaande den loop der
derſcheide tyden, geſchree-
ver 't algemeen betreffen
dag, de onderzoekingen, de
, die zy deeden gebooren wor-
mogen dus worden aangemerkt
de Zeden, Characters en Voorval-
ſche Republiek, by het einde der
, en in eenig opzigt als Nooten op
.œ bladzyde in het Boek der Menschlyke
s. Uit dit oogpunt kunnen zy belang ver-
Geringe en op zich zelve weinig betekenende
ontvangen waardy door een verband met het
groot en verheven is."

Wy bepaalen ons thans tot de twee eerſte Stukjes, die het eerſte Deel uitmaaken. De drie eerſte Brieven betreffen *Zwitzerland*, en ſchetzen de veranderingen, daar bewerkt, met geen bevallige kleuren. Aandoenlyk treffend is de vierde, den dood haarer Zuster vermeldende. De vyfde geeft ons Waarneemingen over de *Franſche* Republiek en het lot der bevoorregte Standen. Hoe veel behelst de waarneeming der Schryfſter: „De affchaffing van de wet van Eerstgeboorte heeft, door de Erfgoederen in gelyke maate te verdeelen, ſchoon ſtil en langzaam in derzelver werking, tot het zekerst en kragtigst ſteunzel der Omwenteling geſtrekt." Zy werkt dit uit. — Haar zesde Brief vervolgt dit zelfde Onderwerp, loopt over de Priesters, de Slaverny der Negers, de Boeren. Regtmaatig is haar ſchryven: „Wy moeten de *Franſche* Omwenteling niet afmeeten met de drooge berekeningen van eenen *Hollander*, noch met de diep overdagte en conſtitutioneele ontleeding van een *Engelsch* Patriot. De echte beginzels van burgerlyke Vryheid, die zints lang zo diepen wortel in uwe en myne Landgenooten hebben, zyn zo ten uiterſten afkeerig van het geen hier revolutio-

I D. bl. 129, vermeld, dat dit Werk den Eerſten Conſul der *Franſche* Republiek dermaate behaagd hebbe, dat hy de Schryfſter met een eigenhandigen Brief bedankte. Men oordeele hieruit over haar *Jacobinisme*!

tionaire maatregels genoemd worden, dat het dwaas en beledigend zou zyn, eenige vergelyking in deezen te maaken." —— De zevende en agtthe Brieven behelzen ſcherpe aanmerkingen op de *Geſchiedenis van de vernietiging der Helvetiſche Vryheid* van den Heer MALLET DU PAN. Over het *Nationaal Inſtituut*, en een en ander van deszelfs Leden, loopt de negende Brief; in den tienden wordt de Omwenteling van 30 *Prairial* beſchreeven; terwyl de elfde over de *Jacobynen* en de *Coalitie* handelt.

Met den twaalfden Brief vangt de Geſchiedenis der Omwenteling en Tegen-omwenteling van *Napels* aan. Dewyl onze Schryffter over dit Onderwerp zeer breedvoerig is, ſchryven wy den aanvang deezes Briefs af. „ Zo ik verwyld heb met u de ſchets van de wederwerking te *Napels* te zenden, dan moet gy de oorzaak zoeken in de moeilykheid, om, te midden van eene groote verſcheidenheid van verhaalen, zulke uitſteekende voorwerpen uit te kiezen, als eene zamenhangende geſchiedenis zouden vormen van gebeurtenisſen, die verwoesting over dat ſchoon land verſpreid hebben. Wanneer de geest nog onder de indrukzels van ſchrik is, wanneer beelden van ontzetting nog zweeven voor het ontſteld gezigt, is het geene gemaklyke taak, de eenvoudige waarheid van eene geſchiedkundige daad te onderſcheiden van de vergroote trekken eener verhitte verbeeldingskragt. Die, welke het *Jacobynſche* Schrikbewind in *Frankryk* ontvlooden, verhoogden, buiten twyfel, de bloedige kleuren van die vreeslyke ſchildery; waarſchynlyk was het op zulk gezag, dat Mr. BURKE onderricht was, „ dat onder het ſchavot „ van rechterlyke moordenaaren en de gaapende plan„ ken, door welke het bloed op de toekykers af„ ſtroomde, de plaats verhuurd was voor een ſpel van „ dansſende honden." Zodanige voorſtellingen gelooft het hart niet, en doen de zaak nadeel, welke zy van dienst zouden moeten zyn. Maar men behoeft geene toevlucht tot de verciering te neemen; de ontwyfelbaare echte geſchiedenis van het *Jacobynſch* Schrikbewind in *Frankryk*, of van het *Koninglyk* te *Napels*, hebben trekken genoeg om het aakeligst treurſpel te verduisteren, en ons te doen ſidderen op de beſchouwing van hun weezenlyk beſtaan. — De ſchets, die ik u zenden zal, is een eenvoudig en onopgecierd verhaal van de

de gebeurtenisſen, die de Omwenteling en Tegen-omwenteling van *Napels* vergezeld hebben; en ſchoon de perſoon, aan welken ik dit bericht voornaamlyk verſchuldigd ben, eene aanzienlyke post in de Republiek bekleedde, en by gevolg onderſteld mag worden, onder eenigen onbehoorelyken invloed als Geſchiedſchryver te ſtaan, zyn echter de zaaken, die hy verhaald heeft, zodanig door andere getuigenisſen bevestigd, dat ik, verre dat men my toeſtemming weigeren zal, waarſchynlyk zal beſchuldigd worden, in veele opzigten, de kleuren van dit verſchriklyk Treurſpel eer verzagt dan verhoogd te hebben. 'Er zal geene verdeediging noodig zyn, om de Geſchiedenis wat vroeger dan de Omwenteling te beginnen; dewyl zulks misſchien tot het recht verſtand van het geheel vereischt wordt." — In gevolge hiervan behelst deeze Brief verder vyandlyke ſchikkingen van het Hof van *Napels* tegen de *Franſche* Republiek, *Engelsch* Eskader voor *Napels*, en Oorlogstoebereidzelen van het Hof van *Napels*.

De dertiende Brief agtervolgt dit onderwerp, beſchryft den inval in de *Romeinſche* Republiek door de *Napolitaanſche* Armée, de nederlaag des Konings van *Napels*, vlugt van het Hof na *Sicilie*, de *Franſchen* in het bezit van *Napels*, en, de *Napolitaanſche* Republiek. — De veertiende Brief ſchenkt ons de Staatkundige aanmerkingen van een *Napolitaansch* Republikein, zaaden van Tegen-omwenteling, terugtocht der *Franſchen* uit *Napels*, en die Stad door de Contra-revolutionairen en Gecoaliſeerde Mogenheden ingenomen. — *Napels* in de handen der Opſtandelingen, levert een tooneel op, in den vyftienden Brief, waarvan de menschlykheid terug beeft. Voor overmagt moest de Republiek, die maar even tot beſtaan gekomen was, bezwyken, in handen vallende van de vereenigde Magten van *Rusland*, de *Ottomanniſche Porte*, *Engeland*, en den Koning van *Napels*. Van een Verdrag, welks beſtaan door zommigen ontkend, door anderen in twyfel getrokken is, geeft onze Briefſchryfſter de oorſpronglyke ſtukken.

De ſchennis van dit Verdrag wordt in den zestienden Brief met verdiende verontwaardiging vermeld, en de elenden der bedroogenen aandoenlyk beſchreeven. Nelson, de *Engelſche* Admiraal, beantwoordde den eisch der geenen, die zich op de goede trouw verlaa-

ten

ten hadden, aldus: „ dat hy hun papier *aan huttnen genä-*
„ digen Koning vertoond hadt, die de beste en eenige
„ beoordeelaar zyn moest van de verdienſten of wanver-
„ dienſten zyner Onderdaanen." Dit bedroevend tafe-
reel wordt afgewisſeld door de klugtige afzetting van
den *Jacobynſchen* JANUARIUS, en diens plaats-inneeming
door den Heiligen ANTONIUS, geestig beſchreeven.
Welhaast doen zich de Schrikbeelden van de mishande-
ling en ſtraffe der Gevangenen op, door de *Engelſchen*
uitgevoerd, en waarin Mevrouw HAMILTON met een
genoegen deel nam, 't geen al de gevoeligheid der *En-*
gelſche Schryfſter met regt gaande maakt. Hoe zeer
ſteekt hierby af het gedrag van den *Engelſchen Commo-*
dore TROWBRIDGE, die geen deel aan de trouwloosheid
nam, en redding bezorgde aan die hy ontkoming kon
toeſchikken! — De zeventiende Brief vervat de ver-
melding van verdere *trouwloosheden*, *teregtſtellingen*,
doodſtraffen en verbeurtverklaaringen. De volgende
brengt ons eenige *Franſche* Gedenkſtukken, en de wy-
ze, waarop men met dezelve gehandeld heeft, onder 't
oog. De negentiende ſtelt ons SUWAROW voor, vlug-
tende over de Bergen van *Glarus*, en de *Franſche* Ar-
mée in *Palestina*. Op eens wordt hier de aandagt van
deeze groote Krygstooneelen afgewend, om ons de Ge-
ſchiedenis van PEROUROU, of den Blaasbalkkoop, door
hemzelven beſchreeven, mede te deelen: deeze Geſchie-
denis wordt in 't breede verhaald, en laat zich met
genoegen leezen; ſchoon ze weinig, naar *maate* van
de uitgeſtrektheid, tot het hoofdoogmerk deezer Schet-
ze, onzes inziens, afdoet; dan het is geen onaartige
verpoozing. — Met eene Schets der Landvermaaken
vargt de twintigſte Brief aan, en beſchryft verder het
hedendaagsch *Wandalismus*. — De Geweetenszwaarig-
den van een Catholyken Priester, in den volgenden
Brief, zyn wat lugtig behandeld; de Claſſiſche Koo-
kery kan beter door den beugel.

De Terugkomst van BONAPARTE, het opſchrift van
den twee-en-twintigſten Brief, brengt ons nader by 't
geen wy meest in deeze *Schetſen* verwagten, en de
Schryfſter in verrukking. Laaten wy, ten ſlot deezer
Aankondiging, 'er iets van afſchryven. „ BONAPARTE
terug gekeerd! Myn hart ſlaat ſnel van verlangen. —
Tot hoe veele beſpiegelingen geeft deeze Gebeurtenis
aanleiding? — Ik kan aan niets anders denken. —

My-

Myne verbeelding volgt hem op zynen gevaarlyken Tocht uit *Egypte*. — Zo hy door een *Engelsch* ſchip ware genomen geworden. — Zo hy na *Londen* gevoerd ware! — Wel nu. — De *Engelſchen* zyn een te groot, een te verlicht Volk, om niet eenen Vyand als BONAPARTE te bewonderen — maar hy hadt andere zaaken, dan om hunne ſtranden te bezoeken. Ik ben niet volkomen zeker, wat die zyn; maar houd my overtuigd, dat zy reeds met onuitwiſchbaare letteren in het boek der Toekomst geſchreeven zyn; en ik vertrouw, dat de Engel der Vryheid over dat blad de wagt houdt. — Ik beſchouw reeds de zaaken rondsom ons uit nieuwe oogpunten. — Ik kan my niet langer over de Coalitie ontrusten. Zy ſchynt my zo ellendig, daar ik haar zie kampen tegen het breed ſchild van het Genie van BONAPARTE — en om af te daalen van het groote tot het kleine, ik heb niet langer te denken over de keuze van eene ſchuilplaats, wanneer de Barbaaren van het Noorden de Hoofdſtad zouden bereiken, met den vermaarden Generaal aan het hoofd, die ik veronderſtel, dat met denzelfden geringen omſlag de vrouwen te *Paryſ*, als de vrouwen te *Ismaël*, zou hebben laaten vermoorden."

Zendelings-reis naar den Stillen Oceaan, onder het bevel van JAMES WILSON. *Uit het Engelsch. Met Kaarten en Plaaten. IIde Deel. Te Dordrecht, by* Blusſé, *en te Amſterdam, by* Allart. *In gr.* 8*vo.* 414 *bl.*

Genoeg vermeldden wy van dit Werk, om 't zelve te doen kennen, by de aankondiging des Eerſten Deels (*). Dan wy mogen van de voortzetting en den inhoud onze Leezers niet onkundig laaten, en kunnen niet voorby, het een en ander te vermelden; ſchoon 'er veel, zeer veel in voorkome, tot deeze Zendelingſchap behoorende, 't welk, hoe zeer ook zommigen welgevallig, van geen algemeenen ſmaak kan weezen; te minder, daar 'er eene uitgerektheid in plaats hebbe, en byzonderheden vermeld worden, voor den Leezer van geen belang: immers is het, om dit ſlegts op te noemen, hem zeer onverſchillig, over welke Texten de Zendelingen gepreekt hebben, enz.

Uit

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1801, bl. 968.

Uit onze voorige aankondiging is bekend, hoe de Zendelingen zich verdeelden. Dit geeft aanleiding tot onderſcheidene berigten. Zo vervat het VII H. eene korte Reis na *Eimeo*, en terugkomst van daar. Het VIII H. ſchetst ons eene Reis na *Tongataboo*, en de voorvallen gedurende het eerſte bezoek; het vermelden deezer wordt in het IX H. vervolgd, waar wy tot kennis ingeleid worden van twee *Europeaanen*, de een een *Londenaar*, de ander een *Irlander*, aldaar agtergebleeven; Mannen, die hun aldaar wel eenigen dienst, doch ook ondienst deeden, en veel moeite veroorzaakten. Het X H. vermeldt de Reis na de *Marqueſas*. Op dezelve deeden zy de ontdekking van een Eiland, aan 't welk zy, uit hoofde van de gedaante, den naam van het *Halvemaans Eiland* gaven; 't zelve ligt op de Zuider breedte van 23°, 22'. en Oostlyke lengte van 225°, 30'. Omtrent ter zelfde breedte en lengte vonden zy een Groep Eilanden, door *hun Gambiers Eilanden* geheeten, ter eere van den Admiraal *van dien naam*, onder wiens bewind de uitrusting tot deeze Reis geſchied was. Zy zagen een Eiland, 't welk zy, uit hoofde van de ſterke branding, eerst niet konden aandoen, doch vervolgens bezogten, met groot gevaar der Bezoekeren. Aan de Groep daar liggende Eilanden gaven zy den naam van *Serle's Eilanden*; de Zuidlyke breedte van het middelſte derzelven was 18°, 18', en de Oostlyke lengte 23°. 't Gevaar was zo groot, en de verkryging van leevensnoodwendigheden *zo klein* geweest, by het aandoen deezer laage *en half verdronkene* Eilanden, dat zy beſlooten, buiten de dringendſte noodzaaklykheid, geene landing te onderneemen. Over de wording deezer Eilanden wordt hier niet beſliſſend geſproken, maar alleen het waargenomene vermeld.

De voorvallen aan de *Marqueſas* maaken het XI H. uit; onder deeze behoort het zonderlinge, 't geen wy afſchryven. „ De eerſten, die al vroeg van het ſtrand kwamen, om ons te bezoeken, waren zeven ſchoone jonge vrouwen, zwemmende geheel naakt, en alleenlyk eenige weinige groene bladen om hun middel hebbende: zy zwommen, onder het geroep van *Wahcinet* dat is, *wy zyn Vrouwen!* drie uuren lang rondom het ſchip, tot dat eenige mans inboorelingen aan boord waren gekomen, wanneer een van hun, zynde het Opperhoofd van het Eiland, verzogt, dat zyn Zuster aan boord mogt komen, het welk

werd

werd ingewilligd. Zy was van eene ſchoone geſtalte, had eene gezonde geelachtige kleur, roode wangen, eene moedige houding, en dezelfde gelykmaatige weezenstrekken als haare medgezellen, zoo dat zy den beeldhouwer en ſchilder voor modellen konden verſtrekken, als zynde daartoe zoo geſchikt als men immer vinden kon. Ons *Otaheitaans* Meisje was taamlyk ſchoon en niet onaartig van postuur; maar al haar ſchoon werd door deze vrouwen verduisterd, en ik geloof dat zy het zelf maar al te wel merkte; zy overtrof egter deze ſchoonen in de beminnelykheid van haare manieren, en bezat meer de tederheid en zagtheid van haare kunne: zy ſchaamde zich, toen zy een vrouwsperſoon geheel naakt op het dek zag, en boodt haar een kleed van *Otaheitaansch* maakſel aan, het welk haar nog bevalliger maakte, en haar, die nog in het water waren en dit zagen, welker getal intuſſchen merkelyk was aangegroeid, aanzette om aanhoudend te verzoeken van aan boord te mogen komen: toen wy nu zagen, dat zy niet wilden heenen gaan, lieten wy haar, uit medelyden, aan boord komen; doch zy waren eenigzins bedroogen, kunnende niet allen zoo gekleed worden, als de eerſte gedaan was; ook konden de ondeugende geiten, die wy in ons ſchip hadden, niet dulden, dat zy groene bladen om haar middels hadden, en toen zy deze dieren wilden beletten, dezelve 'er af te haalen, werden zy van alle kanten 'er door aangevallen, zoo dat zy binnen weinig tyd volſtrekt moedernaakt waren."

De Zendelingen HARRIS en CROOK, beſtemd om daar te blyven, kwamen aan boord, om met den Capitein daarover te ſpreeken. HARRIS klaagde over het armoedige van de plaats, en dat hy de *mahie* en andere kost niet kon eeten. CROOK verklaarde 'er te zullen blyven, zelfs indien HARRIS hem wilde verlaaten. Het beſluit viel, dat zy beiden na land zouden gaan, en nog eene nadere proef neemen, eer het Schip vertrok. Deeze nadere proef liep voor HARRIS ongelukkig en zonderling af. CROOK hadt bewilligd in den voorſlag om eene andere valei te bezoeken; HARRIS hadt daarin niet willen toeſtemmen. „ Het Opperhoofd," luidt het verhaal, „ dit ziende, en evenwel genegen wezende om hem te verpligten, en geen gunst te groot voor hem achtende, had hem zyne vrouw gelaaten, en gezegd dat hy met haar doen konde als of het zyn eigen

was. HARRIS had hem daarop ten antwoord gegeeven, dat hy geen vrouw noodig had. Zy had zich egter omtrent hem als haar man willen gedraagen; doch vindende, dat hy haar zelf met kleinachting behandelde, had zy aan zyn ſex beginnen te twyfelen; en van haar vermoeden aan eenige andere vrouwen kennis gegeeven hebbende, kwamen die des nagts by hem, toen hy ſliep, om daaromtrent onderzoek te doen; doch zy deeden dit op zulk eene wyze, dat hy 'er ras wakker van was geworden. Zoo veel vreemde menſchen ziende, was hy zeer verſchrikt geweest; en ontdekkende wat zy wilden doen, had hy het beſluit genomen om eene plaats te verlaaten, daar het volk zoo overgegeeven godloos was; doch dit was juist een reden, die hem een tegengeſteld beſluit had moeten doen neemen." — Zy vonden deezen Zendeling, in een wanhoopigen ſtaat, op 't ſtrand. CROOK bleef op het *Eiland*; 't welk nader beſchreeven wordt, met eene *opgave van de geſteldheid* der Inwoonderen, deels *volgens de opgave* van den volſtandigen CROOK.

Het XII H. vervat de wederkomst van de *Marqueſas* te *Otaheite*, met hetgeen daar was voorgevallen; geduurende de afweezigheid eeniger Zendelingen. Op de terugreize bevonden zy, by waarneeming, „ het middenpunt van het Eiland *Tiookea* op de Zuiderbreedte van 14° 30′, en deszelfs lengte, door den tydmeeter, verminderd van de *Marqueſas*, en vervolgens terug van *Otaheite*, te zyn 146° 22′ westlyk, 't welk 1° 12′ westlyker is als (dan) de Heer WALLES het geſteld heeft; dan indien wy *Otaheite* niet zeer naauwkeurig, door onzen tydmeeter, bepaald hadden, zouden wy liever hiervan gewaagen, dan eene dwaaling toegeſchreeven hebben aan een man van dat gezag als de Heer WALLES. Niettemin zeker te weezen omtrent dit punt is eene zaak van groot belang, dewyl de lengte van verſcheiden andere kleine Eilanden van dit wordt afgeleid; en dit is juist het Eiland, 't welk iemand, van de *Marqueſas* komende, het eerst zal ontdekken." — In dit Hoofdſtuk vinden wy vermeld de verbeteringen, op *Otaheite* gevonden, en een Dagverhaal van het verrigtte in der Broederen afweezen. Breed wordt hier geſproken van het gedrag der in zedeloosheid boven alle uitſteekende *Arreois*, niet dan met afſchuwen te leezen. De Godsdienſtige zeer vreemde begrippen der Eilanderen

wor-

worden ontvouwd. Het denkbeeld van plaatslyke Goden ſtraalt allerwegen door. De Eilanders ſpraken ſteeds van den *God van Pretane*, in onderſcheiding van hunne en andere Goden; die benaaming bezigen ook de Zendelingen, om den Allerhoogſten van de gewaande Volksgoden te onderſcheiden, 't geen wel eenigzins noodig is, om zich naar hunne bekrompene bevatting te voegen, doch het denkbeeld van plaatslyke Goden leevendig houdt.

Allerbelangrykst is het XIII H., 't welk ten opſchrift voert: Voorvallen, geduurende ons verblyf op *Otaheite*, en onderzoek na de Volkrykheid van het Eiland. Het levert ons eene breede en de beste beſchryving op van dit Eiland, waarby eene zeer wel uitgevoerde Kaart komt. Het doorkruisſen des Eilands gaat gepaard met meer en min gewigtige ontmoetingen. Het getal der zielen op het Eiland, in onderſcheide ſtreeken opgegeeven, beloopt 16050.

Min belangryk voor het Algemeen zyn de Handelingen der Zendelingen te *Otaheite* tot het vertrek van daar, in het XIV H. beſchreeven, als behelzende goeddeels een lang gerekt verhaal van eenzelvige verrigtingen.

Het XV H. houdt in, de Wederkomst te *Tongataboo*, en een berigt van het daar voorgevallene geduurende hunne afweezigheid. Te Lywaard van *Huaheine* gekomen zynde, zagen zy eenige Canoes op hun afkomen; in een derzelven was CONNOR, een *Ierschman*, een van het Volk van de *Matilda*. 't Geen van hem vermeld wordt, is, om eene en andere rede, overneemenswaardig. „ Tot onze verwondering hadt hy zyne moedertaal zoodanig vergeeten, dat hy 'er zich nog maar weinig woorden van kon te binnen brengen: zoo dat, als hy in het *Engelsch* begon te ſpreeken, hy genoodzaakt was met de taal der Eilanden te eindigen. Beiden hy en de inboorelingen hielden by den Kapitein ſterk aan, om in de haven van *Owharre* in te loopen; doch merkende dat wy daar niet lang zouden blyven, vroeg hy den Kapitein, of hy hem mede na *Engeland* wilde neemen, waarin dees gereed bewilligde, dewyl wy reden hadden, om, uit het gedrag van zyne medemakkers te *Otaheite*, te moeten onderſtellen, dat hy verhindering aan de zending zou toebrengen. Hy verzogt toen den Kapitein, hem den tyd te vergunnen om van zyn Vrouw en Kind afſcheid te neemen: dit hem ook toe-

gestaan zynde, loefden wy op naar den mond der haven van Owharre, en van daar begaven Dr. GILLHAM en ik ons in de kanoe, en wezen met hem naar land, wandelende met hem naar zyn huis, onder den toeloop van eene menigte inboorlingen, tegen welken hy ons waarschuwde op te vallen, om ons van onze kleederen op ons zoude verzogt ook, dat wy ons niet te ver te beroemen zouden. Toen hy zyn voornee van hem maakte, begonden verscheide Vrouwen te men zyn Vrouw stondt ten uitersten verslaagen, weder zich tegen den grond: doch hy behandelde en zeer veel onverschilligheid; ook had hy over een de minste bekommering gehad: dan toen hy het in zyne armen nam, zynde een lief schepzeltje van of negen maanden oud, kwamen hem de traanen in de gen; en zyne droefheid te kennen geevende, scheen hy in bedenking te staan, of hy zou gaan of blyven: zyn leeven, zeide hy, was in een geduurig gevaar door hun oorlogen, en om zich daar uit te redden, zou hy zyn lieve dogtertje aan de genade van de Wilden moeten overlaaten. Hy bleef egter by zyn voorneemen, en ging in de kanoe; zyn vrouw en kind vergezelden ons. Onder weg vroegen wy haar, of zy met haar kind wilde medegaan; waarop zy ten antwoord gaf: *Neen, om geen waarom.* Terwyl 'er middelerwyl verscheide inboorelingen en opperhoofden aan boord gekomen waren, verliep 'er nog eenige tyd van bedenking voor CONNOR, die onderwylen zyn kind gestadig in zyne armen hieldt: eindelyk overmeesterde hem zyne kinderliefde, zeggende den Kapitein dat het hem onmogelyk was zyn kind te verlaaten; het welk wy allen, om des kinds wille, met genoegen aanhoorden. Wy gaven hem daarop eenige dingen, welke hem van nut konden weezen, en gingen onder zeil, terwyl zy na het strand terug keerden."

Uit den mond van CONNOR kreegen zy berigt van vernielende Oorlogen, daar gevoerd. Omtrent deezen CONNOR vinden wy nog opgetekend: „ CONNOR had niet meer dan vyf jaaren in deze Eilanden gezworven; in welken tyd hy getoond heeft, dat dit genoegzaam is, om een mensch, in alle opzigten, tot een heiden te maaken: hy had zyne moedertaal geheel vergeeten, schoon hy nog een gedeelte van dien tyd met zyne

Scheeps-

Scheepsmakkers had doorgebragt. Hy had insgelyks vergeeten, hoe lang het geleden was, dat hy ſchipbreuk geleden had; hy bepaalde het op agt jaaren, en ondertusſchen was dit drie jaaren te veel. Men zou hem egter nog eenigzins kunnen verontſchuldigen; hy had nooit kunnen leezen, en had zelfs maar weinig kennis aan de letters; daar tegen is het bedenklyk, hoe hy het geheugen van ſommige dingen konde bewaaren, waartoe de uitdrukking natuurlyk en noodzaaklyk in zyne moedertaal moest geſchieden, vermids de taal van de Eilanden daartoe niet geſchikt was: dan men moet onderſtellen, dat de verwydering van zyn Vaderland hem alle hoop heeft doen opgeeven, om immer derwaards te zullen wederkeeren, en hy diensvolgens maar alleenlyk is bedagt geweest om zyne kennis te vermeerderen van die zaaken, welke hem hier nuttig konden weezen."

De dood des Konings MOOMOE geeft gelegenheid om veel te verhaalen van de afſchuwelyke, bloedige en doodlyke byzonderheden, welke daarby plaats hadden. De Zendelingen bevonden zich, uit verſcheiden hoofde, in groote verlegenheid. Zy ſtonden verſcheide leevensgevaaren uit; doch meest door hunne eigen Landslieden, AMBLER, CONNELLY en MORGAN, berokkend.

De Zendelingen beklaagen zich over de weinige vrugt, welke hun verblyf en werkzaamheden te wege bragten. De tiende Augustus was de verjaaring van hunne Inſcheeping, het eerſte jaar hunner Zending, en het merkwaardigſte van hun ganſche leeven. Wy ſluiten deeze onze aankondiging met de bewoordingen; in welke zy hun bedryf tot dien tyd toe voordraagen; „ een jaar, waarin de Heer, op zoo veele gebeden van zyn Volk, en, zoo wy hoopen, ter bereiking van zyne genadige oogmerken, ons menigvuldige blyken gegeeven heeft van zyn alvermogen, van zyne oneindige wysheid en van zyne onveranderlyke liefde. Terwyl wy ons op de groote wateren bevonden, waren wy de byzondere voorwerpen van zyne voorzienige zorg en goedheid. Zyne tegenwoordigheid was by ons geweest, toen wy door het vuur en het water gingen, en ſchoon zy dikwyls derzelver woede tegen ons ſcheenen te vereenigen, en ons elk oogenblik met vernieling dreigden, werden zy niet toegelaaten ons te beſchadigen. Sommigen van

geene bedenking, om het bevel weder te aanvaarden, zoo het Vaderland zyne dienſten verderfde.

„ Indien men eene juiſter vergelyking had willen vaſtſtellen, zou men MORRAU met CATINAT vergeleeken hebben, en de vergelyking, zonder volkomen nauwkeurig te zyn, zou een zekeren trek van waarheid gehad hebben. Maar, zonder ons met alle de vergelykingen te willen ophouden, den Man toonende zo als hy is, zal men in ſtaat zyn om een gezonder oordeel te vellen.

„ In den eerſten Veldtogt van den *Rhyn* ziet men hem den overtogt over dien vloed doen, na, om zo te ſpreeken, alles voorzien te hebben. Niets werd aan het geval gegeeven wat tegen hem door de bekwaamheid en voorzigtigheid kon voorkomt worden. Hy trad vervolgens van overwinning tot overwinning; maar de legers, die hem moesten onderſteunen, verſlagen zynde, was hy aan zyne eigene magt overgelaaten tegen een Leger, hetwelk het zyne driemaal in magt overtrof. In de nauwe engten beſlooten, die geen gunſtigen doortogt aanboden, trekt hy 'er door, den vyand op alle plaatzen ſlaande, en dien roemryken aftogt doende, die een der vermaardſte tydmerken in de geſchiedenis zal maaken, en komt te *Kehl*, zonder in zynen marsch aangevallen te zyn.

„ Het Leger van *Italiën* ziet men tegen al de hinderpaalen en tegen overmagten worſtelen; men ziet hem deze ſchrandere aftogten volvoeren, die het Leger redden.

„ Weder by het Rhynleger geroepen, trekt hy andermaal over dien vloed te *Diersheim*, en werpt den vyand overal overhoop. Hy ſtond zyne zegepraalen voort te zetten, toen zyn togt opgeſchort werd door de aankomst van een Parlementair, die de voorafgaande Vredesartykelen, te *Leoben* getekend, bragt.

„ Hy trok nog tweemaal met het zelfde goed gevolg over den *Rhyn*, en drong tot in het hart van *Duitschland*. Geen ſteunpunt, noch veſting, noch ſteden, noch verſchanst leger hebbende, verſtrooit hy overal de vyanden, en dryft hen aan alle kanten op de vlugt. Nog negen-en-twintig uuren van *Weenen* verwyderd zynde, dwingt hy den Keizer tot den Vrede, en eindigt op die wyze zyne glorieryke veldtogten.

„ Schranderheid, voorzigtigheid en bekwaamheid zyn de hoedanigheden, die MORRAU kenſchetzen. Men kan 'er deze ledigheid byvoegen, het waare gevolg van het talent, die op haare eigen kragten niet ſteunt, en aan de gebeurdniſſen geſchryft, hetgeen zy alleen aan zichzelve verſchuldigd is."

't Werk ontvouwt deeze aangeſtipte byzonderheden in eenen beglyken ſtyl. De Afbeelding des Helds verciert dit welgevoerde Stuk.

Kleine

Kleine Dichterlyke Handſchriften. XIIIde Schakeering. Te Amſteldam, by P. J. Uylenbroek. *In gr. 8vo. 168 bl.*

Wy weten zelve niet, hoe het toegekomen zy, dat dit Stuk zo lang by ons is blyven liggen; denklyk dat wy meenden, de twaalf vorige zouden voor deze dertiende Schakeering aanbeveling genoeg zyn, waarom wy ons dan met derzelver aankondiging niet behoefden te haasten. Dit vervolg is ook aan de vorige Stukken gelyk; en onder de 51 grotere en kleinere Gedichten, die hier voorkomen, zyn 'er vele, die den waren Dichter kenmerken; en de gehele verzameling doet eer aan den poëtiſchen ſmaak onzer Natie. Gaarne gaven wy een of ander uitvoerig ſtukje geheel, en zouden dan het eerſte nemen, *Het meisje van ſmaak*, 't welk waarlyk byzonder aardig is, doch wy hebben voor 27 couplétten gene ruimte; dus kiezen wy liever de ſchone Vertaling of Naarvolging van een bekend Stukje van HÖLTY, *Het waar genot des levens* getiteld, hetgeen door M. VAN HEYNINGEN BOSCH in dezen bundel geleverd is.

Wie ſtremt de vlugt des tyds? Hy ſtrooms door 't ruim der ſchepping,
Gelyk eene adem Gods, het ſnelle licht voorby.
Eén blik, één polsſlag rukt u d'yzren doodſlaap nader,
Rukt u te nader aan het graf.

Geen lente bloeit voor u, als ge in de groeve ſtuimert,
U koelt geen lommernacht; gy hoort geen bekerklank.
Vergeefs is vriendenſcherts, vergeefs zyn maagdenlagchjes;
De kille grafzerk antwoordt niet.

De zwarte wiek des doods ruiſcht nog niet om u heenen:
Verrasch de vreugde nu, eer haar de ſtorm verwaait,
Die de oorſprong alles goeds, als zonneſchyn en regen,
Uit de urne zyner volheid ſchudt.

Een lagchend avonduur, door vriendenſcherts bevleugeld,
Bewierookt door den geest van 't blinkend druivenbloed:
Een kusch op 't purpren mondje, of op den vollen boezem,
Van 't eerſte liefje in uwe jeugd:

Een wandling door het groen, als gy, ô nachtegalen!
Uw godlyk avondlied door 't elmenboschje zendt:
Is meer dan 't klatergoud, de roem dier verre dagen,
Waarvan de gierige eerzucht droomt.

De

De kusch, dien 't bloeijend maagdje op myne lippen offert,
Is zoeter dan de traan, dien, in een volgende eeuw,
Het schoone nagestacht myn sluimerend gebeente,
Myn koude lykbus offren zal.

ORESTES, *Treurspel. Van den Heer* DE VOLTAIRE. *Naar het Fransch gevolgd. Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1802. *In 8vo.* 84 *bl.*

Uit de ondertekening van het Voorbericht, M. S. *Trompenburg, te 's Graveland*, kent men den vervaardiger van deze overzetting zeer gemaklyk, en dezelve is ene zeer merkwaardige proeve, hoe, in enen hogen ouderdom, 's menschen geest geheel ongedacht terug kan keren tot zodanige oefeningen en vermaken, die hem in zyne vroegere jaren bekoorden, doch waarvan hy in zynen besten leeftyd, door zyne bestemming in de Maatschappy, geheel werd afgehouden. Had deze Dichter zyn kunstvermogen kunnen beschaven en uitbreiden, gedurende dien langen tyd van meer dan 50 jaren, waarin hy zegt naauwlyks meer gedacht te hebben aan zodanige zyner jeugdige oefeningen, zo twyfelen wy geen ogenblik, of hy had ons thands meesterstukken kunnen leveren; maar nu kan het niemand bevreemden, dat men aan deze poëzy kan merken, dat de Dichter enige jaren tèn agteren is. Dan wie gunt den meer dan tagtigjarigen Grysaard deze uitspanning, dit zyn vermaak niet? Wy althands wenschen hartlyk, dat deze oefeningen nog lange zynen ouderdom mogen vervrolyken! —— Een Treurspel van VOLTAIRE behoeft onzen lof niet.

SELICO *en* BERISSA, *of de Liefde onder de Negers, Toneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch van* GUSTAAF HAGEMAN. *Te Groningen, by* H. Eekhof Hz. 1802. *In 8vo.* 130 *bl.*

By de vertoning van dit Stuk durven wy den aanschouwer niets dan schrik en yzing beloven. Eene nagenoeg verhongerde moeder beweent haren meestgeliefden zoon; deze verschynt daarop, heeft bruid en schoonvader verloren, en overreedt zyne broeders, dat zy hem als slaaf verkopen zullen, om de moeder te voeden. Voorts zien wy die bruid by den Koning, die haar in den kerker werpt, daar zyn smeeken niets op haar vermag; waar zy haren ouden vader vindt, dien zy bidt haar te doden, en die dit ook doen wil, maar niet kan, spoedig ontdekt wordt, maar nog gelukkig ontsnapt, terwyl de dochter nu nog harder wordt behandeld. Hierop ver-

to-

tonen zich de menſchenkopers, die in beestachtige gevoelloosheid alle verbeelding te boven gaan; een Heraut volgt, die ene grote ſom gouds belooft, als men den man aanbrengt, die uit den kerker ontſnapt was; dit doet zich den zoon daarvoor aangeven; en, om nu van de ontzettende boosheid by het uitreiken van het geld niet te gewagen, eindelyk ziet men den jongeling op den brandſtapel, en het meisje aan den paal, en de ketels met kokend water, waarmede men haar yslyk langzaam vermoorden zal. Hier komt nu nog by, dat zich de gelieven herkennen, dat de bruid nog door haren geliefden verdicht wordt, en intusſchen, daar de ongelukkige vader en moeder al mede optreden, het dikwyls herhaald bevel om met het moorden te beginnen; — waarlyk, het is niet uit te houden; — tot dat dan eindelyk het genadewoord komt. Het yslyke wordt, wel is waar, iets getemperd door het overdrevene en onwaarſchynlyke; doch de indedaad gemarteld wordende aanſchouwer heeft noch tyd noch bedaardheid om daar op door te denken; waardoor dan ook menige waarlyk ſchone trek en goede lering geheel verloren gaat.

De Vertaler bericht ons, dat het oorſpronglyke ontleend is uit een der Verhalen van FLORIAN, en dat deze Vertaling de eerſte proeve is, die hy in 't licht geeft. Dezelve komt ons voor, over 't geheel, van dien aard te zyn, dat wy hem wel durven aanraden, ons in het vervolg ene ſoortgelyke te leveren van een of ander Stük, dat minder yslyk, maar daarom niet minder roerend is.

Godsdienſtig Handboekjen voor Jongelingen op Hoge en Lage Scholen. Van A. G. NIEMEYER. *Uit het Hoogduitsch. Leeuwarden, by* P. Wiarda, 1802. *In* 12mo. 128 *bl.*

Geen vriend van het Chriſtendom, tot welk Kerkgenootſchap by behore, die niet gaarne dit boekjen by zyne kwekelingen vinden zal. Deze korte opſtellen, godsdienſtige overdenkingen, gebeden, alleenſpraken, of hoe men dezelve ook noemen wil, onderſcheiden zich zeer voordelig van alle ſoortgelyken, en ſtorten overal edele, recht verſtandige, godsvrucht in de harten. Heil den Jongeling, wien dit *Handboekjen* vroeg bekend en dierbaar wordt, en die het, ook nog op het Hoge School, voor zyn *Vade-mecum* houdt!

Tafereelen tot nut en vermaak voor de Jeugd. In Proza en Poëzy. Met Platen. Te Zwolle, by J. de Vri, 1801. *In gr.* 8vo. 136 *bl.*

Dit boekje kan men zynen kinderen gerust in handen geven, en het heeft gene andere ſtrekking dan bevordering van deugd

deugd en ongebuiteld gevoel voor God. De *Plaatjes*, die het versieren, (9 in getal) zyn niet onaardig, de Poëzy vloeiend, en het Proza niet ongevallig. Of, intusschen, dit of dat verhaal of opstel niet een weinig te hoog zal zyn voor kinderen van die jaren, als waarvoor toch verre de meesten, die hier voorkomen, berekend zyn, is eene andere vraag. Dan men geve het slechts meer gevorderde kinderen in handen; en deze moet het gewis zeer aangenaam zyn, dat zy niet alleen daaruit leren, maar ook hunne kleinere broertjes en zusjes, naar derzelver vatbaarheid, daaruit aangenaam onderhouden en onderrichten kunnen. Tot zo iets is dit boekje zeer geschikt. Enige onnauwkeurigheden in de spelling, en fouten tegen de regels der taal, vielen ons in het oog: die voor de Jeugd arbeidt, moet zich vooral daarvoor zorgvuldig wachten; en wy twyfelen niet, of deze Schryver, zo hy nog verder in dezen smaak wil werken, zal de zodanige zeer gemaklyk kunnen vermyden.

De Vaderlandsche Historie in Themata, vervattende, in eene zaakelyke en tevens bekompte orde, alle de voornaamste gebeurtenissen, die, van den aanbeginne des Lands, tot heden toe, in ons Vaderland zyn voorgevallen. Vyfde verbeterde en vermeerderde Druk. Te Amsteldam, by A. B. Saakes, 1801. *In* 8vo. 208 *bl.*

Het goed debiet van dit Werkje bewyst genoeg, dat het innerlyke waarde heeft, en aan deszelfs oogmerk voldoet, althands voor het onderwys der jeugd *bruikbaar* is. Het is onpartydig genoeg, ook ten opzichte der treurige verdeeldheden in ons Vaderland, nu zints een aantal jaren, opgesteld, en zeer geschikt om den leeslust der kinderen op te wekken, en hun begerig te maken naar vollediger onderricht. Deze Uitgave loopt nu tot het einde des jaars 1800. De Kunstplaatjes en Pourtraiten, die, met de Landkaartjes mede, 87 stuks belopen, maken het Werkje kostbaar, en *cui bono?* vragen wy, in een Thema-boek. Dan het is ook zonder dezelve te bekomen. Bruikbarer zou het nog zyn, indien het alleen voor éne taal opzetlyk was ingericht, in Classen verdeeld, en de jeugd alzo van het gemaklyke tot het meer moeilyke in het overzetten werd opgeleid; doch het vervaardigen van zodanige opstellen is juist ieders zaak dan niet.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Invloed en Uitwerking van het Christendom, op de Vorming en den Toeſtand der Volkeren van Europa. Door TYGE ROTHE, *Koninglyke Deenſche Staatsraad. Naar het Hoogduitsch vertaald door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. III en IVde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr.* 8vo. 492 *en* 509 *bladz.*

Wanneer wy van het Tweede Deel deezes Werks onzen Leezeren eenig bericht gaven, vermoedden wy, dat nog verſcheidene Deelen moesten volgen, eer het geheel ware afgelopen (*). In dat vermoeden zyn wy, evenwel, bedrogen: want met het Vierde Deel neemt het geheele Werk een einde. Zelfs kunnen de twee laatſte Deelen, volgens des Schryvers oogmerk, als een Stuk op zichzelven beſchouwd worden. Men hoore hem zelven ſpreeken in een kort Bericht aan den Leezer, geplaatst aan het hoofd des Derden Deels. „Ik ben eenigzins afgeweeken," zegt hy, „van den „vorm, welken ik my had voorgenomen, aan myn „werk te geeven. Deze verandering beſtaat daarin, „dat deze Verhandeling over de *Hiërarchie* een werk, „geheel op zich zelf, wordt, en ook zoo gebruikt, „en, in alle opzigten, als een afzonderlyk boek, be„ſchouwd kan worden ..... wyl hier het voorgeno„mene onderwerp in eens wordt afgehandeld; en ik „daarvan zoo veel zeg, als ik, met betrekking tot „myn voornaam oogmerk, te zeggen heb."

Deeze is, waarſchynelyk, ook de reden, waarom deeze beide Deelen onder eenen dubbelen titel te voorſchyn komen. Want behalven dien, welken zy met de twee voorigen gemeen, en wy aan het hoofd van ons Be-

(*) *Algem. Vaderl. Letter-Oefeningen* voor 1801, I St. bl. 469.

ſcht geplaatst hebben, leezen wy nog op het titel-
d: *De Hiërarchie en het Pauslyk Gezag of het Kerk-
uur zedert de tyden der Apostelen, tot aan de Her-
ming. Eerſte* [en *Tweede*] *Deel.* — Op deeze wy-
zouden ondertusſchen de twee eerſte Deelen een zeer
volkomen werk zyn, als loopende niet verder dan
tyden van KAREL DEN GROOTEN, en van daar tot
en leeftyd omtrent duizend jaaren, of, tot aan de
gen der Hervorminge, zeven eeuwen, onaangeroerd
tende. Want het *Vervolg*, waarmede het Tweede
el beſloten wordt, beſlaat niet meer dan zevenën-
ftig bladzyden, is geheel niet behandeld met des
hryvers gewoone uitvoerigheid, en behelst ſlechts
nige gemengde aanmerkingen over ſommige lotgevallen
handelingen van zeer verſchillende Volken. De Heer
THE ſchynt dit zelve gevoeld te hebben, daar hy op
boven aangehaalde woorden laat volgen: „ *Men hou-
de egter in het oog, dat hy, die myn geheel plan*
overzien, en geregeld en bedaard het groot reſultaat
myns ſchryvens kennen wil, my, het geheele werk
door, volgen moet." Misſchien ligt ook hierin de
rzaak, dat men niet twee afzonderlyke titelbladen
drukt heeft voor ieder der twee laatſte Deelen, zo-
t ieder, naar verkiezinge, het eene of het andere by
t binden des Werks konde gebruiken, maar liever
rkozen twee verſchillende titels op één bladzyde te
aatzen.

Doch laat ons eenig verſlag doen *van den inhoud*
ezer beide Deelen. Aan het hoofd van het Derde
eel is geplaatst eene Opdracht, of Voorreden, van 38
adzyden, gericht *aan de Proteſtantſche Geestlykheid*,
*het byzonder aan de Biſſchoppen, Godgeleerden, en
raars in* des Schryvers *Vaderland*. De Schryver
eft daarin zyn gevoelen, hoedanig de Leeraars be-
oren te zyn, en verdedigt de Kerkelyke inrichting
opzichte van den Leeraarſtand. Of hy daarmede de
ichting der Lutherſchen in het byzonder, dan in het
emeen die der verſchillende Christelyke, ten min-
der Proteſtantſche Gezindheden bedoele, is ons
recht duidelyk, ſchoon het laatſte ons waarſchy-
k (*) voorkome. Ten minſten de hoofdſom van et-
bladzyden komt hierop uit, dat vyanden van den
Chris-

) Zie vooral bl. VI.

Christelyken Godsdienst en van deszelfs prediking, door Leeraaren daartoe aangeſteld, tevens vyanden zyn van Deugd en van het geluk der menſchen (*). Ondertusſchen ontbreekt het niet aan ſtoffe tot rechtmaatige klachten. De Schryver is bykans te beſchroomd om deeze zaaken aan te roeren, en twyffelt, of hy, als een Leek, ze niet „ den Vaderen der Kerke behoorde „ over te laaten (†)," maar verſtout zich nogthans om ſommige voor te draagen, als „ dat men het eenvou„ wige en duidelyke ſtelzel des Christendoms in eenen „ doolhof van *Sophisteryen* veranderd en in eene taal „ verklaard heeft, welke de menſchen niet verſton„ den (‡)" — dat vervolgzieke Geestlyken, „ maar al „ te dikwyls, de Vorſten verleidden, om tyrannieke „ verwoesters te zyn .... en de leer des vredes .... „ gebruikten, als ware zy op aarde gezonden, om haat „ en ... verwoestingen te bewerken (§)" — dat „ de „ Leeraars te zeer de gunst zoeken van Magtigen en „ Aanzienlyken (**)," in plaatze van zich toe te leggen op waare godsvrucht en zedelyke waardye, als den vasten grondſlag van weezenlyke achtbaarheid. — Te recht wordt hierby aangemerkt, dat, hoe nadeelige indrukſels een zo verkeerd gedrag op onkundigen maake, welke aanleiding de ſpotter daaruit neeme om den Godsdienst te verguizen, dit alles niet het Cristendom raake, maar alleen de verdorvenheid van deszelfs belyderen. Wy vinden vervolgens (††) eenige aanmerkingen over het gebrek aan genoegzaame verzorging der Geestlyken in Proteſtantſche Landen. De Schryver ſluit zyne „ rede met het ... vertroostende bewust zyn, dat, „ offchoon 'er geduurende den geheelen tyd des Chris„ tendoms gebreken plaats hadden, ... 'er egter voor„ treffelyke nuttigheden, tot welzyn der Volkeren, en „ tot roem en zegepraal des Christendoms, bewerkt „ zyn, en nog bewerkt worden (‡‡)."

Men vindt in deeze Opdracht des Schryvers oordeel, dat niet alleen de gebreken der Leeraaren de waardy van den Christelyken Godsdienst niet verminderen, maar dat God, niettegenſtaande deeze gebreken, door dien Godsdienst het menschdom ſteeds tot hoogere volmaa-

(*) Bl. VI—XV. (†) Bl. XVII. (‡) *Ibi.* (§) Bl. XXI.
(**) Bl. XXV. (††) Bl. XXX env. (‡‡) Bl. XXXVI.

maaking leide, ja daartoe zelfs de heerschzucht der Geestlyken hebbe doen medewerken. Dit te toonen, is het groote oogmerk deezer beide Deelen, waarvan wy nu iets moeten zeggen, zoveel onze ruimte toelaat.

Het eerſte van beiden, of het Derde Deel, bevat twee zeer ongelyke Afdeelingen, welker eene, tot haar opſchrift hebbende *de Hierarchie*, loopt van bladz. 1 tot 390, de andere, toegewyd aan GREGORIUS *den Zevenden*, de overige 102 bladzyden beſlaat.

Een aaneengeſchakeld uittrekſel hiervan binnen onze bepaalde ruimte te geeven, is ons onmogelyk. Eenige hoofddenkbeelden kunnen wy alleenlyk aanſtippen. De Schryver begint met het afweeren van eenige aanvallen op het Christendom, waartoe deszelfs vyanden aanleiding neemen uit het wangedrag en de heerschzucht der Geestlyken. Die heerschzucht en dat wangedrag verfoeit hy, maar toont, dat zy niets bewyzen tegen den Godsdienst zelven, welke ze ten ſtrengſten veroordeelt. Vervolgens bewyst hy, dat het inſtellen van Leeraaren, om de Waarheden van den Godsdienst, de denkbeelden van Deugd en Plicht, de verwachtingen eener toekomende Vergeldinge voort te planten, leevende te houden en van krachtdaadigen invloed te doen zyn, het Christendom niet alleen oneindig verheft boven den dwaazen en vuilen Afgodendienst der Heidenen, maar ook op de voordeeligſte wyze onderſcheidt van alles, wat ooit de Schoolen der oude Wysgeeren konden uitwerken. Leeraart de Godsdienst van MOHAMMED zynen vereerderen verſtandige denkbeelden, geeft hy daadelyke zedelyke voorſchriften, „ hy heeft deze goede hoedanigheid al„ leen daar door, dat hy zoo veel van MOSES en „ CHRISTUS heeft overgenomen (*)." Maar de Leeraars konden hunnen ſtand misbruiken. Zy konden zich een gezach aanmaatigen, hetgeen hun niet toebehoorde. Dit gebeurde. Maar zo kwaad het in zichzelven was, ſtrekte het evenwel tot eenen teugel voor de eigenduurkelyke heerſchappye der Vorſten. De Oosterſche Keizers zouden anders met willekeurig gezach over den Godsdienst zelven geheerscht hebben, indien de Geestlykheid hun niet in den wech ware geweest. By deeze gelegenheid ſpreekt de Schryver niet gunſtig van LEO *den Iſaurier*, en andere Griekſche Keizeren, welken

(*) Bl. 25, 26.

ken zich tegen den Beeldendienst aankantten (*). Meermaalen bestempelt hy derzelver bedryf met den naam van *Beeldstormery*, en bedient zich van meer scherpe uitdrukkingen. De waarheid schynt echter te zyn, dat LEO niet het gebruik, maar alleen de aanbidding der beelden afkeurde, dat hy daarom in het eerst alleen beval, dezelve in de Kerken op hoogere plaatzen te stellen, alwaar zy der bygeloovige menigte minder in het oog vielen, en eerst tot het wechneemen en verbreeken overging, nadat zyne gemaatigde schikking door volk en geestlykheid met een verfoeielyk oproer en geweldenaaryen was beantwoord. Zie BOWER, *Hist. der Pausen*, III D. bl. 540 env. 565 env. MACLAINE, *Aant. op* MOSHEIM's *Kerkl. Gesch.* III D. bl. 162.

De woeste onbeschaafdheid van het Westlyk Europa, het stelsel der Leensregeeringe, hetgeen daar, voornaal na den dood van KAREL DEN GROOTEN, zo sterk de overhand kreeg, zouden, volgens des Schryvers oordeel, aldaar alle toekomende verlichting, vryheid, en, gelyk hy het meermaalen noemt, verädeling van den mensch, met onwederstaanbaar geweld misschien voor altoos gekeerd hebben, indien niet eene andere macht gestrekt had tot een tegenwicht tegen de eigendunkelyke heerschappy der Leenheeren, en derzelver groote Vasallen. Die macht stelt hy in de Hierarchie der Roomsche Kerke. De Geestlyken alleen konden de onderdaanen eenigzins ondersteunen tegen de verdrukking der Vorsten. Maar zouden zy dit met eenen goeden uitslag doen, dan moesten zy ook zelven tegen die verdrukking bestand zyn; dan moesten zy leengoederen bezitten, welke hen in staat stelden om zich te doen gelden; dan moesten zy een punt van vereeniging hebben. Dit vindt de Schryver in den Bisschop van Rome, en deszelfs zo Waereldlyke als Geestlyke macht. Hy erkent, dat die macht grootlyks misbruikt, en de in top gevoerde Hierarchie een weezenlyk kwaad was. Maar dat kwaad was, naar zyne gedachten, in den toenmaaligen staat van Europa, noodig, om een nog grooter voor te komen, en den wech te baanen tot volgende verbetering en geluk: terwyl het tevens niet op rekening van het echte Christendom, maar van deszelfs

(*) B. v. bl. 191, 198, 216.

zelfs onverſchoonbaar misbruik, moet geſteld worden. Dit is het denkbeeld, hetgeen door dit geheele Werk doorloopt, waarvan wy menigvuldige ſtaalen zouden kunnen bybrengen, indien niet onze bepaalde ruimte en des Schryvers wydloopigheid ons terughielden. Zekerlyk is zyne ſtelling niet geheel zonder grond, maar, zo als het ons voorkomt, te ver getrokken, gelyk het meestal gaat, wanneer iemand met eenig denkbeeld krachtig is ingenomen. Indien men ondertuſſchen meest hetgeen in de Afdeelinge van GREGORIUS DEN *VII* gezegd en bewezen wordt, moet men erkennen, dat de handelwyze der Duitſche Keizeren ten dien tyde, in het verdrukken van minder machtige Vorſten, het bykans openlyk verkoopen van geestlyke Ampten en Bedieningen, eene ſterke beteugeling vorderde. Maar GREGORIUS bediende zich van de gelegenheid om het gezach van den Roomſchen Stoel *te vestigen op de puinhoopen van dat der Koningen, en, dat verder* ging, niet alleen over burgerlyke daaden, maar over Godsdienst en Geweten te heerſchen.

Doch wy moeten nog een woord zeggen van het laatſte Deel deezes Werks. Dit behelst in 397 bladzyden *De tyden na* GREGORIUS *den Zevenden* — dan in de volgende 90 eene *Beſchouwing van den Tyd der Hierarchie* — en eindelyk het *Reſultaat van de Geſchiedenis der Hierarchie* in ruim 21 bladz. Het tweede van deeze Hoofdſtukken behelst inzonderheid eene verkorte herhaaling van hetgeen de *Schryver in de beide* laatſte Deelen van zyn Werk *uitvoeriger had* verhandeld, en wy wyzen tot hetzelve den Leezer, die wenscht eene algemeene kundigheid te verkrygen van des Heeren ROTHE gedachten en bedoelingen in zynen arbeid, zonder de moeite te doen, welke wy ons hebben moeten getroosten, van het geheele Werk door te leezen.

Over dien arbeid hebben wy ons gevoelen te meermaalen gezegd, en zien nog geene reden om daarvan af te gaan. Des Schryvers oogmerk is lofwaardig; zyne kundigheden zyn uitgebreid; zyne bewyzen, wat de hoofdzaak betreft, dringende: maar eene omſlachtige voordracht en noodlooze herhaaling maaken het leezen dikwyls lastig en verveelende. Wierd het zaakryke uit deeze vier Deelen byeenverzameld, en, met achterlaatinge van het overtollige, in eene gevoe-

ge-

gelyke orde, in één bekwaam Boekdeel voorgeſteld, het Werk zoude, naar onze gedachten, ongelyk meer nut kunnen ſtichten.

Wy moeten nog onzen Leezer berichten, dat in deeze twee laatſte Deelen de Werken, waaruit de Schryver geput heeft, doorgaans aangehaald worden, zonder, evenwel, buiten noodzaak te pronken met belezenheid of geleerdheid. Dit had ook by de voorige Deelen wel mogen geſchieden; doch, daar de Heer ROTHE dit zelve erkent, behoort men te gereeder zynen misſlag te verſchoonen.

Achter het Derde Deel is eene lyst van Drukfouten, welke nog al aanmerkelyk zoude kunnen vermeerderd worden. Zo ſtaat, b. v., bl. 372. r. 5. BENEDICTUS in plaatze van GREGORIUS. Bl. 311. r. 3 v. o. moet in plaatze van *Geloofsgenoot* ſtaan *Landgenoot*: DAVID BLONDEL was een der voornaamſte Godgeleerden onder de Proteſtanten in Frankryk in de XVIIde Eeuwe, en TURRIANUS, tegen welken hy ſchreef, een Jeſuit. In de aanhaalingen der Schryveren, aan den voet der bladzyden, zyn ons ook verſcheidene misſtellingen in de getalen voorgekomen: maar de woorden, bl. 448 in de aantekening (§) uit SLEIDANUS bygebracht, krielen van misſlagen. Zy luiden: „ nonnullio [l. nonnullis] in ipſorum pagia [l. pagis] „ hunc erſemorem [l. eſſe morem] quum novum quem„ priam [l. quempiam] miniſtrum eccleſiae recipiunt, „ ut inbeant [l. jubeant] eum habere concubinam ne„ pudicitiam [l. ne pudicitiam] alienam temtet [l. ten„ tet]" en kort daarna *deprevatione* voor *deprævatione*. —— Achter het laatſte Deel ſtaat enkel: „ De goed„ gunſtige Leezer gelieve de ingeſlopene Drukfeilen te „ verbeteren." Wy verbeelden ons, dat men den *goedgunſtigen Leezer* grooteren dienst zoude gedaan hebben met hem deeze moeite te beſpaaren, en wat zorgvuldiger tegen het inſluipen te waaken.

Verſtrooide Gedachten over verſchillende Onderwerpen, uitgegeeven voor Leeraars en Vrienden van Godsdienst en Godgeleerdheid. Te Franeker, by D. Romar, 1802. *In gr.* 8vo. 176 *bl.*

Het is wel jammer, dat zoo menig nuttig denkbeeld, welk by kundige en nadenkende lieden, onder het leezen en naſpooren van weetenswaardige zaaken, niet zelden opryst, en 't geen zy gewigtig genoeg vinden, om voor zich zelven op te teekenen, veelal onbewerkt blyft liggen, offchoon het overwaardig zou geweest zyn, om, min of meer ontwikkeld, ook aan anderen medegedeeld, en in druk gemeen gemaakt te worden.

Eenige Leeraars en Vrienden van Godsdienst en Godgeleerdheid, hiervan overtuigd, en, zoo 't ſchynt, voorzien van eenigen voorraad, hebben het loflyk beſluit genomen, om eenige zulke verſtrooide gedachten, over verſchillende onderwerpen, welke alle, min of meer, haare betrekking hebben tot den openbaaren Godsdienst, of althans in het vak der letteroefeningen van den Theologant voorkomen, van tyd tot tyd, ter overweeging, beöordeeling en volmaaking van deskundigen, in druk te geeven. — Het zyn kleine losſe opſtellen, waarvan eenigen meer de Christelyke Geloofsleer, anderen de Zedekunde, anderen de Uitlegging der H. Schrift, anderen de Geſchiedenis, anderen de Leerwyze enz. betreffen. Zommigen zyn, als 't ware, bloote ſchetzen, losſe aanteekeningen, en beantwoorden volkomen aan den gekozen titel; anderen zyn wat meer uitgewerkt en vollediger. Ieder van ons, zeggen zy, ſtaat op zich zelven, en levert, het geen hy voor ons plan en deze uitgave geſchikt oordeelt, zonder hetzelve vooraf den anderen te hebben medegedeeld. Van hier, dat men zich niet verwonderen moet, wanneer eens hier of daar de meeningen der onderſcheiden ſtellers mogten verſchillen. Vooral moet het hieraan worden toegeſchreeven, dat, in de onderſcheiden ſtukjens, ſtyl en taal ongelyk zyn.

Het zal nu voornaamelyk aankomen op de keuze der ſtoffen, en de wyze van uitvoering. De onderwerpen van dit eerſte Stukjen zyn de volgende: — 1. *Verſchil.*

ſchillende gevoelens over den Bybel, en voorſlagen ter bevrediging der geſchilvoerenden, bladz. 1—17. Hier wordt eene groote menigte van nieuwerwetſche, meestal van het gewoone ver afwykende gevoelens te berde gebragt. Wy zien daarin geene groote nuttigheid, als de gronden en redenen, waarom men ze heeft aangenomen, 'er ook niet by vermeld worden. Met eene machtſpreuk, ten bewyze van afkeuring, kan men ook den nadeeligen indruk, dien zommigen derzelven zouden kunnen maaken by zwakgeloovigen, niet genoeg voorkomen. Nu en dan is evenwel iets ingevlochten tot wederlegging, die wy echter vreezen, dat aan ſchrandere voorſtanders van deze gevoelens niet, in alle opzichten, voldoende zal toeſchynen. Zulke onderwerpen moeten niet zoo in 't voorbygaan behandeld worden. Zy verdienen een bedaard onderzoek. Ook twyfelen wy, of men met de voorgeſlagene gronden, ter bevrediging van Chriſtenen en Deïsten, wel zeer ver zal komen. — 2 en 3. *Iets over de Leer der oude Iſraëliten aangaande het Opperweezen*, en *over de onkunde der Heidenen van de toekomende opſtanding uit den dooden*, bl. 17—38, zyn ons beter bevallen. — 4. *Over den* 110*den Pſalm*, bl. 39—49. Leezenswaardige bedenkingen tegen de gedachten van MOSES MENDELSZOON, TELLER, HENSLER, KONYNENBURG en anderen, die meenen, dat David het onderwerp van dit lied is, en 't begin van dezen Pſalm op deze of dergelyke wyze begrypen: „ Jehova beval aan David mynen Heere: gy zult u niet begeeven in het gevegt, maar blyven te Jeruſalem, op Sion, aan myne zyde: ik zal intuſſchen uwe vyanden aan u onderwerpen." — 5. *Over Lamech*, bl. 49—55. Men poogt den Hoogleeraar MUNTINGHE te wederleggen, die in zyne *Geſchiedenis der Menſchheid naar den Bybel*, in het verhaal omtrent Lamech, Geneſ. IV: 19, 23, 24, een blyk van wulpſchen wellust, een voornaamen karaktertrek van dien tyd, meent te vinden. — 6. *Over Jeſus komst, aan zyne Apoſtelen beloofd*, Hand. I: 11. bl. 56—69. Men beweert, met aanneemelyke gronden, dat de Hemellingen geenzins 's Heilands wederkomst ten jongſten dage, maar *de komst des Heeren door den Geest*, verſtaan hebben, by welke zy volkomen ſchadeloos zouden geſteld worden voor het verlies, 't welk zy nu door Jeſus vertrek leeden. — 7. *Over Matth.* XXIV: 29 *en volg.*

bl. 70—88. Het gevoelen van VAN VLOTEN, die meent, dat alles ziet op de verſtooring van Jeruſalem, wordt tegen VAN HAMELSVELD en YPEY verdedigd. —— 8. *Over Joh.* XX: 28. bl. 89, 90. „ Thomas moge, by deze woorden, iets *gedacht* hebben, minder vereerend voor de goddelyke hoogheid des Zaligmaakers: daar echter deze, niet gewoon om eer van menſchen aan te neemen, niets tegen deze betuiging aanmerkte, maar dit eerbewys aannam, dat in de woorden, zoo als zy *uitgeſproken* wierden, duidelyk lag opgeſlooten; zoo hebben wy een bewys, dat nu Thomas niet meer, maar dat Jeſus zelf geeft." — 9. *Over Pſalm* 127 *en* 128. bl. 91—96. Eene oordeelkundige giſſing over deze Pſalmen. 'Er wordt eene verzetting voorgeſlagen, volgends welke de eerſte van deze Pſalmen de twee eerſte verſen van den 127ſten, en de drie laatſte van den 128ſten, en de andere de drie eerſte verſen van den 128ſten met de drie laatſte van den 127ſten Pſalm zal bevatten. — 10. *Over de onderſcheidene oogmerken van de Euangelien*, bl. 97—113. Scherpzinnige gedachten over een duister onderwerp, waarop vry wat zou aan te merken vallen. Wy hebben ons eenigzins verwonderd over den ſchertzenden toon, waarop, bl. 97, in eene onder den text ſtaande aanteekening, over eene in de ſtreeken van Gottingen ontdekte *alte Syrochaldaiſche quelle*, wordt geſproken. Het gevoelen van EICHHORN en andere groote Mannen, dat de Euangelisten Syriſchchaldeeuwſche opſtellen van het leeven van Jeſus gebruikt hebben, is veel ouder, dan de Schryver meent, en laat zich niet zoo ligt, door eene enkele luimige penneſtreek, wederleggen. Alle zulke aanmerkingen doen niets ter waereld af. Wy twyfelen, of de Opſteller van dit ſtukjen genoeg bekend is met hetgeen, in de laatſte jaaren, over dit *delicaat* onderwerp is geſchreeven. —— 11. *Over de orde in het Euangelie van Matthæus, en dat van Lucas*, bl. 114—119. 't Geen over het beloop van het Euangelie van Matthæus gezegd is, verdient inzonderheid overweeging. — 12. *Over de wacht by het graf van Chriſtus*, bl. 120—155. Eene moedige beantwoording van de voornaamſte bedenkingen, die tegen de echtheid van het verhaal van Matthæus daaromtrent ingebragt worden. — 13. *Schets eener Leerreden over de* 38*ſte Afdeeling van den Heidelbergſchen Catechismus*, bl. 156—168. Een zonderling contraſt met al het voorgaande!

By-

Bybelſche Tafereelen, byzonder ter opſcherping van den Smaak en het Gevoel voor de Euangeliſche Geſchiedverhaalen, in Leerredenen geſchetst; door F. VAN TEUTEM, *Leeraar by de Gemeente der Remonſtranten te Gouda. Te Rotterdam, by* C. van den Dries en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. 218 *bl.*

Niemant kan twyfelen, of de Euangeliſche Parabelen of Gelykenisſen bezitten eene voortreffelykheid en ſchoonheid, die haar met ſoortgelyke Opſtellen, welke de gewyde Aloudheid oplevert, doen wedyveren, in veele opzigten zelf te boven gaan. Zoo wel het leerryke dier verdichtzelen, als de ſieraaden, in welke dat leerryke is omkleed, verkondigen eenen fynen, gezuiverden Smaak en vlug Vernuft in den Godlyken Leeraar. Geen wonder daarom, dat de Verkondigers van het Euangelium, in hunne Kanzelredenen, de behandeling van die Gelykenisſen zich dikmaals ter taake neemen. Jammer is het, dat allen hieromtrent niet met den geest der onderſcheidinge te werk gaan, dikmaals te veel aan de byſieraaden en omkleedzels blyven hangen, zonder in den geest en het waare oogmerk des verſierzels door te dringen. Dit zelfde mag ook gezegd worden van verſcheiden Verhaalen van daadzaaken, in de Euangeliën vermeld. Behalven het leerryke of waarſchuwende, in die Verhaalen vervat, vertoont zich aldaar JEZUS in die agtbaarheid, verhevenheid, wysheid en andere hoedanigheden, hem byzonder eigen. Ook deeze leveren voor den Leeraar van ſmaak en oordeel voegzaame onderwerpen uit, ter leeringe en ſtigtinge van zyne Toehoorders. Staande in dit gevoelen, bepaalde zich de Eerw. VAN TEUTEM tot de openbaare behandeling van eenige der laatstgenoemde Verhaalen, en deelde ze voorts, door den druk, aan de leezende waereld mede. Dat hy in de keuze zyner onderwerpen met oordeel is te werk gegaan, als zynde allen van een belangryken inhoud, blykt uit de volgende lyst derzelven. *De opwekking van den Jongeling te Naïn. — De edele Boetvaardige. — De Vrouw, in overſpel gegrepen. — De Kananeſche Vrouw. — De opwekking van Lazarus. — Jeſus te Bethanien door Maria gezalfd. — De Heiland bevelt van zyn kruis Maria zyne moeder, aan de te-*

de-

dere liefdezorg van Joannes zynen vriend. — De bede der Moeder van Joannes en Jakobus voor hare Zoonen; zynde de laatſte Redevoering geſchikt voor de bediening van den Waterdoop, door den Leeraar aan zyn eigen Kind verrigt. Zoo wel de opheldering of uitbreiding, als de aanwending der Verhaalen ten nutten gebruike, is oordeelkundig, leerzaam en ſtigtelyk; in eenen ſtyl, die, indien hy nu en dan wat minder gekunſteld ware, zich met nog meer genoegen zou laaten hooren. Bykans twyfelen wy niet, of de Eerw. VAN TEUTEM zal *genoegzaame aanmoediging vinden, om deezen handel te vermeerderen.* De ineengedrongene wyze van behandelinge gedoogt niet wel een uittrekzel, en doet ons met aanbeveeling ter aandagtige leezinge ons vergenoegen.

De vier Euangeliſche Geſchiedverhaalen, met betrekking tot Jeſus, onzen dierbaaren Zaligmaker, vooral ten nutte van de Jeugd, en mingeoefenden, tot een gebracht, opgeheldert, en eenvoudig voorgedragen, in 52 leerzaame Geſprekken, tuſſchen eenen jongen Leerling en zynen geliefden Leermeester. Door J. W. C. TENCKINCK, *Leeraar by de Hervormden, te Venhuizen. Iſte Deel. Te Hoorn, by* J. Broebaart, 1802. *In gr. 8vo.* 343 *bl.*

Er wordt zoo veel geſchreven voor Kinderen en mingeoefenden, dat men byna verlegen zal worden, in de keuze van Lees- en Leerboeken. De Eerw. TENCKINCK vindt zich ook opgewekt, om dat getal te vermeerderen, door de uitgave van een Werk, dat uit twee Deelen van gelyke grootte, als dit eerſte, zal beſtaan, en eene opheldering van de Euangeliſche Verhaalen, met betrekking tot Jeſus, in twee-en-vyftig Geſprekken, tuſſchen een jongen Leerling en een Leermeester, zal bevatten. De Schryver zegt zoo hoog van zich zelven niet te denken, dat hy niet zou willen gelooven, dat men op zyn werk eenige, en misſchien ook wel gegronde, aanmerkingen zou kunnen maken. Hy zegt, door het gevoel van plicht, om, in zynen kring, zoo nuttig, als doenelyk is, voor anderen te worden, en de talenten, door God hem toevertrouwd, wel te beſteeden, door volkomene bewustheid van het

goe-

goede doeleinde, dat hem in dezen beſtiert, door de beſcheidene en opwekkende beöordeelingen van een vorig Werkjen, en door de aangenaame hoop van eenig weezenlyk nut te zullen ſtichten, aangemoedigd te zyn, om dit Geſchrift door den druk gemeen te maaken; en wy willen hem ook niet ontmoedigen. Wy wenſchen hartelyk, dat hy zyn welmeenend doel zal bereiken, en willen ook wel gelooven, dat; in geval jonge lieden en andere ongeoefenden, in zyne Gemeente, in ſtaat zyn, om dit Boek met genoegen door te leezen, of indien hun Leeraar de moeite wil neemen, om het met hun te leezen, en hier en daar te verklaaren, de arbeid, aan dit Werk beſteed, zyne nuttigheid kan hebben. Of andere Onderwyzers 'er zich ook, tot zoodanig einde, van bedienen zullen, gelyk de Eerw. TENCKINCK ſchynt te verwachten, en of deze 'er zich dan by ongeoefenden, niet gewoon aan zoodanige leerwyze, wel by zullen vinden, zal te bezien ſtaan. Wy raaden niemand, om 'er by zulken, die, zoo als de Schryver zegt zich zynen Leerling voorgeſteld te hebben, nog in 't geheel met Jeſus Kristus niet bekend geworden zyn, mede te beginnen. Daartoe is deze leertrant veel te omſlachtig. Ook hebben deze Geſprekken wel de gedaante van eenvoudigheid en geſchiktheid voor ongeoefenden; maar de Leermeester houdt zich veel te lang op met onderwerpen, die men niet kan zeggen, dat onder het bereik van ongeoefende verſtanden vallen. En dit moest hy noodzaaklyk doen, dewyl hy niet zoo zeer ten oogmerke had, om alleen de geſchiedenis der bedryven en lotgevallen van Jeſus, getrokken uit de Euangeliſche verhaalen, met ophelderende en leerende aanmerkingen, over zyn karakter, verdienſten en leer, in den vorm van geſprekken te behandelen, maar ongeoefenden den geheelen inhoud der vier Euangelien, met verklaaring van al 't geen daarin voor ongeoefenden duister moet voorkomen, in den trant van een doorloopend verhaal, of wel in onderſcheidene vertellingen ingekleed, in handen te geeven. Die lust en bekwaamheid tot onderzoek hebben, en wien 't dan ontbreekt aan andere hulpmiddelen, die geſchikt zyn, om het N. Verbond door den gemeenen man te doen verſtaan, kunnen 'er veel uit leeren. 't Geen voor den eenen niet nuttig is, kan goed zyn voor den anderen.

Redevoering ten betoge dat alle verbetering van maatſchappelyke inrichtingen met de verbetering van den Mensch zelven moet begonnen en voortgezet worden, uitgeſproken op den 30 van Zomermaand 1802, door C. W. WESTERBAEN. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1802. *In gr.* 8vo. 45 *bl.*

Warme geestdrift voor den bloei der Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*, en de daarmede beoogde verbetering van het menschdom, kenmerkt deze Redevoering, op den verjaardag van het Utrechtſche Departement, die, ſedert vyf jaaren, niet had kunnen gevierd worden, uitgeſproken. Het behandeld onderwerp is belangryk, en overwaardig, om door allen, die iets tot verbetering van maatſchaplyke inrichtingen willen bydraagen, *bedaard overwogen* te worden.

Eerst wordt de *onmogelykheid*, om Maatſchappyen te verbeteren, zonder alvorens de verbetering van den mensch zelven ernſtig ter harte te neemen, betoogd, uit hoofde zoo van den aart der Maatſchappyen en haare inrichtingen, als van de bronnen des maatſchaplyken bederfs; daarna aangetoond, dat zy tevens *nutloos* is, omdat ook de allerbeste maatſchaplyke inrichtingen den bedorven mensch geen geluk kunnen verſchaffen; en eindelyk beweerd, dat zy *zelfs nadeelig* is.

In het geheele opſtel heerscht een zwellende ſtyl, die aan het dichterlyke grenst. De Redenaar heeft 'er ook de Dichtſtukjens by laaten drukken, die de Dichter G. RYK, by deze gelegenheid, in haast heeft vervaardigd. Eenigen zyn, by het houden der Redevoering, gezongen.

Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. IIde Deel. Te Amſterdam, by J. Allart. *In gr.* 4to. 274 *bl. Met negen uitſlaande Plaaten.*

Het eerſte ſtuk, 't welk in deeze Verhandelingen voorkomt, is eene Proeve eener nieuwe Theorie, no-

nopens de uitwerking der ſtaande Schepradmolens, door C. L. BRUNINGS, Student. Dit ſtuk, 't welk met den Gouden Eereprys is bekroond, is zeer uitvoerig en naauwkeurig, en ſtrekt niet weinig tot verbetering der gewoone beſchouwingen over dit onderwerp; dan daar deeze Verhandeling verheven Wiskonſtig, en dus voor de meesten onzer Leezeren niet wel verſtaanbaar is, zullen wy liever overgaan tot het volgend ſtuk, handelende over de vierdeelige Molen-aſſen, waarvan Schryvers zyn, de Heeren CHR. BRUNINGS *Junior*, S. KROS en D. SPRUYTENBURG; zynde dit ſtuk met eene Zilveren Medaille bekroond. De Schryvers deezer Verhandeling bewyzen zeer voldoende, dat de uit vier ſtukken zamengeſtelde Molen-aſſen beter zyn, dan de uit een ſtuk gemaakte, en wel voornaamelyk hierom, om dat men, in de uit een ſtuk gemaakte Aſſen, door de bewerking, alleen in het kopſtuk, de gebreken van *vuur, uilenveer* enz. kan ontdekken, doch niet de gelykzoortige ongemakken, welke achter den kop in het hout ſchuilen, waardoor dikwyls zwaare Molen-aſſen, op 't onverwagtst, zich binnen weinig jaaren begeeven. Het tegendeel hiervan heeft in de zamengeſtelde Aſſen plaats, dewyl deeze dunnere ſtukken, die van alle kanten bewerkt worden, geene gebreken kunnen bevatten, die niet geduurende de bewerking in het oog vallen. Hier komt nog by, dat de genoemde zwaare houten te dik zyn, om geheel op te droogen, 't geen hun ras aan vervuuring onderhevig maakt; iets, 't geen in de zamengeſtelde Aſſen geen plaats heeft. Waarby nog ten voordeele der laatſte komt, dat de zamenſtellende ſtukken dus geplaatst kunnen worden, dat het hout van alle kanten even hard zy; terwyl die geheele Aſſen altoos een zagten zuidkant hebben, die, minder tegen de wryving beſtand, dan de hardere noordzyde, dus aanleiding geeft tot eene misvormde gedaante, en tot onregelmaatige ſchokken in de beweeging. Voorts geeven de gemelde Schryvers verſcheidene voorbeelden van Molens op, in welke men, ook hier te lande, de uit vier ſtukken zamengeſtelde Molen-aſſen, met zeer goed gevolg, gebruikt heeft.

Op dit ſtuk volgen twee met Zilveren Medailles bekroonde Antwoorden over de Pompmolens, op de volgende Vraage: „ Op wat wyze zou men een gewoonen Wind-Watermolen met een ſtel groote Pompen, in de

plaats

pelen van andere *Waterwerktuigen, kunnen voorzien,*
en dat daarmede, *met* alle graaden van windkragt,
eene daaraan evenredige hoeveelheid waters worde op-
gebragt? Daarby voegende eene behoorlyke begrooting
der daartoe noodige onkosten, en eene vergelyking
daarvan met die van eenen gewoonen toeſtel voor
Schepraden, Vyzels, Trommels enz. van een gelyk
vermogen." Aan den Schryver van de eerſte dier Ver-
handelingen, WILLEM BEIJEN, Mr. Timmerman en
Molenmaaker te Rotterdam; wierd nog daarenboven
de gewoone Gouden Medaille beloofd, byaldien nadere
proeven zyne voordeelige opgaven mogten bevestigen,
die hy zeker dubbel, ja tiendubbel verdiend heeft, in-
dien zyne beloften, op bl. 100 gedaan, door proeven, in
't groot genomen, mogen worden bevestigd; want alsdan
zou door zodanig een Pompmolen, in vyf minuten tyds,
tot eene hoogte van 22 a 24 voeten, uit een bepaalden
maatboezem, kunnen worden opgemaald eene opper-
vlakte van vyf voeten water; tot hoedanig eene werking twee Vyzelmolens, of drie hellende Schepradsmolens, of vier ſtaande Schepradsmolens, zouden noodig zyn.

Na deeze ſtukken vinden wy geplaatst het, met eene Zilveren Medaille bekroond, Antwoord van ongenoemde Schryvers, op de Vraage: „Welke zyn de Natuurlyke zamenſtellende deelen der Pis van een gezond Mensch?" Volgens het regtmaatig oordeel des Genootſchaps, bevat deeze Verhandeling veel goeds, en geeft eene manier van analyſeeren, voor zoortgelyke vogten, aan de hand, die tot hiertoe niet zeer gemeenzaam gebruikt is; doch dezelve heeft echter niet genoegzaam voldaan, om een Gouden Eerepenning te verdienen, zoo om dat de door de Schryvers gevolgde manier van analyſeeren alleen met kan gezegd worden volkomen genoegzaam te zyn tot het oogmerk, als om eene menigte van bedenkingen, die men met grond zou kunnen aanvoeren, tegen een aantal der proeven, welke de Schryvers van dat ſtuk genomen, en tegen de gevolgtrekkingen, welke zy uit hunne proefneemingen hebben afgeleid.

Het volgend ſtuk is de Verhandeling van den Geneesheer D. HEILBRON *Calmanſz.*, over de Vraage: „Welke tekens of verſchynzels doen 'er zich op, in de veranderde geſteldheid en werkingen van de Oogen

der

der Menſchen, zo wel derzelver algemeene als byzondere deelen, waaruit men den verſchillenden aard en oorzaaken der ſleepende Ziekten kan onderkennen, en derzelver onderſcheidene uitkomſten en gevolgen opmaakens?" Dit ſtuk is met een Gouden Eerepenning bekroond; ſchoon het Genootſchap teffens oordeelde; dat het nog wel voor verbetering vatbaar was, vooral met betrekking tot de volledigheid der beſluiten, uit de medegedeelde waarneemingen opgemaakt. Onzes achtens heeft de Heer HEILBRON zyne taak met veel juistheid en naauwkeurigheid uitgewerkt; waarvan onder anderen het volgende tot een proefje kan dienen: „Een derde verſchynzel, (zegt de Schryver) 't welk ook onder dit zoort moet gerangſchikt worden, is, *dat de lyders zich verbeelden, kleuren in de voorwerpen te zien, die in 't geheel niet beſtaan*; zo als byzonder in de Geelzucht zomwylen is waargenomen, dat den Lyderen alles geel voorkwam; van welk verſchynzel men de oorzaak gezogt heeft in de kleurveranderingen der Oogvogten, of van het Hoornvlies, 't welk echter door laatere waarneemingen wederſproken wordt. Wy leezen, naamelyk, by VAN DE WYNPERSSE, dat het hoornvlies by een geelzuchtigen eene geele kleur gehad heeft, zonder dat echter dit verſchynzel plaats hadde. Zo heeft ons ook een Engelſche Arts eene waarneeming medegedeeld van iemand, die gezonde oogen had, en evenwel de groene kleur niet kende, en dezelve zelfs van andere kleuren niet kon onderſcheiden. Desgelyks vinden wy by PLENK, dat negen menſchen, na 't genot van den wortel van zwart Bilzenkruid, onder andere toevallen, ook dit byzondere hadden, dat alle voorwerpen hun ſcharlaakenrood voorkwamen. Eindelyk heeft ons de beroemde HUFELAND onlangs eene waarneeming medegedeeld, en die hy zelfs *nieuw* noemt, van een Wormpatient, by welken hoegenaamd geene geelzucht, of eene andere ongeſteldheid in de oogen, plaats had, en dien echter, nuchteren zynde, alle voorwerpen geel ſcheenen, dat ook, na het uitdryven der wormen, verdween, en welke ook KAUSCH in een Wormpatient zegt waargenomen te hebben. Ingevolge alle welke waarneemingen het onzes beduncens dan meer met den aard der zaaken ſchynt overeen te komen, om deeze verſchynzelen onder de *affectiones nervoſae* te rekenen, zo als HUFELAND het evengemeld verſchynzel ook *een*

veranderde gevoeligheid van de oogzenuwen in mode noemt, en dat dezelve dan ook, in eene ziekte plaats hebbende, ingevolge van dien, eene tegennatuurlyke aandoening van 't zenuwgeſtel zou kunnen aanduiden."

De beide laatſte ſtukken, die in dit Deel der Verhandelingen van 't Bataafſch Genootſchap voorkomen, zyn twee Antwoorden op de Vraage: „ Daar men, om verſchillende redenen, voor de Masten van Oorlog- en andere zwaare Schepen, geen gebruik kan maaken van enkele houten, maar zich tot dat einde moet bedienen van het hulpmiddel, om verſcheiden ſtukken aan elkander te verbinden, waarvan de zamenſtelling, zo in getal, als wyze van verbinding, by onderſcheiden Natien en Scheepsbouwers verſchillende is; zo vraagt men, op Wis- en Natuurkundige gronden, zo veel mogelyk door Ondervinding en Proefneeming bevestigd, aan te toonen, welke wyze van zamenſtelling de beste en de onkostbaarſte is?" — De eerſte deezer Verhandelingen, welke met den Gouden Eerepenning is bekroond, is geſchreeven door PIETER GLAVIMANS, Opper-Scheepsbouwmeester der Bataafſche Republiek. Daar het niet mogelyk is, boomen van genoegzaame lengte en zwaarte te vinden, om daaruit masten, voor zwaare Schepen van linie, te maaken, zo is men genoodzaakt geworden, dezelve uit verſchillende ſtukken zamen te ſtellen. De kundige Schryver betoogt, dat men de masten kan te zamen ſtellen uit drie, vier, vyf, zeven en negen ſtukken; voorts, dat de zamenſtelling uit negen ſtukken op twee verſchillende wyzen kan *geſchieden*, te weeten op de Franſche, of op de Hollandſche manier. Dat de Hollandſche manier van werken verreweg de beste zy, wordt verder hieruit voldoende bewezen, dat de kosten derzelve veel minder zyn; terwyl het werk zelve, zo niet beter, ten minſten even goed is, als eene Franſche maſt, op de meer kostbaare wyze te zamen geſteld. — De Schryver der tweede Verhandeling, PIETER GLAVIMANS *Cornelisſoon*, Scheepsbouwmeester op 's Lands Werf te Rotterdam, heeft zyne taak insgelyks met lof afgehandeld.

Reis

Reis door Duitschland, Zwitserland, Italie en Sicilie, van FREDRIK LEOPOLD *Graave van* STOLBERG. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. IVde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 386 *bl.*

Voor de laatste keer begeeven wy ons met den Graave van STOLBERG op Reis (*), ons een zelfde genoegen en veelvuldig onderrigt beloovende. Dit Vierde Deel met den XCI Brief aanvangende, bevat deeze den tocht na *Syracuse*, in Juny 1792. Vol is dezelve van Plaatsbeschryvingen, onder den weg ontmoet. In het oorspronglyke gaat deeze Brief vergezeld van een zeer breedvoerig Aanhangzel of Bylage, behelzende de oude Geschiedenis en Lotgevallen van *Syracuse*, of liever van geheel *Sicilie*. Dan de keurige Vertaaler geeft voldoende redenen, waarom hy 't zelve heeft agterwege gelaaten.

Syracuse, door onzen Reiziger bezien onder het geleide van den *Maltheser* Ridder SAVERIO LANDOLINA, een Man, wien niet zelden vreemdelingen, gewislyk tot hun geluk, worden aanbevolen, wordt ons in den XCII Brief zeer breedvoerig beschreeven; en gaat dezelve vergezeld van eene Bylage, behelzende eene beschryving van een zeldzaam verschynzel, met betrekking tot de Beek *Arethusa*, hem door den verpligtenden Ridder LANDOLINA medegedeeld.

Van *Syracuse* begaf zich onze Reiziger na *Catania*, welke Stad bezigtigd en beschreeven, met vermelding des Kabinets van den overleeden Ridder BISCARI, de stoffe des XCIII Briefs uitmaakt.

De XCIV Brief is te *Giarre*, aan den voet van den *Etna*, geschreeven. Hebben wy, in de aankondiging des laatstvoorgaanden Deels, het een en ander overgenomen, den *Vesuvius* betreffende, wy kunnen den trek niet wederstaan, om iets, deezen hier breedvoerig vermelden Vuurberg betreffende, van dezelfde schilderagtige hand over te neemen. „By het aanbreeken van den

(*) Van het I en II Deel gaven wy verslag in onze *Letteroef.* voor 1800, bl. 74 en 595; van het III hier boven, bl. 65.

den dag zagen wy (niet verre van den top) rondom ons niet dan velden van verwoesting, ontzettelyke klompen van Lava wild door elkander geworpen, ſlakken, geheele rotſen op verſcheide tyden uit de keel van den *Etna* gebraakt, tusſchen beiden ſneeuw en zwarte aſſche, links af den rookenden trechter. Vóór ons lagen, in een verre diepte, den Toro en andere bergen, en vooral een uitgeſtrekt bed van zwellende wolken, waarvan het oog de uiterſte randen noch van het gebergte, noch van de zee kon onderſcheiden, tot de zon met haar vlammend ſicht te voorſchyn kwam, en alles ontwarde. Het was als eene nieuwe ſcheiding tusſchen ſicht en duisternis, van de wateren en het drooge. Een Chaos ſcheen zich te ontwikkelen; geen viervoetig dier, geen enkele vogel ſtoorde de plegtige ſtilte van dit oord,

„ Alwaar zy geen dooden begraafden, of geen doode „ zal opſtaan,"

gelyk KLOPSTOCK van onzen beysden noordpool zegt.

„ Inmiddels wierp de *Etna* zyne zwarte ſchaduwen op de graauwe mist van den westlyken luchthemel. Rondom den *Etna* ſtaan zyne zoonen beneden hem, niet minder dan zes-en-dertig Veſuviusſen. Onder ons lag het noordelyke, oostelyke en zuidelyke *Sicilie*, met alle zyne bergen, vloeden, meiren en ſteden. Verre, verre beneden ons zagen wy wolken opryzen, die de zon met goud bezoomde; terwyl onder deeze de ſchaduwen der wolken door den westenwind over het uitgeſtrekte landſchap wierden voortgejaagd."

Naa verſtomd en opgetoogen dit toneel eene poos beſchouwd te hebben, maakten de Reizigers zich gereed om den hoogſten top des Bergs te beklimmen, 't geen wel met moeite toeging; egter hadden zy zich de moeilykheden, door zommige Schryvers te uitſpoorig vergroot, als byna onoverkomelyk voorgeſteld, waarvan zy het tegendeel ondervonden. —— „ Daar ſtonden wy nu," ſchryft STOLBERG, „ aan de vervaarlyk groote ronde opening. Zy heeft de gedaante van een trechter; doch is haar ronding niet regelmaatig. Welhaast onttrekt zich de toeneemende vernaauwing aan 't gezigt. Van rondom ſtygen dunne rookwolkjes uit de onteibaare openingen, als ſchoorſteenen, omhoog. Uit den mond zelven barst, met een draaijende zingachtige be-

beweeging, een dikke kolom van zwarten en witten rook. Het is onmogelyk, zich hier een oogenblik vóór den wind op te houden, of rondom den trechter te gaan. Zelfs achter den wind, waar men tegen den damp uit den mond des bergs beveiligd is, wordt men gedrukt en bedwelmd door de ontelbaare zwaveldampen, welke uit den rug des tops te voorſchyn komen. — Men rekent den omtrek der opening, of van den trechter, tusſchen de drie en vier duizend ſchreden. Zy is van binnen, zo veel men zien kan, geheel met zwavel bekleed."

Veelvuldig en aanhoudend zyn de veranderingen op dit rook- en vuur-tooneel. Onze Reizigers bezogten eene nieuwe opening, in May deezes Jaars (1792) door inſtorting van den top ontſtaan. Ook deeze is rond, trechteragtig, en niet te overzien. „ Wy wierpen," ſchryft hy, „ eenige ſteenen in die opening. Wy hoorden ze met een doffen klank naar beneden rollen, tot zy eindelyk met een luide plof in het water ſtortten. Van den tyd der inwerping, tot wy het inplompen hoorden, telde ik agt-en-veertig polsſlagen. Deeze proeve ſchynt my het gevoelen te ſtaaven der geenen, welke meenen, dat de openingen der Volcaanen tot op den bodem der zee zyn uitgehold. — Eensklaps begon het in de diepte ſchrikbaarend te bruiſchen. Wy hoorden een gedruis, even als van kookend water, in deezen onmeetelyken ketel. Onze Gids raadde ons, ſchielyk de vlugt te neemen. Toen deeze opening voor omtrent agt weeken ontſtond, vloeide de Lava-ſtroom geduurende zeventien dagen. Hy hadt opgehouden met vloeijen, toen de thans ſtroomende Lava uit een berg, welke met den *Monte Roſſo* verbonden is, zich den eerſten July begon uit te ſtorten."

Vervolgens maakten onze Reizigers zich gereed om andermaal de thans ſtroomende Lava in het donker des middernagts te zien. De Graaf geeft 'er dit treffend berigt van: „ Onze ſmalle weg hadt menigvuldige kronkelingen; dan zagen wy eens vóór, dan achter ons, dan ter zyde, den gloeijenden ſtroom, en waar hy zich aan ons oog ontrok, wierd zyn pad door den rooden vuurdamp getekend. Eer wy hem bereikten, zagen wy links af de Lava van den *Monte Roſſo* van den Jaare 1767, en roeden, terwyl wy den ſtroomenden gloed al nader kwamen, tusſchen de zwarte klompen der voorige uitvloeizels.

„ De tegenwoordige Lava-ſtroom ſtort hoog uit den *Solfizio*, een der zybergen van den *Monte Roſſo*, als een waterval naar beneden, tot hy, ter plaatſe waar wy ons bevonden, minder ſteil, doch door den geſtadigen aandrang voortgeperst, zynen loop veertien *Miglia* (meer dan twee Duitſche mylen) voortzet. Men ziet weinig van de eigenlyke Lava, of de geſmolten vloeiſtof; zy is meestal met gloeijende ſlakken bedekt. De ſtroom heeft zich, als *a worthy pioneer* (als een wakker ſchansgraaver), gelyk SHAKESPEARS *Hamlet* van den geest zyns vaders zegt, een diepe ſleuf tuſſchen de oevers zyner afgekoelde ſlakken gebaand. Waar hy van boven nederſtort, verzamelen zich de donkerſte deelen in het midden, en vormen in het voortſchieten ter wederzyde eenige zwarte lynen, meer of min in de gedaante van een visch, vuurkleurig van vleesch, met zwarten ruggraad en vinnen. Naardien de ſlakken, welke door den ſtroom worden voortgeſtuuwd, ter wederzyden tegen de zwarte ſlakken van den oever dryven, worden zy daardoor tegengehouden, en de middenſte vloeijen ſneller. Men ziet onder de uitgeholde ſlakkenboorden den helderen vuurkleurigen Lavavloed. Zyn voortwentelende of liever voortgeſchoven maſſa heeft zekere vastheid. Indien men 'er ſteenen op werpt, geeven zy een klappend, doch geen wederklinkend geluid, als of men die op modder hoort vallen, en worden ze op de oppervlakte medegeſleept. Alle brandbaare lichaamen worden op het oogenblik aangeſtooken. Door den weerſchyn hebben de ſlakkenboorden, aan de binnenzyde, een donkere purperkleur; dit geldt ook van den rook, die echter, naar maate hy hooger klimt, ligter en eindelyk roozenkleurig wordt. By het aanbreeken van den dag zagen wy de verſcheidene voorwerpen van de aarde en de zee zich in de wolken van deezen rook ſpiegelen. Wy begaven ons digt aan den oever van den Lava-ſtroom, klouterden op den boord van ſlakken, en ſtaarden in den gloed; wy konden het 'er echter maar weinige oogenblikken uithouden. — Onbegryplyk ſchoon was het gezicht van den geheelen vuurvloed, zo als hy van boven neder ſtorte, voorts zich in de diepte uitbreidde, zich in Meandriſche ſtroomen verdeelde, en afzonderlyke eilanden vormde. Zelfs toen de dag aanbrak, ja zelfs toen de zon reeds aan den hemel was, ſcheen de gloed, hoewel minder

der vuurig, echter op een korten afſtand nog rood. In de verte heeft zy by dag een zwarte kleur. — Wy daalden een weinig af, om hem in zynen loop te volgen, en zagen hoe hy, verder beneden, Wyngaarden en haagen met verzengende armen omvatte, toen plotslyk, met een geweldig gekraak, de hooge ſlakkenrand aan den overkant op verſcheide plaatzen inſtortte." Hoe veel vernielings, hoe veel ſchriks deeze Vuurvloed veroorzaakt, wordt breeder beſchreeven. — Onze Reizigers bezogten den grooten, door eeuwen ouderdoms vermaarden Kaſtanjeboom, waarvan eene keurige afbeelding de beſchryving vergezelt.

Meſſina leevert de ſtoffe tot den XCV Brief. Onze Reiziger laat zich uit over den Wyn en Wynoogst. Uit zyn Vriend LANDOLINA leerde hy, dat de Wynoogst in den omtrek van *Syracuſe* nog juist naar dezelfde regelen behandeld wordt, als HESIODUS heeft voorgeſchreeven; en ontdekten wy daarin eene vry groote overeenkomst met de bereiding van den beroemden *Tokayerwyn*, onlangs door ons uit TOWNSONS *Reize na Hongaryen* vermeld (*). Verbaazen moeten wy ons over de vrugtbaarheid van dit Eiland, en de ſchoonheid van het Vee. De Boerenſtand zou 'er veel gelukkiger kunnen weezen. De kleine Adel dryft 'er handel; waaromtrent de Graaf ſchryft: „ Waar de Adel deel neemt in den handel, is de ſcheidsmuur tuſſchen hen en den derden ſtand minder zichtbaar dan by ons, waar de Ridderſchap, zo het my voorkomt, zo wel tot hun eer als ten beste van den Staat, gaarne elke ſoort van gewin aan de andere ſtanden overlaat." Dit kon de aanmerking des Vertaalers niet ontgaan. Wy leezen aan den voet der bladzyde: „ Dit is weder een karaktertrek, die den rechtſchaapen Koopman moet doen meesmuilen om de adelyke ſprongen van den *Duitſchen* Graaf, die ons zo gaarne zyn afkeer van allen gewin zou willen diets maaken; doch wy hebben reeds vroeger aangemerkt, dat men het onzen Reiziger moet ten goede houden, indien 'er ten deezen opzichte aan de juistheid zyner denkbeelden vry wat hapert." — Zo wederhoudt LUBLINK *de Jonge* zyne pen niet van eene aanmerking te neder te ſchryven, als onze Graaf van het Kloosterleeven wat

(*) Zie hier boven, bl. 372.

wat hoog in deezen Brief opgeeft. — 's Reizigers aanmerkingen over de Characters der *Siciliaanen*, en derzelver vergelyking met de *Napolitaanen*, hebben ons zo wel bevallen, dat wy ze zouden afſchryven, als plaatsgebrek zulks niet verboodt.

De XCVI Brief vermeldt ons de reis na de *Liparifche* Eilanden, naar gewoonte doorvlogten met de oude en nieuwe geſchiedenis. Wy vinden hier ook berigt van de Vuurbraakende Eilanden *Volcano*, *Volcanelli*, en byzonder van *Stromboli*.

Uit *Piano di Sorento* is de XCVII Brief geplaatstekend. Een Dal, 't geen als een aardsch Paradys beſchreeven wordt; waar de Reizigers eenigen tyd zich in een fraai Lusthuis onthielden. Eenige dagen bragten zy door op het Eiland *Iſchia*, en wordt het merkwaardigſte daarvan vermeld. Uitſteekend is de vrugtbaarheid. Als aan dit Eiland alleen eigen, vinden wy hier gewag van den Wyngaard, *die drie maalen in het jaar* Druiven voortbrengt; Druiven, die HOMERUS reeds ſchynt gekend te hebben. Dan deeze ſoort is by de Wyngaardeniers niet zeer in agting. De beziën van February worden maar zelden ryp, en dan ook, wanneer zy al ryp worden, niet tot wyn geperſt; de andere zyn ryp in Auguſtus en December. — Zeer is onze Reiziger met de bewooners van dit Eiland ingenomen; dit doet hem ten flot ſchryven: „ Gelukkige bewooners van dit Eiland! Gy zyt door de zee van het vaste land afgeſcheiden. Blyft, blyft ook in uwe Zeden, in uwe Vroomheid, Eilanders! zo moge *uw onſchuldige* vrolykheid nimmer van u wyken! zo moogt gy, van geſlacht tot geſlacht, by uwe Vaderen verzameld, ſteeds tot hoogere genoegten opklimmen!" — Als eene Bylage tot deezen Brief vindt men hier drie Dichtſtukken, onder den titel *Heſperiden*, door den Graaf zynen Vriend J. A. EBERT toegezongen. De *Engelſche* Vertaaler verkoos niet, deeze Gedichten zynen Landgenooten mede te deelen; dan de redenen dier onthouding kwamen onzen *Nederduitſchen* Vertaaler niet volwigtig voor, en wy hebben met genoegen zyne welgeſlaagde pooging om te vertolken geleezen.

Met den XCVIII Brief vindt wy ons weder te *Napels*. Onder den weg bezogten zy *La Cava* en *Vietri*. Zo zeer zagen zy hier de natuur in haar lachend ſchoon, dat de Graaf ſchryft: „ Het is ieder reiziger niet ver-

vergund, de Zuidelyke Provincien van dit Koningryk en *Sicilie* te zien; maar niemand echter moest *Napels* verlaaten, zonder de Eilanden *Ischia* en *Capri*, zonder het *Piano di Sorento*, *La Cava* en *Vietri* bezogt te hebben."

De terugreis na *Rome* maakt deels den inhoud uit van den XCIX Brief. Te *Caserta* hielden zy zich eenigen tyd op. „ Naby *Caserta*," vermeldt de Graaf, „ heeft de Koning, vóór omtrent vyf jaaren, een Zyde-Fabriek laaten aanleggen, waarin zo wel zyde gewonnen, als in ſtoffen wordt bewerkt. In dezelve vinden tuſſchen de drie- en vierhonderd meisjes onderhoud. Indien zy met eenen werkman in de Fabriek huwen, en daarin blyven arbeiden, worden ze met hunne familie onderhouden. Zy ontvangen honderd dukaaten tot een huwlyksgift. Deeze Stichting, welke met veertig perſoonen werd begonnen, en thans meer dan duizend monden voedzel geeft, is een kleine Staat, waarvoor de Koning zelf de verordeningen heeft ontworpen. In het geſticht zyn voor hem eenige afzonderlyke vertrekken, die hy zomtyds bewoont." — De. beziens-waardige Abtdy, *Grotta Ferrata* geheeten, werd door hun bezogt; zo ook *Frascati*. In *Rome* bezigtigden de Reizigers eenige Schildery-kabinetten, in den voorigen winter niet bezogt.

In den C. Brief krygt het bekoorelyk *Tivoli* eene beurt, en de CI leidt ons in Schilderzaalen rond. De Reis van *Rome* na *Loreto* vult den CII Brief, met vermelding van de voornaamſte doorgetrokken plaatzen. By gelegenheid dat de Reiziger van een beroemde Brug in *Spoleto* gewaagd, van welke het twyfelagtig is, of zy door de *Romeinen* dan door de *Gothen* werd gebouwd, maakt dit twyfelen het hem waarſchynlyk, dat dit het gewrocht van eenen *Gothiſchen* Koning is: *Romeinſche* werken wierden nimmer met ſtilzwygen voorbygegaan; en laat hy 'er, ter eere der *Gothen*, eenige aanmerkingen op volgen, die hy aldus beſluit: „ Wy zyn maar al te dikwerf geneigd, hen als barbaaren te beſchouwen; doch my komt de aanmerking van een verſtandig Schryver als zeer gegrond voor, dat juist het tydperk, waarin de *Gothen Italie* beheerschten, een der gelukkigſte tydperken voor dat Land geweest is." — Van *Loreto* zelve

en het Huisje *la Santa Casa* hebben wy uitvoeriger berigten.

Van daar wordt, in den CIII Brief, de Reis na *Venetien* voortgezet, *Ancona* beschreeven, en wel byzonder de kleine Vryſtad *San Marino*. Wy hadden ten doel, 'er van te melden; doch moeten het, met *Ferrara*, *Rovigo*, *Monte Celſo* en *Padua*, by enkele naamsvermelding laaten.

De CIV Brief is aan *Venetien* gewyd. Oud en Nieuw *Venetien* wordt hier aangeroerd, en met veel ophefs en min berispens dan veelal beſchreeven. Doch, behalven dat hierop niet weinig zou te zeggen vallen, en een *Duitſcher* als onbevoegd aangemerkt mag worden, om over Zeemagt en Zeezaaken zo ſtellig te ſpreeken, als wy in deezen Brief aantreffen, geldt hier de aanmerking van den Vertaaler: „By zulk eene ligging, haven, tuighuis, oorlogstoeſtel, en heerſchende denkbeelden van onwederſtaanbaare magt, konden de *Venetiaanen* (onzen Schryver, ten tyde dat hy zich hier ophieldt, (24 Oct. 1792) ligtlyk voor onmogelyk doen houden, het geen weinig jaaren laater gebeurde, en wel gebeuren moest, toen, aan de eene zyde, verwaarloozing en verlamming in 't Beſtier, met lafheid en verraad by de Land- en Zeemagt, aan de andere zyde, voorbeeldelooze ſtout- en dapperheid, onder de aanvoering van een Legerhoofd, welks naam de overwinning ſcheen te gebieden, zich met eene menigte van zamenloopende gunſtige omſtandigheden vereenigden, om zulk een Staat en Vloot en Krygsvoorraad, in weinige dagen, niet alleen te vermeesteren, maar, na het wegvoeren der groote Schepen, alles, tot zelfs den prachtigen *Bucentaure*, zo verre te vernielen, dat men de ſpaanders daarvan tot brandhout onder de armen verdeelde."

De drie laatſte Brieven, twee uit *Weenen* en een uit *Dresden* gedagtekend, beſluiten dit Reisverhaal, 't geen wy maar verdienſten hebben doen kennen.

Ge-

Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo, door BRYAN EDWARDS. *Uit het Engelſch. 2de Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8vo. 98 *bl.*

Onze Aankondiging van het Eerſte Stuk dezes Werks (*), een Eiland betreffende, waarheen het oog des Staats-, Krygs- en Koopmans nog by aanhoudenheid wordt heengetrokken, ontſlaat ons van alle berigtgeeving wegens den oorſprong en aanleg, en geeft ons ruimte, om, by de opgave van den hoofd-inhoud, het een en ander over te neemen.

Niet dan maar al te zeer beantwoordt en ſtaaft het VI H., waarmede het tegenwoordig uitgegeeven Stukje aanvangt, en 't welk de gevolgen, voortvloeijende uit het Decreet van 15 May 1791, beſchryft, den aanhef: „ Ik ga nu over om tooneelen te beſchouwen, welke de verbeelding bevatten noch de pen beſchryven kan. De verſchillen en twisten tusſchen de onderſcheide klaſſen van Franſche Burgers, de heviglheden van boosaartige partyen tegen elkander, vorderen niet meer de oplettenheid. Zodanig eene ſchildery van menschlyke elende — zodanig een tooneel van wee doet zich op, als geen ander land, geen voorige eeuw vertoonde. Meer dan honderd duizend Wilden, aan de barbaarſchheden van *Africa* gewoon, bedienen zich van de ſtilte en duisternis des nachts, en vallen op de vreedzaame en niets kwaads vermoedende planters aan, als zo veele uitgehongerde tygers dorſtende na menſchenbloed. Opſtand, brandſtichting en ſlachting kentekenen overal derzelver voortgangen, en de dood in zyne gruwzaamheden en pynigingen, waarby een oogenbliklyke in vergelyking genomen genade is, verbeidt ouden en jongen, vrouwen, maagden, en hulpelooze kinderen; geen ſtaat, geen ouderdom, geen kunne wordt geſpaard. Alle die yſſelyke en ſchandlyke buitenſpoorigheden, waarmede de wreede en tengellooze driften van den Wilden immer eenen oorlog gevoerd hebben, holden voort zonder bedwang. De woede van het vuur verteerde, 't geen het zwaard niet kon verwoesten. In weinige treurige uu-

(*) Zie onze *Letteroef.* hier boven, bl. 242.

uuren werden de vruchtbaarſte en ſchoonſte vlaktens in een groot ſlagveld veranderd, en eene woesteny van vermeling."

Wy volgen den Schryver niet, in de opgave der yſſelykheden, die deezen ontzettenden aanhef ſtaaven, volvoerd door Menſchen, — men mag hun deezen naam naauwlyks geeven, — die het lichaam van een *blank* kind op een ſtaak geſtooken ten ſtandaard voerden. De menschlykheid beeft op zulke verhaalen terug. Te midden van deeze gruwzaame tooneelen ontmoeten wy een voorbeeld van trouw en liefde in een Neger, welks gelyk niet te wagten en dat zeer aandoenlyk is. Wy ſchryven het berigt af. —— „ Mynheer en *Mevrouw* BAILLON, hun dochter en ſchoonzoon, en twee blanke dienstboden, zich onthoudende op eene bergplantagie, omtrent dertig mylen van *Kaap François*, werden wegens den opſtand onderricht door een van *hun* eigen ſlaaven, die *zelfs in de zamenzweering was, maar* beloofde, zo mogelyk, het leven van zyn meester en deszelfs familie te ſpaaren. Onmiddelyk geen kans ziende om hun te doen ontvluchten, bragt hy hun in een bygelegen bosch; waarop hy vertrok en zich by de oproerigen voegde. Hy vondt den volgenden nacht gelegenheid, om hun uit het kamp der rebellen ſpyze te brengen. Den tweeden dag kwam hy, met eenigen verderen voorraad, weder; maar verklaarde, dat het buiten zyne magt was, eenigen meerderen byſtand te bieden. Hierop merkten zy in drie dagen *niets* van den Neger; maar, naa het verloop *van dien* tyd, kwam hy weder, en wees de familie aan, hoe zy haaren weg zouden hebben te neemen na eene rivier, die na *Port Margot* leidde, hen verzekerende, dat zy een Kano aan dat gedeelte van de rivier, welk hy hun beſchreef, vinden zouden. Zy volgden zyne aanwyzingen; vonden de Kano, en gingen 'er behouden in; maar werden door de ſnelheid van den ſtroom onverre geworpen, en, naa met moeite ontkomen te zyn, achtten zy het best, na de bergen terug te keeren. De Neger, bekommerd over hun behoud, wist hun weder te vinden, en wees hun een breeder gedeelte der rivier aan, waar hy hun verzekerde dat hy een boot bezorgd hadt; maar hy zeide dat dit de laatſte pooging was, welke hy doen kon om hun te behouden. Zy gin-

gingen dus derwaards; maar geen boot vindende, hielden zy zich voor verlooren; toen de getrouwe Neger weder, als hun beſchermengel verſcheen. Hy bragt hun duiven, ander gevogelte en brood, en leidde de Familie langzaam, by nacht, langs de oevers der rivier, tot dat zy in het gezigt waren van de Kaai te *Port Margot*: hun toen zeggende, dat zy geheel buiten gevaar waren, nam hy afſcheid voor altyd, en vervoegde zich by de oproerigen. Die Familie onthieldt zich negentien dagen in de bosſchen." — Hoe zeer ſteekt by dit gedrag af, niet alleen het wreede, hier zo breed vermeld, maar ook dat der *Noord-Americaanen*, die met kleine Schoepjes Wapentuig en Krygsvoorraad aanvoerden, en voor Zuiker en Rum van de vermoorde eigenaars der plantadien verruilden!

Het VII H. vangt aan met eene opgave van de redenen, die de lieden van de kleur bewoogen, om zich by de oproerige Negers te voegen, — ſchetst het gedrag der *Engelſche* Societeit tot Afſchaffing van den Slaavenhandel, en van die te *Parys*, *Les Amis des Noirs* geheeten. De Abt GREGOIRE (wiens Brief aan de Burgers van de Kleur aan 't einde van dit Hoofdſtuk is geplaatst), door de Negers op *St. Domingo* aangemerkt als een Engel, of Beſchermgod, werkte ſterk mede. EDWARDS ſchryft ten aanziene van deezen Brief, „ dat, „ zo de oogmerken van deezen Schryver zo zuiver geweest waren als de taal welſpreekend, zulks luister over zyne bekwaamheden zou verſpreid hebben." — De herroeping van het Decreet van 15 Mey, met de deerlyke gevolgen daarvan, en de wreedheden door beide de partyen gepleegd, worden hier beſchreeven, en het Hoofdſtuk beſlooten met de komst der Civile Commisſarisſen te *Kaap François*.

Deezer Commisſarisſen ontvangst en werkzaamheden, met derzelver gevolgen, maaken een gedeelte uit des VIII H. Zy waren MIRBECK en ROOME, geweezen Advocaaten in de Parlementen van *Parys*, en ST. LEGER, een *Ierlander* van geboorte, een Heelmeester, die veele jaaren in *Frankryk* gewoond hadt; de eerſte bragt zynen tyd in laage ongebondenheid door, de laatſte lag zich toe op het afknevelen van geld; ROOME gedroeg zich zonder opſpraak, en hem ging na, dat, zo hy geen goed, althans dat hy geen kwaad gedaan hadt.

hadt. Hierop volgde het vryſtellend Decreet van 4 April 1792, alsmede de aanſtelling van de nieuwe Commisſarisſen SANTHONAX, POLVEREL en AILHAUD; allen hevige *Jacobynen*, met breeden last voorzien, met Krygsvolk ondersteund; de Gouverneur-Generaal BLANCHELANDE werd terug geroepen, en DESPARBES, in diens plaats, aangeſteld. „ Zy vertrokken," ſchryft EDWARDS, „ uit *Frankryk*, waarſchynlyk genoegzaam „ in denzelfden geest tegen de Colonisten, als door „ den Hertog van ALVA, en zyne Spaanſche en *Italiaan*„ ſche troepen, in het Jaar 1568 tegen de Inwoonders „ der *Nederlanden* werdt aan den dag gelegd. Als hy, „ ontvlamd door een geest van gierigheid, geestdry„ very en wraakzucht, waren zy op niets bedacht; „ dan op voordeelen, ontſtaande uit gevangeneeming „ en verbeurdverklaaring; op ontwerpen van misdryf „ en van wraak." Dit ganſche *Hoofdſtuk* ſtrekt ter voldingende ſtaaving van die *vergelyking: terwyl voorts* de aanſtelling van den Heer GALBAUD tot Opper-Gouverneur, door het Uitvoerend Bewind, een geſchil tusſchen hem en de Commisſarisſen baart, vyandlykheden doet aanvangen, geëindigd met eene groote ſlachting onder de blanke Ingezetenen en de verbranding der Kaapſtad. Het gebeurde omtrent de Kaapſtad wordt door eene bykomende Aantekening opgehelderd.

De Leezers geest, afgemat door het leezen van zo veele gruwelen, krygt eene verpoozing in het IX H., behelzende eene algemeene Beſchryving van *St. Domingo;* oorſprong van de *Franſche* Colonie, en plaatsbeſchryving van de ondersſcheidene Provincien, waarin de *Franſche* Bezittingen verdeeld waren; haare bevolking en voortbrengzels. Ten slot wordt de inlaading en uitvoer vergeleeken met de retouren van *Jamaica*. — Dan, hoe nader wy dit Eiland leeren kennen, hoe meer wy ons moeten bedroeven over de verwoestingen, in 't *Paradys der Nieuwe Wereld* aangerigt.

Che-

Character-Schets der Vrouwen, door CARL FRIEDRICH POCKELS, *Geheimraad van den Hertog van Brunswyk-Lunenburg. Naar het Hoogduitsch: door* Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amſteldam. IIde Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1802. *In gr.* 8vo. 167 *bl.*

By de aankondiging van het eerſte Deel zyn wy den Schryver ingenoeg op den voet gevolgd, en dus zyn wy min of meer genoodzaakt dit ook nu te doen, en wy bragten ons daarenboven onder de verplichting om thands eene proeve te leveren; maar waarlyk met zekere huivering nemen wy de pen daartoe op, niet omdat ons de gegeven lof enigzins berouwt, — integendeel, ook hier herkenden wy den naauwkeurigen Waarnemer en denkenden Wysgeer, — maar, daar deze onze Vrouwtjes zo geheel niets ontziet, daar hy de waarheid (dit woord ontvalt ons daar onvoorzichtig genoeg) zo onbewimpeld zegt, vrezen wy, dat hy in de ongenade vallen zal van vele onzer ſchone Lezereſſen; en in die ongenade zouden wy niet gaarne deelen. Echter willen wy woord houden, *onder ſpeciaal protest van onverwachtheid* eyenwel, en *zonder ons daardoor enigzins te benadelen in alle die middelen van defenſie, die wy in het vervolg geraden mogten vinden, zo voor de Sexe als voor ons*; de Burger POCKELS zal toch ook eene *Character-Schets der Mannen* geven; welligt ſpannen wy dan met de Vrouwen tegen hem te ſamen, wanneer zyn taak geheel is afgewerkt; en by voorraad beloven wy aan onze Vrouwen nu voor alsdan reeds het eerſte en hoogſte woord.

Dit Deel heeft wederom 4 *Afdeelingen*. V. VROUWELYKE EIGENZINNIGHEID, EN VROUWELYKE LUIMEN. *Derzelver oorzaaken.* —— *Afwiſſelingen en veranderlykheden zyn deels natuurlyk, deels zedelyk.* —— *Eene van haare voornaamſte bronnen beſtaat daarin, dat de verwachtingen der Vrouwen niet overeenſtemmen met den wezenlyken ſtaat der weereld, voornamelyk in den echten ſtand.* — *Deszelfs ellende, wanneer de kwaade luim daarin heerſcht.* — *Eenige byzonderheden desaangaande.* De mensch bedoelt altyd zyn eigen ik; aan de beperking zyner eigenliefde door de geſteldheid der weereld gewent hy zich eindlyk, zo dat het verſtand in de plaats der hevige driften treedt. Gene eigenſchap van het menschlyk karakter is 'er, die den opvoeder meerdere moeite kost; men moet ze niet te veel, maar vooral ook niet te weinig beperken; gelyk dit laatſte maar al te veel by de opvoeding der meisjes geſchiedt, die men vooral vroeg aan *zelfsbeheerſching* gewennen moest. De meerdere ſchikkelyke gebreken der

Vrou-

Vrouwen, die de prikkelbaarheid harer zenuwen vermeerderen, veroorzaken vele vrouwlyke luimen, welke even daarom toegevendheid en verschoning verdienen; doch niet dezulken, welker grond ligt in ene gemaakte inbeelding en eigenzinnigheid, of ook in enig soort van onnatigheid. 'Er zyn ook zedelyke oorzaken van zodanige luimen: *Ydelheid*, — en wie kan alle de ontwerpen der vrouwlyke ydelheid berekenen? *Liefde*, die zich, zo als de Vrouw haar gevoelt, ligt beledigd acht; *Opvoeding*, — men bederft de meisjes; en deze opvoeding geeft aanleiding tot *ydele wenschen en verlangen der Vrouwen*, die de wereld, zo als die wezendlyk bestaat, niet kan voldoen. De Echtgenoot is geheel anders dan de Minnaar was: nu raadt het gezond verstand *zachtmoedigheid*, *geduld* en *toegevendheid* aan; maar de staatkunde van bedorvene Vrouwen verkiest *wederspannigheid* en *kwade luimen*. Twisten vrouwlyke luimen en het onstuimig gestel van den man om de heerschappy, dan is het huwlyk hoogst ongelukkig; dit haalt de Schryver uit, en besluit deze Afdeling met de volgende opmerkingen: Sommige Vrouwen zyn *twistziek*, enkel uit grilligheid; sommige hebben *enen onwederstaanbaren trek tot kuilen*, dikwils gegrond in ene geneigdheid der ziel tot treurigheid, door de wekere gesteldheid van het schaamt geholpen, doch ook dikwils oorspronglyk uit een weemoedig en beklemd verlangen naar een gedrukt genot. Sommige Vrouwen trekken ons tót zich door vrouwlyke *zachtheid* en *bevalligheid*, en zyn *in het volgend oogenblik koud*, *eigenzinnig* en *bootsaardig*, — een laag karakter! of ene kunstgreep van wel overlegde dartelheid en heerschzucht; sommige doen het enkel om zich in de tekenen en wendingen van onze onderwerping te vermaken; dikwils is het ook een hulpmiddel, wanneer de liefde in gevaar zou raken. Eindlyk kunnen luimen ene Vrouw tot *wreedheid* brengen, ene *eigenschap* anders zo onnatuurlyk by het vrouwlyk karakter.

VI. GEVOELIGHEID DER VROUWEN. *Derzelver verschillende gedaanten en soorten.* —— *Gevoeligheid van medelyding of Sympathie; van vriendschap en liefde.* —— *Gevoeligheid van huwlykstederheid, van moederlyke liefde, van natuurlyk gevoel, van zwaarmoedigheid, van levens-manier, en van fynere beschaving van den geest.* De hier bedoelde gevoeligheid is niets dan zwakheid, ene ziekte der ziel, het voorkomen, dat men zich geeft, van een meer verfynd en levendig zedelyk gevoel, dan andere menschen. In het oog van zodanige Vrouwen is byna ieder mensch van gezond verstand een koud en zielloos wezen. Onderscheidene klassen van dit gevoel, die de Lezer uit het opschrift ligt kan nagaan, worden nu breeder uitgehaald. Vreemd genoeg luidt intusschen de uitdrukking: *gevoeligheid van natuurlyk gevoel*, hetgeen *gevoeligheid*

voor

voor de ſchoonheden der natuur ſchynt te moeten betekenen. Voorts lazen wy deze Afdeling inzonderheid met genoegen, en pryzen dezelve vooral ook ter lezing aan; hoewel onze Vaderlandſche Meisjes, Vrouwen en Moeders, zich reeds lange begonnen te ſchamen over dat laffe overdrevene gevoel, dat zogenoemde ſentimentele van dezen ſtempel, hetgeen vóór enige jaren dreigde al het ware en goede, en alle vreugde des levens, ook by ons, te zullen vernielen.

VII. COQUETTERIE DER VROUWEN. *Dezelve begint voornamelyk, wanneer het Meisjen de groote weereld intreedt.* —— *Haar eerſte en naaſte grond.* —— *Haar algemeene aart en verwerpelykheid.* —— *Goedaartige Coquetten, in tegenoverſtelling van de geenen, die van een ſlechten inborst zyn.* —— *Geſchetst tafereel van beiden.* —— *Agterhoudendheid en konst van veinzen in eene ontrouwe Vrouw.* Grappig vertoont zich hier de kleine Jonkvrouw, zo als zy uit het ſchool in de grote gezelſchappen optreedt, de vermaningen van ouderen en opvoederesſen nu niet meer acht, maar hare drift om mannen te behagen botviert. Een fynder geest van waarneming, maar vooral ook het phyſiſche geitel der Sexe, doet hier veel; in zekeren zin is het ook de wil der Natuur. De Coquetterie vindt verdedigers; doch het Meisje, dat alzo, en niet langs den weg van liefde en eerlykheid, enen Man gevangen heeft, wordt zeer ligt door ydelheid gedreven om naar het bezit van meer Mannen te haken, ja wil, in geval van nood, en uit voorzorg, een aantal in voorraad hebben; van daar ligtzinnigheid en huichelary; het gehele karakter ontaart, en alle beminnenswaardigheid, zelfs het zedelyk gevoel, gaat allengs geheel verloren. Goedaardige Coquetten, welker gedrag niet alleen door eerzucht en ydelheid, maar ook door eene natuurlyke tederheid geregeld wordt, zyn voor haar zelve het gevaarlykst; zy verſtaan toch zo goed de kunst niet, om zich, wanneer zy te ver gingen, op eene liſtige wys weder terug te trekken. Eene galante Vrouw moet men van de echte Coquette, die de Schryver een geeſsel van haren Man, gedurende geheel haar leven, noemt, en die hy met de zwartſte kleuren afteekent, zeer onderſcheiden. Hy telt drie ſoorten van Coquetten: zulken, die nevens haren gemaal nog énen minnaar — die 'er meer dan een — aanhouden, en die dezelve gedurig verwiſſelen; en beſluit deze Afdeling met eene lezenswaardige Anecdote van een bedrogen Man, die met getuigen zyne Vrouw werkelyk op overſpel betrapte, en kort daarop haar, in tegenwoordigheid van alle die getuigen en met dezelve, om vergifnis voor zyn wantrouwen, en de haar aangedane beledigine, bidden moest.

VIII. Vervolg der voorige Afdeeling. *Vroege verleiding van een Meisjen tot Coquetterie door haare eigene Moeder.* ——

Verwelkende Coquetten, die jonge Mannen, en onstuikende, als oude Mannen trachten aan zig te verbinden. —— Gedrag van Coquette Vrouwen, in den echten-ſtaat, omtrent haare eenvoudige en doorzichtige, omtrent haare eerzuchtige, ziekelyke, inhaalige, en koelbloedige Mannen. —— Geöorloofde Coquetterie. —— Coquetterie der Natuur en Konſt. De Moeder onderwyst hier hare aankomende Dochter door voorbeeld, door woorden, en ſomtyds zelfs door berisping der maagdelyke ſchroomvalligheid en zedigheid. Dit ſoort van ondeugd neemt met de jaren toe; dan onbegryplyk ſchynt het, dat jonge Coquetten voor reeds zeer bejaarde Mannen *hare ſtrikken* ſpannen; doorgaans is misſchien in dit geval de man zelve de verleider. In het huwlyk bevlytigt zich de Coquette om zich naar den man te ſchikken, opdat zy hem te gemaklyker bedriege; dit wordt, gelyk uit het opſchrift blykt, in enige byzonderheden ontwikkeld, waarop nog enige aanmerkingen volgen, over de verkering der Vrouw met enen zogenoemden Huisvriend, waarover reeds in de vorige *Afdeling* gehandeld was, en welke verkering *in het oog van onzen Schryver* altyd gevaarlyk, zeldzaam *geheel onſchuldig is; waarna* hy (opdat wy ook iets ter proeve afſchryven) dus vervolgt:

„ De verſchoonlykſte zoort der *Coquetterie*, wanneer men 'er „ geen edeler naam aan geven wil, is zekerlyk die geene, „ waardoor eene jonge Vrouw haaren Man behaagen, en als „ aan hem, zonder zyne liefde verloren te hebben, dagelyks „ eene nieuwe verovering maaken wil. Dit ſluit zoo weinig „ tegenſtrydigs in zig, dat 'er niet alleen zeer veele verſtandige Vrouwen zyn, die deeze onſchuldige en geöorloofde „ zucht om te behaagen met haare Mannen uitoefenen, maar „ dat ook veele Mannen zulks zelfs van hunne jonge Vrouwen verlangen. Deeze *Coquetterie* is *tevens de beminnenswaardigſte*, dewyl zy van de *liefde zelve voortbroomt*, en „ niet alleen bewondering en goedkeuring, maar ook teederheid, warmte en liefde in den Echtgenoot verwekken wil. „ Maar even daarom, dat zy zig zelve voor niets anders, „ dan voor een kind der liefde houdt, dat haare konſtgrepen, „ om te behaagen, niet doorſlepen en verwerpelyk, maar „ ſlechts natuurlyke grondbeginzelen der vrouwelyke teederheid „ zyn; zal zy niet altyd van alle wantrouwen vry zyn, en „ brengt dus dikwils, zelfs by de verſtandigſte Vrouwen en in „ de gelukkigſte huwlyken, alle die kleine — zwakheden der „ vrouwelyke minnenyd met zig, zonder welke 'er misſchien „ nog nooit eene vrouwelyke liefde geweest is. — Ik geloove, „ dat veele Vrouwen in deeze ſtille en vriendelyke konſt, „ om haare Mannen te behaagen, *een weinig te vroeg* nalatig worden, en verſlaauwen, of dezelve, dewyl zy nu „ eenmaal den gewenschten Man bezitten, en by haar niet

„ ge-

„ weder van zig kan wegſtooten, zelfs geheelenal verleeren. „ Maar het koomt in eenen gelukkigen echt niet zoo zeer aan „ op het beweeren van het laatſte punt, maar veeleer daar„ op, dat men alle koelheid in den omgang trachte te ver„ hoeden, en door een wederkeerig liefderyk gedrag de „ waarde en vriendſchap van den echt zelven naauwkeurig te „ onderhouden. Het is een oude ſtelregel, dat wy Mannen „ gaarne een weinig door onze Vrouwen gevleid willen zyn, „ mits het niet op eene lompe of te gemaakte wyze geſchiedt. „ De beide laatſte zoorten der vrouwelyke liefkozingen zullen „ verſtandige Mannen ſlechts in verlegenheid brengen, en „ haar doeleinde niet bereiken. Doorzichtige Vrouwen zul„ len dezelve derhalven zekerlyk trachten te vermyden, en „ door eene ongemaakte betooning haarer liefde, door een „ teeder opvolgen onzer verlangens, door eene vorming van „ haaren geest, die niet met onze wyze van handelen in ver„ band ſtaat, door een beſcheiden navolgen van onze beſte grond„ ſtellingen, en door haare vrouwelyke goedheid geheel aan „ ons toe te wyden, het veel verder brengen, dan de eerst„ gemelden met alle haare gevoeligheden en vleieryen." Verder ſpreekt de Schryver van het tweeërlei ſoort van Coquetterie, die van *Natuur* en *Kunst*, welker eigenſchappen en kentekenen hy in vergelyking brengt. De verleidende Coquetterie der Kunst wordt door het beſte gedeelte der Sexe luide genoeg verfoeid: de Schryver deelt ons hier de gevoelens ener brave, verſtandige Duitſche Vrouw daarover, met hare eigene woorden mede, en ſluit dit Deel met eene plaats uit den *Spectator*, die zynen droom opgeeft, in welken hy eens by het ontleden der harſenen van eenen opgeprunkten Jonker, en van *het hart ener Coquette Vrouw*, tegenwoordig was.

Algemeen-nuttige Natuurbeſchouwingen, tot bevordering der kennis van de Natuur, den Landbouw, en andere Weetenſchappen, enz. Door C. C. ANDRÉ *en* J. M. BECHSTEIN. *Uit het Hoogduitsch. January, Februarij en Maart. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1802. *In gr.* 8*vo. te zamen* 271 *bl.*

Zo veel dagen, als 'er in het jaar zyn, zo veel verſchillende korte vertoogen, over een of andere gewigtige, doorgaans natuurkundige, ſtoffe, zal dit Werkje bevatten. Zo veel mogelyk zyn dezelve gekooren, eenigzins overeenkomſtig met den dag, of ten minſten met den tyd des jaars, waarin zy voorkomen. Over het algemeen zyn de verhandelingen nog al naauwkeurig en leezenswaardig, ſchoon niet alle even belangryk en vry van miſſlagen. Ook ſchynen de Schryvers niet bekend te zyn met de nieuwſte ontdekkingen

in de Schei- en Natuurkunde; gelyk gemaklyk, uit de *Afdeelingen*, *de verkragtige Dampen* en *de Long*, voorkomende in February, bl. 42 en 50, kan blyken. Zie hier, tot een proefje van het geheel, iets over den Winterſlaap der zoogende Dieren:

„ Verſcheide zoogende Dieren hebben het natuurlyk *inſtinct*, om, wanneer de barre wintertyd nadert, zich een bekwaame en geſchikte plaats uit te zoeken, alwaar zy den geheelen Winter met de meeste veiligheid, in eene *ſlaapende* bedwelming, kunnen doorbrengen.

„ En het is, uit dien hoofde, dat men thans, des *avonds*, geene Vledermuizen ziet rondvliadderen, ook geen Veld- of Bosch-muizen ergens ontdekt, en van den Das geen ſpooren in den ſneeuw ontwaar wordt, zo als die van de Herten, Haazen, Vosſen en andere Dieren.

„ De oorzaak van deeze verſchyning is enkel en alleen gelegen in den minderen graad van warmte van het bloed van deeze, in vergelyking van dien der andere Dieren. —— Wanneer derhalven die geringe *graad van natuurlyke warmte*, door de *warmte der buitenlucht*, *niet meer kan ondershouden* worden, zo moet de beweeging van het bloed, of geheelenal ophouden, of geheel langzaam en genoegzaam onmerkbaar wezen; het welk natuurlyk eene geheele bedwelming, of verſtyving, ten gevolge moet hebben, die echter ook niet langer duuren kan, dan de oorzaak, die dezelve voortbragt.

„ Hier van daan is het, dat, wanneer zy zich op plaatzen bevinden, alwaar eene voor hun toereikende en genoegzaame warmte is, zy die verſtyving of bedwelming niet ondergaan; zo als, by voorbeeld, de Aardmuis, die den geheelen Winter in huis doorbrengt. Ook ziet men *hun dikwyls*, reeds in den Winter, of in het Voorjaar, *wederom te voorſchyn komen*, wanneer, naamelyk, de *lucht* een tydlang warmer is geweest, dan gewoonlyk hun bloed is. En het is ook uit dien hoofde, dat men somtyds reeds in February of Maart de Vledermuizen des avonds, by warm weder, ziet rondvliegen; terwyl zich de ſpooren der Dasſen ook in den ſneeuw ontdekken.

„ De Vleermuis hangt zich in zyn hol, met de *pooten*, ergens aan vast, wikkelt zich in zyne wieken, als in eenen mantel, en ſlaapt zo door, gedurende de koude Wintermaanden.

„ De Das verbergt zich in zyn onderaardsch hol, rolt zich te zamen, ſteekt den ſnuit in de zogenaamde vetbeurs, welke hy over den aars heeft, en wagt, in deeze geſtalte, het warme Voorjaar af.

„ De groote Hazelmuis buigt zich tot eenen klomp of bal te zamen, en verbergt zich in een hollen boom, of in de holen

der

der ſteenrotzen en diergelyken. De kleine echter bereidt zich een rondagtig bekleedzel van allerhande kleinigheden, en ſlaapt, dus ingewikkeld zynde, den geheelen Winter door, onder een ſtruik, of onder de wortels van boomen.

„ Aan alle deeze Dieren brengt de invloed der buitenlucht geen hinder toe, tot derzelver verſtyving. De Aardmuis echter vermydt dien invloed zorgvuldig, om zynen winterſlaap te kunnen beginnen, even gelyk de *Mus Citellus*, in 't Fransch *Le Soulic*, en het Murmeldier, welke vooraf hunne holen zeer zorgvuldig moeten toeſtoppen, eer zy zich aan hunnen winterſlaap kunnen overgeven."

Fabelen en Vertelſels, door A. L. BARBAZ. *IIde Deel. Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In gr.* 8*vo.* 93 *bl.*

Dit tweede Deeltje hebben wy met gene mindere goedkeuring dan het eerſte gelezen, en durven het alzo ook even gerust, vooral van den kant der zedelykheid, aanpryzen. De Dichter heeft, dit erkent hy zelve, zich in dit vak der Dichtkunde nog niet zeer lang geöefend, en de Treurſtyl is zyne meest gelieſkoosde ſchryftrant; met dat al is het vorige van dezen bundel niet veel genoegen ontfangen, en wy twyfelen niet of ook nu zal dit het geval zyn, en hy alzo by zyn voornemen volharden, om dit werk van tyd tot tyd te vervolgen, waarmede de Dichter zich toch maar langzaam ſchynt te haasten, het geen ook onze goedkeuring wegdraagt, als wanneer hy uit zynen van tyd tot tyd verzamelden voorraad ene goede keuze zal kunnen doen, en het daardoor dan nog te ſterker in het oog zal vallen, „ dat de kunst door beöefening ſteeds volmaakter wordt." Opdat onze Lezer intusſchen ook nu reeds dit moge beoordelen, willen wy wederom ene Fabel afſchryven:

DE KWAADSPREKENDHEID.

De aap zeide eens tegen d'os: wat is 't hoogmoedig paard
Belagchlyk om zyn dartel ſpringen!
De os ſprak den klipper aan, en, onder andre dingen,
Beſchimpte hy des ezels lomen aart.
Het paard liet, op zyn beurt, ook wêer aan d'ezel hooren;
Hoe lomp en plomp is de os! wat is 't een vadzig dier!
De langoor ſprak, op zyn manier,
Het beschzwyn toe, en zei': geen hert kan my beheren;
Want, zyn de herens vol van zwier,
De pooten zyn geen aanzien waardig.
Nu deed het beschzwyn 't hert verſtaan,

Dat elk den geitenbok moest achten voor hovaardig,
Wijl hy, ſchoon kleiner, vol van waan,
Ook met zyn horens pronkte, al ſtond hem dat niet aartig:
't Hert ſprak den geitenbok nu aan:
Myn vrind! zie 't beſchuwyn eens: wat akelige tanden,
Slechts dienſtig om elkeen baldadig aan te randen!
De geitenbok beſchimpte nu den ram;
De ram den hond; en deze weêr het lam;
Het lam den haas; de haan 't konyn niet minder;
Zelfs tot de kikvorsch, hoe gering,
Riep uit: wat is de aap een lelyk, ſtinkend ding! —
Zó ſnapte een ieder zonder hinder.
Kortom, zo ik in zyn geheel
Verhaalde hoe elk dier zyn oordeel ſtont dorst velleu,
'Er kwam, 'ô lezer! wis geen einde aan myn vertellen.

* * *

Kwaadſprekendheid gaat rond, en ieder krygt zyn deel.

Zak-Bibliotheek van Vernuft en Smaak. Vde Deel. Met Plaaten. Te Amſterdam, by J. Allart. *In* 12°. 274 *bl.*

HET GEHEIM, *Tooneelſpel, naar het Hoogduitsch van den Schryver van* RINALDINI, beſlaat de 110 eerſte bladzyden van dit vyfde Deel. Van dit Tooneelſtuk zeggen wy alleen: de geſchiedenis heeft, in ons oog, wat al te veel onwaarſchynlyks, en is over het geheel te yslyk, dan dat dit Stuk op algemeenen byval zou kunnen rekenen. Maar zeer gaarne ſtaan wy wat langer ſtil by het zeer wel geſchreven en aandoenlyk Verhaal, dat op hetzelve volgt; dit is der lezing overwaardig; het heeft tot opſchrift: LIEFDE EN DANKBAARHEID. *Naar het Hoogduitsch van* AUGUST LAFONTAINE. *Eene waare Geſchiedenis.* De jonge Gravin *d'Ormeſſon* (haar naam is JULIA) betoont hare beminnelyke menschlievendheid aan zekeren ongelukkigen Landman, SALIER genoemd, afkomſtig van enen Held, die onder Koning FRANS zeer had uitgemunt, en die van dezen zynen voorzaat zeker gevoel van eer en onafhanglykheid had geërfd, en nu ook op zynen Zoon voortgeplant. *Braaf, arbeidzaam, en dienstvaardig, waren de* SALIERS; *maar gelieden, neen, dat lieten zy zich niet.* Natuurlyk nemen deze menſchen van JULIA gene geſchenken, maar worden door de Gravinne moeder, en den Graaf, edelmoedig geholpen; dit maakte op den jongen SALIER zodanigen indruk, dat hy, die kort te voren gezegd had: *Bediende mag ik niet zyn, want ik heet* SALIER; nu uitroept: *Uwe, en der Gravinne*

ju-

JULIA's *bediende wil ik zyn; neem my maar aan, bid ik u*; gelyk dan ook geschiedde. Met onderscheiding werd hy behandeld, want hy onderscheidde zich van alle andere bedienden; de jonge Gravin is het vooral, op welkers minsten wenk hy eerbiedig past, en die spoedig voelt, hoe hy ieder van hare wenschen zoekt voor te komen, en, om haar, waarin dan ook, van dienst te zyn, geene moeite te zwaar houdt, geen gevaar ontziet, maar dan eerst recht vrolyk is, wanneer hy iets voor haar kan doen. Haar leven is in gevaar; een Wondheler wordt op het spoedigst vereischt; zekere Stroom maakte de naburige Stad op dat ogenblik ontoeganglyk; de Marquis GUSVAL, haar beminde, beeft zowel terug, als alle de bedienden; SALIER alleen is onbevreesd, ziet geen gevaar, en bezorgt den gewenschten man, wiens hulp nu juist nog tydig was; — zo heeft hem JULIA haar leven te danken. De Marquis, denkt SALIER, verdient JULIA niet, hy heeft zich voor haar niet gewaagd; evenwel, hy zwygt eerbiedig stil, en de bediende denkt voor zichzelven, schoon hy nu haren minnaar haat, in het geheel niet aan haar bezit. Nu komt de bekende Fransche Omwenteling, die zo vele Edellieden, en ook deze Familie, bedorven heeft; en het is SALIER alleen, die de jonge Gravin, en alle de haren, ook haren minnaar, het leven redt, in veiligheid brengt, en intusschen zorgt voor hun onderhoud. Dit kostte hem het leven van zynen dierbaren Vader, dien hy, ten zy hy zynen Heer verraden wilde, moest zien vermoorden; en hy zelve moest met deze ongelukkige Familie gevaren doorworstelen, zo ogenschynlyk en zo groot, dat de Marquis wederom van zyne beminde afraakte, en op zelfbehoud bedacht moest zyn. Men hield zich enigen tyd in Zwitserland op; hier arbeidde SALIER voor het gezin, en wilde niets meer zyn dan bediende. De Graaf en Gravin leefden niet zeer lang meer, en hy was nu met JULIA alleen. Langer verblyf in Zwitserland werd ongeraden; maar in het Brunswyksche vonden zy veiligheid; SALIER zou wederom naar een landverblyf omzien; intusschen hielden zy zich in Wolfenbuttel op. Hier is ook GUSVAL; en SALIER, hoewel hy ten vollen nu gevoelt, dat hy zonder JULIA hoogst ongelukkig worden zal, is edelmoedig genoeg om hem op te zoeken en by de Gravin in te leiden. Dan deze was noch ongevoelig, noch ondankbaar; ook zy beminde nu SALIER, en biedt hem, die zy wist, hoewel hy nooit van liefde tot haar had gesproken, dat haar meer dan zyn leven beminde, hare hand aan, in tegenwoordigheid van den Marquis, die erkennen moest, dat SALIER dit geluk verdiende. Zy bewonen thands ene eenvoudige boerenwoning, en zyn een voorbeeld van trouw, grootmoedigheid, dankbaarheid, huwlyksliefde, en huislyk geluk. JULIA's liefde voor SALIER is onbegrensd. Pryst men hun

aan-

aanvallig kind, dan is dit zyn woord: „ 't *Is* ook *de Zoon* van myne JULIA;" en zy voegt 'er aanſtonds by: „ Ook de *Zoon* van den edelſten Man." —— Ziet daar het hoofdbeloop van dit belangryk Verhaal, hetgeen beſchreven is door ene zo bekwame pen, dat wy waarlyk niet geloven, dat men het zonder deelneming lezen kan.

ZOO BEMINT GEEN MAN! *Eene waare Geſchiedenis, naar het Hoogduitsch van* A. VAN KOTZEBUE, is de titel van het laatſte Stukje, dat hier voorkomt; het is hier bygevoegd ten bewyze dat de ſchone Sexe ook voor ene dergelyke edelmoedigheid, als SALIER in het vorig Verhaal, berekend *is*. Gaarne gaven wy 'er ook het hoofdbeloop van op; dan ons beſtek gedoogt dit niet; en ook meenen wy zeer wel te weten, dat wy het, niet lang geleden, hoewel wy ons nu niet herinneren in welk geſchrift, nog eens in onze taal gelezen hebben.

Carolina en Walmond, of de gebeete Misſtap; Tooneelſpel, door B. A. FALLER. *In den Haag, by* B. A. Fallee, *1802. In 8vo. 86 bl.*

Een uitgeweken Hollander vond ene beminnelyke Hollandſche Juffer. In een ongelukkig ogenblik gingen de gelieven te ver; haar minnaar, die in Dienst was, moest zich onverwacht verwyderen; zy ontdekt dat zy zwanger is, en ontvlucht om hare ſchande te verbergen; dus kon haar minnaar, met alle zyne moeite, haar niet wedervinden. Na de Omwenteling geraakt hy juist by haren vader in quartier, en ontdekt dat hy by haar vader is. Daar men op ene *publieke* plaats zyne CAROLINA laſtert, trekt hy den degen; *zyn party* valt. Nu ontdekt hy zich aan den vader, en neemt terſtond de vlucht. Dan hier ontmoet hy zyne geliefde, die nu in de hoogſte ellende zich met haren zoon voor haren vader wilde nederwerpen; en juist nog van pas is de vader daar, die den Officier terug wilde roepen, daar de toegebragte wond in het geheel niet doodlyk was. Alles is dus nu gelukkig herſteld, en wordt recht hartlyk vergeven. Het is, derhalven, ene aitmuntende en maar al te nodige zedeles, „ *één onbedachtzaam ogenblik kan jaren van jammer na zich ſlepen*," die hier, roerend genoeg, wordt ingeſcherpt; en daar dit Stuk gene in 't oog lopende gebreken heeft, twyfelen wy ook geenzins, of het zal op het Tooneel zeer wel voldoen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling, over den waaren aart en het aanwezen van 's Menſchen zedelyk verderf en onmagt ten goede; naar de uitſpraaken der Rede en H. S. beloogd en verdedigd. Door H. W. C. A. VISSER, *Predikant te Warns en Schärl. Te Sneek, by* C. van Gorcum, 1802. *In gr.* 8vo. 334 *bl.*

Het onderwerp van dit boek is dikwyls behandeld; maar de wyze, op welke de Eerw. Schryver zyne gedachten daaromtrent voordraagt, verdient opmerking by allen, die 'er nog eenige meerdere inlichting omtrent verlangen. Zie hier het kort beloop:

Het werk beſtaat uit *vier deelen*. Het *eerſte* behelst *algemeene aanmerkingen, tot beöordeeling en bepaaling van het waare denkbeeld van 's menſchen zedelyk verderf en onmagt*. Vooraf gaat eene beſchryving van der menſchen oorſpronglyken ſtaat; en van Gods eiſchen, en onze onveranderlyke verplichting aan dezelven. Daarna worden twee gevoelens aangaande de eiſchen Gods onderzocht en tegengeſproken. Het eerſte, naamelyk, van hun, die oordeelen, dat niet zoo zeer eene volmaakte gehoorzaamheid, maar ſlechts eene oprechte benaarſtiging wordt gevorderd. Het tweede van anderen, die dezelven alleen bepaalen tot daaden, zonder te letten op de gezindheden des harten. En eindelyk de waare aart van 's menſchen zedelyk verderf en onmagt ten goede bepaald. Het verderf zal zyne zitplaats hebben, zoo wel in het verſtand, als in den wil; en, ten aanzien van het verſtand, beſtaan in onvatbaarheid voor geeſtelyke dingen, en in de heerſchappy van vooroordeelen en ongeloof; ten aanzien van den wil, in afkeerigheid van God en zynen dienſt, in den nadeeligen invloed en de heerſchappy der zinnen op ons verſtand en op onzen wil, in de verkeerde richting der hartstochten, in 't byzonder in den hoogmoed, verbas-

terde eigenliefde, aardschgezindheid, ongebondenheid, en traagheid des vleesches. Van dit verderf wordt de zedelyke onmagt, als zynde eene onvolmaaktheid van het derde vermogen der ziel, de kracht, onderscheiden, hoschoon daarmede allernaauwst verbonden. — Het *tweede* deel bevat een betoog van zoodanig zedelyk verderf en onmagt uit de Rede. De Eerw. VISSER tracht zyn gevoelen eerst te bewyzen, ten aanzien van de Heidenen, by welken hy beweert, dat hetzelve algemeen geweest is; vervolgends ten aanzien van de Christenen. Met opzicht tot de Christenen beroept hy zich 1) op de geschiedenis der Kerke; 2) op de verre overweegende meerderheid van uitvindingen, *instellingen*, en genootschappen, dienstbaar aan de aardschgezindheid des menschen, en zonden bevorderende, boven de instellingen tot bevordering van Godsdienst, deugd en geluk; 3) op de *waarneeming, dat by hun, welke eene naauwkeurige en samenhangende kennis van* den Godsdienst hebben, de verblindheid des verstands, de afkeerigheid van den wil, en het zedelyk onvermogen ten goede, zoo wel plaats heeft, als by hun, welke eenvoudig zyn, en eene zeer bepaalde kennis van den Godsdienst draagen; 4) op het weinig waar geluk, en de veelvuldige ellenden, die thans het menschelyk lot geworden zyn; 5) op het daadelyk leeven der meeste Christenen; 6) op 's menschen eigen overtuiging; 7) op de weinige verbetering der menschen, by de volkomenste overtuiging; 8) op de *algemeenheid* der zonde by alle Christenen, 9) en op *de niet moedwillige zonden*. Ten slot wordt hier nog onderzoek gedaan naar de ongenoegzaamheid van de gewoone hulpmiddelen der Openbaaring, ter wegneeming van dit zedelyk verderf en onvermogen. — In het *derde* volgt een betoog van zoodanig verderf en onvermogen uit de H. Schriften. Het aanweezen zelfs der H. Schrift zal reeds daarvoor ten bewyze strekken, en de geheele inhoud van den Bybel zal het bevestigen. Als byzondere kenteekenen van hetzelve worden vervolgends eenige geschiedenissen te berde gebragt: de geschiedenis van Adam; van den Zondvloed; van Abrams uittocht uit zyn geboorteland, op Goddelyk bevel; van de afzondering der Joden tot een onderscheiden Volk, onder 't welk de kennis van den waaren God zou verblyven; en van het heilig en onberispelyk leeven van Je-

Jesus Christus, vergeleken met de zonden zelfs der meest godvruchtigen. Een ander bewys wordt ontleend uit het naauwe verband tusschen 's menschen zedelyk verderf en onmagt; en eenige waarheden van den Christelyken Godsdienst; en eindelyk een aantal bybelplaatzen, die des Schryvers gevoelen uitdrukkelyk zullen bepleiten, in overweeging genomen. Hieromtrent maakt hy de volgende aanmerkingen: (1) Men moet voor oogen houden, dat sommige plaatzen der H. S. zien op zoodanig verderf en onvermogen, hetgeen, door het Euangelie, by allen, welke 'er kennis van verkregen hebben, is weggenomen. (2) Men moet dus, om de leer der H. S. aangaande 's menschen verderf wel te bepaalen, naauwkeurig onderscheiden de plaatzen, waarin van den staat der Heidenen, Jooden en Christenen, gesproken wordt. (3) Er wordt, in het beschryven van deze byzondere verdorvenheid, meermaalen terug gewezen tot zoodanige algemeene verdorvenheid, welke aan alle menschen, in alle omstandigheden, van natuure eigen is, en door geene kennis wordt weggenomen. (4) De Heilige Schryvers brengen duidelyk de bron der daadelyke zonden meermaalen tot het hart. (5) Zy leeren, op veele plaatzen, uitdrukkelyk deze verdorvenheid des harten, en dat dezelve, zonder eenige uitzondering, algemeen is. (6) Zy zouden niet voorzichtig gehandeld hebben, wanneer zy, onder zulke verschillende en zoo sterke bewoordingen en uitdrukkingen, zoo veelvuldig van 's menschen zedelyke gesteldheid gesproken hadden, zonder ten oogmerke te hebben, om ons 's menschen zedelyke verdorvenheid en onmagt daarmede te leeren, —— In het *vierde* deel wordt geantwoord op deze en gene tegenbedenkingen.

Of nu dit antwoord eene genoegzaame oplossing van ingebragte zwaarigheden tegen des Schryvers gevoelen in zich behelze, en of zyn voorafgaand betoog de vereischte bondigheid en vastigheid hebbe, om de zaak in geschil voor afgedaan te kunnen houden, willen wy niet beslissen. Allerwege straalt 's Mans bedrevenheid, zoo wel in de Schriftverklaaring, als in de behandeling van Godgeleerde stellingen, door. Hy toont de stof wel doordacht te hebben, en het ontbreekt hem niet aan toegevende bescheidenheid omtrent verschil-

lend denkenden. Hy vermydt zorgvuldiglyk die ſpitsvondige hairkloveryen, waarmede men dikwyls de zaak in geſchil nog ingewikkelder gemaakt heeft. Mogelyk is hy niet ver af van den minst gezochten middelweg, waar de twistende partyen elkanderen zouden kunnen ontmoeten. Wanneer zal men eens ophouden over byzaaken elkanderen het hoofd warm te maaken, daar men het in de hoofdzaak, die door de geſchiedenis der menschheid buiten alle bedenking geſteld wordt, toch niet grootelyks oneens kan weezen?

Zedekundige Schoonheden van Dr. H. BLAIR. *Naar den Vierden Druk uit het Engelsch. Te Amſterdam en Haarlem; by* J. W. Yntema en Comp. *en* A. Loosjes Pz., 1802. *In* 8vo. 344 *bl.*

Hoe menig ogenblik gaat verloren, omdat men in hetzelve niets ter hand kan nemen! Menig weinig betekenend geſchrift is dan al dikwils de toevlucht, omdat men het zonder ſchade zo aanſtonds toe kan ſlaan. Hoe dikwils wenscht men op eene wandeling, op reis, of anderzins, een klein, recht aangenaam en tevens nuttig boek! Ieder klein, aangenaam, nuttig boek voldoet nog aan het oogmerk niet. Het allergeſchiktst zyn voorzeker korte opſtellen; niet al te kort evenwel, (het moeten wat meer dan enkele gezegden of ſpreuken zyn) zo geſteld, dat zy de aandacht vestigen, ſtof tot nadenken geven, en de ziel van zelve nu verder daarop peinzen doen. Zy behoren van dien aard te zyn, dat men ieder van dezelve nog altyd gaarne en met een nieuw genoegen leest, en te lopen over onderſcheidene onderwerpen, opdat men, naar de byzondere ſtemming der ziel op zulk een ogenblik, zyne keuze doe. Vooral wordt zulk eene verzameling nuttig, wanneer ieder opſtel eene treffende, kenlyke ſtrekking heeft tot huislyke, maatſchappelyke en Christelyke deugd.

Deze ZEDEKUNDIGE SCHOONHEDEN (*Sentimental Beauties* is de oorſpronglyke tytel) voldoen, naar ons oordeel, aan alle deze vereischten. *Dr.* BLAIR is ook onder ons met roem bekend; en niemand, die enig gevoel voor het ſchone en goede heeft, las nog

oor

ooit zyne Schriften, zonder dat hy van tyd tot tyd ſtil hield, dit of dat gezegde meer dan eens herlas, en daaraan genoeg had om 'er enige ogenblikken op na te denken; ja wie ſchreef niet gaarne deze en gene plaats ook van dezen uitmuntenden Schryver voor zyn zakboekje af? zo treffend ſchoon en eenvouwig waar ſpreekt hy telkens tot ons verſtand en hart. Zodanige uitgezochte plaatſen bevat dit Werkje in menigte, en in ene grote verſcheidenheid; en, daar alles van denzelfden Schryver is, heeft het boven andere ſoortgelyken, hoedanige wy toch maar weinigen kennen, nog dit vooruit, dat ons BLAIR's zo treffende, krachtige wyze van zich uit te drukken hoe langer hoe meer verſtaanbaar en eigen wordt. Ziet hier iets ter proeve; — wy behoeven niet te zoeken; want wy kunnen niet mistasten.

„ GODLYKE ONDERSTEUNING. De goede mensch weet dat hy handelt onder het onmiddellyke toezicht, en de beſcherminge des Almachtigen. *Zie, myn getuige is in den Hemel, en myn gedenkſchrift is in de hoogte.* De bewustheid van een zo doorluchtig aanſchouwer verſterkt en bemoedigt hem. Hy vertrouwt, dat de eeuwige beminnaar van gerechtigheid niet alleen beſchouwt en goedkeurt, maar ook zal verſterken en byſtaan; niet zal toelaaten, dat hy onrechtvaardiglyk onderdrukt worde, en zyne ſtandvastigheid, in het einde, zal vergelden met heerlykheid, eere en onſterflykheid. Een goed geweeten, dus ondersteund, deelt aan het hart eene veel grootere maat van onvertzaagdheid mede, dan het anders konde inboezemen. Hy, die ſteunt op eenen almachtigen, ſchoon onzichtbaaren, Beſchermer, ſtelt zyne vermogens te werk met dubbele kracht, en werkt met eene wakkerheid, die niet zyne eigene is."

„ RECHTVAARDIGHEID EN BARMHARTIGHEID. Met rechtvaardig te zyn moeten wy, ongetwyffeld, beginnen, eer wy trachten edelmoedig te zyn. Maar ter zelfder tyd is het waar, dat hy, die niet verder gaat dan bloote Rechtvaardigheid, blyft ſtilſtaan by het begin der deugd. Ons wordt bevolen *recht te doen*, maar *barmhartigheid* lief te hebben. De eene deugd regelt onze daaden. De andere verbetert onze harten en geneigdheden. Beide zyn even noodzakelyk tot het geluk der waereld. Rechtvaardigheid is de pylaar, welke

be het gantſche gebouw der menſchlyke maatſchappye onderſchraagt. Barmhartigheid is de koesterende zonneſtraal, welke de wooningen der menſchen verwarmt en vervrolykt. De volmaaktheid van ons gezellig character beſtaat in deeze beide op de rechte wyze met elkander te mengen; in het houden van dien middelweg, welke ons toelaat rechtvaardig te weezen, zonder ſtraf te zyn, en ons in ſtaat ſtelt edelmoedig te weezen, zonder onrechtvaardig te zyn."

„ Droefheid. Laat gemaatigdheid de droefheid van een goed menſch en eenen Christen temperen. Hy moet niet *bedroefd zyn, gelyk de geenen, die geene hoop hebben.* Gelyk eene hooge verheffing van moed niet past by de vreugde, zo ſtrookt aanhoudende en overſtelpende neerſlachtigheid niet met de ſmarten van deeze voorbygaande waereld. Droefheid, wanneer zy buiten zekere paalen gaat, wordt onmanneiyk; wordt ontydig, wanneer zy boven zekeren *tyd duurt.* — *Laat de* menſch niet de verligting verwerpen, *welke de* tyd toebrengt aan alle wonden des harten, maar dulden, dat bovenmaatige droefheid, by trappen, afdaale tot eene teedere en toegenegen gedachtenis. Laat hem bedenken, dat het in de macht der Voorzienigheid is, andere genoegens voor hem te verwekken, in de plaatze van die hy verloren heeft. Of, indien zyne ziel, voor tegenwoordig, de gedachten van zulke vertroostinge verwerpt, laat zy dan, ter verligtinge, zich keeren tot het uitzicht op eene toekomende ontmoeting in eene gelukkiger waereld. Dit is, inderdaad, de voornaame verzachter van druk — de krachtigſte balſem voor het bloedende hart. Het helpt ons den dood beſchouwen, als niet meer dan eene ſcheiding voor eenen tyd van onze vrienden. Zy, welken wy beminden, leeven nog, ſchoon niet by ons tegenwoordig. Alleen zyn zy verplaatst na eene verſchillende wooning in het huis des algemeenen Vaders. De moeilykheden hunner vreemdelingſchap zyn geëindigd, en zy overgegaan tot het land van rust en vrede. Zy zyn uit deeze donkere en verwarde waereld gegaan, om zich te vereenigen met de groote vergaderinge der rechtvaardigen, en hun verblyf te houden in het midden van eeuwig licht. Ter zyner tyd hoopen wy tot hun gezelſchap gevoegd te worden in deeze gelukzalige woonplaatzen. Geen beginſel van Godsdienst ſchrikt

ons

ons af van gemeenſchap van Liefde met hun te houden, door middel van Geloove en Hoope, tot dat die tyd van hereeniging kome."

Door eenen Alphabetiſchen Bladwyzer is gezorgd, dat men het gelezene ogenbliklyk wedervinden kan.

Kort Begrip der Algemeene Geſchiedenis, van de Schepping der Wereld af, tot het einde der Agttiende Eeuw. Door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Met Plaaten. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1802. *In gr.* 8vo. *Behalven het Voorbericht*, 652 *bl.*

Het aantal der Korte Begrippen van de Algemeene Geſchiedenis zien wy door deezen arbeid van den onvermoeiden Y. VAN HAMELSVELD vermeerderd. Een voorſtel des Uitgeevers, den Schryver gedaan, om van SCHRÖCKS *Algemeene Geſchiedenis*, onlangs by hem in VI Deelen in 't licht gezonden, een Uittrekzel te vervaardigen, gaf 'er aanleiding toe. Dan HAMELSVELD verkoos liever een eigen Werk te leveren. 't Geen hem daartoe te meer aanzette, was, dat de ſchikking, door SCHRÖCK gehouden, die de Geſchiedenis van elk Volk afzonderlyk beſchouwt, en dan weder tot de eerſte beginzelen van een ander Volk terug gaat, hoewel dezelve haare voordeelen hebbe, hem min dienſtig toeſcheen, om den Leezer van het geheele beloop der *Algemeene Geſchiedenis* een juist en welgeregeld denkbeeld te geeven, dan die hy omhelsde; byzonder ten aanziene der Tydrekening, daar, volgens zynen trant, de Leezer, door de Geſchiedenis, geleidelyk en geregeld, als by de hand geleid wordt, van den eerſten oorſprong der Wereld af, tot zynen Leeftyd toe. Wy zyn het hierin volſtrekt met hem eens. En daar wy, zo kort geleden, een Eeuwvak aangen ſluiten, geeft zulks eene bykomende voeglykheid aan dit Werk; waarin HAMELSVELD, om zyne eigene woorden te bezigen, „zich heeft toegelegd om alle merkwaardige Gebeurtenisſen der Wereld beknopt te verhaalen, zoo dat niet ligt iets belangryks, in de oude of nieuwe Geſchiedenisſen, wierd overgeſlagen, brengende alle de Gebeurtenisſen tot haaren tyd, en zoo veel zulks, in een zoo kort beſtek, doenlyk was, derzelver aanleiding en onderling verband in aanmerking neemende."

De Inleiding behelst de gewoone algemeene *kundigheden*, tot de Geſchiedenis behoorende, kort en bondig. In twee Hoofd-afdeelingen ſplitst de Schryver zynen Geſchiedkundigen arbeid. De eene behelst de Geſchiedenis vóór, de andere die naa de Geboorte van CHRISTUS.

In zes Tydvakken wordt de eerſte Hoofd-afdeeling onderſcheiden: wy geeven ze op, om tevens den inhoud en de ſchikking des Werks te doen kennen. I. Het Tydvak, beginnende met de Schepping der Wereld, en eindigende met den grooten Zondvloed, ten tyde van NOACH, bevattende een tydverloop van 1656 jaaren, van het jaar der Wereldſchepping tot het jaar 1656 na dezelve. II. Van NOACH tot MOSES, den Wetgeever der *Iſraëliten*, of den uittocht der *Iſraëliten* uit *Egypte*, 852 jaaren, van 1656 tot 2509. III. Van MOSES tot ROMULUS, of van de verloſſing der *Iſraëliten* uit *Egypte*, tot de ſtichting der Stad *Rome*, 722 jaaren, van 2509 tot 3231. IV. *Van* ROMULUS, *of de* ſtichting van *Romé*, tot CYRUS, *of de grondvesting van* het *Perſiſche* Keizerryk, 215 jaaren, van 3231 tot 3446. V. Van CYRUS tot ALEXANDER *den Grooten*, of van de Grondvesting der *Perſiſche* Heerſchappy tot de uitbreiding van het Ryk der *Grieken* of *Macedoniers*, 202 jaaren, van 3446 tot 3648. Het VIde Tydvak der oude Geſchiedenis vóór CHRISTUS Geboorte, bevattende 331 jaaren, van het jaar 3648 tot 3983, of omtrent 400 jaaren, om het ronde getal, ſtrekt zich uit van het begin der *Griekſche* of *Macedoniſche* Heerſchappy tot de Geboorte van JESUS CHRISTUS, *oorſprong van het* Christendom.

Volgens deeze Afdeelingen behandelt de Schryver de *Oude Geſchiedenis* zeer geleidelyk en kort, want op bl. 185 vinden wy reeds den aanvang des tweeden Deels, of dien der *Nieuwe Geſchiedenis*, welke wy zeer voegelyk verdeeld zien in vyf Tydvakken, geſchikt naar de merkwaardigſte Gebeurtenisſen, die eene groote verandering in de geſteldheid der zaaken hervoortbragten. Zie hier derzelver opgave: Het eerſte Tydvak begint met de Geboorte van den Zaligmaaker der Wereld, JESUS CHRISTUS, en eindigt met den ondergang van het *Romeinſche* Keizerryk in het *Westen*; dus van het jaar 1 tot 476, naar de jaartelling der Christenen. Het tweede vervolgt de Geſchiedenis tot het herſtel van het Keizerryk in het *Westen*, door KAREL *den Groo-*

ten;

ten; loopende van het jaar 476 tot 800. Het derde ſtrekt zich uit van de herſtelling des Keizerryks, door KAREL *den Grooten*, tot den ondergang des *Oostenſchen* Keizerryks, of het bemagtigen van *Konſtantinopolen* door de *Ottomannen* of *Turken*, in het jaar 1453. Het vierde, beginnende met het inneemen van *Konſtantinopolen* door de *Turken*, eindigt met den *Munſterſchen* of *Westfaalſchen* Vrede, in het jaar 1648. Het vyfde brengt de Geſchiedenisſen tot het einde der XVIIIde Eeuwe, of tot onzen tyd.

Moeite, veel moeite, hadt het zeker in, om zo veel ſtoffe, in een zo kort beſtek, op eene voeglyke wyze te verwerken. Met lof heeft HAMELSVELD, wiens pen anderzins ligt tot uitweiding vervalt, zich van deeze taak gekweeten, en zynen Landgenooten een Kort Begrip geleverd, 't welk alle aanpryzing verdient.

Tot aanhaalingen van de bronnen, waaruit hy deeze Geſchiedenis heeft afgeleid, laat de Schryver zich niet in. Alleen pryst hy, in het Voorbericht, den zodanigen, die der Latynſche taale magtig zyn, ten einde de oude en nieuwe Schryvers, op wier gezag de geloofwaardigheid der verhaalde Gebeurtenisſen ſteunt, te kennen, het Werk aan van den Prof. OFFERHAUS, *Compendium Hiſtoriæ Univerſalis*, in 't welk alle plaatzen dier Schryvers, tot het begin der XVIIIde Eeuwe, naauwkeurig zyn aangeweezen.

Het ſchenkt ons geene geringe voldoening, dat HAMELSVELD, omtrent het ontleende uit het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen voor* 1801, No. 3, bl. 127, verklaart: „ Dat ik de *Schets* van den Staat van den Godsdienst en Geleerdheid, op het einde van dit Werk, genoegzaam woordlyk heb overgenomen van JACOBUS SCHELTEMA, uit deszelfs *Overzicht van de Letterkundige Geſchiedenis der XVIII Eeuw*, zal niemand my euvel duiden. Ik zag geen kans, om die Schets, voor myn oogmerk, beknopter en zaakryker te ontwerpen, dan myn Vriend SCHELTEMA zulks verrigt heeft."

Men verwagt zeker niet, dat wy plaatzen uit dit Werk afſchryven, om de gunſtige beoordeeling daarvan te ſtaaven. Alleen merken wy nog aan, dat de Boekhandelaar ALLART 't zelve opgeſierd heeft met een ſtel van XX Kunstplaaten, de beste uit allen, die het Werk van SCHRÖCK verſieren, en zulks, gelyk

de Schryver, op verzoek des Boekhandelaars, verzekert, zonder eenig noemenswaardig bezwaar in den prys des Boeks te maaken. — Wy twyfelen niet of deeze arbeid van HAMELSVELD zal gunſtig ontvangen worden, en hy daardoor den grond tot nieuwe dankerkentenisſe, by zo veele voorgaande, by zyne Land- en Tydgenooten gelegd hebben.

Taalkundige Bydragen tot den Frieſchen Tongval, door EV. WASSENBERGH, *Hoogleeraar in de Griekſche en Nederduitſche Taalkunde, enz. te Franeker. Iſte Stuk. Te Leeuwarden, by* D. v. d. Sluis, 1802. *In gr.* 8*vo.* 193 *bl.*

Hoe zeer de Friezen, met naame de opgezeetenen ten platten Lande, van de aloude zeden en gewoonten, al gaande weg, verbaſteren, zeker *is het*, egter, dat zy, wat hunne *Taal aangaat, meer dan de* bewooners van andere oorden oazer Republiek, het oorſpronklyke der voorvaderen, inmers zeer veel daarvan, behouden hebben. In de overige gewesten wordt genoegzaam de zelfde taal geſproken; in verſcheidenheid van uitſpraak of tongval beſtaat het voornaame onderſcheid. Friesland, daarentegen, heeft, in veele opzigten, zyne eigen taal. Van de dus genoemde Boeren, of bewooners van het platte Land, en de Dorpen, is dit algemeen bekend. Doch van de meeste Steden mag dit insgelyks eenigermaate *gezegd worden*, als zynde aldaar eene menigte *woorden in gebruik*, elders onbekend, of door lengte van tyd in onbruik geraakt. Wel der moeite waardig was het, dit by de ſtukken aan te toonen. Met een gelukkigen uitſlag heeft de Hoogl. WASSENBERGH die taak op zich genomen; leverende tevens eene proeve van zyne zucht voor de eigenlyk dus genoemde Frieſche Taale, in welke 's Mans bedrevenheid door een vroeger geſchrift reeds bekend was.

Het thans afgegeeven Eerſte Stuk bevat, vooreerst, eene verzameling, in den ſmaak van WEILANDS Woordenboek, onder den titel van IDIOTICON FRISICUM, of *Woordenboek van byzonder in Friesland gebruikelyke Woorden en Spreekwyzen*; zynde de Woorden, in dit *Idioticon* geplaatst, de zulken, zoo als de Heer WASSEN-

SENBERGH nader bepaalt, „ welke in Friesland in de „ Steden, of ook wel ten platten Lande, gebruikelyk „ zyn by Luiden *niet* behoorende tot den Boerenstand, „ welke daarom de oude Friesche Landtaale voor zich „ niet gebruiken, of zelfs daar van onkundig zyn." Blyken van uitgebreide Taalkunde zyn in dit Woordenboek in menigte voorhanden, en is de behandeling zodanig ingericht, dat allen, die werk maaken van naauwkeurige beoeffeninge der Nederduitsche Taale, met vrugt en vermaak zich van 's Mans arbeid zullen kunnen bedienen. Wy willen eenige proeven aanhaalen, om zoo wel het Friesche Taaleigene, als deszelfs verwantschap met andere spraaken, te doen opmerken.

„ BEK, *te bek*, v. te rug, rugwaarts, achterwaarts. *Baec* was in 't Angelsax. *tergum*, *Rug*. z. de Aantekk. op de oude Fr. Wetten van P. Wierdsma bl. 166 en 199. en dit woord, tegenwoordig *Back* gefchreeven, houdt nog heden in het Engelsch in veele Spreekwyzen stand. By ons zyn daar van overgebleeven (behalven het Friesche *te bek*) *Achterbaks*, d. i. achter den rug. *Bakboord*, d. i. het boord, dat de Stuurman, over het roer leunende, achter den rug heeft. z. Ten Kate, II D. bl. 8. *Bakbaard*, de achterbaard, achterwaarts tegen het oor geplaatst. *Baktand*, d. i. achtertand, niet een der voorsten, maar achterwaarts in den mond geplaatst. Lat. *dens infimus*, by Cicero. Ook behoort hier toe het oude *Bachten*, zie Kiliaan in het woord, en aldaar v. Hasselt in de Aant. Te Middelburg vond men oudtyds twee Vrouwenkloosters, waar van het eene was der Zusters *Bacht* — dat is *achter* — *'s Gravenhove*: het ander der zwarte Zusters *Bachtenßteen*, d. i. achter 's Gravensteen. z. A. 's Gravensande in de Historische Aaneenschakeling, bl. 39, en de Opheldere Bylaagen, §. XVII."

„ DAAIEN v. *de Hitte van iets*, *dat men aantasten wil*, *kunnen verdraagen*. De oorsprong van dit aan de Friezen byzonder Werkw. schynt my, buiten twyffel, te zyn DAAI, zo als by ons wordt gezegd voor *Deeg*. Even zo zegt men FAAI v. *Veeg*. W. Gribb. br. bl. 25. „ Hy is soo fet as *day*." Hier van Koekendaai, *deeg van Koek*, ook het byvoeglyk w. Daaiig, *deegachtig*, elders *Kleiig*. Dus is dan: „ ik kan het niet *daaien*," eig. ik kan het niet *deegen*, *kneeden*, of *tot deeg maaken*; maar, byzonderlyk, ik kan het niet

aan-

aantasten, of *behandelen*, of in den mond neemen, zonder my te *branden*. Het is my te *heet*. Vergelyk de Aantek. op de Oude Fr. Wett. I St. bl. 162. In Westfriesland, zo my verzekerd is, zegt men, v. dit DAAIEN, *Doogen*."

„ HOOSDRUP. By Kil. leezen wy: HOOSDRUP, i. OOSDROP *ſubgrunda*, en dit Latynsch woord verklaart Junius in den Nomenclator: D'overſteck van het Dack, den *Hoosdrop*. In Friesland heet het gewoonlyk de *Oisdrup*, eigenl. *Oosdrup*, Lat. *Stillicidium*. Zo zegt men by ons ook *Oozen*, voor *Hoozen*: tot welk Werkw. dit *Oosdrup* behoort."

„ SLEEUW, v. *Dom*, *onhandig*, *onopletzend*, *traag*, *ſtomp*. Kil. SLEEUW, *Tenuis exilis*, *attenuatus*. En wederom: SLEEUW, Fland. *Obtuſus*. SLEEUWE TANDEN, *ſtupidi dentes*, *obtuſi*. Gysb. Jap. bl. 78. Ya Moars ſchertze, *ſleau* in ſluwg. Het woord is by ons nog in een doorgaand gebruik. *Zo zegt men*: *Hoe kanje, of kanſte, zo ſleauw ſtaan? Hoe kunt gy zo onhandig en lomp zyn?*"

Hier en daar, zoo verre onze Frieſche Taalkunde reikt, meenen wy een misſlag in de aanwyzing der beteekenisſe te hebben opgemerkt; onder andere op het woord MEIER, beteekenende, volgens WASSENBERGH, eenen *Bewoener eener Landhoeve*, *of*, *zo als men in Friesland zegt*, *Boerenplaats*, en die dezelve als *Huurder* gebruikt. Indien wy wel onderrigt zyn, is *Meier* zulk een, die als Zaakwaarneemer, of beſtuurende Opperknegt, in naam en voor rekening *des Eigenaars*, eene Boerdery beſtuurt. Zoo ook meenen wy, niet naauwkeurig geſteld te zyn, 't geen de Hoogleeraar op het woord TILLE aanteekent. „ Bekend (zegt hy) „ is dit w. elders voor een *Duiventil*. Maar in Fries„ land zyn TILLEN eene *kleinere* ſoort van Bruggen, „ hoedanige ten Platten Lande overal gevonden wor„ den. (De grootere heeten BARTEN)." Wy meenen dat het tegengeſtelde met het gebruik dier benaamingen in Friesland het geval is. BARTEN noemt men vaste, aaneengehegte planken, zonder leuningen, die ſlegts voor een tyd, en tot een byzonder gebruik, over zekere doortogten en vaarten (*Setten* genoemd, welk woord, gelyk ook nog eenige andere, wy vrugtloos hier gezogt hebben) gelegd, en vervolgens worden weggenomen. TILLEN, daarentegen, (*pontes portabiles*) hoewel oorſpronklyk

lyk van geen beſtendig gebruik, en niet aardvast, zyn, door den tyd, in vaste bruggen veranderd, van leuningen voorzien, en ten algemeenen en beſtendigen gebruike geſchikt; hoedanige men 'er in Friesland, onder verſcheidene benaamingen, van *Kiesterille*, *Kingmatille*, *Gaaſtertille*, en veele andere, aantreft.

Boven hebben wy aangemerkt, dat wy eenige in Friesland vry algemeen gebruiklyke woorden in het *Idioticon* vrugtloos gezogt hebben. De Hoogleeraar duide ons ten goede, dat wy, uit meerdere, eenige weinige noemen:

AARDIG, voor redelyk welvaarend. Zoo zegt men: *Myn Vrouw is nu aardig* —— wat aan de beterende hand.

AMERY, voor oogenblik; eigenlyk, zoo lang eene Ademhaaling duurt. Want zy dwaalen, die dit woord voor eene verkorting van *Ave-mary* houden. *Ame* is zoo veel als *Adem*, met de terminatie *ry*, even als in *dievery*, *talmery*.

BYTLING, een kleine Toom, Snaffel.

DWEIL, voor *Feil*.

DREEG, voor *magtig*, van eeten ſpreekende, 't welk moeilyk verteert.

EIN, voor *Eend*.

FELLINGEN, de ſtukken houts, waarvan de omtrek der Raderen van een Wagen wordt gemaakt.

GOUWEN, voor eene bedelende houding vertoonen.

GUDS, voor een Knol, oud lelyk Paerd. Van hier *Gudſegyſler*, kooper van oude paerden.

GRIEZEN, als *het griest my:* ik yze 'er van.

HUUNEN, voor *zarren*.

KREKT, voor *juist*, *naauwkeurig*, *net*.

LOKJE, voor een hol Schoteltje, of Kommetje.

SLEGT, van wegen ſpreekende, die zeer gelyk zyn; als van de kleine ſtraatſteenen, die men *het ſlegt* noemt; en in 't algemeen van dingen, die glad en effen zyn; als van een Kleed, dat wel past: *Dat Kleed zit zo ſlegt* (zo glad) *als het kan*.

STIP, voor *Saus*.

SUNIG, voor gevaarlyk ziek: *Myn Vrouw is heel ſunig*.

TORBOEIJEN, voor *bemorzen*.

VERSUTERD, voor haveloos, verſommeld. „Hy ziet „'er verſuterd uit."

Op

Op het *Idiotioon* laat de Hoogleeraar eene Vertaaling volgen van het *zesde Hoofdſtuk* des *Evangeliums* van MATTHÆUS, in het *Molkwerumsch* en in het gewoone Land-Friesch; uit de vergelyking van welke vertaalingen kan blyken, dat 'er, tuſſchen de beide Tongvallen, nog al eenig onderſcheid plaats vindt, en de *Molkwerumſche*, meer dan de andere, met het aloud Friesch by GYSBERT JAPIKS overeenſtemt. Ziet hier ter proeve voor des weetgierige Leezers vs. 16, 17 en 18.

Molkwerumsch.

16. „ In as jimme væstje, meæitje den nin droeewige troonje, lyken as de Geveinsde, want ja misneæitje jarre troonjen, op dat ſe by de Minsken uitblynke meye aſſe væstje. Voarſieker ſis ik jimme, dat ja jarre leæn wey hæbbe.

17. „ Mar ast doe væſtist, ſalfje dyn haa, *in* grobbelje dyn aenſigk.

18. „ Op dats doe naet uitblynkst by de Minsken, ast doe veſtist, mar by dyn Væer, dy yn 't voarboargen is; in dyn Væer, dy ynt voarboargen ſjuogt, ſolt yn 't openbaar vorjolde."

Gewoon Land-Friesch.

16. „ In az jimme feſtje, meitsje dan nin droavige troonje, lyk az de Feinsjers; want ja misneitſe har troonjen, op dat ſe bije Minskin uitblinke meye, az ſe feſtje. Forſieker ſis ik jimme, dat ja har lean wey habbe.

17. „ Mar az tou feſtſte, ſalfje dyn holle, in waskje dyn eanſicht.

18. „ Op dat ſte neat uitblinkſte for'e Minskin, as ſte feſtſte, mar by dyn Vaar, dy yn 't forborgen is; in dyn Vaar, dy yn 't forborgen ſjocht, ſil 't yn 't iepenbier forjilde."

Nog een ander vertaald Stuk voert tot Opſchrift: *Vryhertigheit van en Huisman*, en getuigt daar van de Heer WASSENBERGH, „ dat hy van het *Oorſpronkelyk Ge-* „ *ſchrift*, waarnaar deze Vertalinge is geſchied, geen Be- „ richt weet te geeven." Hier omtrent nu hebben wy het ge-

genoegen, den Hoogleeraar eenige opheldering te kunnen toedienen. Onder het leezen van 's Huismans Aanſpraake ontmoetten wy eenige trekken, die ons niet geheel nieuw waren, en aan de lekture van onze vroegſte jeugd deeden terug denken, in de verbeelding, dat van dezelve, veelligt, nog iets in 't geheugen was blyven hangen. Onder de vroeger gelezene Boeken herdagten wy, onder andere, aan een thans meest in onbruik geraakt Geſchrift, getiteld: *Voorbeeldzels der Oude Wyzen. Door* JOANNES DUIKERIUS. *Gedrukt te Amſterdam, by Aard Wolfgrein*, 1693. Wy zogten het Boek, vonden het, en den Inhoud raadpleegende, viel ons oog op het Opſchrift des twee-en-twintigſten of laatſten Hoofdſtuks, *handelende van de vrymoedigheid, en eenige andere ſtoffen.* Hier vonden wy de geheele Aanſpraak, van bl. 669 tot 692. Door de vergelyking van de Vertaaling met het nu aan den Hoogleeraar bekend gewordene Oorſpronklyke, zal dezelve eenigen zyner Conjecturen kunnen toetzen.

Eindelyk ontmoet men nog, aan het einde des Werks, een *Verhaal aangaande* GYSBERT JAPIKS *en deszelfs Gedichten*, grootendeels ontleend uit des Uitgeevers Latynſche Verhandeling over dat onderwerp, by wyze van *Diſſertatio Academica*, in den jaare 1793, *ſub præſidio*, openlyk verdeedigd, die ſlegts in weinige handen zynde, thans, dank hebbe de Hoogleeraar, om haaren leezenswaardigen inhoud, meer openbaarheids bekoomt.

Met verlangen het Tweede Stuk te gemoet ziende, eindigen wy ons verſlag, met de aankondiging, dat hetzelve zal behelzen. „ 1. Eene Proeve van *Oudheid- Taal- en Dichtkunde* op een der voornaamſte Gedichten van GYSBERT JAPIKS, te weeten, *Nysgierige Jolle in Holtzeicm*; — als voorbeeld eener *nieuwe Uitgave* van alle de Gedichten. 2. De Verhandeling over de *Eigennaamen der* FRIEZEN, als tweede Druk, zeer aanzienelyk vermeerderd en verbeterd. 3. Meer dan MCXXX oude FRIESCHE SPREEKWOORDEN, uit twee *Handſchriften*, — hier en daar door *Aantekeningen* opgehelderd. 4. Eenige FRIESCHE GEDICHTEN van den Uitgeever dezer Bydragen."

Ge-

Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo, door BRYAN EDWARDS. *Uit het Engelsch.* 3de Stuk. *Te Haarlem*, by A. Loosjes Pz., 1802. *In gr.* 8vo. 120 *bl.*

Nauwlyks hadden wy ons Berigt wegens het tweede Stukje deezer *Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo* afgezonden (*), of dit derde en laatſte Stukje kwam ons ter hand. Heeft Vertaaler en Uitgeever niet gemaard met ons het geheel te ſchenken, wy maaken ook niet met de aankondiging.

Mogt de Leezer, in het laatstvoorgaande Hoofdſtuk, zich eenigermaate verpoozen van yslykheden op yslykheden geſtapeld te aanſchouwen, hy ziet in het X H., het eerſte van dit Slotſtukje, het oorlogsvuur van eenen anderen kant in dit geteisterd Eiland opblaaken; daar het ons de Krygsverrigtingen der *Engelſchen* op dit *Eiland* beſchryft.

Reeds zo vroeg als op het einde des jaars 1791, en dus lang vóór het begin der vyandlykheden tuſſchen *Frankryk* en *Engeland*, hadden 'er zich by de Miniſters des Konings van *Groot-Brittanje* uitgeweekenen vervoegd, met verzoek om eene Gewapende Magt derwaards, ter bezitneeming van het Eiland, te zenden. — Naa de Oorlogsverklaaring leende men gehoor aan voorſlagen van dien aart; en hadt zulks de zending van Krygsvolk na dit Eiland ten gevolge, hier in 't breede beſchreeven, door een Geſchiedſchryver, *die, van zynen* pligt bewust, en daaraan *getrouw*, (ach was dit ſteeds der Geſchiedſchryveren geval!) by den aanvange betuigt: „Ik weet wel, dat ik hier een teder ſtuk onder handen heb; maar zo het blyken zal, gelyk ongelukkig het geval is, dat de perſoonen, op wier aandrang en verzoek die zaak werd ondernomen, ten oogmerk of hadden om te misleiden, of zelve grovelyk misleid waren, in de voorſlagen, die zy te deezer gelegenheid aan het *Engelſche* Gouvernement deeden, is het myne taak en myn pligt, den gevolgden misſlag op zyne waare rekening te plaatzen. De Geſchiedſchryver, die in zulke gevallen uit beginzels van vreeze, gunst of liefde, de mededeeling van daadzaaken onderdrukt,

(*) Zie hier boven, bl. 595.

is byna niet minder te beſchuldigen dan de partydige en omgekogte Schryver, die de belangen der waarheid en de waardigheid der geſchiedenis aan de vooroordeelen der partyſchap opoffert."

Uit de gevolgen der eerſte, mislukte onderneeming bleek het, „ dat de aanval op *St. Domingo* eene onderneeming van meerder grootheid en moeilykheid was, dan zich het *Britsch* Gouvernement ſcheen verbeeld te hebben. En de uitgeſtrektheid en de natuurlyke ſterkte van het Eiland in aanmerking genomen, mag men wel twyfelen, of al de Magt, die *Groot-Brittanje* zou hebben kunnen miſſen, genoegzaam zou geweest zyn, om 't zelve weder tot onderwerping te brengen, en het ten zelfden tyde tot dien ſtaat van orde en ondergeſchiktheid terug te doen keeren, als het tot eene Colonie maakte, die waardig was te behouden."

De geringe Krygsmagt, eerst daarheen geſchikt, in 't vertrouwen van een byſtand, die niet opdaagde, te vinden, vermeld hebbende, laat EDWARDS volgen: „ Zodanig was de magt, geſchikt om aan de Kroon van *Groot-Brittanje* een Land te hechten, in uitgebreidheid byna zo groot, en in natuurlyke ſterkte oneindig grooter dan *Groot-Brittanje* zelf!" — Naa verſterking bekomen te hebben, volgde het behaalen van eenige voordeelen, ook de Zegepraal van *Port au Prince* werd voltooid, roemryk en voordeelig voor zodanigen der Officieren en Soldaaten, door welken dezelve was uitgevoerd, die beleeven mogten de vrugten hunner zege te genieten. De daarby bemagtigde Schepen worden, naar eene gemaatigde begrooting, op niet minder dan 400,000 Ponden Sterling geſchat (*).

Dit voorgevallene doet EDWARDS het XI H. op deezen toon aanvangen: „ Uit hoofde van den voorſpoed, die de *Engelſche* wapenen by de bemagtiging van *Port au Prince* vergezelde, zou men nu mogen hoopen, dat zich een aangenaamer verſchiet zou openen, dan dat, het welk zich tot dus lang onzer beſchouwing aanboodt; maar eene treurige wending der fortuin verbeidde welhaast de overwinnaars: want onmid-

de-

(*) De Pryzen, die de *Franſche* Kapers binnen weinige maanden op de *Engelſchen* maakten, vergoeden, volgens EDWARDS, bl. 212, overvloedig hun verlies te *Port au Prince*.

delyk na dat de Stad in beſit genomen was, vernieuwde dezelfde vreeslyke geesſel der ziekte, die zeer beſmetlyk geworden was, en zo noodlottig den voorigen Herfst onder onze troepen gewoed hadt, zyne verwoestingen."

Leezen wy in de Nieuwspapieren van den Dag het deerlyk lot, de *Franſchen* heden door de Ziekte op *dit* Eiland treffende, wy vinden hier ontzettende berigten van der *Engelſchen* lot ten dien aanziene. 'De *Franſchen*, ten tyde van den kryg met de *Engelſchen*, benaauwden de laatſten in *Port au Prince* zodanig, „ dat," gelyk onze Schryver zich uitdrukt, „ den Soldaaten een zeer zwaare en ongewoone last werd opgelegd. Zy werden genoodzaakt met maar weinig tuſſchenpoozingen over dag den grond te delven, en 's nachts militairen dienst te doen; in het een geval blootgeſteld aan de brandende ſtraalen der zon, in het ander aan den ſchadelyken daauw en hevige *regenvlaagen van dat klimaat*. Zodanig een *buitenſpoorige arbeid*, *opgelegd* aan lieden, die daadlyk aan Scheepsboord zes maanden waren opgeſlooten geweest, zonder verſche ſpyze of lichaamsoefening, zamenwerkende met de kwaadaartigheid der lugt, bragt zyne natuurlyke gevolgen voort. Zy vielen, gelyk de Bladeren in den Herfst, tot dat in het einde het Guarniſoen zo verminderd en verzwakt geraakte, dat de posten dikwerf gebreklyk met herſtellenden bezet waren, naauwlyks in ſtaat om de wapenen te torſchen." —— „ Het was," merkt EDWARDS in eene aantekening op, „ gelukkig voor de *Engelſche* Armée, dat de *Franſche* Troepen *ruim zo* veel leden als onze eigene; anderzins zou *Port au Prince* kort in onze magt geweest zyn." —— Verſterking kreegen de *Engelſchen*, maar hoedanig? „ De agt nieuw aankomende Compagnien, uit vier Regimenten, beſtonden, by de ontſcheeping, ieder uit omtrent zeventig man, maar het geheel getal, toen zy voet aan land zetten, was niet volkomen drie honderd. De vier Grenadier-Compagnien, in 't bizonder, waren byna geheel vernield. Het Fregat, waarmede zy werden overgevoerd, werd een peſthuis. Meer dan honderd van hun werden in de diepte begraaven in den korten overtocht tuſſchen *Guadeloupe* en *Jamaica*, en nog honderd vyftig werden in eenen ſtervenden ſtaat te *Port Royal* gelaaten. De elendige overblyfzels van het geheel detachement zagen, toen zy

te

te *Port au Prince* aan land ſtapten, dat zy niet kwamen om te deelen in den roem der overwinning, maar om binnen de muuren van een hospitaal om te komen! Zo groot was de ſterfte in de *Engelſche* Armée, naa hunne aankomst, dat niet minder dan veertig Officiers en meer dan zeshonderd Onderofficieren en Gemeenen eenen ontydigen dood ſtierven, zonder dat zy met eenigen anderen vyand, dan de ziekte, ſtreeden, in den korten tyd van twee maanden naa de overgaaf der Stad."

De gevoerde kryg der *Engelſchen* op *St. Domingo* zet EDWARDS voort tot den Jaare 1794. En van de geſneuvelden op het bed van eer geſproken hebbende, kan hy zich niet wederhouden 'er by te voegen: „Hoe veelen zyn 'er geſneuveld, niet op het bed van eer — maar op dat der krankheid! niet in 't midden van het gejuich der zegepraal — maar de zuchten der wanhoop — veroordeeld om weg te kwynen onder de yſelykheden der pestziekte, te vallen zonder ſtryd, te ſterven zonder roem!"

De aanmerkingen op, de vrymoedige beoordeelingen van deezen Krygstocht verdienen geleezen te worden; zo ook het XII H., den ouden ſtaat der *Spaanſche* Colonie voorſtellende, alsmede den tegenwoordigen, geëindigd met gisſingen wegens den toekomſtigen ſtaat des Eilands, en eenige bedenkingen ten ſlot.

By dit alles komt een *Tableau du Commerce & des Finances de la Partie Françoiſe de St. Domingue*, 1791. En wordt dit Werk, zo recht tydig en ſpoedig uitgegeeven, beſlooten met eenige Byvoegzels en Opheldering, geſchikt om den arbeid des verdienſtlyken en keurigen Schryvers eene meerdere waarde by te zetten; daar hy misſtellingen herroept, of nadere bewyzen van het geſchreevene aanvoert. Wy verheugen ons, deeze Lettervrugt van den helaas! overledenen EDWARDS ook in onze taal te bezitten. Als menschkunde en waarheidsliefde de pen voeren, verdient zulks der Leezeren aandagt.

CLARA DU PLESSIS en CLAIRANT; *zynde eene Familiegeſchiedenis van Franſche Gezinsgenooten*; *door* AUGUST LA FONTAINE. *Te Zwolle, by* J. de Vri, 1802. *In gr. 8vo. II Deelen*; *te zamen* 612 *bladz.*

„ Wanneer ik," aldus laat de Schryver zich uit over den Held van dit Werk, „ aan de waereld eenige gebeurtenisſen van ſommige Franſche huisgezinnen verhaale, moet zy niet denken dat het flegts verdichtſels zyn. Helaas neen! Als zy my hier aan myn ſchryftafel zag zitten, met de echte ſtukken dezer gebeurtenisſen voor my, de oogen, waarmede ik deze papieren doorloop, vol traanen; ô! men behoefde geen andere bewyzen der waarheid, dan dezen aanblik; en had men, zo als ik, de aandoenlyke geſchiedenis, die ik hier afſchryf, uit den mond van den ongelukkigen zelven aangehoord, men zou myn verhaal zeer ligt kunnen ontbeeren. Want, kan de grootſte Dichter ooit *zo verhaalen, als een gebroken hart, een oog vol traanen, een' blik vol jammers?* Ach, ik gevoel het, een zucht, eene langzaame kommervolle hoofdſchudding, gevouwen handen, een vochtige blik naar de wolken gekeerd, zyn geheel andere figuuren, dan die de *Rhetorica* leert." En verder: „ Wie dus hier een *Roman* hoopt te vinden, wie geen ſmaak aan de kleine onbeduidende huislyke tafereelen, die door liefde en vriendſchap zo veel beduidend, zo aandoenlyk werden, vindt, die werpe gerust dit boek ter zyde. Voor hem is het niet geſchreeven." En deze ſtellige verzekeringen van derzelver echtheid zyn het, die dezer treurgeſchiedenis, in ons oog, een verdubbeld belang by-zetten. Zie hier eene ſchets:

CLAIRANT werd opgevoed door *zynen Oom*, eenen achtingwaardigen Geestlyken, en was als kind reeds de lieveling van een' ieder', ook by de Familie DU PLESSIS, op het adelyk huis; de jonge DU PLESSIS, met hem van denzelfden ouderdom, was zyn ſpeelgenoot en boezemvriend. Natuurlyk had geen dezer jongens enig denkbeeld of gevoel van den afſtand tuſſchen hen door hunne geboorte; *dat zal zich met den tyd wel vinden*, dacht de Markgraaf, en liet de jonge lieden geworden. Nauwer nam hy het toch ten opzichte van zyne Dochter, toen deze uit het Klooster kwam, daar zy was opgevoed; en echter duurde het lang, eer de ouders ontdekten, dat CLAIRANT en CLARA, niettegenſtaande alle die voorzorg, elkander beminden. CLARA werd toen naar eene Tante gezonden, en CLAIRANT, dien men tot geen huwlyk dwingen kon, aarzelde niet, toen hy kiezen moest: — hy Soldaat, of CLARA eene Non, — om den Dienst te kiezen. Men

wist

wist haar te doen geloven, dat CLAIRANT haar vergeten had, en zyn fortuin zou maken met ene ryke Weduwe. Na verloop van enigen tyd werd zy nu weder het vrolyke meisjen: doch het geval doet de gelieven elkander ontmoeten; en nu is het bedrog ontdekt. De Markgraaf was toen in de Vergadering der Notabelen te Parys, en de Moeder gemaklyker om den tuin te leiden, ook meer toegevende. De jonge nu PLESSIS zag nu wel verder; dan, hy beminde zyne Zuster, en CLAIRANT was zyn Vriend. By de tehuiskomst van den Markgraaf had deze nu het hoofd met de grote gebeurenisſen en ſtaatkunde al te zeer vervuld, dan dat hy de gelieven, die zich zeer in acht namen, nu verder zou verdacht hebben; CLAIRANT was nu zelfs in zyn oog een zeer verſtandig jongeling; tot dat hy hem eens by zyne Dochter vond, beiden in de hoogſte vreugd over het opheffen van den Adel en het beperken van het vaderlyk gezach. De vlucht der gelieven wist hy te beletten; CLARA werd met arendsogen bewaakt; doch tegen CLAIRANT durfde hy nu toch niets ondernemen. Intusſchen trok men in dien oord ook de alarmklok; de Boeren raakten op de been, en het was: *Steekt aan! Verbrandt de Tyrannen! Steekt aan! Lang leve de Natie! Lang leve de Vryheid!* Het gelukte CLAIRANT, de woede te bedaren, en alles liep af met een vreugdefeest. De Markgraaf deed nu wel recht aan CLAIRANTS beleid, en bewonderde zyne edelmoedigheid, daar hy zelfs gene belofte gevorderd had in het ogenblik dat men hem niets kon weigeren; maar hy wrong de handen, toen hy indacht, dat men hem en zyn goed alleen daarom geſpaard had, omdat zyne Dochter zo gelukkig geweest was, de beminde van CLAIRANT te zyn; en hy vertrok den volgenden nacht met zyne familie naar Duitschland. CLARA ſchryft haren minnaar; zy is hem getrouw; en zyne en hare brieven zyn uitnemend teder; zy zal hare ouders ontvluchten; een brief van den jongen DU PLESSIS, die het plan ontdekt had, wordt beäntwoord, zo als men dat van een Fransch Burger in dat tydſtip verwachten moet; alles is tot de vlucht gereed; dan CLAIRANT, die zyne beminde zal afhalen, komt niet opdagen; — natuurlyk; want de uitgewekenen waren gebannen, op ſtraffe des doods. Dus was nu alle hoop vervlogen: Frankryk toch was het énige Land, waar zy voor de vervolgingen van den Vader veilig zouden geweest zyn. Al het goed van den Markgraaf wordt verbeurd verklaard. Een ryk en aanzienlyk man ſtaat naar CLARA's hand; doch, hoe men haar ook dringt, zy blyft getrouw, en de brave Edelman behandelt haar hoogst edelmoedig; — maar nu is haar toeſtand akelig; zy is nu volſtrekt ene vreemdelinge in haars Vaders huis. Zy wil met CLAIRANT een eenzaam oord opzoeken; deze ziet de zwarigheden in; *uw boezem of myn graf is* CLARA's *énig toe-*

vluchtwerd, ſchryft zy; en dit haalt hem over. Door haren Broeder wordt zy op de ontmoeting voorbereid; nu willen de gelieven terſtond met elkander vluchten. *In Oſnabrück? zonder dak? zonder kleed?* —— *Een dorp of een hut zou hem wel opnemen.* —— *Maar ook even ſpoedig weder uitleveren.* —— *Maar 'er voert toch een weg naar Frankryk terug.* —— *Daar wacht de Guillotine op* CLARA. *'Er is toch*, zegt CLAIRANT, *één weg, die ons redt; Ik omvat* CLARA, *zy omvat my, en zo zinken wy beiden in den Rhyn; die heeft nog nooit zyne hulp geweigerd.* Nu ziet de Broeder, dat hy toe moet geven; het gelukt hem, de gelieven te bedaren; CLAIRANT bleef in dien oord, en zag zyne beminde dagelyks. Na enigen tyd vertrok de Familie; CLAIRANT keerde toen naar Frankryk, en hield zich of hy zich al dien tyd te Parys had opgehouden. De jonge DU PLESSIS nam Dienst onder de Uitgewekenen, en CLAIRANT werd tot verdediging van zyn Vaderland opgeroepen, doch verliet, na den bekenden 10 Augustus, het Leger. Eerst behaalden de uitgewekenen enige voordelen; de Vrienden zagen elkanderen; *doch de kans keerde ſpoedig*, en de jonge DU PLESSIS *keerde terug, als een* menſch, die alles, alles, ook het verſte vooruitzicht, verloren had. Nu kwamen de brieven der gelieven niet meer te recht; CUSTINE viel in Duitschland; de ellende der uitgewekenen werd nu onbeſchryflyk; ook de Familie DU PLESSIS moest de bedienden afdanken. CLAIRANT verliest zyn geduld, en waagt zich nogmaals, om CLARA op te zoeken; doch hy vindt haar nergens, en keert ongetroost terug. Intuſſchen ſchryft zy aan ene vriendin; en deze, niet wetende waar zich haar minnaar ophoudt, wil haar niet ontrusten, en antwoordt: *Hy is gezond; doch zyne bezigheden beletten hem het ſchryven.* Wat moest nu de minnares gevoelen! Het vorige aanzoek by CLARA wordt nu vernieuwd; *doch ſchoon zy zich voor* ene verlatene hield, blyft zy getrouw. Zy ſchryft nog eens aan CLAIRANT, als ene verlatene, maar uitmemend teder, en zegt hem voor altyd vaarwel. Hy ontvangt dezen brief, neemt ene aanzienlyke ſom met zich, zoekt haar op, en vindt haar eindelyk; dan de Markgraaf, hoe vernederd ook, was dezelfde. CLARA volgt CLAIRANT, van haren Vader gevloekt. Doch haare Moeder onthield haar haren zegen niet. De helft van CLAIRANTS vermogen ſtellen zy der dierbare Moeder ter hand. In het geheim woont deze de trouwplechtigheid by; en de jonggehuwden nemen in enen afgelegenen oord, by enen Wild-oppaſſer, hun verblyf. Deze beſtreelt hun, en maakt zich voord met het grootſte gedeelte van hun geld. Zo zy zich tot het hoogſtnodige inkrimpen, kunnen zy nu ten hoogſten twee of drie jaren van het overſchot leven. *Nog drie jaren zo gelukkig!* zegt CLARA, en met geen Koning op aarde hadden zy willen ruilen. Doch ſleehts twee maan-

den

den duurde hun geluk. De Markgraaf bemerkte aan de gerustheid zyner Gemalin, dat zy het verblyf der gelieven wist; hy onderschept hare brieven; het jonge paar wordt van het bed gelígt; men bragt CLAIRANT naar het Hoofd-kwartier, en CLARA by hare Ouders, die terstond van woonplaats veranderden. De Vader overtuigt zyne Dochter, dat hy zyne maatregelen zeker had genomen: was zy CLAIRANTS Vrouw, dan zou zy weldra zyne Weduwe zyn. CLAIRANT, zegt zy, *kan nooit ene Weduwe hebben.* De jonge DU PLESSIS was gesneuveld; de Moeder overleefde deze tyding niet; en eindelyk zag de Markgraaf, dat ook CLARA niet meer leven kon. Nu eerst breekt zyn hart. Dan CLAIRANT was zonderling gered; doch waar was hy nu? CLARA wist het. *By de Wolfsbron*, zegt zy; — dit was de afspraak. De Vader zelve zoekt hem daar nu op; doch het was te laat; CLARA werd zwakker en zwakker, en was in weinige dagen by hare Moeder in het graf. CLAIRANT verneemt nu ook den dood van hare Moeder en van zynen Vriend. *ô God!* zegt hy, *wat zal ik alleen dan hier nog doen?* Op het graf van zyne CLARA heeft men hem nog gezien; men zag hem bedaard van daar weggaan; doch men zag hem daarna nimmer weder. —— Zie daar, Lezer! het Scelet van dit belangryk Verhaal, zo aandoenlyk schoon geschreven, dat men hetzelve waarlyk niet zonder tranen lezen kan. Indedaad, LA FONTAINE is niet om niet een zo geliefkoosd Schryver by de Duitschers!

Hier en daar vonden wy ene onnaauwkeurigheid; b. v. hoe kon toch, vragen wy, CLAIRANT zo gemaklyk, en dat meer dan eens, in en uit Frankryk, op dat tydstip? —— hoe kon een Soldaat, Officier, Onder-officier, of wat hy mag geweest zyn, zo enen geruimen tyd zich maar van den Dienst ontslaan, en alles doen wat hy goedvond? —— Dit, en wat meer van dien aard is, vereischte toch wel enige opheldering. Doch dit zyn indedaad slechts geringe vlekken, die misschien in het oorspronglyke Werk minder hinderen.

De Vertaling is niet geheel zo als wy die wel zouden wenschen: b. v. I D. bl. 92. *zy vergaten zich niet* (elkander); en bl. 216. *de gelukzaligheid van myne* CLARA *aan myne eigene gelukzaligheid opofferen*, daar juist het tegendeel wordt bedoeld: Ook klinken een aantal woorden en uitdrukkingen in onze taal wat zonderling: b. v. I D. bl. 197. *ondaadigheid*; II D. bl. 64 *opvallend genoegen*; bl. 84. *een dal dat zich* STAL *tusschen de bergen*; bl. 88. *zich naar beneden* STEELEN; bl. 163. *zich voor iemands huis* STEELEN; bl. 209, en op meer plaatsen, *zy* VRIEG; bl. 299. *trouwschyn*; bl. 316. *verwikkelde*, enz. Het zou gemaklyk zyn, hier nog meer stalen by te voegen; doch wy verkiezen dit niet, en zouden

misschien, gelyk by zo vele andere Vertalingen, geheel op dit artikel niet gezwegen hebben, had de Uitgever onze oplettendheid niet byzonder gaande gemaakt, door het bericht, *dat tot eene goede Vertaling van een Werk van* LA FONTAINE *geene geringe kracchten vereischt worden, en dat de geen, die zich wel met dezen arbeid heeft willen belasten, reeds moeyzaalen met lof in dit vak arbeidde.* Waar bevonden wy inzonderheid zyn gezegde in dat zelfde Voorbericht: *dat wy, terwyl wy enkel tot ons vermaak meenen te lezen, ongemerkt meer den fynen zedelyken indruk ontvangen, die ons met het gevaar der driften bekend maakt, en ons in de gevallen, en voor het nog tyd is, 'er voor zal kunnen behoeden.* —— Iets willen wy toch afschryven:

„ ô Natuur! hoe onuitputtelyk is uw rykdom! hoe veelvuldig de banden der liefde, daar gy de menschen mede verbindt! CLARA en CLAIRANT kennen zich pas; zy hebben zich slechts eenige maalen gezien; hebben waarlyks zo veel woorden gewisseld, als anders twee menschen noodig hebben, om zich als bekenden te groeten; en des niettemin zyn hunne harten het eens, hunne gewaarwordingen in elkander gesmolten. CLAIRANT zou zich voor CLARA, die hy niet kent, in de baaken der helle storten, als haar wenk gebood; CLARA zou hem door een stormend meir, door opgeruide golven volgen, wanneer hy 'er om smeekte. Hoe heet de band, daar gy deeze twee harten mede samenknoopte? Niet *Liefde*; want welke volmaaktheden kennen zy van elkander? *Vertrouwen* ook niet; want zy wagen het naauwlyks om elkanderen aan te zien. *Achting* nog minder; zy kennen zich haast niet. *Teêlheid?* ô noem deeze zich overgevende gewaarwording met dien afschuwlyken naam niet. CLAIRANT zou eene kroon, om een' handdruk van CLARA's zachte hand, versmaden: zy zou met hem in een woestyn vluchten, te vreden, wanneer slechts CLAIRANT's stemme haar zyne dierbaare CLARA noemde. Zo moge deeze band dan als gy zelve heeten: Natuur of Menschlykheid. Het is de stam, waarop gy de betere liefde inënt, de duurende vriendschap, het weldaadig vertrouwen, de volle uitstorting der harten voor elkander; zyn bloezem is menschlievendheid, zyn vrucht gelukzaligheid.

„ Zedeleeraar! veroordeel deeze gewaarwording niet, wyl zy zo vergangelyk is, wyl éene ademhaling, één woord, één blik, één dag ze kan doen vervliegen; éene ademhaling, één woord, één blik, één dag, ze teelde; noem ze geen dwaasheid, om dat de Jongeling niet zeggen kan, hoe zy ontstond, waarom zy hem overweldigde. Zy staat onder de bescherming der Natuur. Ze zy dan ook eene bedwelming, die den Jongeling het verstand ontrooft, die hem maar al te dikwerf ongelukkig maakt;

aan

aan wien ligt de ſchuld? Aan u, die met de ſterkſte van alle hartstochten, als met een fabel, ſpot; den Jongeling niet leert, liefde van zinnelykheid te onderſcheiden; zinnelykheid, wellust en liefde in dezelfde claſſe plaatst, en wanneer gy eindelyk toevallig den ſtorm aan den onzekeren oever des onderdoms ontworſteld zyt, als de Phariſeër uitroept: Ik dank u, ô God! enz.

„ Liefde was het niet, wat de beide Gelieven aan elkander trok. Het was de ontwaakte zinlykheid, het wakker geworden hart, het was natuur. Een toeval geleidde CLAIRANT's gevoel op CLARA; een toeval maakte CLAIRANT tot een voorwerp van CLARA's ontwaakt hart. Eene onbezonnenheid des Vaders bragt ze te ſaamen, de ydelheid knoopte den band, de vrees voor den Markgraaf bevestigde denzelven. De kusch, de eenige kusch, dien CLARA aan CLAIRANT gaf, leende aan de gewaarwording eene onnadenkelyke ſterkte. En toch nog zou deeze liefde, hoe reuzenſterk zy ook ware, door den tyd en door de vergetelheid weder in ſlaap gewiegd zyn, zo niet eene kleine onbezonnenheid der Moeder, of liever een toeval, de Gelieven geleerd had, om alle hinderpaalen, die de Geboorte haare liefde in den weg gezet had, te overwinnen," enz.

„ Zo bevond CLAIRANT zich eens met den Prior by den Markgraaf. „ Wie is toch van hun beiden de grootſte?" —— vroeg de Markgraaf. „ Stelt u eens rug aan rug; zo!" PLESSIS was twee vingerbreed hoger dan CLAIRANT. —— In dit oogenblik trad CLARA en haare moeder in de kamer. Myne kinderen groeien my boven het hoofd, zei de Markgraaf: zo wel PLESSIS als CLARA. Ik geloof dat CLARA aan CLAIRANT niet veel in grootte zal toegeeven. —— Vier vingerbreed ten minſte, meende de Prior. De Markgraaf beſtreed dit. Kom hier, CLARA! ſtel u eens achter CLAIRANT, met den rug tegen hem! CLARA aarſelde. ô Meisjen, voort! ik wil u meeten, zo! nu recht digt by elkander. Hy ſchoof hen met beide handen hard aan elkander. Een huivering greep beiden aan, toen zy zich van zo naby in alle punten aanroerden. Ziet gy, lieve Prior, ziet gy, dit verſcheelt niets. —— Als gy CLARA's Kapſel mede rekent, zei de Prior. „ Neen! neen! zonder Kapſel. Draait u om, Kinderen! nu, draait u om? gezicht tegen gezicht! nu, wat henker, plaats u liever een myl van elkander! — digt, digt by elkander. Nu ziet gy, Prior! de voorhoofden digt tegen een! nu ſtaat toch recht op, en digt tegen elkander! ziet gy, geen twee vingerbreed is hy grooter dan CLARA! Nu! nu is het goed, kleine zottin! nu is het goed."

„ Maar Heer Markgraaf, het is niet goed! 't is waarlyk niet zo goed als gy meent! twee menſchen, wier harten nog heimelyk voor elkander ſlaan, in zulk eene houding te brengen;

dat voorhoofd aan voorhoofd ligt, adem zich met adem vermengt, en byna een kusch wordt. In zulk een ſtelling, dat CLAIRANT de hartkloping van het meisjen met zyn borst opvangt, met zyn borst, die zich geweldig verheft, en de onrust aan den boezem van het meisjen mededeelt. . . . Het is niet goed! Waar had de Markgraaf de oogen," enz. Wy mogen niet verder afſchryven; doch het zal ook wel ter aanpryzing van dit Werk genoeg zyn.

WILLEM TELL, *of het verlost Helvetie. In vier Boeken. Naar het Fransch van* FLORIAN, *door* J. KISSELIUS. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1802. *In gr.* 8*vo.* 107 *bl.*

De Held van Zwitzerland, door enen FLORIAN bezongen! Indedaad, wy moesten hier iets ſchoons verwachten, en werden in die verwachting ook geenzins te leur geſteld. Dit Werkje zal van zelven veler aandacht trekken, en op nieuw ene warme deelneming ook in het *tegenwoordig lot van Helvetie den Lezer inboezemen. Slechts het eerſte Boek is door* den Dichter zelven overzien en beſchaafd; hy ſtierf te vroeg, om ook aan de drie overigen de laatſte hand te leggen. Van daar, zegt de Vertaler, in deze enige kleine in het oog lopende onnaauwkeurigheden, die hy nu heeft verholpen. Daar wy 't oorſpronglyke niet gezien hebben, kunnen wy niet beſliſſen, of dezelve vele waren en van enig belang; doch wy zeggen gerust, dat de Vertaling aangenaam en vloeiend is, en dat wy den man van ſmaak en gevoel by de lezing van dit klein geſchrift een genoeglyk uur beloven. Het gezang is treffend, maar zeer eenvoudig verheven. „Ik roep u heden niet aan, (zo zingt de Dichter) ô gy, *Godlyke Dichtkunst!* ſchoon ik u ſints myne *kindsheid aanbad*, en uwe luisterryke verdichtingen alle myne genoegens uitmaakten. „Bewaar vry uwe betoverende penſelen voor helden, wier „beeldtenisſen uwe tooiſels behoeven. Uwe verſierſelen zouden den genen, wien ik zingen wil, ſlechts ontluisteren; „uwe bloemkranſen zouden niet voegen om zyn krygshaftig gelaat; zyne kalme, maar ontzagwekkende aanblik zou „zich voor u te veel lenigen. Vrees zyne ruwe praal te ontheiligen; laat hem zyn' groven py, zyn' boog van forbenhout; dat hy, in eenzaamheid, over rotzen, en langs den oever van blaauwſchynende ſtromen wandele. Volg hem van verre, weeklagend, na, en ſtrooi, met een bevende hand, op de paden, die hy doorkruiste, de wilde bloemen van den eglantier." En dit zyn niet maar woorden; de Dichter houdt dit door iederen Zang in het oog, en wy vinden overal den Held, zo als hy was, eenvoudig, maar treffend groot.

OTHEL-

OTHELLO, *of de Moor van Venetien; Treurſpel. Gevolgd naar het Fransch van* DUCIS. *Te Groningen, by* H. Kelkhoff, H. Z. 1802. *In 8vo. 109 bl.*

Een zeer treurig Treurſpel in waarheid! OTHELLO, een Held, die het Vaderland redt, en aanſpraak heeft op leders hart, is den Raadheer ODALBERT alleen niet edel genoeg, om deszelfs Dochter, de ſchone EDELMONA, te huwen; ieder ogenblik beeft de Lezer of Aanſchouwer voor de wraak en woede van den Vader, daarenboven voor de driſt en woede van den Minnaar; die ſchrik neemt toe, daar men ziet hoe jaloersch hy is, en hoe hy zyne getrouwe Beminde verdenkt; tot hy haar eindlyk den dolk in 't hart duwt; waarop zich dan terſtond alles ontwikkelt, EDELMONA's onſchuld blykt, ODALBERT het huwlyk meſtemt, en OTHELLO, die nu ziet dat hy door enen Vriend bedrogen en verraden werd, zich zelven doorſteekt; en op het lyk zyner Bemihde ſtervende nedervalt.

De Poëet, of de Rymdrift, Blyſpel; gevolgd naar het Franſche van PIRON, *door* A. L. BARBAZ. *Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In 8vo. 149 bl.*

De Triomf van den Poëet, of de Verraſſing, Blyſpel, door A. L. BARBAZ. *Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1802. *In 8vo. 61 bl.*

Het eenigſte Stuk van PIRON, *'t welk by zyne Landgenooten duurzaam in achting is gebleven*, is, naar het bericht van den Vertaler, *deze Poëet*, dien men misſchien niet genoegen zal zien vertoonen, te meer daar de overzetting niet kwaad en het rym vloeiend is. Intuſſchen wy voor ons zien liever zodanige Bly- of Klucht-ſpelen, waarin gebreken en zwakheden worden ten toon geſteld, die wat meer gewoon zyn, dan juist het onderwerp van dit Stuk, dat ja wel geestig genoeg is en gelach verwekt, maar toch wat al te ſterk overdreven is. —— Tot het Vervolg, *De Triomf van den Poëet*, gaf het ongehuwd blyven van den Poëet, en de onenigheid met zynen Oom, die den gek niet dragen kon, het ontwerp aan de hand. De Poëet krygt dan ene Vrouw, is wat wyzer geworden, en wordt met zynen Oom verzoend. Daar dit vooronderſteld wordt *twee jaren* later te gebeuren, zo mag dit kleine Blyſpel, wanneer het, naar des Dichters oogmerk, als een *Naſtukje* op het vorige gegeven wordt, in de daad wel *de Verraſſing* heten.

Deugd-

Deugdryke Voorbeelden en Zedelyke Gesprekken voor de Jeugd; door F. VAN AKEN. *Met Plaaten. 2de en 3de Stukje. Te Amsterdam, by* de Erve W. Houtgraaf, 1802. Te *zamen* 152 *bl. basterd Formaat.*

Aangemoedigd door het goed onthaal, 't welk het eerste Stukje deezer *Deugdryke Voorbeelden* by de lieve Jeugd mogt genieten, vond de Kinderlievende VAN AKEN zich opgewekt om daarop een tweede te laaten volgen; terwyl vervolgens de graagte, waarmede ook dit werd ontvangen, en de stoffe, welke hy nog overig had, hem ten spoorslag dienden ter vervaardiging van een derde Stukje; waarby dan ook een bevallig Titelplaatje, geschikt om van de drie Stukjes één geheel te maaken, is gevoegd; 't welk ons doet vermoeden, dat de Heer VAN AKEN hiermede deezen zynen arbeid, of dit Werkje, besluit.

Wat deszelfs inrichting en uitvoering betreft, volkomen gelykvormig aan het eerste Stukje, waarvan wy voorheen verslag deeden (*), mag hetzelve heeten. *Twaalf aartig* geinventeerde en leevendig gekleurde Prentjes, met even zo veele Dichtstukjes, maaken den inhoud van ieder Stukje uit. De volgende Deugden of Plichten worden daardoor der Jeugd *ingeprent*: —— *Lydzaamheid*, *Geduld*, *Verdraagzaamheid*, *Dienstvaardigheid*, *Vriendelykheid*, *Eerlykheid*, *Vriendschap*, *Ondergeschiktheid*, *Zedigheid*, *Oplettendheid*, *Matigheid*, *Rechtvaardigheid*, *Bedachtzaamheid*, *Onbevreesdheid voor Spooken*, *Minzaamheid*, *Voorzichtigheid*, *Moed en Getrouwheid*, *Toegeevendheid*, *Beleefdheid*, *Godsdienstigheid*, *Goedwilligheid*, *Behulpzaamheid*, *Standvastigheid*, *Vrymoedigheid by het Onweder*.

Eenige *Zedelyke Gesprekken* in proza maaken eene tweede Afdeeling van dit Werkje uit, die ook hunne nuttigheid kunnen hebben, doch, niet door Plaatjes verzinnelykt, misschien daardoor minder geschikt zullen bevonden worden, dan de Gedichtjes, om het door den achtingwaardigen Kindervriend VAN AKEN beöogde nut en vermaak der Jeugd aan te brengen.

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1801, bl. 120.

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk voordeelkundig teyens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aanmerkingen (Een handvol) op de Verantwoording van Mr. *A. H. Metelerkamp*. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 59

Abregé du Voyage du Jeune Anacharsis en Grèce, de l'Abbé Barthelemy, *à l'Usage de la Jeunesse, par M. le Duc* de Nivernois. *II Tomes. A la Haye, chez* I. v. Cleef, *in* 8vo. *f* 2-4-0 163

Aken, (F. van) Deugdryke Voorbeelden en Zedelyke Geſprekken voor de Jeugd. 2 en 3de St. Amſt. by de Erv. *W. Houtgraaf*, basterd-formaat. *f* 1-8-0 636

Alexis en Gualthur, of de wyze om Jongelingen tegen Ontucht te beveiligen. Een Boek ter bevordering van zedelyk en huislyk Geluk. Amſt. by *G. Warnars*, in 8vo. *f* 1-4-0 304

Algemeen Handboek voor Kunſtenaars, Chemisten, Fabrikanten en Handwerkslieden. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 544

Ancillon, de Vader, Prysverhandeling op de Vraag: Welke zyn, behalven de Godlyke Ingeeving, de kenmerken, die de voortreflykheid der Gewyde Schriften boven die der Ongewyde bewyzen? Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 528

Anecdoten van Vrouwen, welke zich, geduurende de Franſche Omwenteling, door haare Huwlyks-, Ouder- en Kinderliefde beroemd gemaakt hebben. 's Hag. by *L. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 475

Augustin, (*F. L.*) Verhandeling over het Galvanismus, en

en deszelfs Geneeskundige aanwending. *Arnh.* by *J. H. Moeleman Jun. en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 408

B.

Bakker, (*J.*) Lofrede op *H. Venema*. Amſt. by *P. den Hengſt*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 143

Barbaz, (*A. L.*) Fabelen en Vertelſels. IIde D. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 605

——— De Poëet, of de Rymdrift. *Blyſpel.* Naar *Piron*. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0-16-0 635

——— De Triumph van den Poëet, of de Verraſſing. *Blyſpel.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0-8-0 635

Bauer, (*G. L.*) Verklaaring van de Paraboliſche Verhaalen van onzen Heere. Arnh. by *J. Troost*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 10

Beer, (*G. J.*) Beproefde *Middelen en ernſtige Raadgeevingen voor allen, die hunne Oogen, tot in* eenen hoogen Ouderdom, gezond bewaaren, of het Gezicht verſterken willen, enz. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 22

Beets Pz., (*P.*) Drie Leerredenen, over de Gelykenis van den Verlooren Zoon, enz. Amſt. by *W. Brave* en Zaand. by *H. v. Aken*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 490

Begemann, (*C. G. S.*) Opwekking tot Boetvaardigheid, over *Amos* VII: 4—6, enz. Amſt. by *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 490

Beginzelen (Eerſte) van den Godsdienſt *voor Kinderen* van 7 tot 10 Jaaren. Leyd. *by D. du Mortier en Zoon*, in 8vo. *f* 0-6-0 141

Bell, (*B.*) Samenſtel der Heelkunde. IIIde D. 2de St. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, en Amſt. by *M. Schalekamp* en *W. Holtrop*, in gr. 4to. *f* 2-6-0 104

Bergen, (*H. C.*) Onderwys in de Christelyke Geloofs- en Zedeleer, enz. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, en Amſt. by *W. v. Vliet*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 55

Berthier, Expeditie van *Bonaparte* in Egypte en Syrie, benevens die van den Generaal *Deſaix* in Hoog Egypte. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 208

Beſchouwing (Vrye) van gedaane Voorſtellen en Verzoeken om den Invoer van buitenlandſche Manufacturen tegen te gaan. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 78

Be-

Betoog van het ſchadelyke der Vooroordeelen omtrent het Horoscooptrekken en Planeetleezen, enz. Uitgegeeven door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*. Amſt. by *C. de Vries*, *H. v. Munſter* en *J. v. d. Hey*, in 8vo. *f* 0-12-0 446

Blair, (*H.*) Zedekundige Schoonheden. Amſt. en Haarl. by *J. W. Intema en Comp.* en *A. Loosjes Pz.*, in 8vo. *f* 1-12-0 612

Blumenbach, (*J. F.*) Over de aangeboorene Verſcheidenheid van het Menſchlyk Geſlacht; met een Brief aan Sir *J. Banks*. Hard. by *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 147

Bonnet, (*G.*) Verklaaring van den Brief aan de Hebreen. IXde D. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 89

Bosch, (H. de) *Carmen*, *viro prudentiſſimo*, R. J. Schimmelpenninck, *ad Pacem Ambianenſem Batavorum Legato*, *Confecta Pace*, *ſalva Republica*, *redeunti dicatum II Junii* 1802. 299

Bosveld, (*P.*) Verklaaring van *Paulus* Brief aan de Galatiers. II Deelen. Dordr. by *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 433

Braams, (*J.*) De heilzaame Invloed van den Vrede op het Maatſchappyelyk Leeven. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 517

Brandemer, (*S. van*) Sidney en Eduard. *Tooneelſpel*. Rott. by *C. v. d. Dries*, in 8vo. *f* 0-9-0 131

Brender à Brandis, (*G.*) Proeven van Geſchied- en Letterkundige Oefeningen, zo wel den Koophandel en de Scheepvaard, als de Dicht- en Letterkunde betreffende. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 31

Brieven en Geſchiedenisſen voor de Nederlandſche Jeugd. Rott. by *C. v. d. Dries en Zoon*, in 12mo. *f* 0-16-0 44

Bruce, (*J.*) Reis na Abyſſinie, en terug door de groote Woestyn van Nubie, verkort. IIde D. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 4-5-0 205

Buonaparte als Mensch, Burger, Krygsman en Regent geſchilderd, enz. Alom, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 459

Bygeloof (Het) der voorige Eeuwen, en die der tegenwoordige, op eene Satyrique wyze geſchetst, enz. Amſt. by *J. Tiel*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 88

By-

Byzonderheden (Eenige) uit het Leeven van zekeren Oefeninghouder, door hemzelven beſchreeven. Leeuw. by *Cahais* en *v. Sligh*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 15

C.

Calkoen, (J. F. van Beeck) *Examen du Syſtême de Dupuis et Volney ſur l'origine de la Religion Moſaique et Chretienne, &c. à Amſt. chez* P. den Hengst, *in gr.* 8vo. *f* 1-5-0 454

Christiaanſe, (A.) *Specimen Hermeneutico-Theologicum, exhibens vindicias facultatis, Apostolis J. C. olim datæ, peregrinis loquendi Sermonibus. Traj. Batav. apud* O. J. v. Paddenburg, *in* 8vo. *f. m. f* 1-5-0 227

Clariſſe, (*J.*) Leerredenen. Utr. by *W. v. Tzerwerst*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 49

——— Proeve over de Waardy en het Gezag van de Leere der Apostelen. Hoorn, by *J. Breebaart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 311

Cogan, (*T.*) De Rhyn, of Reis van Utrecht na *Frankfort*. 4de en 5de St. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 117

Conrad, (*F. W.*) Verhandeling over den Rhynlandſchen Slaaperdyk by Spaarendam, enz. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 192

D.

Dichterlyke (Kleine) Handſchriften. XIIIde Schikkeering. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, *in gr.* 8vo. *f* 1-10-0 565

Doornik, (*J. E.*) Verhandeling over de Leevenskragt, volgens Dynamiſche grondbeginzelen. Amſt. by *L. v. Es*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 237

Doorſlag, (*J. H. van den*) Leerredenen over de Goddelykheid der H. Schrift. IIde D. Dordr. by *A. Bluſſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 173

——— IIIde D. *f* 2-10-0 485

Dubroca, Het Leeven van *Touſſaint Louverture*; gevolgd van eenige Aantekeningen, enz. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 369

Ducis, Othello, of de Moor van Venetien. *Treurſpel.* Gron. by *H. Eekhof Hz.*, in 8vo. *f* 0-14-0 635

E.

Edwards, (*B.*) Geſchiedkundige Beſchouwing van St. Domingo. 1ſte St. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 238
——————— 2de St. *f* 0-16-0 595
——————— 3de St. *f* 1-6-0 624
Engelbronner, (E. C. d') *Disputatio Juris de Loco Ciceronis, &c.* dat is: Rechtsgeleerde Verhandeling over het Werk van Cicero, over de Wetten. Amſt. by *P. den Hengst*, in 4to. 537
Eſſenberg Gz., (*H.*) Leevensgevallen van Joachim Penneſchaft. Amſt. by *C. Fock*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 171
——————— Zonderlinge Leevensgevallen van Jan Weltevreeden. Amſt. by *J. Tiel*, in 8vo. *f* 0-6-0 347
Europa bevredigd, Lierzang, door den Vriendenkring: *Kunst door Vriendschap volmaakter.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 300
Ewald, (*J. L.*) De Geſchiedenis, Lotgevallen en het Karacter van *David.* Ifte D. Leyd. by *A. en J. Honkoop* en Amſt. by *W. v. Vliet*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 95
——————— Christlyk Huis- en Handboek, of Beſpiegelingen voor elken dag des Jaars, enz. Ifte D. Utr. by *W. v. Tzerwerst*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 353

F.

Fallee, (*B. A.*) Carolina en Walmond, of de geboete Misſtap. *Tooneelſpel.* 's Hag. by *B. A. Fallee*, in 8vo. *f* 0-11-0 608
Feigler, (*J. C.*) Plan van een nieuw en byzonder Inſtituut van Opvoeding, enz. Dev. by *J. H. ter Gunne*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 264
Feſſler, Alexander de Veroveraar. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-5-0 421
Fiſcher, (*C. A.*) Reize van Amſterdam over Madrid en Cadix naar Genua. Met een Aanhangzel. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 506
Florian, Willem Tell, of het verlost Helvetie. In vier Boeken. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 634
Fokke Simonsz., (*A.*) Verhandeling over den Oorſprong der Zeevaard. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 87
——————— Verhandeling over de algemeene

Gelaatkunde der onderſcheidene leeftyden van den Menſch, enz. Amſt. by G. Roos, in gr. 8vo. f 2-2-0 429

Folkie Simonsz., (A.) De Amſterdamſche Kermis, in derzelver oorſprong, voortgang en tegenwoordigen ſtaat beſchouwd. Haarl. by F. Bohn, in gr. 8vo. f 1-10-0 679

Fontaine, (H. la) Clara du Pleſſis en Clairant; eene familiegeſchiedenis van Franſche Geëmigreerden. II Deelen. Zwolle by J. de Vri, in gr. 8vo. f 3-12-0 823

G.

Gedagten over de Meiery van 's Hertogenbosch en derzelver Inwoonders, door een Meieryeenaar. Amſt. by A. B. Stukes, in gr. 8vo. f 0-12-0 212

——— (Vrye) over den Kinderdoop, door Aletophilus. Alom, in gr. 8vo. f 0-12-0 956

——— over Geeſtlyke Oden en Liederen, inzonderheid tot gebruik by den openbaaren Godsdienſt. Utr. by de Wed. J. v. Schoonhoven, in 8vo. f 0-14-0 553

Gedenkſchriften der Maatſchappy van Weldoendheid, tot voortplanting van het Evangelie in Heidenſche Landen, enz. IIde D. 2de St. Dord. by A. Blusſé en Zoon, in gr. 8vo. f 1-0-0 104

——— IVde D. 1ſte St. f 1-2-0 334

Gilis, (De) De Twee Moeders, of de Laſter. II Deelen. 's Hag. by J. C. Leeuweſtyn, in gr. 8vo. f 7-4-0 470

Geuns, (M. van) De Staatkundige Handhaaving van den ingezetenen Gezondheid en Leeven aangeprezen. Met bygevoegde Verhandelingen en Brief. Amſt. by J. Allart, in gr. 8vo. f 3-12-0 319

Gour, (A. J. du) Memorie ter Verdeediging van Lodewyk den XVI, behelzende verſcheiden, tot hier toe onbekende, byzonderheden. Alom, in gr. 8vo. f 1-16-0 75

Greve, (E. J.) De Brieven van Ab. Pilatus uit het Grieksch vertaald, met Aanmerkingen. IIde D. Amſt. by J. Allart, in gr. 8vo. f 3-0-0 735

Grotii (H.) Paralelon &c. of Vergelyking der Geleerdſte Oudheden. Derde Boek: over de Zeden en den Inborst der Athenienſeren, Romeinen en Hollanderen. IIde D. Haarl. by A. Loosjes Pz., in gr. 8vo. f 3-16-0 24

——— IIde D. f 4-10-0 499

H.

H.

Haack, (*P.*) Het Leven van *Paulus* den Apostel, enz. IIde D. 2de St. Altona en Amst. by *J. Schultz* en *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 534
Hageman, (*G.*) Selico en Berissa, of de Liefde onder de Negers. *Tooneelspel.* Gron. by *H. Bekhof Hz.*, in 8vo. *f* 0-16-0 566
Hamelsveld, (*T. van*) Algemeene Kerkelyke Geschiedenis der Christenen. IIde D. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 45
——— Kort Begrip der Algemeene Geschiedenis, van de schepping der Wereld af, tot het einde der Agttiende Eeuw. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-18-0 615
Henry, door den Schryver van *Arundel*. III en IVde D. Amst. by *de Wed. J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 128
Herwerden, (*H. van*) over het Evangelie van *Joannes*. Vde D. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 309
——— VIde D. *f* 3-4-0 401
Hildebrandt, (*F.*) Zakboek ter bewaaring eener duurzaame Gezondheid. Fran. by *D. Romar* en *Is. Verwey*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 542
Hinlópen, (*J.*) Viering van den Vyftigjaarigen Dienst aan Christus Gemeente te *Utrecht*. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 137
Hoekstra, (*F.*) Godsdienstige Vertoogen. Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 230
Hofdyk, (*W.*) Het beteugeld Geweld. *Tooneelspel.* Alkm. by *C. Molenaar*, in 8vo. *f* 1-0-0 347
Hogendorp, (*D. van*) Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in de *Oost-Indiën*, en den Handel op dezelven. Delft by *M. Roelofswaert*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 164
——— Stukken, ten vervolge van het voorgaande. 's Hag. by *J. C. Leeuwestyn* en Delft by *M. Roelofswaert*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 164
Huisgezin, (Het ongelukkig) of de ontdekte Vlucht. *Tooneelspel.* Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0-12-0 534

I.

Jaarkring (Godsdienstige) der Theophilantropynen, enz. 3de en 4de St. Amst. by *G. Warnars*, in 8vo. *f* 1-10-0 318

Jaufret, Diergaarde voor de Jeugd. Amſt. by *W. Holtrop*. *f* 3-12-0 44
Jong, (*C. de*) Reize na de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen. Iſte D. Haarl. by *F. Bohn*; in gr. 8vo. *f* 2-4-0 415
Julia's Reizen en Lotgevallen in *Engeland* en *Frankryk*. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 521
Jungst, (*J. P.*) Zedelyk Onderwys voor Schoolkinderen. Zutph. by *H. C. A. Thieme*; in 8vo. *f* 0-2-0 58

K.

Kaldenbach, (*A. L.*) De peinzende Christen van *P. Broes* in eene Verzameling van Godsdienſtige Beſpiegelingen gevolgd. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 5-0-0 355
Kinderen, (*B. der*) Uitgezogte Analogiſche en Etimologiſche Gronden van Nederduitſche Letter- en Taalkunde. Amſt. by *G. Roos*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 522
Kindermeid. (De Nederlandſche) Een Meubil voor de Kinderkamer. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0-14-0 524
Kiſſelius, (*J.*) Candor, of de Grafkelder in het Bosch. *Tooneelſpel*. Dord. by *E. Bonte*, in 8vo. *f* 0-12-0 432
Kluit, (*P.*) Lierzang op den Vrede van 27 Lentemaand 1802. Utr. by *de Wed. J. v. Terveen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 299
Knigge, (*P. E.*) Leevensregelen uit de beste oude en nieuwe Schryvers byeenverzameld. Zutph. by *H. C. A. Thieme*, in 12mo. *f* 0-12-0 43
Kortynenburg, (*J.*) Leſſen over het Leeraars-ambt in de Christlyke Kerk. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 397
Kortum, (*G. T.*) Beſchryving van den aart en kenmerken van onderſcheidene Ziekten, benevens opgave der Geneesmiddelen tot derzelver Herſtel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 19
Kotzebue, (*A. von*) Het merkwaardigſte Jaar van myn Leeven. II Deelen. Amſt. by *H. Gartman*, *J. W. Smit* en *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 338
——— Octavia. *Treurſpel*. Amſt. by *J. W. Smit*, in 8vo. *f* 0-16-0 520

Ko-

Kotzebue, (*A. von*) Baijard. *Tooneelſpel.* Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0-16-0 520

——— Guſtaaf Waſa. *Tooneelſpel.* Amſt. by *J. W. Smit*, in 8vo. *f* 0-16-0 520

Krafft, (*A.*) Czaar Peter III. *Treurſpel.* Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 431

L.

Lasteyrie, (*C. P.*) Verhandeling over de Spaanſche Schaapen, enz. 1ſte St. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 190

Lavater, (*J. C.*) Nadenken over myzelven. Utr. by *de Wed. J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 316

Leeuw, (*C. van der*) Overdenkingen van den aart, de bewaaring, de opheldering en uitbreiding van het Euangelie, enz. 5de St. Utr. by *W. v. Tzerworſt*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 401

Leeven en Daaden van *Bonaparte*, van deszelfs Kindsheid tot aan den Vrede te Luneville, enz. 's Hag. by *I. v. Claef*, in gr. 8vo. *f* 2,4-0 71

——— ——— van *Moreau*, tot op den Vrede van Luneville, enz. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 562

Lemierre, (A. J.) *The hundred Thoughts of a Young Lady, published in English and French, &c. Lond. for* J. Mawman, *in* 12*mo. f* 1-4-0 383

Linden, (*J. van der*) Het Leeven van *Bonaparte.* 1ſte St. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 513

Loosjes. Pz. (*A.*) De Tydperken van den Dag, in vier Beſpiegelingen. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 214

Loots, (*C.*) De algemeene Vrede, geſlooten te Amiens den 27 van Lentemaand. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 299

Losſius, (*K. F.*) Gumal en Lina. Eene Geſchiedenis tot Nut en Vermaak der Jeugd. 1ſte D. Amſt. by *v. Vliet* en *v. d. Hey*, in 8vo. *f* 1-12-0 186

——— II en IIIde D. *f* 3-8-0 308

Lynden, (F. G. van) *Disputatio Historico-Critica de* Panætio *Rhodio Philoſopho Stoico.* 378

M.

Macalester Loup, (*D.*) Berigt van eene Pletmachine. Haarl. by *C. Plaat* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 151

Magazyn van Spreekwoorden, opgehelderd door Voor-

beelden en Vertellingen. II Deeltjes. Amſt. by *W. v. Vliet*, in 8vo. *f* 1-14-0 263
——— (Geneeskundig) 2de St. Delft by *M. Roelofswaert*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 284
Maria Moller. Westzaand. by *H. v. Aken*, en Amſt. by *J. F. Nieman*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 384
Masman, (G.) Opwekkings-reden over *Epheſen* III: 8. Utr. by *W. v. Tzerwerst*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 183
——— Proeve van Voorſtellen voor arme en minkundige Christenen. Utr. by *W. v. Tzerwerst*, in 8vo. *f* 0-8-0 279
——— Zestal Kinderpreeken. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in 12mo. *f* 0-11-0 279
Maurits en Augusta, of de Kinderen, zo als zy behooren te zyn. Zutph. by *H. C. A. Thieme*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 130
Meissner, (*A. G.*) Het Leeven van *Epaminondas*. 2de St. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in 8vo. *f* 0-15-0 218
Menſchen (*'s*) Geluk op deeze Waereld. Haarl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 492
Meyer, *Jun.* (*H.*) Poëtiſche Eerſtelingen. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 518
Middleton, (*C.*) De Geſchiedenis van het Leeven van *M. T. Cicero*. Iſte D. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 329
Moltzer (*C.*) De Godlyke Hulpe, gedurende een Vyftigjaarigen Predikdienst, in de Hervormde Gemeente te Montfoort. Utr. by *de Wed. J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 491
Moore, (*J.*) Mordaunt, Leevens- en Characterſchetzen, en beſchryving van onderſcheidene Gebruiken in verſchillende Landen. Iſte D. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 2-2-0 41
Mulder, (*J.*) Lykreden op *G. Oosmans*, uit het Latyn vertaald. Fran. by *D. Romer*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 23
Munds, (*G. W.*) Burgheim onder zyne Kinderen, of nieuwe Samenſpraaken en Vertellingen, over de Natuur en het menschlyk Leeven. Amſt. by *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 1-4-0 219
Muntinghe, (H.) *Pars Theologiæ Christianæ Theoretica. Hard. apud J. v. Kasteel, in 8vo. f. m. f* 4-16-0 349
——— Geſchiedenis der Menschheid, naar den Bybel. Iſte D. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 481

N.

Natuurbeſchouwingen, (Algemeen-nuttige) tot bevordering der kennis van de Natuur, enz. door *C. C. André* en *J. M. Bechſtein*. 3 Stukjes. Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 603

Niemeyer, (*A. G.*) Godsdienſtig Handboekjen voor Jongelingen op Hoge en Lage Scholen. Leeuw. by *P. Wiarda*, in 12mo. *f* 0-12-0 567

O.

Ongelukkige (De) door haare Geboorte, of Overblyfzel der gewettigde Ruwheid. III Deelen. Westzaand. by *H. v. Aken* en Amſt. by *J. F. Nieman*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 259

P.

Park, (*M.*) Reize in de Binnenlanden van Africa: benevens een Aanhangzel, door den Majoor *Rennel*. Iſte D. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 254

Pinto, Jun. (A. de) *Diſſertatio Chemico-Medica Inauguralis de efficacitate Principii Oxygennotici in Corpus Animale, &c.* Leyd. by *D. du Saar*, in gr. 8vo. 364

Pligten (De) der Samenleeving. Een Volksboek. Uitgegeeven door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*. Amſt. by *C. de Vries*, *H. v. Munſter* en *J. v. d. Hey*, in 8vo. *f* 0-16-0 441

Pockels, (*C. F.*) Character-Schets der Vrouwen. IIde D. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 599

Portrait van een braaf Menseh, of kort begrip der Zedekunde, in Dichtmaat. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 170

Pothier, (*R. J.*) Verhandeling over het Wisſelrecht. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 169

Pous, (*P.*) Beſchouwing van de mogelykheid, om de Bedelary, in de Bataafſche Republiek, geheelenal uit te roeijen, enz. Middelb. by *S. v. Benthem*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 86

Predikt het Euangelium allen Creaturen! Eene Staatsmaxime in het Ryk van Waarheid en Deugd. 's Hag. by *J. Thierry en C. Menſing*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 1

Printeboek (Nieuw) voor Kinderen, enz. In vyf Taalen. No. IV en V. Zutph. by *H. C. A. Thieme*, in 4to. *f* 4-6-0 263

Prysverhandelingen, over de wyze, op welke men den minkundigen den Schepper kan leeren kennen uit zyne Werken. Uitgegeeven door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*. Amſt. by *C. de Vries*, H. *v. Munſter* en *J. v. d. Hey*, in 8vo. *f* 0-11-0 99

R.

Reinhard, (*D. F. V.*) Tweetal Leerredenen. Haarl. by *J. L. Augustini*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 53

Repelaar, (*J. A.*) Stichtlyke Gedichten. Dord. *by P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 212

Robert, of de Man zo als hy behoorde te zyn. Als Burger, Echtgenoot en Vader geſchetst. IIde D. Westzaand. by *H. v. Aken* en Amſt. by *J. F. Nieman*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 84

Rochow, (*F. E. van*) De Kindervriend, of eerst onderwys in 't Leezen. Gron. by *A. Groenewolt en Zoon*, in 8vo. *f* 0-4-0 220

Roemer, (*J.*) Godsdienſtige Redenvoering en Dankzegging aan God, voor het Geſchenk van den Algemeenen Vrede. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 493

Roest, (*J. van der*) Eenige Bybelſche Tafereelen van leerzaame Sterfgevallen, voorgeſteld tot eene Proeve van Leerredenen. Haarl. by *J. L. Augustini*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 487

Rogge, (*C.*) Leevensgeſchiedenisſen voor jonge lieden. IIde D.; of het Leeven van *H. de Groot*. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in 12mo. *f* 0-14-0 262

Roorda van Eyſinga, Beſchouwing van het afſterven van den met den dood geſtraften *Klaas Hooft*; benevens eene Leerreden, door *N. Lobry*. Westzaand. by *H. v. Aken*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 139

Rothe, (*T.*) De Invloed en Uitwerking van het Christendom, op de Vorming en den Toeſtand der Volkeren van Europa. III en IVde D. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. *f* 7-12-0 569

Rouwvaerzen ter gedachtenisſe van den Organist en Orchestmeester *B. Ruloffs*. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 38

Ryk, (*G.*) Opwekking tot Dankbaarheid aan God, voor het Geſchenk van den Algemeenen Vrede. Amſt. by *J. v. d. Hey*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 493

S.

Schmid, (*L. C. G.*) Beknopte Handleiding voor Leeraars, om verſtandig en nuttig te prediken over de Lydensgeſchiedenis van J. C. Rott. by *C. v. d. Dries*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 270

Schouten, (*P.*) Eenvoudige Beantwoording over het Beſtaan van den Godsdienst. Amſt. by *F. J. v. Tetrode* en *P. v. Buuren*, in 8vo. *f* 0-8-0 232

Ségur, (*L. P.*) Geſchiedenis van de voornaamſte Gebeurtenisſen der Regeering van *Frederik Willem* II, enz. Iſte D. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 195

Serrurier, (*F.*) Leerredenen over de Geſchiedenis van *Ruth*. IVde D. Amſt. by *D. en J. Tol*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 98

Smith, (*L.*) Proefmaatig Betoog van een volkomen Leerſtelzel over de Natuur en Beſtemming der Dieren, enz. 's Hag. by *Vosmaer en Zoonen*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 451

Smollet, Fathom en Melvil. IIde D. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 124

Soden, (*J. von*) Verzoening en Rust. *Tooneelſpel*. Amſt. by *de Wed. J. Doll*, in 8vo. *f* 0-12-0 387

Solingen, (*A. van*) Inwydings-Redenvoering, over de verpligtingen des Verloskundigen, in het beſtuur der Hartstogten, by de Geboorte van den Mensch. Middelb. by *A. P. de Winter* en *de Wed. J. P. Gillisſen*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 236

Spiegel, (*L. P. van de*) Schets der Regeerkunde, in betrekking tot haare oogmerken en middelen. Amſt. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 77

Spieſs, (*K. H.*) Reizen door de Holen des Ongeluks en Verblyven der Ellende. IIde D. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 216

Spittler, (*L. T.*) Schets der Middelen, waaraan het Christendom deszelfs Uitbreiding over den Aardbodem te danken heeft. Delft by *M. Roelofswaert*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 179

Staatsomwenteling (De) van 1795 in haaren aart, loop en gevolgen beſchouwd. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 410

Staunton, (*G.*) Reis van Lord *Macartney* naar China. Vde D. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 8-10-0 151

Steenmeyer, (*J.*) Aanleiding tot een vroeg en beginnend

nend Godsdienst-onderwys. Utr. by *W. v. Yzerwerf*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 234
Stilling, (*H.*) Huislyk Leeven. Eene waare Geschiedenis. Arnh. by *J. Troost*, in 8vo. *f* 1-0-0 80
Stolberg, (*F. L. Graave van*) Reize door Duitschland, Zwitzerland, Italie en Sicilie. IIIde D. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 8-10-0 65
——— IVde D. *f* 4-15-0 587
Stuart, (*M.*) Romeinsche Geschiedenissen. XIIde D. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 108
Styl, (*S.*) Op den Algemeenen Vrede. Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 4to. *f* 0-11-0 299

T.

Tafereelen tot nut en vermaak voor de Jeugd. Zwolle by *J. de Vri*, in gr. 8vo. *f* 1-3-0 567
——— uit het Menschlyk Leeven, uit onderscheidene Schryvers by een verzameld door *A. Bruggemans*. Iste D. Dordr. by *E. Bonte*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 522
Tenckinck, (*J. W. C.*) De vier *Euangelische Geschied*verhalen, met betrekking tot Jesus, vooral ten nutte van de Jeugd en mingeoeffenden, tot een gebracht, enz. In 52 Gesprekken. Iste D. Hoorn by *J. Breebaart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 580
Teutem, (*F. van*) Bybelsche Tafereelen, byzonder ter opscherping van den Smaak en het Gevoel voor de Euangelische Geschiedverhalen, in Leerredenen geschetst. Rott. by *C. v. d. Dries en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 579
Tollens Cz., (*H.*) Nieuwe Verhaalen. Rott. by *J. Hofhout en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 426
Toulon, (G. W. van) *Specimen Chemico-Medicum Inaugurale, &c.* of Proeve over de uitmuntende en uitgebreide werkzaamheid van het zuurmaakend beginzel op het menschlyk Lichaam. Utr. by *O. J. v. Paddenburg*, in 4to. 187
Townson, (*R.*) Reize in Hongaryen. IIde D. 's Hag. by *J. C. Leeuwestyn*, in gr. 8vo. *f* 5-0-0 371
Turner, (*S.*) Gezantschap na Thibet en Boutan, enz. Met Aantekeningen van *J. Castera*. Iste D. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 4-4-0 295
——— IIde D. *f* 4-4-0 464
Twent, (*A. P.*) Bedenkingen over den Waterstaat van Rhynland en over eene Uitwatering te Catwyk. 's Hag. by *de Wed. J. P. Wynants*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 456

V.

V.

Vaderlandſche Historie (De) in Themata, enz. Amſt. by *A. B. Saakes*, in 8vo. *f* 2-18-0 568
Verhandelingen (Natuurkundige) van de Bataafſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. Iſte D. 2de St. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 61
——— raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap. XXſte D. Haarl. by *J. Enſchedé en Zoonen* en *J. v. Walré*, in gr. 4to. *f* 3-0-0 265
——— *Tweede Berigt.* 389
——— en Waarneemingen, ter bevordering der Geneer- Heel- Verlos- en Scheikunde. Iſte D. 2de St. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 362
——— van het Provinciaal Utrechtſch Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. IXde D. 3de St. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 404
——— (Nieuwe) van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. IIde D. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 4to. *f* 12-0-0 582
Verri, (*De*) Staatkundige Œconomie. Met Aanmerkingen. Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 242
Verſtrooide Gedachten over verſchillende Onderwerpen, enz. Fran. by *D. Romar*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 576
Vertoogen over het waare geſchiedkundig oogpunt, waaruit het laatſte Lyden van J. C. beſchouwd moet worden, enz. Iſte D. 1ſte St. Rott. by *P. Holſteyn*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 437
Vervolg en Affcheid der Beoordeeling van de zogenaamde Verantwoording der Clasſis van 't Wester-Kwartier, enz. Gron. by *J. Oomkens*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 60
Vinſer, (*H. W. C. A.*) Verhandeling over den waaren aart en het aanwezen van 's Menſchen zedelyk verderf en onmagt ten goede, enz. Sneek, by *C. v. Gorcum*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 609
Vloten, (*W. A. van*) De Praktyk des Bybels, of Zedekundig Onderwys der Gewyde Schriften. IVde D. 1ſte en 2de St. Amſt. by *C. Covens*, in gr. 8vo. *f* 3-6-0 221
Voltaire, (*De*) Orestes. *Treurſpel.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0-12-0 566

Vol-

Voltelen, (F. J.) *Pharmacologiæ Universæ Pars III &c.* of Algemeene Verhandeling over de kennis der Geneesmiddelen. IIIde D. Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 425

Vonk, (*L. C.*) Geſchiedenis der Landing van het Engelsch Ruſſiſch Leger in *Noord-Holland*, enz. IIde D. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 113

Voorſchriften (Nog nooit geopenbaarde) voor Tabaksfabrikeurs, enz. om Rook- en Snuiftabak te vervaardigen. Zutph. by *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 0-7-0 323

Vreede, (*P.*) Proeve, om de verheffing van het diep vervallen Fabriekweezen te vereenigen met de belangen van den Koophandel, Zeevaart en Landbouw. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 78

Vrye-Metzelary een ſteun des Christendoms, Alem, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 12

W.

Waardenburgh, (*H. van*) Handleiding tot de Hervormde Belydenis en Euangeliſche Godsvrugt. Rott. by *C. v. d. Dries en Zoon*, in 8vo. *f* 0-7-0 235

Wachler, (*L.*) Algemeene Geſchiedenis der Letterkunde, enz. 1ſte St. Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 366

Wagener, (*S. C.*) Spookeryen. Korte Vertellingen uit het Ryk der Waarheid. 3de St. Amſt. by *W. Holtrop*, in 12mo. *f* 1-5-0 261

Wart, (*D. A. van de*) Ransdorp. *Tooneelſpel.* Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 8vo. *f* 0-10-0 132

Waſſenbergh, (*Ev.*) Taalkundige Bydragen tot den Frieſchen Tongval. 1ſte St. Leeuw. by *D. v. d. Sluis*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 618

Watſon, (*T.*) Aanduidingen en baarblyklykheden van een Toekoomſtigen Staat. Leyd. by *J. v. Thoir*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 525

Weduwe. (De Bekeerde) Waarſchynlyk geen Roman. II Deelen. Zwolle by *J. de Vri*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 345

Weekblad voor den zogenaamden Gemeenen Man, uitgegeeven door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen.* IVde D. Gron. by *W. Zuidema*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 514

Weiland, (*P.*) Nederduitsch Taalkundig Woordenboek, B. C. D. Iſte D. 2de St. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 258

Weld, Jun., (*J.*) Reizen door de Staaten van Noord-America, en de Provintien van Opper- en Neder-Canada. Iſte D. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 4-15-0 246

Wenzel, (*G. J.*) Nieuwe Ontdekkingen omtrent de Spraak der Dieren, op rede en ondervinding gegrond. 's Hag. by *J. C. Leeuweſtyn*, in 8vo. *f* 1-4-0 304

Westerbaen, (*C. W.*) Redevoering ten betoge dat alle verbetering van maatſchaplyke inrichtingen met de verbetering van den Mensch zelven moet begonnen en voordgezet worden. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 582

Williams, (*H. M.*) Schetzen van den Staat van Zeden en Gevoelens in de Franſche Republiek, op het einde der Agttiende Eeuw. Iſte D. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 550

Wilſon, (*J.*) Zendelings-reis naar den Stillen Oceaan. IIde D. Dordr. by *Bluſſé*, en Amſt. by *Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 555

Wimpfen, (*Van*) Reis na St. Domingo. IIde D. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 158

Wolterbeek, (*J. L.*) Onderzoek na de oogmerken, waarmede, en de wys, hoe de Lydensgeſchiedenis van den Heiland moet overwogen worden, enz. Amſt. by *J. A. Swalm*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 274

Woordenſchat, (Nieuwe Nederduitſche en Maleitſche) ten gebruike der Nederlanders, die na de Indiën gaan. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0-14-0 348

Wouters, (*R.*) Aandacht op Gethſemané en Golgotha, of Overdenkingen over Jeſus Lyden. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 123

Wyn, (*H. van*) Byvoegzels en Aanmerkingen, beſtaande in noodige Naleezingen voor *Wagenaars* Vad. Hiſt. IIde D. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 545

Y.

Ypey, (*A.*) Geſchiedenis der Kristlyke Kerk in de Agttiende Eeuw. IIIde D. Utr. by *W. v. Tzerwerst*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 288

——— *Tweede Berigt.* 324

Z.

Zak-Bibliotheek van Vernuft en Smaak. Vde D. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 1-10-0 606